D. IO. GEORGII ROSENMULLERI

SCHOLIA

IN

NOVUM TESTAMENTUM.

TOMUS II.

CONTINENS

EVANGELIA LUCAE ET IOANNIS.

EDITIO QUINTA

EMENDATIOR ET AUCTIOR.

CUM PRIVILEG. S. ELECT. SAXON.

NORIMBERGAE,
IN OFFICINA FELSECKERIANA
MDCCCIII.

SCHOLIA
IN
EVANGELIUM LUCAE.

Κατὰ Λουκᾶν) *Lucam* (quod nomen contractum eſſe videtur ex *Lucano*, vel *Lucilio*) fuiſſe natione Syrum Antiochenſem, *Euſebius* et *Hieronymus* tradunt; *Paulus* vero exercuiſſe medicinam ad Coloſſenſes c. IV, 14. teſtatur, ſi tamen is Lucas, cuius Apoſtolus l. c. meminit, idem eſt cum noſtro, quod valde incertum eſt. Natione non Graecum, ſed Iudaeum fuiſſe, ipſum dicendi genus hebraeograecum vel helleniſticum, quo in libris ſuis utitur, probare mihi videtur. Secundum veterem traditionem ſuſcepit religionem chriſtianam Antiochiae, docente *Paulo Apoſtolo*. Si Scriptoribus quibusdam Eccleſiaſticis credimus, mortuus eſt in Bithynia, poſtquam LXXXIV. aut ſecundum alios LXXIV. annos in coelibatu expleſſet; Evangelium autem edidit XV. aut ſecundum alios XXII. poſt Chriſti aſcenſionem annis, Alexandriae, ut eſt in Cod. 13. apud Wetſtenium, et Verſione Syra, vel in Achaiae Boeotiaeque finibus, ſecundum *Hieronymum* in praefatione ſuper Matthaeum. Haec omnia tamen valde ſunt incerta, ut patet ex iis quae *Io. David Michaelis* prolixe diſputavit, in Introd. §. 139. ſqq. Hoc unum eſt certum, fuiſſe Lu-

cam Pauli a Troade per Macedoniam, et inde iterum Hierosolyma Romam usque individuum comitem, ut ipse indicat Act. XVI, 10. XX. XXVII. XXVIII. Quoniam igitur multas ecclesias vidit, in Palaestina etiam fuit, et Apostolos ceteros convenire potuit, hinc factum est, ut multas de vita et rebus gestis Iesu narrationes acciperet, quas collegit et examinavit, atque ita hunc librum in gratiam Theophili cuiusdam confecit, ut dicit in praefatione. Vid. notanda ad c. I, 1-4.

De authentia huius Evangelii nulla unquam fuit dubitatio in ecclesiis catholicis et orthodoxis. Semper hic liber Lucae est praelectus, explicatus et pro canonico habitus. Hoc patet ex IRENAEO adv. Gnost. Lib. III. c. 2. EUSEBIO, Hist. eccles. L. III, c. 24. VI, c. 25. et HIERONYMO, in libro de scriptoribus ecclesiasticis. *Haereticorum* vero alii Lucam solum receperunt, alii eum repudiarunt. TERTULLIANUS: (*de praescript. haeret.* c. 51. edit. Seml.) *Cerdon — solum Evangelium Lucae, nec tamen totum recipit.* IRENAEUS Lib. I. c. 29. de *Marcione: Id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quae sunt de generatione Domini conscripta, auferens, et de doctrina sermonum Domini multa auferens etc.* Sed hanc assertionem impugnavit D. IOSIAS FRIDER. CHRISTIAN. LOEFFLER, in dissert. *Marcionem Paulli epistolas et Lucae Evangelium adulterasse dubitatur.* Traiecti ad Viadrum 1788. inserta quoque Commentationibus Theologicis editis a Velthusen aliisque, Tom. I. 180. sqq. PHILASTRIUS: *Cerinthus -- Evangelium secundum Matthaeum solum accipit, tria Evangelia spernit, Actus Apostolorum abiicit.*

Cae-

Caeterum conferri poſſunt de hoc Lucae Evangelio praeter *Wolfium* in curis, *Wetstenium*, *Michaelem* et alios *D. Henr. Carol. Alex. Haenlein* Lehrbuch der Einleit. in die Schriften des N. T. Erlang. 1802. 8. p. 357. ſqq. et *Io. Adrian. Boltenius* in praefatione vernaculae verſioni praemiſſa.

Quanquam Lucas plurimas narrationes audivit ex teſtibus oculatis, (c. I, 3.) ſaepe tamen Matthaei etiam commentaria conſuluit et ex his in librum ſuum haud pauca transtulit. Vid. e. c. Luc. III, 7. 8. 9. 16. 17. coll. Matth. III, 7—12. Luc. V, 20—38. coll. Matth. IX, 2—17. Luc. VI, 1—5. coll. Matth. XII, 1—5. Luc. VII, 22—28. coll. Matth. XI, 4—11. Luc. XII, 22—31. coll. Matth. VI, 25—33. etc. Quod autem ordinem temporum, quo ſingulae hiſtoriae narrantur, attinet, magna diverſitas eſt inter Matthaeum et Lucam, ut nemo negabit, qui a cap. IV, 39. noſtri Evangelii utrumque comparaverit. Veriſimillima huius diverſitatis cauſſa eſt haec, quod alius alio conſilio ſcripſit, et huic conſilio ſuo ordinem temporis accommodavit. Matthaeus nempe e ſerie temporum narraſſe videtur, Lucas vero, ut ex ipſo opere patet, non unice ordinem temporum ſequitur, ſed claſſes hiſtoriae Chriſti inſtituit, et in ſingulas claſſes refert id, quod ad eam referendum erat, hunc fere in modum:

Classis I. complectitur narrationes de natalibus Chriſti, cum iis, quae anteceſſerunt, et quae proxime ſecuta ſunt. c. I. II. 40.

Classis II. continet deſcriptionem iuventutis Chriſti, c. II. 41—52.

Classis III. In hac defcribitur Ioannis praedicatio, et baptismus Chrifti, cui genealogia annexa eft c. III.

Classis IV. comprehendit res in *Galilaea* actas per totum triennium muneris Chrifti, a cap. IV. usque ad c. IX, 50. Quum nempe Lucas narraffet hiftoriam tentationis Chrifti, quae in deferto evenit, ftatim addit v. 14. eum in Galilaeam rediiffe, et paffim nominat Nazaretham, (v. 16.) Capernaum, (v. 31.) lacum Gennefaret. (c. V, 1.) Sic usque ad cap. IX, 50. res in Galilaea geftas defcribere pergit.

Classis V. eaque ultima incipit c. IX, 51. ubi a Scriptore ultimum Chrifti iter Hierofolymitanum notatur. Ergo omnia reliqua ad ultima vitae Chrifti tempora pertinent.

Modus narrandi, quo Lucas utitur, non inufitatus eft aliis hiftoriarum fcriptoribus. Sic Suetonius vitae Augufti partes fingulatim, non per tempora, fed per fpecies exfequi fe velle profeffus eft (c. 12.) hoc eft, narrare de bellis, honoribus, legislatione, difciplina, vita domeftica, Idem Scriptor vitam *Caesaris* narravit fic, ut alicubi de omnibus eius victoriis, alibi de praeliis adverfis, alibi de fceleribus eiusdem exponeret. Contra ipfe Iulius Caefar res fuas in Gallia et bellis civilibus geftas ex accurata temporum ferie defcripfit.

Verum Lucae et Matthaei comparandi rationem illuftravit Bengelius in Harmonia, quem Bertlingius imitatus eft. Omnia, qua diverfo ordine ab utroque Evangelifta narrantur, bis eveniffe, ab omni verifimilitudine abhorret.

CAP.

CAP. I.

1—14 *Postquam multi ſcripſerunt de rebus inter nos gestis, sicut eas nobis tradiderunt, qui ab initio testes oculati et pars aliqua rerum gestarum fuerunt; viſum est mihi etiam, qui ab initio inde omnia diligenter perſcrutatus ſum, deinceps tibi ſcribere, optime Theophile, ut cognoſceres eorum, quae edoctus es, certam veritatem.*

1. Ἐπειδήπερ, uſu non differt ab ἐπειδὴ, *postquam,* quoniam. Ἐπιχειρεῖν eſt quidem *admovere manum, conari, aggredi;* ſed alteri verbo iunctum, ſaepe otioſe, et de effectu alicuius rei, ſine reſpectu ad conatum, ponitur. Sic *Ioſephus* in vita ſua: Ἰȣ̃ςος γȣ̃ν συγγράφειν τὰς περὶ τȣ́των ἐπιχειρήσας πράξεις, *Iustus igitur, qui, quae a nobis gesta ſunt, ſcripsit.* Ita et *Philo* ſaepius. Quinam fuerint οἱ πολλοὶ, qui ante Lucam de rebus Chriſti et Chriſtianorum ſcripſerunt, ignoramus. Noſtra Evangelia Lucas vix reſpicere potuit, quia nec Marci nec Ioannis, ſed Matthaei Evangelium tantum extitiſſe tum videtur. Apocryphorum Evangeliorum haud exiguum fuiſſe numerum, et in his falſa admiſta fuiſſe veris, dubio caret. An vero Lucae aetate eiusmodi Apocrypha iam extiterint, de eo nihil certi ſtatuere poſſumus. Refert tamen *Papias* (ap. *Euseb. in hist. Eccleſ.* Lib. III. c. 39.) multos vertendo interpretatos eſſe hebraicum vel ſyrochaldaicum Evangelium Matthaei. Ματθαῖος, (inquit,) Ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια συνεγράψατο. ἡρμήνευσε δ' αὐτὰ ὡς ἠδύνατο ἕκαςος. Si huic Papiae narrationi fides tribuenda eſt, variae iam prima aetate extiterunt verſiones Evangelii Mat-

 thaei

thaei, vel ut alii malunt Evangelii Nazarenorum hebraici, graecae etiam, variis additamentis auctae. Vid. *Storr über den Zweck der evangelischen Geschichte u. d. Br. Johannis* p. 357—59. Ἀνατάσσεσθαι, idem quod συντάσσεσθαι, *componere, in ordinem redigere*, proprie quidem de militibus usurpatur, deinde vero ad alia etiam transfertur, ut hic: *componere, perscribere narrationem.* περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων) *De iis negotiis atque rebus, quarum nobis est certa explorataque cognitio*, i. e. περὶ τῶν πραγμάτων, ἃ ἐν ἡμῖν γενηθῆναι πληροφορούμεθα, ut metonymice de rebus dicatur, quod proprie de personis effertur. Nam graece πλήρης φορὰ est *plena mensura*; inde πληροφορέω, *plenam mensuram affero*; relate ad animum: *plenam mensuram argumentorum affero alteri*; ergo in Passivo πληροφοροῦμαι, *affertur mihi copia argumentorum, persuasissimum mihi habeo.* Hoc vero loco non homines sed πράγματα sic dicuntur: quod alias inusitatum est. Ex re ipsa apparet, πράγματα *persuasa et certa*, esse *res certas*, de quibus constat inter omnes. Istae res hic sunt, vita Christi, et res ab eo gestae. Occurrit tamen πληροφορεῖν 2 Tim. IV. 5. eo sensu, ut idem sit quod πληροῦν, (Act. XII, 25. Col. IV, 17.) *conficere, efficere, satisfacere negotiis.* Unde verti possunt haec verba: *de rebus inter nos (*in Palaestina*) gestis.*

2. Οἱ ἀπ' ἀρχῆς γενόμενοι — τοῦ λόγου) *Qui ab initio testes oculati et pars aliqua rerum gestarum fuerunt.* Nam ὁ λόγος h. l. significat res ipsas, quae narratione continentur. Ὑπηρέται τοῦ λόγου, *administri negotii*, qui ipsi

rerum

rerum geſtarum pars aliqua fuerunt, et h. l. partim Maria, mater Ieſu, cum aliis mulieribus et diſcipulis, partim Apoſtoli, per quos multa eorum geſta ſunt, quae in hoc Evangelio narrantur. Ἀπ' ἀρχῆς, *ab initio*, non tantum muneris Chriſti, ſed et omnium earum rerum, quae ad hiſtoriam eius pertinent, e. c. eorum, quae ante et ſtatim poſt eius nativitatem contigerunt.

3. Ἔδοξε κἀμοὶ) *Viſum etiam mihi*; ſponte propria: non ergo Pauli iuſſu, ut quidam putarunt. Verſio Gothica et codd. latini addunt: *Et ſpiritui ſancto*; quia eos offendit haec formula. παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς) *postquam in omnia a principio diligenter inquisivi*. Verbum παρακολουθεῖν ſignificat: res aliquas negotiaque aſſequendo attendere. Sic Demoſthenes ad Polyclem: ὅστις μὴ ἀληθῶς παρηκολούθηκε τοῖς ἐμοῖς πράγμασι, *si quis non assequitur attendendo negotia mea*. Ἄνωθεν, a principio altius repetendo, a conceptione Ioannis Baptiſtae; ἀπ' ἀρχῆς, ut modo dixerat. καθεξῆς) *Ordine*, *ſerie perpetua*, vel potius *sigillatim*, Act. VI, 4. *deinceps*, c. XVIII, 23. κράτιστε Θεόφιλε) Quis hic *Theophilus* fuerit, ignoramus. Sine cauſſa dubitarunt nonnulli, an h. l. ſit nomen individui cuiusdam hominis, an vero compellatio cuiusvis Deum amantis et colentis. Si enim poſteriore modo acceperimus, videri poterit vox κράτιστε ex ſuperfluo addita. Fuiſſe alicuius dignitatis, viri docti ex compellatione κράτιστε colligunt; nam convenit hoc epitheton viris principibus, et qui magna ſunt auctoritate, Act. XXVI, 25. Sed et hoc incertum eſt, quia amicos etiam hoc nomine compellari moris erat, ut patet

ex locis a *Wetstenio* laudatis. Eſt etiam blandientis compellatio, apud *Theophrast.* Charact. 6. Hoc unum certum eſſe videtur, hunc Theophilum fuiſſe Chriſtianum, a Luca ad profeſſionem nominis chriſtiani adductum, et extra Palaeſtinam viventem, quia Lucas de ſitu locorum in Palaeſtina multa affert, quae nonniſi exteris ignota eſſe poterant.

4. Ἵνα ἐπιγνῷς, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν) *Ut, quae* (ante baptismum generali quadam) *institutione acceperas, nunc certius cognoſcas.* κατηχεῖν, *viva voce docere, instruere.* Ἀσφάλεια *veritas, certitudo,* λόγων i. e. τῶν πραγμάτων, (v. 1.) *rerum in facto positarum, historiarum.* Indicat Lucas v. 1—4. conſilium, quo hoc Evangelium ſcripſerit. Noluit ſimiles libros, unde res eaedem peti poſſent, repudiare vel inutiles reddere per ſuos commentarios; nam ex verbo ἐπεχείρησαν (v. 1.) hoc nullo modo ſequitur. Quoniam vero Evangelia interpolata, in quae *Theophilus* inciderat, in multis diſcrepabant, et ſibi fortaſſis etiam haud raro contradicebant, Lucas per ſuos hos commentarios dubitationes ei omnes adimere, eaque tradere voluit, quae poſt accuratam indagationem ab iis accepiſſet, qui αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τȣ͂ λόγȣ fuerant.

5. Ἐγένετο — ἐλισάβετ.) *Vixit tempore Herodis,* (regnante Herode) *regis Judaeae ſacerdos quidam, ex classe ſacerdotali Abiae, cuius uxor Eliſabet genus ducebat ex Aaronis familia.* Ἐγένετο, *fuit, vixit.* Ἐν ταῖς ἡμέραις, i. e. ἐν τῷ χρόνῳ. בִּימֵי. Haec formula de rege

aut

aut imperatore adhibita, ſemper fere reddenda eſt: *ſub imperio, regnante.* Hoc loco intelligitur *Herodes Magnus,* Aſcalonita, ex ſtirpe Idumaea, Antipatri filius, et rex Iudaeae a ſenatu Romano ad petitionem *Antonii* declaratus; per annos ſeptem et triginta regnavit. Satis cavit Lucas, voci ἱερεὺς addito τις, ne Zacharias fuiſſe putaretur pontifex maximus, quod a Veteribus multis falſo creditum, vel ἐφημερία ſatis evincit; nam Pontifex Maximus nulli claſſi Sacerdotum accenſebatur. Pertinet autem narratio haec ad indicandam *Ioannis* nobilitatem; indicabat enim generis nobilitatem, ſi quis ex ſacerdote natus eſſet, et multo magis ſi et matrem haberet ſacerdotis filiam, ut patet ex *Ioſephi* et *Philonis* locis. Sic e. g. *Ioſeph.* de ſui ipſius Vita, 1. ἐμοὶ δὲ γένος ἐστιν οὐκ ἄσημον, ἀλλ᾽ ἐξ ἱερέων καταβεβηκός. ὥσπερ δὴ παρ᾽ ἑκάστοις ἄλλη τίς ἐστιν εὐγενείας ὑπόθεσις, οὕτως παρ᾽ ἡμῖν ἡ τῆς ἱερωσύνης μετουσία τεκμήριόν ἐστι γένους λαμπρότητος. ἐξ ἐφημερίας Ἀβιὰ) Vox ἐφημερία denotat proprie *functionem quae unum diem durat,* vel ad ſtata tempora reſtringitur; deinde vero, et quidem hoc loco *ipſam Sacerdotum, qui eo officio funguntur, claſſem.* Narratur 1 Chron. XXIV. quomodo David familiam Aaronis in XXIV. Claſſes diſtribuerit, inter quas domus Abiae locum octavum occupavit. Eundem ordinem reſtituit *Hiskias* 2 Chron. XXXI, 2. et *Nehemias* c. XII XIII, 30. Tradit autem *Ioſephus* Antiquitt. Lib. VII, c. 15. §. 7. rem ordinatam ſic, ut una familia miniſtra eſſet Dei, diebus octo, ab uno ſabbato ad alterum ſabbatum. Sacerdotes, qui in templo Hieroſolymitano ſacris operati ſunt, non ſolum interdiu fuerunt in templo, ſed et noctu, ut et vigilias agerent.

Non

Non solum victimas parabant, sed et lampades et ligna, et omne praestabant opus manuarium, quo opus erat. καὶ ἡ γυνὴ αὐτῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν) *Ex filiabus*, i. e. *posteritate Aaronis*, hebraico more. Quod vero *Zacharias* Aaronida mulierem duxit, non factum est ex obsequio erga legem, ut quidam volunt, (nulla enim lex obstabat, quo minus virginem ex alia tribu nubere potuisset,) sed Lucas hac narratione nobilitatem *Ioannis* ex utroque sanguine commendat. Ἐλισάβετ) Hebraeum nomen est אֱלִישֶׁבַע, quo etiam appellabatur uxor Aaronis Exod. VI, 23. Graeco interpreti.

6. Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τῦ θεῦ) *Erant autem ambo vere pii*, virtutis sincerae studiosi. Nam δικαιοσύνη saepe est omne genus virtutum. Vid. Matth. I, 19. V, 20. Ἐνώπιον τῦ θεῦ, hebr. לִפְנֵי יְהֹוָה, בְּעֵינֵי יְהֹוָה, i. e. *revera, manifeste.* Nam coram Deo aliquid esse dicitur, quod revera tale est, quia Deus est homine longe perspicacior, et rerum intima penetrat, nec eius iudicium potest falli. Vid. Gen. VII, 1. πορευόμενοι — ἄμεμπτοι) *Omnium legum Dei observandarum ita studiosi, ut reprehendi non possent.* Πορευόμενοι, *Incedentes*, i. e. *viventes* hebr. הָלַךְ. In aliis locis Scriptores sacri et LXX. utuntur verbo περιπατεῖν. Ἐν πάσαις etc. convenientes omnibus praeceptis et statutis Iehovae. Discrimen inter ἐντολὴν et δικαίωμα hoc observatur, quod ἐντολή notet praeceptum aliquod morale; δικαίωμα vero, hebraice חוק, praeceptum vel ceremoniale vel forense. Non tamen est necesse, ut haec duo vocabula anxie hic discernantur;

toat

tota enim phrasis indicat: *omnia praescripta et leges Dei observare.* Ἄμεμπτοι, i. e. ἀνεπίληπτοι, ita ut nemo eos iure reprehendere posset. Referendum hoc ad bonum rumorem illum, quo apud homines florebant, ut membrum antecedens de eorum interna,. Deoque cognita pietate intelligendum.

7. Καὶ ἀμφότεροι — ἦσαν) *Et ambo provectae aetatis erant.* Phrasis προβεβηκὼς τῇ ἡλικίᾳ, vel χρόνῳ, et προβεβηκὼς vel προβεβηκυῖα sine adiectione Graecis usitata est. Lucas autem, addens vocem ἡμέραις, alludit ad hebraeam phrasin, quae Graecae ab ipso usurpatae aequipollet, et inter alias ipsam quoque vocem יָמִים in se comprehendit, e. g. Gen. XVIII, 11. de Abraham et Sara: erant בָּאִים בַּיָּמִים, *provectae aetatis.*

8. Ἐγένετο — τοῦ Θεοῦ) *Accidit autem interea, dum munere sacro fungebatur ex ordine suae classis in templo.* ἱερατεύειν) hebr. עָבַד, *operari sacris,* λειτουργεῖν. ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ) i. e. quum ad familiam Abiae ordo rediisset, quod fiebat post intervallum 168. dierum. Classis Abiae ordine erat octava; (v. 5.) et munere fungebatur mense quarto anni Iudaici, nostro mense Iulio. Post reditum Zachariae, circiter mense Augusto Elisabeth concepit Ioannem. Videtur igitur Ioannes natus esse mense Maio, Iesus autem (v. 36.) mense Septembri vel Octobri. Haec tamen incerta sunt. Cf. *Henr. Eberh. Gottlob Pauli Commentar.* T. I. p. 24. seq. ἔναντι τοῦ Θεοῦ) לִפְנֵי יְהוָה, *in templo*, ubi Deus peculiari modo praesens credebatur. 1 Reg. VIII, 62. 64. Ps. XXVII, 8. XLII, 3. Solet

8. XLII, 3. Solet id genus loquendi (*ἱερατέυειν ἔναντι τȣ̃ Θεȣ̃*) usurpari de toto illo ministerio sacerdotali, tam quod in templo, quam quod sub dio peragebatur.

9. Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τȣ̃ θυμιάσαι — τȣ̃ κυρίȣ) *Ut, pro more muneris sacerdotalis, sors illi caderet muneris, adolendi thura, ita ut Sanctum ingrederetur.* Nam ἱερατεία est ἡ ἱερατικὴ λειτυργία. Quum autem varia essent sacerdotum in templo munera, convenit inter eos, ut sors iaceretur, et quisque eo fungeretur, quod ipsi obtigisset. Prima ergo sortitione designabatur, qui altare exterius purgaret; secunda, tredecim legebantur, qui agnum mactarent, sanguinem spargerent, lampades aptarent, et partes victimae ad altare deportarent; tertia, qui suffitum adoleret; quarta, qui per clivum ascenderet, et membra victimae altari imponeret. Honoratissimus is fuit, qui suffitum adolebat, quo officio nonnisi semel defungi poterat, ut patet ex locis Thalmudicis Wetstenio laudatis. ἐις τὸν ναὸν τȣ̃ κυρίȣ) ναὸς h. l. est *Sanctum*, in quo erat altare suffitus. Hebraei eam aedem proprie הֵיכָל vocant. 1 Reg. XI, 5.

10. Πᾶν τὸ πλῆθος τȣ̃ λαȣ̃ — θυμιάματος) Moris erat, ut populus preces funderet tempore sacrificii iugis. Factum est hoc autem tempore matutino. Vid. Exod. XXX, 7. Ἔξω h. l. significat extra Sanctum, in atrio. θυμίαμα *suffimentum*, h. l. ipsa suffitum faciendi actio. τῇ ὥρᾳ τ. θυμ. *hora qua thus adolebatur.*

11. Ὤφθη — θυμιάματος) *Et apparuit ei angelus Dei, ad dextram arae stans, in qua thus adolebatur.* De

De significatione vocis ἄγγελος vid. notata ad Matth. I, 20. Adde, quod ad illustrandum locum nostrum vel maxime pertinere videtur, Exod. III, 2. *flammam ignis*, ex qua Moses vocem audivit, vocari angelum Dei. Non tam quaerendum est hic, quid viderit, quam potius quid audiverit Zacharias. Nam omnia quae dicta sunt Zachariae v. 13. sqq. revera ita evenerunt. Caeterum altare duplex erat, alterum exterius, interius alterum, quod ad suffitum adhibebatur.

12. Καὶ — ἐπ' αὐτὸν) *Quo viso Zacharias valde conturbatus, et metu correptus est.* Ἐπιπίπτειν, *incidere, irruere,* metaphorice de iis usurpatur, quae animum aut corpus afficiunt. Cf. Exod. XV, 16. Non erat hoc novum, nam sacerdotes Hebraei haud raro leguntur in sancto aut visum habuisse, aut voces audivisse. Vid. Wetstenius ad h. l.

13. Εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου) Simul cum suffitu preces Deo offerebat sacerdos; nec sacerdos tantum, sed et Israelitae foris stantes. Eae preces concipiebantur pro Dei populo, imo, si *Iosepho* et *Philoni* credimus, pro mundi totius salute. Cum his precibus Zacharias sine dubio preces pro obtinendo filio coniunxerat. Has preces angelus dicit exauditas; nam prae foribus esse adventum Messiae, cuius anteambulo destinatus sit is, qui Zachariae nasciturus erat filius. τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην) יְהוֹחָנָן a contracto יְהוֹ et verbo חָנַן, proprie est: θεὸς ἠλέησεν, aut ἐχαρίτωσεν. Ἰωάννης igitur significat *donum Dei*, filium a Deo donatum.

14. Καὶ ἔϛαι χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις) *Is* (Ioannes) *erit tibi gaudio et laetitiae.* Nomen Ioannis repetendum videtur ἀπὸ τȣ̃ κοινȣ̃, ita ut ſit appoſitio Hebraeis et Graecis familiaris, quam Latini exprimunt tertio caſu.

15. Ἔϛαι γὰρ μέγας ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃) *Vere magnus et illustris erit.* Nam Hebraismus לִפְנֵי יְהוָה, ἐνώπιον τȣ̃ Θεȣ̃, ſaepe rei veritatem indicat, vel ſingularem quandam praeſtantiam. Vid. ſupra v. 6. Μέγας, i. e. illuſtris, magnis animi dotibus inſtructus. σίκερα) *Sicera,* vox indeclinabilis hebraica, שֵׁכָר, quivis potus inebrians non ex vitibus confectus, ut Heſychius explicat in Lexico. Eſt genus cereviſiae; nam, ut *Kimchi* obſervat, ex frugibus, tritico, hordeo, melle et dactylis conficiebatur hic potus. *Peſachim*: Sicera Medica, in quam proiecerunt aquas hordei, i. e. cereviſia. Aliis σίκερα eſt vinum non temperatum aqua, merum; οἶνος autem *vinum aqua temperatum.* Quidquid ſit, ſenſus eſt: Omnis generis potu calidiore abſtinebit. Hoc erat illorum, qui externam etiam ſanctimoniam prae ſe ferebant, et vitam agebant asceticam. Quapropter de eo, qui Naziraeatum voverat, ſcriptum erat in lege: ἀπὸ οἴνȣ καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται, Num. VI, 3. Quia enim vino et ſicera ratio perturbatur, ideo ab his abſtinere debebant, qui Deo erant conſecrati. Ioannes autem graviſſimis negotiis erat deſtinatus. Quare perpetuo abſtemiam vitam vivere iubetur, quum alias Naziraeis, ad tempus Deo conſecratis, ad tempus tantum abſtinendum eſſet a vino et ſicera. καὶ πνεύματος ἁγίȣ πλησθήσεται) *Nam singularibus donis Spiritus exornatus erit.* Plenus Spiritu eſt, qui eximiis animi dotibus eſt prae-

praeditus. Cf. v. 17. ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτȣ̃) *iam inde ab utero matris ſuae*, i. e. *a pueritia*. Nam ἔτι ſaepe uſurpari pro ἤδη, *Raphelius*, *L. Bos*, *Kypkius*, aliique exemplis ex Profanis probarunt. Phraſis ἐκ κοιλίας μητρὸς occurrit etiam Pſ. XXII, 10. (hebr. v. 11.) מִבֶּטֶן אִמִּי, *a prima aetate*. Cf. Act. III, 2.

18. Πολλȣ̀ς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιςρέψει ἐπὶ κύριον) *Convertet*; i. e. faciet, ut multi reſipiſcentes ſe convertant; nam ἐπιςρέΦειν tranſitive hic ponitur. ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν, *ad Iehovam Deum ſuum*. Intelligunt alii Deum in univerſum, alii peculiariter Meſſiam, et reſpici putant ad Ieſ. XL, 3. Intelligendus eſſe videtur Deus Iſraelitarum tutelaris, et Lucas ſine dubio ante oculos habuit locum Mal. III, 1. 23. Iudaei expectabant Eliae adventum ante Meſſiam.

17. Καὶ αὐτὸς — Ἠλίȣ)*Et ipse praeibit eum instructus dotibus Eliae*. Ἐνώπιον αὐτȣ̃, ſc. κυρίȣ, v. 16. Προέρχεσθαι ἐνώπιον τινος eſt, *praecedere aliquem in munere*, vel etiam *ei ministrare*, ut vertere poſſis: *ministrabit Deo*, legatum et praeconem aget negotii divini per Meſſiam perficiendi. ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίȣ) *Animi dotibus et ingenio similis Eliae*, vel etiam donis eiusmodi praeditus, quibus Elias fuit inſtructus. Πνεῦμα pro animi dotibus, haud raro ponitur. Δύναμις autem ſaepe eſt *ingenii ſollertia, rerumque tractandarum peritia*, ut Reiskius docet animadv. ad gr. Auct. Vol. IV. p. 73. ſqq. Reſpicit angelus ad verba Malachiae c. III, 23. ἐπιςρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα)

Senſus eſt conciſus: *Efficiet Ioannes, ut parentes iuxta cum liberis, i. e. omni aetatis et indolis homines resipiscant.* Nam ἐπὶ h. l. ponitur pro hebraico עַל, Malach. III, 24. לֵב אָבוֹת עַל בָּנִים. Locutio eſt inſtar proverbii, ad multitudinem ſignificandam ut Exod. XX, 5. XXXIV, 7. Quia vero apud Malachiam additur: וְלֵב בָּנִים עַל־אֲבוֹתָם, poſſet etiam ſenſus eſſe: *reconciliabit animos patrum filiis*; ad amorem mutuum excitabit parentes ei liberos; proprie: convertet animos parentum ad liberos. Quia de religione ſermo eſt, intelligitur ſine dubio hoc, Ioannem omnibus ſenſus ſimiles inſtillaſſe qua religionem. Effecit nempe docendo et hortando, ut Deum omnes ſimili modo cognoſcerent, amarent, colerent. Sic ſimilia ſtudia omnibus inſtillavit. καὶ ἀπειθεῖς — δικαίων) *et scelestos ad sensum, quo homines probi praediti sunt.* Ἀπειθεῖς, Hebraeis מוֹרִים, ſunt immorigeri, inobedientes ſc. Deo, i. e. *scelesti.* Φρόνησις h. l. non eſt prudentia, ſed *sensus, studium.* Hoc ſignificatu verbum Φρονεῖν haud raro occurrit, ut Rom. XIII, 5. Phil. II, 5. Ex ſimilitudine membrorum patet, ἐν pro εἰς eſſe ſumendum. Senſus igitur eſt: Sceleſtos convertet huc, ut ſenſum habeant piorum. *Lambertus Bos* una ſerie legendum putat: καὶ ἀπειθεῖς — λαὸν κατασκευασμένον, et vertit: *et rebelles, suadendo iustitiam reddat Domino instructum populum.* Vocem δικαίων h. l. neutrius generis eſſe exiſtimat, et ſubaudiendum πραγμάτων. Φρόνησιν autem eſſe *actum suadendi, suasionem, consilium.* ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατασκευασμένον) *ut paret Domino populum, qui para-*

ratus sit (ad accipiendum regnum coelorum.) Itaque praeterita vox ſumenda hic indefinite, more hebraeo. Neque offendere nos debet, quod bis idem dici videtur, (quia ἑτοιμάζειν et κατασκευάζειν ſenſu vix differunt,) quum eiusmodi Pleonasmis abundet ſermo hebraeus et helleniſticus.

18. Κατὰ τί γνώσομαι) i. e. τινι, vel ἐκ τίνος; *quo argumento istud noscam?* Verba ipſa ſunt, quae LXX. in *Abrahami* ſimiliter loquentis hiſtoria uſurpant, Gen. XV, 8. πρεσβύτης, *senex.* Cf. v. 7.

19. Γαβριήλ) Iudaei nomina angelorum in Chaldaea didiciſſe videntur. Imponuntur autem nomina angelis a miniſteriis, quibus ex mente Iudaeorum a Deo ſunt deſtinati. Sic גַּבְרִיאֵל (a גֶּבֶר et אֵל) eſt δύναμις Θεοῦ, Dei robur, quia eo miniſtro Deus utitur ad ſummam potentiam ſuam explicandam. Vid. *Wetsten.* ad h. l. Ad hanc vulgi opinionem angelus ſe accommodat. ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ) Locutio ex aulis orientalibus ſumta, nam *stare coram* rege dicitur is, cui ſemper aditus ad eum patet. Itaque tantundem eſt, quaſi dicat *non quemvis ministrum, sed satrapam se esse regni coelestis.* Vid. de hac phraſi 1 Reg. X, 8. Cf. Matth. XVIII, 10. καὶ ἀπεστάλην — ταῦτα) *Missus ut laeta haec tibi nunciarem.*

20. Καὶ ἰδοὺ — ταῦτα) *Tu vero tacebis, nec loqui poteris ad illud usque tempus, quo haec eventura sunt.* Ἔσῃ σιωπῶν, futurum, per ſe et de futuro tempore in imperativo intelligi poteſt. Μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, dicitur is, qui vel propter phyſica, vel propter moralia impedimenta loqui non poteſt. Ἀνθ' ὧν — αὐτῶν) *Propterea*

terea quod fidem verbis meis habere noluisti, quae suo tempore erunt rata. Ἀνθ' ὧν, eo quod, quoniam, quo fenfu etiam *Aelianus* ufurpat, Var. Hift. L. IV, c. 8. XII, 18. XIII, 28. εἰς τὸν καιρὸν, pro ἐν τῷ καιρῷ.

21. Καὶ ἦν — ζαχαρίαν) Exfpectabat populus Zachariam, ut pro more ei benediceret, καὶ ἐθαύμαζον — ναῷ) Ἐν τῷ ναῷ, i. e. *in sancto.* Tardavit Zacharias ultra horam τῆς θυμιάσεως, qua peracta, folebant facerdotes ad populum progredi.

22. Ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν) Ex eo, quod Zacharias mutus erat, cognoscebant, ei aliquid infoliti eveniffe. Sine dubio hoc etiam invicem dicebant. Ὀπτασία, *visio*, quaelibet fpecies vifibilis, quae obiicitur vigilanti et fomnianti, etiam omne quod infolitum eft, et inopinato accidit. Quum igitur Zacharias hoc audiret, ἦν διανεύων αὐτοῖς, annuit illis; nutu fignificavit hoc ita effe. Διέμενε κωφὸς, *mansit mutus*, igitur non ad breviffimum tempus obmutuit.

23. Τῆς λειτεργίας αὐτῦ) muneris, feu minifterii. Compofita eft enim vox λειτεργία ex λειτὸν, *publicum*, et ἔργον, *opus*, et habet in genere δημοσίε ἔργε fignificationem. *Lycius* in Orat. pro pecuniis Ariftophanis: πεντήκοντα ἔτη ἐϛὶν, ὅσα ὁ πατὴρ αὐτοῖς χρήμασί καὶ τῷ σώματι πόλει ἐλειτέργει, *quinquaginta anni sunt, quibus pater ipse tam pecuniis quam corpore in civitate muneribus publicis functus est.* Transfertur deinde ad minifterium templi, et opera religionis cauffa fufcepta. In ecclefiaftica difciplina vocarunt λειτεργίας facrarum rerum publi-

publicas actiones, matutinas et vefpertinas. Plures fignificationes vid. in *Suiceri* Thefauro ecclefiaft.

24. Περιέκρυβεν ἑαυτὴν) *Occultavit se*; non prodiit in publicum, vel potius: vitavit commercium cum aliis; velavit fuam graviditatem; quia quinque primis menfibus nondum fatis certa erat de fua graviditate.

25. Ὅτι οὕτω — ἐν ἀνθρώποις) *Hoc beneficium Dominus mihi exhibuit nunc, quum ignominiam meam benigne removit.* In verbis οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ Κύριος eft Hebraismus. Nam phrafis: בֵּן עָשָׂה לִי אֱלֹהִים fignificat: Hoc Deo debeo; beneficium hoc Deus mihi exhibuit. Ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, *visitavit removere*, i. e. clementer removit; tribuit mihi hoc ut removeas. Ἐπέιδειν, ἐπισκέψασθαι, hebr. פָּקַד, *visitare*. Deus autem vifitare dicitur hominem, quando ei aliquid tribuit, vel benigne vel iratus. Gen. XXI, 1. XXX, 22. 23. Ὄνειδος h. l. eft finiftra hominum opinio. Putabant nempe non placere Deo eum, cui nullam prolem concefferit; proles enim divinum donum exiftimatur. Iudaica praefertim natio prolem putabat fummum beneficium, et favorem Dei hinc elucere iudicabat, fi cui proles concederetur. Exod. XXII, 26. Deut. VII, 14. Pf. CXIII, 9.

26. Ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ) *Mense sexto*, fc. a quo tempore Elifabetha gravida effe coeperat. Cf. v. 36.

27. Μεμνηστευμένην) *sponsione promissam*; neque enim adhuc Iofephus eam domum duxerat. De Maria vide quae ad c. 1. Matthaei annotavimus.

28. Ἐισελθὼν) in eam domum, in qua neceſſariorum et cognatorum curae ſuberat. Addit auctor *Evangelii de nativitate Mariae*, §. IX. *cubiculum, ubi manebat*, (Maria) *ingenti lumine perfudit.* (Vid. *Fabricii* Cod. apocryph. N. T. Tom. I. p. 33.) Cf. ſupra dicta ad v. 11. Somnium hoc fuiſſe, ſed ſomnium a Deo immiſſum, ſimile ei, quod Ioſepho contigit Matth. I, 20. exiſtimat auctor anonymus in den *Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Religion* Heft 16. p. 79. ſqq. κεχαριτωμένη) *favoris* (divini) *compos facta, Begnadigte.* Hoc verbum, quod apud Profanos non reperitur, peculiari derivatione eſt factum ἀπὸ τῆς χάριτος, quo nomine, favor et gratia ſignificatur. Recentiores Graeci utuntur hoc ſenſu, ut homo κεχαριτώμενος, ſit *plenus gratia, voller Reiz und Anmuth.* ὁ κύριος μετὰ σοῦ) *Iehovah adsit tibi;* ſenſu apprecativo. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶν) *felicissima mulierum*, nam εὐλογεῖν, בָּרַךְ, dicuntur homines, quum aliis bene precantur. Deus autem non verbis, ſed re ipſa *beat.* Caeterum ineſt in his verbis Hebraismus. Nempe Hebraei, quum ſuperlativum exprimere volunt, ſolent adhibere poſitivum, quem ſequi iubent pluralem nominum, generis rerum, ad quod adiectiva pertinent, ita ut praemittatur praepoſitio ב, e. g. Ier. XLIX, 15. קָטֹן בַּגּוֹיִם, *parvus in gentibus*, i. e. minimus inter gentes.

29. Ἡ δὲ ἰδοῦσα) ſc. Angelum. Ceterum deeſt hoc participium in quibusdam Codd. et Verſſ. ποταπὸς) Admirantis vox, i. e. quo tandem ſpectaret, et quae eſſet

eius

eius ſalutationis ſententia. Scaliger ad Manilium ποταπὸς h. l. mavult *cuias* interpretari.

30. Εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ) *Consecuta es enim amorem et benevolentiam Dei.* Εὑρίσκειν hebraico מָצָא reſpondens, ſaepe denotat *conſequi, comparare, habere.* Phraſis tota eſt hebraica. Vid. Gen. VI, 8. XVIII, 3.

31. Συλλήψῃ ſc. ἔμβρυον, *foetum.* Ἐν γαστρὶ eſt hebraeus pleonasmus. Aperte ſatis angelus digitum intendit ad illa Ieſaiae, citata a Matthaeo c. I, 23. Ἰησοῦν) vide, quae ad Matth. c. I, 21.

32. Μέγας, גָּדוֹל, omnium qui unquam vixerunt regum et prophetarum maximus. Cf. ſupra v. 15. καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται) *Filius Dei*, i. e. *Meſsias erit.* In voce ὑψίστου eſt Hebraismus. Nam inter cetera nomina, quae Deo tribuuntur apud Hebraeos, eſt etiam עֶלְיוֹן i. e. ſummus, vel ſupremus. καλέομαι, *ſum*, hebraico more. Ieſ. IX, 5. LVI, 7. Cf. Matth. V, 9. *Filium Dei* autem hic, ut ſaepius, eſſe Meſſiam, ſequentia declarant. Cf. Ioan. I, 50. Quum non inter Iudaeos tantum, ſed totius orientis, omnesque adeo veteres populos reges appellarentur *Deorum filii*; *Meſsias* etiam, ſummus ille et invictus futurus Iudaeorum rex eodem nomine, eodemque ſenſu eſt appellatus, ita quidem, ut χριστὸς et υἱὸς Θεοῦ vel ὑψίστου ſynonyma eſſent. Origo nominis ita proprie de Meſſia adhibiti repetenda videtur ex Pſ. II, 7. et 2 Sam. VII, 14. Hoc tamen loco ratio nominis haec eſſe videtur, quod Meſſias non ex patre humano, ſed *vi ipſa divina* eſſet pro-

creandus; (infra v, 35.) quo ſenſu *Adamus* etiam, primus hominum ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ vocatur, (infr. c. III, 38.) quippe immediata vi et potentia Dei creatus. Καὶ δώσει — τȣ̃ πατρὸς αὐτȣ̃) *Cui dominus Deus tradet regnum Davidis, ex quo genus ducit.* ὁ θρόνος eſt *regnum ipsum.* Meſſias a Prophetis deſcribitur ut omnium Regum ex poſteris Davidis maximus, cuius regnum futurum ſit celeberrimum, et longe lateque proferendum. Ierem. XXXIII, 15—26. Ezech. XXXIV, 23. 24. Hoſ. III, 5. Variis figuris et imaginibus adumbratus eſt Meſſias in V. T. *Patribus*, Abrahamo inprimis, promiſſus fuit ut *semen*; per Moſen *prophetam*, ut *propheta*; Davidi, *regi*, ut *rex*. Igitur in Pſalmis potius, quam antea, de *regno* Chriſti canitur.

33. Καὶ βασιλεύσει — αἰῶνας) *Populo Israelitico imperabit in aeternum.* Ex 2 Sam. VII, 16. Populus Iſraeliticus nominatur, quia ei genti primum promiſſus erat Meſſias. Non autem excluduntur alii ex aliis nationibus. *Iacobi posteris iungendi, iisque associandi*, ut Ieſaias loquitur, c. XIV, 1. Cf. Ieſ. XLIV, 5. καὶ τῆς βασιλείας αὐτȣ̃ ȣ̓κ ἔσαι τέλος) Hoc explicat, quid ſit εἰς τȣ̀ς αἰῶνας, non in longum tempus, ſed ſine fine. Ex Daniel. VII, 14. Intelligendum eſt hoc comparate ad cetera huius mundi regna iam creſcentia, iam decreſcentia. Imperium Ieſu in animos hominum ſuperſtes florebit, ceteris imperiis extinctis. Quum haec omnia ſint e V. Teſtamento, Maria omnino intelligere potuit deſcribi Meſſiam, adeoque rem in V. T. praedictam nunc habituram eſſe eventum. Sed quale futurum eſſet regnum Meſſiae, id tum nondum intellexit, vel intelligere potuit.

34.

34. Πῶς ἔσαι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω,) οὐ γινώσκω eſt : *hactenus viro sum intacta.* Matth. I, 25. Merito admiratur, quomodo conceptura ſit ſine virili opera, quum eius rei nullum extaret exemplum. *Virum cognovit,* etiam apud *Ovidium* eſt. Hebraei utuntur verbo יָדַע eodem ſenſu. Gen. V, 1. Num. XXXI, 17. 18.

35. Πνεῦμα — ἐπισκιάσει σοι) *Spiritus sanctus in te operabitur, et vis altissimi te obumbrabit.* i. e. *interventu divinae virtutis, vel per miraculum concipies.* Nam πνεῦμα ἅγιον *venire* dicitur *super homines* eos, quos Deus agitat, et in quibus maiora, quam quae a naturae vi vel exſpectari vel produci queant, virtutis ſuae acceſſione operatur. Iudic. XIV, 6. 1 Sam. XI, 6. Δύναμις ὑψίςου ſenſu non differt a πνεύματι ἁγίῳ, quod patet ex comparatione locorum Luc. XXIV, 49. Act. I, 5. 8. Verbum ἐπισκιάζειν reſpondet verbo ἐνδύεσθαι, qno uti ſolent V. T. ſcriptores iis locis, ubi divinus ſpiritus occupare homines, ſupervenire, aut quieſcere ſuper iis, adeoque vim ſuam in iis exſerere dicitur. Iud. VI, 34. 1 Chron XII, 18. Cf. etiam quae ad Matth. XVII, 5. de ſignificatione verbi ἐπισκιάζειν monuimus. Innuit igitur haec vox, futurum eſſe, ut potentiae divinae interventu gravida Maria filium ederet. διὸ καὶ — υἱὸς Θεοῦ) *Itaque etiam foetus tuus sanctus appellabitur Filius Dei.* Ἅγιος, קָדוֹשׁ, (Ieſ. VI, 3.) eſt venerabilis propter inſignem dignitatem. Ergo hic Ieſus dicitur fore venerabilis, homo plane ſingularis, non unus de multis hominibus. Accedit quod praeceſſerat illud, foetum hunc non oriturum eſſe humanis parentibus.

 Quod

Quod autem Deus efficit, id dicitur ſanctum. τὸ γεννώμενον, *Partus, natus.* Obſervandum, in hac forma γεννᾷν dici de foeminis. *Latini, quod natum est, quod peperisset.* Quinctil. Decl. XVIII, c. 3. *natum de te.* Sicut et in his verbis quidam Codd. addunt ἐκ σȣ̃.

36. Ἐλισάβετ ἡ συγγενής σȣ) *Elisabet cognata tua.* Non eſt magna hic difficultas fingenda de cognitione inter Mariam ex tribu Iudae, et Eliſabetam ex tribu Levi oriundam; nam potuerunt ex diverſis tribubus connubia iungi, et tantum a Deo prohibita olim fuit diſtractio haereditatum. Num. XXXVI, 6. 7. 2 Chron. XXII, 11. καὶ ȣ̃τος μὴν ἕκτος ἐςὶν αὐτῇ) Hebraismus; i. e. ſextum iam menſem agit a conceptu. τῇ καλȣμένῃ ςείρᾳ) *Quae sterilis esse dicitur.* Nam καλεῖσθαι in hebraea locutione cum re ſignificat famam rei.

37. Οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα) *Nihil est quod Deus efficere non possit.* Ῥῆμα, דָּבָר, *res.* Gen. XVIII, 14. Eſt proverbium tritum uſu Hebraeorum, לֹא יִפָּלֵא מִמְּךָ כֹּל דָּבָר Graecum erat: ȣ̓δὲν ἀδυνατήσει ὁ Θεός. Ἀδυνατήσει habet vim praeſentis. Quod igitur Deus in Eliſabeta effecit, id poteſt etiam in te efficere. Referuntur haec omnia ad omnipotentiam divinam.

38. Ἰδȣ̀ ἡ δȣ́λη κυρίȣ) Locutio hebraea, obedientiae propoſitum notans. Subiicio me omnipotentiae divinae. γένοιτό μοι) Non conſentit tantum virgo, ſed et deſiderat, eximio fiduciae exemplo. Eveniat mihi prouti tu dixiſti.

39.

39. Ἀναςᾶσα) Vox παρέλκεσα, ut et infra c. IV, 38. εἰς τὴν ὀρεινὴν) fc. χώραν, *in regionem montanam.* μετὰ σπεδῆς) pro σπεδαίως, *festinanter.* Sic *Philo* de vit. Mof. μετὰ σπεδῆς καὶ τάχους propere ac celeriter. εἰς πόλιν Ἰέδα) *Hebronem* metropolin portionis Iudae fignificari verifimile eft. Nam πόλις, ut hebraeum קִרְיָה, ita folet poni, ut fignificet μητρόπολιν. Et erat quidem Hierofolyma caput *regni:* at peculiariter *portionis Judae* urbs praecipua Hebron, ut colligitur 2 Sam. II. Accedit quod Zacharias, in cuius domum Maria adiiffe dicitur, fuit facerdos. Atqui facerdotes habuerunt proprias quasdam urbes in Palaeftina, quas incolebant. Hebron autem fuit talis urbs facerdotalis. Alii putant, fi Hebron fignificaretur, Lucam non potuiffe fcribere εἰς πόλιν Ἰέδα, fed potius nomen oppidi afferre, et fcribere debuiffe εἰς τὴν πόλιν Ἰέδα, vel εἰς πόλιν Ἰεδαίας; itaque fufpicantur, fcriptum fuiffe Ἴεττα, vel Ἰέτα. Fuit haec urbs in montano, cuius fit mentio Iof. XV, 55. c. XXI, 16.

41. Ἐσκίρτησε) Solent medici hoc verbo notare motum naturalem infantis in utero, quod ἀσκαρίζειν eft aliis. Eodem verbo σκιρτᾷν utuntur etiam LXX. Gen. XXV, 22. Senfus igitur eft: *movebatur embryo in utero ipsius.* Hoc fieri conftat ultimis praefertim graviditatis menfibus, ac faepius tum, quum animus matris ullo modo valde commovetur ac perturbatur. Hoc ipfum igitur evenit quoque Elifabetae, quae de adventu Mariae impenfe laetaretur. Perquam probabile eft, has foeminas ea, quae utrique evenerant, fibi invicem narraffe. coll. v. 45. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίε) *Repleta est afflatu divino,* piis fenfibus animi, quos verbis expreffit.

42.

42. Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ) *Felicissima es mulierum.* Sicut enim εὐλογεῖν ſaepe eſt, *felicem reddere*, ita εὐλογεῖσθαι, eſt felicitate frui. Καὶ εὐλογ. — κοιλίας σου, *et fortunatus filius tuus*, καρπὸς τ. κοιλ. hebr. פְּרִי בִטְנֵךְ

43. Καὶ πόθεν μοι τοῦτο) Sic loqui ſolent, qui honorem inexpectatum ſibi obtigiſſe mirantur. ἵνα ἔλθῃ — πρός με; *Dominus* κατ' ἐξοχὴν eſt Meſſias. Vocat igitur Eliſabetha Mariam matrem Meſſiae.

44. Ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου) Vertere ſimpliciter licet: *ut salutatio tua pervenit ad aures meas.* Nam γενέσθαι pro *venire* ſaepe uſurpant noſtri et alii ſcriptores. Syrus נפל, *accidit auribus.* Ἐσκίρτησεν — τῇ κοιλίᾳ μου) *Vehementer exultavit foetus in utero meo.* Ἀγαλλίασις ſolet ad animum transferri: proprie tamen *gesticulationem* ſignificat, qualis eſſe laetantium ſolet. Ergo hinc non poteſt concludi Ioannem iam in utero fuiſſe prophetam. Cf. v. 41.

45. Μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου) Sic enim interpungendum eſſe videtur, ut poſt πιστεύσασα ponatur comma, non colon. Generalis eſſe videtur ſententia, ſed a muliere ad mulierem elata foeminino genere: *Beata, quae credit exitum habitura ea, quae divinitus ipſi sunt nuntiata*, quomodo accipit Syrus. παρὰ κυρίου, i. e. quod barbare dicunt, *ex parte Dei.* Pro ſecunda perſona tertiam eſſe poſitam, et haec verba ad Mariam referenda eſſe, *tu es felix* etc. probavit pluribus exemplis Vorstius in Philologia S. c. 26.

46.

46. Καὶ εἶπε Μαριάμ) Qui nunc ſequitur hymnus Mariae ſimillimus eſt hymno Hannae verbis et ordine. Cf. 1 Sam. II. Similis eſt etiam Pſalmis Davidicis, ſive materiam ſpectes ſive formam. Materiam enim quod attinet, exprimit Maria ſenſum laetitiae, quod a ſua humilitate evecta eſſet ad magnam dignitatem, et addit, omnipotentem Deum hoc feciſſe; deinde vero commoratur in cogitanda Dei omnipotentia, et tandem hoc beneficium ad omnem nationem Iudaicam pertinere dicit. Sic Davides in Pſalmis ſaepe laetatur de liberatione ex malis et periculis, et addit, ſe hoc Deo debere; commoratur deinde in cogitanda Dei miſericordia, omniſcientia et omnipotentia, et tandem Deum Sioni quoque opem ferre dicit. Quod autem ad formam hymni attinet, omnes ſententiae, uti in Pſalmis bis dicuntur, praeſertim in parte poſteriore. μεγαλύνει ἡ ψυχή μȣ τὸν κύριον) *Laudes celebro Domini.* Nam ἡ ψυχή μȣ per Hebraismum pro נַפְשִׁי eſt pronominis loco, *ego*; μεγαλύνειν autem hebr. גִּדֵּל ſignificat, *extollere, verbis praedicare, celebrare.* Pſ. XXXIV, 3. Sirac. XLIII, 31.

47. Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μȣ) *Laetor.* Senſu non differunt haec verba a praecedentibus comm. 46. Nam hebraici carminis ea eſt ratio, ut quaevis periodus duobus plerumque membris conſtet, in quibus res rebus, verbis verba quaſi demenſa et paria reſpondeant. De hoc parallelismo membrorum vid. Rob. Lowth *de sacra Poesi Hebraeorum. Praelectio XIX.* ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μȣ) *Super Deo, conservatore meo,* ſ. *propter*

Dei

Dei in me favorem et beneficentiam. Nam ἐπὶ caussam, ipsamque adeo gaudii materiam declarat, et σωτὴρ est, qui ex malis liberat, et beneficia adiungit.

48. Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δέλης αὐτῆ) *Nam respexit me, servam suam ignobilem,* humilis conditionis mulierem. Ταπείνωσις τῆς δέλης positum est ex Hebraismo pro δέλη ταπεινὴ, *serva, foemina obscura et ignobilis.* Verbum ἐπιβλέπειν, quum de Deo respectu hominum usurpatur, notat: *propitium esse hominibus, iis succurrere, eos favore amplecti, beneficiis ornare.* Est locutio Scriptoribus Sacris usitatissima. 1 Sam. I, 11. Gen. XXXI, 42. 2 Reg. XIV, 26. ἰδὲ γὰρ — γενεαί) *Nam ab hoc inde tempore omnes nationes felicem me praedicabunt.* Antea, inquit, eram obscura; ab hoc autem tempore in omnium ore versabor. Ex muliere nemini fere nota, Deus me faciet omnium nobilissimam.

49. Ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα) *Res magnas et miras mihi praestitit.* Μεγαλεῖα, גְּדֹלוֹת, Ps. LXXI, 19. sc. ἔργα, vel πράγματα, *facinora admiratione digna.* Adhibetur inprimis de *beneficiis divinis* magnis et admiratione dignis. Sirac. XVIII, 4. Act. II, 11. Et quum Maria h. l. Deum nominaverit *benefactorem suum,* perspicue inde patet, vocabulum μεγαλεῖα etiam h. l. de beneficio divino esse explicandum. ὁ δυνατὸς) *Potens ille,* i. e. גִּבּוֹר, id enim Dei attributum ita vertunt LXX. Ps. XXIV, 8. καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτῆ) *et nomen eius summe colendum,* vel: omni venerationis cultu dignissimus, pro: ȣ̃ τὸ ὄνομα ἅγιον. Est haec periphrasis religiosa Dei. Ps. CX, 9. (LXX. Ps. CXI, 9.)

50.

50. Καὶ τὸ ἔλεος — φοβεμένοις αὐτὸν) *Perpetuo et sine fine benefacit iis, qui religiose eum colunt.* Nam ἐλεεῖν et ἔλεος ποιεῖν, ut Exod. XX, 6. ſaepe denotat *beneficia tribuere*, et φοβέμενοι τὸν θεὸν dicuntur illi, qui Deum religioſe colunt. Verbum φοβεῖσθαι, hebr. יָרֵא, quum de cultu Dei uſurpatur, eſt *maiestatem Dei reverenter et observanter colere, suppliciter venerari.* Ieſ. XXIX, 23. VIII, 13. Pſ. XXXIV, 9. Εἰς γενεὰς γενεῶν, *per omnes aetates, perpetuo*, hebr. לְדוֹר־וָדוֹר, ut Pſ. LXXXIX, 2. 5. Locus noſtro plane ſimilis extat Pſ. CIII, 17.

51. Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτῦ) *Magnas res efficit potentia sua maxima.* Quia in brachiis eſt robur, per *Dei* brachium maxima eius vis et potentia indicatur. Κράτος h. l. eſt pro κρατεῖα, *fortiter et potenter facta, egregia opera*, hebr. חַיִל, Pſ. CXVIII, 16. ubi LXX. habent δύναμιν. διεσκόρπισεν ὑπερηφάνες διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν) *Dissipat consilia superborum*, vel *perdit superbos*, proprie *eos qui in cogitatione animi sui superbiunt.* Διασκορπίζειν reſpondet hebraico פּוּץ Num. X, 35. et uſurpatur inprimis de hoſtibus fundendis et fugandis. Senſus igitur eſt: *Hostes imperii Davidici, nova molientes fugat et dissipat.* Ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται inquit Petrus, 1 Epiſt. V, 5.

52. Καθεῖλε — ταπεινὲς) i. e. *Principes*, (nempe ſuis rebus ſuperbientes) *imperio privat, et humiles dignitate et honore ornat.* Cf. Pſ. CXIII, 7. 8. 1 Sam. II, 8. Καθαιρεῖν inter alia denotat *destruere, demoliri*, atque inprimis de urbibus, aedificiis, munitionibus, quae deſtruuntur,

untur, ponitur. 1 Macc. V, 65. Sed usurpatur etiam de iis, qui alios *auctoritate et potestate privant*, ut h. l. Vid. *Elsnerus* ad h. l. Δυνάστης, idem quod τύραννος, *rex* hebr. מֶלֶךְ Proverb. XXXI, 4. Ταπεινοὶ, vi oppositi sunt homines obscuri et ignobiles. ὑψῶν, *ad dignitatem regiam evehere.* Sic Deus Messiam nasci voluit non ex iis qui sceptro et divitiis superbiebant, sed ex virgine contemtae sortis, et praedita humili mente.

53. Πεινῶντας) Antithesis ostendit πεινῶντας hic non vocari famelicos, i. e. eos qui simpliciter esuriant, sed eos, qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebraei אֶבְיוֹנִים vocant. *Inopes ditat.* καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς) *et divitibus optata denegat.* Πλουτοῦντες hic iterum sunt divitiis suis elati et superbientes; et ἀποστέλλεσθαι κενοὶ dicuntur, *quicunque rei alicuius obtinendae caussa aliquem compellant, neque eam obtinent*, ut infra c. XX, 10. 11. et LXX. in *Iobo* XX, 9. χήρας δὲ ἐξαπέστειλας κενάς. Ceterum sensus est idem qui in Hannae carmine, 1 Sam. II, 5.

54. 55. Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ) *Curam suscipit populi sui.* Saepe in V. T. populus Israeliticus vocatur *servus Dei*, e. g. Ies. XLI, 8. 9. Hos. XI, 1. Exod. IV, 22. 23. Ἀντιλαμβάνεσθαι significat *sublevare manu porrecta prostratum, capere, apprehendere*; hinc *curare, curam suscipere*, quomodo interpretatur *Elsnerus.* μνησθῆναι — αἰῶνα) *Ita ut perpetuo memor esset favoris*, s. *benignitatis*, i. e. perpetuo ei beneficeret. Εἰς τὸν αἰῶνα, vel ut alii rectius legunt ἕως αἰῶνος con-

struen-

ſtruendum videtur cum μνησθῆναι ἐλέες. *Memorem se ostendere misericordiae*, vel *benignitatis*, eſt benefacere. Καθὼς ἐλάλησε — σπέρματι ἀυτȣ̃) *vi promissionis, maioribus nostris, Abrahamo et posteritati eius factae.* Λαλεῖν h. l. eſt *promittere.* Locus nihil difficultatis habere videtur, ſi notes, variari conſtructionem verbi ἐλάλησε, quod primo poſt ſe habet πρὸς cum accuſativo, et deinde dativum. Cf. Gen. XVII, 19. Rom. XI, 29. Decrevit Deus Iſraelitas ſemper eximia benevolentia proſequi; quod tunc praecipue oſtendit, quum Meſſiam ex ipſis naſci, atque inter ipſos verſari voluit.

57. Τῇ δὲ — ἀυτὴν) *Iamque aderat Elisabethae tempus pariendi.* Similis phraſis extat Gen. XXV, 24. Quando poſtremus dierum quorundam adeſt, tum Hebraei dicunt illos dies completos eſſe.

58. Καὶ ἤκȣσαν — συνέχαιρον ἀυτῇ) *Et quum audivissent vicini et cognati eius, Deum tam magno beneficio eam affecisse, congratulabantur ei.* Μετ' ἀυτῆς pro Dativo ἀυτῇ. Μεγαλύνειν. *magnum facere*; μεγαλύνειν τὸ ἔλεος, *magnam facere benignitatem*, eſt hebraica Phraſis, cui ſimilis eſt Gen. XIX, 19. ubi LXX. μεγαλύνειν δικαιοσύνην vertunt גִּדֵּל חַסְדּוֹ, pro: *magnis beneficiis afficere.* Συνέχαιρον ἀυτῇ *congratulabantur ei*, nempe de filio nato. Apud Hebraeos ſterilitas foeminis opprobrio erat, ſoboles autem in ſumma felicitatis parte ponebatur. Hinc in Scriptis Prophetarum, quum magna felicitas deſcribitur, commemorari ſemper fere ſolet etiam numeroſa ſoboles. et quum poenae divinae annunciantur, ſterilitas etiam nominatur. Ieſ. IV, 1. XLIV, 3. Hoſ. IX,

11. 12. Hinc etiam hoc noſtro loco Deus Eliſabetae (τῇ ςείρᾳ) *insigne beneficium* exhibuiſſe dicitur.

59. Ἦλθον περιτεμεῖν) *venerunt* ſc. οἱ συγγενεῖς, quorum commate praecedente facta eſt mentio. Venerunt in domum Zachariae. Nullus enim locus certus circumciſioni ex lege praeſcribitur, ut nec certus circumciſor, ſed ſolet ad eam rem adhiberi, qui maxime eſt in ea arte exercitatus. Vide 1 Macc. I, 60. Domi autem celebratam hanc circumciſionem, oſtendit puerperae praeſentia. ἐκάλεν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τȣ̃ πατρὸς αὐτȣ̃) ἐκαλεν, *nominare volebant*; nam verba ab Hebraeis, Graecis, et Latinis frequenter ita ponuntur, ut omiſſum ſit: *velle.* Cf. v. 60. Statim poſt circumciſionem peractam nomen infanti imponebatur, Gen. XXI, 3. 4. Sic et apud Romanos dies infantium luſtricus dicebatur etiam *nominalis* ab eodem more; et apud Athenienſes decimo die ſacra fiebant, et imponebatur nomen infanti, ut nos docent *aves* Ariſtoph. et ad eum Scholiaſtes. Hoc ideo factum, ut, quum multi ad circumciſionem aut luſtrationem advocarentur, iidem meminiſſe poſſent impoſiti nominis, ſi qua olim controverſia oriretur. Parentum autem aut avorum nomina poſteris imponebantur, ut ipſa nominis recordatione ad imitandas rerum virtutes accenderentur. Sic et apud Graecos a *Pyrrho* plures *Pyrrhi*, a *Philippo Philippi*, a *Ptolomaeo Ptolomaei.*

60. Ἡ μήτηρ) Cui maritus, Zacharias, litteris ſignificaſſe videtur, nomen Ioannis ex angeli mandato imponendum eſſe puero.

62.

62. Ἐνένευον — αὐτόν) *Nutu autem significabant patri illius, quo nomine eum appellari vellet.* Nonnulli ex his verbis collegerunt, Zachariam non modo *mutum*, fed etiam *surdum* fuiffe; cui vero coniecturae verbum σιωπῶν v. 20. obftat, quod etiam docet, quaenam fignificatio vocabulo κωφὸς v. 22. tribuenda fit; neque v. 64. legitur, aurium ufum Zachariae redditum fuiffe. Haud dubie cognati Zachariam, ut fieri folet, nutu arceffebant, verbis et voce ei deinceps quaeftionem propofituri. Τὸ τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν) Articulus praepofitivus, genere neutro adhibitus, non folum interrogationibus, fed unicuique fententiae praeponitur, fequentemque adeo fententiam indicat. Illud τὸ igitur h. l. indicat, quid nutu fignificare voluerint, nempe id, *quo nomine vocandus sit.* In pronomine autem τί fubintelligendum effe ὄνομα, facile intelligitur.

53. Καὶ αἰτήσας πινακίδιον) *Postulans tabulam.* Πινακίδιον proprie eft tabella, e pinu facta et cera illita, cui aliquid infcribi poteft, a πίνος, *pinus*, arboris genus, e cuius ligno tabellae olim conficiebantur; deinde omnis *tabella cera illita, in qua veteres scribere solebant*, *libellus pugillaris,* qui apud Veteres e varia materia conficiebatur. Vid. *Schleusneri* Lexicon. Ἔγραψε, λέγων) Non una eft horum verborum interpretatio; fed ea videtur vera effe, quae reddit: *Scripsit his verbis, seu scripsit, his verbis usus*; quae loquendi ratio non tantum Hebraeis, fed et aliis ufitata eft. Iofeph. Lib. XIII, Antiq. c. 4, §. 1. Πτολεμαῖος δὲ, προσδεξάμενος ἡδέως τὴν μνηστείαν, ἀντιγράφει λέγων, *Ptolomaeus autem, quum li-*

 ben-

benter postulatis eius annuisset, rescripsit his verbis. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες) Cauſſae admirationis erant et matris conſilium, et conſenſus patris inopinatus, nomen adeo in Zachariae familia inſolitum filio imponendi.

64. Ἀνεῴχθη — γλῶσσα αὐτοῦ) *Repente facultatem loquendi recepit*, reſtitutus eſt illi uſus vocis, quem amiſerat. Videtur enim quodammodo illius os occluſum, qui loqui non poſſit; qua ratione dicuntur etiam caecorum oculi et ſurdorum aures aperiri, ut Ieſ. XXXV, 5. καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ) ἀνεῴχθη, nam τὸ ἀνοίγεσθαι etiam ad linguam refertur, ut Marc. VII, 34. καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν) *et voce sua benignitatem Dei praedicavit.* Opinantur nonnulli, Zachariam in templo hemiplexia captum, et uſu linguae privatum fuiſſe; angelo hanc calamitatem tanquam auctori adſcribi ex uſu loquendi Hebraeorum, qui etiam melancholiam Sauli, peſtem Davidis tempore, angelum vocarint. Iam vero laetitiam, quam de puero nato perceperat, et contentionem ac ſtudium ſignificandi, puero Ioannis nomen imponendum eſſe, effeciſſe, ut uſum linguae reciperet. Similia exempla commemorant *A. Gellius* V. 9. et *Valerius Max.* V, 4.

65. Καὶ ἐγένετο — αὐτοὺς) *Et omnes vicini obstupuerunt*; Φόβος enim interdum etiam *admirationem* indicat, quia admiratio et timor cognati ſunt affectus, Matth. XXVIII, 8. Luc. V, 26. Sic etiam hebraicum פחד uſurpatur Ieſ. LX, 5. et verbum פחד Ierem. XXIII. 9. διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα) *Sermonibus omnium celebrata sunt, quae ibi dicta et facta fuerant.* Τὰ ῥήματα, *res*, ea, quae evenerant.

66.

66. Ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν) *Reposuerunt in corde suo*, i, e. diligenter et attente confiderarunt, et velut infixerunt animo. *Virgilius: Sensibus haec imis, (res est non parva) reponas.* Et alibi: *memori quae condita mente teneto.* τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσαι) *Quo evadet puer iste?* Eft enim idem genus loquendi, quod Act. XII, 18. τί pro τίς, i. e. quam eximius, praeftans! καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ) *Deus autem eum protexit*, in vita confervavit. Χεὶρ potentia, tutela.

67. Ἐπλήσθη — προεφήτευσε λέγων) *Spiritu divino actus celebravit laudes Dei in hunc modum. Impleri spiritu sancto* dicuntur etiam poëtae, quia ferventioris animi impetu abripiuntur ac feruntur, ita ut fibi ab alia maiore vi agi videantur. Προφητεύειν, נִבָּא, h. l. fignificat *meditari carmen*, *celebrare laudes Dei carmine*, ut 1 Sam. X, 5. feqq. quem locum confer. Hanc fignificationem h. l. retinendam effe, ex eo patet, quod Zacharias hic nihil praedixit. Quod enim in fine hymni dixit de puero: *tu propheta eris;* non erat nova revelatio, quia hoc nuper ab angelo audiverat.

68. Εὐλογητὸς) fc. ἔσω, i. e. εὐλογηθείη, *laudetur ac praedicetur.* Eadem verba extant Pf. CVI, 48. ὅτι ἐπεσκέψατο) nimirum τὸν λαὸν, quod hic repetendum ex membro fequente. *Propitius est populo suo.* Dupliciter Deus dicitur *visere genus humanum*, in bonam partem, *quum beneficia largitur*, in malam, quum *poenas infligit.* Hoc loco prior fignificatio locum habet. καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ) λύτρωσις recte hic *liberatio* ver-

 titur

titur. Intelligitur nominatim liberatio a servitute. ποιεῖν λύτρωσιν τινὶ ex Hebraismo, pro λυτρῦν τινά. *Et liberat*, vel *liberabit populum suum*, nempe a potestate opprimentium eum. Praeteritum propheticum pro futuro. Zacharias Messiam describit, ut regem Iudaeorum; nondum enim ipsi revelatum erat, beneficium Messiae ad omnes nationes sese diffundere. Hinc Deum vocat Deum Israelis, nulla gentium facta mentione.]

69. Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν, ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τῦ παιδὸς αὐτῦ) Sensus est: *Et suscitat nobis regem servatorem ex familia Davidis servi sui.* Quia enim non unius bestiae vis in cornibus consistit, ideo potentia omnis *cornu* Hebraeis dicitur, ut colligere est ex loco Deut. XXXIII, 17. praecipue vero *potentia regalis*, Zachar. II, 1. et *rex*, ut expressis verbis declaratur Dan. VII, 24. VIII, 21. Atque ideo vocem קֶרֶן veteres Paraphrastae interdum vertunt מַלְכוּתָא aut מַלְכוּתָא, ut 1 Sam. II, 10. Ierem. XLVIII, 25. Additur autem σωτηρίας ad significandum regem *salutiferum*, Genitivo Substantivi pro adiectivo, hebraico more, posito. Ven. *Noesselt* τὸ κέρας τῆς σωτηρίας e loco Ps. XVIII, 3. illustrandum esse censet, ubi קֶרֶן יִשְׁעִי videtur de *galea* dictum, *quae incolumitatem praestet*, s. ita quasi caput muniat, ut de ictibus hostium nihil sit metuendum. Vid. eius opuscula ad interpretationem Sacrar. Script. Fasc. I. edit. 2. p. 31. seq. *Io. Frid. Fischerus*, (de vitiis Lexic. N. T. Prolus. 8. pag. 216. ff.) κέρας esse censet simpliciter *propugnatorem, defensorem, auctorem*, atque adeo verbis κέρας σωτηρίας indi-

indicari *propugnatorem, defensorem, auctorem salutis.* Metaphoram arceſſitam eſſe exiſtimat ab eminentiis et anſis altaris eius, quod in atriis templi, et Moſaici et Hieroſolymitani, non procul ab introitu eius ſtetiſſe accepimus. Nam iſtae eminentiae atque anſae, ligneae, ſed aere obductae, quae ab Hebrais קַרְנֹת, et ab interpretibus Alexandrinis eleganter κέρατα dicuntur (Exod. XXVII, 2.) erant tum apud Iudaeos ſupplicum perfugia, ut arae et foci apud profanos, ita ut, qui eorum unum manu teneret, is ſalvus eſſet, neque violari a quoquam ſine nefario ſcelere poſſet. Vid. 1 Reg. I, 50. II, 28. Unde Davides Deum vocavit קֶרֶן יִשְׁעִי 2 Sam. XXII, 3. Pſ. XVIII. 3. quod ſtatim ipſe interpretatus eſt per vocabulum מוֹשִׁיעַ 2 Sam. XXII, 3. Igitur κέρας σωτηρίας erit ἄιτιος σωτηρίας, et σωτὴρ, *servator, conservator hominum.* Ἐγείρειν hebr. הֵקִים recte dici de cornibus altaris poteſt, quum in quadrupedum cornua cadat potius verbum הַצְמִיחַ, ἐξανατέλλειν. Pſ. CXXXII, 17.

70. Καθὼς — ἀυτȣ̃) *Sicuti per prophetas venerandos ab antiquissimis temporibus promisit.* Ἐλάλησε) *diserte promisit*, ut ſupra v. 55. ἀπ' ἀιῶνος) *ab antiquis temporibus.* Simile loquendi genus extat Gen. VI, 4. ubi οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' ἀιῶνος ſunt οἱ ἀρχαῖοι.

71. Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν) Nempe *liberationem ab inimicis nostris.* Σωτηρίαν verte *liberationem* et refer ad verbum ἐλάλησε, quemadmodum et ſequentes Verſiculos duos. Poſſunt tamen verba σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν

connecti cum verbo ἤγειρε, v. 69. ita ut verba κέρας σωτηρίας explicentur verbis σωτηρίαν ἐξ ἐχ. ἡμ. et σωτηρία fit pro σωτήρ. Quod praepositionem ἐκ attinet, simili ratione dixit *Iosephus* Lib. IX. Antiq. c. VIII, §. 5. ὁ Θεὸς δίδωσιν αὐτῷ τὴν ἐκ τῦ πολέμυ καὶ τῶν κινδύνων ἄδειαν, *Deus ipsi concessit, ut ab omni belli et periculorum metu securus sit.* Ἐχθρὺς Zacharias vocat Romanos aliosque populos Iudaeis infestos, a quorum iugo Deus populum suum, ut fas est credere, liberaturus fuisset, ni Messiam reiecisset.

72. Ποιῆσαι — ἁγίας αὐτῦ) Ante ποιῆσαι repetendum est ἐλάλησε ex v. 70. (Promisit) *se velle benefacere Patribus nostris, et memorem esse sanctae suae promissionis.* Ad priora huius commatis verba vide dicta ad v. 50. et 58. Respicit Zacharias ad Exod. XX, 6. et Deut. V, 10. ubi Deus dicit, se esse ποιῦντα ἔλεος in multam progeniem iis, qui se diligant. Διαθήκη h. l. est *promissio*. Huius se memorem fore dicit Deus Levit. XXVI, 42. Maiores Israelitarum hic nominantur, quia ipsis conferri videntur beneficia, quae propter ipsos contingunt posteris.

73. Ὅρκον, ὃν ὤμοσε) Elliptice: καθ' ὅρκον, *secundum iusiurandum quod iuravit Abrahamo patri nostro.* Πρὸς Ἀβρ. pro: τῷ Ἀβρ. Promissio legitur Gen. XXII, 16. seq.

74. Τῦ δῦναι ἡμῖν, ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ) *Se largiturum nobis hoc beneficium, ut sine metu, quippe erepti e potestate hostium nostrorum, eum coleremus.* Ἀφόβως, sine

fine metu, hoftibus omnibus liberati. Prophetae faepe tempora Meffiae ita defcripferunt, ut dicerent, nullos tum Ifraelitis metuendos fore hoftes, fed eos, pacatis rebus, liberrime exercituros effe religionem; imo omnes nationes Hierofolyma venturas, et una cum Iudaeis Deum adoraturas effe. Haec vaticinia obfcura erant Iudaeis ante eventum. Nos autem hiftoria et ipfo eventu edocti fcimus, fub illis imaginibus latuiffe illud, ceteras gentes eadem cum Iudaeis ufuras effe religione, non tantum in Palaeftina, fed etiam in omni terrarum orbe. Eadem hiftoria edocti fcimus, per hoftes illos intelligi impedimenta religionis verae, fuperftitionem, idololatriam, ἀπιστίαν. Quanquam plurimi Iudaei Chrifti aetate viventes mundanum regnum fperarunt, nec Zacharias prorfus alienus ab hac opinione fuiffe videtur, (v. 69—71.) fperavit tamen fimul etiam liberationem ex miferia mentis, et emendationem morum per Meffiam procurandam; omnia enim ad religionem et pium Dei cultum refert.

75. Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ) i. e. *in sanctitate et virtute sincera*, quae non in operofis ritibus confiftit, fed in finceritate cordis, quae Deo, mentium infpectori, probatur. Vid. fupra ad v. 6.

76. Προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ) *Doctor Deo probatus eris.* Putant nonnulli pro προφήτης, legendum effe προβήτης, *praeambulator*, quia Ioannes non fuerit *Propheta*, i. e. non praedixerit futura. Sed nihil mutandum. Nam προφήτης non femper eft is, qui futura praedicit, fed latius ita vocatur quilibet, qui docet. κληθήσῃ, *eris*, ut

 fupra

ſupra. προπορεύσῃ — ὁδȣς ἀυτȣ) Cf. annotat. ad Matth. III, 3.

77. Τȣ δȣναι γνῶσιν σωτηρίας) i. e. διὰ τȣ δȣναι: *ut tradas doctrinam salutis;* iam enim explicat, qua in re illa praeparatio conſiſtat, nimirum in ſubminiſtratione doctrinae ſalutaris de reſipiſcentia, ſummatim commendanda per *Ioannem,* ſed ita, ut plenior cognitio a *Christo* eſſet petenda, *Ioanne* hoc ipſum indicante. ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν ἀυτῶν) ἐν pro ἐις poſitum, ut ſaepius. Senſus: *ut remissionem peccatorum accipiant.* Poſſunt etiam haec verba referri ad σωτηρίας, ut ſenſus ſit: *quae salus est in remissione peccatorum.*

78. Διὰ σπλάγχνα ἐλέȣς Θεȣ ἡμῶν) *Per intimum Dei amorem,* ſc. haec nobis evenient. Simillimum loquendi-genus eſt apud *Paulum,* Col. III, 12. σπλάγχνα ὀικτιρμῶν, quo haud dubie *intimus misericordiae affectus* ſignificatur. בְּרַחֲמֵי חֶסֶד אֱלֹהֵינוּ׃ Nam in magna commiſeratione graviſſime interna viſcera affici ſolent. Verba haec ad totum id quod praeceſſit, referenda videntur, nimirum ad ipſam miſſionem *Ioannis* atque *Messiae,* et vocationem ad poenitentiam, utrique illorum mandatam ex benigniſſimo Dei conſilio, quod et ſequentia omnino videntur exigere. ἐν ὁἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψȣς) *Quo (amore Dei) futurum est, ut lux coelestis nos beet,* i. e. Meſſias, doctor ſummus, auctor ſalutis nobis appareat. Ἀνατολὴ ἐξ ὕψȣς, *oriens e coelo,* nam ὕψος h. l. eſt *summum coelum,* et ἀνατολὴ pro ἀνατέλλων. Comparatur Chriſtus ſoli orienti. Ponitur ἀνατολὴ a LXX. aliquot

quot locis pro צֶמַח, quod alii vertunt βλάϛημα, fed profecto, quae fequuntur, oftendunt, hic non ita accipiendum, fed ἀνατολὴν effe id ipfum, quod אוֹר dixit *Iesaias* c. LX, 1. 2. qui locus hic aperte refpicitur, et ad *Christum* eiusque doctrinam refertur etiam a *Matthaeo*. Cf. Ief. IX, 1. Poffunt etiam verba: ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψες, fimpliciter verti: *e coelo missus veniet ad nos*, ut ἀνατολὴ, abftracto pofito pro concreto, fit is qui oritur, i. e. qui miffus venit.

79. Ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτε καθημένοις) Vide Matth. IV, 16. et ibi notata. Senfus eft, populo Hebraeo affulfiffe hanc lucem tunc, quum in fumma miferia verfaretur. τε κατευθῦναι — εἰρήνης) *Ut nos in viam verae felicitatis perducat.* Continuatur translatio. Nam lux dirigit nos, ut fecure ambulemus. Sic et Pfal. CXIX, 105. verbum Dei *lumen semitae* dicitur. Eodem fenfu fimplex εὐθύνειν faepe legitur apud *Philonem*, et dicitur quum de *homine vel iumento* viam ingrediente, tum de *via ipsa cursuque*. Vide *Loesnerum*. Homericum ἰθύνειν idem fignificat. Ὁδὸν εἰρήνης, verte *viam, quae ad veram felicitatem ducit*. Nam Hebraei *pacis* nomine haud raro eum ftatum intelligunt, in quo aliquis merito acquiefcat.

80. Ἐκραταιῦτο πνεύματι) i. e. *sapientia*, ut infra de ipfo Domino c. II, 52. Πνεῦμα, *animus, animi vires, ingenii dotes*. καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις, i. e. intra domus paternae fines fe continuit; non prodiit in publicum, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ) Ad id usque tem-

tempus, quo se ostenderet Israelitis; i. e. usque ad publici muneris initium.

CAP. II.

1. Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις) *Illo tempore.* Haec formula non ad immediate praecedentia, sed ad c. I, 36. 38. 57. 58. referri debet; nam Iesus non tunc demum natus est, quum Ioannes adolevisset. Utrum Lucas narrationem, quae nunc sequitur, ex primis fontibus hauserit, aut ex aliis monumentis, certe definiri non potest. Ἐξῆλθε δόγμα, *edictum promulgatum est.* Nam δόγμα est *decretum, edictum,* ut Act. XVII, 7. unde δογματίζειν, *decernere,* 2 Macc. X, 8. Verbum autem ἐξέρχεσθαι quum de lege, edicto sermo est, notat *ferri, promulgari,* Dan. II, 13. IX, 25. Esth. I, 19. ubi in hebr. est יָצָא. Παρὰ καίσαρος Αὐγούστου) Intelligitur Caesar Octavianus Augustus, Imperator Romanorum. *Caesaris* nomen acceperat a Iulio Caesare per adoptionem, et Caesares primitus vocabantur omnes, qui ad hanc familiam pertinebant; postea vero imperii haeredes et ipsi imperatores vocati sunt Caesares. Sueton. Vit. Aug. c. 7. „Postea *Caesaris*, et deinde *Augusti* cognomen assumsit: alterum testamento maioris avunculi: alterum, Munacii Planci sententia: quum, quibusdam censentibus, *Romulum* appellari oportere, quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut *Augustus* potius vocaretur, non tantum novo, sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, *augusta* dicuntur. *Augusti cognomen e decreto senatus honoris caussa accepit.*“ ἀπογρα-

γράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην) ἀπογράφεσθαι, vox media, ſignificat, vel *nomen suum in tabulis censualibus describendum curare, nomen profiteri, ut in tabulas publicas referatur*, vel *se censendum praebere.* Eſt itaque ἀπογραφὴ vel deſcriptio tantum capitum ſ. hominum, vel hominum et facultatum. Haec, de qua hic ſermo eſt, prioris generis fuiſſe videtur. Nam hiſtoria Romana nos docet, cenſus tributi exigendi cauſſa actos eſſe a Romanis in ſolis provinciis Romanis, non autem in regnis ſociis. Iudaea autem tunc temporis nondum fuit provincia romana, ſed *Archelao* demum relegato tributaria facta, Syriaeque addita eſt. Unde intelligitur, hunc cenſum non fuiſſe aeſtimationem bonorum, tributorumque exactionem, ſed capitum cenſum. Hanc autem deſcriptionem eo conſilio iuſſiſſe videtur *Augustus*, ut *Herodes*, a *Syllaeo*, *Obadae* Regis Arabiae legato accuſatus, ſe imperio Caeſaris ſubeſſe, ſentiret. *Augustus* enim ei valde erat iratus, eique acerbius ſcripſit. Litterarum ſumma inter alia fuit haec: ὅτι πάλαι χρώμενος αὐτῷ φίλῳ, νῦν ὑπηκόῳ χρήσεται, *se eum aliquando in amicis habuisse, nunc pro subdito habiturum.* Vid. Ioseph. *Antiqq. Iud.* XVIII, c. 9. §. 1—3. οἰκουμένη h. l. accipi debet de ſola Iudaea. Saepe quidem hoc vocabulum apud Scriptores Graecos, qui de rebus Romanorum exponunt, ſignificat *orbem Romanum*, ſeu omnes regiones, Romanorum imperio ſubiectas; quod inde factum, quia tunc temporis totus fere orbis terrarum, quatenus excultus erat, et inhabitabatur, Romano imperio erat ſubiectus. Sic aliquoties apud unum *Dion. Cassium*, v. c. Lib. LX. et LXIII. Vid. *Krebsium* et *Loesnerum.* Sed interdum *Iudaea* etiam ἡ οἰκουμένη dicitur; qui ſignificatus,

catus, minime vulgaris eo magis h. l. eſt admittendus, quia illorum temporum hiſtoria docet, deſcriptionem illam non ad totum Romanum imperium pertinuiſſe, ſed a ſolam Iudaeam.

2. Ἄυτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς συρίας κυρηνίȣ) Haec verba, commata poſt ἐγένετο ſublato, verti poſſunt: *Haec descriptio prima fuit Praesidis Syriae Cyrenii.* Genitivi ἡγεμονεύοντος κυρηνίȣ non ſunt abſoluti, ſed indicant perſonam agentem. Certum eſt, Cyrenium tum, quum Chriſtus naſceretur, nondum fuiſſe Praeſidem Syriae. Functus eſt hoc munere tum temporis *Sentius Saturninus*; Saturnio autem *Quintilius Varus* ſucceſſit, et huic denique P. *Sulpitius Quirinius.* Indicare igitur videtur Lucas, Quirinium, qui *postmodum* Praeſes Syriae factus eſt, huic negotio deſcriptionis praefectum fuiſſe, et hanc *primam* fuiſſe deſcriptionem, diverſam a cenſu illo, quem anno Iuliano LI. vel LII. Archelao in exilium miſſo in Iudaea egit; cuius celeberrima erat memoria. (Act V, 37.) Quirinio, quem Auguſtus huic negotio praefecerat, haud dubie adiunctus erat Sentius, Saturninus, qui eo tempore fuit Praeſes Syriae. Quare Tertullianus L. IV, c. 19. adv. Marcionem: *Sed et census,* inquit, *constat actos sub Augusto nunc in Iudaeam per Sentium Saturninum.* Huic ſententiae non obſtat ſilentium Scriptorum profanorum, qui ἀπογραφὴν capitum in Iudaea, tanquam rem exigui momenti facile omittere poterant. Remanent tamen etiam ſic difficultates haud exiguae. Nulla enim cauſſa afferri poteſt, cur Augustus *Quirinio* potius, quam *Saturnino*, Praeſidi hanc ἀπογραφὴν commi-

miferit. Accedit, quod Lucas a communi et conftante fcriptorum ufu receffiffe putandus fit, fi ad tempus denotandum extraordinarium quendam, non ordinarium Syriae praefidem adhibuiffet. Alii verba Lucae ita vertunt: *Haec descriptio facta est* PRIUSQUAM *Quirinius praeses Syriae esset*; iungentes πρώτη κυρηνίε, ac fi fcriptum fuiffet προτέρα κυρηνίε, ut Io. XV, 18. c. I, 30. *Wetstenii* fententia eft, nullum quidem tunc, quum Chriftus nafceretur, actum fuiffe cenfum: Auguftum tamen diu antea cenfum per totum orbem Romanorum agere decreviffe, et eo ipfo tempore in Iudaea aliquid contigiffe, quod fi proprie cenfus non erat, cenfitionis tamen futurae quafi quaedam prolufio, et non obfcurum indicium initiumque haberi poterat. Nimirum, tefte *Iosepho* Antiquitt. XVII, 2. 4. XVIII, 1. 1. extremis Herodis temporibus, poft mortem Ariftobuli et Alexandri filiorum, Iudaei ab Herode per iusiurandum Caefari fuerunt devincti; qua ratione non minus nomen fuum et fubiectionem profiteri debebant, quam in cenfitione; quod Lucas voce ἀπογραφῆς fignificare voluiffe videtur. Alii pro ἅυτη legunt αὐτὴ, ut fenfus fit: *Haec prima descriptio facta est demum Praeside Quirino*, et volunt, defcriptionem mandatam quidem ab Augufto, vivente Herode, fed Praefide demum Quirino executioni effe datam. Taceo eos, qui coniecturis indulgent, quorum alii totum hoc comma delent, alii pro κυρηνίε legendum putant κυιντιλίε, ut Varus Syriae Praeies indicetur. Cf. Pauli Commentar. P. I. pag. 83. fqq.

8. Ἕκαςος ἐις τὴν ἰδίαν πόλιν) *Quilibet in urbem patriam*, i. e. in eam urbem, quae olim genti ac familiae

fuae

ſuae obvenerat. Iudaeorum cenſus fiebat per tribus, gentes et familias: quod poſt multas Iudaeorum disiectiones fieri non poterat, niſi ſinguli ſe ad ea loca conferrent, quae olim genti ac familiae ſuae obvenerant. Patriam vero urbem quisque ſcire poterat ex tabulis genealogicis.

4. Ἀνέβη — πατριᾶς Δαβὶδ) Ἀνέβη, *proficiscebatur.* Verbo ἀναβαίνειν uſus eſt Lucas, quoniam Iudaea, in quam Ioſephus proficiſcebatur, erat regio montana, et ad alios Palaeſtinae tractus, maxime ad Galilaeam relata, ſublimior. De Galilaea vid. notata ad Matth. IV, 15. de Βηθλεὲμ ad Matth. II, 1. Εἰς πόλιν Δαβὶδ) ubi et natus et educatus fuit David, poſtea factus Rex Iudaeae 1 Sam. XVII, 12. ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβὶδ) οἶκον et πατριὰν ita diſtinguunt interpretes, ut πατριά latiori ſignificatione ſumatur, pro familia, quae plures continet οἴκους, quum οἶκος metonymice ſignificet homines, qui in una domo continentur, et ſenſu ſtrictiori illos, qui ab uno patre familias orti ſunt. E domo igitur, ἐξ οἴκου Davidis erat Ioſephus, quoniam ad Davidem genus referebat; e *familia* vero, ſ. ἐκ πατριᾶς Davidis erat, quoniam eosdem habebat cum Davide maiores, ſive per πατριὰν poſteros Boaſi, ſive alterius cuiusdam e progenitoribus Davidis, intelligas.

6. Σὺν Μαριὰμ) Aperte ſatis oſtendit Lucas, etiam *Mariam* ex genere *Davidis* fuiſſe. Nam alioqui ipſa in familiae ſuae urbe profiteri debuerat. Videtur autem Maria fuiſſe haeres patris filio deſtituti; nam alias foeminae non relatae ſunt in tabulas publicas. Eandem ob cauſſam (quod haeres eſſet) obſtricta erat lege viro eiusdem tri-

bus

bus nubere. Num. XXXVI, 8. 9. Vid. *Michaelis* ad h. l. τῇ μεμνηςευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ) non ſponſa tantum erat, ſed et nupta. At ſponſam maluit *Lucas* dicere, quia Ioſephus Mariam habebat ut ſponſam.

6. Ἐπλήσθησαν — αὐτήν) *Tempus partus aderat*; nam ἡμέραι ut יָמִים omne tempus in genere notat. Ἐπλήσθησαν, ut c. I. 57. τοῦ τεκεῖν. Graeci Infinitivo, vel addito vel omiſſo articulo, ſaepe loco Subſtantivi utuntur.

7. Ἐν τῇ φάτνῃ) φάτνη non tantum ſignificat locum pabuli vel foeni, ſed etiam interdum ſtabulum totum, quemvis locum praeſeptum; unde etiam a Latinis *praesepe* pro ſtabulo ponitur. Virgil. Aen. VII, 275. *stant ter centum nitidi in* praeſepibus *altis*. Haut dubie intelligendum eſt *stabulum diversorii*, φάτνη τοῦ καταλύματος, nam articulus illud ipſum ſtabulum deſignat, quod ad diverſorium illud pertinebat; et v. 11. non legitur ἐγγὺς τῆς πόλεως, ſed ἐν πόλει Δαβίδ. Cf. Matth. II, 1. Patres tradunt, Chriſtum extra Bethlehemum in ſtabulo quodam, non arte, ſed natura facto, natum fuiſſe. *Iustin*. M. Dial. cum Tryph. *Origenes* c. Celſ. I. aliique. Cf. *Suiceri* Theſ. Eccleſ. ſub voce φάτνη. Sed Patrum narrationes de huiusmodi περιςάσεσι non admodum dignae ſunt fide. Nec iis credendum eſt, qui hodie peregrinantibus ſpeluncam ſ. naturale ſtabulum, ubi Ieſus natus ſit, oſtendere ſolent. Quae enim de *locis sanctis* narrantur, ea ſunt ficta, lucri cauſſa. ἐν τῷ καταλύματι) in ea domo, in quam venerant hoſpitii quaerendi cauſſa; nam diverſoria *publica* aetate Chriſti non extabant.

8. Καὶ ποιμένες — ἀγραυλοῦντες) *Et pastores in illa ipsa regione Bethlehemitica sub dio agebant.* Ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, possunt esse Bethlehemitici, qui manere in agris solebant, et ibidem etiam *pernoctare.* Quum autem ἀγραυλεῖν etiam denotet *extra urbem in agris degere,* pastores ἀγραυλοῦντες possunt etiam esse ii, qui non ex urbe Bethlehemo erant, sed in agris extra urbem sua vel domicilia vel tentoria habebant, etiamsi non sub dio fuerint; excubare enim non sub dio tantum, sed et in tentoriis poterant. Nomades tamen, quales hi pastores fuisse videntur, sub dio agere. et pernoctare etiam solent. Φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς) *Vigilias nocturnas observantes,* s. *in vigiliis nocturnis excubantes.* Nam φυλακαὶ τῆς νυκτὸς sunt idem quod φυλακαὶ νυκτεριναί.

9. Καὶ ἰδοὺ — περιέλαμψεν αὐτοὺς) *Et ecce angelus Domini subito apparuit illis, et lux coelestis eos circumfulsit.* Plures interpretes monuerunt. quae h. l. de angelorum apparitione leguntur, non nimis urgenda; sed ex Hebraeorum cogitandi et loquendi consuetudine esse interpretanda; neque tam quaerendum, quid viderint pastores, quam potius, quid audiverint. Ipse splendor, qui eos circumfulsit, videtur vocari *angelus Dei.* Vid. supra c. I. 11. Sic δόξα κυρίου esset ἐπεξέγησις τοῦ ἄγγελος κυρίου, hebr. כבוד יהוה, *lux eximia,* splendor coelestis. 1 Cor. XV, 40. 41. Alias est *maiestas divina,* ut Exod. XXXIII, 18. hic autem splendor coelestis. Cf. Act. XXII, 6. IX, 3. Fuit fortasse aliquod phaenomenon, qualia sunt quae noctem illustrant; fuerunt fortasse etiam fulgura. Videtur Deus aliquo naturae phaenomeno usus esse ad excitan-

citandas mentes paſtorum. Solebant vero Hebraei omnia, quorum cauſſae laterent, ad auctores inviſibiles referre: ipſasque naturae effectiones repentinas, inuſitatas, nominare Dei angelos. Pſ. LXXVIII, 48. 49. Exod. XII, 23. Ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν) *magno terrore perculsi sunt.* Haec loquendi ratio non tantum Hebraeis, ſed et ſcriptoribus exteris graecis admodum frequens eſt. Aeſchin. Socrat. II, 22. μαρτυρεῖν μαρτυρίαν. Plato in Phaed. c. 35. λύπην λυπεῖται.

10. Καὶ εἶπεν — τῷ λαῷ) *Angelus vero bono eos iussit animo esse, laetissima enim, inquit, eventa vobis nuncio, quae universo populo contingunt.* Χαρὰ hic metonymice eſt *res laeta, caussa, materia laetandi,* Iac. I, 2. Ariſtoph. Plut. 637. λέγεις μοι χαρὰν, παντὶ τῷ λαῷ) *omni populo;* intelligitur populus Iudaicus, ad quem res illa potiſſimum pertinebat. De modo, quo et Mariae innotuerit, ſe perituram eſſe Meſſiam, et paſtoribus haec res patefacta fuerit, nihil certi definiri poteſt. Certum eſt autem, eo ipſo tempore, quo Ieſus natus eſt, omnes Iudaeos exſpectaſſe Meſſiae apparitionem, et huius rei famam oriente toto percrebuiſſe. *Sueton.* Voſpaſ. c. 4. Tacit. Hiſt. V, 13. Ioſeph. de B. Iud. V, 5. Coniecturas propoſuerunt Ioannes Tobler, cuius Commentatio: *Ein Paar Vermuthungen, wie Iesus bey den Umständen seiner Geburt als verhoffentlicher Retter Israels angesehen werden konnte* — extat in *dem neuen Magazin für Religionsphilosophie, Exegese und Kirchengeschichte.* Herausgegeben von D. Phil. Conr. Henke. Tom. V. partic. I. pag. 91. ſqq. et D. Paulus in Commentar. Tom. I. pag. 91. ſqq.

11. Ἐτέχθη ὑμῖν) Veſtro, ſed et publico mundi bono. σωτὴρ) *Liberator a miseria, et bonorum certorum dator, salutifer. Cic.* in Verrem II. 63. Is eſt *Soter*, qui ſalutem dedit. *Wetstenius* permulta loca affert, ex quibus conficitur, ψιλῷ ἀνθρώπῳ titulum σωτῆρος, et σωτῆρος τοῦ κόσμου, σωτῆρος πάντων ἀνθρώπων vere tribui non poſſe. Ἐν πόλει Δαβὶδ referri debet ad ἐτέχθη.

12. Τὸ σημεῖον) *Nota*, qua hunc infantem ab aliis ſit dignoſcere. Sic et Rhetores hanc vocem uſurpant.

15. Ἐγένετο) *adfuit* i. e. παρεγένετο. πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου) *ingens multitudo copiarum coelestium.* Ita vocantur ab Hebraeis copiae angelorum, quibus circumſepta eſt Dei, tanquam potentiſſimi cuiusdam Monarchae, maieſtas. 1 Reg. XXII, 19. 2 Chron. XVIII, 18. Multa loca, quae Iudaeorem ſententiam de angelorum vi et natura, nomine et muneribus declarant, e PHILONE collegit *Adam. Frid. Kühnius* ad h. l. e. c. de *Somniis*: (p. 585. extr.) *Aër est animarum corpore carentium domicilium, quia opifici mundi omnes eius partes animalibus implere placuit.* Idem de Monarchia: (p. 812.) *in ea regione,* (inquit) *quae esset inter aërem et terram, versari angelos, Dei ministros.* PAPE in ſua *Paraphrasi Evangelii Lucae* germanica recte obſervat, rem ſaepe deſcribi, non ut revera contigit, ſed ut aliis eſt viſa. Non eſt credibile, copiam geniorum caeleſtium a paſtoribus eſſe viſam; auditus eſt autem ab iis clamor laetus, qualis exercitus triumphantis clamor eſſe ſolet, atque quum iis hae voces ex aëre delapſae eſſe viderentur, in eam deducti ſunt opinionem, coeleſtem exercitum laetitiam ſuam teſtari; quae opinio eos non fefellit. Vid. v. 14.

14.

14 Δόξα ἐν ὑψίςοις Θεῷ) *Laudibus celebretur Deus summus*, qui eſt in coelis, ἐν ὑψίςοις ſc. ὄντι. Vel: *laudetur Deus in coelis*, nempe ab angelis, qui coelum inhabitant. Varias interpunctiones indeque ortas explicationes huius commatis vide in *Bowyeri* Coniect. Subauditur ἔςω vel ἐςί. Ego praefero ἔςω. Ἐν ὑψίςοις, in (*coelis*) *altissimis*. καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη) εἰρήνη, hebr. שָׁלוֹם hic eſt *felicitas, salus*. Coniunctionem καὶ Theophylactus interpretatus eſt aetiologice, pro γὰρ, ut ſenſus ſit: Laudibus celebrari Deum aeternum, propter pacem (felicitatem) collatam terris. ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία) Sc. ἐςι Θεῷ. *Deus favet hominibus*, ὅτι εὐδοκεῖ ὁ Θεὸς ἐν ἀνθρώποις. vel: *Deus faveat hominibus*, ut ἔςω ſuppleatur. Εὐδοκεῖν ἐν τινὶ *favere alicui*, *amare aliquem*. Matth. III, 17. XVII, 5. Non contemnenda eſt lectio: καὶ ἐπι γῆς εἰρήνη ἀνθρώποις εὐδοκίας, *in terra autem salus hominibus probatis*. Dicuntur nempe ἄνθρωποι εὐδοκίας, ut οἰκονόμος τῆς ἀδικίας Luc. XVI, 13. εὐάρεςοι τῷ Θεῷ, *probati, grati, accepti Deo*. Sed lectio non ſollicitanda eſſe videtur. Εὐδοκία h. l. ſignificare etiam poteſt *amorem*, benevolentiam, et ἐν verti *inter*, ut intelligatur mutuus hominum inter ſe amor, et totius commatis ſenſus ſit: *Laudibus celebretur summus Deus, nam salus* (erit) *in terris, et amor inter homines*.

15. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες) οἱ ἄνθρωποί eſt Pleonasmus ex Hebraismo; quare bene omiſerunt Syrus et Latinus interpretes. δὴ) *Sane*, vel potius *agedum*, quod eſt excitantis. το ῥῆμα τȣτο τὸ γεγονὸς) הַדָּבָר *rem hanc, quae ibi evenit*. ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν) γνωρίζειν eſt iu-

iudicium certum alicuius rei dare, significare, dicere quibus quasi signis res cognosci et ab alia quacunque discerni possit. Quam verbo vim recte huic loco vindicavit *Iensius* Ferc. Litt. Cf. *Loesn.*

17. Διεγνώρισαν περὶ τῦ ῥήματος) *Enarrabant obviis quae vidissent.* Mox enim additur, audientes miratos fuiſſe. Activum igitur ponitur neutraliter, quaſi dicat: *famam sparserunt de hac re,* i. e. *rem divulgarunt.*

19. Συνετήρει — ταῦτα) *conservabat*, i. e. animo retinebat, has res, haec facta, ne ſibi exciderent, συμβάλλεσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς) *In animo suo expendens*; nam συμβάλλειν ſaepe eſt *comparare, diligenter considerare.* Alii poſt *Albertum* reddunt: *Rerum intelligendarum vim coniectura assequi conabatur.* De coniectoribus et interpretibus ſomniorum oraculorumque dicitur. Cf. *Wetsten.*

21. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον) *Quum octavus dies* (poſt nativitatem) *advenisset, quo infans circumcidendus erat*: non autem: *quum octo dies impleti essent, s. praeteriissent.* Conſtat enim, in ſacris litteris ſaepiſſime πληρῦσθαι de tempore ita uſurpari, ut id *appropinquasse, advenisse* ſignificet. Eodem ſenſu πληρῦσθαι occurrit apud *Iosephum*, ut *Krebsius* oſtendit, καὶ ἐκλήθη — κοιλίᾳ) Καὶ vel παρέλκει, vel ſignificat τότε. De nominis impoſitione vid. ſupra I, 59. De nomine *Iesus* Matth. I, 21.

22. Καὶ ὅτε — αὐτῶν) *Et quum appropinquasset tempus purgationis eorum.* Puerperae Hebraeorum per quadraginta fere dies domi ſe continere debebant, intra quod tem-

tempus impurae erant; praeterlapſis vero his diebus ſacrificium purgatorium debebant offere. Pro αὐτῶν al. legunt αὐτȣ͂, al. αὐτῆς, al. ſimpliciter καθαρισμȣ͂, plurimi αὐτῶν. Καθαρισμὸν ad Ieſum referri, offendit nonnullos, quod impuritatem aliquam ſupponat, quae *Iesu* tribui non poſſit. Sed ſciendum eſt, impuritatem hanc nihil eſſe aliud, quam vinculum a lege iniectum, quo et mater et infans certo tempore primum ab hominum contactu, deinde a publicis coetibus arcebantur. Lex extat Levit. XII. Eſt igitur ſermo de impuritate externa, non vero morali. Et quanquam purificationis lex ad ſolam matrem expreſſe pertinebat, dubitari tamen nequit, quin etiam infans ea fuerit comprehenſus, quum etiam is, qui immundum contrectaret, immundus haberetur. Proinde quamdiu immunda erat mater, tam diu erat etiam infans, qui in ſinu eius geſtabatur, et lacte eius alebatur. Ἀνήγαγον — τῷ κυρίῳ) *Secum duxerunt eum Hierosolyma, ut eum offerrent domino:* ſimul duabus legibus defuncturi, una, quae erat de purificatione puerperae, altera, quae erat de redemtione primogeniti, quae intra menſem fieri non poterat, poſt menſem poterat. Levit. XII, 1—8. Erat nempe lege conſtitutum, ut omnes Iſraelitarum filii primogeniti conſecrarentur Deo, et eſſent futuri ſacerdotes, Exod. XIII, 2. Quum vero poſtea ſacrorum peragendorum cura tribui Leviticae demandaretur, Num. VIII, 16. ſſ. tum reliqui primogeniti offerebantur quidem Deo, et accipiebat eos ſacerdos; ſed poſtquam parentes filium quinque ſiclis quaſi redemerant, (Num. XVIII, 15. 16.) eum iis reddebat. Παραςῆσαι *admovere, sistere,* ut hebr. הִקְרִיב

 ad-

adhibetur de hoſtiis, quae aris admoventur, et de oblationibus, quae Deo conſecrantur.

23. Καθὼς — κληθήσεται) *Ex praescripto legis: omnis masculus primogenitus domino sacratus esto.* Lex extat Exod. XIII, 2. Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν proprie eſt: *masculus aperiens matricem*, i. e. primogenitus, qui eatenus aperire vulvam dicitur, quatenus primus naſcitur. Exod. XIII, 2. Cf. verſio LXX. interpretum. Num. VIII, 16. Ἅγιον dicitur id, quod a communi uſu ſegregatum, et ad peculiares uſus deſtinatum eſt. Hinc etiam primogenitus dicebatur ἅγιος. Cf. v. 22. Exod. XIII, 2. Cf. Verſ. LXX. Num. VIII, 16. ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται) *Consecratus Domino esto.* Nam καλεῖσθαι ſaepe ſignificat *esse*, et futurum indicativi pro imperativo ponitur.

24. Θυσίαν) *oblationem.* Θυσίας vox hic generaliter ſumitur: includit enim et ὁλοκαύτωμα et τὸ περὶ ἁμαρτίας. κατὰ τὸ εἰρημένον) *secundum id, quod est mandatum.* Ponitur enim אָמַר pro צָוָּה. ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν) *par turturum, aut duos pullos columbarum,* oblatio pauperum. Levit. XII, 8. ζεῦγος, *iugum, par,* צֶמֶד.

25. Δίκαιος καὶ εὐλαβὴς) *Probus et pius, (sollicitus Dei agnoscendi recteque colendi.)* Εὐλαβὴς proprie eſt *is, qui caute et bene aliquid capit et prehendit.* Quemadmodum autem εὐλαβὴς dicitur *cautus, sollicitus* in quacunque re, unde Moſes dicitur apud Philonem (L. I. de vita eius) τὴν φύσιν εὐλαβὴς, *verecundiam a natura sibi attributam habens;* ita plerumque de ſummi momenti rebus

bus inprimisque de rebus divinis occurrit. Sic e. g. idem *Philo* de Cher. φιλοφροσύνην καὶ εὐλάβειαν θεȣ̃, *humanitatem pietatemque erga Deum* dicit. προσδεχόμενος παράκλησιν τȣ̃ Ἰσραὴλ) *expectans solatium Israelis.* i. e. *Messiam*, vel beneficia illa Meſſiae ſpiritualia: quanquam et reipublicae reſtitutionem ab eo ſperatam credibile eſt. Παράκλησις, *solamen*, h. l. per metonymiam eſt *auctor levaminis, reipublicae afflictae restaurator* laetiora tempora allaturus. πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτὸν) *Spiritu divino agebatur.* Dicitur hoc proprie de Prophetis, ut Ief. LXI, 1. ſed etiam de aliis, qui habent afflatus divinos, vel eximia dona. Sunt qui putent, *Simeonem*, cuius hic fit mentio, fuiſſe patrem Gamalielis, de quo Act. V, 34. filium vero Hillelis, quem Iofephus Pollionem appellat. Tempora convenire ipſi Iudaei fatentur. *Gansius* in Zemach: Iesu Nazareni nativitas contigit diebus R. Simeonis filii Hillelis.

26. Κεχρηματισμένον) Vide Matth. II, 12. Promiſſum fortaſſis hoc fuit Simeoni per ſomnium. ἰδεῖν θάνατον) *Pati vel subire mortem.* Nam ἰδεῖν h. l. eſt *pati, subire*. Vid. notata ad Matth. XVI, 28. Τὸν Χριστὸν κυρίου, Meſſiam a Iova miſſum, vel promiſſum, Meſſiam a Deo conſtitutum. Pſ. II.

27. Ἐν τῷ πνεύματι) *instigante, impellente*, vel *revelante Spiritu.* Orta eſt nempe in animo eius cogitatio, quam eiicere non poterat, adeundum ſibi eſſe templum. τȣ̀ς γονεῖς) Non mirum eſt, *Iosephum* hoc nomine appellari, quum etiam ſocrum et novercam iurisconsulti tradant eſſe matrum loco. κατὰ τὸ εἰθισμένον τȣ̃ νόμȣ) *quod ex*

lege consuetum erat, nempe παραςῆσαι τῷ κυρίῳ, ut supra dixit, et offerre τὴν λύτρωσιν.

28. Καὶ αὐτὸς — καὶ εἶπε) *Et ipse quoque ulnis eum excepit, Deumque laudibus celebravit his verbis.* Καὶ αὐτὸς, ipse etiam Simeon, praeter parentes et sacerdotem. Εὐλογεῖν, hebr. בָּרֵךְ, *laudare, celebrare.*

29. Νῦν — ἐν εἰρήνῃ) *Nunc ministrum tuum, Domine, laetum dimittis* (ex hoc corpore) *secundum tuam promissionem.* Ἀπολύεσθαι, dicuntur, qui e vinculis aut carcere liberantur. Act. IV, 21. V, 40. et aliis locis. Hinc poni solet haec vox saepe pro: *e corpore migrare.* Themistius apud Stob. S. 119. ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνηςκοντα, καὶ τὴν τελευτὴν ἀπολυσιν καλεσι. Aelian. Var. Hist. XIII, 20. ἀπολύεσθαι τε ζῆν. Sic etiam Hebraeis נִפְטַר dimissus, est *mortuus*, et פְּטִירָתוֹ שֶׁל אָדָם deceffus ex hac vita, sive mors hominis. Est autem in hoc loquendi genere manifesta professio speratae vitae alterius, quum corpus habeatur pro animi vinculo. τὸν δοῦλόν σε) i. e. me, qui sum servus tuus. κατὰ τὸ ῥῆμά σε) *quemadmodum mihi pollicitus es.* Respicit enim illud quod divinitus intellexerat, v. 26. ἐν εἰρήνῃ) בְּשָׁלוֹם, *feliciter et beate.* Haec verba coniungenda sunt cum ἀπολύεις, *feliciter e corpore migrare iubes.* Solent ita de se loqui qui rei optatae conspectum sunt adepti, quasi iam nihil possit illis ad felicitatem vitae accedere. Gen. XLVI, 30.

30. Εἶδον οἱ ὀφθαλμοί με) Non est pleonasmus. Nam etiam cor videt, quando aliquid assequitur per intel-

tellectum, aut quando intelligit. Ita Auguftus, *oculi mei*, dixit, *requirunt meum Caium.* τὸ σωτήριόν σε) *Salutem tuam*, i. e. Meffiam, quem tu mififti. Σωτήριον folent interdum ponere LXX. ubi in Hebraeo eft יְשׁוּעָה, ut Pf. XCVIII, 3. 1 Sam. II, 1. Eft autem hic abftractum pro concreto pofitum, σωτήριον ἀντὶ τῦ σωτῆρος, ficut et latine dicimus: tu mea es falus. Apud *Iesaiam* c. XLVI, 12. Deus loquens de Meffia fimiliter ait תְּשׁוּעָתִי *salus mea*, i. e. *a me*.

31. Ὃ ἡτοίμασας — λαῶν) *Quem omnibus populis destinasti*, vel omnibus populis confpiciendum praebes. *Parasti*, ut oftenderes fcilicet. Κατὰ πρόσωπον, *coram*, *in faciem*, *in os*, h. l. eft nota Dativi. Sic Pf. XXIII, 5. pro hebr. לְפָנַי Alexandrini habent ἐνώπιόν με, conftrictione noftrae plane fimili.

32. Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν) *Doctorem, qui nationes illuminet*, vel *doceat*. Nam φῶς *lumen* pro magno doctore faepe ponitur. Ἀποκάλυψις ἐθνῶν paffiva fignificatione fumi poteft: *ut nationes illuminentur*, vel ἀποκάλυψις, *illuminatio*; ut apud LXX. ἀποκάλυψον τὰς ὀφθαλμὰς με, *illumina oculos meos*. Cf. etiam Num. XXII. 31. XXIV, 4. 16. Ief. XLII, 6. XLIX, 6. καὶ δόξαν λαῦ σε Ἰσραήλ) *Et decus populi tui Israel*; ex loco Ief. XLVI, 13. Meffias eft *gloria* Ifraelis, quia, ex Ifraelitis natus, inter ipfos vixit, et gentes vocavit ad religionem Ifraelis.

33. Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῦ) Sic habent codices graeci fere omnes, verfiones nonnullae, Photius, Theophil. Hi-

Hilarius, Helvidius, (apud Hieronymum) graecos codices falſitos eſſe contendens. Sed cod. Cantabrig. et Stephani ϛ, cum paucis aliis, verſionibus nonnullis, Cyrillo hieroſ. Auguſtino, Hieronymo, Graecis tractatoribus paene omnibus et nonnullis e latinis apud Hieronymum habent ὁ πατὴρ αὐτοῦ καὶ ἡ μήτηρ five ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

34. 35. Εὐλόγησεν αὐτοὺς) *Iosephum* et *Mariam*, quorum praeceſſit mentio, bonis ominibus profecutus eſt, bene iis precatus eſt. Nam εὐλογεῖν eſt in genere, *bene dicere*, hinc etiam notat: *bona et fausta apprecari*. 1 Macc. II, 69. ἔτος —— καρδιῶν διαλογισμοί) Hunc locum eleganter interpretatur Morus in Progr, a. 1783. ſcripto, his fere verbis: *Tu vero, Maria, scito, hanc huius pueri sortem esse, ut Israelitarum multi ex eo culpam contrahant et corrigant, ipse vero, non sine acerrimo dolore tuo, sit monumentum contemtus et ignominiae. Sic complurium intima patescent sensa.* Phraſis κεῖσθαι v. 34. ſicuti τεθεῖναι, δοθῆναι, ἑτοιμασθῆναι εἰς τι indicat deſtinationem perſonae vel rei ad fata triſtia vel laeta; ut patet ex Philip. I, 17. 1 Theſſ. III, 3. quod tamen de fatali quadam neceſſitate minime eſt intelligendum. Talis enim intelligitur deſtinatio, cuiusmodi formulis vitae communis centies exprimitur. Recte monet Morus: „Omnino ſermo Orientis non eſt in ordinem ſcholae cogendus, ſed agnoſcendum potius ſaepenumero, ea, quae nos diſtinctius referamus ad Deum volentem et permittentem, efficientem et concedentem, dantem aut non dantem, agentem ſua vi aut moderantem moralia, ab illo ſermone omnino referri

ferri ad ὁρισμὸν, βȣλὴν, actionem effectionemque Dei, et, quoniam nihil fit fiatque ἄνευ Θεȣ͂ (quod tamen latiffime patet) Deum fimpliciter ut agentem omnia deícribi. Quum igitur quis κεῖσθαι εἰς τὶ dicitur, intelligitur, hoc illi quacunque de cauffa certum paratumque effe, nec poffe aliud de eo exfpectari; atque cauffas cur nunc quidem aliud exfpectari nequeat, effe naturam rei, hominum ingenia et mores, confilia Dei omnia moderantis, interdum etiam hoc, quod praenuntiatum fit. Ergo h. noftro loco ȣ͂τος κεῖται, omnino vertendum eft: *Haec huius* (pueri) *sors erit*, nec poterit aliud de eo exfpectari. Εἰς πτῶσιν — Ἰσραὴλ, *ut Israelitarum multi cadant et resurgant*, i. e. ex eo culpam contrahant et corrigant. Nam πίπτειν *cadere*, metaphorice faepe fumi pro: *peccare, delinquere*, fatis eft notum. Hinc patet quid h. l. fint πτῶσις, et eius oppofitum ἀνάστασις. Nempe hiftoria tefte fcimus, multa fuiffe in Chrifti vita, rebus, doctrina et morte, per quae Iudaei, fuis adfueti moribus, fuis opinionibus imbuti, moverentur, ut a Chrifto abalienati, nec ipfum agnofcerent Meffiam, nec doctrinam eius de falute propter ipfum exfpectanda probarent. Quoniam igitur in doctrina, vita et morte Iefu occafio fuit, cur tales homines ita fe erga eum gererent, ideo id, quod errore et facto lapfi funt, et πτῶσις illorum ad eum refertur. Quod errore et facto lapfi funt, occafione ex hoc puero capta, ut millies e rebus externis labendi occafio capi folet, culpam fibi contraxerunt. Quae autem fit ἀνάστασις eorum, qui lapfi fuerant, et quo fenfu haec quoque res dicatur fors Iefu imminens et deftinata, facile nunc intelligitur. Hiftoria nempe docet, Iudaeorum multos

tos ex iisdem illis quae Iefus docuerat et egerat, occafionem nuperi erroris retractandi culpaeque corrigendae cepiffe. Quum autem Chrifto hoc laetiffimum accidere debuerit, natura rei monente: haec quoque laetior viciffitudo rerum in decurfu vitae eius appellatur fors illi deftinata, pars fortis qua ufurus fit. Dicitur autem Chriftus etiam σημεῖον ἀντιλεγόμενον, i. e. *exemplum seu monumentum hominis reiecti repudiatique*, e cuius vita infigni modo difci poffit, quid fit refpui et repudiari, aut exemplum et monumentum infigne reiectionis et contemtionis. Si enim ab Hebraeis, unde hic modus loquendi repetendus eft, *homo* aliquis dicatur εἶναι εἰς σημεῖον, intelligitur illum hominem effe indicio, exemplo, monumento, documento, unde aliquid cognofcatur, aut quo aliquid confirmetur. Cf. Ief. VIII, 18. 4. Ezech. XIV, 8. Ἀντιλέγειν vero non tantum eft contradicere verbis, fed etiam *obsistere potissimum re et facto, repudiare, rebellare*, e. c. Io. XIX, 12. Hebr. XII, 3. Is igitur, quem Simeon ulnis geftabat, dicitur κεῖσθαι εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, deftinatus monumento renifus et contemtionis, quia hac forte ufurus erat, ut a popularibus non agnofceretur rex, fed ut nocivus fraudator repudiaretur, ad fupplicium capitis traderetur, effetque, quamdiu res humanae erunt, infigne exemplum et monumentum a fuis turpiter et ignominiofe reiecti. καὶ σοῦ δέ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία τὴν ψυχήν σου, i. e. σὲ. At illa altera locutio eft gravior et intenfior. Διέρχεσθαι τὴν ψυχὴν eft, *in imos eius recessus penetrare*. Pf. XXXVII, 15. Praenuntiat autem Simeon Mariae his verbis fummos animi dolores, ex iis quae in filium eius fierent, oborituros. ὅπως

ἂν

ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν οἱ διαλογισμοὶ) ut multorum cogitationes conceptae animis fiant palam. Coniungenda funt haec verba cum illis: σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Doctrina Chrifti cauffam dedit, ut erumperent palam confilia et cogitationes adverfariorum, et in impietate contumacium.

℣. 36. Καὶ ἦν — τῆς παρθενίας αὐτῆς) *Erat porro foemina divinitus afflata, Phanuelis filia, ex tribu Aser, longe provecta aetate, quae cum marito, cui virgo nupserat, septem vixerat annos.* Quonam fenfu Anna appelletur προφῆτις, vix certo definiri poterit. Nam προφῆτις poteft effe, vel *foemina dono futura praedicendi instructa*, ut Apoc. II. 20. vel *uxor prophetae*, ut Ief. VIII, 3. vel *Deo sacra et devota*, (propter v. 37.) vel *divinitus afflata*, divino impetu concitata, quae Deo plena cantus facros canere folebat. Vid. fupra c. I. 67. προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς) *longe provecta aetate*. Vid. c. I, 7. ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς) i. e. ex quo virgo illi nupferat, nuptiis videlicet cum nullo poftea repetitis. Magna vero laus mulieris apud nationes paene omnes, non repetere nuptias.

37. Οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ) *Non recessit a templo*, fc. ftatis temporibus orationis; i. e. *templum assidue frequentabat*. Mentio fit Exod. XXXVIII, 8. et 1 Sam. II, 24. matronarum, ad oftium tabernaculi confluentium. Sic et haec noftra, non perpetuo quidem, fed certis tamen temporibus devotionis ergo templum adiit. νηστείαις — ἡμέραν) *Ieiuniis et precibus Deum assidue coluit*. Νύκτα καὶ ἡμέραν, *assidue*; nec enim aliud dicitur, quam

quod

quod proxime praecedentibus verbis. 1 Tim. V, 5. Virgilius Aeneid. IV. — *vigilemque sacraverat ignem;* ubi Servius: *significat, sine intermissione fieri sacrificia, atque excubari per diem et noctem; ut dicimus, quotidie in officio esse.* Poſt λατρέυϛσα ſupple θεῷ.

38. Ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ) *Deo laudes gratesque agebat.* Neque ulla praepoſitionis ἀντὶ hic eſt vis. Sequitur Lucas conſuetudinem Hebraeorum, qui verbo הודות particulas ל et את ita adiungunt, ut *laudare* et *celebrare* ſignificet, quoniam ii, qui laudant aliquem et celebrant, et quaſi fatentur et oſtendunt, agnoſci a ſe atque diligi virtutes eius et laudes. Hoc verbum Alexandrini nunc verbo αἰνεῖν, (ut Gen. XLIX, 8. ubi Aquila habet verbum ἐξομολογεῖσθαι;) nunc verbis compoſitis ἐξομολογεῖσθαι et ἀνθωμολογεῖσθαι reddiderunt. Pſal. CXVIII, 19. 21. LXXIX, 13. τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἰερϛσαλήμ) Pro ἐν Ἰερϛσαλὴμ al. leg. τϛ Ἰσραήλ. Sed prior lectio videtur eſſe vera, et conſtruendum ita: τοῖς ἐν Ἱερϛσαλὴμ προσδ. λύτρ. nam creber eſt in traiectionibus *Lucas.* λύτρωσις eſt *liberatio*, proprie captivi, qui redimitur pretio aliquo impenſo, quod eſt λύτρον. Hoc autem loco intelligitur liberatio a calamitatibus, quibus tum affligebantur Iudaei.

39. —Καὶ ὡς — Ναζαρέτ) Quodſi Harmonia Evangeliſtarum ſpectetur, inſerenda eſt ante hunc verſum hiſtoria de fuga Ioſephi in Aegyptum. Vid. dicta ad Matth. II, 16.

40. Τὸ δὲ παιδίον — πνέυματι) *Puer vero et aetate et animi viribus crescebat.* vid. c. I, 80. κραταιϛσθαι, roborari,

borari, ad animum translatum significat *incrementa capere, proficere.* πληρέμενον σοφίας, *plenus sapientia*, χάρις Θεᾶ ἦν ἐπ' αὐτὸ) *Divina venustas ei inerat.* Nam Genit. Θεᾶ saepe adiective sumtus superlativum efficit, et χάρις, *gratia, iucunditas, venustas.* Ea erat venustas, et dignitas formae in puero, ut omnes intelligerent, a Deo ita ornatum esse. Act. VII, 20. Praefero tamen eorum sententiam, qui vertunt: *Deus ei favebat*, ut χάρις Θεᾶ sit *favor Dei* et *cura singularis*, alias χεὶρ κυρίε, c. I, 66. coll. II, 52. ut sensus sit: Omnes facile perspiciebant, Deum huic puero singulari cura adesse. Si de *iucunditate* et *venustate* sermo esset, dicendum fuerat: χάρις Θεᾶ ἦν ἐν αὐτῷ.

41. Plane egregia ac divina sapientia praeditum fuisse Iesum, puerum (v. 40.) illustratur re in facto posita, v. 41. sqq. κατ' ἔτος) elliptice pro καθ' ἕκαςον ἔτος, *singulis annis.* οἱ γονεῖς αὐτᾶ) *Iosephus et Maria.* Nam foeminae, quum de iis lex non extaret, propria religione semel anno sacros coetus invisebant; omnibus autem viris Iudaeam habitantibus praeceptum erat *ter* anno adire locum sacrorum conventuum. Exod. XXIII, 14—17. Deut. XVI, 16.

42. 43. Καὶ ὅτε—ἡ μήτηρ αὐτᾶ) *Quum autem natus esset annos duodecim, illique petiissent Hierosolyma ex more huius festi, et dies festos ibi transegissent, dum domum reverterentur, remansit Iesus puer Hierosolymis, Iosepho et matre eius nescientibus.* Solebant Iudaei pueros ab anno duodecimo diligentius instituere in religione. *Joma* fol. 82. 1. *Ab anno duodecimo initiabant pueros ad ieiunandum* etc. *Chetub.* fol.

50. *Leniter agat homo cum filio suo ad annum eius 12. ast exinde cum eo descendat in vitam suam.* Hoc oſtenderunt *Lightfootus* et *Wetstenius* ad h. l. Igitur ſolebant Iudaei pueros, qui duodecimum annum aetatis attigiſſent, ad dies feſtos concelebrandos Hieroſolyma deducere. Τελειωσάντων τὰς ἡμέρας) *quum peregissent dies*, ſc. legitimos azymorum dies. Exod. XXIII, 15. Levit. XXIII, 4—8. Num. XXVIII, 16—27.

44. Νομίσαντες — ὁδὸν) *Quum autem existimarent, eum esse in comitatu, et profecti essent iter diei*; Hieroſolymis nempe domum redeuntes. Συνοδία, proprie eſt *iter a pluribus simul susceptum*, deinde per metonymiam *ipsos itineris socios indicat, comitatum.* Perſae et Arabes *Caravanam* vocant, Hebraei אֹרְחַת, Gen. XXXVII, 25. Magna erat turba ſimul iter facientium e Galilaea in Iudaeam et contra. De die se aggregabant his atque illis, prout ferebat occaſio, colloquii cauſſa: veſperi ad ſuos ſe referebant capiendae quietis cauſſa. Itaque mirum non eſt, veſperi primum deſideratum eſſe puerum. ἦλθον, *progressi, profecti sunt.* Verba הָלַךְ et בּוֹא in verſione Alexandrina modo verbo ἔρχεσθαι, modo verbo πορέυειν exprimuntur. καὶ ἀνεζήτουν — τοῖς γνωστοῖς) Recte Vulgata: *requirebant eum inter cognatos et notos*, qui nempe erant ἐν τῇ συνοδίᾳ, apud quos eum haeſiſſe ſuſpicabantur. Ἀνεζήτουν, *requirebant*; hoc enim magnam ſollicitudinem notat, et quandam quaſi στοργὴν, parentibus propriam.

46. Καὶ ἐγένετο ut hebr. וַיְהִי redundat. Μεθ' ἡμέρας τρεῖς) i. e. *die tertio*, ἐν τρίτῃ ἡμέρᾳ. Nam Alexandrini

ni particulam מ modo vertunt μετὰ, modo ἐν, ut Deut. XIV, 28. coll. XXVI, 12. Diem unum iter fecerant; altero remenfi erant idem iter, tertio demum quaefitum inveniunt. ἐν τῷ ἱερῷ) Aliud eft ναὸς five aedes, cuius partes erant fanctum, in quod nonnifi facerdotibus ingredi licebat, et fanctum fanctorum foli Pontifici femel quotannis patens: aliud ἱερὸν, complectens atria, porticus, et varia conclavia, in quibus et iudices et doctores federent, et fynagogas. Solebant autem auditores doctori quaeftiones proponere. *Beresch. h.* 81, 2. *Hieros. Taanith.* etc. ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων) i, e. *in turba magistrorum.* Nam ἐν μέσῳ, hebr. בְּתוֹךְ ponitur pro בְּ, *inter.* καθεζόμενον — αὐτοὺς) *sedentem inter doctores, eosque audientem et interrogantem.* Verba ἐπερωτῶντα αὐτοὺς non hoc volunt, Iefum doctoris perfonam egiffe; nam Iudaeorum magiftri difcipulos fuos ita inftituebant, ut eos interrogarent, et ab iis quoque interrogarentur. Vid. *Lightfootus* et *Wetstenius* ad h. l.

47. Ἐξίσταντο, *obstupescebant, mirabantur.* Verbum ἐξίστημι de quacunque animi commotione vehementiori, inprimis etiam de admiratione fumma ufurpatur, ut Iudith. XII, 15. XV, 1. Ἐπὶ τῇ συνέσει *super intelligentia. Philo* de opif. mundi coniungit hoc nomen cum ἀγχίνοια, *mentis praesentia et intelligendi celeritate:* τὴν ἀδιάφθορον σύνεσιν καὶ ἀγχίνοιαν, ᾗ γνωρίζεται τὰ αἰσχρὰ καὶ καλὰ, *incorruptam intelligentiam sagacitatemque qua honesta et turpia agnoscuntur* καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ) Nam explorandi profectus cauffa a magiftris pueri viciffim interrogabantur, ut ex libro *Musar* apparet.

48. Τέκνον — ἐζητῦμέν σε) *Fili, quare sic egisti erga nos? ego et parens tuus te sollicito animo quaesivimus.* Τί, pro διατί, *quare*, לָמָּה. Verbum ὀδυνᾶσθαι proprie usurpatur de parturientis doloribus, ut ὀδύνη in versione Alexandrina Gen. XXXV, 18. Ierem. XXII, 23. deinde vero omnino notat *gravi dolore affici, maximopere sollicitum esse.*

49. Ουκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τῦ πατρός μυ δεῖ εἶναί με;) Multi hoc ita interpretantur, ut intellecto οἰκήμασι vel τόποις, sensus sit: *Nonne sciebatis, me esse oportere in domo patris mei, s. in templo?* Ita accepit Syrus, et est *Iosephi* locus, ubi τὰ τῦ Διὸς diserte est *templum Iovis*, L. I. c. Apion. Alii subintelligunt vocem πράγματα, vel προστάγματα, ut in his apud *Philonem de temul.* τοιῦτοι μέν εἰσὶν οἱ τὸν πατέρα καὶ τὰ τῦ πατρὸς τιμῶντες, μητρὸς δὲ καὶ τῶν ἐκείνης ἥκιστα Φροντίζοντες, *tales sunt qui patrem et eius mandata magnifaciunt, materna vero matremque ipsam negligunt.* Forma εἶναι ἐν τινὶ apud eundem *Philonem* de migr. Abr. occurrit: ἔτι ὢν ἐν τοῖς πόνοις καὶ τοῖς αἰσθήσεσιν *adhuc in laboribus et sensibus versando.* Sic etiam εἶναι ἐν τοῖς τῦ βασιλέως aut ϛρατηγῦ est, occupari rebus, quae ad regem vel imperatorem pertinent. Posterior explicatio praeferenda videtur, ut sit sensus: *Nonne sciebatis, me debere occupari in iis quae ad voluntatem patris mei pertinent, in mandatis praeceptisque ab eo mihi datis?* Nulla enim fuisset excusatio, si Iesus dixisset: non poteram redire; eram in templo Dei. Hoc potius dicere voluit: Res divinae semper a me praeferendae sunt ceteris rebus; ego cultum Patris

tris

tris mei coelestis omnibus ceteris occupationibuspraeferre debeo. Ceterum Iesus tum, quum in templo inter magistros sederet, non inchoavit quidem munus Doctoris; hoc enim factum est tum, quum post baptismum in Palaestina docere coepit: recte tamen ex iis, quae hic narrantur, colligitur, eum iam puerum scivisse, quibus rebus a Patre esset destinatus, et occupatum fuisse meditationibus ad munus suum pertinentibus.

51. Ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς) *obsecutus est iis.* Nam ὑποτάσσεσθαι non tantum servi, subditi, et ii inprimis qui vi sub imperium ditionemque redacti sunt, verum etiam qui sponte se dediderunt, et uxores liberique dicuntur. *Diodor. Sic.* XVI, 46. ὁ δὲ πρωταγόρας ἑκουσίως ὑποταγεὶς τοῖς πέρσαις. Urbes graecae omnes προθύμως ὑπετάγησαν τῷ Τιμολέοντι. *Iustinus Martyr* in Dial. c. Tryph. tradit, *aratra et iuga, aliaque* τεκτονικὰ ἔργα *a Iesu elaborata.* Καὶ ἡ μήτηρ — καρδία αὐτῆς) *Et mater eius omnia animo recondita tenebat.* Πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, non sunt *omnia haec verba*, vel *hi sermones*, sed intelligitur *haec omnis res*, ut hebr. דָּבָר.

52. Καὶ Ἰησοῦς — ἀνθρώποις) *Iesus autem progressus fecit sapientia et aetate, ac Deo et hominibus gratus erat.* Bonitatem verbi προκόπτειν *Krebsius* locis e Iosepho, et *Loesnerus* e Philone vindicarunt. Ἡλικίαν sive *staturam* sive *aetatem* vertas, perinde est. Mirum quidem non erat, eum qui vivere pergit, aetate crescere; nec omnino mirum erat, cum aetate et staturam et sapientiam incrementa sumere: at Christus supra aetatem sapiens erat. χάρις, *favor.* Ceterum hausisse videtur Lucas has

narrationes e traditione Mariae, Apoſtolorum, teſtium αὐτόπτων, aliorumque Chriſti amicorum. Nam ſine dubio Maria, Eliſabetha, Zacharias ſaepiſſime haec aliis narraverunt. Quanquam igitur nullus Evangeliſta praeter Lucam has narrationes exhibuit, tamen illae fide ſunt dignae.

CAP. III.

1. Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίȣ καίσαρος) *Anno XV. imperii Tiberii Caesaris.* Ἡγεμονία exprimit latinam vocem *imperium*, quo tum nomine, ad declinandam invidiam, poteſtas vere regia occultabatur. Ἡγεμονεύοντος Ποντίȣ Πιλάτȣ τῆς Ἰȣδαίας) *Pontio Pilato Iudaeae Procuratore.* Quidam apud *Bengelium* exhibent ἐπιτροπεύοντος, rati, vocem ἡγεμονεύοντος, amplioris cuiusdam dignitatis poteſtatisque eſſe, quam Pilati eſſet, quem tantum *Procuratorem Caesaris* fuiſſe ſciebant. Sed ſciendum eſt, ἡγεμονεύειν omnibus tribui, qui cum poteſtate cuidam regioni adminiſtrandae praeſunt. Sic ſaepe *Procuratores Caesaris*, qui proprie ἐπίτροποι dicendi erant, tamen ἡγεμόνες dicuntur, vid. e. g. Actor. XXIII, 24. et *Ioseph.* Lib. XVI. Antiq. c. 10. §. 8. Sic hic ipſe Pilatus a Ioſepho, a quo ſaepe ἐπίτροπος proprie appellatur, tamen vocatur ἡγεμὼν Antiq. L. XVIII, c. III. Cf. Matth. XXVII, 2. τετραρχȣ̃ντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδȣ, Φιλίππȣ δὲ τȣ̃ ἀδελφȣ̃ αὐτȣ̃ τετραρχȣ̃ντος τῆς Ἰτȣραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας) De voce *Tetrarcha* vid. annot. ad Matth. XIV, 1. Origo utriusque tetrarchiae, ut et praeſidiatus Iudaeae debetur illi diviſioni *Augusti*, qua Herodis M. regnum in tres ipſius filios, Archelaum, Herodem

dem Antipam, et Philippum diſtribuit. *Archelao* enim dedit regni Herodis dimidium cum Ethnarchae nomine: reliquum vero dimidium, in duas tetrarchias diviſum, duobus aliis Herodis filiis tribuit, unam Philippo, alteram Antipae. *Herodi Antipae* in ditionem ceſſit Peraea et Galilaea, *Philippo* autem Batanaea, Trachonitis et Auranitis, quae et Ituraea vocatur. *Ioseph.* de B. I. Lib. II. c. VI, §. 5. Sed anno fere decimo *Archelaus* Viennam in exilium eiectus eſt, eiusque ditio in formam provinciae Romanae redacta, quae adminiſtrabatur, nomine et auctoritate Caeſaris, a Procuratoribus, quorum omnium primus *Coponius* fuit, auctore *Iosepho* de B. I. L. II, c. VIII, §. 1. inter cuius ſucceſſores et Pilatus fuit. *λυσανίȣ τῆς ἀβιληνῆς τετραρχȣ́ντος*) Abilena nomen habet ab Abila, urbe quadam Syriae, quae extra fines Palaeſtinae ſita, monti Libano erat contigua. Haec Dynaſtia ſ. Tetrarchia varios Dominos habuit, et Lyſaniae, ut quibusdam videtur, ideo vocata eſt, quod caſu quodam contigit, ut modico temporis intervallo duobus contingeret, qui ambo Lyſaniae appellarentur. Quoniam igitur ineunte anno miniſterii Domini noſtri, quidam Lyſanias eum principatum tenebat, ne hunc quidem Lucas putavit ſibi praetermittendum, quum praeſertim Iudaei non pauci in Tetrarchae huius ditione habitarent, et Caius Caeſar poſt mortem Lyſaniae hanc tetrarchiam donaret Agrippae. Ioſeph. Antiqq. Lib. XVIII, c. VI. Quis autem iſte Lyſanias fuerit, cuius Lucas hic mentionem facit, de eo nondum inter Viros doctos convenit. *Krebsius* tamen haud pauca e Ioſepho huic rei illuſtrandae affert.

2, Ἐπ' ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα) ἀρχιερέως Codd. fere 90. legunt. *Caiphas* quinto decimo principatus Tiberiani anno et erat, et proprie vocatur ἀρχιερεὺς a Luca. Quod autem Annas ipſe quoque ἀρχιερεὺς dicitur, eius rei cauſſa haec eſt, quia antea ſummus Sacerdos fuerat. Licet enim a Valerio Grato remotus eſſet, quum tamen quinque filios et generum ſucceſſorem haberet, facile intelligitur eum honorem et auctoritatem apud populum et in Synedrio retinuiſſe. Ioſ. Ant. Lib. XVIII, c. II, §. 1. Tam perturbata autem fuerunt ea tempora, ut ex viginti ſex, qui per annos continuos LXX. ab everſione Hieroſolymorum retro numeratos Pontificatum geſſerunt, nonniſi unicus dignitatem cum vita depoſuerit, ceteris omnibus ante obitum remotis. ἐγένετο — Ἰωάννην) *Deus mandata dedit Ioanni.* Mandata autem, quibus Ioannem inſtruxit Deus, haec erant, (ut ex eventu apparet,) ut iam inciperet docere et baptizare. ἐπὶ Ἰωάννην, i. e, πρὸς Ἰωάννην, ut Hebraei uſurpant עַל pro אֶל. ἐν τῇ ἐρήμῳ) in qua verſabatur, muneri ſe praeparans. Vid. Matth. III, 1.

3. Ἦλθεν — Ἰορδάνου) *Veniebat in regionem, Iordani adiacentem.* Ἡ περίχωρος, ſc. χώρα, *circumiacens, s. confinis regio.* Κηρύσσων — ἁμαρτιῶν) Proprie: *Promulgans baptismum resipiscentiae ad remissionem peccatorum,* i. e. docebat, eos qui baptizarentur (in futurum Meſſiam) et mentem emendarent, accepturos remiſſionem peccatorum.

4. Vide annotata ad Matth. III, 3.

5. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται — ὁδοὺς λείας) Sequitur *Lucas* verbotenus LXX. interpretes, Ieſ. XL, 4.

Re-

Reliquis Evangeliftis fatis fuit locum indicare. *Omnes valles expleantur; omnes montes et colles depriman- tur: pro tortuosis locis fiat recta via, et ex asperis viis planae fiant.* Ταπεινῦσθαι h. l. eft *deprimi, destrui.* Εἰς εὐθεῖαν, fc. ὁδόν. Λεῖος, *laevis, planus.* Apud Prophetam fenfus eft, adeffe iam tempus, quo Deus ad liberandos fuos in Babyloniam quafi fe recepturus fit; et mandata effe data de praeparatione, ob adventum tanti Regis neceffaria, faciendae. Simili modo nunc etiam (Ioannes inquit) praeparandum effe populum, ad recipiendum Meffiam mox venturum. Nimium anxia eft eorum fedulitas, qui in eiusmodi dictis fingula minutatim excutiunt, et quaerunt qui fint montes, qui valles, quum fatis fit, in re tota comparationem intelligi, et munitoris officium defcribi. Notum autem eft, quoties magni reges, cum exercitu praefertim, iter faciunt, praemitti, qui hiantia folident, extantia complanent, per devia compendium faciant, ne quid itineri obftet, aut moram faciat. Plenae funt hiftoriae.

6. Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τῦ θεῦ) cf. c. II, 30. Senfus eft, Meffiam a Deo miffum omnibus hominibus confpicuum fore. Sequentia iam in Matth. adfuerunt. (Cap. III, 9. ff.)

8. Μὴ ἄρξησθε λέγειν) i. e. μὴ λέγετε. Similis pleonasmus apud Matthaeum et hunc noftrum faepiufcule.

11. Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας — ὁμοίως ποιείτω) Senfus eft: *Qui opibus abundat, egenis de suo subveniat.* Ne putarent, ablutionum et victimarum caerimoniis, aliisque id genus ritibus fe poffe evadere iram divinam, often-

 dit

dit baptista, requiri veras animi virtutes, quarum praecipua dilectio, quam populariter ab operibus maxime conspicuis describit, iubens, ut aliorum egestatem ex eo, quod ipsis supererat, supplerent. Exprimit autem hoc ipsum *Ioannes* exemplo tum vestium, tum ciborum, quia ea maxime usus humanus desiderat, et in iis supra modum congerendis, et per luxum prodigendis maxime peccatur. Quare quod hic dicitur *δύο χιτῶνας*, satis apparet, non ita accipiendum, quasi plus una veste habere vetemur, sed ut significetur, damnari earum rerum affluentiam, quarum inopia alios graviter premi videamus. Sic et *βρώματα* intelligenda sunt *τὰ περισσεύοντα.*

13. Μηδὲν — πράσσετε) *Nolite exigere* (a quoquam) *plus, quam legibus constitutum est.* Πράσσετε, i. e. *εἰσπράσσετε*, *exigite.* Sic *Φόρους πράττειν* Plutarchus in Aristide dixit. Πλέον παρὰ est locutio qualis Hebr. III, 3. *Διατάσσειν*, *ordinare*, *disponere*, respondet etiam latino *constituere*, et vernaculo *anordnen*, *verordnen*, et maxime usurpatur de magistratibus, leges ferentibus. Quum multi Iudaeorum nefas ducerent, vectigal pendi populo extraneo, expectabant forsan publicani, an *Ioannes* ipsis interdicturus esset publicorum redemtionem. Sed Ioannes vitae crimina ab ipso vivendi genere discrevit, demonstrans, sua monita non obstare tranquillitati publicae, quae in tanta hominum malitia sine tributis et vectigalibus defendi non potest.

14. Στρατευόμενοι) i. e. στρατιῶται, nam Hebraei utuntur participiis loco nominum, quae verbalia Grammati-

matici vocant. Erant vero aut Herodi, aut Philippo, aut etiam Romanis militantes Iudaei; nam in praefidiis non defugiebant militiam. Expeditiones rarius fequebantur Iudaei, quia fabbato ferre arma et magna itinera facere per legem vetabantur: adde, quod permixti Deorum cultoribus vix poterant obfervare traditam victus rationem, Quare Ethnicis militantes prius pacti funt, ne quid adverfum religioni fuae facere cogerentur. Vide Grotium ad h. l. *μηδένα διασείσητε.*) *διασείειν* eft: *vi et terrore ab aliquo exprimere aliquid*; vel fimpliciter: *turbare*, *molestum esse alicui quovis modo*; vel denique: *pellere sedibus*. Cf. *Loesnerum* ad h. l. Verfio Vulg. *Neminem concutite.* Concuffio autem Iureconfultis crimen eft, fi aliquid terrore poteftatis illicite extorquetur, et aufertur. *μηδὲ συκοφαντήσητε*) *συκοφαντεῖν*, *per calumniam rem augere, delatorem esse, calumniari.* Sic apud *Philonem* (in libro de Iof. extr.) Iofephus dicitur *συκοφαντέμενος*, *calumniis petitus.* Milites faepe in hoc peccare poffunt, fi in praefidio vel ad cuftodiam collocati innocentes deferant. Cf. SCHLEUSNERI Lex. fub hac voce. *κεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν*) *Contenti estote stipendiis vestris*; quanquam *ὀψώνια* Graeci vocant non fola ftipendia, fed omnia militiae merita, in quibus eft et annonae praebitio, una cum aliis commodis. Vid. *Wetsten.* Ceterum neque *Ioannes* hoc loco difcipulis fuis militia interdixit, neque Chriftus usquam pro patria pugnare vetuit. Hinc legimus, primi etiam et fecundi Seculi Chriftianos Imperatori militaffe. *Tertull.* Apologet: „Navigamus et nos vobiscum, *militamus*, et rufticamur, et mercamur." Ex his Ioannis dictis apparet, quomodo is viam paraverit Domino.

Hor-

Hortatus eſt nempe homines ad vitae ſanctitatem, ut libenter Meſſiam acciperent.

15. Προσδοκῶντος — ὁ χριστός) *Suspensis hinc populi animis, et secum reputantibus, annon hic Ioannes ipse Messias esset?* Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ) Oratio elliptica. Senſus eſt, *expectante populo, quo evasurus esset Ioannes*, quid de ipſo conſtiturus eſſet Deus. Expectabat nimirum populus a Ioanne, ut profiteretur ſe eſſe Meſſiam, quod ſequentia docent.

16. Ἀπεκρίνατο Ἰωάννης ἅπασι, λέγων) Poſtquam ſcilicet diverſis populi ſermonibus permoti ſenatores Iudaeorum legatos ad ipſum miſerant, ut Apoſtolus *Ioannes* narrat, c. I, 19. ſeqq. Contigit quidem hoc poſt Chriſtum baptizatum; ſed voluit Lucas primum Ioannis hiſtoriam percurrere, ut deinde res Chriſti continua ſerie pertexeret, quod facere ſolent etiam optimi Annalium conditores. Ad ſequentia Cf. Matth. III, 11. ſqq. Magis pervertit quam illuſtrat hiſtoriam Ioannis et Ieſu auctor anonymus commentationis in *Henckii* neuem Magazin für Religionsphiloſophie etc. Tom. VI. Partic. 3. Nobis narrationes Evangeliſtarum potiores ſunt recentiorum coniecturis.

18. Πολλὰ — τὸν λαόν) *Alia praeterea sunt multa, quibus populum admonuit, et instituit.* Παρακαλεῖν h. l. eſt *admonere, hortari,* εὐαγγελίζεσθαι autem *instituere.*

19. Ὁ δὲ ἡρώδης — ὁ ἡρώδης) *Herodes vero tetrarcha reprehensus ab eo propter Herodiadem, uxorem fratris eius, et propter reliqua, quae admiserat, scelera*

lera omnia. Ἡρώδης, sc. Antipas, tetrarcha Galilaeae et Peraeae. *Herodias* fuit filia Aristobuli, qui filius fuit Herodis M, et frater *Philippi* et *Herodis Antipae, Agrippae maioris* soror. Frater Herodis, cuius hic fit mentio, erat *Herodes Philippus*, filius Herodis I. Historia, quam Lucas hic attingit, narratur Matth. XIV, 1. sqq. qui locus hic est conferendus.

21. 22. Ἐγένετο δὲ — ηὐδόκησα) Vide notata ad Matth. III, 13. sqq. Σωματικῷ εἴδει, *corporea specie.* Hoc σῶμα, e nubibus delapsum, fulmen aliquod fuisse videtur, ut omnis propemodum antiquitas ecclesiastica credidit. Hoc adspectabili signo attenti redditi fuerunt homines, ut concludere possent, Deum huic Iesu communicasse extraordinaria dona. ὡσεὶ περιστερὰν, i. e. non celeri, sed lento motu, 'qualis volatus columbae, descendentis praesertim, esse solet; nam columba — *aëre lapsa quieto radit iter liquidum, celeres neque commovet alas.* Virgil. Aen. V. Cf. Matth. III, 16. Paulus Commentar. Tom. I, p. 233. intelligit columbam advolantem, et coelo sereno, in eum descendentem.

23. Ἀρχόμενος) sc. κηρύσσειν, vel διδάσκειν, male enim construitur ἀρχόμενος cum verbis: ἦν ἐτῶν τριάκοντα, quum potius sit sensus, *Christum fere triginta annos fuisse natum*, quum auspicaretur munus. Eodem sensu *Lucas* utitur participio ἀρξάμενος Act. I, 22. X, 37. ὢν (ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ,) τοῦ Ἡλί Sic enim cum *Baumgartenio*, aliisque interpungendum existimo, ut sit sensus: *Erat Iesus, (qui pro filio Iosephi habebatur,) filius* sive potius *nepos* τοῦ *Eli.* Particula ὡς h. l. significat,

cat, *quum*: ut fupra c. I, 23. II, 15. Fuit igitur *Eli* pater Mariae. Quae contra monuit *Anonymus* (Repertor. Tom. IX, p. 131.) magis fpeciofa funt, quam vera. *Pricaeus* tollendas parenthefeos notas, et ὅς non ὡς legendum putat, hoc modo: καὶ ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐ. τ. α. ὤν, ὅς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Similem conftructionem vid. Act. VII, 20. Luc, II, 57. Mariae patrem fuiffe Eli, adiuvat hoc, quod faepe memoratur in Scriptis Iudaeorum מרים בת עלי *Maria filia Eli*, quam apud inferos vehementiffime difcruciari dictitant, vid. *Ligthfoot.* ad h. l. *Lucas* recenfet genealogiam Mariae, fummamque ftemmatis humani et Salvatoris cum eo ftemmate neceffitudinem omnibus, etiam gentibus exhibet, ultra Abrahamum ad ultimam progrediens humani generis originem; at Matthaeus, Hebraeis fcribens, ab Abrahamo orditur, promiffionem illis in memoriam revocans. Patet ex comm. 31. Mariam ex Nathane, filio Davidis duxiffe genus; Iofephus autem e Salomonis ftirpe erat natus, Matth. I, 6. Ceterum in fcribendis nominibus propriis incredibilis codicum eft diverfitas. Conf. Pauli Commentar. Tom. I. p. 163. fqq.

36. Τοῦ καϊνὰν) Hunc Lucas ex verfione τῶν LXX. inferuit. Nam Gen. X, 24. Arphachfad genuit non Cainan, fed Salam. Cum textu hebraeo confentiunt textus famaritanus, Philo, Iofephus, et optimae, vetuftiffimaeque verfiones latinae. Sunt tamen, qui exiftiment, Cainani nomen hoc loco nec in primitivis Lucas, nec in LXX. interpretum libris extitiffe, fed a librario quodam ex penultimo huius capitis commate errore quodam repofitum;

deinde

deinde quum late ſpargi ea lectio per Lucae exemplaria coepiſſet, Graecos Chriſtianos etiam in verſione Geneſeos ſecundum LXX. interpoſuiſſe nomen Cainanis inter Arphachſadum et Salam, annis etiam additis, quo magis Lucae, quem ſic ſcripſiſſe arbitrabantur, ſua auctoritas conſtaret. Sed coniectura haec rationibus firmis deſtituitur; nec dubitandum eſt Lucam hoc nomen ſcripſiſſe. Reperitur enim in omnibus Codd. et verſionibus; et Patres in diſputationibus ſuper hunc locum affirmant, ſe hoc nomen in Luca reperiſſe.

38. Τȣ̃ Ἀδὰμ, τȣ̃ Θεȣ̃) Lucas, quum vocat *Adamum* Dei filium, ſignificat, Chriſtum, ex virgine natum, ſecundum eſſe Adamum, eiusque ortum per ſpiritum ſanctum non minus eſſe opus potentiae divinae ſingulare, quam Adami fuerat. Vid. ſupra c. I, 35. Ὁ υἱὸς τȣ̃ Θεȣ̃ igitur eſt h. l. qui praeter Deum, nullum habet patrem naturalem. Gen. V, 1. 2. coll. c. I, 27. Syrus: *Qui ex Deo fuit*, ad Deum tanquam auctorem genus et naturam ſuam referens.

CAP. IV.

1. Πνεύματος ἁγίȣ πλήρης) *Virtute divina* et plane ſingulari docendi et miracula edendi *abunde instructus*. Cf. Act. X, 38. Cf. ad totam hanc hiſtoriam Matth. IV.

3. Τῷ λίθῳ τȣ́τῳ) Cuivis horum lapidum; quod pluraliter exprimit Matthaeus, ut alibi ſaepe.

5. Καὶ ἀναγαγὼν — χρόνȣ) Haec tentatio apud Matthaeum tertio loco eſt narrata. Diverſitas orta eſſe videtur

tur ex eo, quod Matthaeus et Lucas ex diverſis fontibus hauſerunt. Matthaeus nempe audire potuit hanc hiſtoriam ex ore Chriſti, qui eam ſine dubio ſaepius narravit; Lucas autem, qui non fuit comes Chriſti, audivit haec ex Apoſtolis et aliis Chriſti amicis, vel etiam ex commentariis de vita Ieſu ſyriace ſcriptis, hauſit. Facile igitur fieri potuit, ut Lucas poneret ſecundo loco, quod eſſet tertium; nec tam minutae diſſenſiones aequos lectores facile offendent. Sunt, qui ſtudio ita ſcripſiſſe utrumque Evangeliſtam, exiſtiment. Matthaeus, inquiunt, eo ordine tentationes recenſet, quo in vita humana ſeſe excipiunt. Iuvenes ſollicitat voluptas, viros gloria, ſenes pecunia. At Lucas eum ordinem tenuit, ut gravior tentatio ſequeretur leviorem; multi enim qui famem tolerant, paupertatem ferre non poſſunt, et qui paupertatem tolerant, contemtum ferre non poſſunt.

14. Ἐν τῇ δυνάμει τȣ̃ πνεύματος) *Spiritu ducente; vel: cum illa virtute divina* ἧς ἦν πλήρης (v. 1.) *instructus*, nempe vi docendi et ſanandi eximia et plane divina.

16. Κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ) Attice pro εἰθισμένον, ut notatur in collectionibus Atticis *Horti Adonidis.* καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι) Verbum ἀναγινώσκειν quum hic tum alibi non ſimpliciter eſt *praelegere*, ſed etiam partem praelectam *interpretari*. Ad hanc notionem illuſtrandam facit locus Philonis, (Libr. Quod omnis probus liber) ubi de conſuetudine Synagogae Iudaicae verba faciens, ſcribit: ὁ μὲν βίβλȣς ἀναγινώσκει λαβὼν, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων, ὅσα μὴ γνώριμα παρελθὼν ἀναγινώσκει.

Sumto

Sumto libro alius praelegit, alius quispiam unus e peritioribus, quae obscura sunt, explicat.

17. Ἐπεδόθη αὐτῷ — προφήτε) Quum et ex lege et ex prophetis quoque ſabbato περιοχαὶ legerentur, datus eſt ei liber, qui expoſitu difficilior credebatur, idque iuſſu archiſynagogi per eum, qui infra vocatur ὑπερήτης. ἀναπτύξας) ἀναπτύσσειν βιβλίον eſt *evolvere*: πτύσσειν *convolvere*. Nam Hebraeorum, ut et Latinorum libri erant volumina, *Buchrollen*; hinc evolvere librum apud *Ciceronem* atque alios. Eiusmodi libros etiam nunc in ſynagogis videre eſt. τὸν τόπον) Sic *Plutarchus* atque alii loqui ſolent: alii etiam χωρίον dicunt. Lucas Act. VIII, 32. περιοχὴν dixit: περικοπὴν dixerunt Graecorum exemplo *Iustinus M.* et *Hieronymus*. Locus hic citatus extat Ieſ. LXI, 1. 2.

18. Πνεῦμα — ἐμὲ) Vid. ſupra c. I, 35. Verte; *Iovae Spiritu agor*; divino iuſſu nunc loquor. ὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με — πτωχοῖς) *Eo quod mihi iniunxit munus, laeta nunciandi miseris.* Nam ὗ ἕνεκεν reſpondet Hebraeo יַעַן, *eo quod*, non *propterea.* Ἔχρισε hic non donationem Spiritus ſignificat, (idem enim ſui ipſius cauſſa redderetur) ſed *iniunctum munus*, ut et quod ſequitur ἀπέςαλκε, hebr. מָשַׁח, *inaugurari, praefici muneri.* Ungebantur enim ii, qui inaugurabantur et conſecrabantur ad hoc vel illud opus ſolemniter ſuſcipiendum. Vid. notata ad Matth. I, 1. Πτωχοὶ עֲנָוִים, *miseri*, afflicti, tenues, humilioris conditionis homines, magnatibus et membris ſenatus Publiei opoſiti. Matth. XI, 5. Ieſ. XXIX, 19. XI, 4. ἰάσασθαι

τὲς συντετριμμένες τὴν καρδίαν) *Ad consolandum animo fractos*, moeftos. Omittitur haec particula in Codd. Verff. et Patr. haud paucis, et probabile eft, additam ex Iefaia, et interpretibus LXX. κηρύξαι — ἄφεσιν, ut captivis proclamem *dimissionem*, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, et *coecis* diuturno carcere, *eductionem in lucem*, libertatis ufuram.

19. Ἀποςεῖλαι τεθραυσμένες ἐν ἀφέσει) *Ut confractos* (i. e. fractos animo, verfantes in fummis rerum anguftiis,) *emittam in libertatem*. Ἄφεσις h. l, eft dimiffio e captivitate, et ἐν ἄφ. pro εἰς ἄφεσιν. τεθραυσμένοι h. l. videntur effe *compede et catenis sauciati*, vincti. κηρύξαι — δεκτὸν) *Ad indicendum faustum Iovae beneficio annum*: i. e. tempus quo fe benevolum praebebit Deus. Κηρύξαι, *indicere*. Similitudo fumta ab anno Iubilaeo, qui per praeconem buccinae fono indici folebat. Δεκτὸν eft τό ἀρεςὸν, id, *quod gratum acceptumque est*, ut infra com. 24. aliisque in locis. Alibi dicitur καιρὸς εὐδοκίας. Male ex hoc loco colligebant Veteres nonnulli, anno peractum effe munus Chrifti. Nam *annus* h. l. ex fimilitudine Iubilaei dicitur tempus illud omne, quo fe largiffime divina bonitas effundebat. Primaria huius loci fententia eft haec: *Iussu divino praedico laetissimum Iudaeis tempus*. Haec fententia ftilo Prophetarum Hebraeorum dilatatur fingulis allatis exemplis, non novam fententiam continentibus, fed primam illam dilucidantibus. In loco Prophetae nominatim reditus ab exilio Babylonico promittitur.

20. Τῷ ὑπηρέτῃ) *Minister* hoc loco eft חַזָּן הַכְּנֶסֶת, cuftos librorum facrorum, qui eos protulit legendos, quum con-

conventum esset in Synagoga. Nam post archisynagogum et presbyteros erant in synagoga, qui minora munia ex illorum decreto obibant. Cf. *Lightfoot.* ἐκάθισε) Munus doctoris suo sibi iure vindicans. Nam alii de plebe, etiamsi quid de sacris differebant, id faciebant stantes. Act. XIII, 16. 1 Cor. XIV, 30.

21. Σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν) *Nunc plenum eventum habet scriptura ista, quam audivistis*, i. e. hoc Iesaiae dictum. Iesaias praedicit finem exilii Babylonici et restitutionem reipublicae Iudaicae. At Iesus multo laetiora se annunciare dicit. Nam πληροῦται, quod plenum eventum nanciscitur. Ceterum nemo facile dubitabit, Christum plura dixisse. Lucas summatim indicat, de qua re Iesus dixerit.

22. Ἐμαρτύρουν αὐτῷ) *approbabant, laudabant eum;* nam μαρτυρεῖν τινι significat *laudare aliquem*, qua significatione *Iosephus*, *Philo*, aliique optimi Scriptores utuntur, ut Krebsius et Loesnerus docent. καὶ ἐθαύμαζον -- στόματος αὐτοῦ) *et admirabuntur suavia dicta ab eo prolata.* Ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος per hypallagen dictum esse videtur, pro: ἐπὶ τῇ τῶν λόγων χάριτι. Est autem χάρις h. l. *suavitas. Sie bewunderten seinen angenehmen Vortrag.*

23. Πάντως — τὴν παραβολὴν ταύτην) *Vos mihi utique obiicietis illud proverbium.* παραβολὴ hic dicitur, quod Latini proverbium vocant, quia in plerisque proverbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini et allegoriae. Solet Iesus dubitationes adversariorum ante di-

luere, quam palam fiut proditae, quod et hic facit. Ne cives Nazareni dicerent, vaticinium illud Iefaiae temere de fe dictum effe, eo expofito ftatim cauffam fubiicit, cur opera eiusmodi praeclara apud eos edere non poffit. θεράπευσον σεαυτὸν) *Cura te ipsum.* i. e. *quod foris praestiti, sti, praesta etiam domi et in patria,* ut ftatim explicatur. Nam proverbium hoc primum ad eos pertinuit.

Qui quum sibi semitam non sapiunt, alteri monstrent viam.

poftea etiam longius produci coepit ad eos, qui in alienos magis quam in coniunctos funt benefici. ὅσα — πατρίδι σε) Patet ex his verbis, Chriftum ante hoc tempus iam plura edidiffe miracula. Hoc Matthaeus c. IV. et Marcus c. I. diferte tradunt. Pofcebant igitur Nazaretani, ut Iefus etiam apud eos faceret miracula.

24. Ὀυδεὶς προφήτης δεκτός ἐϛιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτȣ) Iuxta illud dictum: *ingrata patria.* Quafi dicat: Ideo miracula non efficio, quia fcio, vos non effe credituros. Ceterum facile intelligitur, hoc proverbium non urgendum, fed ita limitandum effe: Fit plerumque, ut propheta in patria fua non fit acceptus.

25. Ἐπ' ἀληθείας — ὑμῖν) Exemplis oftendit facpius factum effe, ut Deus nos afficeret beneficiis extraordinariis qui eorum effent capaces, pofthabitis indignis. Ὅτε ἐκλείσθη — τὴν γῆν) *Quum coelo per tres annos et sex menses clauso, existeret fames magna in tota regione.* ἐκλείσθη ὁ ȣ̓ρανὸς) Sic et Mofes Gen. VII, 2. claufos dicit coeli cataractas, quum pluere defiit. ἐπὶ ἔτη τρία καὶ

μῆνας

μῆνας ἕξ) Cf. Iac. V. 17. Sed 1 Reg. XVIII, 1. dicitur *anno tertio* iterum pluviam cecidiffe. Quae difficultas tollitur, fi hunc locum ita cum Grotio interpreteris: *Dies aliquam multi* (i. e. fex menfes) *praeterierant, ex quo Deus allocutus erat Eliam anno tertio.* Poteft etiam hoc modo tolli apparens contradictio: Nonnifi bis quotannis folebat pluvia cadere in Iudaea, prior Menfe Octobri, pofterior Aprili. Si ergo Deus inftante pluviae tempore illam cohibuit per triennium, fex menfes praecedentes quibus non pluerat, triennio funt addendi. ὡς ἐγένετο) *Quo tempore fuit* fames maxima. Ita plerumque in his libris illud ὡς ἐγένετο fumitur. Omiffa eft applicatio, quae eft haec: Sic non omnibus contingunt beneficia extraordinaria. Quod igitur factum eft Capernaitis, id non fit apud omnes.

26. Εἰ μὴ — σιδῶνος) Sidoniae, regionis ethnicae 1 Reg. XVII, 9. *Sarepta* eft urbs inter Tyrum et Sidonem media. *Ioseph. antiquitt, Iud.* VIII, 13. §. 2. πρὸς γυναῖκα χήραν) Oftendit Chriftus hoc et fequente exemplo, miracula non difpenfari pro privatis affectibus, fed et liberrimo et fapientiffimo Dei arbitratu, qui norit, ubi edita optimam frugem fint paritura. Sic Elias olim Sareptanam mulierem antepofuit mulieribus Ifraeliticis.

27. Ἐπὶ Ἐλισσαίε, *aetate Elisaei.* Vid. Act. XI, 28. Luc. III, 2. ὁ σύρος) Non Ifraelita. Quod olim factum eft, non mirum hodie quoque fieri.

28. Ἐπλήσθησαν θυμε) *Vehementer irati* funt. Ἀκούοντες ταῦτα) Quia indigni miraculis tacita comparatione arguebantur.

29. Ἀναςάντες — τȣ̃ ὄρȣς) *Confestim eum eiecerunt ex urbe, et duxerunt ad clivum montis.* Ἀνίςημι, *surgo*, ſaepe aut omnino pleonaſtice ponitur ex more Hebraeorum, aut *statim, illico, confestim* reddendum eſt. Per ὀφρὺν *supercilium*, non ſummum montis cacumen, ſed minor aliquis *tumulus* ſive *clivus* intelligitur, qui cum monte cohaeret, metaphora a ſuperciliis oculorum deſumta, quae in fronte quidem eminent, ipſo tamen vertice inferiora ſunt. *Colles* maiorum montium etiam Latini ſupercilia vocant. Virgil. Georg. I. v. 108. *Ecce supercilio clivosi tramitis undam Elicit.* ἐφ' ȣ̃ — ᾠκοδόμητο) *ad quem urbs eorum aedificata erat.* Ἐπὶ h. l. verti debet *ad, apud.* Nam urbs Nazaretha ſita erat in valle, inter collem aliquem et montem. Vid. *Pockoks Reisen.* Tom. II. p. 91. 92. verſ. germ. Breyer. Εἰς τὸ (al. leg. ὥςε) κατακρημνίσαι αὐτὸν) *Ut eum inde deiicerent*; non iudicii more, ſed motu concitatae plebis; ſicut et alio tempore Iudai eum lapidare voluerunt.

30. Ἀυτὸς — ἐπορέυετο) *Ille vero, per eos transiens, abibat.* Διὰ μέσȣ αὐτῶν, i. e. δι' αὐτȣ̀ς. Nam vox μέσον, ut ſaepe, idiotismus linguae eſt. Ἐπορέυετο, *abibat.*

31. Εἰς καπερναȣ̀μ) Vid. dicta ad Matth. IV, 13. 23. et Marc. I, 21, ſqq.

32. Ἐν ἐξȣσίᾳ) Eodem fere ſenſu, quo Matth. VII, 29. quem locum vide.

33. Καὶ — ἀκαθάρτȣ) Cf. ad haec et ſequentia Marc. I, 23. ſqq.

36.

36. Τίς ὁ λόγος ἔτος;) *Quid hoc est rei?* Nam Marcus c. I, 27. habet: Τί ἐςι τἔτο; et LXX, quum דָּבָר *rem* fignificat, λόγον aut ῥῆμα faepe vertünt. ἐξεσία καὶ δυνάμει) *Tanta cum vi et auctoritate.* ἐξεσία eft *ius*, five *facultas moralis*; δύναμις *vis activa*, five *facultas naturalis*, aut naturali fimilis.

38. Vid. Matth. VIII, 14. fqq. Marc. I, 29. f.

39. Ἐπιςὰς ἐπάνω αὐτῆς) *Quum supra lectum constitisset.* Sic defcribitur geftus Chrifti fefe ad lecti fulcrum inclinantis, ut febricitantem allevaret. Dicunt enim alii Evangeliftae Chriftum prehendiffe ipfius manum.

40. Δύνοντος δὲ ἡλίε) *Quum sol occidisset.* Nam praefens ufurpatur hic pro praeterito. Cf. Matth. VIII, 16. Marc. I, 32. Expectabant autem folis occafum propter fabbatum. Cf. comm. 31.

41. Καὶ ἐπιτιμῶν — εἶναι) *Sed ille obiurgans, non permisit dicere, se scire, eum esse Messiam.* λαλεῖν, *dicere.* Videtur Iefus ideo prohibuiffe, ut oftenderet, fe non egere hoc teftimonio. Volebat ipfe docere, et confirmare miraculis, fe effe Meffiam.

42. Γενομένης δὲ ἡμέρας) *Quum dies immineret.* Cf. Marcum c. I, 35. κατεῖχον αὐτὸν) *Retinuerunt eum*, vel retinere eum conabantur; precibus inftabant, ne ab ipfis difcederet. Nempe eorum commodorum cauffa, quae ex miraculis percipiebant; id enim praecipue fpectabant.

43. Πόλεσιν) Vicos oppidorum inftar πόλεις vocat *Lucas*, quas Marcus κωμοπόλεις. Cf. Marc. I, 35. fqq.

CAP. V.

1. Ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ) *Quam nimio populi concursu premeretur et urgeretur.* Ἐπικεῖσθαι proprie dicuntur, *qui hostes pressius persequuntur et premunt*, et respondet Latinorum *instare.* Hic autem de *populo, agmine quasi facto, irruente, aliumque premente,* adhibetur. τῦ ἀκύειν τὸν λόγον τῦ Θεῦ, *audiendae doctrinae divinae caussa.* Post τῦ ἀκύειν subaudiendum est ἕνεκα. Quod ipsam narrationem attinet, vide quae ad Io. I, 41—43. annotabimus, ex quo loco Ioannis patet, Petrum iam aliquamdiu discipulum Iesu fuisse, sed non perpetuo ei adhaesisse hactenus. Proinde Lucas non accurate temporis ordinem secutus est.

2. 3. Καὶ εἶδε — ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον) *Et quum vidisset duas naves ad oram lacus subductas, e quibus piscatores abierant in terram, ut retia purgarent: unam illarum navium, quae Simonis erat ingressus, hunc rogavit, ut paullulum proveheretur.* ςῆναι, *stare*, frequenter ponitur de navibus portum tenentibus. Ἐπαναγαγεῖν, vox nautica significat in *altum prouehere*, a littore subducere.

4. Ἐπανάγαγε — εἰς ἄγραν) *Subducas in altum* (navigia) *et retia vestra dimittite, ad capiendos pisces.* τὸ βάθος h. l. est *mare altum.* Ἄγρα, *captura*, et ipsi pisces capiendi.

5. Ἐπιςάτα) *Magister, doctor.* Vox ἐπιςάτης, qua Lucas pro hebraica רַבִּי utitur, proprie denotat praefectum et inspectorem, deinde etiam doctorem. Qui enim magistri doctrinae erant, ii magistri simul vitae esse solebant,

bant. ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σȣ) Eſt illipſis vocis πεποιθώς. *Fretus solo imperio tuo*, quum res ceterae omnes ſpei noſtrae adverſentur. Ῥῆμα, מִצְוָה, *praeceptum*, *mandatum*. Prov. III, 1.

6. Συνέκλεισαν) Venatorum verbum. Concluduntur, quibus exitus nullus patet. Hoc loco ſenſus eſt: *Incluserunt in retia*. διεῤῥήγνυτο) Hyperbolice. *Parum abfuit quin rumperetur*, vel: *rumpi incipiebat*; nam verba complectiva ſaepe inchoative intelligenda eſſe, oſtendit *Glassius* in Philolog. ſ. edit. Dath. p. 188.

7. Κατένευσαν) Manibus intellige, non capitibus, τοῖς μετόχοις) *Sociis*. Solens enim plurium navium piſcatores ſocietatem inter ſe inire., συλλαβέσθαι αὐτοῖς) *ut ipsis opitularentur*, i. e. ut una ſecum manus admoverent reti. Heſychius: συλλαμβάνει, βοηθεῖ, Ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά) *ut fere mergerentur*, mergi inciperent.

8. Ἔξελθε ἀπ' ἐμȣ) Exi e navigiolo meo. ὅτι ἀνὴρ — εἰμι) *Sum homo debilis et infirmus*; non ſum dignus hoc honore. Eſt vox animi ſubmiſſi. Viderat Petrus morbos a Chriſto ſanari; ſat nunc agnoſcit etiam, dominium eum habere in aquas et piſces Pſ. VIII. non ut illos occideret, quod Moſes fecit, Exod. VII. ſed ut, quod maius eſt, eorum captura hominibus beneficium praeſtaret. Non igitur mirandum eſt, eum ſe indignum putaſſe praeſentia Chriſti.

9. Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν) *Pavor enim occuparat eum*, hebr. סָבַב, vel אָחַז, ſicut *Tacitus* dixit

F 5 in-

induere pavores; et ſimile aſt apud Latinos; *circumstetit horror.* ἐπὶ — συνέλαβον) *Super captura piscium, quam fecerant,* vel brevius *propter pisces, quos ceperant.* Nam per ἄγραν ipſa res intelligitur, quae capitur. οἱ σὺν αὐτῷ ſunt ſoli comites Petri, qui in eodem cum Petro navigio erant.

10. Ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν) Capturis longo pretioſioribus ditabo te. Proprie ; *vivos homines capies.* Eſt enim ſignificatio verbi ζωγρεῖν proprie *vivum capere*, vel capti vitam conſervare, quum liceret interficere. Ioſeph, Antiquit. L. XIII, c. 6. §. 2. τὸν μὲν Ἰωνάθην ἐζώγρησε, τοὺς δὲ σὺν αὐτῷ πάντας ἀπέκτεινεν. Hinc ζωάγρια ſunt retributa pretia ſeu munera pro conſervata vita. Significat Chriſtus, Apoſtolos non ſuapte induſtria, ſed eius imperio ac virtute, expanſis Evangelii retibus tantam facturos capturam, ut opus habituri ſint ſubſidiaria multorum εὐαγγελιςῶν opera.

11. Ἠκολούθησαν αὐτῷ) Adhaeſerunt ei *perpetui* comites; quod antea non fecerant.

12. Πλήρης λέπρας) *Squalens lepra.* Nec male *Vulgatus*: *plenus lepra.* Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII. ubi annotata vide.

14. Ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ) Tranſitus hic eſt ab oratione obliqua ad rectam; quae orationis forma apud probatos auctores haud raro eſt obvia.

17. Καὶ ἐγένετο — νομοδιδάσκαλοι) *Die quodam docebat assidentibus Pharisaeis et legis doctoribus.* Non definitur locus et tempus. Marcus c. II, 1. ſ. refert, Ieſum

in

in domo privata Capernaumi docuisse, tantamque multitudinem hominum adfuisse, ut ne atrium quidem homines capere potuerit. Ἐκ πάσης κώμης, *ex variis vicis.* Nam πᾶς saepe respondet latino *varius.* καὶ δύναμις — αὐτὸς) Sensus est: Potentia domini ita se exserebat, ut multos homines illo tempore sanaret; utebatur vi sua ad multos homines sanandos. Αὐτὸς hic refertur ad loci illius homines: neque enim commode referri potest ad legisperitos aut Pharisaeos, quos sanatos non legimus. Quod vero legisperitorum et Pharisaeorum hic facta est mentio, eo pertinet, ut ostendatur, et spectatores et calumniatores huius facti fuisse. Cf. Matth. IX, 1. seqq. et Marc. II, 1. sqq.

19. Διὰ ποίας) Sc. ὁδοῦ, quam vocem codices nonnulli addunt. Ellipsis apud meliores Graecos haud infrequens. Sed plurimi codd. habent ποίας nostro loco. διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν) i. e. *per tegulas, s. per tectum demiserunt illum.* Graeci enim *tectum unum* vel κέραμον vel κεράμους vocant. Cf. Marc. II, 4.

26. Παράδοξα) *admirabilia, mira, inusitata. Plinius* Epist. L. IX. 26. *Sunt maxime mirabilia quae maxime inexpectata, utque Graeci magis exprimunt* παράδοξα. Ad sequentem narrationem vid. notata ad Matth. IX, 9. sqq. et Marc. II, 13. sqq.

28. Καταλιπὼν ἅπαντα) Quaestuosum illud vivendi genus, et quod ex rationibus ipsi debebatur.

29. Δοχὴν) Hebraeum מִשְׁתֶּה recte δοχὴν interpretantur LXX. significat enim מִשְׁתֶּה convivium in- structius,

ſtructius, quale in publica aut privata laetitia adhibebatur, Gen. XXI, 8.

30. Οἱ γραμματεῖς αὐτῶν) Deeſt αὐτῶν in quibusdam Codd. et Verſſ. Si retineas, οἱ γραμματεῖς αὐτῶν erunt *legisperiti eius loci*, ac proinde magiſtri Capernaumitarum communiter.

33. Ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν) i. e. οὐ νηστεύουσι, ut Matthaeus et Marcus habent, *populariter et hilariter vivunt.*

36. Καὶ τὸ καινὸν — καινοῦ) *etiam rudis* (pannus) *rapturam faciet, neque etiam veteri panno aptum erit recens assumentum.* Eſt ὑστερολογία. Vult enim dicere: τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ, καὶ (quòd aliquando peius eſt,) τὸ καινὸν σχίζει. Ἐπίβλημα poſt συμφωνεῖ omittunt codices optimi et plurimi, omnino ſubintelligendum.

39. Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν) Optime vertit Syrus: *suavius est.* Vini veteris bonitas atque ſuavitas proverbio celebrari ſolet. Significavit hoc proverbio Chriſtus, homines non ſubito ad auſteriorem vitam pertrahendos, ſed per gradus quosdam aſſuefaciendos eſſe: quod accommodatiſſimum erat ei rei, de qua agebatur. Comparatur enim Phariſaeorum auſteritas vino novo: Chriſti lenitas vino veteri. Alia eſt Mori interpretatio, de qua diximus ad Matth. IX, 15. ſeqq. Eſt nempe in his ſimilitudinibus ſententia haec univerſa: *Neminem facile in vita communi id facere solere, quod a re, loco, tempore, natura abhorreat.* Nemo autem, qui vetus vinum guſtavit, illico mavult recens.

CAP. VI.

1. Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ) Quale illud Sabbatum deuteroproton fuerit, difficile eſt pronunciare. *Scaliger*, qui multos in aſſenſum traxit, exponit: πρῶτον ἀπὸ τῆς δευτέρας τȣ̃ πάσχα, primum Sabbatum poſt ſecundum diem Paſchatos, quo manipulus frumenti ex mandato divino fuit oblatus. Iubet nempe Deus Levit. XXIII. 15. numerare ſeptem hebdomadas Pentecoſtae מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת ἀπὸ δευτέρας τȣ̃ πάσχα, hoc eſt, a *secundo* (die) *paschatis*, a poſtero die ſabbati. Nam quia iubentur numerare hebdomades ad Pentecoſten, non ab ipſo die Paſchatis, ſed a proxime ſequente, Iudaeis valde memorabili, quia ea offerebant primitias frugum: mirum non eſt, ſabbata omnia a Paſchate ad Pentecoſten, ſumſiſſe appellationem ἀπὸ τῆς δευτέρας τȣ̃ πάσχατος. Ergo vox δευτεροπρωτον non eſt conflata a δεύτερον et πρῶτον, ſed a δευτέρα et πρῶτον, ut ſit ſecundo-primum Sabbatum, illud Sabbatum, quod ſecundam Paſchatis proxime ſit ſecutum, Vid. Scaliger de emendatione temporum, L. VI. Cf. Isaac. Casauboni Exercitat. XIV. ad Annales Baronii. Haec mihi veriſſima videtur eſſe ſententia, quia nititur argumentis ex hiſtoria repetitis. *Wetstenius* intelligit רִאשׁוֹן הַשֵּׁנִי, primum Sabbatum menſis ſecundi, quo legebatur Paraſcha XXXI. *Emor*, ex Levit. XXI — XXV. in qua reperitur lex de panibus ſacris (c. XXIV, 9.) de qua Chriſtus hic loquitur. Idem vir doctus vidiſſe ſe affirmat ex Calendario Iudaico, intra annos CXXVII. lectionem huius ipſius Paraſchae ſive Sectionis vicies ſepties in-

in terra Iſraelis incidere in primum ſabbatum menſis ſecundi *Iiar.* Sunt et aliae virorum doctorum ſententiae, quarum tamen nulla ultra probabilitatem aſſurgit. Cf. PAULI Commentar. Tom. II, pag. 29, ſeqq. Quod ad ipſam attinet hiſtoriam, cf. Matth. XII, 1. ſqq. Marc. II, 23. ſqq.

6. Ἡ χεὶρ αὐτȣ̃ — ξηρὰ) *Cuius dextera erat tabida.* PAULUS (Comment. Tom. II, 63.) exiſtimat ξηρὰν χεῖρα eſſe *manum luxatam*, verrenkt; Ieſum autem, quum hominem iuberet extendere manum (v. 10.) diſtraxiſſe eam, et ſic reſtituiſſe integram, nullo intercedente miraculo.

7. Κατηγορίαν αὐτȣ̃) *Materiam accuſandi eius.* Satis graece. Κατηγορία μου ſimili ſenſu eſt apud *Demoſthenem*, et ſolent ſaepe Genitivi obiectum ſignificare.

9. Ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι) Triplex eſſe poteſt huius loci diſtinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω, aut ſequentibus adiungitur; idque duplici ratione. Nam Theophylactus poſt τί adſcribit diſtinctionem, ut ita convertas: *Interrogabo vos; quid? licet ſabbatis benefacere?* etc. In pleriſque vero Codd. τὶ connectitur cum ſequentibus ſine diſtinctione, et pro πότερον accipitur, hoc modo: *Interrogabo vos ecquid licet* etc. Quodſi τὶ ad priora referre velis, ſenſus erit: *Eſt, quod vos interrogem.* Atque id praeferendum videtur, quia et alibi ſimili praefatione Chriſtus interrogationem exorditur, Matth. XXI, 24. ubi ἕνα λόγον eſt, quod hic τι.

11.

11. Ἐπλήσθησαν ἀνοίας) *Furore quasi et rabie correpti sunt.* Ἄνοια in univerfum eft *amentia*, hoc autem loco *summa indignatio et furor.*

12. Καὶ ἦν — τῦ θεῦ) *Noctem insomnem transigebat in precibus ad Deum.* Προσευχὴ τῦ θεῦ, *preces ad Deum.* Sic apud Salluftium in Catilinario: *supplicia Deorum.* Διανυκτερεύειν non tantum eft pernoctare, fed faepe etiam *noctem insomnem ducere, vigilare.* Non igitur opus eft, ut cum Oleario et aliis per προσευχὴν intelligamus *proseucham*, f. *oratorium* Iudaeorum. Cf. Marc. III, 13. ff. et Matth. X, 2. fqq.

13. Προσεφώνησε τὰς μαθητὰς αὐτῦ) i. e. difcipulos omnes, qui eum comitari et fectari affidue folebant. Ex his felegit duodecim, eosque dimifit per Palaeftinam, ut ibi docerent et fanarent.

17. Καταβὰς μετ᾽ αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπυ πεδινῦ) i. e. *de sublimiore secessu contulit se in planitiem montis capacem maioris turbae:* ita fermo, qui fequitur, habitus eft in planitie, et nihilominus in monte, quod omnino exigere videtur *Matthaei* narratio, c. V. Sunt, qui putant, diverfi temporis effe narrationes apud *Matthaeum* et *Lucam*; et fane nihil vetat, eosdem aut fimiles fermones faepe effe habitos, praefertim continentes vitae totius praecepta, quae non potuerunt nimium faepe repeti. Sed exordium idem, eademque peroratio eandem arguit narrationem; idque eo magis, quod uterque Scriptor addit, Chriftum, hoc fermone habito, rediiffe Capernaumum, atque ibi fanaffe centurionis fervum. Καὶ ὄχλος — σιδῶνος) Sc. adfuit. ὄχλος μαθητῶν αὐτῦ) Noli folos Apoftolos intelligere; nam

nam μαθητὰς modo dixit eos, ex quibus delecti ſunt Apoſtoli. Diſtinguuntur tamen a reliquo populo, qui non tam aſſidue Chriſtum ſectabatur, atque illi μαθηταὶ. καὶ τῆς — σιδῶνος) *Et e regione maritima Tyro et Sidoni vicina.* Τῆς παραλίȣ, ſc. γῆς vel χώρας. Sic enim ſaepe vox παράλιος elliptice occurrit. Non eſt vertendum: *ex maritima Tyro et Sidone;* hoc enim addi ſupervacaneum erat, quum, has urbes eſſe maritimas, nemo ignoraret.

18. καὶ οἱ ὀχλȣμενοι) *qui vexabantur.* Ab optimis auctoribus hoc verbum nunc de vehementiori et graviori vexatione, nunc de leniori ſaepiſſime adhibetur.

19. Καὶ πᾶς — πάντας) *Singuli enim* (aegroti) *vel tangere eum cupiebant, quippe omnes sanandi vi polleret.* Πᾶς ὁ ὄχλος) *Omnis turba*, ſc. aegrotorum. Hi enim voluerunt eum tangere, ut ſanarentur, δύναμις παρ' αὐτȣ̃ ἐξήρχετο) Vide notata ad Marc. V. 30. Senſus eſt: vis eius ſe exſerebat; operabatur. Si homines illorum temporum putaverunt, effluxiſſe e Ieſu aliquam vim, ut ſanarentur aegroti, erat haec mera opinio craſſior.

20. Καὶ αὐτὸς — ἔλεγε) *Ille vero discipulos suos adspiciens, dixit.* Ἐπᾶρας τȣ̀ς ὀφθαλμȣ̀ς ſaepe redundat; hic vero *adspicere* ſignificare videtur, quia ſtatim ſequitur εἰς τȣ̀ς μαθητὰς αὐτȣ̃. Allocutus eſt igitur Ieſus *discipulos* et quidem τὸν ὄχλον μαθητῶν. v. 17. non ſolos Apoſtolos, Μακάριοι (ἐστε, vel ἔσεσθε) οἱ πτωχοὶ, *beati estis vos humiles!* O beatos vos contemtae ſortis homines! Cf. Matth. V, 3. ſqq.

22. Μακάριοι — ἀνθρώπȣ) *Beati, quamvis vos oderint homines, et eiecerint, et conviciati fuerint, et im*

pro-

probissimorum hominum nomine traduxerint mei caussa. Ὅταν ἀφορίζωσιν ὑμᾶς) i. e. ἀπὸ συναγώγȣς ποιήσωσι *e synagoga eiecerint*, Io. XVI, 2. *Iosephus* dixit: ἐκβάλλειν τȣ̃ τάγματος, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν) ἐκβάλλειν non eſt hic *ex albo aut diptychis expangere;* id enim verbo ἀφορίζεσθαι ſatis erat comprehenſum; ſed ſicut ὀνειδίζειν eſt *praesentes conviciis proscindere*, ita ἐκβάλλειν τὸ ὄνομα ὡς πονηρὸν, *absentium nomen, ut improborum hominum, diffamare rumoribus.* Eſt enim Hebraismus הוֹצִיא שֵׁם רַע, Deut. XXII, 19. Nec contemnenda eſt eorum ſententia, qui τό ὄνομα ὑμῶν interpretantur *vestram sectam, vestrum institutum*, i. e. nomen Chriſtianum, et ἐκβάλλειν valere putant ἀποδοκιμάζειν. Cf. Iac. II, 7.

23. Χαίρετε καὶ σκιρτήσατε) i. e. χαίροντες σκιρτήσατε, *prae gaudio exultate.* Σκιρτᾶν, quod de pecudibus nec non de hominibus *saltantibus* frequenter occurrit, h. l. ad animum transfertur. Philo plantat. Noe p. 219. *Imago animae recte cernentis, inter virtutes versantis*, καὶ ὑπὸ πλήθȣς καὶ μεγέθȣς χαρᾶς ἀνασκιρτώσις, *et prae gaudii magnitudine exsultantis.*

24. Πλὴν — πλȣσίοις) *Vae contra vobis divitibus! Heu miseros vos divites.* Οἱ πλȣ́σιοι opponuntur τοῖς πτωχοῖς v. 20. Non intelligit Ieſus omnes divites, ſed divites more ſeculi viventes, opibus et dignitatibus elatos, quales erant Primores populi, Sadducaei et Phariſaei. ἀπέχετε — ὑμῶν) *Habetis*, i. e. iam accepiſtis τὴν παράκλησιν i. e. τὰ ἀγαθὰ ὑμῶν, nempe ἐν τῇ ζωῇ ὑμῶν, infra c. XVI, 25. Nihil ultra vobis expectandum. De verbo ἀπέχειν vid. Matth. VI, 2.

25. Οὐαὶ — πεινάσετε) Saturati et divites h. l. ſunt ii, qui divitias congerendo negligunt religionis et pietatis officia. Tales aliquando *lugebunt.* Quod duplici modo capi poteſt, *vel* venturum eſſe tempus, quo amittant ſuas divitias; *vel* eos olim fore miſeros, atque appariturum, ipſis nihil profuiſſe divitias. ὁ γελῶντες νῦν) i. e. qui omnes gaudendi occaſiones in hac vita captatis.

26. Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι οἱ ἄνθρωποι) *Vae vobis. si omnes omnia bona de vobis dicunt, vosque laudibus efferunt.* Nam plerumque, ut ait *Seneca* Epiſt. 29. malis artibus popularis favor quaeritur. Cf. *Aeliani* Var. hiſt. L. II, c. 6. Fieri quidem poteſt, ut bonus vir a multis laudetur, ſed ut doctor religionis omnibus, malis etiam et ſuperſtitioſis placeat, hoc nullo modo exſpectari poteſt. Καλῶς ὑμᾶς i. e. καθ' ὑμας, *quod attinet ad vos,* εἴπωσι. Ad ſequentia vide dicta ad Matth. V, 38. ſqq. τοῖς ψευδοπροφήταις) Quippe qui dogmata ſua et vaticinia accommodabant procerum et populi cupiditatibus.

27. Bene cohaerent haec cum proxime antecedentibus. Denuntiaverat nempe Ieſus diſcipulis mala, eiectionem e Synagogis, convicia etc. Nunc addit: Moneo vos, ut iſtos inimicos veſtros nihilominus ametis.

32. Ποία ὑμὶν χάρις ἐςὶ) *Quaenam vobis gratia debetur? Hombergius* χάριν *beneficium* interpretatur, adverſante quum orationis ordine, tum loco Matth. V, 45. parallelo, collato huius cap. v. 35. in quo μισθὸς dicitur. Eſt igitur χάρις *memoria beneficii, remuneratio, gratia pro accepto beneficio reddita.* Sic eſt apud Xenoph. Phil. Ioſeph.

35.

35. Δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες) *Commodate nihil inde sperantes.* Eſt enim optimorum Scriptorum is mos, ut brevitatis cauſſa, una et altera voce omiſſa, eius rei indicium faciant ope praepoſitionis, quae, quum ſola poni nequeat, Verbo adiungitur. Sic *Theophrasto* περὶ ἀκαιρίας, ἀπαιτεῖν idem eſt, quod αἰτεῖν ἀπό τινος, *ab aliquo aliquid petere*; et apud Ioſeph. L. XI, c. 6. §. 2. de Eſthere, ἀπολαβεῖν eſt λαβεῖν ἀπό τινος. Ἀπελπίζοντες ergo noſtro loco idem eſt ac ſi ſcriptum eſſet: μηδὲν ἐλπίζοντες ἀπ' αὐτῶν; *sine spe compensationis.*

36. Γίνεσθε — οἰκτίρμων ἐςί) *Sitis igitur boni et liberales, sicut pater vester bonus est.* Οἰκτίρμονες, non tantum miſericordes erga miſeros, ſed et benigni erga omnes, erga amicos et inimicos veſtros, v. 35. erga omnes, qui veſtra ope indigent. Thalmudiſtae, Chaldaei et Arabes Deum quaſi proprie nomine vocant רחמן i. e. οἰκτίρμονα. Et hanc ipſam ſententiam uſu populi tritam fuiſſe, apparet ex Talmude. Sciendum autem eſt, voces *misericordiam* ſignificantes apud Hebraeos et Helleniſtas ad omne beneficentiae genus extendi, ut Gen. XX, 13. et alibi. Hanc notionem huius loci eſſe, patet ex v. 37. ſqq. ubi varia exempla huius miſericordiae et benignitatis laudantur.

37. Vide ad Matth. VII, 1. dicta. Καταδικάζειν ſignificat: *sententiam contra aliquem ferre*, cuius oppoſitum eſt δικαιοῦσθαι, ut Prov. XVII, 15. Hoc loco ſenſu malo ſumitur, ita ut ſit: *male et perperam iudicare, condemnare insontem*, ut Iac. V, 6. Nam praepoſitio κατὰ ſaepius in compoſitis valet *male, perperam.* Vid. Krebsii obſſ. p. 328. Ἀπολύετε καὶ ἀπολυθήσεσθε, *con-*

donate et vobis vicissim condonabitur. Ἀπολύειν est, omnia, quatenus fieri potest, aequi bonique consulere, et interpretari benignius, quod Latini, etiam quum de privatis agitur, dicunt *absolvere.*

38. Μέτρον — κόλπον ὑμῶν) i. e. *mensura iusta, coacta, succussata, superfluens vobis dabitur.* Δώσουσιν, impersonaliter. Πιέζειν, *premere, pede calcare, comprimere.* Σαλεύειν, et huic apud Poetas affinis σαλάττειν usurpatur de grato debitore, qui non tantum ea quae accepit, sed plus etiam reddere vult, ut σαλεύειν sit *implere aliquid largiter*, proprie tamen est *movere, concutere.* Omnibus his verbis accuratius definitur formula μέτρον καλὸν, i. e. ἱκανὸν, *mensura plena, iusta.* Ἐις τὸν κόλπον ὑμῶν, i. e. *vobis.* Respicitur ad morem apud veteres pluribus gentibus receptum, quod, quum vestes laxiores et sinuosas haberent, has incurvarent, et varia in iisdem portanda susciperent. Ruth. III, 15. et loca ex Profanis a Kypkio laudata. Sensus est, Deum eos, qui sunt benigni et clementes, benigne et clementer habiturum. Cf. Matth. VII, 2.

39. Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς) *Addidit vero hoc exemplum*, adagium, proverbium: ut Luc. IV, 23. מָשָׁל 1 Sam. XXIV, 13. Μήτι — ὁδηγεῖν;) *Potestne coecus coecum ducere?* Τυφλὸς per metaphoram indicat *hominem inscium, indoctum.* Matth. XXIII, 16. 24. H. l. autem, ubi de virtutis exercitio sermo est, τυφλὸς dicitur is, qui officia sua negligit, non sequitur doctrinam quam commendat. Monuerat nempe Iesus discipulos, ut iniurias ferrent, amarent inimicos, excusarent etc. Nunc addit: si

non

non geretis vos, quomodo doctrina poſtulat, non eritis idonei doctores. Horat. Epp, I, 17. 4. *ut si coecus iter monstrare velit.* οὐχὶ — πεσοῦνται;) *Nonne ambo in foveam cadent?* Eiusmodi doctor prorſus ineptus, nec idoneus eſt ad emendandos alios; nam qui alios vult emendare, is ipſe quoque emendatus eſſe debet. Βόθυνος, *cisterna, quae aquis colligendis inservit*, idem quod Φρέαρ, Luc. XIV, 11. coll. Matth. XII, 11. hebr. בּוֹר 1 Sam. XIX, 22.

40. Οὐκ ἔστι — διδάσκαλον αὐτοῦ) Diſcipulus non facile ſuperat magiſtrum, ſed ſe ad exemplum eius componit. Si igitur magiſter, (religionis doctor) non praeſtiterit officia Chriſtianismi, diſcipuli etiam ea negligent. κατηρτισμένος — αὐτοῦ) *Totus ad exemplum doctoris erit compositus*; *er wird sich ganz nach seinem Lehrer bilden.* Πᾶς, *totus, quantus quantus est* (diſcipulus). Κατηρτισμένος, paratus, *instructus, aptus.* Eſt igitur κατηρτισμένος ὡς ἄλλος, qui totus ita inſtitutus et comparatus eſt, uti alter; qui idem ſentit, idem vult, idem agit quod alter.

41. Haec cohaerent cum iis, quae dicta erant com. 37. ubi Ieſus monuerat, non eſſe temere iudicandum de aliis. Nunc igitur pergit: Cur tu alios condemnas de levibus vitiis, quum ipſe pecces in gravioribus? Ad ſequentia vid. notata Matth. VII, 3. 16. 24. ff.

48. Ὅς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε) Pro: βαθέως ἔσκαψε, altero verbo adverbii vicem obtinente. Vocant Hendyadin verbale. *Qui alte effodit.* Deſignat haec comparatio ſtudium pietatis, non in ſuperficie fluitans, ſed alto pe-

 nitus

nitus corde reconditum. πλημμύρας δὲ γενομένης) ἡ πλημμύρα est *inundatio*, *quae fit fluvio ripas supergrediente.* Similiter *Philo* de opif. m. ποταμῶν πλημμύρας dicit. προσέῤῥηξεν ὁ ποταμὸς) *Allisus est fluxus.* Per ποταμὸν enim h. l. ut τὰς ποταμὰς Matth. VII, 27. non *flumen* five *fluvius*, fed *fluctus*, f. *fluxus* intelligendus eft, ut Ionae II. 4. Ief. XLIII, 2. Προσρήγνυσθαι eft *allidi*, *allisione frangi*, et de fluctibus adhibetur, quum illi littori vel petrae allifi franguntur.

CAP. VII.

1. Ἐπεὶ — καπερναὲμ) *Finito hoc sermone ad populum, venit Capernaum* Πληρῦν h. l. eft *absolvere, ad finem perducere, finire.* Ἐις τὰς ἀκοὰς τῦ λαῦ) *Audiente populo.* Pertinebat enim hi fermones ad omnes qui falvi effe vellent, non ad Apoftolos folos, et eorum in docendi munere fucceffores.

2. Ὅς ἦν ἠυτῷ ἔντιμος) *quem plurimi faciebat.* Sunt enim ἔντιμοι honorati, et ἄτιμοι ab honorum participatione alieni. Cf. Matth. VIII, 5. feqq.

3. Πρεσβυτέρυς τῶν Ἰυδαίων) Ut magiftratus oppidi, aut praepofitos fynagogae. Nam et hi et illi eo nomine dicebantur.

4. Παρεκάλυν ἀυτὸν σπυδάιως) *Rogabant eum studiose, enixe*, intenfis precibus eum orabant. Ὧ παρέξει τῦτο) *cui hoc praestaret.* Quidam Codd. habent παρέξῃ.

5. Καὶ τὴν συναγωγὴν ἀυτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν) Suis impenfis, forte et militum eam in rem ufus opera. Solebant

bant enim Romani ad theatra etiam aliasque ſubſtructiones uti manu militari, ne otium in laſciviam verteret.

9. Λέγων αὐτῷ) Nempe per amicos, qui ei ſuo nomine hoc dicerent. Solent enim Hebraei dialogis potius quam obliquis ſermonibus res geſtas explicare. μὴ σκύλλε) *Noli tibi molestias creare; bemühe dich nicht zu mir.* Σκύλλειν eſt *iniuriam facere*, vel omnino *molestiam creare.* Altera ſignificatio eſt huius loci.

8. Καὶ γὰρ — στρατιώτας) i. e. ἄνθρωπος ὢν ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχω ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας. *Etenim ego, alterius potestati subiectus militibus praesum.* Commutarunt nempe hic locos verbum et participium. Ὑπ' ἐξουσίαν τασσόμενος, imperatoris nempe atque adeo tribuni. Scio, inquit, quantum effici poſſit iubendo. Si ego, aliis ſubiectus, multa iubendo efficere poſſum, quanto magis tu, tam inſignis propheta iubendo poteris ſanare.

11. Ἐν τῇ ἑξῆς) *Die sequenti*, pro: ἐν τῇ καθ' ἑξῆς ἡμέρᾳ. Alii legunt ἐν τῷ ἑξῆς, ſc. καιρῷ, i. e. *postea*, vel *deinceps.* πόλιν καλουμένην Ναΐν) Galilaeae oppidum ad torrentem Kiſon, non procul a Capernaum. *Eusebius*: Endor eſt iuxta oppidum Naim, in quo Chriſtus filium viduae ſuſcitavit, eſtque circa Scythopolim. μαθηταὶ) Non apoſtolos tantum, ſed et quosvis aſſiduos ſectatores ſignificat. ἱκανοὶ, *satis multi*, *complures*, deeſt in nonnullis Codd. et Verſſ. haud paucis. Vocabula ἱκανός et πολὺς ſaepius inter ſe permutantur, ut Luc. VIII, 32. coll. Matth, VIII, 30.

12. Τῇ πύλῃ τῆς πόλεως) Nam ſepulcra Iudaeis extra urbem; ſed et aliis populis; unde efferendi vox. Et certe ita poſtulat ratio publicae ſanitatis, quae multum laedi ſolet aura ſepulcrorum. Τῇ μητρὶ αὐτȣ̃, pro τῆς μητρὸς αὐτȣ̃, Solet enim Dativus ſubintellecto participio ὢν loco Genetivi haud raro poni, ut docuit Raphelius in obſſ. Herod. ad h. l.

14. Ἥψατο τῆς σορȣ̃) σορόν hic Syrus ex more inter opulentiores tunc recepto, *lectulum* interpretatur, in quo mortui efferebantur. *Tacitus* Hiſt. III c. 67. *ferebatur lecticula parvulus filius, velut in funebrem pompam.* Sed et *Iudaeos* ita elatos, ex Ioſepho diſcimus. Hodie adhuc mos obtinet in Oriente, ut mortui non condantur loculo, ſed efferantur feretro aperto, lorica, ne delabantur, circumdato. Vid. Ven. *Lüdeke* expoſ. brevis locor. Sacr. S. ad Orientem ſeſe referentium, §. 83. Attigit autem Chriſtus lectulum, ut ſiſteret ferentes, quod indicant ſequentia.

15. Ἀνεκάθισεν) *Erecto corpore sedit.* Sic Plato in Phaedone: εἰς τὴν κλίνην ἀνακαθέξεσθαι.

16. Ἔλαβε δὲ Φόβος ἅπαντας) *Omnes vero cepit admiratio.* Φόβον h. l. eſſe *admirationem* ex eo patet, quod ſtatim ſequitur ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, προφήτης μέγας ἐγήγερται) προφῆται vocabantur *omnes divinitus missi, Magnum* autem dicunt, quia non precibus, non corporis ſuperſtratione, ſed nudo imperio, citra omne exemplum, mortuum vitae reddiderat. ἐπεσκέψατο — αὐτȣ̃) *Deus affecit nationem suam insigni aliquo beneficio;* quod

nem-

nempe prophetam adeo insignem hoc tempore misit. Vid. Luc. I. 68. 78.

17. Καὶ ἐξῆλθεν — περιχώρῳ) *Et pervasit huius rei fama omnem Iudaeam, finitimamque regionem.* Λόγος. h. l. est *fama*, *rumor.* Ἐν ὅλῃ, pro εἰς ὅλην τὴν Ἰυδαίαν. Ἐν τῇ περιχώρῳ sc. γῇ vel χώρᾳ.

19. Vid. dicta ad Matth. XI, 2. sqq.

29. Καὶ πᾶς — Ἰωάννυ) *Quo audito multi e populo, etiam portitores, collaudarunt Deum, suscipiendo baptismum Ioannis.* Sensus est: *populum et publicanos testatos esse, approbare se et submisso animo venerari omnia Dei consilia, et inprimis apertum per* τὸν βαπτισμὸν τῆς μετανοίας *aditum ad regnum Dei, eo ipso, dum Ioanni se baptizandos obtulerunt.* Videntur autem haec verba esse non Lucae, sed *Christi*, narrantis, quis eventus fuerit laboris a *Ioanne* suscepti; ac plane continua est oratio ad comma usque 35. Πᾶς ὁ λαὸς, i. e. multi e populo. *Homines illiterati* opponuntur τοῖς νομικοῖς, in lege exercitatis, sicut τελῶναι, vitae impurioris crediti, opponuntur Φαρισαίοις, singularem quandam atque eminentem sanctimoniam pollicentibus. Δικαιόειν θεὸν, *approbare, collaudare Deum* opponitur Phrasi ἀθετεῖν τὴν βυλὴν τῦ θεῦ, v. 30. et idem est ac δικαιόειν τὴν βυλὴν τῦ θεῦ, *consilia, decreta et opera divina laudare, approbare, venerari.* Vid. Matth. XI, 19.

30. Τὴν βυλὴν τῦ θεῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτὺς) *Consilium Dei erga se*, i. e. consilium Dei, quod ipsorum salutem spectabat, *reiecerunt, vel repudiarunt.* Βουλὴ, *consilium*, hoc loco significat illud propositum Dei, quo cle-

 men-

menter decrevit, Iudaeos per Ioannem ad resipiscentiam excitare certa fida facta, priores culpas se condonaturum. Ἐις ἑαυτὲς construendum est cum illo τὴν βελὴν, ex more Lucae voces traiicientis, ut sit: τὴν τε̃ Θεε̃ ἐις ἑαυτὲς βελὴν ἠθέτησαν. Nam ἐις pro ל Hebraeorum poni solet, ut Col. I, 20. ἀποκαταλλάξαι ἐις αὐτὸν, et infra c. IX, 13. βρώματα ἐις τὸν λαὸν, i. e, τῷ λαῷ. Ἀθετεῖν, *reiicere, repudiare*, ut infra c. X, 16. Ioan. XII, 48.

31. Τίνι ὁμοιώσω) Cohaerent cum praecedentibus. Qui putarunt, Lucam interlocutum verbis Christi, infarserunt hic ἐιπε δὲ ὁ κύριος, ut significarent rediri ad sermonem Christi. Sed hoc assumentum quamplurimi veteres Codd. et Verss. non habent, et omnino est abiiciendum. Ad sequentia vid. dicta a nobis ad Matth. XI, 16. sqq.

36. Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων) *Simon* nomine, ut mox v. 40. dicitur. Videtur haec historia esse diversa ab ea, quae narratur Matth. XXVI, 6. Marc. XIV. et Ioan. XII. Nam, (ut alia taceam,) quae Lucas com. 37. 38. 39. 50. commemorat, Mariae, sorori Lazari, quam optime noverat Christus, quae non fortuito advenerat, sed invitata fuerat, minime conveniunt. Nec Mariam Magdalenam esse mulierem, de qua hic sermo, patet ex Luc. VIII, 2. Vid. *Michaelis* ad h. l.

37. Γύνη ἐν τῇ πόλει) Sc. ἐσα, *mulier quaedam illius urbis*, non urbis Hierosolymorum, ut Paulus existimat, (Commentar. T. I. p. 721.) sed Nais. Cf. v. 11. Vid. quae contra explicationem Pauli monuit anonymus in Hencke *neuem Magazin für Religionsphilosophie etc.*

Tom.

Tom, VI. Partic. 2. pag. 256. sqq. Ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς) i. e. *quae impuritati dedita fuerat.* Tales foeminas Hebraei proprie et insigniter peccatrices vocabant. Sed et a Latinis *peccare* eodem sensu ponitur. Tibullus: *Rumor ait, nostram crebro peccare puellam.* Bene autem monent interpretes, aut ἦν vertendum: *fuerat*, aut certe ἁμαρτωλὸν, ut Syrus accepit, improprie dici, non ex praesenti tempore, sed ex vita anteacta, ut Gal. II, 15. Rom. IV, 5. Κομίσασα — μύρȣ) *Afferens vasculum unguentarium.* De voce ἀλάβαστρον vid. notata ad Marc. XIV, 3. et Matth. XXVI, 7.

38. Καὶ στᾶσα παρὰ τȣ̀ς πόδας ἀυτȣ̃ ὀπίσω) Vero lectio esse videtur: καὶ στᾶσα ὀπίσω παρά κ. τ. λ. Sensus est idem. *Adstans ei a tergo ad pedes.* Stabat inter ministrantes: qui retro, i. e. secus pedes discumbentium stabant. Martialis: *At illo retro flexus ad pedum turbam.* ἤρξατο — δάκρυσι) *Incipiebat pedes eius irrigare lacrymis.* Pausanias in Phocicis: *Quare lacrymas fusius effundebat*, καὶ ἔβρεχε τȣ̃ Φαλάνθȣ τὴν κεφαλὴν, *et caput Phalanti madefaciebat.* θριξὶ τῆς κεφαλῆς) Bene notant Veteres, fecisse hanc mulierem, quod omnes conversos facere vult *Paulus* Rom. VI, 19. Nam foeminae minus custoditi pudoris maximam comae curam impendunt. ἤλειφε τῷ μύρῳ) Non caput tantum, quod fieri honoratis hominibus solebat, sed ipsos etiam pedes, ne quid ad summam animi demissionem testandam deesset.

39. Ἐι ἦν προφήτης) Annon scit, quod omnibus notum est, mulierem esse non integrae existimationis? annon intelligit, eam, quae non vocata domum alienam intrat,

pe-

pedesque viri tam libere contrectat, priſtinum vitae genus veteremque impudentiam nondum depoſuiſſe? Ita temere et inconſiderate iudicabat Phariſaeus. ἥτις ἅπτεται αὐτȣ̃) Phariſaeorum hoc erat ſcitum, contactu hominum flagitioſorum alios inquinari.

41. Δύο — δανειςῇ τινι) *Duo debitores erant cuidam creditori.* Χρεωφειλέτης, *debitor, aere alieno obrutus*, ex χρέως attice pro χρέος, *debitum, mutuum*, et ὀφειλέτης, *debitor.* Δανειςὴς, *creditor*, qui mutuam pecuniam dedit, interdum etiam foenerator privatus, qui foenore vel uſura elocat pecuniam, qui etiam in latinis comoediis *Danista* vocatur.

42. Ἐχαρίσατο) Bene Latinus *donavit*, i. e. donationis cauſſa remiſit. τίς ȣ̃ν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον ἀγαπήσει) *Uter igitur horum vehementius amare debet* eum (creditorem tam liberalem)? τίς h. l. ut ſaepe alibi, pro πότερος. Quid probabile ſit, Chriſtus quaerit, non quid neceſſarium. Nam homines de hominibus iudicare ſolent, ſecundum id, quod probabile eſt.

44. Ὕδωρ ἐπὶ τȣ̀ς πόδας μȣ) Non opus eſt cum *Pricaeo* legere εἰς pro ἐπὶ; nam praepoſitio ἐπὶ ſaepe pro εἰς ponitur. Senſus igitur eſt: *ad pedes meos (*lavandos.*)* Sic *Herodian.* III. 11. ἐκπέμπει ἐπὶ τὸν φόνον. Solebat aqua dari peregre adventantibus, quod erat officium hoſpitalitatis primarium. Gen. XVIII. 4. XIX. 2. Tu, inquit Ieſus, ne conſuetam quidem humanitatem mihi exhibuiſti, illa vero inuſitato more humaniter ſe geſſit.

25. Φίλημά μοι ȣ̓κ ἔδωκας) Etiam hic mos ad peregre adventantes pertinet. Ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, ȣ̓ διέλειπε κα-

καταφιλȣ̃σα μȣ τȣ̀ς πόδας) *Ex quo hic adsum, identidem pedes meos deosculata est.* Οὐ διέλειπε indicat repetitam actionem. Hoc ſenſu eſt apud *Philonem* de Plantat. N. μηδέποτε ἐπιλείπωμεν, μήτε λόγȣς ἐγκωμιαςȣ̀ς, μήτε ποίημα συντιθέντες, *nunquam desinamus vel orationes laudatorias, vel poëmata componere.* Cf. Ierem. XVII, 8. Lectio εἰσῆλθεν praeferenda eſt alteri εἰσῆλθον. Vid. *Griesb, Matthaei*, et anonymus l. c.

46. Ἐλαίῳ) Convivis oleum effundi ſolitum, videas et Pſalm XXIII, 5. eodemque reſpicit locus Pſ. XLV, 8. Orientales hodie adhuc hoſpitum capita, facies, manus, veſtitus aquis olentibus adſpergere ſolent.

47. Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολὺ) *Quamobrem scito, ei multa peccata esse condonata, quia multum amavit*, (quod ex multo ſincero ejus amore luculenter apparet.) ὅτι, i. e. διό. Senſus eſt: His amoris et grati animi ſignis declaravit, ſibi multa peccata eſſe remiſſa. Parabolae Simoni v. 40. ſqq. propoſitae et applicationem et cauſſam affert Chriſtus, docens ex his amoris ſignis, peccatorum, a muliere antehac commiſſorum, quae cum debitis ſaepe comparantur, et multitudinem et remiſſionem ſimul factam coniici poſſe. Nempe particula ὅτι *signum* indicat remiſſionis peccatorum, non cauſſam, quae com. 50. demum exponitur. ᾧ δὲ — ἀγαπᾷ) *Cui autem parum condonatur, parum amat*, ut tu, Simon, qui me parum amas, quia non adeo multa peccata tibi remiſſa eſſe putas.

49. Τίς ὗτός ἐςιν, ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;) Vocula καὶ significat admirationem: *Quis aut quantus hic est, qui etiam dandae veniae ius habet?*

50. Ἡ πίςις σȣ σέσωκέ σε) Noli superciliosos istos censores metuere; fides tua, poenitentiam operata, pridem te a vitae prioris criminibus absolvit. Magna erat fiducia mulieris, quae aedes Pharisaei intravit, non curans sinistra hominum iudicia. Nec minus seria fuit eius poenitentia, quam et lacrimis fusis, et crinibus, quos prius comere atque ornare solebat, deturpatis prodidit. πορέυȣ ἐις ἐιρήνην) *Abi felix*, et felicitatis tuae conscia et certa. Hebraica לֵךְ לְשָׁלוֹם.

CAP. VIII.

1. Καὶ — κώμην) *Deinde singulas civitates et vicos obiit.* Ἐν τῷ καθεξῆς, sc. χρόνῳ. Κατὰ πόλιν καὶ κώμην) *Oppidatim et vicatim.* Aliud est κατὰ τὴν πόλιν, aliud κατὰ πόλιν. Illud de una urbe dicitur, hoc de pluribus. καὶ οἱ δώδεκα σὺν ἀυτῷ) Ut ab ipso acciperent docendi formam, non quod docerent, praesente magistro. Id enim cum veteri more pugnabat.

2 Μαγδαληνὴ) *Nata Magdalae.* Fuit autem Magdala, oppidum prope Tiberiadem ad lacum Genesariticum Aliud huius nominis oppidum fuit prope Hierosolyma. Apud Thalmudicos mentio est Mariae plicatricis capillorum foeminarum, quam dicunt fuisse uxorem τȣ̃ Papus ben Iudae, sed adulteram. ἀφ' ἧς — ἐξεληλύθει) i. e. *quae, quum summo gradu daemoniaca fuisset, sanitatem*

tatem recuperaverat. Numerum septenarium saepe poni pro incerto, vel magno, notum est. Non opus est per daemonia intelligi *vitia*, Septem daemonia nonnisi magnum gradum maniae indicare videntur. Secutus est Lucas consuetudinem loquendi in vita communi receptam, ut medici nostri ad vulgi opinionem se accommodantes de seleniasmo, de incubo aliisque morbis loqui solent.

3. Ἐπιτρόπȣ) *Procuratoris.* Non autem intelligendus est procurator provinciae cuiusdam Herodis, sed oeconomus, s. rerum domesticarum inspector. Nusquam enim in Iosepho vel alibi commemoratum legimus, principes ab Herode M. oriundos ditiones suas per procuratores administrandas curasse. De ἐπιτρόποις autem, s. *oeconomis* eorum mentionem facit Iosephus. ἅιτινες διηκόνȣν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς) *Quae iuvabant eos suis facultatibus.* Διακονεῖν τινι, h. l. est *sublevare alicuius inopiam.* In voce ὑπάρχοντα subintelligendum esse χρήματα, κτήματα, notissimum est. More Iudaico, quem secuti sunt Apostoli, ut recte notat Hieronymus, mulieres, viduae praesertim, solebant magistris necessaria suppeditare. *Paulus* inter *gentes* omisit, ne sinisterioris sermonis ansam praeberet. Maluit autem Christus admittere hoc beneficium, quam cum Apostolorum comitatu gravis esse ignotis, ad quos adventabat.

4. Συνιόντος — πρὸς αὐτὸν) *Confluente autem ad eum ingenti multitudine e singulis oppidis.* Συνιέναι *convenire.* Εἶπε διὰ παραβολῆς) Eadem parabola extat Matth. XIII, 3. sqq.

13. Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν) ſc. ὄντες, vel potius σπειρόμενοι aut σπαρέντες, *qui ad viam sati sunt*, die an dem Wege beſäet ſind; nam per ſemen non homines ipſi intelliguntur, ſed doctrina Chriſti ſignificatur. Ergo σπειρόμενοι vel σπαρέντες ſunt ii, qui ſemen exceperunt. Graeci autem non tantum utuntur formula σπείρειν σπόρον ſive σπέρμα, ſed etiam formula σπείρειν γῆν, vel ἄρουραν, *terram conserere*, das Land beſäen.

14. Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν) *Qui consitus est inter spinas*, die, welche da, wo Dornen waren, beſäet ſind. Πεσὸν dicitur *id, quod in se aliquid delapsum excepit*, et neutrum πεσὸν eſt pro maſculino πεσὼν, atque ſingularis habet vim pluralis; nam praeceſſerat οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν v. 12. οἱ ἐπὶ τῆς πέτρας v. 13. et ſequitur οὗ τοί εἰσιν. Καὶ ὑπὸ — οὐ τελεσφοροῦσι) *Propter curas divitiarum et voluptates vitae suffocant nec ad maturitatem perducunt fructus. Curae* et divitiae per hendyadin dicuntur pro curis divitiarum. Πορευόμενοι traiectum eſſe videtur, (ut ordo conſtructionis ſit: πορευόμενοι καὶ ὑπὸ μεριμνῶν κ. τ. λ.) aut potius, πλεονάζει. Συμπνίγονται non vertendum eſt *suffocantur*, quod nec antitheſis nec res ipſa patitur, ſed active: *suffocant* ſc. τὸν λόγον, ſ. τὸν καρπόν. Πνίγειν enim cum compoſitis etiam in media voce reperitur. *Suffocant doctrinam*, i. e. minuunt et frangunt vim, quam in animos ipſorum habuit, in religionis ſtudio fiunt ſubinde negligentiores, cupiditates ſuas potius, quam religionem ſequuntur. Καὶ οὐ τελεσφοροῦσι, *neque ad maturitatem perducunt*, non demonſtrant factis, ſe eſſe ſectatores meos. Cf. Marc IV, 19.

15. Τὸ δὲ — γῇ) ſc. πεσὸν, qui in terra bona excepit ſemen. Vid. ad v. 14. Οὗτοί εἰσιν οἵτινες κ. τ. λ.) Metatheſis eſt: ὗτοί εἰσιν, ὅιτινες ἀκέσαντες τὸν λόγον, κατέχεσιν ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ καὶ καρποφορῦσιν. *Hi sunt, qui auditum sermonem* (quae eſt doctrina coeleſtis) *in corde honesto et bono conservant, et constanter ferunt fructum.* Mere graecum eſt hoc dicendi genus. quum καλὸν κἀγαθὸν Graeci vocant hominem animi bonis ornatum, qui non modo videri, ſed etiam reipſa eſſe bonus ſtudet. Comparatur hoc hominum genus primo cum iis, qui quum externam quandam ſpeciem fructus prae ſe ferant initio, tamen ad bonam frugem non perveniunt; deinde cum iis, qui nullum prorſus fructum ferunt. Cf. *Wetsten.* ἐν ὑπομονῇ. Haec vox *constantiam* illam denotat, quae inter adverſa durat, ſpe meliorum.

16. Vide ad Marc. IV, 21. notata.

17. Οὐ γάρ — γενήσεται) *Nihil enim nunc privatim traditur vobis, quod post non manifestari debeat toti mundo.* Κρυπτόν, parabolis involutum. Γενήσεται) Futurum ponitur in ſignificatione eius, quod oporteat fieri, ut ſaepe. Itaque mox idem explicat modo potentiali: εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

18. Ὃς γὰρ — ἀπ' αὐτῦ) *Qui enim recte utitur acceptis, plura habebit; qui non utitur, ei etiam hoc ipsum, quod habet, eripietur.* Eſt hoc ex eorum proverbiorum genere, quae variis rebus et occaſionibus applicari ſolent. In genere ſenſus eſt: *Diviti datur plus, sed pauperi id quoque, quod habet, auferri solet.* Nam οἱ ἔχοντες ſc. χρήματα, ſunt divites; et οἱ μὴ ἔχοντες,

ſc. χρήματα vel βίον, ſunt *pauperes.* ὃ δοκεῖ ἔχειν vertendum eſt: *quod habet*, non: *quod habere videtur*: Nam δοκεῖν ſaepe abundare, notum eſt. Quod autem in rebus humanis fieri ſolet, ut res divitum creſcant, pauperum minuantur, id ad res divinas etiam transfertur. Et quum cauſſa huius rei ſita ſit in *usu* vel *abusu* concrediti, ſenſus omnino eſt: Ei qui recte utitur concreditis, plus dari, ei qui minus, id etiam quod habet, auferri. Ita, qui tradita ſibi doctrina recte utitur, is magis magisque proficit in verae ſapientiae ſtudio; qui negligit diſciplinam, is nec ex eo, quod vere didicit, percipit fructum. Cf. Matth. XXV, 29.

19. Ουκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ) συντυχεῖν eſt *convenire*, ſeu *congredi*, ut una aliqui verſentur. Cf. Matth. XII, 46. ſqq.

20. Λεγόντων) Subaudiendum vel τινῶν *quibusdam dicentibus*, vel αὐτῶν. Alii dictum putant pro: ὑπὸ τῶν λεγόντων, *ab iis qui dicerent.* Ἰδεῖν autem quod ſequitur, eſt *invisere, convenire, colloqui.*

22. Καὶ ἐγένετο — λίμνης) *Aliquando Iesus cum discipulis navem conscendens iussit traiicere lacum.* Πέραν, *trans, ultra, circa, ad*, praemiſſa praepoſitione et articulo, nominis naturam induit, et ſignificat *littus ulterius*, vel *regionem ulteriorem*, *trans fluvium vel mare sitam.* Καὶ ἀνήχθησαν) *Et oram solverunt; sie fuhren ab.* Ἀνάγομαι, omiſſa voce ναῦν, eſt verbum nauticum, *proveho, solvo navem, in altum maris duco.*

23. Κατέβη — λιμνην) *Delapsus est in lacum ventus procellosus.* Καταβαίνειν, h. l. eſt *delabi, demitti,*

et

et eſt rerum inanimatarum, quae motu alieno demittuntur. Καὶ συνεπληροῦντο, *et obruebantur* (fluctibus), vel undae in navem irruebant, ut poſitum ſit pro καὶ συνεπληροῦτο τὸ πλοῖον, ut in codice Colbertino e gloſſemate legitur. Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII, 23. et Marc. IV, 36. ſqq.

26. Γαδαρηνῶν) Alii habent γεργεσηνῶν. Sed lectionem Γαδαρηνῶν praeferendam eſſe, oſtendimus ad Matth. VIII, 28. ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας) Πέραν, trans lacum, ἀντὶ Γαλιλαίας, e regione Galilaeae, i. e. in Peraea. Eadem hiſtoria narratur Matth. VIII, 28. f. et Marc. V, 1. f.

27. Ἐκ τῆς πόλεως) Nempe e civitate Gadara. Intelligendus eſt homo ille non ex urbe veniſſe id temporis, ſed in urbe natus et educatus fuiſſe. Sic ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, Matth. XIV, 35.

29. Πολλοῖς χρόνοις) πολλάκις, ut apud *Marcum* eſt, vel ἐκ χρόνων ἱκανῶν, ut ſupra com. 27. συνηρπάκει αὐτόν) *Corripuerat eum.* Συναρπάζειν eſt *huc illuc rapere et iactitare*, interdum etiam *arripere.* Prior ſignificatio eſt huius loci. Nam in ſimili loco Marc. I, 26. dicitur daemonium: σπαράσσειν hominem, quod idem illud eſt, *huc illuc iactare.* Indicantur vero motus epilepticorum, qui convulſione huc illuc iactitantur. εἰς τὰς ἐρήμους) ſc. χώρας, *in loca deserta.* Modo in loca montana, modo in ſepulcreta, ut docet *Marcus.*

31. Εἰς τὴν ἄβυσσον) ſc. χῶραν, *in Tartarum, daemonum carcerem.* Quod Hebraei תְּהוֹם dicunt, LXX. vertunt ἄβυσσον, et plerumque de *mari* ea vox uſurpa-

 tur;

tur; solet tamen et ad alia transferri. Notant enim Grammatici, βυθὸν ab Ionibus βυσσὸν appellari; ἄβυσσον autem πλεονασμῷ ἐπιτατικῷ esse immensum profundum. Quare et divina iudicia ἄβυσσος vocantur, quia sunt imperveſtigabilia. *Euripidi* sunt Phoenissis: ταρτάρε ἄβυσσα χάσματα, Possis enim per τὴν ἄβυσσον intelligere sepulcra, ut Rom. X, 7. supra v. 7. τὰ μνήματα, Quicquid sit, semper tenendum est hoc, hominem illum putasse se ipsum esse malum quendam genium, et rogasse, ut ne Iesus eum impediat, quo minus porro operaretur. Audiverat homo miser, commorationem daemonum malorum esse in tartaro; rogat igitur Iesum, ne eum in tartarum mittat.

32. Καὶ παρεκάλεν — εἰσελθεῖν) Daemones Iesum rogasse dicuntur. Sed hominem, mente captum locutum esse, nemo dubitabit; nam ex eius ore veniebant haec verba. Quoniam vero huiusmodi sermo indicium erat non sanae, sed turbatae mentis, ideo daemonum esse credebatur. Cupit igitur homo hoc morbo correptus in gregem ferri, et stragem edere inter porcos. Nec refragatur Iesus; fortassis enim vehementior corporis motus faciebat ad frangendam morbi vim. Unde miser homo, velut oestro agitatus agros percurrit, gregemque praecipitem dat.

35. Ἱματισμένον καὶ σωφρονῦντα) *Vestitum et sanae mentis.* Addit Marcus c. V, 15. καθήμενον, ad pedes Iesu nempe. Opponitur hic placidus quietusque gestus priori insanaeque hominis discursitationi per devia ac deserta.

38. Ἀπέλυσε) i. e. *non admisit.* Nam ἀπολύειν hic non est *dimittere*, sed, *non admittere*, ut 1 Io. IV, 18. ἐκβάλλειν, *non recipere.*

39.

39. Καθ' ὅλην τὴν πόλιν) Illam, unde erat oriundus. Sed et per urbes circumſitans, ut *Marcus* docet.

40. Ἐγένετο — τὸν Ἰησοῦν) *Quum autem rediisset Iesus,* nempe Capernaumum. Ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος) *Multitudo eum excepit;* i. e. reditus eius gratus acceptusque fuit multitudini. Cf. Act. XV, 4. XVIII, 27.

41. Vid. Matth. IX, 18. f. Marc. V, 22. f.

42. Ἀπέθνησκεν) Quum demum infra v. 46. Archonti Synagogae a ſervo nuncietur, filiam eſſe mortuam, facile intelligitur, haec verba αὕτη ἀπέθνησκεν, non reddenda eſſe, *mortua erat,* ſed *morti proxima erat, animam agebat.* Marcus c. V, 23. ἐσχάτως ἔχει. Ita *Iosephus* de B. I. c. 33. §. 3. ἅμα τοῖς ἐκείνων λόγοις, διεφημίσθη καὶ θνήσκειν ὁ βασιλεύς. *Dum hi illos sermones inter se serebant, rumor divulgatus est, regem morti proximum esse.* Sic et alii ap. Wetſten. συνέπνιγον) *Comprimebant eum,* ut bene Vulgatus. Eſt nempe συμπνίγειν hic hyperbolicum, ſed uſitatum; nam et *turbam* (a ſeipſa nempe) *suffocari* Seneca epiſt. 91. dixit. Vult igitur dicere hyperbole iſta, Ieſum a populo tanto ſtudio confluente ita compreſſum fuiſſe, ut de vita periclitaretur.

43. Ἥτις — βίον) *Quae omnes facultates in medicos frustra erogarat.* βίος etiam victum ſignificat, i. e. neceſſaria ad vitam degendam, quae Latinis bona ſunt et res, et facultates, et Graecis οὐσία. Προσαναλίσκειν proprie eſt *insuper impendere, praeterea erogare;* ſed h. l. poſitum eſt pro ſimplici ἀναλίσκειν, *impendere, erogare.* Pro εἰς ἰατροὺς *Bengelius, Griesbachius* et *Mat-*

thaei plurimorum codicum auctoritate repofuerunt ἰατροῖς, quod probat *Fischerus* Proluf. VII. de vitiis Lexicor. N. T. p. 180. Sed proba eft recepta lectio; nam ἀναλίσκειν apud Graecos cum praepofitione ἐις conftruitur. Vid. *Schleusneri* Lexicon.

46. Ἐγὼ γὰρ — ἀπ' ἐμȣ͂) *Scio enim, miraculum a me esse patratum.* Vid. dicta ad Marc. V, 30. et cf. Pauli Commentar. Tom. I. p. 422. fqq.

52. Ἐκόπτοντο αὐτὴν) Verbum habet fignificationem feriendi et caedendi; deinde etiam *plangendi*, *lugendi*, ex adiuncto, quia plangentes pectus fuum, aut caput percutere aut ferire folent. Lugentium in funeribus tales geftus effe folent. Atque ita praefentes tunc mortuam puellam luxiffe, Evangelifta ait.

25. Ἐπέστρεψε δὲ τὸ πνεῦμα αὐτῆς) Provide hoc adiecit *Lucas*, ut obiter doceret, animum humanum non effe κρᾶσιν corporis, fed aliquid, quod poft exitum vitae mortalis alibi eft, quam ubi corpus. Id enim docet vox ὑπέστρεψε.

CAP. IX.

1. Συγκαλεσάμενος — θεραπεύειν.) *Convocatis autem duodecim discipulis, dedit ipsis potestatem et ius eiiciendi omnis generis daemones, et sanandi morbos.* Ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια) *Super omnis generis daemonia*, i. e. ut cuiusvis generis morbos, quibus daemonia affligere homines credebantur, auferre poffent. Cf. Matth. X, 1. fqq. Ceterum δύναμις eft *vis et potestas*. ἐξȣσία autem *ius* et auctoritas miracula patrandi.

2. Κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τȣ̃ Θεȣ̃, *ut publice docerent, regnum Dei adesse*; iam in eo eſſe, ut Meſſias, rex ſummus a Deo promiſſus, homines felices reddat, Cf. Matth. X, 7. Noluit Ieſus, ut diſcipuli promulgarent, ſe ipſum eſſe Meſſiam. Vid. Matth. XVI, 20. et ibi notata; ſed iuſſit eos in genere annunciare feliciora tempora Meſſiae, et adhortari ad animi emendationem. Matth. III, 2.

3. Μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν) *Non binas tunicas habeatis.* Eſt enim ἔχειν χιτῶνας, vel Enallage, poſito Infinit, pro Indicativo, vel Ellipſis verbi finiti, ut *velitis*, aut ſimilis alterius.

4. Καὶ εἰς — ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε) ſc. ἐκ τῆς πόλεως. Senſus eſt: manete ibi, dum urbe exeundum ſit.

7. Διηπόρει) *Haesitabat.* Διὰ h. l. intendit ſignificationem. Fama miraculorum et iudiciorum de Ieſu diverſitas ita illum percellebant, ut, quid crederet, neſciret. Matth. XIV, 1. ſqq. Marc. VI, 14. f.

8. Ὑπὸ — ἀνέςη) Fuit illo tempore illa opinio, ante Meſſiae adventum aliquem priſcorum prophetarum in vitam eſſe rediturum. Putabant igitur, Ieſum eſſe aliquem prophetarum, qui indicare debeat, prope eſſe tempus Meſſiae. Huic opinioni vaticinium de altero Elia adventuro occaſionem praebuerat, quod ita interpretabantur, ut putarent, non modo alterum Eliam, ſed et alium prophetam venturum eſſe, ut omnis natio attenta redderetur.

9. Τίς δέ ἐςιν ȣ̃τος) Eadem quidem docens, ſed non baptizans, ut Ioannes, miracula autem edens, quod non fecit Ioannes. ἐζήτει ἰδεῖν αὐτὸν) Ut ex vultu aliisque indiciis dignoſceret, an *Ioannes* eſſet.

10. Ὑπεχώρησε — Βηθσαΐδά) *Secessit in solitudinem quandam, quae prope Bethsaidan oppidum erat.* Historia quae Matth. XIV, 12—34. Marc. VI, 30—53. narratur, docet, duo oppida, quibus commune nomen Bethsaida esset, in Iudaea fuisse posita, alterum in Galilaea, alterum in Gaulanitide, quod etiam *Iosephus* confirmat, Antiquitt. XVIII, 2. 1. ubi commemorat Bethsaidan, vicum, in Gaulanitide inferiore ad orientale Genesarae litus positum, quem Philippus tetrarcha incolis ita auxerit, ut in oppidis numeraretur, et mutato vocabulo pristino, Iulias, in honorem Iuliae, imperatoris Augusti filiae, appellaretur. Hoc est illud oppidum, quod Lucas h. l. laudat. Ne autem hoc oppidum Iuliada nominaret, eo prohiberi potuit, quod sciret, vetus loci nomen vulgo Iudaeorum notius esse novo.

12. Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν) Subintellige εἰς ἑσπέραν. *Appetente vespera.* Dies inclinat versus horizontem, sole ad occasum vergente. καταλύσωσιν) *divertunt* (illuc) i. e. quaerant diversoriorum et hospitiorum loca, ubi inveniant aliquam ciborum copiam. Καταλύειν proprie est *dissolvere*; translatitie autem est, recipere se in diversorium. Sed de iis tamen proprie dicitur, qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos solvunt, quum ad diversorium ventum est. ἐπισιτισμὸν) *Viaticum, cibaria*, quae ad viam in locis aviis conficiendam sufficerent. Ἐπισιτισμός est ab ἐπισιτίζομαι, frumentor, rem frumentariam et alimoniam deporto, a σῖτος *frumentum*, σιτίζω, *nutrio.* Saepe commeatum exercituum et navium ἐπισιτισμὸν vocant Auctores.

13. Ἐι μήτι — βρώματα) *Numquid emere debemus cibos tantae multitudini pascendae?* Ἐι μήτι *numquid, annon forte adeo?* denotat, 2 Cor. XIII, 5. et apud Profanos saepe, ut Kypkius ad h. l. probat. *Camerarius* tamen et post eum alii, putant, subesse hic quandam quasi εἰρωνείαν, quasi dicerent: nisi nos id faciamus, ut abeuntes ipsi tantae populi multitudini cibos emamus; quod tamen fieri non posse simul subindicent. Ἐις πάντα τὸν λαὸν τῦτον, sc. pascendum.

14. Κατακλίνατε αὐτὲς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα) *Discumbere facite eos in singulis classibus quinquaginta.* Κατακλίνειν h. l. ad imitationem verborum hebraeorum in *Hiphil* habet significationem transitivam, ut θριαμβεύειν 2 Cor. II, 14. ἀνατέλλειν, Matth. V, 45. et verba bene multa tam activa quam neutra in N. T. κλισία ordo discumbentium; *Aelian.* V. H. Lib. VIII, c. 7. συμπαρέλαβε δὲ εἰς τὸ συμπόσιον καὶ τὲς ἰδιοξένες, καὶ κατέκλινεν ἀντιπροσώπες ἑαυτῷ. *Recepit etiam in convivium peculiares quosdam hospites suos, quos sibi e regione accumbere iussit.*

15. Καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντας) ἐξηγητικῶς. Ita, inquit, fecere, ut iussi fuerant, nimirum collocantes universos illo numero distributos.

16. Ἐυλόγησεν αὐτὲς) i. e. ἐπ' αὐτὲς. Ἐυλογεῖν h. l. idem significat quod ἐυχαριστεῖν. De his panibus et piscibus gratias egit Deo.

18. Καταμόνας) *solum, seorsim,* privatim; elliptice pro κατὰ μόνας χώρας. Turba excluditur, non discipuli;

li, Vid. ad hanc hiſtoriam Matth. XVI, 13. ſ. Marc. VIII, 27. ſ.

20. Τὸν Χριςὸν τȣ̃ Θεȣ̃, *Messiam a Deo promissum*, hebr. מְשִׁיחַ אֱלֹהִים. Vid. Matth. XVI, 16. Alii pro τȣ̃ Θεȣ̃ legunt ὑιὸν τȣ̃ Θεȣ̃.

25. Ἑαυτὸν δὲ) Popularis expoſitio eius, quod dixit ψυχὴν αὐτȣ̃, neque enim corpus excluditur. Syrus et hic habet נַפְשֵׁהּ Cf. Matth. XVI, 26.

26. Vid. Marc. VIII, 38. Ὅταν ἔλθῃ — ἀγγέλων, *quum in sua ipsius, et Patris et angelorum sanctorum maiestate venerit.* Ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τῶν ἁγίων ἀγγέλων eſt, *venire comitatu pompaque sanctorum angelorum ſtipatum*, atque adeo idem valet, quod ἔρχεσθαι μετὰ τῶν ἀγγέλων. Nam כָּבוֹד et graecum δόξα etiam decora et ornamenta omnis generis ſignificant, quo angelorum comitatus recte refertur. Ad v. 27. vid. notata ad Matth. XVI, 28.

28. Ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ) Vid. Matth. XVII, 1.

31. Ἐν δόξῃ) *gloriosa specie.* Ille, ut legislator, alter, ut legis interpretum princeps, uterque interim Chriſto miniſterium exhibentes, cui ſerviunt lex et prophetae. Ἔλεγον τὴν ἔξοδον — Ἱερȣσαλὴμ) *Commemorantes fata eius, quae ei Hierosolymis essent eventura.* Τὴν ἔξοδον plurimi interpretantur τὸν θάνατον, exitum ex hac vita, et mortem, quam obiturus eſſet Hieroſolymis. Nec ſine ratione. Non enim tantum apud Helleniſtas, ſed et apud Latinos *exitus* et *excessus* pro morte paſſim occurrunt

runt, ut notum eſt. Quum tamen ἔξοδος ſaepe etiam quemlibet finem et exitum denotet, intelligere poſſis h. l. omnia Chriſti fata, quae Hieroſolymis et in eius vicinia erat ſubiturus, imo et reſurrectionem et adſcenſum in coelum. Verbo πληροῦν reſpicitur ad V. T. vaticinia, quibus haec de Chriſto praedicta ſunt; nam omnes vitae caſus, qui divinitus praedicti ſunt, impleri graece dicuntur, quum homines eosdem ſubeunt et ſuſtinent.

33. Μὴ εἰδὼς ὃ λέγει) *Nesciens, quid diceret.* Marcus addit, c. IX 6. ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. Petro nempe viſi claritate et excellentia ſtupefacto, neque mens nec lingua conſiſtebat. QUINTILIANUS VIII, 3. *Ego illos credo qui* (Cicerone cauſſam Cornelii orante) *aderant, nec sponte iudicioque plausisse: sed velut mente captos et quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluptatis affectum.*

38. Ἀνὴρ — ἀνεβόησε) Si una ſerie voceque minime ſuſpenſa haec verba legerimus, ſenſus erit: ἀνὴρ ἀπὸ (ἐκ) μέσου τοῦ ὄχλου ἀνεβόησεν, *vir quidam exclamavit ex media turba.* Si vero poſt ὄχλου appoſuerimus comma, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου erit ἀνὴρ ὀχλώδης, *plebeius, vilis.* Prior loquendi modus hic videtur praeferendus. ἐπίβλεψον — μου) Idem quod apud Matthaeum ἐλέησόν μου τὸν υἱόν. Ita ad Iovem Aeneas: *Aspice nos.* Ubi Servius: *Quia intuentes Dii iuvant.* Vid. omnino Matth. XVII, 14. f.

39. Πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν) *Daemon arripit eum.* Λαμβάνειν h. l. eſt *comprehendere, arripere, in potestatem redigere.* Καὶ σπαράσσει — ἀφροῦ) i. e. σπαράσσει αὐτὸν καὶ ἀφρίζει, *convulsiones et spumam excitat.* De verbo σπαράσσειν cf. notata ad Marc. I, 26. Σεληνιακὸν

vocat

vocat hunc hominem Matthaeus, qua voce epilepticos Graeci saepe denotant. Lucretius de epileptico: — *Spumas ingemit et tremit artus; Desipit, extentat nervos, torquetur etc.* συντρίβον αὐτὸν) *Postquam eum viribus exhaustum reddidit.* Praesens pro praeterito. Verbum hoc interdum significat *vulnerare*, interdum etiam *vires alicuius atterere, languentem et viribus exhaustum aliquem reddere.* Hoc loco posteriori sensu accipiendum esse videtur; nam eiusmodi paroxysmos ordinarie sequi solet multus membrorum corporis languor, et Marcus IX, 26. de eodem homine dicit, fuisse eum ὡσεὶ νεκρόν.

43. Ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ) *Admirati sunt autem omnes maiestatem Dei.* Uti omnia facta et miracula Christi maiestatis divinae plena, dicuntur μεγαλεῖα, ita μεγαλειότης est *ipsa illa maiestas divina,* s. *illa virtus divina, cuius ope illa tam stupenda miracula perpetrantur.* Hoc sensu μεγαλειότης apud Iosephum in Proœmio ad Ant. occurrit.

44. Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν) *Reponite in aures vestras,* i. e. attendite diligenter, et audita conservate. ὁ γὰρ — ἀνθρώπων) *Nam Messias tradetur hominum potestati.* Monet Iesus discipulos, ut in memoria retineant, quae modo audivissent ex ore illorum hominum, qui laudaverant Dei maiestatem, et mirati fuerant ea quae ipse fecerat, miracula. Futurum est, inquit, ut ego, Messias, moriar. Quando igitur hoc fiet, tunc memoria recolite, quaenam patraverim miracula, quomodo populus illa agnoverit et celebraverit, ut in fide vestra, me esse Messiam, confirmemini.

45. Ἀιϑῶνται) Ἀιϑάνομαι proprie de fenfu corporis: non minus frequenter ad animum transfertur, ut *sentio* latine, pro: *mente percipio, intelligo, animadverto, cognosco. Xenoph.* Paed. V. ὡς ᾔϑετο τὸ γεγονός.

46. Ἐισῆλϑε δὲ διαλογισμὸς ἐν ἀυτοῖς) *Intravit autem cogitatio in eos.* Ἐν ἀυτοῖς, pro ἐις ἀυτὲς, quod vulgare eft. Phrafis quoque ἐισέρχεϑαι, de *cogitationibus et affectibus animum subeuntibus* profanis trita eft, tam cum dandi quam accufandi cafu. τὸ τὶς ἂν ἔιη μείζων) τὸ hic valet *nimirum*, aut *videlicet*. Μείζων hic eft μέγιςος. Cf. Marc. IX, 34.

48. Τἔτο) i. e. τοιἔτο, ut apud *Matthaeum*, quomodo et hic Syrus interpretatur. Tale eft: *amor omnibus idem.* μικρότερος) i. e. ταπεινοΦρονέςερος, ut ex Matthaeo apparet. Vid. notata ad Matth. XVIII, 1. f.

49. Ὅτι ἐκ ἀκολεϑεῖ μεϑ' ἡμῶν) *Quoniam non sequitur nos*, i. e. *non easdem nobiscum partes sequitur, non facit nobiscum.* Μεϑ' ἡμῶν, pro ἡμῖν, ut Apoc. XIV, 13. Eft autem haec locutio bene graeca. Sic in tabula Cebetis: αἱ γυναῖκες ἁι μετ' ἀυτῶν ἀκολεϑἔσαι. Plato in Menexeno: ἀκολέϑει μετ' ἐμἔ. Ἐκωλύσαμεν ἀυτὸν *prohibuimus eum.* Vid. notata ad Marc. IX, 38. f.

51. Ἐν τῷ συμπληρἔϑαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως ἀυτἔ) *Quum instaret* (vel immineret) *tempus, ut assumeretur*, nempe in coelum. Nam τὸ συμπληρἔϑαι hic ut Act. II, 1. et alibi intelligendum. Lucas ex occafione hoc narrat, pofthabita temporis ferie. Nam quum duo infignia Chrifti monita narraffet, quorum prius ad vitandam am-

ambitionem, alterum ad vitandam invidiam Apostolos hortabatur, commodum esse locum credidit, adiiciendae monitionis tertiae adversus ultionem. Καὶ αὐτὸς — Ἱερουσαλήμ, *iter direxit ad Hierosolyma.* τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε) *defixit faciem suam* ad iter Hierosolymitanum; i. e. directum convertit vultum ad iter, quod fieret Hierosolyma versus, vel: profectionem eam constanter prae se tulit. Phrasin nostrae persimilem habent Profani, apud quos ἱστάναι τὸ πρόσωπον est, *vultum ad severitatem et gravitatem componere,* et πρόσωπον καθεστὼς vel συνεστὼς est *vultus serius, constans, compositus.* Duae erant viae ex Galilaea Hierosolymam ducentes; altera per Samariam, brevior, quam Iesus erat ingressus, altera per regionem Trans-Iordaniam, longa deviatione, ut Iosephus nos docet in Vita, C. 52. Vide ad Io. IV, 4. annotanda. Ceterum incipit nunc ultima pars Evangelii Lucae, quae continet res non multo ante mortem Christi gestas, et complectitur fortasse quinque aut sex mensium spatium.

52. Ἀγγέλους) *nuntios.* Forte *Ioannem* et *Iacobum,* qui mox nominantur. Πρὸ προσώπου αὐτοῦ, i. e. πρὸ αὐτοῦ. ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ) elliptice. *Ut pararent,* nimirum hospitium, ξενίαν, et res necessarias.

53. Οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν) i. e. *hospitium ei denegabant,* ut patet ex com. 52. Kypkius: *non intromittebant illum,* sc. in urbem. ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ) i. e. *quod proficisceretur Hierosolyma.* Hebraei πρόσωπον vocant omne id, quod exterius spectatur aut indicium praebet. Sic 2 Sam. XVII, 11. τὸ πρόσωπόν σου πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν, nempe ad

proe-

proelium. H. k τὸ πρόσωπον αὐτȣ̃, *persona eius*, est *ipse*. Morem fuisse Galilaeis in diebus festis Hierosolyma euntibus per regionem Samariae iter facere, docet nos Iosephus Antiqq. XX, 6, 1. An vero in oppidis Samaritanorum vulgo pernoctaverint, incertum est. Si eos cogeret aliquando necessitas in ista diversoria, nihil erat illic quod posset iis esse offendiculo praeter inimicitiam gentis, praecipue propter locum cultus publici. *Bereschit Rabba* Sect. 81. *L. Ismaël filius. R. Ioseph proficiscens Hierosolymam, ut oraret, transiit per istum montem* (Garizim.) *Videns eum Samaritanus quidam dixit ei: — Nonne praestaret in monte hoc benedicto, quam in isto maledicto orare?*

54. Θέλεις — ἀναλῶσαι αὐτȣ̃ς) *Visne iubeamus ignem de coelo eos conficere?* Πῦρ ἀπὸ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃, *fulmen*. 2 Reg. I, 10. ἀναλίσκειν h. l. est *extinguere, consumere. Interficiendi* significatione occurrit apud *Xenoph.* Paed. 1. ταχὺ δὲ τὰ ἐν τῷ παραδείσῳ θηρία ἀνηλώκει.

55. Οὐκ οἴδατε οἵȣ πνεύματός ἐϛε ὑμεῖς;) Desunt haec verba cum illis commatis sequentis usque ad ἀλλὰ σῶσαι in permultis Codd. Versionibus quibusdam et Patribus. Sed habent *Clemens Alex.* apud Macarium Chrysocephalum, Chrysost. in Matth. aliique. Sensus est *vel* sine interrogatione: *nescitis, quali animo sitis affecti, quali zeli affectu ducamini*, i. e. non perpenditis hunc vestrum zelum esse malum, sectatoribus meis indignum; (formula ȣ̓κ οἴδατε est aliorum inconsulta desideria graviter comiterque reprehendens, vel etiam ignorantiam eorum miserans;) *vel* cum interrogatione: *an nescitis quo* animo (erga homines omnes, inimicos etiam,) *affecti esse debeatis?*

tis? Nam verba tranſitiva ſaepius de *debito*, *iure*, et *officio* accipi ſolent, ut Matth. II, 4. XI, 3. XVII, 21. Πνεῦμα h. l. ut ſaepe; *animus*, *mentis affectio*. *Gesinnungen*, *Grundsätze*. Quod fecit olim *Elias* inter Samaritanos, (Chriſtus inquit,) id vos, diſcipulos meos, doctrinae meae praeceptis mitioribus imbutos imitari haud decet. Habetis quidem ζῆλον, ſed ȣ κατ' ἐπίγνωσιν, et qui proinde humani eſt affectus, non divinae motionis.

56. Ὁ γὰρ ὑιος τȣ̃ ἀνθρώπȣ ȣ̓κ ἦλθε ψυχὰς ἀπολέσαι ἀλλὰ σῶσαι) *Filius enim hominis non venit ad perdendos, sed salvandos homines.* ψυχὰι, נְפָשׁוֹת, h. l. ſunt *ipsi homines*, non ſola pars potior, quod exigit verborum nexus. Prophetarum temporibus ſeveritate erat opus. Tempora Meſſiae exigunt lenitatem Miſſus eſt Meſſias non ad exercenda ſevera iudicia, ſed ad homines, quamvis peccatores, quovis modo, animo et corpore ſervandos, adeo nulli eam in rem parſurus operae, ut ſemetipſe ei negotio ſit impenſurus.

57. Πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ) Quodam tempore, quod propius deſcribi nihil attinebat. Cf. Matth. VIII, 19. ſqq. et ad iſtum locum notata.

60. Διάγγελλε τὴν βασιλείαν τȣ̃ θεȣ̃) *Trade doctrinam de regno Dei.* διαγγέλλειν eſt circumquaque, vel per diverſa loca nunciare, divulgare. *Herodian*, L. I. c. 7. §. 1. τῆς δὲ ἐξόδȣ διαγγελθείσης.

61. Ἀποτάξασθαι τοῖς ἐις τόν οἰκόν μȣ) ἀποτάξασθαι τινι, de perſonis uſurpatum, ut hic, eſt *valedicere*, qua loquendi ormula utuntur Philo, Ioſephus, atque multi

alii

alii cultiſſimae orationis Scriptores. τοῖς εἰς τὸν οἶκον pro ἐν οἴκῳ, domeſticis, *familiaribus meis.* Alii res et perſonas intelligunt. Seneca Epiſt. 8. *Secessi non tantum ab hominibus, sed etiam a rebus: et primum a meis.*

62. Ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα — τῦ θεῦ) i. e. *Sicut qui agriculturae dat operam, sed statim ab opere incepto desistit, non est bonus arator, ita qui proposito me sequendi non constanter adhaeret, non est idoneus regno Dei. Manum aratro admovere* pro eo, quod eſt *opus aliquod agredi*, etiam Graeci dicunt. Sed hic, ut alibi ſaepe, miſcetur ἀπόδοσις comparationi. Nam ſimplex proverbium fuerat: eum, qui in arando reſpiciat, non eſſe bonum aratorem; nunc cum proverbio ſignificatur, cui rei aptetur proverbium. Intelligitur nempe hic negotium religionis. Qui me vult ſectari, inquit Chriſtus, is tota mente et animo ſe debet religioni dedicare.

CAP. X.

1. Ἀνέδειξεν — ἑβδομήκοντα) *Elegit Dominus etiam alios septuaginta.* Vocula καὶ docet, reſpici ad factam antea duodecim apoſtolorum ἀνάδειξιν. Ἀναδεικνύειν autem ſignificat *designare, declarare, eligere.* Poſt ἑβδομήκοντα addunt δύο, Codd. nonnulli, Verſſ. et Patres. Sed omittunt *Euseb. Nyss. Theophil.* aliique. Fuiſſe a Chriſto LXXII. creatos, antiquitas credidit, etiam Graeci, qui hoc loco legerunt ἑβδομήκοντα. Neque vero temere; nam moris erat Hebraeis LXX. nominare numero rotundo, etiam ubi conſtabat eſſe LXXII. ἀνὰ δύο) *binos;*

 quod

quod et in Apoſtolis Dominus obſervaverat, non tantum ad opem mutuam, ſed et in maiorem teſtimonii fidem.

2. 3. Vid. Matth. IX, 37. et Matth. X. paſſim.

4. Μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε) Feſtinationis ſignum! Salutationes, praecipue eorum, qui cultu apparatuque conſpicui eſſent, apud Orientis populos non fiebant levi geſtu, verboque, ſed multis percunctationibus, bonisque ominibus trahebantur, non ſine multis corporis flexionibus, oſculis, amplexibus. Uſitatum fuiſſe apud Hebraeos, ſub quibusdam rationibus, non ſalutare in via, imo non ſalutare omnino, probant loca a *Lightfooto* in hor. hebr. ad h. l. adducta. Poſſumus quoque cum *Pricaeo* haec verba ut hyperbolica intelligere, quaſi dixiſſet Chriſtus: *Negotio, quod imposui vobis, toto animo incumbite, praeterhabitis vel brevissimis* (quod genus ſunt ſalutationes in via occurrentium) *obstaculis et moramentis.* Videtur etiam verbi ἀσπάζεσθαι ſignificatio aeſtimanda eſſe ex uſu linguae latinae, ubi *salutare amicum* eſt *einen Freund besuchen.* Senſus igitur erit: migrate celeriter in eam urbem, ubi vultis manere; nolite adire in via alios ſalutandi cauſſa.

5. Εἰς — τῷ οἴκῳ τούτῳ) *In quamcunque autem domum intrabitis, primum fausta omnia ei precamini.* שָׁלוֹם לָכֶם erat conſueta Iudaeorum ſalutatio: qua apprecari ſolebant omnia generis felicitatem.

6. Καὶ ἐὰν — ἀνακάμψει) *Quodsi fuerit in illa salutis capax, vere continget illi salus, quam precati estis; sin minus, vota vestra carebunt eventu.* Υἱὸς

εἰρη-

εἰρήνης. i. e. ἄξιος εἰρήνης ut Matthaeus habet c. X, 11. *salutis capax*, dignumque cui haec fauſtiſſima contingant, adeoque homo docilis, avidusque doctrinae ſalutaris. Cf. Matth. X, 13.

7. Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε) i. e. hoſpitium vobis deligite, quod Graeci dicunt καταλύειν. τὰ παρ' αὐτῶν) quae ab illis praebentur, τὰ παρεχόμενα ὑπ' αὐτῶν. Theophylactus: ἃ προσάγουσιν ὑμῖν. μὴ μεταβαίνετε — οἰκίαν) Hoc enim circumforaneorum eſſet et mendicantium, probrum cuivis homini ſumma ope cavendum: quanto plus vobis evitandum, legatis meis, tantoque ac tam excelſo muneri delegatis?

8. Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν) Contenti eſte, quamvis frugali apparatu; ut ita differat haec admonitio a ſuperiore v. 7.

13. Πάλαι — μετενόησαν) Ritus lugentium, qui hic commemorantur, Hebraeis uſitatos fuiſſe, e ſacris ſatis notum eſt. Sed aliis quoque gentibus has conſuetudines fuiſſe communes, *Kypkius* aliquot teſtimoniis veterum docet. Cf. dicta ad Matth. XI, 20. f.

18. Ἐθεώρουν — πεσόντα) Ἐθεώρουν per enallagen pro θεωρῶ. *Video brevi ruiturum Satanam* (nempe de principatu ac tyrannide ſua) *tam rapide quam fulgur de coelo micare solet.* Celeritas nimia proverbialiter ſolet fulguri aſſimilari. Vide Matth. XXIV, 27. Referenda haec praedictio ad incredibilem celeritatem propagati per terras evangelii, ad deſtruendas religiones falſas, et omnia opera diaboli. Nam illud πίπτειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ut ex

 astris

astris decidere apud Cic. ad Attic. Epist. III, 21. de iis dicitur, qui potestatem amiserint, desierintque florere. Matth. XI, 23.

19. Δίδωμι — ἐχθρȣ̃) *Ego quidem vobis concedo potestatem calcandi serpentes et scorpiones, et frangendi omnem vim Satanae.* i. e. *efficiam, ut vitae pericula, et omnia quae vestris conatibus impedimento sunt, feliciter superetis.* In verbis πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων est manifesta allusio ad Ps. XCI, 13. ubi de tutela divinae providentiae agitur. Sensus enim loci citati est: *Loca deserta, bestiis venenosis et immitibus infesta, incolumis peragrabis.* Haec verba Christus discipulis suis accommodat, significans, eos a duris vitae casibus fore tutos. Ἡ δύναμις τȣ̃ ἐχθρȣ̃, *potentia Satanae* illis temporibus praecipue se exseruit per superstitionem iudaicam et ethnicam. Hanc eos, miracula patrandi vi et doctrina meliori instructos fracturos esse promittit Christus. ȣ̓δὲν ὑμᾶς ȣ̓ μὴ ἀδικήσει) *Nihil vos laedet.* Nam verbum ἀδικεῖν h. l. usurpatur de quacunque iniuria atque vi.

20. Πλὴν — ȣ̓ρανοῖς) i. e. *Nolite tam ob hoc gaudere, quod spiritus* (maligni) *vobis obediunt;* i. e. quod meo nomine miracula editis, *quam ob hoc, quod annumeramini iis, quibus felicitas aeterna parata est.* Πνέυματα, sc. ἀκάθαρτα. Γράψαι est *referre, annumerare, addicere*, metaphora sumta de iis, qui memoriae caussa aliquid albo inscribunt. Qua significatione nihil frequentius apud Philonem, ut Loesnerus ad h. l. docet. Sensus verborum: τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς ȣ̓ρανοῖς, est: *Vos civibus regni coelestis adscripti estis,* accepistis

ftis ius civitatis coeleftis, cuius civibus parata eft aeterna felicitas. Phrafis defumta eft inde, quod in civitatem recepti infcribi folent libro, in quem nomina civium relata funt. Vid. Pf. LXIX, 29. Exod. XXXII, 32. Philip. IV, 3. Apud Paulum etiam Hebr. XII, 23. commemorantur πρωτότοκοι ἐν ἐρανοῖς ἀπογεγραμμένοι. Quem locum confer. Ceterum totus contextus docet, Iefum verbis v. 18 — 20. corrigere opinionem difcipulorum, qui id fibi maximo honori putabant, quod haberent fibi daemones fubiectos, et promittere multo maiora, poteftatem deftruendi religiones falfas, propagandique doctrinam falutarem, v. 18. 19. atque copiam felicitatis in regno Meffiae fruendae, et aliis commendandae.

21. Vid. Matth. XI, 25. feqq.

22. Τίς ἐςιν ὁ υἱὸς) *Qualis, quantusque sit filius*, quantum valeat auctoritate et poteftate homines beandi. Τίς habet notionem magnitudinis et praeftantiae fibi adiunctam, ut idem valeat quod ποταπός. Cf. Matth. XI, 27. τίς ἐςιν ὁ πατὴρ) Qua bonitate, qua iuftitia, qua fapientia, quae eius confilia in danda hominibus falute, aut certe excufatione adimenda? ἀποκαλύψαι) idque pro temporum ratione: nunc pauxillum, plus poft refurrectionem; plurimum poft miffionem fpiritus. Ad v. 23. 24. vide Matth. XIII, 16.

25. Ἐκπειράζων αὐτὸν) An quid legi contrarium doceret? Matth. XXII, 35. feqq. τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω) *Quid faciam, ut felicitate aeterna potiar?* Quum audiret legisperitus, vitam aeternam, in ipfo legis foedere non expreffam, a Chrifto apertiffime doceri et

 pro-

promitti, fcifcitari voluit, an idem ad eam vitam iter monftraret, quod lege monftrabatur. Ideo quaerit τί ποιήσας.

26. Ἐν τῷ νόμῳ) Chriftus, oftenfurus fuis inftitutis non oppugnari, fed perfici legem, reiicit legisperitum ad verba Mofis. πῶς ἀναγινώσκεις;) *Quid legis?* Nam vocula πῶς faepe a Graecis in interrogationibus ponitur pro τί, quid? Ignorare non potes, quod ipfe aliis praelegis et interpretaris.

27. Ἀγαπήσεις — σεαυτὸν) Deut. VI, 5. Levit. XIX, 18. Verba καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, non extant in textu hebraico. Res eft una eademque: *Deus est amandus tota mente.* Cf. Matth. XXII, 37. fqq.

28. Τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ) *Si hoc feceris, felicitatem aeternam obtinebis.* Quia legisperitus interrogaverat: τί ποιήσας, Chriftus idem quoque verbum, fed laxius fumtum illi regerit. Stricte ποιεῖν dicitur de factis externis; late porrigitur etiam ad internos animi motus.

28. Δικαιοῦν ἑαυτὸν) *Se ipsum collaudare*, fuam iuftitiam afferere, f. oftendere fe effe iuftum, i. e. omni culpa vacare. εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;) καὶ τίς, *ecquis igitur*, f. *ecquis vero.* Vocula καὶ in interrogationibus emphatica eft, et idem fere denotat quod γάρ. Deum quidem dubium non eft, quin fatis amatum a fe credi vellet ob exactam caerimoniarum omnium obfervationem. De proximo, quia ambigi poterat, quam late ea vox fpectaret, interpretationem Chrifti poftulat. Si enim refpondiffet Chriftus ex recepta eorum temporum fententia, proximum effe quemvis Ifrae-

litam

litam, nec alium praeterea quenquam, arbitrabatur nihil esse, quod etiam hac in parte a se desideraretur. In ea, quae nunc sequitur, parabola, docet Christus, *proximum* esse non solum eum, qui nostro auxilio indigeat, sed eum etiam, qui nos sublevet, sive sit popularis et inquilinus, sive peregrinus et barbarus, sive nostrae sive alienae et alsae religioni addictus. Hoc patet ex v. 36. 37.

30. Ὑπολαβὼν εἶπεν,) *excipiens, respondens dixit: Lex. Iob.* ὑπολαβὼν, ἀποκρινόμενος. ἄνθρωπός τις) *Iudaeus quidam.* Nam Iudaeum intelligi, ex sequentibus patet. Quidam fabulam, alii rem gestam hic narrari existimant. ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ) Qui locus latrociniis infamis, ut notat *Hieronymus.* Iericho urbs erat sita inter Hierosolymam, a qua CL. stadiis distabat, et Iordanem fluvium. Inter Hierichuntem et Hierosolyma erat desertum valde horridum, latronibus refertum. οἱ καὶ — ἀπῆλθον) *Qui, quum eum despoliassent, et vulnerassent, abierunt.* Glossarium ἐκδύω, *exspolio, despolio.* Ἐκδύτης, *despoliator.* Despoliare latronum est. Non autem despoliant tantum hominem, sed et vulnerant, ex more id genus hominum. ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα) relicto illo, qui esset semimortuus.

31. Κατὰ συγκυρίαν) *re ita ferente*, vel *fortuito quodam casu.* Sacerdos, qui Hierosolymis pro populi salute preces fuderat, et sacrificia obtulerat, Ierichuntem, in qua domicilium habebat, redit. Nihil erat quod valde urgeret; patria erat in proximo, agebatur de vicino forte, saltem Iudaeo periclitante, nec tamen illi succurrit, nimirum ne sanguine eius pollueretur.

32. Λευΐτης γενόμενος κατὰ τὸν τόπον) *Levita, quum pervenisset ad istum locum.* Optimi Scriptores γίνεσθαι pro παραγίνεσθαι ponere folent. Levita, Hierofolyma et templum petiturus, ubi laudes Dei pro beneficiis nationi Iudaicae praeftitis caneret, eodem venit, fed ad exemplum facerdotis in itinere pergit, non excufatione folum, fed laude etiam fe dignum putans, quod prae ftudio ad templum feftinandi omnem moram abrumperet, et alia omnia negligeret.

33. Σαμαρείτης — κατ' αὐτὸν) *Samaritanus iter faciens, propius eum accessit*, ut nempe videret, quis homo ille, et quid rei effet: vel repete τόπον ex v. 32. ut fenfus fit: venit circa locum, ubi erat. Homo Iudaeis invifus, propter negotium urgens fortaffis e patria profectus. Non metuit periculum a latronibus in loco deferto; non fufpiciones Iudaeorum, qui ipfum, fi alter ex vulnere interim obiiffet, non fine aliqua fpecie latrocinii accufaturi fuiffent. De odio Iudaeorum et Samaritanorum mutuo vid. notata ad Io. IV, 9.

34. Κατέδησε τὰ τραύματα αὐτῦ κ. τ. λ.) *Vulnera eius obligavit etc.* Genium fuum defraudat oleumque et vinum, quod fibi comparaverat, curando vulneri impendit, ipfe aut pedes per viam afperam atque moleftam incedit, aut iumentum fuum duplici onere premit; veftes fuas lacerat, ut vulnus alterius obligaret. εἰς τὸ πανδοχεῖον) *Glossarium:* diverforium, κατάλυμα, πανδοχεῖον. Rectius forfan Latinus Interpres: *stabulum.* Nam et in iure Romano ftabulum πανδοχεῖον vertunt Graeci, cauponam autem καπηλεῖον. Caupona eft, ubi bibitur, ftabulum,

bulum, quo recipiuntur viatores. Hoc Hebraeis מָלוֹן. Sic et eruditiſſimum *Stephani* Gloſſarium: *Stabulum* ἱπποςάσιον, ὀνοςάσιον πανδοχεῖον. Antiquiſſimis temporibus, quibus ius hoſpitalitatis florebat, vel nulla vel rariſſima erant diverſoria, quorum etiam in N. T. nonniſi h. l. fit mentio. Sed in Iudaeorum regionibus, inprimis propter gentiles peregrinantes paſſim conſtructa erant, ſicut etiam in illa via inter Hierichuntem et Hieroſolyma, eiusmodi diverſorium propter Samaritanos et Iudaeos iter facientes reperiebatur, ut ex hoc loco patet. Quae nunc in Oriente reperiuntur diverſoria, eſſe loca concamerata et ſtabula, pabulis, vitae ſuſtentandae praeſidiis, et rebus venalibus plane vacua, tradunt itinerum ſcriptores.

35. Ἐκβαλὼν — πανδοχεῖ) *Proferens duos denarios, dedit cauponario.* Stephani Gloſſarium: πανδοχεύς, *diversoriarius: cauponarius, stabularius.* Ἐκβάλλειν h. l. eſt *proferre*, ut Matth. XII, 35. coll. Luc. VI, 45. Προσδαπανᾷν ſignificat *plures sumtus facere*; nam praepoſitio πρὸς in compoſitis ſaepe vim augendi habet.

36. Τὶς ἐν λῃςῶς;) *Quis horum trium tibi videtur proximum se existimasse ei, qui in latrones inciderat?* Quaeſiverat enim legisperitus v. 29. quem *habere deberet* proximum ſuum. Sic Iac. IV, 9. ταλαιπορεῖν, *miserum se existimare.* 1 Cor. IV, 8. πλουτεῖν, βασιλεύειν dicuntur, qui divites eſſe et regnare ſibi videbantur. Vid. Storrii diſſ. exeget in libror. N. T. hiſtoricor. aliquot locos. P. II. p. 32. (Tubing. 1791.)

37. Ὁ ποιήσας — αὐτȣ͂) *Qui misericordiam erga eum exercuit.* Πορεύȣ, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως) i. e. *quemvis hominem tuum proximum existima.* Πορεύȣ hic hortantis eſt, ut πορευθέντες Matth. IX, 23. Imitare, inquit Chriſtus, non Sacerdotem et Levitam, ſed illum Samariten, et quod illum voluiſti praeſtare Iudaeo, praeſta Iudaeus extraneo, imo, ſi res ita ferat, etiam Samaritae. Immutabilia enim ſunt naturae iura. De Deo dictu facile, eum a te amari, ſed ni hominem alterum, Dei effigiem, iuves, manifeſti mendacii deprehenderis.

38. Κώμην τινὰ) *Bethaniam*; ibi enim habitabant Martha et Maria cum fratre Lazaro, ut legimus Io. XI, 1. γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα) Videtur haec mulier fuiſſe vidua, quacum frater et ſoror vixerint. Ὑπεδέξατο — αὐτῆς) *Excepit eum hospitio.*

39. Ἡ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τȣ̀ς πόδας τȣ͂ κυρίȣ) *Quae etiam prope Iesum sedebat*, nempe cum diſcipulis. Παρὰ τȣ̀ς πόδας eſt notus Hebraismus, ut Actor. XXII, 3. ἤκȣε — αὐτȣ͂) *Diligenter excepit eius orationem.*

40. Περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν) *Distrahebatur circa frequens ministerium*, in adminiſtrando, nominatim in apparatu convivii. Περισπᾶσθαι eleganter dicuntur, *qui nimis sunt in aliqua re occupati, nimisque animo in ea defixi, curisque districti.* Diodor. I, 74. ἰδεῖν ἐςὶ τȣ̀ς τεχνίτας περὶ πολλὰ τῇ διακονίᾳ περισπωμένȣς, i. e. *multis negotiis distractos.* Hoc loco eſt idem quod Latinis in hoc argumento *cursitare, currere, discurrere.* Ἐπιςᾶσα, *accedens.* μόνην — διακονεῖν) Reliquit me ſolam in laboribus, et operis miniſterii,

rii. Plus aequo se gravari queritur Martha. ἵνα μοι συναντιλάβηται) Ut una mecum manus admoveat, ut socia sit administrationis, σὺν ἐμοὶ ἀντιλάβηται. Vulgatus: *ut adiuvet me.*

41. Μεριμνᾷς — πολλά) Μεριμνᾷς, quod Vulgatus vertit: *sollicita es*, congrue de domus conviviique domina dicitur. Τυρβάζειν Suidas ἑτοιμάζειν καὶ φροντίζειν exponit; quorum utrumvis huic loco congruit. Τύρβη *turba*. Inde τυρβάζειν, *turbare*. Ergo τυρβάζῃ, in medio est, *perturbas te*, te ipsam sollicitam reddis. Περὶ πολλά, sc. πράγματα, *multis negotiis*, multorum ciborum apparatu.

42. Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία) Recentiores interpretes haec verba ad Mariam retulerunt: Graeci vero ad Martham; quorum sententia confirmatur ex sequenti δὲ, quae docet, tum demum incipere sermonem de Maria. De verborum sensu variae sunt interpretum sententiae. *Theophylactus* dupliciter interpretatur; vel: cibo opus est idoneo tantum, non delicato aut opiparo, uno ferculo: vel, τὸ προσέχειν τῇ διδασκαλίᾳ, i. attendere animum ad doctrinam. Auctor Moralium, qua *Basilio* tribuuntur, Reg. XXXVIII. ita haec verba refert: ὀλίγων δέ ἐστι χρεία, ἢ ἑνός. Eadem fere in paucis quibusdam Codd. et versionibus, itemque Patribus nonnullis occurrunt. Haec lectio omnino est pro illorum sententia, qui locum de cavenda ferculorum copia interpretantur. Fortassis in verbis ἑνὸς ἐστι χρεία est Dilogia, in sermonibus Iesu frequens, vel acute dictum, ut Iesus verbis: *uno tantum ferculo opus est*, simul innuere voluerit, unum vel maxime necessarium

rium esse eam portionem, quam Maria sibi elegerit, studium religionis et pietatis, curam pro animi aeterna salute. NACHTIGALL in commentatione ad h. l. (in HENCKII promtuario, Tom. VI. partic. 2.) ad ἑνὸς supplendum esse existimat ἀνθρώπε, et χρείαν significare *negotium*, ut sensus sit: *hoc est negotium unius hominis; unus homo hoc negotium tractare potest; tu sola ei sufficis.* Sed non verisimile est, Iesum inhumana hac oratione usum esse erga officiosam hospitam. Itaque recte eum impugnavit Io. ST. TYCHSEN (*in Henckens neuem Magazin* Tom. I. part. 1. p. 186.) qui censet τὰ πολλὰ v. 41. esse πολλὰ μέρη τῆς διακονίας, et ad ἑνὸς supplendum esse μέρες τῆς διακονίας, *unum hoc negotium, quod Maria elegit, ad me excipiendum sufficit.* Sed pars illius *ministerii* (διακονίας) potius fuit in ciborum apparatione, ut sensus sit: Uno tantum cibo, uno ferculo, non multo ministerio, non multorum ciborum apparatione opus est. Neque erat Christo, omnium virtutum doctore et exemplari, indignum, etiam frugalitatem verbis et factis commendare, quod et comm. 7. 8. fecerat. Μαρία δὲ — ἀπ' αὐτῆς) *Maria autem bonam portionem* (sortem) *elegit, quae ab ea auferri non debet*; ergo non possum eam iubere, te iuvare. Μερίς, *pars*, *portio*, hebr. חֶלְקָה. Sic *Philo* de plantatione Noae *portionem et possessionem* μερίδα καὶ κλῆρον coniungit. Sensus igitur est: Maria me audiendo curam rerum utilissimarum et maxime salutarium suscepit; et fructus huius negotii et curae mansurus est in aeternum.

CAP. XI.

1. Δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι) *Doce nos compendium rerum orandarum.* Neque enim eo tempore syllabis adstringebantur. *Tertulliano* haec oratio dicitur breviarium totius Evangelii; *Cypriano* coelestis doctrinae compendium. καθὼς — μαθητὰς αὐτȣ͂) Ioannes discipulos suos precari docuerat ex more magistrorum Iudaicorum. Singuli enim Iudaeorum magistri, qui scholas habebant, eas distinguere solebant certis et statis precum formulis, quas huic scholae addicti discipuli recitabant. Fortassis discipulis ea precationis formula, quam ipsis Iesus alia occasione dederat (Matth. VI, 9. sqq.) nimis brevis esse videbatur. Desiderabant igitur paullo copiosiorem, et solemniorem formulam. Sed Iesus illam non tantum repetit, sed etiam abbreviat, ut doceret, non opus esse prolixioribus precibus, (Matth. VI, 7. sqq.) sed recta mentis intentione et fiducia in Deum optimum Maximum. Ergo non fuit Christi consilium, ut discipuli quotidie et semper hac formula uterentur, sed ut eam superadderent ceteris precibus, et ut hinc argumentum sumerent, si ipsi, quid precarentur, non haberent. Ceterum cf. Matth. VI, 9. sqq.

2. Verba ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς ȣ̓ρανοῖς) omittunt Codd. Interprett. et Patres nonnulli, ut et illa: γενηθήτω τὸ θέλημά σȣ, ὡς ἐν ȣ̓ρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, et alia quaedam. Omnino credibile est, in Graecis codicibus adiecta ex *Matthaeo*, quae Lucas omiserat.

4. Ἁμαρτίας) Expositio eius, quod apud Matthaeum est ὀφειλήματα. καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν)

ἡμῖν) Nam et nos ex tuo praecepto iniurias aliis condonamus, ob promiſſionem veniae ſub hac conditione nobis factam. Verba ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τȣ πονηρȣ, *Origenes* in ſuis codicibus non invenit; deſunt etiam in codicibus quibusdam, et recte omitti poſſunt. Doxologiae nullum veſtigium reperitur in codd. Lucae.

5. Τίς ἐξ — τρεῖς ἄρτȣς) *Si quis vestrum amicum media nocte adierit, eumque rogaverit, et ipsi commodaret tres panes.* Τίς, pro ἐάν τις. Figurata eſt oratio interrogatione; atque hoc ſimpliciter dicitur: Si quis habeat amicum, veniatque ad domum ipſius media nocte etc. Vox μεσονυκτίȣ non ubique ſtricte ſumitur, ſed cum latitudine quadam, pro incerta aliqua, at provectioris noctis portione. Sic et *nox intempesta* nonnunquam apud Latinos ponitur.

6. Ἐπειδὴ — πρός με) Ἐξ ὁδȣ, *ex itinere.* Haec explicanda ſunt ex more Orientalium, qui ob aeſtum diei circa veſperam demum, aura frigidiore iter parare ſolebant; quod etiam nunc faciunt Arabes, Turkomanni, Druſi et Maronitae, ut ex itinerariis conſtat.

7. Τὰ παιδία μȣ μετ' ἐμȣ̃ ἐις τὴν κοίτην ἐισὶ) ἐις τ. κ. pro ἐν τῇ κοίτῃ, *in cubili sunt.* Significat, neminem domi eſſe, qui ſine incommodo panes dare petenti poſſit, quum omnes iam cubitum iiſſent. Recte autem παιδία liberos vertit Syrus.

8. Λέγω ὑμῖν) Verſus 5—7. protaſin continent, v. 8. apodoſin. Διάγε τὴν ἀναίδειαν ἀυτȣ̃) *propter importunitatem eius,* propter improbam et pertinacem flagitationem,

nem, qualis eft impudentium. Vulgatus: *propter impro-bitatem eius;* quo fenfu Petronius: *Nihil est quod non improbitas extorqueat,* i. e. audax et affidua inftantia. χρῄζει) cum Genit. *eget;* cum Accuf. *vult.*

9. Κἀγὼ ὑμῖν λέγω) Comparatio eft non a fimili, fed a maiore; fi impudens flagitatur tantum obtinet ab homine, quid non a Deo obtinebit fupplex et affiduus precator? Ergo comparatio non eft extendenda ultra tertium comparationis, quafi Deus importunis hominum precibus vinci quafi expugnarique poffit, ut invitus quafi concedat ea etiam, quae petentibus et aliis fint inutilia aut noxia. Nám haec aliena effe a Deo, nemo non videt. Patet ex v. 23. hoc unum docere Iefum, eos qui *vera bona,* nominatim *animi bona,* ad veram et aeternam falutem neceffaria flagitent, et affiduis precibus a Deo expetant, certiffime impetraturos eff, quod optent. Non autem excluduntur alia adiumenta, e. c. ftudium difcendi doctrinas religionis, meditatio etc. Ad fequentia vid. notata Matth. VII, 7. 8.

15. Ὁ ἐξ οὐρανοῦ) i. e. οὐράνιος, celfiffimus, omnipotens, optimus. Dabit πνεῦμα ἅγιον, (Matthaeus l. c. δόματα ἀγαθὰ) *sanctam mentem,* adiumenta veri recti-que, atque omnis boni moralis, χάριν πνευματικὴν, ut Scholiaftae graeci interpretati funt.

14. Καὶ αὐτὸ ἦν κωφὸν) metonymice, Ut pallida mors. Id eft, *illud daemonium faciebat, ut is, in quem invaserat, esset mutus.* Cf. Matth. XII, 22. ubi δαιμονιζόμενος dicitur fuiffe τυφλὸς καὶ κωφός.

16. Πειράζοντες) *Tentantes*, an revera esset legatus divinus. σημεῖον ἐξ ὀρανοῦ. *miraculum e coelo*, videtur esse phaenomenon aliquod in aëre, ut fulmen, tonitru, vel simile quid. Qui igitur haec miracula postulabant, videntur hoc voluisse, ut Christus repente tale phaenomenon efficeret.

17. Οἶκος ἐπὶ οἶκον) sc. διαμερισθεὶς, quod tesenntia ipsa ostendit, et ex Matthaei ac Marci collatione liquet, *Domus adversus sese dissidens, cadit*, Domus autem h. l. est *familia*.

20. Ἐν δακτύλῳ θεοῦ) Alludit ad Exodi historiam c. VIII, 19. *Vi divina*, per Hebraismum. Matthaeus c. XII, 28. ἐν πνεύματι θεοῦ.

24—26. Vid. notata ad Matth. XII, 43. f.

27. Ἐπάρασά — εἶπεν αὐτῷ) Τις γυνὴ, mulier quaedam ex multitudine. *Vocem tollere*, h. l. redundat: *vociferata est*. Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαςάσασά σε) Mos loquendi Graecis quoque non ignotus. *O matrem felicem, quae te talem peperit!* Uterus maternus, et ubera materna pro ipsa matre.

28. Μενοῦνγε) Epanorthosis, non negans quod erat dictum, sed maius aliquid addens. *Ita sane; sed beati ii vero sunt, qui audiunt doctrinam divinam, eamque observant.*

29. Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων) Quum aliae super alias turbae ad ipsum coirent. Vid. Matth. XII, 38, seqq.

31. Μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης) Cum hoc populo nequam et flagitioso, qui a multis iam seculis maiorum

iorum ſuorum in omni malo opere veſtigia ſubſecutus eſt. Ad ea quae ſequuntur vide ad Matth. XII, 41. 42. dicta.

33. Οὐδεὶς λύχνον ἅψας) Sententiam hanc Chriſtus, ut ſapientes ſolebant, occaſione data ſaepius inculcabat; itaque apud Lucam bis reperitur, cf. c. VIII, 16. quod et de aliis ſententiis par eſt intelligi. Hoc noſtro loco reſpiciendum eſt ad praecedentia v. 14. ſqq. Docuerat nempe Chriſtus, ſe non eſſe magum neque fraudatorem; non opus eſſe ut divinam ſuam legationem demonſtret miraculo e coelo; nam partim ſe multa alia miracula edidiſſe, partim in vitam eſſe rediturum. Nunc addit, hanc cognitionem non eſſe celandam; non eſſe poſtulandum alio tempore ſignum e coelo.

34. Ὅταν ᾖν — φωτεινόν ἐστιν) HIPPOCRATES Epidem. 6. §. 4. *Oculi ut validi fuerint, ita et corpus.* Ad quem locum Galenus: *Si oculi bonum colorem habuerint, etiam totum corpus bene valere significant.* Quod ad loci huius ſenſum attinet, vide ad Matth. VI, 22. dicta. Hoc noſtro loco dictum ad rem praeſentem ita eſt referendum: Si Iudaei rectam haberent Meſſiae cognitionem, tunc facta etiam et iudicia eorum recte ſe haberent; non dicerent me eſſe praeſtigiatorem, ſed legatum divinum.

35. Σκόπει οὖν, μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν) *Conſidera, annon lux tua tenebrae ſint*, obſcurata ſit. Nam ea vis eſt voculae μὴ poſt verbum σκοπεῖν. Senſus eſt: Conſidera, annon mens tua ignorantiae et praeiudiciorum vitio laboret.

36. Εἰ οὖν, — φωτίζῃ σε) *Si igitur totum corpus collustratum est, ita ut nulla pars sit obscura, to-*

tum luce ita gaudebit, ac si lux fulgore te collustraret. Duplicem fenfum hic habet ὅλον. Nam prima vice ad σῶμα refertur, altera vice abfolute pofitum eft, et *universum*, *totum* fimpliciter indicat. Senfus effe videtur: Si mentis tuae acies ita comparata eft, ut oculus fanus, toti corpori praebens lucem, tunc (abiectis praeiudiciis) verum recte perfpicies, ac fi lucerna fulgore fuo tibi lucem praeberet. Permixta eft nempe rei comparatae ipfa comparatio. Vox ἀστραπὴ h. l. *fulgorem, splendorem* denotat, ficut ἀστράπτειν faepe eft *splendere, fulgere.*

37. Ἐν δὲ — ἀνέπεσεν) *Iesu autem ita docente, Pharisaeus quidam invitavit eum ad coenam; itaque apud eum epulatus est.* Sine dubio malo confilio Pharifaeus invitavit Iefum. Ἀριστάω, proprie eft *prandium capio*; deinde vero etiam eft cibum capere quocunque tempore; h. l. *coenare*, δειπνεῖν. Vid. Io. Fr. Fischeri Prolufl. p. 580. Ἀναπίπτειν, *discumbere*, *accumbere ad cibum sumendum.* Refpicitur ad convivantium ritum; nam Iudaeos tempore Chrifti ad menfam non fediffe, fed iacuiffe, conftat.

38. Ὁ δὲ — ἄριστου) *Pharisaeus autem admiratus est, quod non ante coenam manus abluisset.* Πρῶτον. *ante omnia, vor allen Dingen.* Ἐβαπτίσθη, i. e. ἐνίψατο τὰς χεῖρας. Sed ἐβαπτίσθη dicere maluit, quia manus tota et brachii pars cubito tenus non leviter perfundebatur, fed quafi merfabatur, ne quid fordis adhaereret. Illotis ex Iudaico dogmate omnis cibus erat immundus.

39. Νῦν — πονηρίας) *Iam vos Pharisaei externas partes poculi et patinae mundatis; interna autem rapinis et quavis improbitate plena sunt.* Νῦν; i. e.

nunc

nunc quidem hypocrisis vobis auctoritatem et turpe lucrum affert, postea vero male vobis erit, v. 42. vel, quod magis placet, τὸ νῦν indignationem quandam hic infert, ut apud *Arrianum* Lib. III. Epictet. c. 23. Vid. *Raphelii* notas Polyb. τὸ δὲ ἔσωθεν — πονηρίας) τὸ ἔσωθεν nonnulli referunt ad animum, ut sensus sit: *animus vester scatet rapiendi cupiditate et malitia.* Alii referunt ad vasa, et interpretantur: *Quod in illis*, nempe in poculis et vasis *est, paratum est rapina et fraude.* Voculam ὑμῶν pertinere putant ad genitivos sequentes, ut vertendum sit: *interna vero* (vasorum) *plena sunt rapinis et malitia vestra.* Tales traiectiones sunt Matth. V, 16. X, 30. XIII, 16. et aliis locis. Cf. notata ad Matth. XXIII, 25.

40. Οὐχ᾽ ὁ ποιήσας — ἐποίησε ;) Nonnulli cum *Elsnero* per τὸ ἔξωθεν et ἔσωθεν exteriora et interiora vasorum intelligunt, et sine interrogatione vertunt: *Qui exterius purgat, non statim interius etiam purgavit.* Ποιεῖν interdum est *purgare.* Sic 2 Sam. XIX, 25. *facere pedes* est *lavare illos et ungues illorum resecare.* Aliis *externa* sunt corpus, res quaeque visibiles; *interna* vero hominis animus. Haec explicatio omnino est praeferenda. Sensus est: Qui creavit *externa*, suppellectilem nostram, is etiam creavit *interna*, animum. Ergo animi etiam cura est habenda, nec animus postponendus erit rebus externis. Cf. Matth. XXIII, 26. Possunt etiam intelligi, quae poculo insunt, vina.

41. Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην) *Quin potius secundum ea, quae insunt,* (i. e. de bonis vestris) *date stipem,* (beneficia). Πλὴν, *quin potius.* Τὰ ἐνόντα

 pro

pro *κατὰ τὰ ἐνόντα*, *secundum ea, quae insunt*, vel *pro re nata*, pro modo virium et facultatum vestrarum. Ἐνόντα enim τὰ ὑπάρχοντα sunt, i. e. ea quae prae manibus habemus. Demosthenes in oratione περὶ στεφάνου ita: οἷς ἐκ τῶν ἐνόντων, ὡς δύνωμαι μετριώτατα χρήσομαι, *quibus e re nata quam modestissime potero, sum usurus*. Et in eadem oratione dicit, eum qui consilium det, debere τῶν φαινομένων καὶ ἐνόντων τὰ κράτιστα ἑλέσθαι, ex evidentibus atque *praesentibus* optima eligere. καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν) Sensus esse videtur: *Cibo et potu vos inquinari non existimandum vobis erit*. Poculum vel quodvis vas aliud non satis purgatum, nihil vobis nocebit, a scelerum conscientia puris, et in egenos liberalibus. Πάντα non ultra consilium loquentis et sermonis nexum extendi debet, quasi omnia licita sint ei, qui stipem det. Δοῦναι ἐλεημοσύνην hic latius sumitur de omni beneficentiae et liberalitatis in egenos et miseros genere. Suadet Iesus Pharisaeis, ut per iniuriam aliis erepta, quantum fieri possit, restituant, vel beneficentia in egenos rapinas quodammodo pensare studeant. Ad sequentia Cf. Matth. XXIII, 23. seqq.

44. Μνημεῖα ἄδηλα) *Sepulcra in oculos non incurrentia*, penitus sub terram defossa, qualia multa erant in regione Palaestinae, ut quae esset ὑπόπετρος. Apud Matthaeum est alia comparatio a monumentis sumta, idem significans. Fieri potest, ut modo hanc, modo illam Christus usurpaverit.

45. Τις τῶν νομικῶν) *Legis interpres quidam*. Νομικοὶ traditiones aut prorsus respuebant, aut saltim non magni

magni faciebant; (*Karaei* etiam appellari folent) in multis tamen Pharifaeos fequebantur. Ταῦτα — ὑβρίζεις) *His dictis etiam nobis iniuriam facis;* per confequentiam.

46. Καὶ ὑμῖν — φορτίοις) *Vos etiam legis interpretes miseri eritis, qui gravissima hominibus imponatis onera, ipsi ne uno quidem digito levatis.* Cf. Matth. XXIII, 4. Sed ea, quae Matthaeus tradit, alia occafione et alio tempore dicta funt; nam v. 1. ait, Iefum haec dixiffe τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. Προσψαύειν, *attingere*, conftruitur cum dativo, vi praepofitionis. Senfus eft: ne minimum quidem horum praeceptorum et legum feveriffimarum, quibus alios adftringitis, obfervatis.

48. Μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τ. ἔργ. τ. πατ. ὑμ.) *Testificamini, et declaratis consensum vestrum, approbantem opera patrum vestrorum*, quum illi interfectores fint Prophetarum, vos monumenta eorundem aedificetis. Explicandus eft hic locus ex parallelo Matth. XXIII, 29—31. Senfus eft: Vos ftruitis quidem prophetis monumenta fepulcralia, fed imitando probatis facta eorum qui eos interfecerunt. Scelera maiorum veftrorum, a piis pofteris abolenda potius, quam memoriae tradenda, tanquam egregie facta, monumentis Prophetarum exornandis, ab oblivione vindicanda effe cenfetis.

49. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ) *Sapientia Dei.* Nonnulli volunt, Iefum fe ipfum intellexiffe; alii putant, librum quendam, iam deperditum infcriptum fuiffe חָכְמַת יְהוָה, e quo Iefus haec haufèrit. Ceterum cf. Matth. XXIII, 34. feqq.

51. Τῦ οἴκυ) Sicut ναὸς interdum eſt tota ſtructura templi, interdum pars illa, in qua erant Sacerdotes, הֵיכָל, ita οἶκος alibi pro toto, hic pro eadem illa parte ſumitur.

52. Ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως) *Sustulistis clavem cognitionis.* Metaphorice: occluſam tenetis et inacceſſam facultatem cognitionis, ablata quaſi clave ad fores illius aperiendas. Aditu ad meliorem religionis cognitionem prohibetis. Αὐτοὶ — ἐκωλύσατε) *Ipsi non acceditis, et alios accessuros prohibetis.* Introduxerant nempe falſum Dei cultum, quem omnem ponebant in ceremoniis et minutiis diligenter obſervandis. Qui autem nihil niſi hoc diſcebant, ii non poterant pervenire ad veram cognitionem. cf. Matth. XXIII, 13.

53. Δεινῶς ἐνέχειν) Ἐνέχειν exponere liceat *succensere, indignari, urgere,* vindictae ſtudio. Heſychius: ἐνέχει μνησικακεῖ, ἔγκειται. δεινῶς, *vehementer.* ἀποστοματίζειν (nam haec eſt vera lectio, non ἀποστομίζειν) αὐτὸν περὶ πλειόνων) *ex ore ipsius elicere plura,* nimirum crebritate interrogandi, quod aliquid inſidiando carpere, et excipere cuperent ad crimen ipſi inferendum. *Hesychius* ἀποστοματίζειν exponit ἀπὸ μνήμης ἀξιῦν λέγειν; i. e. *exigere, ut alter quippiam memoriter dicat. Suidas:* κελεύειν τὸν παῖδα λέγειν ἅττα ἀπὸ στόματος, *iubere, ut puer quaedam recitet.* Ad loquendum proliciebant et provocabant eum, quo facilius ex aliqua (ut ſperabant) minus cauta reſponſione eius, ei poſſent accuſationem ſtruere.

CAP.

CAP. XII.

1. Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τῦ ὄχλυ) *Inter et dum multitudo innumerabilis acervatim congregatur.* Nam ἐν οἷς denotat: *inter ea quae dum gererentur*; et de ingente numero Graeci uſurpant eum, quibus decem millia indicantur, quae ſunt μυρίαι, et copia ipſa μυριὰς, Ὥςε καταπατεῖν ἀλλήλυς, *ut se fere conculcarent.* Πρῶτον plerique vertunt *ante omnia*, et cum προσέχετε coniungunt; alii iungunt (v. 1.) verbis ἤρξατο λέγειν πρ. τ. μαθ. αὐτῦ, et volunt, Ieſum nunc *primum*, zum erſtenmal, diſcipulis praecepiſſe, ut ſibi caverent a falſa doctrina Phariſaeorum, Math. XVI. 6. vero eadem repetiiſſe. Sic habent nonnulli codd. et verſiones. Ad ſequentia vide annotata ad Matth. X, 26. ſeqq. Marc. III, 28. Matth. X, 19. Multa diverſi temporis dicta in unum congeſſit *Lucas*, quorum cohaerentiam texere nihil neceſſe eſt. Sunt enim velut Aphorismi.

13. Διδάσκαλε) Credibile eſt, Iudaeos ſolitos ad fugienda litium ſufflamina, arbitros ſumere eos, quorum ſapientia et aequitas erat perſpecta, ac praeſertim diſcipulos libenter ſtetiſſe arbitrio magiſtrorum. μερίσασθαι μετ᾽ ἐμῦ τὴν κληρονομίαν) *bona haereditate relicta mecum aequa lege partiri*, ne plus iuſta parte detineat, et ut diviſionem admittat aequis conditionibus.

14. Δικαςὴν ἢ μεριςὴν) *iudicem aut partitorem.* Non tantum negat, ſe iudicem eſſe, ſed nec arbiter eſſe cupit. Arbitrum Graeci διαιτητὴν vocant, ſed μεριςὴς recte dicitur, qui familiae herciſcundae, aut communi dividundo.

aut finibus regundis arbiter sumitur. Et quidem Iesum nullo iure obligatum fuisse, ut onus tale susciperet, satis est manifestum. Neque enim aut a Deo aut ab hominibus erat in id constitutus; et exiguum illi restabat vitae tempus, quod sane impendendum erat rebus melioribus et toti humano generi profuturis.

15. Φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας) *Cavete a studio habendi* (Habsucht) pecuniae cupiditate. πλεονεξία hic et alibi dicitur, non ἡ ἀδικία, ut quibusdam placet, sed ipsum illud habendi studium, cuius species est cupiditas pecuniae. Nam in sequenti parabola non de avaritia, sed de nimia fiducia in opes terrenas sermo est. Homo in exemplum proponitur, qui laute vivere cupiebat. v. 19. Cohaerent haec cum antecedentibus, ut doceamur, veram litis inter fratres caussam fuisse utriusque desiderium plura habendi. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ) *Si quis opibus abundat, felicitas eius non pendet a* (sola) *multarum divitiarum possessione*, sed a legitimo earum usu. Ὀυκ ἐστιν ἐκ etc. i. e. *non pendet ab* etc. Alias ἐν, ut 1 Maccab. III, 18. Ὀυκ ἐν πλήθει δυνάμεως νίκη πολέμου ἐστίν. Ζωὴ h. l. ut saepe, est *felicitas, beatitudo.* Possunt etiam explicari haec verba: Vita non pendet a pecuniis, et quidem sic, ut quis iis abundare debeat. Quaedam habere ad vitam plerumque sufficit, et sufficere debet; parvo vivitur bene.

16. Ἀνθρώπου — ἡ χώρα) *Hominis cuiusdam divitis ager fructus uberes protulerat.* Ἐυφορία, *frugum ubertas*, ut contra ἀφορία, *sterilitas.* Per χώραν *ager, campus* intelligitur. Ita apud Dionys. Halic. et Iosephum haud raro, ut Kypke ad h. l. docet.

17.

17. Οὐκ ἔχω πῦ συνάξω τὺς καρπύς μυ) *Non habeo quo fruges congeram.* Videtur πῦ dictum pro ποῖ, quo, quod non eſt inuſitatum Scriptoribus optimis. Interim, ubi ſignificatio *in loco* et *in locum* valet, utrumque poni poteſt, ſicut apud Latinos *ubi* et *quo.*

18. Καθελῶ — οἰκοδομήσω) *Destructis promtuariis, maiora aedificabo.* Ἀποθῆκαι ſunt *cavernae subterraneae.* Vid. Matth. III, 12. πάντα τὰ γεννήματά μυ, καὶ τὰ ἀγαθά μυ) *Omnes proventus agrorum meorum, et fruges.* Nam γέννημα eſt καρπὸς, inquit *Phrynichus,* et ἀγαθὰ ſimiliter h. l. ſunt varii generis fruges.

19. Ἐρῶ τῇ ψυχῇ μυ) *Dicam mihi ipsi,* per proſopopoeiam. Tunc, inquit, fruar partis, quum promtuaria auxero: at id facere iam licebat. ἔχεις — πολλά. *Habes multas fruges repositas in multos annos.* Ἀγαθὰ in genere ſunt *opes, facultates;* in ſpecie vero, ut hic *fruges, fructus,* quos terra profert. Κείμενα, pro ἀποκείμενα. Εἰς ἔτη πολλὰ eſt idem, quod Seneca epiſt. 99. vocat, *opes late disponere.* Idem epiſt. 20. *Nos corpus putre sortiti nihilominus aeterna proponimus, et in quantum potest aetas humana protendi, tantum spe occupamus.* ἀναπαύυ) *Quiesce, otiare.* Sentit ex ipſo ſollicitudinum cruciatu, quam dulcis ſit quies, quam praeſtare ſibi non poteſt. εὐφραίνυ) *Animo sis laeto atque hilari.* Haec vox hoc quidem loco ad alias omnes voluptates referenda videtur, quae ſunt extra eſum potumque.

29. Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς) non revelando, ſed decernendo, et efficiendo. Decretum autem per Apoſtrophen ſignificanter admodum enuntiatur. ἀπαιτῦσι) Perſo-

sonale, pro impersonali, aut activum pro passivo: *reposcetur anima tua.* Translatio est a rebus mutuum datis, vel commodatis sumta. Integra formula est: ἀπαιτεῖν τὸ τῆς ψυχῆς χρέος, (Sapient. XV, 8.) *animae vitaeque depositum tanquam debitum ab aliquo repetere.* Spectatur enim vita tanquam bonum ad aliquod tempus nobis concessum; quod partim substantivum χρέος, partim verbum ἀπαιτεῖν, *reposcere id quod commodatum erat,* docet. Unde *reddere debitum naturae.* Ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσαι; *quae vero parasti, cuiusnam erunt?* Opes congestae quem dominum sortientur? Certe tuae non erunt; haeredi relinquas oportet, aut si quis alius occupet.

21. Οὕτως — καὶ μὴ ἐις Θεὸν πλετῶν) Οὕτως, supple, ἔσαι. *Ita erit,* i. e. ita fiet, aut continget illi. Θησαυρίζειν ἑαυτῷ opes *congerere in sui ipsius commodum,* ad cupiditates suas satiandas. Ἑαυτῷ, Dat. commodi. Πλετεῖν autem h. l. videtur idem esse quod θησαυρίζειν, ac proinde εἰς Θεὸν idem, quod παρὰ Θεῷ. *Sic illis evenit, qui sibi opes accumulant, ac non laborant, ut apud Deum opes repositas habeant,* opera scilicet misericordiae, quae θησαυρὸς ἐν ἐρανῷ alibi vocat Christus Matth. VI, 20. *Locuples respectu Dei* est, qui cogitat, divina potius et aeternum duratura bona colligenda esse, quam humana et caduca.

23. Ad hoc et sequentia commata vid. notata ad Matth. VI, 25. seqq.

24. Τὲς κόρακας) Quum volucres in genere nominaverit *Matthaeus*, c. VI, 26. non frustra est, quod Lucas *corvos* specialiter expressit. Nam circa corvorum pullos spe-

ſpecialem Dei curam etiam *Iobus* cap. XXXVIII, 41. et Pſalmographus Pſ. CXLVII, praedicant. *Aristoteles* non uno loco notat, pullos corvorum a ſuis parentibus nido expelli; et *Plinius* in naturali hiſtoria dicit, corvos obliviofos eſſe, et plerumque minime ad nidos ſuos reverti: ſed quadam ratione naturae haec congerunt ad ſuos nidos, quae vermes poſſint creare, ex quibus relicti eorum pulli aluntur interdum.

29. Μὴ μετεωρίζεσθε) *Ne pendete animi, ne distrahimini cogitationibus*, ut vertit Syrus, *ne suspenso et anxio animo sitis.* Μετεωρίζεσθαι pertinet ad eorum verborum numerum, quae ſimul plane contrarias habent notiones. Ut igitur apud Philonem p. 941. A. μετεωρίζων et φυσῶν ἑαυτὸν dicitur is, qui nimium ſibi confidit et magnos ſpiritus ducit, ita etiam e contrario dicitur de eo, qui parum ſibi confidit, animum abiicit, et iuſto triſtior eſt ob conditionem ſuam humilem: Hoc loco μετεωρίζεσθαι dicuntur, qui animo ob curam futuri victus anxio, divinaeque providentiae diffiſo, fluctuant, neque ſpe in divinam providentiam collocata firmati ſunt: metaphora haud dubie petita a navibus, quae μετέωρίζεσθαι, i. e. *in alto maris aestu hinc illic agitari* dicuntur. Hoc ſenſu μετέωρος haud raro occurrit apud *Iosephum*, e. g. Antiquitt. L. VIII, c. 8. §. 2. de populo anxie expectante, quid reſponſi ab Roboamo laturi ſint: μετεώρȣ τȣ̃ λαȣ̃ παντὸς ὄντος, univerſo populo expectatione ſuſpenſo. Cf. *Loesner. Krebs. Kühn.* ad h. l.

32. Μὴ φοβȣ̃, *ne aestues et trepides, ne anxius sis animi*, idem valet quod μὴ μεριμνᾶν, μὴ μετεωρίζεσθαι,

τὸ

τὸ μικρὸν ποίμνιον) Omnes eos affatur, qui difciplinae fuae ferio fe tradiderant, aut traditurí effent, quos *gregem* vocat, ut Deum peculiari modo fuum effe paftorem meminerint. Pf. XXIII, 1. Eft igitur ποίμνιον h. l. coetus eorum, qui Iefum doctorem *tum* fectabantur. Cum ἐκκλησία commutatur Act. XX, 28. *Parvum* autem gregem, i. e. contemtum, pauperem, ignobilem, minime munitum iis praefidiis, quibus ceteri confidunt. Ita optime haec confolatio cum fermone priori cohaeret. εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν) *Visum est patri vestro, dare vobis regnum illud*: fc. aeternum illud regnum. *Regnum* autem ponitur pro bonis, quae parata funt civibus regni Meffiani f. Chriftianis, in hac et in futura vita, nempe cognitio Dei rerumque divinarum, animi tranquillitas, fpes laeta, et ipfa poft mortem corporis felicitas aeterna. Deus, qui vobis tanta bona largiri decrevit, corpus etiam et alimenta curabit. Εὐδόκησε, quum Infinitivo iungitur, nihil aliud eft, quam: *visum est illi*. Benevolentiae fignificatio ex rei natura, non ex vi vocis locum hic habet. Quum haereditatem aeternam (inquit) deftinaverit vobis, quanto magis brevis aevi iftius fubfidiis vos inftruet?

33. Πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην) Quae nunc fequuntur v. 33—40. non funt praecepta omnibus Chriftianis omnium temporum, fed tantum illis data, quos Iefus v. 32. τὸ μικρὸν ποίμνιον appellaverat. Plerique horum, five omnes promulgando Evangelio operam dare, eoque confilio varias et longinquas orbis terrarum regiones peragrare debebant. Quapropter non poterant opibus congerendis operam dare. Suadet igitur Iefus,

Iesus, ut divendant potius bona, et distribuant egenis, quam ut ob curam futuri victus angantur. Cohaeret haec admonitio cum v. 32. ubi Iesus discipulis *regnum illud*, maiora omnibus opibus terrenis bona promiserat. Unde patet, hoc praeceptum comparate, non ad verbum et literas esse intelligendum. Ponitur exemplum: *vendere bona et aliis dare.* Hoc in aliis linguis est spernere divitias et res terrenas. Spernit autem divitias, qui iis non nimium est deditus, sed iis carere adeo potest propter alienam utilitatem. Ergo hortatur Christus discipulos, ut bona illa meliora longe praeferant opibus terrenis et caducis. Hanc esse Christi mentem discimus etiam e. v. 34. Ποιήσατε — οὐρανοῖς) *Parate vobis marsupia, quae non veterascunt; thesaurum reponite in coelis, qui nunquam deficiat.* Idem significant βαλάντια, quod θησαυροὶ, nisi quod θησαυροὶ sint maioris quantitatis aut pretii, βαλάντια minoris. Per metonymiam intelliguntur opes in crumenis reconditae, et sensus est: *Parate* vobis bona perpetuo duratura, propria, constantiora opibus levibus et caducis.

35. Ἔστωσαν — οἱ λύχνοι καιόμενοι) *Lumbi vestri cincti sint, atque lucernae accensae,* i. e. ut infra com. 40. γίνεσθε ἕτοιμοι. qui enim prompti paratique sunt, habent lumbos praecinctos. Pertinent haec verba ad eam similitudinem, quae in sequenti commate explicatur. Nam qui dominum expectant, et ad ministerium obeundum alte cincti esse debent, et, si nox est, lumina habere parata, ne quid in mora sit, quum dominus advenerit. Non tantum militum et iter facientium, sed et ministrantium

est

eſt περιζῶσθαι τὰς ὀσφύας, ut v. 37. Ioan. XII, 4. *Horatius*: *Puer alte cinctus.* *Praecincti recti pueri comtique ministrent.*

36. Πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων) *Dum recipiat se ex convivio nuptiarum.* Sed interdum οἱ γάμοι ſunt epulae in genere, quodvis convivium. Recte et uſui loquendi optimorum Scriptorum convenienter Lucas τὸ ἀναλύειν *de discessu ex convivio* uſurpavit. Sic *Aelianus* Var. Hiſt. Lib. IV, c. 23. ἐκ συμποσίε ἀνέλυσαν. Et *Ioseph.* Lib. VI. Antiq. c. 4. §. 1. item Lib. XI, c. 3. §. 2.

37. Περιζώσεται) *Praecinget se, seu succingetur,* quod fit ab iis, qui ad miniſtrandum ſeſe parant. Graeci interdum utuntur futuris mediae flexionis in ſignificatione paſſiva; ſed poteſt hic etiam elliptice intelligi, ut *tum pro-ra avertit.* ἀνακλινεῖ αὐτὰς) *discumbere faciet eos;* pro ἀνακλίνειν ποιήσει αὐτὰς. Ut Saturnalibus Romae fiebat. Senſus eſt: Honorem illis habebit novum atque inſolitum. Neque ultra premendae partes comparationis. παρελθὼν) *accedens propius.*

36. Καὶ ἐὰν — ἔλθῃ) *Vigilia secunda* terminabatur hora noctis ſexta, hoc eſt media nocte, ideoque vocatur etiam μεσονύκτιον, *tertiam vigiliam* galli cantus finiebat, et dicitur etiam ἀλεκτοροφωνία. Καὶ εὕρῃ ὅτω) Sc. ποιᾶντα vigilantem nempe. Sic infra XXII, 26. ὑμεῖς δὲ ἐχ ὅτως,

37. Ὅτι — ἔρχεται) *Nam potest Messias venire tempore, quo non putatis* eum venturum. De quonam adventu Meſſiae hic ſermo ſit, incertum eſt. Plerique intelligunt adventum ad iudicium in Iudaeos, tempus quo

Pa-

Palaeftina et Hierofolyma vaftata funt. Matth. XXIV. et Marc. XIII. Eo tempore poterat inopinato aliquid evenire, per quod vita difcipulorum finiri poterat. Hortatur igitur eos, ut fint ἕτοιμοι, officiis in promulganda Evangelii doctrina intenti.

41. Πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν λέγεις, ἢ πρὸς πάντας) *Utrum ad nos* (tantum) *hanc parabolam pertinere vis, an ad omnes* (auditores)? Clarum inde eft et perfpicuum, Iefum faepe feorfim cum Apoftolis collocutum, praecipuas illis doctrinae fuae et muneris partes expofuiffe, et mandata dediffe.

42. Τίς ἄρα ἐςὶν κ. τ. λ.) Iefus non directe refpondet ad quaeftionem a Petro propofitam. Sed ex fequenti parabola patet, fermonem effe de Apoftolis tantummodo, qui comparantur cum *Oeconomis*. Hi autem non erant fervi quivis, fed aliis praepofiti, *Oberknechte*, fingulis menfibus demenfum cibum diftribuentes famulitio. Τίς ἄρα ἐςιν κ. τ. λ. vel eft ὑποθετικὸν, quafi dicat: Si quis Oeconomus conftituatur etc. vel verti poteft: *quanti aestimandus est*? Futurum καταςήσει eft vice Aorifti κατέςησε. Θεραπεία, *famulitium*. τὸ — τὸ σιτομέτριον) *Demensum*, fingulis menfibus deftinatam menfuram frumenti. Ἐν καιρῷ, in *tempore debito, opportuno*. Cf. notata ad Matth. XXIV, 45. fqq.

46. Καὶ διχοτομήσει αὐτόν) i. e. *male eum perdet*. Διχοτομεῖν proprie eft *in duas partes secare*, et adhibetur inprimis ad defignandum crudeliffimum illud fupplicii genus; Hebraeis, Aegyptiis, Graecis et Romanis receptum,

ceptum, quo reorum aut captivorum corpora media dissecabantur. 2 Sam. XII, 31. *Herodot.* III, 13. *Diodor. Sic.* I, 2. *Sueton.* Calig. c. 27. Hinc factum est, ut in universum significaret *morte crudeli interficere et gravissime punire.* Vid. *Schleusneri* Lex. ad h. v. et cf. Matth. XXIV, 51.

47. Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα) Plectentur Idiotae et praepositi ecclesiarum, ni officium suum fecerint: sed hi plectentur gravius, ut quibus communiter maior atque exactior data sit scientia eorum, quae ad salutem pertinent. μὴ ἑτοιμάσας) Supple πρὸς τὸ ποιεῖν. δαρήσεται (κατὰ) πολλὰς) *caedetur multis* (plagis). Sic *Aristophanes* Nubibus: τυπτόμενος πολλάς. Et *Demosthenes* de falsa legatione: ξαίνει κατὰ τοῦ νώτου πολλάς.

48. Μὴ γνοὺς) Tarditate ingenii, aut doctorum negligentia, aut alia gravi de caussa, modo ne studio quaesita sit ignorantia. ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτὸν) Personale pro Impersonali. Sensus est: Cui commendatum est multum, in usus scilicet alienos, plus ab eo reposcetur, quam ab eo, qui munus commendatum accepit.

49. Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη) *Adveni ut ignem immittam terris, et, o quam velim, ut iam accensus sit?* Τί, hebr. מָה saepissime est *quam, quantopere*, ut Ps. VIII, 1. Quod ad sensum huius loci attinet cf. Matth. X, 34. sqq. *Incendium immittere in terram* h. l. est excitare magnam dissensionem, ut patet ex v. 51. sqq. Praedicit Iesus eventum quem doctrina eius sit habitura. Dum enim ea propagabatur,

turbae

turbae multae ſunt excitatae. Interfecti ſunt ſectatores Chriſti; accuſavit alter alterum; domo opibusque alter alterum eiecit etc. Igitur referenda haec ſunt ad bella et diſſidia tunc orta in Palaeſtina et orbe Romano propter doctrinam Chriſti, quam Iudaei et Ethnici opprimere conabantur. Addit Ieſus: *Quam velim ut iam accensus esset hic ignis!* ut iam initium factum eſſet iſtorum motuum et propagationis doctrinae meae!

50. Βάπτισμα — τελεσθῇ) Senſus eſt: *Sed debeo antea gravissimis calamitatibus immergi, et o quam sollicitus sum usque dum finitae fuerint!* Βάπτισμα eſt *immersio*. *Immergi* autem tropice eſt *calamitatibus immergi, magno calamitatum onere premi*. Vid. Matth. XX, 22. πῶς συνέχομαι; *quantopere angor animi!* quam ſollicitus ſum! ἕως ὃ τελεσθῇ, *usque dum finitae fuerint istae calamitates*. Ex his perſpicimus, v. 40. intelligi opus propagationis religionis, quod cum ſummis calamitatibus, immo cum mortis periculo coniunctum erat. Ad ſequentia vid. Matth. X, 34—36.

50. Ἔσονται — τρισί) *Erunt enim ab hoc tempore quinque in una domo dissidentes, tres a duobus, et duo a tribus*. Διαμερίζεσθαι, *in partes dividi*, deinde *animo disiungi, dissidere, in partes ac studia contraria distrahi*, ut v. 51. διαμερισμός, *dissidium*. Ἐπὶ h. l. ſignificat, *contra, in alicuius incommodum*, quo ſenſu nunc cum dativo, nunc cum accuſativo adhibetur.

54. Ad hoc et ſequentia commata cf. dicta ad Matth. XVI, 1. ſqq.

57. Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν ȣ̓ κρίνετε τὸ δίκαιον;) *Cur autem et per vos ipsos non diiudicatis, quid iustum et aequum sit?* quid vos facere oporteat, ut calamitates imminentes effugiatis? Explorabant coeli faciem, ut inde praedicerent, quae immineret tempeſtas, atque ad ea praeſagia componerent res ſuas. Multo aequius erat ad ſigna adventus Meſſiae attendere, eoque recepto cum Deo quaſi tranſigere, ne poenas imminentes infligat.

58. Ὡς γὰρ — ἄρχοντα) Quomodo haec cum praecedentibus cohaereant, non facile definiri poteſt. Fortasſis reſpicitur ad v. 51. ſqq. ut Ieſus hoc voluerit: Lites omnes eo magis eſſe fugiendas et componendas, contraque pacem et concordiam colendam cum aliis, quod immineant tempora turbulenta, vexationes bonorum, variique generis calamitates. In alio nexu idem Salvatoris effatum occurrit Matth. V, 25. 26. quem locum confer. δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτȣ̃) *Da operam ut libereris, dimittaris ab eo*; i. e. ut, antequam iudicis experiaris ſententiam, quocunque modo cum adverſario tranſigas, et iſto placato, ab omnibus litibus et litium cauſſis liberatus discedas. In verbis δός ἐργασίαν, *da operam* eſt Latinismus; ἀπαλλάττεσθαι ἀπό τινος eſt, *ab aliquo, a quo periculum imminet, liberari.* Sic *Ioseph.* Antiquitt. L. V, c. 2. §. 8. πραγμάτων ἀπηλλάχθαι, *rebus difficilibus, s. periculo liberari.* Μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν) *Ne te ad iudicem detrahat.* Κατασύρειν, *fortschleppen, detrahere* in iudicium *Cic.* pro Cluent. 64. *ut hunc — aliud agentem, et nihil eiusmodi cogitantem ad hanc accusationem detraheret.* τῷ πράκτορι) πράκτωρ *minister magistratus* dicitur, ἀπὸ τȣ̃ ἀναπράξαι δίκας vel

τι-

τιμωρίαν, quae formae dicendi apud Philonem aliquoties occurrunt, πράκτορες αἵματος, *ultores caedis; exactores poenae ob caedem factam* dixit Aeſchylus in Eumen. v. 30.

CAP. XIII.

1. Ἀπαγγέλλοντες) Ut rem novam, quae tum forte acciderat. περὶ τῶν Γαλιλαίων) Quae hic de Galilaeis narrantur, non in Galilaea, ſed Hieroſolymis acta ſunt, quo Galilaei ſacrificandi cauſſa veniebant, paſchate praeſertim. ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν) *Quos Pilatus occidi iussit inter sacrificandum.* Sic Philo de Spec. Legg. rationem redditurus cur Deus homicidam, qui ad aram confugiſſet, nec ad ſupplicium dari, nec ibi ſtatim interfici voluerit, ait: αἵματι γὰρ ἀνδροφόνων αἷμα θυσιῶν ἀνακραθήσεται, *sic enim victimarum sanguis misceretur cum homicidarum sanguine.* E quo loco intelligitur μετὰ τῶν θυσιῶν dictum eſſe pro μετὰ τοῦ αἵματος τῶν θυσιῶν, fere ut apud Horatium L. I. Od. I, 23. *lituo tubae permistus sonitus,* i. e. ſono litui. *Iosephus* quidem Galilaeorum in templo a Pilato caeſorum non meminit; at ea habet, quae huic narrationi fidem faciunt, dum docet, Galilaeos prae ceteris homines fuiſſe ſeditioſos, praeſertim inde a tempore *Iudae Gaulonitae,* in filiis *Iacobo* et *Simone*, aeque factioſis quaſi redivivi, (*Ioseph. Archaeol.* Lib. XX, c. 6.) coll. Lib. XVII, c. 2. §. 4. de *Bello Iud.* II, 17, 5. IV, 3. 12.) et Iudaeis ſolenne fuiſſe occaſione feſtorum tumultuari, idque in ipſo templo. Ideo Herodes arcem Antoniam exſtruxit, et praeſidio militari munivit. Antiq. XV, c. XI. §. 4. XVII, 9. 3.

2. Δοκεῖτε — πεπόνθασιν;) *Putatisne hos Galilaeos omnium Galilaeorum profligatissimos fuisse, quod talia passi sint?* Ἁμαρτωλοὶ παρὰ eſt periphraſis comparativi, ut Gen. III, 1. עָרוּם מִכֹּל, quod LXX. reddunt Φρονιμώτερος πάντων, Symmachus πανεργότερος. Reprehendit Ieſus vulgarem Iudaeorum opinionem et iudicandi temeritatem, qui illos homines flagitioſiores ceteris eſſe putabant, quibuscum peius ageretur. Et profecto ipſa ſana ratio docet, rerum externarum commoda et incommoda, quae habent cauſſas varias et diverſas praeter recte et perperam facta, et ſaepe eveniunt, ne praegreſſis quidem bene et male factis, (Io. IX, 1. 2.) nec debere nec poſſe facile dici praemia et poenas, niſi Deus ipſe declaraverit ſecutura eſſe haec commoda et incommoda nominatim ideo, quia praeceſſerunt bene et mala facta. Levit. XXVI. Deut. XXVIII.

3. Ἀλλ' ἐὰν — ἀπολεῖσθε) *Imo vero, vos omnes, nisi animum turbulentum et factiosum mutaveritis, aeque ac illi peribitis.* Hoc factum eſt in ultima paſchate, Iudaeis funeſtiſſimo, auctore *Iosepho* de B. Iud. VI, 9. 3. 4. Lib. VI, c. 5. §. 6. Videtur igitur in his verbis eſſe vaticinium pariter ac admonitio. Fieri poteſt, inquit Chriſtus, ut vos ſimili modo pereatis. Nonniſi mentis emendatione tales caſus effugere poteritis. Sic etiam v. 5.

4. Ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ) *Turris iuxta Siloam.* Eſt autem *Siloam* nomen fontis Hieroſolymis ad portam probaticam, extra urbem, Nehem. III, 15. Ex Io. IX, 7. patet aquas huius piſcinae fuiſſe ſalubres. Iugem aquam fuiſſe, negat *Hieronymus* in Ieſ. VIII, 6. Sed conſtat huiusmodi aquas vim ſuam haud raro tractu temporis amittere.

tere. Turris exſtructa fuiſſe videtur eorum cauſſa, qui his aquis utebantur. ὀφειλέται — Ἱερουσαλήμ) *Scelestiores fuisse omnibus Hierosolymitanis?* Verba ὀφείλημα et ὀφειλέτης ad peccata et ſcelera hominum transferri ſolent. Matth. VI, 12.

6. Ἔλεγε — παραβολὴν) *Subiecit vero hoc exemplum*, ut nempe doceret, quam periculoſum ſit, lenitate Dei abuti ad peccandi licentiam.

7. Τρία ἔτη) Nam ficus, quae frugiferae ſunt, fructum longius non differunt. Qui haec ad tres annos, quibus Chriſtus docuerit, referunt, parum attendere videntur, quod ſequitur de anno expectando. Neque enim Deus poſt Chriſti triennium poenas Iudaeorum in unum, ſed in quadraginta annos diſtulit. τὴν γῆν καταργεῖ) *otiosa occupat solum*, vel efficit ſterile ſolum ſua in parte. Nam ut ἐνεργεῖν, frequenter notat *inutile* et *otiosum* aliquid reddere vel relinquere.

8. Κύριε — ἔτος) *Domine, parce illi per hunc saltem annum.* Ἀφιέναι, *superstitem relinquere, parcere.* Seneca epiſt. 81. *Et post malam segetem serendum est: saepe quicquid perierat assidua infelicis soli sterilitate, unius anni restituit ubertas.* ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν) *donec fodiam circa illam*, i. e. *eam ablaqueavero.* Philo de Charit. coniungit γυροῦν τε καὶ περισκάπτειν, quod proprium eſt verbum in ablaqueatione arborum. Fit autem, ne quid ſuboleſcat, quod arboris incremento noceat.

9. Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπὸν) Supple: καλῶς ἔχει. *Siquidem fructum tulerit*, bene erit; remanebit ſcilicet, et conſervabitur. Eſt oratio elliptica, qua forma Attici

variae ſunt uſi, ut Thucydides L. III. καὶ εἰ μὲν συμβῇ ἡ πεῖρα, *ac siquidem successerit conatus.* Deeſt: ita ſcilicet res fuerit confecta. Non omnes huius parabolae partes ſunt applicandae, nec quaerendum, quis ſit dominus, ficus quid ſignificet etc. Docetur hoc: Deum pro longanimitate ſua ferre homines, nec illico eos punire, ſed exſpectare, an fortaſſe ad meliorem mentem redeant. Iis vero, qui non emendent vitam, eo graviores imminere poenas. Interim non quemlibet caſum adverſum habendum eſſe pro poena.

10. 11. Πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας) Senſus eſt: *quae morbo laborabat*, qui, qualis fuerit, ſtatim deſcribitur. Hebraei, Talmudiſtae nominatim et Rabbini, cuique fere rei, u. c. aquae, igni, aëri, bello, peſti, ſanitati, morti etc. certos genios et ſpiritus, ceu totidem praeſides, praefecerunt, quos רוחין appellant, quod oſtendit *Wagenseilius* ad Sota. Morbos nominatim a *daemonibus* immitti, *Iosephus* et interpretes Iudaei ad Pſ. XLI, 6. obſervant. Eſt igitur πνεῦμα ἀσθενείας nihil aliud niſi morbus, infirmitas. Quum infra aperte dicatur, a Satana immiſſum hoc malum, ita debet intelligi, quomodo πνεῦμα ἄλαλον dixit Marcus IX, 17. daemonium, quod loquendi facultatem impediret. ἦν συγκύπτουσα) Subintellige πρόσωπον vel ἑαυτήν. *Corpore erat incurvata*, ita ut *cernua* appareret, corpore ad pectus inclinato. καὶ μὴ — παντελές) Senſus eſt, aegrotam hanc quodammodo quidem; ſed *non in totum, non penitus* caput et corpus erigere potuiſſe. Ἀνακύπτειν, *se erigere, caput et corpus attollere.* Εἰς τὸ παντελές *prorsus, omnino, in totum.* Hoc malum ſaepe eos infeſtat, qui diu lumborum doloribus vexati

ſunt;

ſunt; unde ſit ut muſculorum fibrae illic contrahantur et rigidae fiant. Veriſimile eſt, ab hac ipſa cauſſa diuturnum hunc mulieris morbum, non alia quam divina ope ſanabilem, proveniſſe. Vid. Mead *medica sacra*, c. XII.

12. Ἰδὼν — ἀσθενείας σου) *Quam quidem Iesus arcessitam a morbo liberum esse iussit.* Προσεφώνησε, *ad se vocavit.* Ἀπολύειν, *liberare.* Morbis, ut morti, vincula tribuebantur, quibus conſtringerent homines. *Liberari his vinculis* dicuntur, qui liberantur morbo.

16. Ταύτην — σαββάτου;) *Hanc autem, quae genus ab Abrahamo ducit, non oporteb:t sabbati die liberari a vinculis, quibus eam malus genius per octodecim annos constrinxerat?* Adhibentur quidem verba LIGANDI et SOLVENDI, ubi de *contractione* ſermo eſt, etiam a Profanis; *ligari* enim medicis membrum dicitur, quod *contrahitur; solvi* vero, quod a *contractione* liberatur. Sed h. l. eleganter opponuntur *solutio*, i. e. liberatio hominis a morbo, ſolutioni pecudis comm. 15. Nec contentus Ieſus hominem pecudi opponere, quod ſatis fuerat, adiicit filiam *Abrahami*, quod nomen apud illos in maximo fuit pretio.

18—21. Vid. Marc. IV, 31. ſqq. et Matth. XIII, 31. ſqq.

22. Καὶ διεπορεύετο — Ἱερουσαλὴμ) *Peragravit singula oppida et vicos, iter Hierosolyma faciens.* Κατὰ πόλεις καὶ κώμας, *oppidatim et vicatim.* Πορείαν ποιεῖσθαι etiam apud Profanos idem eſt quod πορεύεσθαι. Par eſt credere Ieſum in iis locis docuiſſe.

23. Εἶπε — οἱ σωζόμενοι) *Interrogavit eum aliquis, num pauci felicitatem sint consecuturi?* Ἐι, i. e.

πότερον, an? num? Σώζεσθαι, *a malis liberari, felici-tatem consequi*, h. l. ut faepe eft *consequi felicitatem in regno Messiae*. De fola aeterna falute non cogitaffe videtur interrogans, fed, ut tum omnes Iudaei, potiffimum de felicitate in regno Meffiae in his terris confequenda.

24. Ὁ δὲ εἶπε — θύρας) *Ille vero respondet illis: Summo studio regnum illud ingredi conamini per angustum aditum.* Solet Chriftus curiofas quaeftiones fine refponfo directo reiicere, ut hic et Act. I, 7. Cuique, inquit, fummo ftudio enitendum effe, ut hanc felicitatem confequatur, non curiofe quaerendum, utrum pauci vel multi fint confecuturi? Αὐτοῖς Iefus refpondit, fortaffis quia unus aliorum nomine, faltim aliis praefentibus, interrogaverat. Διὰ τῆς στενῆς θύρας, *per angustum aditum*. Cf. Matth. VII, 13. Pro πύλης, quod editiones habent, legendum eft θύρας, quam lectionem exhibent codd. nonnulli et *Origenes*. Accedit, quod etiam v. 25. legitur τὴν θύραν. Vox πύλης ex Matthaeo huc translata effe videtur. Innuit Chriftus nonnifi virtutis ftudiofis patere aditum in regnum Meffiae, et felicitatem illam praecipue in altera vita effe exfpectandam, ut fequentia verba docent. Cf. etiam Matth. VII, 21. Verbo ἀγωνίζεσθαι fummum in aliqua re perficienda ftudium denotatur, et proprie de pugnantibus dicitur. Sic *Philo* de Legat. ad Caium, de fe aliisque ad defendendam difciplinae Iudaicae cauffam ad Caium miffis: μεταπεμφθέντες ἀγωνίσασθαι τὸν περὶ τῆς πολιτείας ἀγῶνα, *vocati ad reipublicae caussam summa contentione propugnandam.* ὅτι πολλοὶ — ἰσχύσουσιν) *Multi enim intromitti desiderabunt, nec tamen poterunt.* Illud ζητήσουσιν εἰσελθεῖν,

θειν, non poteſt eſſe: *operam dabunt ut consequantur felicitatem illam*; qui enim ſerio operam dat ſaluti ſuae aeternae, is certo eam accipiet. Ex illuſtratione huius propoſitionis (comm. 25. ſ.) facile intelligitur, eos qui ζητήσουσιν εἰσελθεῖν eſſe homines, qui in hac vita fuerunt flagitioſi, et nihilominus illo die extremi iudicii ad coeleſtia gaudia admitti poſtulabunt. Hi non poterunt intromitti, quia Dominus flagitioſos admittere nolet.

25. Ἀφ' ὗ — πόθεν ἐστέ) *Nam a quo tempore paterfamilias fores clauserit, vobis, si foris stantes pulsetis fores, easque vobis aperiri velitis, respondebit: non novi unde sitis.* Ἐγερθῇ redundat. Ἀποκλείειν τὴν θύραν, eſt *occludere fores, addere pessulos.* Parabolice docet Ieſus, multos in illo die excluſum iri a felicitate illa aeterna, quia in hac vita neglexerint ea, quae ad illam felicitatem ducunt. Tota parabola mores Orientalium ſpirat. Fingitur Paterfamilias, hoſpitalitatis ita ſtudioſus, ut etiam noctu, antequam cubitum eat, ex oſtio proſpiciat, an forte hoſpites ſint adventuri, qui vero, oſtio ſemel clauſo, neminem amplius intromittat. Huic comparatur Chriſtus. Ἄρξησθε eſt pleonasmus. Quemadmodum Paterfamilias a convivio excludit hoſpites, niſi in tempore advenerint, ita Chriſtus eos, qui virtutis ſtudium in hac vita neglexerint, in illo die excludet a coeleſtis gaudii participatione.

26. Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν) i. e. admodum familiariter tecum viximus; nam φαγεῖν ἐνώπιόν τινος dicuntur, qui una cum eo cibum ſumunt, ut infra c. XXIV, 43. Popularis loquendi modus. Qui enim evanidam et intermortuam vident ſui memoriam, antiquae

 ſa-

familiaritatis nota aliqua eam fuscitare experiuntur. Praecipue autem labenti aliorum memoriae quasi fulcrum supponi solet unius eiusdemque menfae communionis commemoratio. Καὶ ἐν — ἐδίδαξας) Πλατείαι omnino sunt loca publica, in quibus multitudo solebat institui.

28—30. Vid. Matth. VIII, 11. XX, 16.

31. Προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι) Qui in Galilaea aut Peraea vivebant; nam eo pertinet, quod dicunt ἐντεῦθεν, neque etiam extra eas regiones ius ullum erat Herodi. ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι) Ex responso Christi datur intelligi, non sponte venisse hos Pharisaeos, neque proprio consilio, sed instinctu Herodis Antipae: ideo Herodi responsum nuntiari iubet Christus. Videtur autem pro vafritie sua hoc fecisse Herodes, ut quem interimere metuebat, ne populum denuo offenderet, eundem tamen iniecto metu arceret finibus suis.

32. Τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, *homini illi astuto.* Proverbii figura sic vocat *fraudulentum insidiatorem*, sicut dicitur homo homini lupus, et similia. Accurate ingenium Herodis depingitur: Hic enim, ut plerique eius temporis principes et praesides, mores ad exemplum Tiberii imperatoris, qui nullam ex virtutibus suis magis quam dissimulationem diligebat, composuit. Tunc autem erat annosa vulpes, quum iam XXX annos principatum gessisset, et diversissimas personas egisset; personam servi apud Tiberium, domini apud Galilaeos, amici Seiano, Artabano, fratribus suis Archelao, Philippo, Herodi alteri, quorum studia erant diversissima et inter se a studiis Herodis ipsius,

fius. ἐκβάλλω δαιμόνια — αὔριον) Nihil ago, quod in crimen vocari debeat; noceo nemini; regionem ipfius morbis et daemoniis purgo; quid ergo eft, quod mortem mihi minatur? Σήμερον καὶ αὔριον, i. e. *breve tempus.* καὶ τῇ τρίτῃ τελειῦμαι) *Et paullo post finio.* Τῇ τρίτῃ, fc. ἡμέρα, per σχέσιν Atticam, *paullo post*, ut Hof. VI, c. Τελειῦμαι nonnullis eft futurum medium contractum, quod vim futuri paffivi habeat, ut fermo fit de fine vitae, quo fenfu apud Graecos Patres eft pro: martyrio confummari; et Hefychio τέλειος ἡμέρα eft ἡ ὑστάτη, καὶ τὸν βίον τελειῶσα. Sed videtur potius fignificatione media effe: *Finiam*, fc. negotia mea in his terris.

33. Πλὴν δεῖ — πορεύεσθαι) *Veruntamen hodie, et cras, et perendie me hinc salvum proficisci oportet.* Poft αὔριον addunt ἐργάζεσθαι verfio Syr. Arab. et Perf. Tunc fenfus erit: *Oportet me breve tempus operari, et paullo post abire*, i. e. migrare e vita. Τῇ ἐχομένῃ, fc. ἡμέρα. *perendie.* Sic 2 Macc. 1. pro τῷ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ abfolute τῇ ἐχομένῃ fcriptum eft. Chriftus, quum haec loqueretur, in Peraea fuiffe videtur, Matth. XIX, 1. et Marc. X, 1. Dicit igitur, debere fe, quum tempus aliquod vitae fuae et actionum adhuc fuperfit, etiam in vicina regione quae Herodi parebat, obambulare, neque quicquam inde periculi timendum effe. οὐκ ἐνδέχεται) *Non licet, non convenit, fieri non potest*, non ufu venit, vel contingit. Subintelligitur χρῆμα, ut fit, χρῆμα ἐνδέχεται, res vel ufus admittit, capit. Nihil poterat acrius dici in Hierofolymitanum fynedrium. Sanctum illud tribunal thronus eft omnis iniuftitiae; venerandi illi iudices infontem

dam-

damnant, non ſecus ac ſi officium facerent, atque ad id eſſent conſtituti.

34. Vid. Matth. XXIII, 37. Sed ea, quae Lucas hic refert, alio tempore et loco dicta ſunt, non in templo Hieroſolymitano, ut patet ex v. 35.

35. Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν) *Respublica vestra evertetur.* Hic non intelligi poteſt templum; Ieſus enim in itinere erat conſtitutus, quum haec diceret. Eſt igitur *domus* h. l. *commoratio.* Veſtra commoratio, inquit Chriſtus, deſeretur et vacua ſtabit. Intelligitur autem *respublica Iudaica.* Ἔρημος deeſt in optimis codd. et verſionibus nonnullis. ὃ μή με ἴδητε — κυρίȣ) *Non me videbitis usque ad illud tempus, quo dicatis: celebrandus est, iussu Dei veniens.* Intelligit tempus, quo ſolemni modo Hieroſolyma ingreſſus eſt. Erat tum tempus Paſchale, quo omnes Iudaei Hieroſolyma proficiſcebantur. Ergo rurſus videbant Ieſum, et acclamabant ei, ingreſſuro in urbem: *Hosianna* etc.

CAP. XIV.

1. Καὶ ἐγένετο — ἄρτον) *Quum aliquando in domum cuiusdam assessoris Synedrii, et Pharisaeorum numero venisset Sabbati die epulaturus.* Nonnulli ἄρχοντα τῶν Φαρισαίων interpretantur *Pharisaeorum principem*, i. e. primarium, qui potius πρῶτος Φαρισαίων diceretur, quam ἄρχων. Formula ἄρτον φαγεῖν ex hebraea formula אֱכוֹל לֶחֶם efficta, non ſignificat *panem comedere*, ſed *coenare, cibum*, eſculenta et potulenta *capere.* Gen. XXIV, 54. 1 Sam. XXX, 16. XI, 13. et aliis locis.

So-

Solebant autem Iudaei dies feſtos et ſabbata hilariter peragere, atque conviviis inſtitutis celebrare. Plutarch. Sympoſ. L. IV, quaeſt. 5. inter Iudaeorum et Bacchi feſta comparationem inſtituit. Cf. Nehem. VIII, 10. Tob. II, 1. Wetstenius et Lightfootus in hor. Hebr. ad h. l. καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν) *ut illi* (qui eidem convivio intererant, Phariſaei et legisperiti) *obſervarent eum.* Καὶ hebraeo more pro *ut* poſitum, et ſequens Indicativus latine per Subiunctivum reddendus. Obſervabant autem, numquid facturus eſſet alienum a ritibus ad ſabbatum pertinentibus, quos magiſtrorum auctoritas et uſus introduxerat.

2. Ὑδρωπικὸς) *Hydrope laborans*, i. e. humoris crudi abundante et ſeſe effundente copia, quam aquam intercutem Latini vocant, Graeci ὕδρωπα et ὕδερον, et hoc morbo laborantes ὑδρωπιῶντας et ὑδεριῶντας. Veriſimile eſt, hominem hydropicum invitatum fuiſſe ab ipſo aſſeſſore Synedrii, idque ab eo factum eo conſilio ut Ieſu inſidias ſtrueret, experturo an Ieſus die Sabbati hominem ſanaturus eſſet.

3. Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν) Iuris controverſi quaeſtionem proponit, ſicut inter ipſos fieri conſueverat. Receptior ſententia erat, non licere ſabbato facere medicinam, niſi mortis periculum ex dilatione immineret.

4. Οἱ δὲ ἡσύχασαν) *quievere*, i. e. *ſiluerunt*, vel ex malitia, vel quia facile praevidebant, ſe in diſputatione cum tali doctore inferiores diſceſſuros eſſe. ἐπιλαβόμενος) *attrectans* eum. Ἀπέλυσε *dimiſit.* Ita ἀπολύειν legitur Matth. XV, 23.

5.

5. Καὶ ἐκ — σαββάτε;) i. e. καίπερ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τε σαββάτε. Facit procul dubio, inquit, pofthabito Sabbati refpectu. Cf. Matth. XII, 11. ubi extat vocabulum βόθυνος, et utroque fignificatur *cisterna*, fovea, quae aquis recipiendis infervit. Si beftiis adeo feftinam curam impendere permiffum, quanto minus periclitantibus hominibus eft fubtrahenda?

7. Ἔλεγε — παραβολὴν) *Praeposuit convivis hanc sententiam.* Παραβολὴν appellat fequentem admonitionem, quia exemplo rei convivalis oftendit, quid in omni vita, neque coram hominibus tantum, fed et coram Deo nobis fit faciendum. Maluit Dominus oblique in convivio admonere convivas, quam coenam aperta obiurgatione infuavem reddere. Ἐπέχων — ἐξελέγοντο) *Animadvertens eos sibi primas sedes eligere.* Ἐπέχειν fc. τὸν νεν, *animadvertere*, vel τὲς ὀφθαλμὲς, *videre*; utrumque enim vocabulum cum verbo ἐπέχειν coniungi folet. Vid. Wetften. ad h. l.

8. 9. Ὅταν — κατέχειν) *A quoquam invitatus ad convivium, noli accumbere in prima sede, ne si forte ab hospite invitatus fuerit te nobilior, is, qui te et illum invitavit, iubeat te huic cedere locum, atque tum non sine pudore ultimum obtineas locum.* Γάμοι h. l. generatim *convivium solenne* indicat, ut Matth. XXII, 2. Ἄρξῃ redundat. Τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν, *ultimum locum occupare.* Μετ' αἰσχύνης dixit, refpiciens ingenia quamplurimorum hominum, qui non minimam fuam putant in ea re exiftimationem agi, quum reipfa tamen illius fubfit detrimentum nullum. Vana autem iftis tempori-

bus

bus inter Iudaeos obtinuisse circa loci praerogativam studia. praeter alia probant loca Matth. XX, 21. XXIII, 6.

11. Vid. notata ad Matth. XXIII, 12.

12. Ὅταν ποιῇς — πλούσιους) Ἄριστον et δεῖπνον hic discernuntur. Illud est *prandium*, cui pauperes etiam intersunt; hoc autem est *coena*: cuius cibi sunt lautiores. Vox πλουσίους referenda est ad omnia ea, quae praecesserunt. φίλους, ἀδελφοὺς, συγγενεῖς, γείτονας, Μὴ φώνει etc. *non potissimum invita* etc. Intelligendus est enim hic locus, ut alii multi, per comparationem, ut Matth. IX, 13. 1 Sam. XV, 22. Hos. VI, 6. Non igitur prohibet *Christus* mutua inter divites amicitiae testimonia; sed opera misericordiae multo praefert, ut quae sine spe humanae vicis Dei caussa praestantur. μήποτε) i. e. ne, si hoc facere contenti sitis, merces vestra hic vobis sit persoluta.

13. Κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους) Πτωχοὺς ad sequentia omnia referendum est, sive illi mutili sive claudi, sive coeci, a quibus, ut mali ominis hominibus, multi abhorrent. Ἀνάπηροι, *mutili*, *manci*, qui aliqua corporis parte laesi, vel proprio membrorum quorundam usu destituti sunt, e. g. claudi, coeci, surdi etc. Sensus v. 12. 13. est: *Non solum invita amicos divites, consanguinitatis, familiaritatis, societatis vinculis tibi coniunctos, qui par pari referre possunt, et referent*: (qui enim hoc facit, is magis suum quam aliorum commodum, magis suam quam alienam voluptatem quaerit; nihil facit laude dignum;) *sed etiam, et multo magis egenos* etc. Sic enim re ipsa ostendes animum benevolum, liberalem. Ceterum haec Iesu exhortatio nihil habebit offensionis, si cogitemus

fer-

sermonem esse de epulis *religiosis* apud Iudaeos valde usitatis, multum diversis a nostris conviviis. Lege enim Mosaica praeceptum erat, ut divites certis temporibus et occasionibus egenos ad epulas invitarent. Deut. XXVI, 12. 13. XII, 5—12. Vid. MICHAELIS *Mosaisches Recht*, Tom. IV, §. 195. p. 119. 128. 129. Ergo hoc Iesu praeceptum sensu stricto non pertinet ad omnes Christianos. Hoc unum spectandum est: *Praestat benefacere egenis, quam convivari cum amicis, a quibus paria expectes.*

14. Ἀνταποδοθήσεται — τῶν δικαίων) *Praemia consecuturus et tempore reditus proborum in vitam.* Non tempus tantum, sed et modus retributionis significatur. Ἀνάστασις δικαίων est ἀνάστασις ζωῆς. Io. V, 24. cui opponitur ἀνάστασις κρίσεως.

15. Μακάριος ὅς φάγεται — τοῦ θεοῦ) *Beatus qui divini regni epulis intererit;* quod alibi sic exprimitur: cum Abrahamo, Isaaco et Iacobo mensae accumbere. Sententia crebra apud Rabbinos, ab *Esdrae*, ut credibile est, temporibus veniens. Iudaei feliciora illa tempora regni Messiani, et omnino felicitatem summam convivii imagine depingere solebant. Convivia autem ille utique de regno Messiae terreno cogitabat. Iesus igitur hanc Iudaeorum loquendi consuetudinem retinens, ab his verbis occasionem arripit, reprehendendi Iudaeorum morositatem et stultitiam, qui invitati ad felicitatem cultoribus Dei et Messiae veris promissam, terrestria coelestibus praeferebant, et beneficia oblata respuebant. Simul docet Iesus, hanc felicitatem non tantum Iudaeis, sed omnibus aliis nationibus esse paratam atque destinatam.

16.

16. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ) Consilium huius parabolae cui similis extat Matth. XXII, 1. sqq. patet ex comm. praecedenti 15. Ἄνθρωπός τις — πολλὰς) *Quidam instruens lautas epulas; invitaverat multos.* Δεῖπνον, *convivium, epulum*, et quidem μέγα, *lautius atque solennius*. Sic vocatur et propter invitatorum multitudinem, et propter ciborum copiam atque praestantiam. Formula ποιεῖν δεῖπνον respondet Hebraeorum עָשָׂה מִשְׁתֶּה Gen. XXIX, 22. ubi Alexandrini vertunt ποιεῖν γάμον.

18. Ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι) *Et omnes coeperunt uno ore*, (vel animo) *se excusare*. Ἀπὸ μιᾶς sc. φωνῆς, vel γνώμης, sive ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως, pariter coeperunt se excusare. Παραιτεῖσθαι, notat vel *recusare* sc. δεῖπνον, vel *sese excusare, veniam petere*. Variis quidem modis excusarunt se, in eo tamen omnes quasi de compacto convenere, ut se excusatum irent. ἀγρὸν ἠγόρασα) *Agrum emi*, sed sub conditione, si talem reperero, qualis esse dicitur. Agrum mercaturo eum saepius revisendum esse, ex Catone I, 1. 4. scribit Columella. *Nam prima* (inquit) *inspectione neque vilia neque virtutes abditas ostendit: quae mox retractantibus facilius apparent*. Sed alii, et fortassis rectius, vertunt: *Emere volo*. Nam verba saepius simpliciter ab Hebraeis, Graecis et Latinis ita ponuntur, ut omissum sit *velle*. Matth. XXVI, 25. Deinde vero etiam aoristus saepe habet vim futuri. Cf. Glassius, Philol. S. pag. 305. sqq. edit. Dath. ἀγρὸς, *ager*, vel *praedium, villa*, ut c. XV, 15. ἔχε με παρῃτημένον) *Habe me excusatum*, s. *habe me eum, qui invitationem ad coenam deprecatus est*. Latinismus.

19. 20. Ζεύγη — πέντε) *Quinque iuga boum emturus sum.* ζεῦγος, *iugum, par.* Cf. Luc. II, 24. Γυναῖκα ἔγημα) *uxorem ducere mihi proposui.* Ὀυ δύναμαι ἐλθεῖν) Idem dicit, quod alii, ſed ruſticius. Ita eorum, qui ſermonem ſalutis reſpuunt, alii videri volunt aliis comiores.

21. Ἐις τὰς πλατείας καὶ ῥύμας) *In latiores et angustiores vias* (urbis). Nam πλατεῖα ſc. ὁδὸς eſt *platea, via latior*, hebr. רְחֹב, cui opponitur ῥόμη, *angiportus, via angustior.* Ἀναπήρες, *mutilos.* Cf. ſupra v. 13. Phariſaei et ſcribae et alii honoratioris conditionis homines contemnebant invitationem ad felicitatem, quam Deus per Meſſiam offerebat. Invitati ſunt igitur contemtae ſortis, piſcatores, publicani, imo et foeminae vitae antea impurioris. Intelligendum autem ἐπὶ τὸ πολὺ, non quod omnes Iudaeorum, qui in Chriſtum crediderunt, tales fuerint, ſed plerique, aut ob rude ingenium, aut ob vitam priorem deſpecti.

23. Ἐις τὰς ὁδὲς καὶ Φραγμὲς) *ad vias et sepes*, ſc. extra urbem, (ad populos extraneos.) Ὁδοὶ, *viae publicae.* Φραγμὸς, *sepes, sepimentum*, quo ager, hortus, vinea cingitur. ἀνάγκασον ἐισελθεῖν) Ἀναγκάζειν ex uſu optimi cuiusque Scriptoris, ſaepe eſt, *verbis alicui aliquid persuadere, rationibus aliquem permovere.* Sic *Ioseph.* Antiquitt. L. VI, c. 54. §. 3. de Saulo, apud mulierem illam ventriloquam commorante, μόλις ἑαυτȣ̃ γενόμενον, συνηνάγκασεν ἡ γυνὴ γεύσασθαι. *Quum aegre ad se rediisset, mulier multis verbis eum permovit, ut cibum sumeret.* Sic paulo poſt in eadem re eſt ἐβιάσατο, quod quomodo una cum τῷ συναναγκάζειν intelli-

telligendum ſit, ipſe Ioſephus docet, quum, explicandi cauſſa, addidit συνέπεισεν.

24. Λέγω — δείπνου) Haec non eſſe videntur *patris-familias*, ſed *Christi* verba. Nam paterfamilias in hac omni parabola alloquitur ſervum; quodſi igitur haec eius verba eſſent, dixiſſet: λέγω σοι. Ergo ὑμῖν referendum eſt ad Phariſaeos et reliquos, quibus Ieſus hanc parabolam propoſuerat. Senſus: Nemo qui ita animatus eſt, ut erant illi primi invitati, meis epulis intererit, i. e. felicitatis in regno meo particeps erit.

25. Ὄχλοι πολλοί) Mali bonis permixti, ut in grandi turba fieri ſolet, quod occaſionem ſequenti ſermoni praebuit. Vide notata ad Matth. X, 37.

26. Εἴ τις ἔρχεται πρός με) Diſcendi cauſſa: *Si quis voluerit me sectari.* Iudaei proſelytis proponebant incommoda, quae legem comitantur: Chriſtus ſe ſectantibus multo maiora. καὶ οὐ μισεῖ) μισεῖν, ut Hebraeum שָׂנֵא h. l. eſt ἀμελεῖν, *minoris aestimare, minus amare, postponere*; nam in Matthaeo eſt: ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, c. X. 37. Et res ipſa docet, ita eſſe intelligendum: nam parentes odiſſe impium eſt; ſemetipſum, impoſſibile. Ad comma 27. cf. Matth. X, 38.

28. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι) *Quis vestrum arcem exstructurus.* Πύργος, *turris; quodvis aedificium magnificum.* In hac comparatione, e quotidiano vitae uſu depromta, ut in multis aliis, non ſunt reſecandae partes ſingulae, quae ad comparationis ὑποτύπωσιν pertinent; ſed id ſpectandum, quo tendat compa-

ratio. Id autem eſt hoc loco, aggredienti profeſſionem Chriſtianismi bene expendenda incommoda et pericula quae talem profeſſionem comitari ſolent. ψηφίζει — ἀπαρτισμόν;) *Rationes init sumtuum, an habeat quae ad perficiendum* opus *satis sint.* ψηφίζει, *rationes subducit sumtuum;* quod λογίζεσθαι dixere: ψηφίζειν autem, quod olim calculis ſeu lapillis rationes explicarentur; unde et de ſummae definitione verbo θέσθαι et *ponere* ſunt uſi. τὰ εἰς ἀπαρτισμὸν) Subaudi ἀναγκαῖα, ἀνήκοντα, aut quid ſimile. Eſt autem ἀπαρτισμὸς, *omnium partium iusta absolutio, nihil ut desit. Complementum, quum numeri omnes iuste complentur.*

31. Ἢ τις — ἐπ' αὐτὸν) *Aut quisnam rex alii regi bellum illaturus, non prius deliberat, utrum cum decem millibus occurrere possit hosti, cum viginti millibus hominum ipsum adorienti?* Πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, *Proficiscens, ut committat proelium aduersus alium regem.* Quum ſaepiſſime apud Profanos occurrat συμβαλεῖν εἰς μάχην, non dubitandum eſt, recte etiam dici συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, praeſertim quum πόλεμος ſaepe idem ſit, quod μάχη. Et ubi συμβαλεῖν nude pro *confligere* poſitum occurrit, ubique εἰς μάχην, vel πόλεμον ſubaudiendum videtur. οὐχὶ — βουλεύεται) Καθίζειν, dicitur de eo, qui vel ſecum, vel cum aliis conſultat. Βουλεύομαι, *cogito, consulto.* ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν) *Illum invadere volenti, expeditionem contra illum facienti.* Ἐπὶ, *contra.*

32. Οὕτως — μαθητὴς) *Ita, qui non renunciaverit omnibus quae ipsius sunt, non potest esse meus dis-*

discipulus, i. e. non poteſt implere officium Chriſtiani. Vox πᾶσι h. l. neutraliter accipienda eſt, ita tamen ut emphaſis non in voce ὑπάρχεσιν, quae pro ἔσι poſita eſt, ſed in verbis: τοῖς ἑαυτοῦ lateat, et *ea quae ipsius sunt*, tam de cognatis et amicis, quam reliquis bonis et vitae commodis, imo ipſa hominis vita accipiantur. Verbum ἀποτάσσεσθαι occurrit apud Ioſephum, Philonem, et alios caſtigatae dictionis ſcriptores, ſicut συντάξασθαι *valedicere*, apud Charit. II, 1. συνταξάμενος ἀπῆλθεν εἰς ἀγρόν. Senſu translato, ut *valedicere* Latinorum i. e. *negligere, contemnere, renuntiare, abdicare, pro derelictis habere*, ſaepius utitur Philo; e. g. Lib. II. Alleg. τί δὲ αἰσθήσει μὲν ἀποτάξασθαι, λόγῳ δὲ ὑποστεῖλαι τὸ γεγονός; *quid proderat sensui renuntiare, et rationi sese submittere?* Non actus hic deſignatur, ſed affectus animi, iſthaec omnia infra Chriſtum ducentis, et parati ea amittere, ſi ſalva pietate retineri nequeant, Cf. 1 Cor. VII. 29. 30. Ergo hoc vult Chriſtus docere parabolis v. 28—32. probatis: Quemadmodum is, qui inchoat aedificium, ſumtus antea computat, an poſſit abſolvere illud; quemadmodum rex, qui bellum parat adverſus alium regem, numerat exercitum etc. ſic etiam is, qui vult me ſectari, deliberet ante, poſſitne deſerere familiam et opes; ſitne animo tam bene compoſito, ut religionem ceteris omnibus praeferat etc.

34. Καλὸν τὸ ἅλας) Adagium hoc ſaepiuscule Chriſtus uſurpavit, ut et alia huius ſeculi. Cf. Matth. V, 13. Senſus eſt: Sal, dum ſalis naturam retinet, optimum eſt; idem ſi naturam ſuam exuat, peius gleba et fimo. Ita Chriſtianiſmi profeſſione nihil excellentius, ſi vita reſpon-

 deat,

deat; nihil peius, nihil nocentius, si nomini vis absit, quod accidere necesse est aliud agentibus.

35. Οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν) i. e. neque per se fructus profert, neque alteri ad fructum prodest, adfert potius sterilitatem. Tales sunt omnes mendosae vitae Christiani, et sibi et aliis inutiles.

CAP. XV.

1. Ἦσαν — ἀκούειν αὐτοῦ) *Accesserunt autem ad eum omnes portitores et facinorosi homines, eius doctrinae audiendae caussa.* Ἦσαν ἐγγίζοντες, pro ἤγγισαν. De portitoribus vid. Matth. V, 46. Cf. Fischeri Proluss. p. 22. In qua urbe id, quod hic narratur, acciderit, ignoramus.

2. Διεγόγγιζον) *Obmurmurabant*, eumque reprehendebant. Nam dedecori ducebant doctori, assidere homini plebeio vel famoso in convivio, et cum eo familiariter vivere. Cf. *Schoettgenii* hor. heb. T. I. p. 93. 251. Οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται) *Hic flagitiosis hominibus delectatur; gaudes consuetudine flagitiosorum.* Sic Malach. I. 8. εἰ προσδέξεταί σε; *num te probabit?* Vide etiam Ies. XLII, 1. coll. Matth. XII, 13. Hesychius: προσδέχεται, προσποιεῖται, *Suos reddit.*

3. Τὴν παραβολὴν ταύτην) Est eadem fabella Matth. XVIII, 11. sqq. sed fine paulo diverso proposita; ibi, ne in cursu ad pietatem offendamus eos, quos Deus tantopere vult servatos: hic, ne eos crudeliter aversemur, quorum Deus miseretur.

4.

4. Τίς ἄνθρωπος — εὕρῃ αὐτὸ;) *Si quis vestrum centum habet oves, et unam earum perdidit, nonne* etc. Τίς pro ἐάν τις, ut Matth. VII, 9. Ἄνθρωπος redundat. Ἔρημος, vid. Matth. III, 1. Τὸ ἀπολωλὸς, i. e. τὸ πλανώμενον. Non enim ovem penitus amiſſam intelligi, ex eo patet, quod ſequitur: ἕως εὕρῃ αὐτό. Τὸ ἐπὶ hic notat cauſſam, quam finalem dialectici vocant.

7. Ἢ ἐπὶ ἐννενηκονταεννέα δικαίοις) Ante ἢ ἐπὶ ſubintelligitur vocula μᾶλλον. Δίκαιοι h. l. ſunt *homines emendati*, *flagitiis abstinentes*. Hoc igitur dicitur: Gaudium exiſtere in coelo ob unius Peccatoris converſionem, magis quam ob XCIX illos iuſtos, quibus ſcilicet non eſt opus de toto vitae genere migrare. Dicitur autem maius gaudium fore, ἀνθρωποπαθῶς, quia inſperata, ut prope deſperata magis non afficiunt. Eſt in his implicata argumentatiuncula a maiore: Si in coelis datur occaſio gaudii, convertente ſe peccatore, quo magis in terris id fieri par eſt, atque decet?

11. Alio exemplo e vita humana ducto probat Chriſtus, recte facere eos, qui homines improbos, ad frugem redeuntes, benevole excipiunt, adeoque cum illis comedunt. Inprimis autem inſignem clementiam Dei, maximis peccatoribus condonantis laudat et commendat.

12. Δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας) *Da mihi ratam partem patrimonii. Glossar. portio*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος, *competens*, τὸ ἐπιβάλλον. *Herodot. IV*, 115. ἀπολαχόντες τῶν κτημάτων τὸ ἐπιβάλλον, *suam quisque partem de bonis sortitus*. οὐσία, Latinis *bona*, res familiaris, et facultates, quae mox etiam βίος nomine indi-

 can-

cantur. διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον) Ratione inita partitionem fecit patrimonii. Nam alioqui maior filius partem tuam non feparans, manfit in familia paterna de paterno vivens. Com. 31.

13. Συναγαγὼν ἅπαντα) *Quum omnia collegisset.* Vino, frumento, pecudibus, reliquisque quae a patre fuo acceperat, in pecuniam verfis. ἀπεδήμησεν — μακρὰν.) *Peregre profectus est in regionem longinquam.* Μακρὰν hic non ponitur adverbialiter, ut nonnulli putant; nam adiectivum μακρὸς iam per fe eft *dissitus*, *longe remotus*. In re fignificata ἀποδημεῖν ἐις χώραν μακρὰν eft longe a Dei cultu et virtutis via recedere. ζῶν ἀσώτως) *Perdite vivens* eft, qui fua culpa in perniciem ruit, ita tamen, ut ἄσωτος ille κατ' ἐξοχὴν vocetur, qui incontinenter vivit et prodigialiter.

14. Δαπανήσαντος — ὑστερεῖσθαι) *Quum autem omnia consumsisset, orta est per illam regionem magna famas, et ipse coepit inopia laborare.* Δαπανᾷν *sumtus facere*, et fenfu malo: *dilapidare, abligurire bona.* Ἰσχυρὸς, *validus*, h. l. *vehemens*, *magnus*. Quae hic dicuntur de fame, de domino, porcis, filiquis, omnia eo pertinent, ut nobis defcribant miferiam eorum, qui vitiis ferviunt.

15. Ἐκολλήθη — χοίρους) *Adhaesit, applicuit se, ut* folent nempe, quibus nullum vitae fubfidium relictum. Ἀγροὶ, h. l. *villa, quae est in agris, praedium rusticanum.*

16. Ἀπὸ τῶν κερατίων) De *siliquis;* nam κεράτιον eft filiqua. i. e. fructus arboris, quem Hebraei חָרוּב, Iudaei hodierni *Bokshorn*, nos *Iohannis Brod* vocamus,

ege-

egenorum victus, eorumque quibus vel viliſſima quaeque non ſuppetunt. Auctores, ſignificationem huius vocis illuſtrantes, citat *Moldenhavverus* in additamentis ad hunc locum. Cf. *Wolfii* curas, ad h. l. Pauli Commentar. Tom. II. p. 458. ſ. καὶ ȣ̓δεὶς ἐδίδȣ αὐτῷ) Solet hoc referri ad τῶν κεράτων. Nil tamen vetat ἐδίδȣ abſolute ſumi; ut ſenſus ſit: *neque enim quisquam ei dederat* (victum.) In Colloquiis graecis veteribus: ἤτησα, καὶ ȣ̓δείς μοι δέδωκεν. *Siliquas* ipſe ſibi ſumere poterat; ſed fruſtum panis, quod ederet, nemo ei dederat.

17. Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν) *Ad se redire* etiam Latinis dicitur, qui ad bonam mentem redit. Phraſes huius generis de iis proprie adhibentur, qui animi deliquium paſſi ad ſe redeunt et rerum extra ſe denuo fiunt conſcii; transferuntur autem ad animum. Qui nempe ad actiones ſuas parum áttendens in diem vivit, *extra se* eſſe dicitur; contra *apud se* eſſe, qui accuratius res in animo perpendit, qui agit, ut hominem ſanae mentis, et qui res rite perpendit, decet. Vide *Kypke* ad h. l.

18. Ἐρῶ αὐτῷ, πάτερ, ἥμαρτον) Non in aetatem, non in malos conſultores culpam reiicit, ſed nudam parat ſine excuſatione confeſſionem. εἰς τὸν ȣ̓ρανὸν) *in Deum*; nam ex oppoſitione ſubiuncta in verbis: καὶ ἐνώπιόν σȣ, ſatis intelligitur, nomine τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ *Deum* hic indigitari. Ortum ſuum phraſis iſta habet a Chaldaeo idiomate, ceu patet ex Dan. IV. 23. דִּי שַׁלִּטִין שְׁמַיָּא. Eſt autem in hac voce ſic uſurpata metonymia, vel Subiecti, vel continentis pro contento, ut *coelum* ſignificet *eam potestatem*, *quae in caelo maxime relucet*, aut quae *coelos habi-*

 tat.

tat. καὶ ἐνώπιόν σου) *Et adversus te*, vel *te iudice.* Videtur et haec phrafis formata iuxta Hebraeam illam: חָטָא לִפְנֵי פְלוֹנִי *peccare coram aliquo*: pro quo Graeci alias dicere folent: ἁμαρτάνειν εἰς τινα, περί τινα, πρός τινα.

19. Ποίησον — μισθίων σου) *Tracta me, ut unum mercenariorum tuorum.* Nam ποιεῖν non tantum cum Dativo, fed et cum Accufativo fignificat *tractare.* Senfus eft, fe nihil eximium aut praeclarum a patre vel petere vel exfpectare, fed contentum fore, fi eadem illum cum mercenario forte effe iuberet. Recte qui bona adhuc iuvenis dilapidaverat, mercenarii nomen adfcifcit.

20. Εἶδεν — ἐσπλαγχνίσθη) i. e. *agnovit eam pater et misericordia motus est.* Verbum εἶδεν non aetum tantum videndi, fed et agnofcendi celeritatem exprimit. Quintilianus in Declamationibus: *Parentum affectus nunquam in tantum vincuntur odio, ut non ad naturam suam revertantur.* δραμὼν) Feftinatio patris, in amplexus filii ruentis, opponitur tarditati et cunctationi filii. Inter omnes Chrifti parabolas haec fane eximia eft, plena affectuum, et pulcherrimis picta coloribus.

22. Τὴν στολὴν τὴν πρώτην) *Stolam illam praecipuam*; nam ad excellentiam, non ad tempus trahenda eft vox πρώτη, quomodo et Syrus accepit. Erat autem toga veftimenti genus ingenuis proprium, non fervis. Vid. Octav. Ferrarium *de re vestiaria* Lib. III. c.24. unde et fervi manumiffi *stola et toga* donabantur, ut apud *Quintilianum* Declamat. 347. δακτύλιον) apud Orientis populos dignitatis eximiae fignum, Gen. XLI. 22. aut etiam opu-

len-

lentiae, Iac. II, 2. Intelligendus autem hic annulus *aureus*; talis enim erat ingenuorum, teste *Appiano* de Bello Punico, quum viciſſim ſervi *ferreo* uterentur, auctore *Apuleio* Metamorph. X. Καὶ ὑποδήματα εἰς τὰς πόδας) Calceis carebant ſervi, teſte *Servio* ad Virgil. Aeneid. I. 286. Omnia eo ſpectant, ut ſignificetur, *filio, qui se abiiceret ad sortem mercenariorum, pristinam filii dignitatem a patre esse restitutam* Applicatio eſt facilis. Deus nimirum peccatorem ad frugem redeuntem, ita in gratiam recipit, ut eum filii loco habeat. Neque ſunt premendae ſingulae ſimilitudinis partes, ut quaeratur quid ſignificent *toga, annulus, calcei.*

23. Καὶ ἐνέγκαντες — θύσατε) *Et vitulum illum altilem (vel saginatum) mactate.* Θύειν h. l. non eſt *sacrificare*, ut nonnulli volunt, ſed *mactare*. Nam ex contextu patet, omnem illam mactationem eo ſpectaſſe, ut Pater cum domeſticis hilarem ſumeret diem. Hinc ipſe cum θύσατε ſtatim coniungit: καὶ φάγοντες εὐφρανθῶμεν, *edamus et genio indulgeamus*, laetitia fruamur, vel potius: *epulemur.* Nam verbum εὐφραίνεσθαι ad imitationem hebraici שִׂמְחַת ſignificat etiam *epulari*, e. g. Deut. XIV, 26. XXVII, 5. ubi οἱ ὁ habent εὐφραίνεσθαι, Vulg. *epulari.* Grammatici etiam veteres et gloſſographi verbum εὐωχεῖσθαι verbo εὐφραίνεσθαι interpretati ſunt. Vid. *Fischeri* Proluſſ. p. 579. ſqq.

24. Οὗτος — εὑρήθη) Senſus eſt: *Hic filius meus antea non amplius in vivis esse credebatur, iam vero illum vivere scio.* Sic etiam Profani. Achilles Tatius L. VII. μὴ γὰρ οὐ πολλάκις τέθνηκεν; μὴ γὰρ οὐ πολλάκις ἀνεβίω;

βίῳ; nonne saepius illam mortuam esse putasti? nonne saepius iterum eam vivere comperisti? Involvunt autem haec verba: *Perdite vivebat, idque facere desiit.* 1 Tim. V, 6.

25. Ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν) *audivit concentum et choros. Servius* in Aen. l. 499. *Chori* ſaltantium et cantantium dicuntur. Erat autem apud Orientis populos non inhoneſta ſaltatio; nec hodie apud illos ulla hilaritas feſta facile ſine concentu et ſaltatione celebrari ſolet. Vid. *Beobacht. über den Orient*, Tom. II. p. 89. Ceterum filius natu maior, indigne ferens bonitatem patris in fratrem iuniorem, eſt imago Iudaeorum, inprimis Pharíſaeorum, aegre ferentium, quod Deus per Meſſiam portitoribus et profanis ſalutem offerret, eosque ad frugem redeuntes in gratiam reciperet.

27. Ὅτι — ἀπέλαβεν) Verbum ὑγιαίνειν hic non tantum corporis ſed et mentis ſanitatem ſignificat. Suadet hoc nexus quod ſc. *ad se redierit* v. 17. quod quum mortuus fuiſſet, *revixerit*. In primis ὑγιαίνοντες vocantur illi, *qui sobrie et continenter vivunt*, ita ut ὑγιαίνειν opponatur voluptatibus, intemperantiae, luxui, impudicitiae, et idem ſit quod σωφρονεῖν.

29. Τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι) Qui ſe probatos volunt et officia ſua, a diuturnitate temporis ſolent argumentum ſumere. Vide Gen. XXXI, 38. 41. Δουλεύω σοι, i. e. non filii tantum reverentia te colui, ſed et ſervi timore. καὶ οὐδέποτε — παρῆλθον) *Nullum imperium tuum omisi.* Nam παρελθεῖν) h. l. eſt *omittere, negligere, transgredi*, quae notio ſupra quoque c. XI, 52. occurrit.

30.

30. Ὁ υἱός σου οὗτος) *Filius tuus iste.* Sic loquitur per contemtum. οὗτος *iste, nequam,* quem ne quidem pro filio agnoſcere deberes.

31. Τέκνον — σά ἐστιν) Q. d. Non haec in tuam contumeliam facio, ſed in illius honorem. Tu heres meus, ergo κύριος πάντων. Ubi tanta, quanta inter nos communio intercedit, nil donis opus. Σά ἐστιν, intellige proprietate, non pleno dominio. Oſtendit Chriſtus, iis qui pii ſemper fuerunt, hinc non dari iuſtam quaerendi materiam, quod poenitentes recipiantur in gratiam. Praeterea eſt συγχώρησις. Neque enim Phariſaei et Legisperiti vixerant ad praeſcriptum divinae legis; ſed quum tales videri vellent, Chriſtus, hoc velut illis largiens, oſtendit, ne ſic quidem eſſe, cur veniam invideant poenitentibus quum per eam nihil ipſis decedat.

CAP. XVI.

Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τὰς μαθητάς αὐτοῦ) Particulae δὲ καὶ indicant huius capitis nexum cum praecedente. Ieſus nempe, refutatis Phariſaeis et Scribis, familiaritatem eius cum portitoribus et profanis iniquiore animo ferentibus, ad eos ipſos portitores, qui ipſum adierant, ſe convertit, novosqne hos diſcipulos de officio maximi momenti ſerio admonet. Commendat enim hac parabola rectum divitiarum uſum, ita eas collocandas eſſe docens, ut beneficentiae noſtrae fructus in futuro ſeculo ſimus percepturi. Qui hic vocantur μαθηταί, non ſunt duodecim Apoſtoli; hi enim non erant divites; ſed novi illi diſcipuli ex portitoribus, de quibus cap. prrecedente. Videntur inter hos

ho-

homines opulenti fuiſſe. Ὀικονόμον) *Administratorem rei familiaris*, quae eſt οἰκονομία; nam et οἶκος inter alia rem et bona, facultatesque notat, quae ſunt ȣσία, ὑπάρχοντα, κτῆσις. ȣτος διεβλήθη αὐτῷ) *Hic apud eum delatus est*; neque falſam fuiſſe iſtam delationem, ſequentia docent. Vox διαβάλλειν eſt ex earum numero, quae veteribus Grammaticis *ancipites* dicebantur; nam non ſolum *calumniari*, ſeu *falso accusare*, ſed in univerſum *denuntiare* aliquid denotat, ſive verum illud ſit, ſive falſum. Sic apud Ioſephum Antiq. L. VI. c. 10. §. 2. Sauli filia, amore Davidis capta, eumque amoris affectum non celans, dicitur διαβληθῆναι πρὸς τὸν πατέρα *apud patrem delata esse.* Ut diſpenſator bonis domini ſui, ita multi divites opibus providentia divina ſibi conceſſis peſſime abutuntur.

2. Τί — σȣ) i. e. *Qualia et quanta sunt, quae de te audio?* Nam τί τȣτο ἀκȣω; conciſe dictum eſt, pro: τί ἐςι τȣτο ὃ ἀκȣω; et vox τȣτο in contextu auget rei invidiam. ἀπόδος τὸν λόγον) δȣναι λόγον, referre, ſeu reddere rationes, quod de rebus negotiisque geſtis fieri ſolet. Huic interpellationi reſpondent in re ſignificata morbi, et ſi quid aliud nos mortalitatis admonet.

3. Εἶπε — ποιήσω;) *Secum cogitabat: quid agam? Donatus* in *Terentii Adelphis*: *Moris est secum loqui vel senes, vel maxime aliquid ex animo agentes.* Τί ποιήσω; Ita loqui ſolent, qui inopia conſilii vel pecuniae laborant. σκάπτειν — αἰσχύνομαι) *Fodere nequeo, mendicare me putet.* Σκάπτειν eſt, *terram fodere*, quod inprimis in hortis fiebat ſementis faciendae cauſſa. Qui ad ſummam redacti erant inopiam, hoc labore, in

in fundis aliorum mercenarie ſuſcepto, vitam tolerabant; haecque ſervilis erat opera, quae duriſſima eſſe putabatur et ignominioſa. Alii putant ſpecie pro genere poſita indicari: *agriculturam exercere, agrestia opera facere.* Ὀυκ ἰσχύω, *non valeo;* vires mihi deſunt. Bene Euripides: Κακαὶ γεωργεῖν χεῖρες ἐυ τεθραμμέναι. Addit: *Mendicare erubesco:* id enim flagitioſum nimis. Sirac. XL, 29.

4. Ἔγνων — οἴκους ἀυτῶν) *In mentem venit, quidnam mihi faciendum sit, ut, quum amotus fuero a munere, sint, qui me in domos recipiant.* Δέξωνταί με, ſcil. δεξάμενοι, *ut sint qui me domo et hospitio excipiant.* Eſt autem antecedens pro conſequente: *qui mihi victum praebeant; qui mihi de cultu victuque prospiciant.* Io. XIX, 27. Hoc eſt quod infra com. 8. oeconomus iſte dicitur Φρονίμως πεποιηκέναι, non quod laudetur iniquitas eius, ſed quod in ſtatu adhuc meliore poſitus, providus ſecuturae iam ſortis difficultatibus occurreret.

6. Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου) ὁ βάτος, Hebraica menſura, nomen habens ab Hebraeo בַּת, quod alii interpretati ſunt βάτον, alii βάδον. Ὁ δὲ βάδος, ait Ioſephus Antiq. L. VIII, c. 2. §. 9. δύναται χωρῆσαι ξέστας ἑβδομήκοντα καὶ δύο, *Badus, mensura liquidorum est circiter 72. sextarios continens.* τὸ γράμμα) Verſio Vulgata: *Cautionem,* i. e. Chirographum, Syngrapham.

7. Ἑκατὸν κόρους σίτου) *Decem coros tritici.* Eſt etiam ὁ κόρος Hebraicae menſurae ſpecies, et iuxta Ioſephum *tantum valet, quantum decem medimni Attici;* δύναται μεδίμνους ἀττικοὺς δέκα. Antiquitt. L. XV. c. 12.

8.

8. Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος) i. e. *dominus Oeconomi* in parabola, (ut comm. 3.) Oeconomum ſuum laudavit. τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας) i. e. τὸν ἄδικον, ut recte interpretatur Syrus ex Hebraismo. Quemvis in facto iniquo, non potuit dominus non probare ſollertiam diſpenſatoris; atque in hac ſollertia ſita eſt vis ſimilitudinis, non in facti improbitate. Sed a minori argumentum ducitur. Si laudatur ſollers improbitas, quanto magis prudentia cum virtute coniuncta? ὅτι οἱ υἱοὶ — τὴν ἑαυτῶν) *Nam profani homines prudentiores sunt inter se iis qui religionem colunt.* Haec non ſunt verba heri, ſed ipſius Chriſti. *Filii huius seculi* ſunt, qui nihil aliud curant, quam vitae huius commoda, de futuro ſeculo nihil ſolliciti. Nam ὁ αἰών, ſive vertatur *tempus*, ſive *mundus*, indicat res quae ſunt huius temporis. Ergo οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ſunt homines, qui rebus huius vitae ſtudent et dediti ſunt, easque unice optant et quaerunt. *Filii lucis* ſunt ſtudioſi melioris cognitionis, ſapientiae et virtuti dediti. Nam τὸ φῶς hic accipitur ampliſſima ſignificatione, ut meliorem cognitionem et virtutem indicet. Igitur nec *filii huius seculi* ſunt flagitioſiſſimi, nec *filii lucis* ſunt ſanctiſſimi, ſed utrique deſcribuntur a ſenſu et ſtudiis ſuis. Sunt autem rerum terrenarum ſtudioſi prudentiores ſtudioſis melioris cognitionis et virtutis εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν, *erga suam aetatem*, erga homines ſuae aetatis, in uſu familiari et conſuetudine cum coaetaneis. Γενεὰ דּוֹר, *homines eiusdem aetatis*. Verba: εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν itaque verti poſſunt: *Inter se; unus erga alterum.* Alii aliter; e. c. Grotius: *in rebus suis agendis*, per Hebraismum illum, quo *generationes* idem ſunt, quod actiones, Gen.

Gen. VI, 9. Beza: *in suo genere*; ut εἰς pro ἐν positum, et per Metonymiam ἡ γενεὰ sint homines suae aetatis s. seculi, non secus ac illud Gen. VI, 9. Noa vir iustus fuit בְּדֹרֹתָיו *in generationibus suis*, i. e. collatus ad impiam hominum colluviem, qui illa aetate vixerunt.

9. Ποιήσατε — μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας) Μαμωνᾶς est syriacum ממונא, *opes*, *divitiae*. Proprie *idolum* significat, *quod divitiis praeesse credebatur*, a Graecis Πλοῦτος dicebatur, et a Syris religiose colebatur. Vid. *Schleusneri* Lex. ad h. v. Ἐκ τοῦ Μαμωνᾶ, *ope divitiarum*. *Comparate vobis amicos ex divitiis vel opibus fallacibus, et mendacibus*, quae possessoribus non praestant, quod pollicentur; ut ἄδικος idem sit quod δόλιος, *dolosus*, tum quod δίκαιος in S. Scriptura saepe idem valeat, quod ἀληθὴς, et LXX. hebraicum שֶׁקֶר saepe reddere soleant ἄδικος vel ἀδίκως, e. g. Exod. XXIII, 7. Levit. XIX, 12. et aliis locis, tum quod ἄδικον v. 11. opponatur τῷ ἀληθινῷ. Potest tamen μαμωνᾶς τῆς ἀδικίας etiam explicari de *divitiis, aut opibus male partis* genitivo *acquirendi modum* denotante. Sic quadrat *applicatio parabolae cum parabola:* Iste Oeconomus comparavit sibi amicos ex opibus male partis, ita et vos comparate vobis amicos ex opibus vestris male partis. Tales opes corraserant non modo portitores, sed Pharisaei quoque, quos coetui eorum, qui hanc parabolam audiebant, interfuisse, satis apparet ex v. 14. Ceterum non favet haec explicatio eorum impiae superstitioni, qui licitum sibi esse opinantur per fraudes et quovis iniusto modo corradere opes, dummodo liberales sint in egenos, et partem bonorum in pios usus convertant. Nam

 ad

ad opum legitimum usum hoc etiam requiritur, ut quod aliis violenter et per fraudem ereptum est, illis, quantum fieri potest, restituatur. Exod. XXII, 3. Commendat Iesus rectum usum divitiarum, sive illae legitimo sive illegitimo modo sint acquisitae. ἵνα ὅταν — σκηνὰς) *Ut quum defeceritis*, i. e. quum mors a bonorum huius vitae procuratione vos abstraxerit, (*quum defuncti fueritis*) *in aeterna illa habitacula recipiamini.* Ἐκλείπειν quidam de *morte* explicant, et recte quidem, ut mihi videtur. Nam subintelligi debet τὸν βίον, vel τὸ ζῆν, vel simile quid. Sic *Lucian.* Macrob. Ἄτταλος δύο καὶ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ἐξέλιπε τὸν βίον, *Attalus anno vitae* 82. *mortuus est. Polyb.* II, c. 41. τὸ ζῆν ἐξέλιπον, *vivere desierunt. Aelian.* Var. Hist. XIII, 20. τὴν ψυχὴν ἀπέλιπεν, *vitam amisit.* Aliis ἐκλείπειν h. l. est *deficere, decrescere. Grotius* ex praecedentibus subaudiri vult τοῦ μαμωνᾶ, *quum divitiis illis destituemini:* quod eodem recidit; nam cum morte omnes opes terrenas amittimus. Δέξωνται ὑμᾶς verte: *recipiamini*, ex Hebraismo illo, quo tertiae personae verborum impersonaliter sumuntur, ut supra c. XII, 20. Deus est is, qui nos recipit in aeternam illam commorationem. Pauperes certe, quos nobis amicos facimus, non possunt nos in coelum recipere; nam quod pro nobis orant, hoc non valet: recipiunt nos in coelum. Deum nobis facimus amicum, quando bonis huius vitae sic utimur, uti Deus vult. Nam faciendo voluntatem Dei, eius amicitiam nobis conciliamus, benevolentiam eius consequimur. Εἰς τὰς αἰωνίους σκηνὰς, in domos non προσκαίρους, ut dispensator ille, sed in mansiones aeternas, Ioan. XIV, 2. 2 Cor. V, 1. Sic etiam Profani, e. g. *Cic.* Tusc. I. 49. in aeter-

aeternam et plane in noſtram domum remigremus. Varias recentiorum huius loci explicationes NITZSCHII, HENKII, MOELLERI, ZEUNII, WINTERBERGII, aliorumque recenſuit, et diiudicavit D. CHRISTOPH. FRID. ENKE in diſſ. ad h. l. Ipſe vertit: *Ego vero vobis hoc consilium do: Comparate vobis incertarum divitiarum ope amicos, ut, quum defeceritis opibus omnibus. illi vestram in aeterna domicilia receptionem adiuvent.* Addi poteſt M. KAROLI PHIL. CONZII commentatio in HENKII novo promtuario, Tom. I. Part. I. pag. 184. ſq. Nihil habet offenſionis haec parabola, dummodo conſilium eius ſpectetur, quod non aliud videtur eſſe quam hoc: religionis cultores imitari debere *prudentiam* Oeconomi, qui rebus ſuis ita proſpexerit, ut ſibi conciliaverit amicos, qui eum ab oeconomi munere remotum, ſuſtentare poſſent et vellent ad dies vitae (v. 4. et 9.) non autem eo modo quo ille fecit, utpote unus ἐκ τῶν υἱῶν τȣ̃ αἰῶνος τȣ́τȣ, ſed potiùs ita ut decet τȣ̀ς υἱȣ̀ς τȣ̃ φωτὸς, qui ſibi proſpicere debent de felicitate non terrena et caduca, ſed aeterna. Ab improbis etiam hominibus diſcere licet.

10. Ὁ πιςὸς ἐν ἐλαχίςῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιςός ἐςι) *Qui in rebus minoris momenti et pretii fidelis est, is etiam in maioribus fidelem se praestabit.* Indefinite haec ſunt accipienda, non de eo quod ſemper fit, ſed de eo quod plerumque accidere ſolet. Ἐν ἐλαχίςῳ, i. e. *in rebus et negotiis minoris momenti et pretii.* Ἐν πολλῷ Vulgatus recte vertit *in maiori*; nam τὸ πολὺ h. l. reſpondet hebraico רב, quod interdum de amplitudine et praeſtantia uſurpatur. 1 Reg. IV, 29. Sed apud *Thucydidem* etiam,

Homerum, aliosque πολὺ habet hanc vim, ut BUDAEUS docet in *Commentariis linguae graecae.* Senſus igitur eſt: Servo qui minora negotia ſibi demandata fideliter curat, ei plerumque maiora tuto credi poſſunt. Solent heri famulorum ſuorum fidem in re non magni pretii explorare, atque inde de maioribus coniecturam facere. Ita Deus iis, qui huius vitae bonis recte utuntur, maiora olim committet. Ratio oppoſiti per ſe patet.

12. Εἰ οὖν — πιϛεύσει;) *Si igitur in administrandis caducis huius vitae bonis fideles non estis, maiora et vera bona quomodo vobis credi possint? Iniustus Mamonas* h. l. per metonymiam conſequentis dicitur pro *minimo* ac vili, quia propter vilitatem non tantum fidis, ſed etiam perfidis hominibus tribuitur. Vide ſupra ad comma 9. notata. Confirmatur haec expoſitio eo, quod τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ opponitur τὸ ἀληθινὸν. Nam *verum* eſt h. l. *quod natura et revera est id quod dicitur*, non fictitium, quod, ſpeciem tantum habet. Vel etiam τὸ ἀληθινὸν eſt *certum firmum, perpetuum*, quod ſenſu occurrit apud *Philonem* de Temul. p. 270. Huius generis ſunt bona illa coeleſtia probis parata.

12. Καὶ εἰ — δώσει;) *Et si in administrandis alienis* bonis *fideles non estis, quis vobis crederet bona, quae a vobis ut propria considerari possent*, i. e. meliora, excellentiora caducis huius vitae bonis, in aeternum duratura? Ἀλλότριον eſt, quod Deus nobis ad uſuram, ad breve tempus conceſſit, quo pertinent omnia bona *externa*, et tandem peritura. Vocantur *aliena*, quia ab arbitrio noſtro non pendent. His opponitur τὸ ἡμέτερον, *nostrum*, ſive

five quod ut bonum nobis proprium confiderare poffumus, fi nobis femel a Deo eft conceffum. Intelliguntur fine dubio bona illa aeterna, quae erunt fructus et praemia vitae in his terris bene actae, ut fenfus fit: Si *in administrandis huius vitae bonis fideles non fueritis, non poterunt vobis credi maiora, aeternum duratura, excellentiora bona in altera vita.* Haec, quae v. 11. et 12. dicuntur, funt fuperiorum explicatio, et cum iis cohaerere debent.

13. Vid. Matth. VI, 24.

14. Καὶ οἱ Φαρισαῖοι) Ut qui fe turbae audientium iungere folerent, captaturi calumniae occafionem. ἐξεμυκτήριζον) *Deridebant.* Denotat autem ἐκμυκτηρίζειν *infignem derisionem, adhibito quodam gestu narium; die Nase rümpfen.* Figurate Graecis μυκτὴρ eft *insignis irrisor.* Et Martialis non nafutum, fed *nasum* quendam vocat. Hinc Latini, *naso suspendere*, et *suspendere naso adunco* dixerunt. Sannis exceperunt avari ifti confilia Chrifti ad beneficentiam ducentia, utpote ab eorum ingenio prorfus aliena.

15. Οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς) *Qui vobis ipsis laudem virtutis tribuitis,* ut fupra c. X, 29. Faciebant autem hoc Pharifaei magno molimine caerimoniarum, quas admirabatur populus. ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν) Deus fcit, in animis veftris nihil effe verae fanctimoniae. ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστι. *Quod enim hominibus magnum videtur, apud Deum* (faepe) *habetur abominandum.* Βδέλυγμα, abftracto pofito pro concreto, idem eft ac βδελυκτόν. Senfus eft: multa, quae hominibus videantur eximia atque in excelfo

posita, Deo maxime displicere, quia absit vera animi probitas. 1 Sam. XVI, 7. Intelligendum est hoc dictum de iis, qui per simulationem hominum laudem captant, non de omnibus qui inter homines sunt admirationi.

16. Ὁ νόμος — Ἰωάννε) Sc. προεφήτευσαν, quod extat in loco parallelo. Matth. XI, 13. Sensus est: *Institutio in religione, qua Moses et prophetae usi sunt, duravit ad tempora usque Ioannis.* Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται significat universam V. T. doctrinam. Haec, inquit Iesus, nunc cum mea praestantiore et perfectiore est coniungenda et commutanda. Quomodo haec et quae sequuntur cum praecedentibus cohaereant, non satis perspicuum est. Nonnulli hac ratione connectunt, quasi Iesus diceret: ne miremini, si maiora dilectionis opera nunc, quam olim aperte exigantur. Id enim postulat temporum ratio. Nunquam tanta in vos Deus beneficia contulit, quanta nunc confert; quid mirum est, si, qui plus contulit, de collato plus exigit? καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται) *Et unusquisque in illud* (regnum) *vi irrumpit.* Omnibus patet aditus in illud regnum; magna vi traditur doctrina de eo; non tamen adeundum, nisi improbo labore. Cf. notata ad Matth. XI, 12. 13.

17. Εὐκοπώτερον δέ ἐστι) Cf. Matth. V, 18. Ceterum optime cohaeret praecedentibus. Nam Christus, ne, quae dixit, ideo dixisse putarentur, quo legis Hebraeae reverentiam animis hominum eximeret, contra ostendit, nihil legis periturum; suis enim praeceptis non aboleri legem, sed consummari. Sic omnino res se habet. Nam vaticinia in libris Mosis et Prophetarum comprobavit

even-

eventus. Summa legis et Prophetarum, unum esse Deum, eumque prae ceteris omnibus amandum esse, homines omnes a nobis esse amandos etc. semper vera fuit, et in aeternum vera erit. Neque eo, quod Oeconomia ista cessaverit, doctrina ipsa facta est falsa; praedictum enim est, eam esse cessaturam.

18. Πᾶς ὁ ἀπολύων) Matth. V, 81. sq. Quod dixerat Christus, insigni exemplo illustrat. Optabat Moses, omnia non necessaria divortia tolli, sed hoc obtinere non poterat sine maioris mali periculo. Christi lex, maioribus auxiliis populum meliorem colligens, palam et aperte vetat, quod Moses improbans tolerabat.

19. Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλέσιος) Hic Christus ad argumentum, unde sermonem inceperat, regreditnr, de usu divitiarum. Certant veteres novique interpretes, id quod hic sequitur, historia ne sit, an fabula. Alii Sadducaeum, alii Pharisaeum, alii Caipham, sacerdotum principem, Hannae generum, alii Herodem Antipam indigitari opinantur. Sed multo probabilius est, omnem hanc narrationem ad parabolas esse referendam. Nam Λάζαρος לֹא עֵזֶר, *auxilio destitutus*, vel אֱלִיעֶזֶר, *Deus auxilium praestat*, est nomen fictum, quo omnino homo inops et pauper significatur. Deinde etiam plura in hac narratione occurrunt, quae parabolam enarrari aperte demonstrant, e. gr. comitatus angelorum, colloquium inter Abrahamum et divitem institutum, coena, et huius generis alia. Denique similis parabolae vestigia reperiuntur in Gemara Codicis Berachoth, c. 5. ut Wolfius observat in curis

ad h. l. Cf. Kuinoelii Pericopas Evangel. Vol. II. pag. 1. f. Depingitur itaque homo dives quilibet, ita animatus, ut homo ille dives animatus erat, quem Iesus hic descripsit. Docet Iesus in magno esse errore eos, qui externa bona pro singularibus divini favoris documentis habeant, eos autem, qui necessariarum rerum inopia premuntur, tanquam impios et Deo invisos esse putent. Simulque docetur, malis malam, bonis bonam sortem paratam esse post hanc vitam; nullo plane respectu ad externam conditionem hominum in hac vita habito. Ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον) *Induere solebat purpuram et byssum.* Purpureas vestes inprimis fuisse constat pretiosas. Utebantur iis principes, primores populi, aliique homines opulenti, unde et regum amici haud raro vocantur *purpurati.* Hebraei autem, sicut et Aegyptii et alii illis in locis populi, *lineis vestibus* plurimum usi fuere. *Byssum* subtilissimum linum Achaicum esse, scripsit *Plinius*, pretio aequale auro. Videtur esse hebraicum בּוּץ. cuius origo ex *Io, Reinoldi Forsteri* sententia (in libello peculiari, Londini 1776. edito) quaerenda est in lingua Aegyptia, quod Hebraei usurpare coeperunt post aetatem Salomonis regis, quum antea nomine שֵׁשׁ usi fuissent, et significatur eo genus lini, quod in India et Arabia et Aegypto quum ex arboribus, tum e plantis collectum fuit. Dicitur igitur hoc: istum divitem admodum pretiose ac splendide fuisse vestitum. Cf. *Kuinoel* ad h. l. εὐφραινόμενος — — λαμπρῶς) Bene Vulgatus: *et epulabatur quotidie splendide.* In Glossario: εὐφραίνω, *epulor.* Ἐυωχεῖται etiam apud Hesychium exponitur εὐφραίνεσθαι. Cf. notata ad Matth. XV, 23.

20.

20. Ὀνόματι λάζαρος) *Drusius* putat, Hebraice ſcribendum אֶלְעָזָר, adeo ut *Lazarus* et *Eleazarus* idem valeant. Quod non de nihilo. Nam לָעָזָר, *Lazar*, ab Hieroſolymitanis tempore Chriſti, contracta pronuntiatione uſurpatum pro אֶלְעָזָר, pluribus exemplis ad Io. XI, 1. oſtendit *Io. Lightfootus Hor. Hebr.* Ἐβέβλητο — ἡλκώμενος) *Iacebat ad vestibulum eius ulceribus plenus*, ut iterum hic optime Vulgatus. Solent eius fortunae homines ſordibus atque illuvie ulcera contrahere.

21. Ἐπιθυμῶν — πλουσίου) *Cupiens satiari e micis decidentibus de mensa divitis*, vel, ut *Elsnerus* mavult: *contentus erat, magni aestimabat*, ſatiari micis de menſa cadentibus. Ita LXX Hebraeorum חָפֵץ Ieſ. LVIII, 2. reddunt per ἐπιθυμεῖν. Nam *micas* etiam negatas fuiſſe pauperi, non eſt veriſimile. Ἀλλὰ καὶ - ἕλκη αὐτοῦ) Quia Lazarus quotidie ad portam aulae interioris ante aedes divitis iacebat, ideo canibus huius domeſticis ita innotuit, ut ad eum accederent, dolorem quem attulerunt ulcera, lingendo mitigaturi. Pertinent haec tamen ad ornatum fabulae, propterea addita, ut hominis illius divitis inhumanitas, et Lazari miſeria vividis coloribus depingerentur.

22. Ἀπενεχθῆναι — ἀβραάμ) *Ut ab angelis duceretur in sinum Abrahami.* Senſus eſt: *ut summi gaudii in Paradiso cum Abrahamo fieret particeps.* Ἀ υ τ ὸ ν i. e. *animum eius.* Ita paſſim Graeci quoque et Latini Poetae *animos* corporibus ſolutos *hominum* nominibus appellant, ut Grotius notat. Dicit autem ὑπὸ τῶν ἀγγέλων,

quia vetus Iudaeorum erat traditio, piorum animas ab angelis deduci εἰς πα ἀδεισον. Meminit Paraphraftes Chaldaeus ad Cant. IV, 12. aliique, quos Wetftenius laudat. Graeci et Romani *Mercurium* ducem animarum ad inferos fingebant. *Horat.* Od. I, 10. 17. de Mercurio: *tu pias laetis animas reponis sedibus.* Quae hic Chriftus de *sinu Abrahami* dicit, non debent fimpliciter, fed ex confuetudine iftorum temporum, quam fecutus eft, et ex ufitato tum de rebus differendi modo intelligi. Nempe gaudia poft hanc vitam tunc temporis fub convivii fpecie haud raro defcribi folebant. In conviviis autem folebant dilectiffimi in finu eius recumbere, qui convivii princeps effet. Io. XIII, 23. Indicatur ergo hic fummus *Lazari* honos, ut qui in illa beata fede proximus haereret Abrahamo, cuius eximiam fidem, et in malis perferendis conftantiam effet imitatus. Unde patet, homines ftatim a morte corporis frui forte fua. Fecit Iefus, quod facere folent et debent doctores populares, qui erudiendi cauffa verba ad populum facientes ad feculi fui mores, hominumque audientium opiniones defcendunt. Hoc etiam de iis, quae in hac narratione fequuntur, valet. Ἀπέθανε — ἐτάφη) Sine dubio pompa funeris erat magnifica, et illatus eft monumento maiorum fuorum. Sed de tantis divitiis hic honor illi poftremus contigit.

23. Καὶ ἐν — κόλποις ἀυτȣ) In orco *autem, quum cruciaretur, oculis sublatis, Abrahamum e longinquo vidit, et Lazarum in sinu eius recumbentem.* Vox Graeca ᾅδης, cui refpondet Hebraea שְׁאוֹל, et Latina inferorum, denotat *illum locum communem, in quem recipiun-*

cipiuntur omnes hominum vita functorum animae. Nunquam vero ſignificat aut ſepulcrum aut coelum. Nam qui coelum petunt, aſcendere, qui vero ad inferos abeunt, deſcendere dicuntur: et illi etiam apud inferos eſſe leguntur, qui neque ſepulturae honore neque coeleſti gaudio fruuntur. Ita fuit dives quidem ἐν ᾅδȣ, ſed fuit etiam Lazarus, diſterminatis ᾅδȣ regionibus. Nam et Paradiſus et Gehenna, ſive, ut loquebantur Graeci, Elyſium et Tartara ſunt ἐν ᾅδȣ, hoc tantum diſcrimine, quod locus beatorum ſit in ſuperioribus, locus damnatorum vero in inferioribus regionibus τȣ̃ ᾅδȣ, quarum infima et triſtiſſima eſt Tartarus. *Anthol.* I. 37. 19. πάντας ὅμως θνητȣ̀ς εἷς ἅιδης δέχεται. *Silius Ital.* XIII, 625. Domus omnibus una. *Midras Ecclesiast.* VII, 14. *Rabbini dicunt, paradisus et gehenna ita posita sunt, ut ex uno loco in alterum proſpiciant.* Locum τȣ̃ ᾅδȣ nunc ſub terra, nunc in aëre, nunc trans oceanum eſſe volunt Veteres; ſed illa loquendi genera nihil aliud quam τὸ ἀόρατον, nobisque inacceſſum deſignant. Cf. Herderi *Geist d. Ebr. Poesie,* P. I. p. 218. ſqq. Conz *über die Lehre der Unsterblichkeit bey den Hebraeern,* in Paulus *Memorabilien,* St. III; p. 141. ſq. Ammgn *über das Todenreich der Hebräer von den frühesten Zeiten an bis auf David.* Ibid. St. IV, p. 187. ſq. Verba ὑπάρχων ἐν βασάνοις referenda ſunt ad vocem ἐν τῷ ᾅδῃ. ἐπάρας τȣ̀ς ὀφθαλμȣ̀ς αὐτȣ̃) Iterum ſequitur Ieſus conſuetudinem iſtorum temporum de ſtatu poſt mortem differendi. Veteres enim, non tantum Graeci, ſed etiam Hebraei in ea erant opinione, umbras, ſ. animas a corporibus ſeparatas per omnia ſimiles

les esse corpori crassiori, hoc tamen discrimine, quod sint multo subtiliores.

24. Καὶ φωνήσας εἶπεν) *Loqui* etiam umbras, putaverunt Veteres; sed voce graciliori. Vid. *Dieterici Tiedemanni Geist der speculativen Philosophe* etc. p. 2. f. Beytraege zum vern. D. in d. Relig. Heft 2. p. 93. sqq. Sic apud Iesaiam c. XIV, 9. umbrae regum defunctorum regi Babylonio venienti obviam procedunt, insultant ei et illudunt, et ex eius calamitate suae sortis solatia quaerunt. Similiter apud HOMERUM *Agamemnonis, Achillis, Herculis* aliorumque heroum umbrae cum *Ulysse*, et apud *Virgilium* cum *Aenea* de rebus a se in terra fortiter gestis colloquuntur. Odyss. λ. v. 403. sqq. 472. sqq. 620. sqq. *Virgil.* Aen. VI, v. 477. sqq. Iesus igitur, exemplar sapientissimi doctoris, se hic etiam accommodavit ad captum hominum sua aetate viventium, quia eum capere non potuissent, si ad ἀκρίβειαν philosophicam de natura animi cum iis disputasset. Caput rei est, animas humanas post mortem corporis esse superstites, esse sibi sui conscias, aut male aut bene iis esse etc. quae omnia a Iesu in hac parabola confirmantur. πέμψον Λάζαρον) Hoc ideo, quia credibile est, impiorum cogitationibus semper illos obversari, quos ab se male tractatos meminerunt. ἵνα βάψῃ — ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ) *ut summo suo digito in aquam intincto linguam meam refrigeret, adeo discrucior in hac flamma.* Cruciatus damnatorum saepe cum doloribus, quibus afficiuntur, qui igni uruntur, comparari, satis notum est. Hinc iam cetera finguntur consequenter; nam hi, qui uruntur, maxime sitim in lingua sentiunt; sitis solet levari aquis; minimum aquae est, quantum digito

ad-

adhaerefcit. In *Elysio* contra et *sedibus beatis* Profani etiam fingunt effe amoenos campos, coelum ferenum, *rivos* et ripas gramineas etc. Homer. Odyff. ζ, 42. fqq. Vid. Cel. *Heyne* ad Virgil. Aeneid. Lib. VI, 637. fqq. Senfus eft: Divitem, qui olim Lazarum contemferat, nunc libenter illi fupplicaturum, fi aliquod vel minimum tantorum cruciatuum levamentum poffit adipifci.

25. Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου) Ἀγαθὰ funt hic, quae vulgo pro bonis habentur. Ἀπέλαβες autem ut Matth. VI, 3. ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. Illa, inquit, bona quae tu vera, immo fumma duxifti, ea iam plene accepifti. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται) *Nunc vero ille solatio fruitur*, felix eft. Illud νῦν δὲ oftendit miram viciffitudinem. Παρακαλεῖν in genere notat *consolari aliquem* vel oratione et confiliis, vel auxilio, unde quoque fignificat *recreare, felicem reddere.*

26. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις) *Praeter haec omnia*, iam dicta nempe; vel etiam, *quod praecipuum est, quo caput rei est.* μεταξὺ — ἐστήρικται) *Vastum intervallum inter nos est constitutum.* Apud Profanos χάσματα ἐν τῷ ᾅδῃ funt profundae voragines et cavernae, quas apud inferos fingunr. Frequenter igitur ficubi profundae erant cavernae, inprimis tetros et peftiferos halitus emittentes, has χάσματα Πλούτωνος, *hiatus Plutonis* vocabant, per illos vitam ad inferos patere putantes. Tale χάσμα erat Plutonium apud Hierapolin, et Charonium, fpelunca in Caria. Strab. L. XIII. et XIV. Sed Iudaei etiam *hiatum* quendam, per quem iter fit ad inferos, dari afferunt. Vide Eifenmengerum Tom. II, c. 6. Ἐστήρικται, i. e. ἐστι, κεῖται, *stat.* ὅπως—διαπερῶσιν) *Ut adeo illi, qui velint*

lint hinc (ex loco beatorum) *transire ad vos, non possint, nec illi, qui illinc, ad nos pervenire queant.* Διαπερᾷν, *flumen* vel *mare traiicere;* deinde fimpliciter *transire;* et h. l. permutatur cum διαβαίνειν. Significat Chriftus his verbis, fic effe a Deo conftitutum, ut beatorum et damnatorum fors in perpetuum maneat diverfa.

27. Ἵνα πέμψῃς αὐτὸν) Nempe ipfum corpori fuo redditum, ne quis hic de animorum apparitionibus agi fufpicetur. Cf. v. 31. ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναςῇ.

28. Ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς) *Ut significet iis,* (*quae hic gerantur.*) *Nam* διαμαρτύρεσθαι, fignificatione τȣ̃ הוֹדִיעַ pro δηλȣ̃ν, vel γνωρίζειν, accipiendum, res ipfa et ufus docet. LXX. hebr. הוֹדִיעַ interdum vertunt διαμαρτύρεσθαι, e. c. Ezech. XVI, 2. XX, 4. εἰς τὸν τόπον τȣ̃τον τῆς βασάνȣ) In hanc infimam τȣ̃ ᾅδȣ regionem, triftiffimam, quam εἱργμὸν vocat *Iosephus. Plato* eandem dixit δεσμωτήριον.

29. Μοσέα καὶ τȣ̀ς προφήτας) Metonymice: *Scripta Mosis et Prophetarum.* ἀκȣσάτωσαν αὐτῶν) Illorum monitis pareant; id enim eft cum fructu audire.

30. Οὐχὶ) Supple: ȣ̓κ ἀκȣ́σȣσιν αὐτῶν, vel, ut alii malunt ἀπόχρη, non fufficit. De fe illorum ingenium noverat. Μετανοήσȣσιν, *ad meliorem frugem redibunt.*

31. Εἰ Μωσέως — πεισθήσωνται) Fatebantur enim ipfi Iudaei, legem fibi a Deo effe traditam, atque confirmatam infignibus miraculis, quarum famam continua fucceffione a maioribus traditam acceperant; et tamen contra apertiffima legis verba vitam agebant. Nihil igitur illis obftabat, nifi perverfus animus, nolens ea ut vera

am-

amplecti, quae falſi arguere non poterant. Nec miraculis moveri homines praeiudiciis et cupiditatibus ſuis occoecatos, oſtendit res ipſa. Lazarum Bethanienſem vitae reddidit Chriſtus. Ipſe a morte rediit; nec tamen Pharifaei monitis eius obtemperarunt.

CAP. XVII.

1. Ἀνένδεκτόν ἐςι μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα) *Fieri* vel *contingere non potest, ut non eveniant scandala, perpetrentur malae actiones, quibus alii offendantur.* Nam per τὰ σκάνδαλα ſtilo ſcripturae intelliguntur *quaevis malae actiones, quibus alii ad similes invitantur*; et ἐνδέχεσθαι de iis dicitur, *quae possunt et solent evenire.* Quae autem hic dicuntur de neceſſitate ſcandalorum, intelligenda ſunt de neceſſitate non *physica*, non *absoluta*, ſed *conditionis et conſequentiae*, praeſuppoſita ſc. hominum malitia. Cf. Matth. XVIII. 6. ſq. v. 15. 21.

5. Πρόσθες ἡμῖν πίςιν) Occaſio narratur Matth. XVII, 19. ſqq. Quum nempe diſcipuli Chriſtum interrogaſſent, cur daemoniacum ipſis adductum ſanitati reſtituere non potuerint, ille reſpondebat: quia non habetis fidem. Fortaſſe etiam eos ſaepius ob ὀλιγοπιςίαν reprehenderat. Diſcipuli igitur dicebant: πρόσθες ἡμῖν πίςιν, *auge nobis fidem*, qua nempe opus eſt ad talia miracula efficienda.

6. Εἰ εἴχετε — ἂν ὑμῖν) *Si tantum habueritis fidei, quantum est granum sinapis, dixeritisque huius arbori sycamino: eradicator et transplantator in mare; vobis obediet.* De *Sycamino* multa *Wetstenius* habet. Oportet *moro* admodum ſimilem eſſe arborem, quia non Latinus tantum, ſed et Syrus et Arabs *morum* vertunt.

Vide

Vide *Pauli* Commentar. T. II, 593. sq. Eſt autem, quod de Sycamino hic dicitur, proverbiale, de re naturaliter impoſſibili. Senſus eſt: *Si modo initio fidei illius habueritis, poteritis talia efficere.* Opus eſt tantum animo hilari et impavido. Cf. Matth. XVII, 20.

7. Τίς δὲ — ἀνάπεσαι;) *Quis autem vestrum est, qui servum suum, arantem aut pascentem* (aratorem aut bubulcum) *statim reversum ab agro iubeat accumbere et edere?* ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα) participia more Hebraeo poſita pro Verbalibus. Quid magni facit, ad arandum poſitus, ſi arat, ad paſcendum, ſi paſcit? Ἀνάπεσαι) *Bengelius* legendum eſſe putat: ἀνάπεσε. Nam aoriſtum utrumque huius verbi in activo, non in medio uſitatum eſſe, ait. Sed non ſine exemplo eſſe, oſtendit *Abreschius* in annotatt. in N. T. Quo ſpectet haec parabola, docebitur infra ad v. 10.

8. Περιζωσάμενος) *Praecinctus.* Qui mos miniſtrantium in regionibus, in quibus demiſſiores veſtes gerebantur. μετὰ ταῦτα) Ut mos erat ſervorum, aut etiam eorum, quorum conducta erat opera.

10. Οὕτω καὶ ὑμεῖς) *Pari modo et vos Apostoli:* Hos enim haec parabola proxime ſpectabat. Cf. v. 5. ὅταν — δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν) *Quum omnia feceritis, fatemini vilitatem vestram.* Nam ἀχρεῖος h. l. videtur eſſe שָׁפָל *humilis, abiectus,* ταπεινὸς, ut 2 Sam. VI, 22. Non igitur *inutiles*, cum interpretibus, ſed *ſervi humiles*; hoc eſt, nihil aliud quam ſervi, et abiecti quidem, ſumus. Ὅτι — πεποιήκαμεν) *Quod enim debuimus facere, illud fecimus,* neque ultra. *Non est,* (inquit Seneca Controv.

II,

II, 13.) *beneficium, sed officium; facere quod debes.* Praecipit Chriſtus diſcipulis ſuis et aliis omnibus, demiſſe de ſeipſis ſapere, ſine ulla oſtentatione curare quae agenda ſunt: ita non tantum ſedulitatis, ſed et humilitatis nomine ſe Domino acceptos fore et gratos. Igitur ſpectandum eſt adiunctum horum verborum: parum pretii nobis tribuimus; nam fecimus tantum, quantum debuimus. Voluit Ieſus monere diſcipulos, ne faſtu pleni, in officiis ſervandis praemia quaedam ſingularia a Deo poſtulent. Fortaſſe augmentum fidei eam ob cauſſam a Chriſto petierant diſcipuli, ut miracula efficiendo haberent, quo gloriarentur. Chriſtus igitur eorum errorem corrigit, dicens: nolite poſtulare dona nova; facite tantum quod veſtrum eſt. Hoc ſpectatur etiam in parabola. Servus nempe ab agro domum reverſus, non ſtatim ſingulare quid poſtulare poteſt; ſed oportet eum officia ſua colere ante, quam epuletur.

11. Διήρχετο διὰ μέσȣ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας) Voces διὰ μέσȣ h. l. ſuam vim obtinent. Nam διέρχεσθαι, παρέρχεσθαι, παριέναι διὰ τόπȣ τινὸς, ſaepe Graecis non *per locum aliquem tranſire*, ſed *locum aliquem praeterire* denotat. Sed h. l. adiectae voces διὰ μέσȣ indicant, haec verba eſſe intelligenda ita, ut *Chriſtum per medios fines Samariae et Galilaeae* tranſiiſſe dicamus. WETSTENIUS ad h. l. haec notavit: Non via recta et breviſſima a ſeptentrione verſus meridiem per Samariticam regionem iter fecit, ſed, quum ad confinia Samariae et Galilaeae veniſſet, ab itinere deflexit verſus orientem, ita ut Samariam ad dextram, Galilaeam ad ſiniſtram haberet;

et Iordanem Scythopoli, ubi pons erat, videtur transiisse, et iuxta ripam Iordanis in Peraea descendisse, donec e regione Ierichuntis iterum traiiceret. Hoc factum est, tum ut ne occasio praeberetur Samaritanis iterum in ipsum delinquendi, tum ut eo plures Iudaeorum beneficii sui participes redderet.

12. Εἰσερχομένου αὐτοῦ) *Quum vicum quendam intrare vellet.* Praesens pro Futuro, ut recte animadvertit Syrus: nam extra oppida se tenebant, qui illa scabie erant polluti. Levit. XIII, 46. ἔστησαν πόῤῥωθεν) Procul enim ab aliis abstare iubebantur, et proclamare: טָמֵא טָמֵא, ut dicto Levitici loco videre est.

14. Ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι) i. e. τινι τῶν ἱερέων, vel propterea usus est plurali numero, quoniam inter leprosos Samaritanus erat, qui sacerdotem Samaritanum adire debebat. Hoc dicto Iesus tacite pollicebatur sanitatem in itinere obventuram; neque enim ostendebantur leprosi sacerdoti, nisi ut aut de morbo cognosceret, de quo hic satis constabat, aut ut restitutam valetudinem pronuntiaret. Iubet autem Christus, ut Iudaei Hierosolyma peterent, Samaritanus montem Garizim. Licet enim non probaret cultum Samaritanorum Io. IV, 22. non potuit tamen, quin circa quaestionem non de cultu Dei, sed ad medicinam et Politiam pertinentem, singulos ad suos iudices remitteret. ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς) Quod verbis Christi parebant, id signum est, ab omnibus conceptam recuperandae valetudinis fiduciam.

18. Οὐχ εὑρέθησαν — οὗτος;) *An non sunt reversi ad laudem Deo tribuendam praeter hunc alienigenam?*

nam? Recte hoc comma interrogative accipitur. Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες, *non sunt reversi.* Nam εὑρίσκεσθαι, ut apud Hebraeos נִמְצָא saepe poni pro *esse*, notum est. Sed et profanos Scriptores utriusque linguae *inveniri* et εὑρίσκεσθαι pro verbis *esse* vel *apparere* posuisse *Schwarzius* in Notis ad Olearium p. 84. s. luculentis exemplis ostendit. Δοῦναι (pro τοῦ δοῦναι vel εἰς τὸ δοῦναι) τῷ Θεῷ δόξαν, *laudare Deum*, grato animo fateri, eum esse auctorem beneficiorum quibus nos affectos esse sentimus.

19. Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε) *Fiducia tua sanavit te,* i. e. propter fiduciam, quam in me collocasti, sanavi te.

20. Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ) Per *regnum Dei* hic sensu Iudaico intelligitur apparitio et manifestatio regis Messiae, quam illi cum magna pompa et insignibus victoriis expectabant. Igitur querebant Pharisaei, quando splendidum illud regnum Messiae habiturum sit initium, ut iugo Romano liberati laetiorem vitam agere possent. μετὰ παρατηρήσεως) *ita ut observari possit*, i. e. cum regio splendore, triumpho, et aliis qualia expectabant Pharisaei, et nunc quoque Iudaei expectant. Nam externa pompa et maiestas, sive aliae similes res observationi aliorum patent.

21. Οὐδὲ ἐροῦσιν) *Non erit, quod dicatur.* Ita interpretandum, ne pugnet cum eo, qnod sequitur comm. 23. ἰδοῦ ὧδε, καὶ ἰδοῦ ἐκεῖ) In illo monte, aut in illo deserto, in Cyrene, in urbe Bitter, ut dicebant οἱ ψευδόχριστοι. ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν) *Iam inter vos est,* hebr. בְּקִרְבְּכֶם, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Sic etiam apud *Xenophontem* Cyropaed. L. I. ἐντὸς αὐτῶν esse dicuntur, quae aliqui intus in castris ha-

habebant. Sensus igitur est: *Regnum Dei iam inter vos versatur, et ad vos adventat.* Ortum autem erat regnum Dei per ipsam doctrinam Iesu et Apostolorum et miracula perpetrata, quemadmodum Ioannes testabatur, *regnum coelorum adesse,* et Christus ipse dicebat, *venisse iam Eliam,* quem ut prodromum expectabant Iudaei. Potest etiam sensus esse: *Regnum Dei est in animis vestris,* i. e. doctrina de regno Dei et beneficiis quae Deus promisit civibus huius regni est in animis vestris. Hunc sensum verba omnino admittunt; nam particula ἐντὸς significare potest id, quod est *intra hominem*, i. e. in eius animo, cuius significatus exemplum extat Matth. XXIII, 26. ubi dicitur τὸ ἐντὸς τῆς πονηρίας. Sed contextus hunc sensum vix admittit. Nam Dominus noster hic alloquitur Pharisaeos, qui animis a regno Dei erant alienissimi. Praeferenda est igitur prior explicatio, qua Iesus Pharisaeis respondet, inchoatum iam esse regnum Dei inter ipsos. Cf. Io. I, 26. Potest tamen altera interpretatio admitti, si vertas: *regnum Dei,* sensus, quem gignit doctrina de regno Dei et felicitas inde orta *debet esse in animis vestris*, Rom. XIV, 17. Vid. *Telleri Wörterbuch* sub voce *Reich.*

22. Ἐλεύσονται — ὄψεσθε) *Veniet tempus, quo optabitis me Messiam vel unum diem videre, sed non videbitis.* De appellatione filii hominis vide quae ad Matth. VIII, 20. *Dies Messiae* h. l. sunt dies vitae eius; dies quas in his terris vixit. Tempus fore dicit, quo discipuli ipsum absentem magna tum animi tristitia frustra requirant. Innuit tempus calamitatum publicarum, quo impostores omnem daturi sint operam, ut non tantum malos et se-

ditio-

ditioſos, ſed et probos in ſuas pertrahant partes. Cf. Matth. XXIV, 24.

23. Καὶ ἐρῦσιν — διώξητε) *Et si vobis dixerint, eum* (Meſſiam) *vel hic vel illic adesse, nolite adire eumque sectari.* Διώκειν h. l. eſt *sequi, adhaerere, sectari,* quo ſenſu eſt apud Ioſephum Lib. I. de B. I. c. 16. §. 7. et Latinorum quoque *persequi* interdum ſenſu bono uſurpatur, e. g. apud Horat. Serm. I, 9. v. 16. Matth. XXIV, 23.

24. Ὥσπερ — λάμπει) *Sicut enim fulgur ex una coeli regione ad alteram celerrime fulget.* Ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα, *fulgur dum fulget.* Ἐκ τῆς, ſc. χώρας, ab ortu ad occaſum, ut dicitur in Matthaei Evangelio. οὕτως — ἡμέρᾳ αὐτοῦ) i. e. *talis etiam die suo erit Messias,* improviſo aderit, nempe ad puniendos malos, ut patet ex Matth. XXIV, et Marc. XIII. *Dies Messiae* h. l. eſt tempus quo inſigne opus patrat, quale erat interitus civitatis Iudaicae. Dicit igitur Ieſus ſe ex improviſo adfore iudicem. Hic autem adventus ſimul laetus fuit ſectatoribus Meſſiae; nam everſo templo, et ſublato cultu Levitico, magnum religionis chriſtianae impedimentum erat remotum.

28. Καὶ καθὼς — ἀνθρώπου) *Sed quemadmodum Noachi temporibus accidit; sic accidet temporibus* (in adventu) *Messiae.* Sicut nempe aetate Noae poſt longam divinae bonitatis teſtationem ſecutum eſt iudicium conſpicuum in contumaces: ita nunc poſt Evangelii promulgationem animadvertet Deus in Iudaeos, gratiae ſuae pertinaces contemtores. Sed et moribus ſimiles erunt Iudaei ho-

hominibus illis, qui ante diluvium vixerunt com. 27. sqq. Securius vivent, nec sibi aliquid metuendum putabunt. Ad sequentia vid. Matth. XXIV, 38.

29. Πῦρ καὶ θεῖον) *Sulfuris* nomine hic ipsum *fulmen* intelligitur. Nam et Graeci interdum ita loquuntur, quia fulmen odorem ac vim habet sulfuream; quia ipsa vox θεῖε, si originem spectemus, ad fulmen primitus pertinuisse videri potest.

30. Κατὰ ταῦτα — ἀποκαλύπτεται) *Eadem erit rerum facies, quum subito maiestatem suam manifestabit Messias.* Κατὰ ταῦτα, idem quod ὁμοίως, v. 28. Ἀποκαλύπτεται, praesens pro futuro ἀποκαλύψεται. Nimirum ad exercenda sua iudicia in contemtores regni sui. Ad v. 31. cf. Matth. XXIV, 16—18.

32. Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ). *Mementote quid acciderit uxori Loti,* quae, quum redire vellet in urbem, misere periit. Gen. XIX, 26.

33. Ὃς ἐὰν — ἀπολέσει αὐτὴν) *Quicunque vitam suam conservare studuerit,* properando nempe in urbem, *eam amittet.* Concludetur enim cum aliis in obsessa urbe. καὶ ὃς — ζωογονήσει αὐτὴν) *Qui autem eam amiserit,* (religionis meae caussa nempe,) *conservabit eam*; perpessis brevibus aerumnis aeternam felicitatem consequetur. Applicat Christus et hic generalem sententiam, quam alibi pronunciaverat, e. c. Matth. X, 39.

34. Ταύτῃ τῇ νυκτὶ) i. e. *In illo malo tempore:* Suidas: τὰς συμφορὰς πολλάκις νύκτας ἡ γραφὴ καλεῖ. imo et Homerus eodem ipso teste, τὰ φοβερὰ νυκτὶ ὁμοιοῖ,

πα-

παραληφθήσεται) *E periculo educetur*, velut apprehenſa manu. ἀφεθήσεται) *Relinquetur* ſc. communi exitio. Poteſt etiam ſenſus eſſe: *Unus assumetur*, nempe ab hoſtibus, et abducetur; *alter autem relinquetur*; i. e. hoſtes eum aufugere patientur. Cf. Matth. XXIV, 40.

37. Πῦ κύριε;) *Ubinam, domine*, ſc. bellicae eiusmodi calamitates erunt? ὅπȣ τὸ σῶμα) Vide dicta ad Matth. XXIV, 28. Aliquot MSS. habent πτῶμα, ut eſt apud *Matthaeum*; quo tamen opus non eſt; nam promiſcue dicitur πτῶμα et σῶμα non ſolum apud Alexandrinos Interpretes, ut docet *Keuchenius* ad Matthaeum p. 95. ſqq. ſed etiam alios ſcriptores. Sic etiam *corpus* pro *cadavere* apud Latinos. Ubi eſt praeda, inquit Chriſtus, ibi erunt etiam qui praedam facient. In tota Palaeſtina, ubi occaſio erit praedandi, ibi erunt etiam qui utantur hac occaſione.

CAP. XVIII.

1. Ἔλεγε δὲ — αὐτοῖς) Particula καὶ non obſcure indicat, ſequentem parabolam prioribus ſermonibus Chriſti arctiſſime coniunctam, eodemque tempore pronunciatam fuiſſe. Scopus huius fabulae erat, ut diſcipuli excitarentur ad ſtudium precum conſtanter continuandum, et exſpectandum divini Numinis auxilium. Ea vero cohortatione opus erat ideo inprimis, ut intelligerent, qua ratione calamitates, ante excidium Hieroſolymitanum ipſis imminentes, levare et ſuperare tandem debeant. Πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι) *Eo pertinentem, quod assidue preces faciendae sint*. Vocula πρὸς cum verbis loquendi

iuncta, saepe notat *de*, et *obiectum* sermonis *reale* indicat. Πάντοτε, *constanter*, h. l. non opponitur *intervallis*, quibus preces per alia negotia interrumpendas esse, res ipsa docet, sed intermissioni ex taedio et desperatione, ut ex sequenti antithesi apparet: καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Ἐκκακεῖν autem est *animum despondere*, ἀδημονεῖν.

2. Τὸν θεὸν — μὴ ἐντρεπόμενος) *Nec Deum timens, nec hominem ullum curans.* Neque Deum neque homines timere proverbiale est ad consummatissimam improbitatem denotandam. Sic *Dio Cassius* de Vitellio: ὅτε τῶν ἀνθρώπων ὅτε τῶν θεῶν ἐφρόντιζεν.

3. Ἤρχετο) *Ventitabat.* Nam Graeci frequentativa non habent. ἐκδίκησόν με) *vindica, defende me.* Ἐκδικεῖν, aut ποιεῖν ἐκδίκησιν, sicut Latinum *vindicare*, alias est *ultionem sumere*, alias *quovis modo arcere iniuriam*, qui sensus huic loco convenit.

4. Ἐπὶ χρόνον) *ad tempus*, *aliquantisper diu.* Nam interdum χρόνος *multum tempus* denotat, voce πολὺς subaudita.

5. Ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με) *Ne perpetuo veniens obtundet*' *me.* Εἰς τέλος sive cum verbo ἐρχομένη sive cum ὑπωπιάζειν construas, perinde est. Male vertunt nonnulli: *tandem.* Rectius si, qui exponunt per *semper* vel *assidue*, h. e. identidem et indesinenter veniendo, meque interpellando, pergat mihi esse molesta. ὑπωπιάζειν proprie usurpatur de *pugilibus*, qui pugnis et caestibus antagonistae faciem ita tundunt et caedunt, ut livida reddatur. Hic autem translate notat: *affligere*, *excruciare indesinenter*, *vexare.*

7.

7. Ὁ δὲ θεὸς — νυκτὸς) Post ὁ δὲ θεὸς supple ὁ δίκαιος κριτὴς, ut opponatur τῷ κριτῇ τῆς ἀδικίας. Omnia verba habent emphasin. Deus ille iustus, ille misericors, annon arcebit iniuriam ab iis quos non contemnit, sed quos diligit? ab iis, qui non molestiam ipsi exhibent sed quorum preces magni aestimat? De voce ἐκλεκτῶν vid. Matth. XX, 16. τῶν βοώντων — νυκτὸς) *Qui die noctuque* (i. e. assidue) *auxilium eius implorant.* Vid. Ps. XXII, 3. καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς) i. e. καίπερ ἀναμένει μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς (Receptior lectio est μακροθυμῶν) *Quantumvis tardus in ulciscendis earum videatur iniuriis.* Καὶ pro καίπερ, ut Hebraeorum ו, interdum est *quantumvis.* Possumus etiam vertere: *Quanquam aliquamdiu auxilium differt.* Nam μακροθυμεῖν per se est *exspectare,* ut Iac. V, 7. Hebr. VI, 15. Deus μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς, sc. ἐκλεκτοῖς, i. e. exspectat ratione dilectorum sibi, non illico fert opem, differt aliquamdiu auxilium.

8. Λέγω ὑμῖν — ἐν τάχει) *Assevero vobis, vindicaturum esse eos cito,* inopinato. Non patietur Deus suos affligi impune, sed aut malis hominibus potestatem nocendi adimet, aut suos ab omnibus malis ereptos in requiem aeternam transferet. Disputant docti, an haec verba ad proxima, aut interposita longa dissertatione, ad verba prioris capitis de iudicio extremo et adventu Iesu Christi respiciant. Sed non opus est longa disputatione, quum parabola modo prolata cohaereat cum praecedentibus sermonibus de adventu Christi ad iudicium in Iudaeos. Πλὴν — ἐπὶ τῆς γῆς;) *Veruntamen, quum Messias veniet, an reperturus est fidem in terra?* Num quis cre-

det prius eum venturum eſſe ultum Iudaeos, quam venerit? Putatisne, Meſſiam, ubi maieſtatem ſuam manifeſtaturus veniet, reperturum eſſe multos qui ipſum expectent, et tale quid imminere credant? Non eſt ſermo de adventu Chriſti ad iudicium extremum, ſed de eo adventu, de quo in praecedentibus fuerat ſermo. Nec πίστις h. l. eſt *fides christiana*, ſ. ſalvifica, ſed perſuaſio, venturum eſſe Meſſiam. Interrogatio non habet vim *negantem*, ſed *minuentem*, non ſecus ac Hebraeorum interrogationes, e. c. 1 Sam. II, 15. XII, 23. Ieſ. LIII, 1. Senſus igitur eſt: *Paucos in Palaestina credituros esse eius adventum prius, quam apparuerit.* Nam in verbis ἐπὶ τῆς γῆς vox ἡ γῆ ſumitur ſtrictiori ſenſu de terra Iudaica, ut οἰκουμένη alibi. Aliis πίστις h. l. denotare videtur *fideles*, fidem ſuam in Deo collocantes, abſtracto poſito pro concreto, aut *fiduciam* quam probi in Deo collocent, ut ſenſus ſit: *paucissimos fore vere credentes.* Eo nempe tempore, quo Chriſtus venit ad puniendos Iudaeos et ad propagandam latius eccleſiam ſuam, omnes Apoſtoli, ſi Ioannem excipias, mortui erant, Chriſtiani autem valde affligebantur, vitam et opes amittebant. Hoc multos in dubitationem coniiciebat, num Meſſias doctrinam ſuam propagaturus eſſet? Qui adventum illum de adventu Chriſti *extremo* ad iudicium univerſale, atque adeo fidem, de *salvifica* in Dominum, ut redemtorem, inter homines tum deficiente, interpretantur, ii vix habebunt, quo cauſſam ſuam tueantur, ſi contextum conſulant. De controverſia inter theologos noſtrae eccleſiae de ſenſu huius loci olim agitata, nominatim inter *Aug. Pfeiferum* et *Philip. Iac. Spenerum* vid. *Wolfium* in curis ad h. l.

9.

9. Εἶπε δὲ — παραβολὴν ταύτην) *Enarravit autem etiam nonnullorum caussa, quibus persuasum erat, se esse probos, aliosque contemnebant, hanc parabolam.* Πρὸς hic ſumitur ut ſupra v. 1. Agitur hic de ea fiducia, quam multi plus aequo ſibi placentes, in virtutibus ſaepe falſo creditis, ponunt; qua re impediuntur, ne dimiſſo animo ad divinam miſericordiam fugiant. Oſtendit nempe Chriſtus, plerumque turpiter falli eiusmodi homines. ὅτι εἰσὶ δίκαιοι.) i. e. *quasi probi essent*; aut, *eo quod probi sint*, ſua ſcilicet exiſtimatione. Utramque enim interpretationem verba recipiunt, et ſenſu in idem recidit. καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς ἄλλους) Conſequens enim eſt, ut aliena deprimat, qui ſua miratur.

10. Εἰς τὸ ἱερὸν) Quod is locus ad preces fundendas acceptiſſimus Deo crederetur. ὁ εἷς τελώνης) Phariſaeo, tanquam exemplo hominis nimium ſibi placentis opponitur portitor, ut oppoſita iuxta ſe poſita magis eluceſcant.

11. Σταθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο) *Sic apud se orabat*, ſic tacitus preces fundebat. Verba πρὸς ἑαυτὸν coniungenda ſunt cum προσηύχετο, ſicut alias eaedem voces iungi ſolent verbis διελογίζοντο, συνελογίζοντο, εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, ut Luc. XII, 17. III, 15. Marc. XI, 31. XII, 7. X, 28. XVI, 3. Alii πρός ἑαυτὸν iungunt participio σταθεὶς, ut ſenſus ſit: *seorsim stabat.* Sed πρός ἑαυτὸν pro *seorsim*, vel *solus* nunquam occurrit. Ergo nec locum habet eorum ſententia, qui verbis σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν, indicari volunt, Phariſaeum eo etiam prodidiſſe animum arrogantem, quod in loco remotiori, ſeorſim a reli-

reliqua turba precantium ftetiffet, vel quod in atrio Ifraelitarum ftans, cum contemtu oculos conieciffet in portitorem in atrio gentilium preces fundentem. Accedit quod mos id ferebat, ut publicani plerique in atrio Gentilium, Pharifaei in atrio Ifraelitarum ftarent; nihil igitur in eo erat infolitum, aut Pharifaeo imputandam. ϛαϑεὶς autem eft merus idiotismus, ut infra c. XIX, 8. et aliis locis. ἅρπαγες) qui aliis per vim faciunt iniuriam. ἄδικοι) qui fpecie iuris, et fraude aliis iuiuriam faciunt. — Egregium praeconium fane: quafi vero bonitas fit, peffimis meliorem effe. Seneca Praefat. Lib. I. Natur. quaeft: *Quid est cur suspiciamus nosmet ipsos, quia dissimiles deterrimis sumus?*

12. Νηϛεύω δὶς τȣ̃ σαββάτȣ) σάββατον hic et alibi *totam septimanam* fignificat, quae ita vocatur a *praecipuo* die. Δὶς, diebus fecundo et quinto; die *Iovis* ieiunaffe dicuntur in memoriam Mofis, montem, ad petendas inde legis tabulas eo die afcendentis, die *lunae* vero in recordationem eiusdem, eo die de monte, cum venia fufi vituli aurei a Deo impetrata, defcendentis. Ceterum Chriftus non fimpliciter damnat ieiunia, fed hypocrifin damnat Pharifaeorum, qui toti in ritibus occupati negligebant potiora. Ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι) *Decimam solvo omnium quae possideo.* Pharifaei legem de folvendis decimis Num. XVIII, 21. fqq. extendebant satius ad ea quoque quae controverfi funt iuris, fc. minora olera, ova, lac, cafeum etc.

13. Μακρόϑεν ἑϛὼς) *Procul stans,* in atrio gentilium, fi paganus fuit, aut fi fuit Iudaeus in arrio quidem Ifrae-

lita-

litarum, (nam multi portitores *Iudaei* fuiffe videntur,) fed pau lo procul a Pharifaeo. οὐκ ἤθελεν— ἐπᾶραι) Oculos in terram defigere et caput fubmittere folent *tristes*, et homines qui malefactorum confcientia, pudore et poenitentia tanguntur. ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτȣ̃) *Pectus tundebat.* Qui geftus accufantium. τῷ ἁμαρτωλῷ) Articulus τῷ h. l. habet emphafin τῷ καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλῷ. Pf. LI. Esrae IX, 6.

14. Κατέβη — ἐκεῖνος) *Hic domum suam rediit absolutus a peccatis,* Deo probatus, *ille vero non.* Δικαιȣ̃σθαι ut hebr. הצדיק *absolvi, probari.* De huius verbi fignificatione vid. notata ad Rom. III, 20. Senfus eft, (ut *Grotius* recte monet,) magis probatam fuiffe Deo humilem portitoris, quamvis in peccata prolapfi, deprecationem, quam externam illam Pharifaei fanctimoniam, cum fuperba quadam confidentia coniunctam. Pro ἢ ἐκεῖνος nonnulli legunt ἤπερ ἐκεῖνος, al. ὑπὲρ ἐκεῖνον, al. μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον τὸν Φαρισαῖον, alii denique ἢ γὰρ ἐκεῖνος. Senfus eft: Pharifaeum non effe confecutum veniam peccatorum, vel Dei approbationem. Eft enim ellipfis τȣ̃ μᾶλλον, et more hebraeo per comparationem exprimitur negatio. Quanquam nec Graeci abhorrent ab ifto dicendi genere. Sic *Homerus*: Βȣ́λομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπωλέσθαι, i. e. οὐκ ἀπολέσθαι. Ad fequentia vide Matth. XXIII, 12.

15. fqq. Τότε προσηνέχθη κ. τ. λ.) Quae huc pertinent vide ad Matth. XIX, 13. fqq.

34. Οὐδὲν τȣ́των συνῆκαν) Certa fcilicet comprehenfione. Verborum facilis erat intellectus; fed quomodo ea congruerent cum vaticiniis de Meffia proditis, receptisque

ea

ea de re opinionibus: videre non poterant. Itaque credibile eſt, eos interdum in dubitationem eſſe adductos, annon iſta allegorice dicerentur.

CAP. XIX.

1. Καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἱεριχώ.) *Deinde per urbem Hierichuntem transiit.* Participium εἰσελθὼν redundat.

2. Ἀρχιτελώνης) *Portitorum magister, Oberzolleinnehmer.* ἀρχιτελῶναι a ſocietatibus portitorum conſtituebantur ex ſuo corpore, ut curam haberent omnium rerum et rationum ad ſocietatem pertinentium: et quaſi praefecti ſocietatis erant. Non erant *publicani.* Hi enim erant equites Romani, nobili genere oriundi, iique locupletiſſimi, qui totius provinciae vectigalia redimebant. Unusquisque horum publicanorum, ſocietatis magiſter dictus, per provinciam, cuius vectigalia redemerat, alium mittebat *pro magistro* dictum, qui illius vicem curebat, libellos rationum reddendarum conficiebat, et totius provinciae vectigalia curabat. Vid. *Cicer.* contra Verrem Lib. II. c. 70—74. Talis *pro magistro* fuit *Zacchaeus.* Non paganum, ſed Iudaeum eum fuiſſe, ex ipſo nomine, quod Hebraeo זַכָּאִי (a verbo זָכַךְ *purum esse*) reſpondet, colligit *Casaubonus* Exercitatt. Anti—Baron. p. 269. Adminiſtri eius, qui *pro magistro* dicebatur, erant portitores, qui in tabernis ſedebant, et ſingula vectigalia exigebant. Vid. notata ad Matth. IX. 10.

3. Τίς ἐστι) *quis esset?* Fama notum vultu noſcere cupiebat. ἀπὸ τοῦ ὄχλου) *prae turba.* Nam praepoſitio

ἀπὸ

ἀπὸ h. l. Hebraeorum מ respondet. Sed et apud Philonem eo sensu occurrit. Vid. *Loesn.*

4. Προδραμὼν — συκομωραίαν) *Praecurrens conscendit Sycomorum.* Συκομωραῖα, συκόμορος, συκάμινος, συκομορέα, eandem arborem significant, quae et μόρος et μορέα. Habet folia mori et fructus ficus. Depicta extat haec arbor in *Nordens Reise* Tom. II. Num. 38. δι' ἐκείνης) sc. ὁδȣ. Quod illac perrecturus esset.

5. Σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σȣ δεῖ με μεῖναι) *Divertam apud te hodie*; fortassis ob Sabbatum instans, quo iter persequi non licebat. Talem honorem Zacchaeus vix expectaverat; neque ulli unquam condixit Christus non vocatus, nisi ei, qui prae verecundia vocare non audebat.

7. Καὶ ἰδόντες — καταλῦσαι) *Quo viso omnes indignabundi fremebant, quod ad hominem improbum divertisset.* Notum est paganos saepe κατ' ἐξοχὴν ἁμαρτωλȣ̀ς nuncupatos esse. Hoc autem loco, ubi de Iudaeo sermo est, ἁμαρτωλὸς significat hominem sordida negotia tractantem, hominem, qui ingenio et moribus paganum refert.

8. Εἰ — ἐσυκοφάντησα) *Si quem defraudavi.* Συκοφάντης est, qui praetextu legibus inserviendi, suis commodis velitatur. Notum συκοφάντας Athenis dictos, qui indicabant eos, qui *ficus* ex Attica deportassent. (Vetitum enim erat olim σῦκα ἐξάγειν ἐκ τῆς Ἀττικῆς, τȣ̃ φυτȣ̃ κατ' ἀρχὰς θαυμαζομένȣ) Usus deinde obtinuit, ut generatim quilibet συκοφαντεῖν diceretur, qui *occasione muneris sui ansam capiebat ad plus iusto extorquendum*; quod et hodie haud raro facere solent, qui vectigalibus

libus publicis exigendis praesunt. Ita optime ad usum Graeciae τό συκοφαντεῖν Publicanis convenit, qui quod alterius, vel alienum erat, dolosis artibus suum facere, et per calumnias fraudulenter ad se rapere didicerant. ἀποδίδωμι τὸ τετραπλοῦν) *Restituam ei quadruplum.* Lege Mosis debebat duplum aut quadruplum restituere. qui coram iudice furti convictus atque damnatus fuisset: qui vero ipse ultro peccatum suum agnovisset, simplum solvebat, quod abstulerat. Ex. XXII, 1, 9. *Zachaeus* autem paratus erat non tantum iniuste acquisita restituere, sed et insuper poena triplici se damnabat. Ceterum hoc, quod is ultro faciebat, non habet rationem legis. Restituendum quidem est, quod quis per fraudem acquisivit, si fieri potest, sed *quadruplum* nemo reddere tenetur.

9. Πρὸς αὐτὸν) De illo; non illum alloquens, sed de illo loquens, vel ad discipulos, vel ad populum qui ad ianuam stabat. Ὅτι σήμερον — ἐγένετο) *Hodie huic familiae salus contigit.* Excitatus nempe Zacchaeus conversatione et sermonibus tanti magistri, ad frugem redire atque cum suis aeternae suae saluti consulere coepit. Οἶκος *familia*, ut saepe, h. l. autem inprimis *Paterfamilias.* καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν) Sensus esse videtur: Homo iste, quamvis antehac ob mores pravos indignus, qui Abrahami nepos diceretur, iam per poenitentiam ius dignitatis pristinae recuperavit, natalibus quasi redditus apud Deum, ac proinde non minus nepos Abrahami censendus in posterum, quam qui optimo iure. Erat enim Iudaeus quidem, sed hactenus fuerat ἁμαρτωλὸς, vivens ἄνομος. Si vero Zacchaeus fuit homo paganus, quales

erant

erant plerique portitores, quod tamen verisimile non est; tropice haec erunt capienda: tractatur a Deo ac si esset filius Abrahami.

10. Ἦλθε — ἀπολωλός) Cf. Matth. XVIII, 11. Hoc Iesus eo consilio hic addidit, ut ostenderet, non esse alienum a persona dignitateque Messiae, cum huiusmodi hominibus consuescere, et apud eos divertere.

11. Ἀκουόντων — παραβολὴν) *Quum haec illi audirent, addidit hanc fabulam,* Ταῦτα sunt, quae Iesus in domo Zachariae dixerat. Προσθεὶς εἶπε, i. e. *porro dixit.* Διὰ τὸ — ἀναφαίνεσθαι) *Quod propius accederet ad Hierosolyma, et illi existimarent, regnum divinum exemplo institutum iri.* Ἀναφαίνεσθαι, *in lucem edi, apparere, adspectabili modo adesse.* Qui Iesum tum audiebant, in ea erant opinione, eum confestim ostensurum esse se in maiestate sua et regio splendore, ut libertatis publicae vindicem et assertorem. Dixerat nempe Iesus v. 10. se ideo venisse, ut miseros redderet felices. Hinc audientes haec (ταῦτα) concipiebant spem, fore, ut iis mox externo quodam modo opem ferret, eosque a iugo illo dominii Romani liberaret. Ipse autem hac parabola docet, se prius abiturum ex his terris, et plura demum post secula e coelo rediturum.

12. Ἄνθρωπός τις — ὑποστρέψαι) *Homo quidam nobilis profecturus erat in regionem longinquam, ut impetraret regnum.* Sistitur in parabola Nobilis, qui proficiscebatur ad Regem alium, se maiorem, ut ab eo impetraret facultatem imperandi iis, inter quos hactenus, ut inter concives versatus erat. Hoc consilio abiit, ut paulo post,

ampliore dignitate auctus, reverteretur. Repetenda esse videtur parabolae huius ratio ex moribus, post Herodis tempora in Iudaea receptis. Reges enim Iudaeorum non sine impetrato Romani Imperatoris consensu, imperium in suos capessere poterant, quemadmodum Herodes ipse Romam eo consilio abiit, ut impetraret eiusmodi potestatem. *Ioseph.* antiqq. XIV, c. 14. Successores Herodis idem fecisse, constat ex eodem *Iosepho*, XVII, c. 3. Sic Christus peracto munere in his terris profectus est in coelum, ad summam gloriam et maiestatem evectus; rediturus est autem in fine huius mundi distributurus cuique pro suis factis aeterna praemia.

13. Καλέσας — μνᾶς) *Advocatis autem decem servis suis* (ante profectionem) *dedit decem minas, iisque mandavit, ut negotiarentur, donec rediret.* Sic Christus ante abitum et discipulos ad munus docendi Evangelium instruxit, et nunc aliis dona varie distribuit. Numerus denarius in applicatione parabolae est tantum multitudinis index. Μνᾶα, contracte μνᾶ varii valoris fuit apud diversas gentes. Mina Attica continebat centum drachmas; (drachma autem respondebat pene denario Romano, et tribus circiter grossis nostris) ut adeo XIII. thal. exaequaret. Vid. Eisenschmidt *de ponderibus et mensuris.* p. 48. Alii aliter. Verbum πραγματεύεσθαι denotat *res et negotia gerere,* vel rebus et negotiis gerendis occupari. Hic autem est *negotiis quaestuosis* καὶ χρηματιστικοῖς *occupari, in aliqua re ad lucrum negotiari, pecuniam collocare.* Omnibus modis illud agendum, ut quam quisque dotem habet, ea recte utatur, ad lucrum Domini.

mini. Quanquam enim Chriſtus Dominus noſter nullius rei eſt indignus, pro ſua tamen erga genus humanum charitate ſitit omnium ſalutem, magnoque ſeſe lucro auctum exiſtimat, ſi homo per hominem reſipiſcat a vitiis, et ad verae pietatis ſtudium convertatur, ut habeat quod in utroque remuneretur, et eo qui iuvat beneficio, et eo qui adiutus eſt.

14. Ὁι δὲ—ἐφ' ἡμᾶς) Tale quid acciderat iis temporibus in ipſa Iudaea. *Archelaus* enim heres regni ab Herode conſtitutus, regia dignitate frui non poterat ante, quam poteſtas ipſi ab Imperatore Auguſto fieret. Propterea Romam ad eum proficiſcitur. Sed intercedebant conſiliis eius *cives eius*, qui miſſis quinquaginta Deputatis ab Auguſto contendebant, ne Archelaus ſibi praeficeretur. *Ioseph.* antiqq. L. XVII, c. XI. Applicatio eſt facilis: Iudaei, qui inprimis Meſſiam omnibus modis colere, et in vindicando eius regno ei adeſſe debebant, non ſolum nullam opem addiderunt, verum etiam obſtiterunt, quod is adverſaretur ipſorum pravis cupiditatibus. Οἱ πολῖται αὐτȣ̃, *populares eius.* Illud de legatione additur ad dilatandam et ornandam narrationem.

15. ſeqq. Ad haec et ſequentia cf. dicta ad Matth. XXV, 19. ſqq.

17. Ἐπάνω δέκα πόλεων) Praefectura hic non laboris, ſed *honoris* habet ſignificationem.

20. Ἰδὲ—ἐν σȣδαρίῳ) *En, minam tuam, quam sudario reconditam servavi.* Latini *sudarium* uſurpant pro *linteo, quo sudor faciei detergitur et nares*

purgantur. A Latinis vox iſta tranſiit non modo ad Graecos, ut docet nos Pollux, ſed et in *Syriacum et Iudaicum idioma*, ſenſu nonnihil producto extra originem, ut סוּדָר vel סוּדָרָא *linteum quodvis* ſignificet.

21. Αἴρεις — ἔσπειρας) *Repetis, quae non depoſuiſti; metere vis, ubi semina non mandasti agris.* Αἴρειν, *tollere*, h. l. *repetere.* Τιθέναι, *deponere aliquo loco*, ut Wetstenius ad h. l. et Vorstius de adagiis N. T. docuerunt. Quamvis hoc ut proverbialiter dictum; de qualibet iniuſta ablatione rei alienae accipi poſſit, proprie tamen valet de eo, qui res ab aliis amiſſas, ſi invenerit, ſibi vindicat. Aelian. V. H. IV, c. 1. *Vir Biblius, si in via in aliquid inciderit*, οὐδὲν ὧν μὴ κατέθετο ἀναιρεῖται, *nihil tollit, quod non deposuit.* Cf. Matth. XXV, 24.

22. Ἐκ τοῦ στόματός σου) Proverbiale. Senſus eſt: *Arripio, quod dicis*, Cic. Vetr. 7. *Tua te oratione accuso. Tuo te gladio iugulas.*

23. Διατί — ἐπὶ τράπεζαν) *Quare non locasti pecuniam meam mensariis?* Nam τράπεζα ſaepe ponitur pro menſario. Κἀγὼ ἐγὼ — αὐτὸ) *Ut reversus cum foenore exigerem?* Πράσσειν, *exigere*, quo ſenſu etiam apud Profanos occurrit.

27. Τοῖς παρεστῶσιν) *Ministris suis.* Ad ſequentia cf. Matth. XXV, 28. ſqq.

28. Ἐπορεύετο ἔμπροσθεν) *Ducis in morem ante turbam gradiebatur.* Ita *Beza, Grotius*, aliique, ut ſenſus ſit, Chriſtum alacriter ad mortem pergentem timentibus diſcipulis praciviſſe. Sed vide quae *Kypke* ad h. l. contra

tramonuit, qui vertit: *Ulterius progrediebatur, iter suum continuabat.* Ad ſequentem narrationem v. 29. ſq. vid, notata ad Matth. XXI, ſqq.

33. Οἱ κύριοι αὐτοῦ) *Dominus eius.* Hebraei enim, quos Helleniſtae imitantur, in nominibus dignitatum exprimendis ſaepe utuntur plurali numero loco ſingularis. Exempla vid. Matth. II, 20.

37. Πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους) Ubi iam ante oculos erat urbs regia. πλῆθος τῶν μαθητῶν) Qui ſcilicet miraculis excitati e Galilaea Chriſtum ſequebantur.

38. Εἰρήνη ἐν οὐρανῷ καὶ — ὑψίστοις) εἰρήνη שָׁלוֹם, felicitas. Simpliciſſima explicatio eſſe videtur: Proſperitas regis Meſſiae regnique eius in coelo procuretur, a Deo, qui ſummis laudibus celebretur.

39. Καί τινες — μαθηταῖς σου) *Nonnulli ex multitudine, Phariſaeis addicti, dicebant: Obiurga diſcipulos tuos hoc nomine,* i. e. Ne patiaris aures tuas titillari huiusmodi elogiis et acclamationibus. Phariſaei ex multitudine non ſunt Rabbini, ſed homines plebeii Phariſaeorum placitis addicti.

42. Ὅτι — οἱ λίθοι κεκράξονται) i. e. *Non poteſt fieri, ut doctrina et miracula mea non agnoscantur. Malignorum in ea re aestimatorum silentium vel a lapidibus redarguetur.* Proverbiale et hyperbolicum loquendi genus, quale et apud Profanos haud raro occurrit. *Ovid.* Metam. II. 697. *Tutus eas; lapis iste prius tua furta loquetur. Virgil.* Ecl. V, 28. *Montesque feri silvaeque loquentur.* Ubi *Servius:* hyperbolice di-

ctum, quum res eiusmodi eſt, ut nulla ratione celari, aut occulta manere poſſit. Hic igitur Ieſus, morti proximus, publice et ingenue fatetur, ſe merito a populo applaudente pro Meſſia habitum eſſe. Hoc antea non fecerat.

41. Ἰδὼν — αὐτῇ) *Quum propius accessisset* (Hieroſolyma) *intuitus urbem, deploravit eius sortem.*

42. Λέγων — ὀφθαλμῶν σε) *Dicens: utinam vel tu considerares hoc saltem tuo tempore, quae facerent ad salutem tuam,* (bene ſe haberet,) *sed ea non intelligis.* λέγων ὅτι) Illud ὅτι eſt αἰτιολογικὸν τοῦ σιωπομένου, oſtendit enim, reddi a Chriſto cauſſam fletus. εἰ ἔγνως) Τὸ εἰ plerique interpretes volunt eſſe optantis, et vertunt: *utinam. Pricaeo* videtur eſſe ſermo defectivus, et ſupplendum: non tam ſecure dormires in peccatorum veterno; vel (ut Matth. XI, 21.) poenitentiam in cinere et cilicio ageres. Donatus in Terentii Eunuch. III, 3, *Conceditur secum loquentibus multa transcendere, quae tacite intelligunt.* καὶ σύ) Vel tu, urbs illa ſupra omnes terrae urbes Deo dilecta, urbs Davidis, urbs regia, urbs ſacris dicata, quae tot iam prophetas occidiſti, et in me tam graviter peccaſti. καίγε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ) Si non hactenus, nunc ſaltem, *die tuo*, i. e. tempore tibi opportuno, laeto et fauſto. Sic *Polybius* XVII. 18. βασιλεῦ, φεύγουσιν οἱ πολέμιοι, μὴ παρῇς τὸν καιρὸν, οὐ μένουσιν ἡμᾶς οἱ βάρβαροι. σὴ νῦν ἐστιν ἡμέρα, σὸς ὁ καιρός. *Seneca* Medea: *Mens dies est; tempore accepto utimur. Statius* Sylv. II, 7. 20. Veſtra eſt iſta dies, favete Muſae. τὰ πρὸς εἰρήνην σου) Sc. ὄντα, ſ. ἀνήκοντα. *Quae ad salutem tuam pertinent.* νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου)

i. e.

i. e. *latent te*, ignorantia nimirum inexcuſabili, quia lucem oblatam, imo ingeſtam, faſtidioſe reſpuis.

43. Ὅτι ἥξουσιν — χάρακά σοι) *Veniet tempus, quum inimici tui circumiicient tibi vallum.* Καὶ h. l. per *quum*, ſive relative *quo* vertendum eſt. Formula loquendi ἥξουσιν ἡμ. ἐπὶ σε exprimit improviſam mali adreptionem. Χάραξ *vallum* ſignificat, quo et caſtra et urbes circumdari ſolebant; at ſaepe quoque ſynecdochice ponitur pro *caſtris*. Manifeſto autem hic praedicitur obſidium Hieroſolymorum per Romanos, qui prius aggere ſtructo, deinde muro aedificato, urbem cinxerunt. *Ioseph.* B. I. V. 6. 2. καὶ περικυκλώσουσί σε) *Et obsidione te cingent.* Iudaei per cuniculos ignem immittentes, comburebant aggeres; quapropter *muro totam urbem cingere coeperunt Romani*, quod hic dicitur περικυκλώσουσί σε, l. c. cap. 12. §. 1. καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν) *Te undique affligent, prement*, vel potius; *obsidione cingent*; nam propria huius verbi ſignificatio eſſe videtur: undique *circumdare, cohibere, coërcere*; unde apud Ioſephum συνοχή, *ambitus, quo aliquid undique circumdatur.* Vid. *Krebs.*

44. Ἐδαφιοῦσί σε) i. e. ἕως τοῦ ἐδάφους ἀροῦσί σε, *delebunt te funditus, et aequabunt solo*; eſt enim ἔδαφος *solum* et *pavimentum*, et dicitur hoc de urbe. καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί) τέκνα ἱερουσαλὴμ ſunt *habitatores et incolae Hierosolymarum*; et eſt in his verbis Syllepſis; nam paullo aliter τὸ ἐδαφίζεσθαι de *urbe* dicitur, quae ſolo aequatur; aliter de hominibus, qui *solo alliduntur* Pſ. CXXXVII, 9. aliisque locis. De ſtrage iſta legendus eſt *Iosephus.* καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ) *Ne-*

que lapidem super lapide relinquent. Mos loquendi proverbialis et hyperbolicus, quo *summa vastatio* intelligitur. Ἀνθ' ὧν — ἐπισκοπῆς σε) *quoniam agnoscere noluisti tempus oblatae tibi salutis.* Ἀνθ' ὧν, *propterea quod,* ut Luc. I. 20. Ἐπισκέπτεσθαι inter alia significat *opem ferre, beneficia tribuere.* Hinc ἐπισκοπὴ hoc quidem loco *salus, beneficiorum collatio,* et καιρ. τ. ἐπισκ. eſt illud ipſum tempus, quo Ieſus in his terris verſabatur, et Iudaeis ſalutem offerebat. Ad v. 45. 46. vid. dicta ad Matth. XXI, 19. ſqq.

48. Ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτῦ ἀκύων) *Totus populus pendebat ab eo, eum audiens.* Poſt ἀκύων ſuppleendum αὐτὸν. Magna huius formae loquendi vis eſt, ut nimirum declaretur, populum, captum divina Chriſti non tantum docendi ratione, ſed et dicendi ſuavitate, tanto ſtudio et aſſiduitate audiviſſe eius ſermones, ut ex eo pendere videretur. Latinis etiam *pendere* dicuntur, qui ſumma cum attentione audiunt. Virgilius: *Pendentque iterum narratis ab ore.*

CAP. XX.

1. Ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς) Ἐπιστῆναι τίνι etiam hanc habet vim, ut denotet, *praeter opinionem, improvisum advenire,* ut *Gronov.* ad Arrian. II. 3. obſervat. Hanc vim id verbum aliquoties habet etiam apud *Philonem* et *Iosephum,* ut patet ex locis a Krebſio et Loesnero allatis. σὺν τοῖς πρεσβυτέροις) *Una cum Synedrii assessoribus.* Hac deſcriptione indicatur, eos miſiſſe legationem ad Chriſtum. Ad ſequentia vid. notata ad Matth. XXI, 23. ſqq.

19. Πρὸς αὐτὰς) *de ipsis*, i. e. quod illa ſimilitudine ipſos petiiſſet.

20 Παρατηρήσαντες — ἐγκαθέτες) *Igitur insidiandi causa miserunt subornatos quosdam homines.* Παρατηρήσαντες, *observantes*, i. e. *captantes* (eum.) Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio. ἐγκαθέτες;) Vulg. *insidiatores.* Ἐγκάθετοι, qui ſubſidunt in loco occulto, in quem ſe demiſerunt ad inſidias aliis ſtruendas. Homines ſubdoli, et clam adrepentes ad nocendum, Suidas: ἐγκάθετος, δόλιος, κατάσκοπος. ὑποκρινομένες — ἐῖναι) *Qui se bonos simularent.* Δίκαιοι nempe ſunt ἀγαθοὶ, χρηϛοί. Simulabant, ſe eſſe, ut dici ſolet, tenerae conſcientiae, qui proinde de quaeſtionibus omnibus, ad conſcientiam pertinentibus, plene cuperent edoceri. ἵνα — λόγε) *Ut carperent*, *s. reprehenderent eius sermonem.* Genitivus αὐτȣ̃ tranſpoſitus eſt, et ἐπιλάβωνται ad vocem λόγȣ pertinet. τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξεσίᾳ τȣ̃ ἡγεμόνος) Periphraſtice: *praesidi et magistratui, penes quem erat summa potestas.* Quum de ſacris controverſiae ad opprimendos innocentes non ſufficiunt, ſolent quaedam captari ad rempublicam pertinentia.

21. Ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις) Quae in Sacerdotes et Scribas modo dixiſti, vera et certa ſunt; recte iudicaſti; in tuam concedimus ſententiam.

23. Τὴν πανυργίαν) *astutiam, calliditatem.* Interdum in bonam partem ſumitur pro *solertia*, plerumque autem, ut hic, in malam.

26. Καὶ ὀκ — λαȣ̃) *Non potuerunt sermonem eius calumniari coram popalo.* Ἐπιλαμβάνεσθαι hic, ut v. 20. eſt *carpere, calumniari.*

27. Ὁι ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ ἐιναι) *Qui resurrectionem esse negabant*, Thucyd. I. III. 41. ἀντέλεγε μὴ ἀποκτεῖναι, *negavit occidendos esse*. Ex idiotismo linguae graecae, in qua poſt verba negandi et prohibendi μὴ et ȣ̓ ſaepe vacant. At hoc et ſequentia commata vid. Matth. XXII, 23. ſqq.

34. Ὁι ὑιοὶ τȣ̃ ἀιῶνος τȣ́τȣ) *Qui vitam hanc mortalem agunt*, qui in hoc ſeculo vitam agunt animalem, in quo viciſſitudo naſcentium et morientium perpetua eſt. Amplior h. l. eſt huius phraſeos notio, quam Luc. XVI, 8. Ibi enim ii tantum indicantur, qui res mundanas ſolum curant, coeleſtium incurioſi; hic vero omnes ii promiscue qui in his terris verſantur, ſive boni ſint ſive mali.

35. Ὁι δὲ καταξιωθέντες — ἐκγαμίσκονται) *Sed quibus beatitudo in vita illa futura contigit, ii neque uxores ducunt, neque nubunt*. Verbum τυχεῖν hic eleganter, ſed pleonaſtice ponitur, ut exemplis probat *Lambertus Bos* in Exercitatt. p. 48. Ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν hic non ipſum actum reſurrectionis, ſed ea potius denotat, quae reſurrectionem conſequuntur, atque adeo hic idem eſt, ac ſi inverſo ordine legeretur: ὁι καταξιωθέντες τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν καὶ τȣ̃ ἀιῶνος ἐκέινȣ τυχεῖν.

36. Ἰσάγγελοι γάρ ἐισι) Vox ficta ad ſimilitudinem ἰσοθέȣ. Bene autem dixit ἰσαγγέλȣς, quia angeli in ſacris litteris filii Dei vocantur, ob divinae felicitatis et gloriae participationem. Cf. Matth. XXII, 30. καὶ ὑιοὶ ἐισὶ τȣ̃ Θεȣ̃) *Atque adeo sunt Dei similes*. Hoc ita accipiendum eſſe e contextu apparet. Non inibunt matrimonia; non morientur; erunt enim Spirituum, angelorum, adeoque

que Dei ſimiles. Ut Deus non habet corpus quod deſtrui poteſt, ſic et hi non habebunt tale corpus. τῆς ἀναςάσεως υἱοὶ ὄντες) i. t. *quum tales sint, qui iam resurrexerunt;* quum reſurrectionis et beatitudinis aeternae iam ſint participes. Ὑιοὶ τῆς ἀναςάσεως hic non alii ſunt, quam ipſi οἱ ἀναςάντες, per Hebraismum.

37. Ἐπὶ τῆς βάτε) Brevis locutio, i. e. ubi illam de *rubo* narrat hiſtoriam. ὡς λέγει κύριον) Narrando ſcilicet, quod Deus dixerat.

38. Πάντες γὰρ ἀυτῷ ζῶσιν) i. e. *Omnes toti ab ipso pendent.* Phraſis *Deo vivere*, multa continet, ſc. pendere a Deo; ad voluntatem Dei vivere etc. Quia omnes homines a Deo pendent, ergo poteſt etiam mortuos conſiderare ut vivos, eosque revocare in vitam. Ad locum v. 41 — 44. Cf. Matth. XXII, 41. ſq. ad v. 45 — 47. Cf. Matth. XXIII, 6. 14.

47. Προφάσει) i. e. ἐις πρόφασιν, ut praetextum aliquem habeant emungendi homines, longas preces concipiunt, atque id ſcilicet aliis imputant.

CAP. XXI.

1. Ἀναβλέψας — πλεσίες) *Aliquando suspiciens vidit divites dona immittere sacris cistis.* Ἀναβλέπειν, *aufsehen.* Τὰ δῶρα τε̃ θεε̃ vocat ipſum gazophylacium, in quod ea mittebantur, quae Deo donabantur. Ideo vocatur *Corban* i. e. *donum*, ex re contenta. Poſſis etiam vertere: ad reliqua dona quae in fiſcum templi, Deo dicati, mittebantur. Cf. Marc. XII, 41. ſqq.

5. "Ὅτι λίθοις — κεκόσμηται.) *Quod egregiis lapidibus et donariis ornatum esset.* Ἐκ λίθων λευκῶντε καὶ πολυτελῶν καὶ κρατερῶν, ut Iofephus loquitur, in *Archaeolog.* Lib. XV, c. XI, 3. Ἀναθήματα funt quaelibet *munera* f. *dona*, quae Diis, vel vero Deo dicabantur. De his donariis multa loca Veterum habet *Wetstenius.* Inter ἀναθήματα templi Hierofolymitani erat menfa, donata a *Ptolomaeo*; fed maxime eminebat vitis illa aurea, cuius et Tacitus meminit, ab *Herode M.* donata templo. Ad totum, qui fequitur, locum cf. Matth. XXIV, 1. ff. et Marc. XIII, 1. fqq.

6. Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε) i. e. τούτων, ἃ θεωρεῖτε, ut faepe in his libris; fed et Latini ita loquuntur, ut notum eft. Vel, ut alii malunt, Nominativus hic abfolute ponitur, latine ita exprimendus: *Quod ad ea attinet, quae videtis* etc.

8. Ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου) nomen meum ufurpantes. ὅτι ἐγώ εἰμι) Nempe *Messias*, ut ὅτι fit nota orationis μιμητικῆς.

9. Ἀκαταστασίας) *Perturbationes, tumultuationes.* Intelligitur ftatus turbulentus, qui ex feditionibus inprimis et diffenfionibus civilibus oritur, quum civibus in factiones diremtis, filent leges, et vi pleraque aguntur; quibus malis Iudaeos ante internecionem gentis mifere effe vexatos nemo ignorat.

11. Φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται) *Res incutientes metum, seu iniicientes terrorem, et coelestia signa magna erunt.* Per σημεῖα intelligun-

tur

tur phaenomena cuiuscunque generis. Ab his non differunt φόβητρα, terriculamenta. Nam phaenomena in aëre obvia vim perterrefaciendi habent. Homines illius temporis his phaenomenis mala varii generis portendi putabant; ergo his conſpectis perterrefacti ſunt. Hoc Chriſtus praedicit, non autem confirmat ſuperſtitioſam illam opinionem.

13. Ἀποβήσεται — μαρτύριον) Sc. αὐτοῖς, ut addit Marcus, c. XIII, 9. *Hoc autem eveniet vobis, ut meae doctrinae testimonium edatis.* Alii: *Eveniet vobis hoc in testimonium impietatis eorum.* Impietas erat in eo, quod Apoſtolos et alios doctores religionis chriſtianae affligebant. Eo ipſo quod innocentes iniuriis afficiebant, impietatem oſtendebant. Sed prior explicatio praeferenda eſt ob ſequentia.

14. Θέσθε — ἀπολογηθῆναι) *Animis igitur vestris hoc penitus mandate, non esse vobis praemeditanda ea, quae ad defensionem spectant.* Ἀπολογηθῆναι, i. e. τὰ εἰς ἀπολογίαν.

13. Στόμα) os, i. e. facultatem loquendi, ſive quod loquamini. Apte autem, urgentibus eiusmodi periculis, diſcipulis ſuis pollicetur Chriſtus, ſe ςόμα καὶ σοφίαν daturum; quum capitis cauſſam agentibus, etſi innocentibus, perſaepe et lingua haereat metu, et formido ſapientiam expectoret. ᾗ ȣ δυνήσονται ἀντειπεῖν κ. τ. λ.) Cui nihil contradici poſſit, quod veri habeat ſpeciem.

19. Ἐν τῇ — κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν) *Per perseverantiam vestram conservate,* ſ. *conservabitis vitas vestras.* Si κτήσασθε vera eſt lectio, imperativus poſi-

tus

tus eſt pro futuro, ut in λύσατε Io. II, 19. et alibi. Sed melior eſt lectio κτήσεσθε, quam nonnulli Codd. Verſſ. et Patres habent. Κτᾶσθαι autem, et quod Syrus hic habet קנא eſt: *acquirere*, vel potius *conservare*. Ad ſequentia vid. Matth. XXIV, 15. ſqq.

23. Ἔσαι γὰρ ἀνάγκη μεγάλη) *Calamitas magna.* Vox ἀνάγκη in notione *calamitatis*, *miseriae*, reſpondet Hebraicae צָרָה, neque tamen ea vis aliis ſcriptoribus plane inſolens reperitur, ut probant exempla a *Krebsio* et *Loesnero* allata. ὀργὴ) *poena*, *animadversio*. Sic *Demosth.* in Phorm. ὑμῖν ὀργὴ μεγάλη καὶ τιμωρία ὑπόκειται.

24. Πεσοῦνται σόματι μαχαίρας) *Peribunt gladio*, *Aciem gladii* Hebraei vocant פִּי חֶרֶב et LXX. σόμα μαχαίρας, ut Deut. XIII, 16. καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσαι πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν) *In populum Hierosolymitanum barbarae gentes exercebunt imperium, etiam cum ipsorum ignominia.* πατεῖν h. l. eſt *ignominiose tractare.* Sic apud *Plutarchum* de diſcr. am. et adul. adulator ad quaevis indecora et inhoneſta miniſteria paratus, ἀπόχρησαι, ait, πάτησον, *utere*, *calca*. Romani non paſſi ſunt urbem reaedificari; diſperſerunt Iudaeos, et formam Iudaicae civitatis ſuſtulerunt. Frequentibus rebellionibus ipſi Iudaei effecerunt, ut, ſemel vaſtata eorum urbe, duriſſime tractaremur. ἄχρι — ἐθνῶν) *Donec tempora gentium finem habuerint*, i. e. usque ad finem rerum humanarum, ubi gentes non amplius erunt.

25. Καὶ ἔσαι — ἄσροις) *Erunt vero prodigia in sole, luna et stellis.* Improprie et figurate exprimuntur,

quae

quae v. 23. 24. propriae dicta erant. Sensus est: Tum maxima erit calamitas publica, manu fulminantis Dei immittenda reipublicae Iudaicae. Vid. Ioel III, 3. 4. et cf. Matth. XXIV, 29. f. καὶ ἐπὶ — ἀπορίᾳ) *Et nationes in terra in magnis angustiis erunt prae consilii inopia.* Hesychius: συνοχὴ, ταραχὴ, ἀδημονία. Ἀπορία hic est consilii inopia, ea, illa mentis fluctuatio, quae magnis malis impendentibus supervenire solet. ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου) *Sonante s. strepente mari et fluctu.* Post σάλου aut supplendum ὄντος, aut per Hendyadin explicandum, pro: ἠχοῦντος σάλου θαλάσσης. Copiae militares haud raro aquarum inundationibus comparantur. Ies. VIII, 7. 8. Apocal. XVII, 15. Significatur igitur exercitus Romanus, bellicosus, rempublicam Iudaicam penitus delens.

26. Ἀποψυχόντων — οἰκουμένῃ) *Hominibus exanimatis metu et exspectatione eorum quae terrae immineant.* Sic apud Iosephum Lib. XIX. de B. I. c. I. §. 25. Γαΐος ὑπὸ τοῦ πολλοῦ τῶν τραυμάτων ἀποψυχθεὶς ἔκειτο, *Caius, multis vulneribus confessus, exanimis iacebat.* Ἀποψύχειν proprie est *mori, animam efflare.* At haec Lucae locutio hyperbolica est, ad magnitudinem et excessum pavoris significandum. Προσδοκία autem h. l. accipitur *de metu imminentis mali,* more optimis scriptoribus recepto, ut ex *Iosepho* et *Philone* probant Krebsius et Loesnerus. Οἰκουμένη h. l. ut saepius, est *terra Iudaica.* Vid. supra c. II, 1. Αἱ γὰρ — σαλευθήσονται) *Concutientur enim astra coeli.* Iterum stilo Prophetico maxima calamitas publica significatur, ut v. 25. αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν sunt *Stellae.* Nam Ps. XXXIII, 6. Ies. XXXIV,

4.

4. צְבָא שָׁמַיִם Alexandrini interpretantur δυνάμεις, quae vox pro *copiis*, *exercitu* est apud Isocr. Pan. c. 37. Τὰς ἄνω δυνάμεις appellat *Philo* de sept. et Fest. Ad v. 27. cf. Matth. XXIV, 30.

28. Ἀρχομένων — γίνεσθαι) *Quum haec evenient.* Ἄρχεσθαι enim h. l. redundat, ut Marc. VI, 7. Luc. III, 8. Ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν) Sententia verborum est: *Alacres ac laeti estote: bono animo; nihil timete.* Nam tollere et erigere caput, signum est animi tranquilli et laeti, quum contra metuentes terram intueri soleant. Sic *laeti et erecti* dicuntur apud Cic. pro Font. c. 11. *alacres et laeti.* διότι — ὑμῶν) Ἡ ἀπολύτρωσις, *liberatio*, nempe a persecutionibus Iudaicis. Sublato Synedrio liberius potuit propagari Evangelium. Apostoli, si Ioannem excipias, non protaxerunt vitam usque ad interitum civitatis Iudaicae. Sed praedixit Iesus haec eo consilio, ut Apostoli haec vaticinia alios docerent.

29. Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς) *Quod hoc exemplo illis illustravit.* Vid. Matth. XXIV, 32. sqq.

30. Ὅταν προβάλωσιν ἤδη) sc. τὰ φύλλα. *Quum flores emittunt.* Sic προβάλλειν ἄνθος, *emittere florem* dixit *Dioscorides.* ἀφ' ἑαυτῶν) i. e. nullo monitore.

31. Ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ) *Adesse regnum Dei.* Varias significationes habet formula ἡ βασ. τ. θ. Hoc loco intelligitur *doctrinae Christi propagatio*; et sensus est: latius, et sine impedimento doctrina mea tunc temporis, post excidium Hierosolymorum propagabitur. De ipsis ecclesiae initiis non esse sermonem, in promtu est.

32. Πάντα) Omnia illa, quae Iudaeos et excidium urbis ſpectant.

34. Προσέχετε — ἐκείνη) *Cavete autem, ne animi vestri obruantur luxu et temulentia, et curis de victu et cultu, atque adeo vos dies ille inopinatus opprimat.* Magiſtri Graeci tradunt, hoc differre μέθην et κραιπάλην, quod μέθη ſit ex praeſenti potu animi alienatio, κραιπάλη, ut Plato loquitur, ἐκ τῆς προτεραίας. Non dubium autem, quin ſub vinolentiae nomine omne vitiorum genus hic denotetur, quod circa voluptates occupatum eſt. Nam quia in ebrietate manifeſtius eſt detrimentum rationis, ideo ex illa ſpecie genus totum intelligi datur. Ergo ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ βαρηθῆναι eſt, *lautius vivendo et voluptatibus indulgendo ad seria cogitanda ineptum reddi,* ut adeo ſenſus ſit: cavete, ne ſecure et negligenter agentes, et futuri immemores, temere in diem vivatis. Ἡ ἡμέρα ἐκείνη, *dies ille*, nempe memorabilis et inſignis, tempus illud Iudaeis fatale. Caeterum Ieſus haec eo conſilio dixit Apoſtolis, ut ea Iudaeis non minus quam Chriſtianis iniungerent, ne eos incautos opprimeret haec calamitas publica.

35. Ὡς παγὶς — τῆς γῆς) *Veniet enim quasi decipula super omnes huius terrae* (Iudaicae) *incolas.* Subito invadet haec calamitas omnes huius regionis incolas, ut aliud quaſi agentes ſe prius captos ſentiant, quam laqueum praeviderint. Cf. v. 34. αφνίδιος Ἐπὶ πάντας — τῆς γῆς, i. e. ἐπὶ πάντας κατοικοῦντας ἐπὶ τ. γῆς. Καθίζειν *sedere* h. l. valet: *versari in aliquo loco.* Sic Alexandri-

ni Ier. XXV, 29. hebraica verba עַל־כָּל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ transtulerunt; ἐπὶ παντας τὲς καθημένες ἐπι τῆς γῆς.

36. Ἀργυπνεῖτε — δεόμενοι) *Vigilate ergo, assiduas preces facientes. Vigilare* eſt *caute at circumspecte agere*, et opponitur τῷ βαρηθῆναι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ, v. 34. Ἵνα — γίνεσθαι) *Ut vobis haec omnia eventura effugere contingat.* Καταξιωθῆναι h. l. ut ſaepius, pleonaſtice poſitum eſt. καὶ ςαθῆναι — ἀνθρώπε) *et absolvamini a Messia.* Σταθῆναι hic non eſt ſimpliciter *stare*, ſed cum humili fiducia ſtare, non damnari, abſolvi, praemiis affici. Erant chriſtiani nominis profeſſores cincti quotidianis hoſtibus et multis mortis periculis expoſiti. Ergo recte vivendum erat, ut praemii loco periculis erepti, fruerentur felicitate probis et conſtantibus nominis chriſtiani profeſſoribus parata.

37. Τὰς δέ νύκτας — ἐλαιῶν) *Noctu autem, ex urbe egressus, in monte, cui ab oleis nomen fuit, transegit*, ut nempe evitaret inſidias. Ἀυλίζεσθαι, *pernoctare*, h. l. omnino eſt tranſigere.

38. Πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς ἀυτὸν) *Universus populus ad eum mane ventitabat*, vel *mane ei praesto erat.* Ὀρθρίζειν, pro ὀρθρέυειν, *diluculo, mane venire.*

CAP. XXII.

3. Εἰσῆλθε δὲ ὁ σατανᾶς εἰς Ἰέδαν) Nulla nos neceſſitas cogit, ut opinemur, ὑπόςασιν diabolicam motu locali et phyſico in Iudam ſe transtuliſſe; ſed ſenſus eſt: *Iudam scelus plane diabolicum et atrocissimum iam animo*

con-

concepisse. Sicut enim, qui divinis motibus pie obtemperant Spiritum inhabitantem accipere dicuntur; ſic in eos, qui ſceleratis ſuggeſtionibus conſentiunt, Satanas dicitur intraſſe. Cf. Io. XIII, 2. Pertinet hoc ad deſcribendam ſceleris atrocitatem. Quare ſtatim additur de Iuda: *ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα*, *qui erat e collegio duodecim Apostolorum unus*, vinculis amicitiae et officiorum Ieſu coniunctiſſimus. Ergo conſilio Iudae nihil ſceleſtius, immanius et ab omni humanitate alienius fingi poterat, adeo ut ex cauſſis internis et externis ſatis commode intelligi explicarique vix potuerit.

4. Καὶ τοῖς ϛρατηγοῖς) Στρατηγοὶ h. l. non ſunt duces militiae, ſed *praefecti templi*, ut etiam e v. 52. apparet. E more Iudaico Levitae et ſacerdotes excubias nocturnas in templo agebant alternatim. His excubiis praeerat unus, qui *κατ' ἐξοχὴν* praefectus templi diceba-tur. Cum eo erant etiam nobiliores cuſtodiam templi gubernantes, qui itidem ϛρατηγοὶ dicti ſunt. Huius praeſidii ad tutelam templi poſiti mentio fit 2 Reg. XXV, 18. ubi שֹׁמְרֵי הַסַּף ſine dubio ſunt ſacerdotes et Levitae excubias in templo agentes. Iſti igitur praefecti erant *Iudaei*, non Romani. Sic *Ananus*, qui praefectus templi erat*, et cum Anania pontifice iungitur, ſimpliciter vocatur ϛρατηγός, apud *Iosephum*, antiqu. Iud. L. XX, c. VI, §. 2. Nec mirum videri debet, Praefectos eiusmodi ϛρατηγοὺς appellari, qui tamen a militia longiſſime aberant. Nam vox ϛρατηγὸς eo tempore Graecis non ducem bellicum et imperatorem, ſed quemvis magiſtratum, et hominem aliis praefectum denotabat, ut oſtendit Sal. Dey-

LING in obſervatt. Sacr. P. III. p. 237, ſqq. Vid. etiam *Lightfoot* in h. l.

5. Συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δȣ̃ναι) *Polliciti sunt, ſe daturos ei pecuniam.* Nam συντίθεσθαι haud raro ſignificat, *aliquid sub conditione quadam promittere,* ut apud Ioſephum, Antiq. Lib. XIII, c. 4. §. 7.

6. Καὶ ἐξωμολόγησε) Ἐξομολογεῖν h. l. vel eſt *spondere,* vel *conditionem accipere.* Utroque ſenſu occurrit non ſemel apud Ioſephum, ut ex locis a Krebſio allatis videre eſt. ἄτερ ὄχλȣ) ſc. συςροφῆς, vel συναχθέντος, *convolante, tumultuante:* et eo loco, ubi non poſſet clamare, auxilium petere. Ad ſequentia vid. Matth. XXVI, 17. ſqq.

12. Ἀνάγαιον μέγα ἐςρωμένον) *Coenaculum ingens stratum,* ſc. lectis ad futurum convivium paratum, inſtructum. Vid. Marc. XIV, 15.

16. Ὅτι — ἐξ αὐτȣ̃) *Non amplius vescar de hoc,* ſc. agno paſchali. ἕως ὅτȣ πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τȣ̃ θεȣ̃) *Donec in regno divino plenissima felicitate fruar.* Πληρȣ̃σθαι res dicitur, *quae est perfecta, et omnibus numeris absoluta, quae ad summum perfectionis gradum pervenit.* Videtur hoc dictum generaliter ſic accipi poſſe, ut oſtendat Chriſtus, non futuram deinceps conſuetudinem ipſorum in terris, humani et uſitati convictus, ſed *secuturum in regno Dei,* vel etiam poſt reſurrectionem *alium convictum perfectum,* vel converſationem laetiorem. Cf. comma 13. et Matth. XXVI, 29.

19. Τȣ̃τό ἐςι — διδόμενον) *Hoc est corpus meum pro vobis brevi post morti tradendum.* Διδόμενον, loco

paulo

paulo poſt futuri, quo carent N. T. ſcriptores. Senſus eſt: Quemadmodum hoc fruſtum panis fracti vobis trado, ſic hoc corpus meum morti tradetur. Hoc autem fiet ὑπὲρ ὑμῶν, *vestrae salutis caussa.* τȣ̃το — ἀνάμνησιν) *Id facite in mei recordationem*, vel: *quotiescunque hoc facietis*, et religioſum convivium celebrabitis, *gratam mei memoriam recolite.* Cf. 1 Cor. XI, 25. 26.

20. Τȣ̃το τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μȣ) Brevis locutio; nam *poculum* h. l. eſt id, quod in poculo continetur, et *vinum* per metonymiam dicitur ipſum foedus, quum duntaxat ſit foederis ſymbolum. Senſus eſt: *Institutione huius sacri ritus simul instituo novam religionis formam, quae sanguine meo, i. e. morte mea iam sancitur.* Morus in Epitome Theol. chriſt. P. V. c. V, §. 1. not. 1.) verba haec ſic explicat: Hic calix (bibere ex hoc calice) eſt novum foedus, (eſt ingredi novum foedus, ei ſe aſſociare,) meus enim ſanguis, qui hic bibitur (τȣ̃το ἐςὶ τὸ αἷμα μȣ) ſancit novum foedus. Dum ego vobis porrigo hunc calicem, dum vos inde bibitis: reddo vos participes foederis novi, et antiquo foedere ſolvo, et vos ingredimini novum foedus. τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον) *Pro vobis effundendo*, quem pro vobis effundam. Participium ἐκχυνόμενον non eſt conſtruendum cum voce ποτήριον. Quanquam enim *effundere poculum* dici poſſit, pro *effundere id, quod poculo continetur*, nimirum tamen dura eſſet phraſis, *si poculum pro hominibus effusum esse* diceretur, quum in ſ. coena poculum non effuſum, ſed bibendo exhauſtum, in cruce vero ſanguis non ex poculo, ſed e corpore Chriſti effuſus ſit. Er-

go ex regulis Grammatices dicendum fuiſſet, τῷ ἐκχυνομένῳ, ut τῷ ἅιματι reſponderet; ſed tales conſtructiones, a Grammaticorum praeceptiunculis valde diſcrepantes, apud Auctores profanos, qui tamen diligenter ſcribendi laudem aucupati ſunt, multae occurrunt. Exempla quaedam exhibent *Wetstenius* et *Krebsius* ad h. l.

21. Ἡ χεὶρ τȣ̃ παραδιδόντος με) Manus proditoris in menſa cum Chriſto eſſe dicitur, quia cibum cum Chriſto communem ſumebat. Vox χεὶρ ex conſuetudine hebraica redundat, parte hominis pro toto homine poſita.

22. Πορεύεται) ſc. εἰς θάνατον, ut infr. comm. 33. *Moritur.* Graeci dicunt ἀπέρχεσθαι, οἴχεσθαι, Latine *abire* pro *mori.* Hebr. הָלַךְ.

24. Ἐγένετο) Recte h. l. vertitur: *fuerat*; vix enim credibile eſt, tam luctuoſo tempore vacaſſe animos ambitioſo certamini. Cf. Matth. XX, 20. ſqq. τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι) pro: τίς αὐτῶν ἐστι.

25. Εὐεργέται καλȣ̃νται) Saepe apud *Iosephum* et *Philonem* reperias hoc nomine appellari Romanos Imperatores. Datur et aliis regibus, ut apud *Plutarchum* de ſe laudando; item apud *Isocratem* Panathenaico etc. Significat Chriſtus, nomina talia ſaepe ab iis effectari, qui re ipſa ſuis magis, quam alienis commodis conſulant. Cf. Matth. XX, 25.

26. Ὑμεῖς δὲ ȣ̓χ ȣ̔́τως) Sc. ποιεῖτε, quod poſt vocem ȣ̔́τως frequenter ſupprimitur. ἀλλ' ὁ μείζων — νεώτερος) *Sed qui primus dignitate esse vult inter vos, ita se gerat, tanquam esset ultimus.* Μείζων compar. pro ſu-

ſuperlat. *maximus, princeps, primus dignitate.* Νεώτερος vi oppoſitionis et *ultimus, infimus.* Poteſt etiam ὁ μείζων eſſe *senior,* et ὁ νεώτερος *iunior.*

27. Ἐγὼ — διακονῶν) *Ego vero inter vos me gero ut miniſtrum;* doceo vos; gero me erga vos ut amicus, non ut dominus. Cf. Io. XIII, 4—17.

28. Ὑμεῖς δέ ἐϛε οἱ διαμεμενηκότες μετ᾽ ἐμȣ̃) Quaſi dicat, hactenus res veſtrae ſatis recte ſe habent: vos alloquor, qui a proditione abhorretis, qui hactenus fideli animo me ſectamini. ἐν τοῖς πειρασμοῖς) πειρασμοὶ hic dicuntur *res adverſae,* per quas conſtantia exploratur.

29. Διατίθεμαι) διατίθεσθαι hic non eſt *teſtamento legare,* quippe quod Patri non convenit, ſed *pacto addicere* ut apparet ex 2 Paral. VII, 18. et Pſ. LXXXIX, 4. ſecundum LXX. ubi Hebr. כָּרַתִּי בְרִית vertitur διεθέμην διαθήκην. Senſus eſt: Sicut Pater mihi regnum addixit, acquirendum per tolerantiam rerum adverſarum, ita et ego vobis addico gloriam regiae maieſtati proximam, ſimili ratione acquirendam. *Regnum* ſcilicet, Apoſtolis promiſſum, non eſt ea maieſtas, quae Chriſto praemiſſa erat, ſed ab adiuncto *praemium ſuperati laboris.* Quemadmodum (inquit Chriſtus) pater mihi, laboribus ſuperatis praemium promiſit: ita et ego vobis praemium promitto. Cf. 2 Tim. II, 12.

30. Ἵνα ἐσθίετε — βασιλείᾳ μȣ) Senſus eſt: *Tum, quum regnabo,* (in altera illa vita) *vos gaudio et felicitate mecum fruemini.* Nam edere et bibere in regno Meſſiae eſt imago gaudii et felicitatis. Cf. Matth. XIX, 28.

31.

31. Ἐξητήσατο ὑμᾶς) ἐξαιτεῖσθαι est *postulare, ut sibi quis dedatur*, seu *deposcere aliquem ad poenam*, quod multis locis probat *Wetstenius*. τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον) *quos cribraret sicut triticum*, i. e. *perturbaret, tentaret, laederet, pro arbitrio concuteret atque agitaret*. Hesychius: σινιάσαι, σεῖσαι, κατακινεῦσαι, *concutere, cribrare*. Hoc loco impropria est huius verbi significatio, quam etiam Chrysostomus observat Homil. 82. in Matth. ubi σινιάσαι explicat per θορυβῆσαι, ταράξαι, καὶ πειρᾶσαι, *perturbare, turbare et tentare*. Cf. *Amos* IX, 9. qui locus hic respici videtur. Sensus igitur erit: Satanas cupit et optat: ut vos fluctuetis, instabiles fiatis, desinatis esse constantes discipuli mei.

32. Ἐδεήθην περὶ σοῦ) i. e. pro te, aliisque apostolis. ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου) *ne deficiat fides tua*, nempe in totum; id enim est hic ἐκλείπειν. καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου) Putant nonnulli, ex noto Hebraismo verbum resolvendum esse in Adverbium, ut hebr. שׁוּב e. g. Ps. LXXXV, 7. (sec. Vers. LXX, 6.) תָּשׁוּב תְּחַיֵּנוּ, ἐπιστρέψας ζωώσεις ἡμᾶς, i. e. πάλιν ζωώσεις ἡμᾶς. Ita hic σύ ποτε ἐπισ. στηρ. esset σύ ποτε πάλιν στήριξον. *Tu quoque olim vicissim fratres confirma*, i. e. da operam, ne in fide deficiant, nempe pro ipsis orans, sicut ego pro te oro. Alii ἐπιστρέψας exponunt, *conversus*, nempe ad poenitentiam, ut sensus sit: *Tu, quum resipueris, fratres tuos, nempe reliquos Apostolos, et eos, qui per te vel per illos ad religionem perducti fuerint, confirma*, ne cadant nempe, aut saltem, quum ceciderint, tuo exemplo doce eos de venia non desperare.

35.

35. Ὅτε — ὑστερήσατε;) *Quoties vos sine crumena, sine pera et calceis ablegavi, num qua res defuit vobis?* Per μερισμὸν, pro: Quoties vos ablegavi ſine viatico et vitae neceſſitatibus. Senſus eſt: Hactenus nil defuit vobis in Evangelii praedicatione, ad quam vos ablegavi, quum multi vobis bene vellent, atque ſubvenirent neceſſitatibus veſtris; ab adversariis autem nihil magnopere timendum vobis erat.

36. Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω) *Qui habet crumenam, illam secum ferat.* Αἴρειν h. l. eſt *sumere.* Haec et ſequentia verba nihil aliud continent, quam praedictionem inſtantium periculorum, quae opponuntur ſecuritati prioris temporis. Solent autem prophetae tempora periculoſa metaphorice ſignificare, repraeſentando ea, quae homines vulgo tunc faciunt, ut caveant periculum. Dicit ergo Chriſtus: *Si quis crumenam habet, ne eam domi relinquat, sed secum ferat.* Quo ſignificat, longe alia inſtare tempora, quam experti eſſent hactenus. Cf. Matth. X, 9. 10. ὁμοίως καὶ πήραν) Hoc dicitur per modum parentheſeos; nam ad crumenam redit oratio. Sed obiter monet Chriſtus, pera quoque opus fore, victu alioqui defecturo: καὶ ὁ μὴ ἔχων) ſc. βαλάντιον, quod habere ſolent, qui aliquid habent pecuniae. πωλησάτω — μάχαιραν) i. e. ſi alio pacto gladium nanciſci non poterit, eum emat ſibi vel per venditionem veſtis ſuae. Iterum haec Chriſti verba intelligenda ſunt non tanquam praecipientis quod fieri vellet, ſed praedicentis, quod per ſecuturam neceſſitatem eventurum erat. *Senſus igitur* eſt: Egiſtis adhuc vitam tranquillam ſine curis; nunc autem

vita veſtra curis, ſollicitudinibus et periculis plena erit. Venturi eſtis in odium publicum, graviſſimisque vexationibus eritis obnoxii, eademque ſors vos manet, quae me. Ironice haec dicta putat MICHAELIS (*in den Anmerkungen für Ungelehrte* ad h. l.) in Petrum, qui clam ſibi gladium emerat, Matth. XXVI, 15. ſ. quaſi dicat Ieſus: hactenus res veſtras curae meae tradidiſtis; iam vero vobis ipſi conſuletis; adverſus penuriam rerum neceſſariarum commeatu vos praemunietis, adverſus vim hoſtium gladiis vos armabitis, ut in coetu latronum et ſicariorum captus videar; nam *ſicariorum* erat, gladium vel cultrum ſub pallio recondere. Vid. IOSEPH. antiqq. Lib. XX, c. VIII, §. 5. NACHTIGALL intelligit cultrum, mactandis et diſſecandis pecudibus aptum, iis, qui in longis itineribus conſtituti erant, neceſſarium. Vid. HENCKII promtuar. Tom. VI. p. 433—455, quam ſuam interpretationem contra obiectiones nonnullorum vindicare ſtudet in novo promtuario Tom. V. p. 476. Μάχαιραν ſaepe eſſe *cultrum*, dubio caret. An vero haec ſignificatio noſtro loco admitti poſſit, alii iudicent.

87. Ἔτι τȣ̃το) Poſt multa alia a me tolerata iam illud ultimum reſtat, ut pro ſcelerato morti addicar, unde et illa ſequentur, quae ad vos pertinent; nam magiſtri ignominia atque odium ad diſcipulos redundat. MICHAELIS vero locum Ieſ. LIII, 12. qui ſequitur, (*inter ſceleratos relatus est,*) ad diſcipulos refert, propterea quod Petrus abuſus ſit gladio, ut οἱ ἄνομοι ſint diſcipuli, latronibus et ſicariis ſimiles. Dura ſane explicatio! καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμȣ̃ τέλος ἔχει) *Quae de me praedicta sunt, impleantur.* Τὰ περὶ ἐμȣ̃, ſc. ὄντα, *quae ad me spectant.*

Quum

Quum autem paulo ante dicatur: ἔτι τῦτο τὸ γεγραμμένον, res ipsa docet, Christum per ea, *quae ad se spectabant*, vaticinia V. T. ad se pertinentia intelligere. Phrasis τέλος ἔχει, synonymica est cum praecedenti τελεσθῆναι. Loquendi ratio, λαβεῖν τέλος hoc sensu frequentissima Iosepho est, e. g. Antiq. L. II. c. 5. §. 3. de interpretatione somniorum, a Iosepho facta: ταῦτα τέλος ὅμοιον οἷς ὁ Ἰώσηπος εἶπεν, ἀμφοτέροις ἔλαβε, *haec somnia ita, ut Iosephus praedixerat, impleta sunt.* Et τέλος aliis quoque locis pro *rei praedictae eventu* est.

38. Ἰδὲ μάχαιραι ὧδε δύο) Credibile est, quum iter e Galilaea ad urbem infestum esset latrociniis, multos ad urbem profectos cum gladiis, quod et ex Iosephi aliquot locis colligere est, qui et *Essenos* ait armatos incessisse latronum metu. Hunc morem secuti videntur Apostoli, non omnes, sed ex omni numero duo, quorum alter fuisse *Petrus* videtur, qui mox gladio, ut suo utitur. ἱκανόν ἐστι) Est hoc loco silentium imponentis ac abitum parantis, ita ut et ruditatem ac simplicitatem pariter eorum aversatus sit. Nam hebr. רַב־לָכֶם, *sat vobis*, Hellenistae interdum vertunt ἐχέτω ὑμῖν, ut Num. XVI, 8. interdum ἱκανέσθω, aut ἱκανὸν ἔστω, Deut. III, 26. Nos eodem sensu dicere solemus: *Es ist gut! Genug von dieser Sache!* Ad sequentia vid. Matth, XXVI, 30. sqq.

41. Ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν) *abstraxit se ab illis* i. e. abscessit, sive abstitit ab eis. ὡσεὶ λίθε βολήν, *ad lapidis iactum.*

42. Εἰ βέλει παρενεγκεῖν) *utinam velles auferre;* nam ita εἰ interdum accipitur, etiam cum indicativo coniun-

iunctum. Hoc loquendi genus non intellectum, mutandae ſcripturae locum praebuit; nonnulli enim codices habent παρένεγκε pro παρενεγκεῖν. Cf. Matth. XXVI, 39.

43. Ὤφθη — ἐνισχύων αὐτὸν) *Conspectus est ei angelus, vires ei addens.* Duo haec commata 43. 44. abſunt ad Codd. quibusdam, et in aliis notata ſunt aſteriscis, quo ſigno, ea ſuſpecta eſſe, oſtenditur. Omittunt codd. apud *Hilarium* et *Hieronymum*, cod. Vat. 1209. Vind. Lambec. 31. apud *Birchium.* Contra vero alii Codices longe plures, habent hos Verſus etiam ſine aſteriſcis. Vid. *Wetstenius* ad h. l. ex quo patet, in neutram partem poſſe pronunciari. Cf. etiam *Matthaeium* ad h. l. Quum tamen *Epiphanius* (Ancorat. 31.) notaverit, *Irenaeum* Sec. II, uſum eſſe hoc teſtimonio, ut Chriſtum vere hominem fuiſſe oſtenderet, probabilior eſſe videtur eorum ſententia, qui putant locum a Lucae manu eſſe. Patet etiam ex fragmento *Iuliani* et *Theodori Mopsvesteni*, quod Fridericus Münter in *fragmentis Patrum Graecorum* faſciculo 1. pag. 121. ſeqq. exhibet, locum hunc in utriusque codicibus lectum fuiſſe. Theodoro enim, apparitionem angeli adverſus Iulianum vindicanti, nullum contra authentiam totius loci dubium fuit. Ad rem quod attinet, fuerunt, qui putarent fuiſſe allatum aliquid per angelum, quo corpus Chriſti recrearetnr. Alii putarunt, angelum a Deo miſſum, in mandatis habuiſſe, ut animum Salvatoris ſolatio erigeret, animi dolorem mitigaret, et confirmaret, patrem eum non eſſe deſerturum. Verbum ἐνισχύειν utramque explicationem admittit. Sed angelum ſpecie corporea apparuiſſe Chriſto, vix credibile eſt.

est. Recte igitur alii hoc in visione contigisse statuunt, atque ita intelligunt, visum oblatum esse Christo, quasi angelus coram eo staret, et animum eius roboraret. Verba omnino hanc interpretationem admittunt, ut patet ex iis, quae ad Matth. I, 20, de vario usu vocis ἄγγελος notavimus. Sic legimus etiam Stephanum viso coelesti corroboratum esse Act. VII, 55. 56, Vid. GABLER *Neues theol. Journal*, XII, 109. sq. 217. sq.

44. Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ) *Quum esset in angore.* Vox ἀγωνία *magnum animi metum et trepidationem* significat. 2 Maccab. III. 14. ἦν δὲ ἐ μικρὰ κατὰ τὴν πόλιν ἀγωνία, *non parva erat trepidatio in urbe.* Quo sensu aliquoties apud Philonem etiam occurrit, ἐκτενέστερον προσηύχετο) *intentius orabat.* Augescente dolore intendebat vim precationis, gestu quoque id ipsum exprimens; nam antea genua flexerat, nunc toto corpore in terram procumbit, ut ex Matthaeo et Marco discimus. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτȣ̃ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος) *Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis*, vel: sudor eius fuit similis guttis sanguinis in terram delabentibus. Nihil aliud exprimere Evangelista voluit, quam sudoris copiam ex animi summa perturbatione obortam. Sic αἵματι κλάιειν, et αἵματι ἱδρȣ̃ν, ἐπὶ τῶν σφόδρα ἀγωνιώντων proverbialiter dici solere, ex Zenodoto et Diogeniano notat Photius epist. 138. Θρόμβος Galeno et Hesychio est αἷμα πεπηγὸς, Latinis *grumus.* Talem autem fuisse Christi sudorem ait Lucas, non quod sanguineus fuerit; (nam, et recte *Theophylactus* et *Euthymius* notat, non dictum est: ἐγένετο ἱδρὼς αἵματος sed ἐγένετο ὁ ἱδρὼς αὐτȣ̃, ὡσεὶ

θρόμ-

θρόμβοι αἵματος.) sed quod magnorum sudorum guttae crassiores et grandiores soleant esse, quales sunt sanguineae. Quaeritur, quaenam fuerit angoris huius, quem Christus sensit, caussa? Metuit Iesus instantes sibi perpessiones et calamitates, τὸ ποτήριον τοῦτο, v. 42. Sed non simpliciter metuit dolores aut mortem, uti nos eam amore vitae metuimus; sic enim Iesus multis hominibus fuisset inferior. Videtur potius ideo tremuisse, quoniam dubitaverit, an etiam hoc opus omne per tot dolores ad finem usque superaturus esset. Concludi potest hoc ex loco simili Matth. XXVII, 46. Nec mirum si talis sensus in animo Iesu ortus est; nam ab eo opere pependit salus humani generis, peccatorum remissio, futura doctrinae propagatio, nova plane novae oeconomiae institutio etc. Vid. Ed. Harwood *Abh. über die zur Bewirkung der Seelenangst unsers Heil. wahrscheinl. Weise zusammengestossene Umstände*, in seinen 4. Abh. Berl. 1774. 4. *Anmerkungen über Christi Todeskampf in Garten etc.* in den Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Denkens in der Relig. Tom. III. pag. 8. Ad sequentia vid. Matth. XXVI, 40. ff.

51. Ἐᾶτε, ἕως τούτου) *Desinite, satis est*, vel sufficiat vos huc usque processisse. Post illud ἐᾶτε distinctio ponenda, et post τούτου subaudiendum videtur ἀπόχρη, vel ἱκανόν ἐστι. Ita Christus discipulos suos alloquitur. *Kypke* post *Doddriggium* verba haec ad homines, qui Christum captivum abducturi venerant, dicta putat, et vertit: *desistite hactenus*, i. e. liberum me eo usque relinquite, donec hominem, cui auris abscissa est, sanavero. Ita post ἐᾶτε subaudienda esset vocula μὲ *desistite a me*; post ἕως

τούτου

τέτε vero supplenda esset vox χρόνε. Sed facilior mihi videtur prior explicatio.

53. Αὕτη ὑμῶν ἐςὶν ἡ ὥρα) ὥρα ὑμῶν, *tempus vobis favens et maxime opportunum.* Philo Leg. ad Caium: σὸς, εἶπε, νῦν ὁ καιρός ἐςιν Ἑλικων. ἐπέγειρε σαυτόν. *Tuum nunc tempus est, Helicon, ait, excita te ipsum.* Martial. Epist. X, 19. *Haec hora est tua,* quum furit Lyaeus. Silius It. XII, 193. dexter Deus, *horaque nostra* est. Nam *dies* (i. e. *tempus*) alicuius solet dici ille, in quo nactus est potestatem ad libitum agendi suum. καὶ ἡ ἐξεσία τε σκότες) Potestas concessa tenebris ad lucem premendam, i. e. sceleribus adversus innocentiam; vel proprie: tempus, quo lucifugi scelera sua perpetrare possunt; per noctem talia potestis facere.

58. Ἕτερος) *Alius quis.* Matthaeus: (c. XXVI, 71.) ἄλλη, *alia* ancilla. Haec ita conciliant nonnulli, ut etiam apud Lucam ancillam intelligi statuant. Unusquisque, inquiunt, sive sit hominum seu deorum, seu quicunque sit, sive mas sive foemina, quoties ad sententiam nihil interest, quo quis sexu sit, proprie effertur genere masculino. Exempla apud optimos auctores occurrunt innumera, quorum nonnulla laudat Wetstenius. ἄνθρωπε) Pro quo paullo ante, γύναι. Nam ἄνθρωπος de mulieri dici, docet *Vigerus* de Idiot. dict. Gr. c. 3. et Hoogevenus in annott.

61. Ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ) Admonens illum tacite et inconsultae iactationis et maturandae poenitentiae.

63. Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησῦν) *Viri, qui Iesum vinctum tenebant,* servi, ὑπηρέται. Lucas retro-

trogreditur, nam hiſtoricorum more totam de Petro narrationem una ſerie exhibere voluit.

66. Ὡς ἐγένετο ἡμέρα) *Quum dies adventaret.* συνήχθη) i. e. ἦν συναγόμενον. Noctu magna ſenatus publici pars apud Caipham convenerat; nunc vero totum Collegium ſummo mane confluebat. Cf. Matth. XXVII, 1.

68. Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω) Si qua argumenta proponam, quibus me Chriſtum probem. Argumentari enim Hebraei non minus quam Graeci ſolebant interrogando. Ad comma 69. vid. Matth. XXVI, 64.

70. Ὑμεῖς λέγετε,) i. e. *rem dicitis,* ut apud *Xenophontem* αὐτὸς τοῦτο λέγεις ὦ Σώκρατες. ὅτι ἐγώ εἰμι) ὅτι eſt vox Chriſti, affirmantis, non repetentis.

71. Ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ ςόματος αὐτοῦ) βλασφημίαν ſcilicet, quod exprimunt *Matthaeus* et *Marcus* perſpicuitatis cauſſa, quum alioqui mos fuerit Hebraeorum βλασφημίαν ſilentio potius quam verbo indicare.

CAP. XXIII.

1. Τὸ πλῆθος αὐτῶν) Ita vocat coetum ſenatorum. Cf, ad hoc et ſequentia commata Matth. XXVII, 2. ſeqq. Marc. XV.

2. Τοῦτον — τὸ ἔθνος) Voci εὕρομεν, *invenimus,* deprehendimus, hoc quidem loco ineſt emphaſis. Dicunt nempe, ſe adducere Ieſum non tantum facinoris *accuſatum* ſ. *ſuſpectum,* ſed etiam *confeſſum* et *convictum.* Διαςρέφειν τὸ ἔθνος h. l. eſt gentem *corrumpere,* in errores inducere, et *ad defectionem ſollicitare.* Hanc poſterio-

rem

rem significationem satis probavit *Elsnerus*, quam etiam comm. 14. postulat. καὶ κωλύοντα καίσαρι φόρυς διδόναι) Quia a Galilaea processerat *Iudas*, huius dogmatis auctor, ideo confidenter obiiciebant Christo crimen, et odiosum maxime Romanis, et in Galilaeo credibile.

3. Σὺ λέγεις) Rem fassus est Iesus, sed addita, quam enato res suppresserant, distinctione; rex sum, inquiens, sed non regni terrestris, quod Ioannes explicat, c. XVIII. 33. seqq.

4. Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε) Nempe exiens ad Senatores foris expectantes, ut *Ioannes* nos docet. οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον) *Nullum crimen.* Videbat confessionem ita esse temperatam, ut crimen non contineret, probationes videbat nullas. Ipse hominis habitus a regni affectati suspicione longe aberat.

5. Ἐπίσχυον) *instabant*, contendebant, rem ita se habere. Ἐπισχύειν h. l. est *argumentis aliquid roborare*, dicta sua confirmare. Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων) *Concitat multitudinem, docendo etc.* Quum recipi a Pilato viderent crimen regni affectati, ad aliud confugiunt, quod facti erat non ambigui, sed iuris habebat quaestionem. Docet, inquiunt, res quasdam novas, neque congruentes cum receptis apud nos sententiis. Iam vero satis notum est, ea re populum commoveri solere, ac proinde hoc adversari publicae tranquillitati, cuius tu custos es constitutus. ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε) Si dubitas, inquirere potes, non per Iudaeam tantum, sed et per Galilaeam, nutricem seditiosorum hominum, quot ille disciplinae suae stipatores collegerit.

7. Ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου) *ex Herodis territorio:* ita enim metonymice hic ſumitur vox ἐξουσία. ἀνέπεμψεν αὐτὸν) Propriam Romani iuris vocem uſurpavit hic Lucas; nam *remittitur* reus, qui alicubi comprehenſus mittitur ad iudicem aut originis aut habitationis. Itaque Pilatus Herodi, ut tetrarchae eius loci, unde eſſe Ieſus dicebatur, poteſtatem permiſit, Ieſum abducendi in Galilaeam, ibique, ſi vellet, cognoſcendi de eius cauſſa, ut fieri inter Romanos provinciarum rectores ſolebat.

8. Ἐξ ἱκανοῦ) i. e. ἐκ χρόνων ἱκανῶν. ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον) Ut oculos et animum re nova paſceret, more aulae. At Deus non ita prodigus eſt potentiae ſuae, ut eam inſervire cupiat humanae curioſitati. Res magna ſit neceſſe eſt, propter quam naturae leges excedantur.

10. Εὐτόνως) *acriter, vehementer.* Sic *vehementer accusare* Plinius VI, 22. epiſt. dixit. Heſychius: εὐτόνως, ἰσχυρῶς.

11. Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν) Indignum ſua magnitudine ratus, ſi crederetur metuiſſe hominem, neque armis, neque regnandi artibus inſtructum. σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ) *Cum ministris suis*, ut recte vertit Syrus. Nam Helleniſtae στρατιάν et στράτευμα uſurpant, ut Hebraei צָבָא pro quovis comitatu. ἐμπαίξας) *Illudens ei*, ut homini fatuo. ἐσθῆτα λαμπρὰν) Veſtem ſplendidiorem, quomodo et Iacobus appellat veſtem hominum opulentiorum, vel potius *vestem album*, ut hic habet Vulgata. Veſtis alba ad ornatum fuit comparata. Hac igitur Ieſus per irriſionem videtur indutus eſſe.

12.

12. Προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες) *Antea enim inimicitiae inter eos fuerant* — ob Galilaeos, ut credibile eſt, a Pilato nuper trucidatos; ſed et alias facillime inter reges et Romanos praeſides ex aemulatione odia naſcebantur.

14. Ὡς — λαὸν) Ab obſequio nempe Caeſari debito. Vid. ſupra comm. 2. ἀνακρίνας) *Quaestione habita.* ἀνακρίνειν iudicum eſt, pro poteſtate reos vel teſtes interrogantium.

15. Οὐδὲν — αὐτῷ) *Nullum crimen morte dignum patratum est ab eo*; ſive: nihil morte dignum ei actum eſt, ut verſiones Vulgata et Syriaca habent, quae haec referunt ad Herodem.

16. Παιδεύσας) παιδεύειν pro δέρειν, reſpondet Latino *castigare*, quod h. l. eſt *flagellis caedere*. Ad ſequentia vid. Matth. XXVII, 15. ff.

23. Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις) *Hi autem magnis clamoribus urgebant.* Sic Ioſeph. Antiq. L. XX. c. 5. §. 3. μᾶλλον ἐπέκειντο βλασφημοῦντες, *magis conviiis urgebant.* Καὶ κατίσχυον — ἀρχιερέων) *Et vincebant eum tandem clamores eorum et pontificum.*

24. Ἐπέκρινε) *iudicio suo approbavit.* Varinus: ἐπικρίνω, τὸ κριθὲν βεβαιῶ.

28. Μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ) *Nolite sortem meam deflere.* Graeci dicunt κλαίειν ἐπί τινι et κλαίειν τινα, at LXX. etiam κλαιειν ἐπί τινα Num. XI, 13. Iud. XI, 37. 38. Reſpicit Chriſtus morem hominum de ſuis, quam de alienis malis magis dolentium, quaſi diceret: ſi calami-

 tates,

tates, quae vobis impendent, videretis, non vacaret vobis lacrimas mihi impendere. Refpicit ultimum Hierofolymorum excidium, et totius reipublicae funus, quod cum tot miferiis coniunctum erat, ut fterilitas, quae alias a mulieribus hebraeis loco opprobrii habebatur, in maxima felicitatis parte poneretur.

29. Ἐν αἷς ἐρ8σι) Indefinite; i. e. *quum dicetur.* μακάριαι — ἐθήλασαν) *Felices steriles, et foeminae, quae liberos non pepererunt, neque ubera illis praebuerant.* Hebraico more κοιλίαι et μαςοί ponuntur pro ipfis foeminis. In urbium direptionibus infantes ab uberibus matrum avelli, foloque allidi folent.

30. Τότε — καλύψατε ἡμᾶς) *Tum montibus obrui, et colibus tegi cupient.* Ut nempe Romanorum furorem evadant. Similia loca funt Hos. X, 8. Ief. II, 19. Locutiones hae funt quidem proverbiales, quibus fignificatur, fruftra quaefituros homines latibula, ut effugiant calamitatem; fed h. l. fimul a Chrifto ufurpatae funt ad eventuum fingulorum fignificationem. Nam et matrum ea fuit mifería, ut fuos ipfae natos prae fame manderent, et occupante urbem Romano exercitu, plurimi fe in fpecus abdiderunt, ut apud *Iosephum* videre eft, de *Bello Iud.* Lib. VI, c, III. §. 3. 4. c. IX, §. 4.

31. Ἐι ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποι8σιν, ἐν τῷ ξηρῷ τι γένηται;) *Si haec in viridi arbore committuntur, quid aridae evenit?* Ποι8σι, imperfonaliter dictum. ξύλον puto hic non *lignum* effe vertendum, fed *arborem*: nam hebr. עֵץ et *arbor* eft et *lignum*. Apoc. II, 7. XXII, 2. 4.

Sic

Sic Pf. I. *vir bonus* virenti arbori comparatur, contraque *homines a pietate alieni* Chrifto et Baptiftae vocantur arbores emortuae. Eft etiam proverbium Hebraeorum: Si fuerint duo ligna arida, et unum viride, arida comburunt viride illud. Senfus verborum Chrifti eft hic: Si fic agitur cum homine undiquaque inculpato, quale exemplum edi convenit in improbos, qui non potuerunt ad ullam bonam frugem adduci?

32. Ἤγοντο — ἀναιρεθῆναι) *Caeterum alii etiam duo, iique facinorosi cum ipso ad supplicium educebantur. Facinorosi*, i. e. λῃσαὶ Marc. XV, 27. Matth. XXVII, 38. 44. hoc quippe flagitium tunc in Palaeftina, quae tota σπήλαιον λῃςῶν fiebat, maxime erat vulgare et infigne. Poft vocem δύο comma poni, et fuppleri poteft *nempe*: hoc modo: *ducebantur vero etiam alii duo*, nempe facinorofi. Poffunt etiam verba δοξαςικῶς intelligi, non quod Chriftus etiam κακῦργος fuerit, fed quod ductus fit ut facinorofus ad fupplicium; qui μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Marc. XV, 28.

34. Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς) Ne imputa, fcilicet in hoc, ut poenitentiam illis praecludas, feftinato exitio, aut pleniffima obduratione. ȣ̓ γὰρ οἴδασι τί ποιȣ̃σι) Facit hic Chriftus, quod folent deprecatores: omiffo, quod in facto Iudaeorum erat accufandum, id refert, quod ad minuendam aliquo modo culpam pertinebat. Erat quidem ignorantia craffa ac fupina, adde etiam profecta ex multis vitiis, fed tamen non extrema linea peccabant, qui in eum peccabant quem non pernoverant.

38. Γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς) *Graeco* fermone fcripta erat haec αἰτία, ob maximam turbam Helleniftarum, quae ad pafcha convenerat; quanquam alioqui Graeco fermoni a Macedonicis temporibus et in Palaeftina Iudaei vicinaeque gentes affueverant. *Latino* fermone fcriptus erat titulus, ob maieftatem imperii; *Hebraeo*, ob locum, in quo fupplicium fumebatur.

40. Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν) *Ne tu quidem Deum times*. Qui miferis infultat, Deum contemnit. Poteft etiam fenfus effe: Nonne tu vis ad te redire, fcelera tua agnofcere, et veniam rogare? ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ) *Quum idem supplicium patiaris*; nam κρίμα metonymice fumitur pro *supplicio*, quod latrones habebant cum Chrifto commune, quanquam difparibus meritis, ut ftatim fubiicitur.

41. Ἡμεῖς μὲν δικαίως) Sc. πάσχομεν. Δικαίως, *merito*, vel *iure merito*. Magnum eft poenitentiae fignum, in poena fua acquiefcere. Acceffit et alterum, corrigere peccantem, et tueri oppreffum. οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε) *nihil improbum fecit*. Τὸ ἄτοπον quamcunque nequitiam et iniuriam, five leviorem five atrociorem denotat, ut ex Verfione LXX. et Scriptoribus graecis demonftrarunt Viri docti. Hinc liquet, latronem hunc multa de rebus Iefu intellexiffe, partim, ut credibile eft, antequam caperetur, partim in ipfo praetorio.

42. Μνήσθητί μου) *Memor mei isto*. Huiusmodi blandis compellationibus folent alios conciliare fibi, qui obventuras iis res profperas videntur praevidere fibi. Gen. XL. 14. ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου) i. e. *quum venies ut Rex*, quum oftendes praemiis et poenis diftribuen-

dis,

dis, te esse regem, verum Messiam, vel, ut alii malunt: *quum venies εἰς βασ. σȣ, quum regni illius tibi a Deo promissi possessionem fueris adeptus.* Audierat, ut credibile est, profitentem Iesum sibi regnum deberi, sed non huius mundi. Iam indignitatis suae memor, non magnos in eo regno honores sibi postulat, sed hoc tantum rogat, sui ut memor esse velit, sciens regium esse, aliis benefacere.

43. Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω σοι) Ostendit Christus, se magni aliquid dicturum. σήμερον μετ' ἐμȣ̃ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ) Christus plus promittit, quam erat rogatus. Rogas, inquit, ut olim tui sim memor, quum regni possessionem accepero; ego tam diu non differam tua vota, sed partem et primitias speratae felicitatis tibi intra hunc ipsum diem repraesentabo: morere securus, a morte statim te divina solatia expectant. Ceterum dubium non est, quin Christus ita locutus sit, quomodo se sciebat a latrone intelligi. Παράδεισος vox est *Persica.* (Pollux IX, 13.) quanquam et Hebraei usurpant, ut Eccl. II, 5. Neh. II. 8. et denotat *agrum conseptum ac diligenter consitum, vivarium, pomarium.* Hoc nomine etiam apud LXX interpretes designatur *hortus Edenis. Paradisus*, גַּן עֵדֶן postea apud Iudaeos vocatur locus amoenus, qui recipit animas piorum mortuorum, ibi mansuras, donec iterum corporibus iungantur, qui locus Graecis camporum Elysiorum nomine venit, (*Ioseph.* de B. I. III. 8. 5.) quae fuit Iosephi et Pharisaeorum sententia. Esseni autem, resurrectione corporum negata, animas piorum aeternum in Paradiso victuras putabant *Ios.* B. I. II. 8. 11. Et Paradisum et Gehennam secundum Hebraeorum mentem ἐν ᾅδȣ esse,

monui supra ad c. XVI, 23. Christus his verbis latroni promittit locum tutum et securum, tempore inter mortem et resurrectionem medio, et aeternum in coelis gaudium post resurrectionem. Veteribus Christianis discriminatas coeli et Paradisi regiones fuisse, docet ex *Tertull. Methodio*, *Origene*, aliisque *Wetstenius*, de hac re prolixe agens, in annotat. ad h. l. Ad sequentia vid. Matth. XVII, 45. f.

46. Παραθήσομαι) *Deponam*. Vulgata: *commendo*, quod idem esse videtur cum *depono*. Ps. XXXI, 6. Sed apud Davidem רוּחַ est vita, apud Christum ipsa mens hominis, quam Hebraei proprie eo nomine appellunt.

48. Οἱ συμπαραγενόμενοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην) Qui ad spectandum crucis supplicium convenerant, ut fieri solet. θεωροῦντες τὰ γενόμενα) Solis deliquium extra naturae ordinem vel saltem eius obscurationem, tremorem terrae, hominem velut suo arbitrio expirantem. τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη) *Tundentes pectora sua*. Incipiente iam pungi conscientia, quam postea sermo apostolicus magis excitavit.

51. Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος — πράξει αὐτῶν) *Consilium et factum eorum non probaverat.* Eleganter συγκατατίθεσθαι dicitur pro *assentire*, *alicuius sententiae subscribere*, metaphora ducta a calculis eorum, qui rationes subducunt, aut suffragia ferunt; quo sensu aliquoties apud *Iosephum* occurrit. Cf. Krebs.

53. Ἔθηκεν — λαξευτῷ) *Deposuit in sepulcro ex lapide exciso*. Λαξευτὸν, *in saxo incisum*, i. e. infra ipsam

ipſam rupem excavatum. Λαξεύειν, idem quod λατοτομεῖν, λιθοτομεῖν, ὃ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος) *In quo nullus adhuc sepultus fuerat.* Ne quis poſtea alium, non autem Ieſum reſurrexiſſe, calumniaretur.

54. Καὶ σάββατον ἐπέφωσκε) *Et sabbatum iam proxime aderat.* Nam enim ſermo eſt de die illuceſcente, ſiquidem Sabbatum veſperi initium habuit. Convenientiſſimum erit ἐπιφώσκειν intelligere ſtellarum ortum, indicem veſperae, a quae Iudaei diem ſuum civilem inchoabant. Notandum eſt etiam, veſpera ſabbati incipientis candelas accendi a Iudaeis.

56. Ὑποστρέψασαι) *Quum rediissent,* nempe in urbem. ἡτοίμασαν) *Compararunt, emerunt,* c. XXVIII, 1. ante ſolis occaſum et Sabbati initium. Marcus c. XVI, 1. habet διαγενομένου τοῦ σαββάτου, *elapso Sabbato.* Sed res non eſt tanti, de qua operae pretium ſit dicere. Tales enim diverſitates inde ſunt ortae, quod unus ab aliis haec narrare audiverit. In huiusmodi autem narrationibus, quae ore fiunt, facillime aliqua diverſitas ſuboriri poteſt. Ergo ridiculi ſunt, qui haec talia urgent ad ἀξιοπιστίαν Evangeliſtarum minuendam.

CAP. XXIV.

1. Τῇ δὲ — βαθέος) *Primo autem hebdomadis die, summo mane.* Cf. Matth. XXVIII, 1. Frequentem eſſe vocem βαθύς de tempore, docet *Kypke* in obſervatt. ad h. l.

4. Καὶ ἐγένετο — ἀστραπτούσαις) *Qua de re quum essent consternatae, adstiterunt illis duo viri, candidis*

didis induti vestibus. Διαπορεῖν proprie de viatoribus dicitur, qui πόρον μὴ εὑρίσκουσι, qui ſubſiſtunt, quum non pateat, quo progrediantur, deinde metaphorice de omnibus adhibetur, *qui consilii inopes sunt, ut, quid statuant, quidve agant, plane ignorent.* Cf. annotata ad Matth. XXVIII, 5. Lucas Matthaei hiſtoriam ante oculos poſitam habuiſſe videtur, ita tamen, ut nonnulla omitteret, nonnulla vero adderet. Videntur ei innotuiſſe quaedam περιστάσεις ex narratione Ioannae, quam ſolus comm. 10, nominat, quamque ſatis ei notam fuiſſe e cap. VIII, 3. conii-cere licet. Haec ſumma fide quae viderat et audiverat, teſtata eſt; quae autem abſente ipſa, poſtquam a ceteris mulieribus diſcesſiſſet, contigerant, teſtari non potuit. Scilicet angelos et vidit et audivit; Ieſum vero non vidit; quare etiam huius rei non facit mentionem. Cf. Paulus *Commentar.* Tom. III. p. 839. ſqq.

10. Ἡ μαγδαληνὴ μαρία) Magdalenam colloquio iſti cum angelis comm. 4—8. haud interfuiſſe, ſed antequam angeli viſi eſſent a mulieribus, abiiſſe, Ioannem et Petrum vocaturam, notavimus ad Matth. XXVIII, 5. coll. Ioan. XX, 2. ſqq. Sed ſalva eſt Lucae fides. Nam Ioanna haud opus eſſe exiſtimavit ſcrupuloſa enumeratione, quaenam mulieres ab initio ad finem usque praeſentes adfuerint neque neceſſarium duxerat, diſertis commemorare verbis, diſceſſiſſe Magdalenam a ceteris mulieribus. Lucas igitur nomina Magdalenae et Mariae Iacobi haud accepit a Ioanna, ſed ſumſit ea ex Matthaeo, hisque Ioannae nomen addidit. Scilicet mulierum, quae cum Chriſto e Galilaea venerant, omiſſis tamen nominibus, mentionem iam fe-

cerat

cerat c. XXIII, 49. et 55, easdemque, cum aliis nonnullis, die solis ad sepulcrum processisse indicaverat, c. XXIV, 1. Ad finem iam commate 9. perducta narratione de iis, quae teste Ioanna, mulieribus apud sepulcrum contigerant, ex Matthaeo addit nomina earum mulierum, quae Apostolis primum nuntium de resurrectione Christi attulerant, αἱ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα, tacens reliqua a Matthaeo narrata, quod integras historias Matthaeo quasi suffurari et ex huius libro in suum transfundere nollet.

12. Ὁ δὲ πέτρος — τὸ γεγονὸς) *Caeterum Petrus ad sepulcrum abierat, et capite inclinato, quum solas fascias ibi iacere vidisset; domum redierat.* Deest hoc comma in cod. Cantabrig. et versionibus nonnullis antehieronymianis. Si genuinum est, Lucas aut haec non suo loco et ordine narrat, (ut patet ex Io. XX.) aut vertenda sunt haec verba in plusquamperfecto, et ita cohaerent cum commate 11. ut dicatur, non quidem fidem invenisse narrationem mulierum apud discipulos, spem tamen aliquam ipsis affulsisse, quod etiam Petrus non reperisset corpus Christi in sepulcro.

13. Δύο ἐξ αὐτῶν) Probabiliter sentiunt veteres, fuisse hos de numero LXX discipulorum. Nomen alterius infra exprimit Lucas, *Cleopam* vocans. Alteri fuisse nomen *Simoni*, aut quod eodem recidit, *Simeoni*, Auctor est *Origenes* in libro adversus Celsum. πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην — Ἱερουσαλήμ) *Profecti sunt in vicum, quinquaginta stadiis ab Hierosolymis distantem.* Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμ. *eo ipso die*, quo sc. Iesus in vitam redierat. Verosimile est, Emaunte eos habitasse, atque eo regressos, post-

poſtquam et paraſceven et ſabbatum, et diem a ſabbato primum paſchalibus ſacris ét precibus impenderant. *Stadium* eſt ſpatium pedum 625. Stadia 32. conficiunt milliare germanicum. Sexaginta ſtadia circiter duo milliaria conficiunt.

14. Ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους) ὁμιλεῖν h. l. eſt *colloqui, confabulari,* quo ſenſu occurrit in Verſione LXX. apud Ioſephum, et Philonem. περὶ — τούτων) *De omnibus his eventis.* Spectabant igitur eorum colloquia Chriſti vitam et mortem, et ea, quae mulieres viderant et audiverant.

15. Καὶ ἐγένετο — αὐτοῖς) *Dum ergo sermones miscebant, et disputabant invicem, accessit Iesus, iisque socium itineris se adiunxit.* Varias coniecturas in omnem partem volvebant, id enim hic eſt συζητεῖν, ut Marc. I, 27. ἐγγίσας, quaſi a tergo eos aſſecutus, ut in via fieri ſolet; unde et eos ita affatur, quaſi partem ſermonum audiiſſet.

16. Ἐκρατοῦντο) *tenebantur,* i. e. *retinebantur et impediebantur.* Colloquio nimirum et diſceptationibus de fatis Ieſu intenti, non intuiti ſunt eum; nec ſcire cupiverunt, quis eſſet is, qui ſe iis ſocium iunxerat. Nec tamen excluditur, quod oculos eorum a Chriſto accuratius intuendo et agnoſcendo divina averterit providentia.

17. Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε) *Quinam sunt isti sermones, quos invicem confertis?* Ἀντιβάλλειν proprie eſt *vicissim iacere*, ut ludentes pila. Hinc ἀντιβάλλειν λόγους *de aliqua re disputare* notat, quia tunc nempe alter ſuas dubitationes et argumenta obiicit,

quae

quae ab altero vel reiiciuntur, vel admittuntur. Vid. SCHLEVSNELI Lex. ad h. v. σκυθρωπός h. l. est. *qui est vulta tetrico, torvo et moesto, qui vultu moerorem significat*; ex σκυθρὸς, *torvus, moestus* et ὤψ *facies*.

18. Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ) Ἐν deest in plurimis codicibus. *Tu solus ex iis qui vicini sunt Hierosolymis* etc. Πάροικοι, qui et παρεπίδημοι, sunt alias *externi*, qui alicubi aliquo tempore versantur; sed hanc significationem h. l. contextus non admittere videtur. Putabat Cleophas hunc in vicinitate urbis habitare. Possis etiam cum *Theophylacto* vertere: *Tu, quum incola sis urbis Hierosolymitanae, unus nescis?* Nam παροικεῖν non tantum respondet hebr. גּוּר, sed etiam יָשַׁב, Gen. XXIV, 37. Num. XX, 15. Ps. XV, 1.

19. Τὰ περὶ—Ναζωραίου) Sc. γενόμενα, *ea* sc. *quae Iesu Nazareno evenere*. Ἀνὴρ προφήτης, *doctor*; nam ἀνὴρ, aliis nominibus iunctum saepe eleganter abundat. δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ) *Factis aeque ac verbis praestantissimus*. Sic e fratribus Iosephi eum, qui ceterorum quasi interpres et orator erat, Philo de Ios. δυνατὸν εἰπεῖν dicit, facundia pollentem. Praeclara erat eius doctrina, et miranda erant eius facinora. ἐναντίον τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ) Loquendi genus, inde natum, quod de iis rebus testimonium perhibemus, quae nobis in conspectu sunt. Sensus est: *Datum ei esse testimonium a Deo per opera, et ab hominibus per fidem, eius sermoni habitam*. Vel simpliciter: Doctor, Dei hominumque iudicio excellens. *Coram Deo* i. e. Dei iudicio, ut alias saepissime.

20.

20. Ὅπως τε — ἐςαύρωσαν αὐτὸν) *Ut eum pontifices ac magistratus ad capitale supplicium tradiderint, et in crucem egerint.* Παρέδωκαν αὐτὸν, sc. ἡγεμόνι, sententia, quam pronunciaverant, cum eo communicata. Ἐςαύρωσαν αὐτὸν, *eum cruci affigendum curarunt*, concitando plebem, calumniando apud Procuratorem, persuadendo et minitando.

21. Ἡμεῖς — Ἰσραήλ) *Nos autem sperabamus, illum esse eum, qui Israelitas redemturus esset*, sc. a iugo Romanorum. Est in his verbis descriptio Messiae, ex recepta eorum temporum sententia. Expectabant regnum terrenum, cum animorum emendatione coniunctum. ἀλλά γε — ἐγένετο) *Verum praeter haec omnia hic tertius agitur dies, ex quo illa evenerunt.* Ἀλλά γε, *atque adeo.* Σὺν πᾶσι τέτοις, *praeter haec omnia*, σὺν pro ἐπὶ. Τρίτην — σήμερον) Sensum esse: *agitur iam dies tertius*, contextus docet. Sed de significatione verbi ἄγει variae sunt sententiae. Nonnulli subintelligunt χρόνος, alii ἐρανὸς, alii ἥλιος. GROTIUS recte statuere videtur, activum impersonaliter positum esse pro passivo. Graecae linguae genio non conveniens est haec phrasis.

22. Ἀλλὰ καὶ — μνημεῖον) *Sed etiam mulieres quaedam de nostris in admirationem nos adduxerunt, quae cum primo diluculo ad sepulcrum eius abierant.* Τινὲς ἐξ ἡμῶν, *nostri gregis ac coetus.* Ἐκςῆναι saepius quidem in his libris intransitive ponitur, hic autem transitive, satis graece. Nam apud *Aristotelem* in *Rhetoricis Cicero* vertit ad *admirationem traducere.* Hesychius: ἐξέςησεν. εἰς ἔκςασιν ἤγαγεν. Ὄρθριαι adverbia-

bialiter hic accipiendum, pro ὄρθρον, *mane*. Sic etiam Latini loquuntur. *Virg.* Aen. VIII. 465. Aeneas se *matutinus* agebat.

25. Ὦ ἀνόητοι — οἱ προφῆται) *O insipidi atque difficiles ad credendum prophetarum oraculis!* Βραδεῖς τῇ καρδίᾳ, *tardi ad intelligendum*, qui saepius edocti et moniti non capiunt doctorem. Καρδία h. l. est νᾶς, intelligendi facultas; et additum est hoc vocabulum, ut significaretur, vocabulum βραδὺς improprie esse capiendum. Ἐπὶ πᾶσιν, pro simplici πᾶσιν, hebr. more. οἷς, pro ἅ.

26. Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν) i. e. οὐκ ᾔδειτε ὅτι ταῦτα ἔδει etc. Scire poteratis, Messiam post multas demum calamitates et durum supplicium summo honore et imperio potiturum esse. Ἔδει, nempe ex patris decreto saepe revelato. καὶ εἰσελθεῖν — αὐτοῦ;) i. e. *et frui gloria sua*, pervenire ad gloriam suam. Sed gloria Christi post mortem est dominium eius in ecclesiam suam. Quare, quod illos impediebat, quo minus Iesum crederent esse promissum illum Messiam, hoc ipsum illos maxime ad id credendum excitare debuit.

27. Καὶ ἀρξάμενος — περὶ αὐτοῦ) *Deinde a Mose omnibusque prophetis recensuit oracula de se scripta, atque interpretatus est.* Quaerunt interpretes, quomodo dici possit Christus incepisse *a Mose et ab omnibus prophetis*, quum initio facto a Mose, idem non potuerit fieri a prophetis, et quidem omnibus, quia sic nullibi terminum invenire liceret. Sed ἀρξάμενος hic plane redundare videtur. Ἀπὸ autem sic usurpatur, ut Act. XVII, 2. 3. ut sensus sit, Iesum Mosis et Prophetarum dicta de Messia recen-

cenſuiſſe, et deinde interpretatum eſſe. Sine dubio edocuit eos, vanas eſſe Iudaeorum de regno Meſſiae terreno opiniones et exſpectationes, promiſſa vero eſſe a Prophetis tempora, quibus cognitio Dei accurata, et cultus Dei verus etiam ad exteras gentes propagarentur, haec tempora iam adeſſe, et ſeipſum eſſe eum, per quem iſta vaticinia eventum ſint habitura. Vid ECKERMANNI *theolog. Beyträge* Tom. I. p. 215. ſqq.

28. Καὶ ἤγγισαν — πορέυεσθαι) *Quum ad vicum, quem petebant, propius accessissent, ipse ulterius se abiturum esse simulavit.* Ἐις τὴν κώμην ὃ ἐπορεύοντο) *Emaunta* nimirum, quam ſupra nominavit; nam alium locum hic confingendi, quod quidam fecerunt, nihil eſt cauſſae, προσποιοῦμαι proprie notat: *vindico mihi aliquid, sumo*; quum vero ii, qui ſimulant, ficte ſibi aliquid vindicent, hinc προσποιεῖσθαι ſignificat quoque *simulare.*

29. Καὶ παρεβιάσαντο — ἡ ἡμέρα) *Illi diligentius rogarunt, ut maneret apud ipsos, quod esset vespertinum tempus, et dies inclinari coepisset.* Παραβιάζεσθαι h. l. eſt *urgere precibus, diligentius rogare*, ut Act. XVI, 16. Praepoſitio πρὸς, nominibus temporis iuncta, proximum tempus notat, et ſubintelligi debet ἡμέρα vel ἥλιος, *dies, vel sol ad vesperam vergit.* Κέκλικεν ἡ ἡμέρα, *inclinari coepit dies.* Ita quoque Latini utuntur verbo *inclinare.* Explicatur his verbis vox ambigua ἑσπέρα quae ut Hebraeorum עֶרֶב de omni tempore pomeridiano adhibetur. Nam prima pars ab hora III usque ad VI dicebatur ὀψία πρώτη, altera ab hora ſexta ὀψία δευτέρα, quae etiam ſimpliciter ὀψία vel ἑσπέρα. Hoc quidem loco intelligi debet altera illa pars temporis pomeridiani.

30.

30. Καὶ ἐγένετο — αὐτοῖς) *Inter coenandum autem sumtum panem, gratiis actis, fregit, illisque distribuit.* Praeter morem convivarum; erat enim id munus convivatoris. Quare hoc facto se dominum ac patremfamilias profitetur.

31. Διηνοίχθησαν — αὐτὸν) Sensus est: *Iam eum agnoscere incipiebant;* nempe ex vultu accuratius considerato. Apud Hebraeos *aperiri oculi* dicuntur non modo eorum, quibus erant clausi, sed et eorum, qui aliquid animadvertunt, vel resciscunt, quod antea ignorabant. Vid. Gen. III, 5. 7. XXI, 19. 2 Reg. VI, 17. 20. καὶ — ἀπ' αὐτῶν) *Et ille discessit ab illis, ita ut non videretur.* Potest nempe ἄφαντος construi cum αὐτὸς, et ἐγένετο cum ἀπ' αὐτῶν. Ἄφαντος, *qui non videtur.* Ita apud Euripidem in Oreste v. 1557. Menelaus de Helena dicit: *non est interfecta,* ἀλλ' ἄφαντος οἴχεται. Phrasis vero γίνεσθαι ἀπὸ τινὸς apud probatos Scriptores significat: *ab aliquo discedere.* Vid. *Kypke.* Potest etiam ἄφαντος construi cum ἐγένετο, ut sensus sit: *Subito discessit ab illis.*

32. Οὐχὶ — τὰς γραφάς;) *Nonne animus noster maximopere commovebatur, quum nobiscum sermones misceret in via, et oracula sacra explicaret?* Verbum καίεσθαι, ut Latinorum *inflammari, incendi,* per metaphoram de omni graviore animi commotione et affectu adhibetur, veluti de gaudio, solatio, amore, desiderio etc. Vid. Wetstenius ad h. l. Discipuli haud dubie pluribus affectibus fervidioribus simul agitati fuerunt; affectu *amoris* erga hominem, oracula prophetarum tam dextre explicantem; *desiderii* consortio et doctrina eius diutius fru-

endi; *gaudii*, quum ea, quae is de resurrectione Messiae docuerat, vera esse optarent, et de iisdem ut veris, cum aliqua tamen mentis fluctuatione, insigniter laetarentur. Vid. Kypkius ad h. l. Hoc igitur aiunt: Nisi mens fuisset laevis, potueramus eum, antequam nobiscum accumberet agnoscere ex docendi modo; nam praeter argumentorum pondera, et comitatem in dicendo summam, accedebat divina efficacia animos incendens, qualem sentire quondam solebamus ipso docente.

33. Καὶ ἀναςάντες — σὺν ἀυτοῖς) *Itaque eo ipso momento reversi sunt Hierosolyma, ubi invenerunt congregatos undecim, eorumque familiares.* Ἐν ἀυτῇ τῇ ὥρᾳ, *ipso temporis momento* quo Iesus discesserat. Voluerunt Apostolos participes reddere suae laetitiae, quum scirent, se illis nihil iucundius nunciare posse.

35. Καὶ ἀυτοὶ — τȣ̃ ἄρτȣ) *Ipsi illis narrarunt, quae in via evenerint, et quomodo eum inter epulas agnovissent.* Ἐξηγεῖσθαι, *narrare.* Κλάσις τȣ̃ ἄρτȣ ex usu hebraicae linguae est ipsa *coena*, et κλάσειν τὸν ἄρτον est *edere, cibum capere.*

36. Ταῦτα — ὑμῖν) *Haec iis loquentibus Iesus adfuit, eosque salutavit.* Ἐν μέσῳ ἀυτῶν, *inter illos* stetit. Ἐν μέσῳ, ut hebr. בְּתוֹךְ redundat. Ἔςη, subito et inopinato iis adstitit. Εἰρήνη ὑμῖν solennis erat apud Hebraeos formula salutandi, qua sibi omnis generis felicitatem apprecari solebant. Gen. XLIII, 21, 1 Paralip. XII, 18. Quoad rem cf. Io. XX, 19.

37.

37. Πτοηθέντες — θεωρεῖν.) *Illi autem consternati et metu correpti existimarunt, se spiritum* (umbram) *videre.* Πτοηθέντες et ἔμφοβοι γενόμενοι sunt synonyma, iuncta ad exprimendam terroris magnitudinem. Πνεῦμα h. l. est *larva*, *imago*, *umbra*, *spectrum*. In evangelio Nazaraeorum, quod multa ex famae traditione ad Matthaeum addita habuit, erat hoc loco pro voce spiritus *Daemonium incorporale*. Cf. Matth. XIV, 26.

38. Τί — καρδίαις ὑμῶν;) *Cur conturbati estis? cur istae dubitationes in animis vestris existunt?* Διαλογισμοὶ, *vanae, perversae cogitationes*, Rom. I, 21. Ἀναβαίνειν ἐν ταῖς καρδίαις est hebr. עָלָה עַל־לֵב. Ierem. III, 16.

39. Ἴδετε — πόδας με) Videte cicatrices vulnerum in manibus pedibusque. Quasi diceret: Ubi rerum testimonia adsunt, quid verbis opus? ψηλαφήσατέ με) *Contrectate me.* Corpus, non spectrum me esse, hoc modo deprehendetis.

41. Ἀπιστούντων αὐτῶν) i. e. quum non satis firmo animo id, quod res erat, sibi persuaderent. ἀπὸ τῆς χαρᾶς) Maius erat gaudium, quam quod capere posset animus. Ovidius: *Tarda solet magnis rebus inesse fides.*

42. Ἀπὸ μελισσίου κηρίου) *Et aliquid mellis apum*, Ἀπὸ hic est ἐκ, et καὶ ἀπὸ pro καί τι ἀπό. Τὸ κηρίον, *favus*, et *mel quod est in favis, Honig-Kuchen.* Additur autem μελισσίου, quod in Oriente alia etiam genera mellis dantur e. g. ex *uvis* (Dibs.)

44. Οὗτοι οἱ — πρὸς ὑμᾶς) *Ista sunt quae vobiscum versans dixi.* Quod praedicenti mihi saepe non credidi-

 stis,

ſtis, aut quod praedictum non intellexiſtis, nunc reipſa experimini. ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψάλμοις) Vetus teſtamentum ſecundum Iudaeos tribus voluminibus conſtat, Lege, Prophetis et Hagiographis. Hic pro Hagiographis nominantur Pſalmi, tanquam pars nobiliſſima, idque eo magis, quia in reliquis Hagiographis non reperiuntur vaticinia de Meſſia. *Ioseph.* Maccab. c. 18. νόμος, προφ. καὶ ἄλλα (βιβλία.) Contra Apion. Lib. I. c. 8. νόμος, προφ. καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοῖς ἀνθρώποις ὑποθήκας τᾶ βία παρέχοντες.

47. Ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτᾶ) i. e. *eius mandato*, et quaſi vices eius obeundo, 2 Cor. V, 20. ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερασαλὴμ) *Initio facto ab Hierosolymis*, ἀρξάμενον ſc. τὸ κηρυχθῆναι, i. e. ἀρξαμένα τᾶ κηρύγματος. Nominativus abſolutus pro Genitivis conſequentiae.

48. Ὑμεῖς δέ ἐςε μάρτυρες τάτων) Vitae nempe meae, mortis et reſurrectionis. Ἐςὲ hic pro ἔσεσθε, Act. I, 8.

49. Καὶ ἰδὲ — τᾶ πατρός μα) *Ego vero promissa paterna bona vobis concedam.* Ἡ ἐπαγγελια, ipſa bona promiſſa, ſc. dona ſpiritus ſancti. καθίσατε) i. e. *manete*, μὴ χωρίζεσθε, interprete Luca ipſo Act. I, 4. ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψας) *induamini virtute divina, donis divinis.* Ἐνδύειν hic reſpondet Hebraeo לבש. Sed et Graecis *indui* ſaepe eſt *instrui, affici.* *Diog. Laërt.* Lib. III. c. 3. ἐνεδέδυτο τἀνδρὸς καὶ τὸ βάρος, *viri illius quoque gravitatem induerat.* Plura exempla vid. apud *Kypke.* Ἐξ ὕψας, *e coelo*, i. e. a Deo; nam ὕψος h. l. eſt *coelum.*

50. Ἕως εἰς Βηθανίαν) Ad eam Bethaniae partem, quae in monte erat oliveti, in quo monte Chriſtus ſaepe preces

preces et lacrimas ad patrem fuderat, ut, qui locus submiſſionis ipſius teſtis fuerat, idem eſſet et gloriae. εὐλόγησεν αὐτοὺς) *Solemniter bene eis est precatus.* Ceterum multa a Luca hic ſunt omiſſa, e. g. Apoſtolos rediiſſe in Galilaeam, et Chriſtum ſe iis ibi ſaepe conſpiciendum praebuiſſe, rediiſſe eos e Galilaea Hieroſolyma, et alia multa, quorum ne notitia quidem ad nos pervenit.

51. Καὶ ἐγένετο — οὐρανὸν) *Dum iis bene precabatur, discessit ab illis, in coelum reversus.* Διίστασθαι, *discedere.* Ἀναφέρεσθαι, *sursum ferri, e loco inferiori tolli in altum.* Vid. annotatt. noſtras ad Marc. XVI, 19. Adde Pauli Commentar. Tom. III. p. 930, ſqq.

52. Προσκυνήσαντες αὐτὸν) *Supplices eum venerati,* corpore proſtrato. Inconſpicuum adorant, quod cultum religioſum ſignificat, nunc primum Chriſto a diſcipulis exhibitum. μετὰ χαρᾶς μεγάλης) ob intellectam rationem admirabilem, qua procurata erat redemtio generis humani, et ob inſignem illam pollicitationem mittendi ſpiritus.

53. Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ) διαπαντὸς, intellige *quotidie*, *assidue*, temporibus nimirum congruis. In templo potius quam alibi, ut precari, ita et gratias agere Deo Iudaei ſolebant, praeſertim ſi quid maius incidiſſet, Ἀμὴν additum ab eccleſia, quae lectionem evangelii hac exclamatione excipere ſolebat. 1 Cor. XIV, 16.

SCHOLIA
IN
EVANGELIUM IOANNIS.

Κατὰ Ἰωάννην) *Ioannes*, qui Evangelium conſcripſit, filius fuit Zebedaei piſcatoris et Salomes, Matth. XXVII, 56. Marc. XV, 40. piſcator, natione Galilaeus. Ut ea, quae diverſis locis N. T. de eo memorantur, ſilentio tranſeam, liceat addere ſequentia: Hiſtoria Eccleſiaſtica teſtatur, Ioannem, quoad Maria mater Domini vixit, hoc eſt XV. poſt mortem filii annis, curam illius geſſiſſe; poſtea ex Palaeſtina in Aſiam minorem conceſſiſſe; et ſeptem urbium eccleſias, praecipue vero Epheſinam rexiſſe. Inde in Patmum relegatus eſt Apoc. I, 9. ubi Apocalypſin ſcripſit; poſtea vero dicitur rediiſſe Epheſum, et valde Senex Evangelium atque Epiſtolas edidiſſe, vitam egiſſe coelibem, tandem centenario proximus diem obiiſſe, imperante Traiano.

Ioannem huius Evangelii eſſe auctorem, veteres eccleſiae catholicae doctores non dubitarunt. Vid. Irenaeus adv. Gnoſt. Lib. III, c, 2. Eusebius Hiſt. eccleſ. III, 24. Soli *Alogi* in eccleſia catholica hunc librum a Cerintho compoſitum eſſe contenderunt, non hiſtoricis, ſed exegeticis argumentis ducti; nam λόγος Ioannis iis diſplicebat. Celsus, Porphyrius, Iulianus, aliique religionis chri-

christianae adverſarii, hoc Evangelium eſſe Ioannis, non negarunt, ſed improbarunt eius argumentum. Non eſſe genuinum hoc Evangelium efficere nuper voluit anonymus auctor libri: *Der Evangelist Iohannes und seine Ausleger vor dem iüngsten Gericht*, 1801. 8. Sed infirmis uſus eſt argumentis, refutatis a FR. GUIL. SCHLEKER, in libello, cui titulus: *Versuch einer Widerlegung der hauptsächlichsten Einwürfe, die in der neuesten Zeit gegen die Aechtheit des Evangeliums Iohannis gemacht sind. Mit einer Vorrede von Herrn D. Ziegler*, 1802. 8. Adde: *Allgem. Biblioth. der neuesten theol. und paedagog. Litteratur*, herausgegeben von I. E. CHR. SCHMIDT und FR. H. CHR. SCHWARZ, Tom. V. 246. ff. *über das Ev. des Iohannes.*

Ioannem poſt Matthaeum, Marcum et Lucam ſcripſiſſe, eo potiſſimum conſilio, ut ab aliis omiſſa adderet, Euſebius refert, Hiſt. Eccleſ. III, c. 24. Vulgarem hanc ſententiam multis argumentis, ex ipſo Evangelii argumento deſumtis, confirmare conatus eſt Ven. D. GOTTLOB CHRISTIANUS STORR, Theologus Tubingenſis in libro: *Ueber den Zwek der evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis.* Tubingae 1786. §. 52. ſqq. et §. 70. Sed fabulam nobis ab EUSEBIO narrari, et ipſo argumento Evangelii Ioannis refelli hanc ſententiam SEMLERUS putat, (*in Praefat. in Paraphrasin Ev. Io. et in notis passim,*) exiſtimatque Ioannem potius ſcripſiſſe primum omnium, non diu poſt mortem Chriſti, antequam in regionibus Aſiae vel fando aliquid auditum fuerit de Evangelio Matthaei et reliquorum. Sed haec ſententia infirmis argumentis nititur. Quodſi, oratio Ioannis et narrationis natura ſpecta-

tut, verisimile est, hos commentarios non a iuvene, sed ab aetate provectiore scriptos esse, et quidem post Petri mortem, anno LXVIII. aut LXX. post Christum natum. *Ephesum* plerique veteres ecclesiae doctores locum fuisse statuunt, ubi Ioannes Evangelium suum scripsit; nec est caussa probabilis, cur a communi opinione recedatur.

Quod ad linguam et orationem, qua scriptus est hic Commentarius, attinet, Grotius sermonem quidem Graecum esse, ait, sed plane adumbratum ex Syriaco illius seculi. Io. Adrian. Bolten (*der Bericht des Iohannes etc. Vorbericht* §. 9. p. XIV.) contendit, Ioannem scripsisse primum patria sua lingua, i. e. Aramaea dialecto, i. syriace, ac censet hoc Evangelium mature in graecam linguam ab interprete (Hermeneuta) quodam, non tamen satis perite translatum, syriaci autem Evangelii exemplum non esse servatum. Sed haec incerta sunt. Hoc autem negari vix potest, modum, quo Ioannes sermones Iesu refert, multis in locis diversum esse a reliquorum Evangelistarum ratione, omnemque omnino dictionem ab iis discrepare, et ubique multa singularis ingenii Ioannis reperiri documenta. Vid. Samuel Gottl. Lange *die Schriften Iohannis* Tom. II. introduct, pag. 12. sqq. et Tom. III. p. 219. *über das Eigenthümliche in der Schreibart des Iohannes.*

Consilium suum in conscribendo hoc Evangelio Ioannes ipse cap. XX, 31. satis clare indicat; nam eo consilio se illud scripsisse ait, ut lectores cognoscerent, Iesum esse Messiam, eique ut Messiae fidem esse adhibendam. Sed interpretes haud pauci, veteres et recentiores statuunt,

Io-

Ioannem inprimis eo etiam confilio id fcripfiffe, ut erroribus tunc exortis obviam iret. Eo enim tempore *Cerinthus* caput extulerat, ut ex *Caio* refert *Eusebius* Hiftor. Eccl. L. III. c. 28. Et *Irenaeus* L. III. adv. haerefes c. XI. clare dicit, Ioannem eo confilio confcripfiffe Evangelium fuum, ut erroribus Cerinthi fe opponeret. Vide doctas in hunc *Irenaei* locum obfervationes Ven. *D. Gottlobii Christiani Storr* in Repertorio litterat. bibl. et orient. Tom. XIV. p. 127. fqq. et eiusdem librum modo citatum: *Ueber den Zweck der evangelischen Geschichte und der Briefe Iohannis.* Non caret omni verifimilitudine haec fententia. Si enim ea, quae idem *Irenaeus* L. I, c. 26. de Cerintho refert, cum iis comparentur, quae Carpocrates, Menander, Cerdo, Saturnius, Bafilides, Valentinus et Marcion, de angelis et aeonibus, inter quos erant Charis, Alethea, Monogenes, Logos, Zoë, item de Chrifto non vere fed δοκῆσει paffo, tradiderunt, verifimile fit, Ioannem fuam doctrinam illis ita opponere, ut loquendi formulis apud illos receptis utatur. Sed rationibus haud contemnendis impugnavit hanc fententiam Ven. TITTMANNN, *de vestigiis Gnosticorum in N. T. frustra quaesitis.* Lipf. 1773. Cf. D. PAULUS in commentt. *theolog. et eiusd. Introductionis in N. T. capita selectiora.* Eft alia etiam ratio, cur fufpecta nobis effe debeat illa de Gnofticis hypothefis, quod nempe ipfe IRENAEUS; quo potiffimum auctore haec talia ftatuuntur, clare fignificat, *Valentinianos* aliosque Gnofticos abufos effe, ut aliis H. T. locis, ita etiam Ioannis Evangelio ad confirmandas fuas fabulas de aeonibus et fyzygiis. Locus eft infignis adv. Haeref. Lib. I, c. 8. edit. Maffuet. ubi inter alia: ἔτι δὲ Ἰωάννην, inquit, τὸν

μαθητὴν τȣ͂ κυρίȣ διδάσκȣσι (Gnoſtici) τὴν πρώτην ὀγδοάδα μεμηνυκέναι ἀυταῖς λεξεσι. Adducit ipſas Valentinianorum ex loco Ioannis argumentationes, quas hic repetere longum eſſet. Ultima appono verba: Ὄυτως, (inquiunt *Valentiniani*) ȣ̔́τως ὁ Ἰωάννης περί τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὅλων αἰώνων ὀγδοάδος ἔιρηκε, πατέρα γὰρ ἔιρηκε, καὶ χάριν, καὶ μονογενῆ, καὶ ἀλήθειαν, καὶ λόγον, καὶ ζωὴν, καὶ ἄνθρωπον, καὶ ἐκκλησίαν. Certum igitur eſt, Gnoſticos ex Ioanne praeſidium quaeſiviſſe ſuarum opinionum. Quis autem credat eos ex eo ipſo loco, quem vel maxime errori ſuo oppoſitum eſſe ſcirent, argumenta petiiſſe pro errore ſuo? vel *Irenaeum* in refutandis eorum hypotheſibus, neglexiſſe hanc ſibi oblatam occaſionem, vel verbo ſignificandi, Apoſtolum eo potiſſimum conſilio commemoraſſe πατέρα, χάριν, μονογενῆ, ἀλήθειαν, λόγον, ζωὴν etc. ut Chriſtianorum mentes contra haereticorum perverſitates muniret? Ergo non videtur Ioannis conſilium *praecipuum* vel *unicum* fuiſſe refutare Gnoſticos, vel Gnoſticorum ſimiles.

In nonnullis locis huius Evangelii ad diſcipulos Ioannis eorumque doctrinas reſpici, veriſimilitudine non caret. De reliquiis huius Sectae, (*Sabaeos*, et minus accurate *Iohannis Christen* vocant,) docta extat commentatio cel. MATTH. NORBERGI *de religione et lingua Sabaeorum*, oblata ſocietati ſcientiarum Goettingenſi. Vid. Commentat. Societ. reg. Goetting. Tom. III. et conf. b' WALCHII *observationes de Sabaeis* Tom. IV. Commentat. citat. nec non MICHAELIS *Biblioth. orient. et exeget.* Tom. XV. pag. 106. ſqq. 143. ſeqq. Tom. XVII. pag. 42. ſqq. Adde NORBERGI epiſtolas inſertas IACOB. IONAE

BIOERN-

BIOERNSTAEHLII narrationibus de itineribus fuis exoticis, in vernaculam noftram translatis a *Christiano Henr. Groskurd.* Tom. II. particulam fecundam. Detexit nempe *Norbergus* in bibliotheca regia Parifina codices nonnullos manufcriptos, lingua antiqua Sabaeorum exaratos, religionem eorum et ritus defcribentes. *Galilaeos* fe vocant hi Sabaei; nunc autem fedibus fuis expulfi habitant circa El-markab non procul a Laodicea Syriae. Ioannem Baptiftam, quem Chrifto praeferunt, pro auctore religionis fuae agnofcunt. Meffiam non exfpectant. Itaque Iefum miracula edidiffe fatentur, fed Meffiam eum effe negant. Hos Ioannis difcipulos eosdem effe, qui in Veterum fcriptis *Hemerobaptistae* vocantur, b. *Walchius* obfervavit. Haec confideranti incredibile haud videbitur, Evangeliftam contra nimios Ioannis Baptiftae admiratores in nonnullis locis hiftoriae fuae vindicare honorem et maieftatem Iefu Meffiae. Hanc fententiam etiam STORRIUS in libro fupra laudato exornavit, et calculo fuo approbavit. §. 4. fqq. Sed in applicanda hac hypothefi nimius eft Io. GEORG. OVERBECK in libro: *Neue Versuche über das Evangelium des Iohannes*, Gerae 1784. Docte de Ioannis difcipulis differuit RUSSWURM, in commentat. *über die ersten Leser und den Zweck des Ev. Iohannis*, in Augufti's neuen theol. Blättern. T. III. p. 1800, Ven. D. CAROLUS CHRISTIANUS TITTMANN (vid. eius *Meletemata sacra in Evangelium Ioannis*, Melet. I.) ftatuit, Ioannem fcripfiffe Iudaeorum cauffa, qui Iefum tanquam Meffiam repudiarent, eius divinitatem impugnarent, de eo ieiune et impie fentirent, et Meffiam promiffum veniffe, pertinaciter negarent, omninoque de Meffia non recte ftatuerent; tum ve-

ro etiam eorum Chriſtianorum cauſſa, qui et ipſi ex parte caput illud graviſſimum et difficillimum non ſatis recte intelligere viderentur; ut igitur illos refutaret, et, ſi fieri poſſet, edoceret et ad fidem adduceret, hos autem confirmaret, atque in univerſum, ut omnes omnium temporum homines de perſona et opere Meſſiae accurate inſtitueret, rebusque et factis, adhibitis ſervatoris ipſius auctoritate, contra Iudaeorum opiniones demonſtraret, Ieſum eſſe promiſſum Meſſiam, eumque vitae et felicitatis non terrenae quidem, ſed ſpiritualis et aeternae, non alicuius gentis, ſed totius generis humani inſtauratorem et datorem, nec merum hominem, ſed ſimul etiam filium Dei unicum.

Ex mea ſententia nihil vetat, quo minus ſtatuamus, reſpexiſſe quidem Ioannem proxime ad eos, qui iam tum errores ſparſerunt ſimiles iis, quibus dediti erant Gnoſtici Sec. II. (huiusmodi enim falſi doctores et impoſtores non tantum a Ioanne in epiſtolis, ſed etiam a Iacobo, Petro et Iuda notantur;) reſpexiſſe eum fortaſſis etiam ad diſcipulos Ioannis Baptiſtae eorumque doctrinas; ſed non ad eos ſolos; latius patuiſſe potius eius conſilium, et arreptam eſſe ab ipſo hanc occaſionem Iudaeos et Chriſtianos accuratius edocendi de vera provincia atque dignitate Meſſiae; ſicque varias eruditorum ſententias de ſcopo Evangelii Ioannis commode coniungi conciliarique poſſe.

Igitur conſilium Ioannis in ſcribendo Evangelio ſuo hoc fuiſſe videtur, ut explicaret atque demonſtraret caput de Meſſia, eiusque perſona et opere, idque contra adverſariorum quorumcunque cavillationes vindicaret. Quod conſilium ita exſecutus eſt, ut non uteretur philoſophica

ſub-

ſubtilitate, quae apud ſcriptores ſacros et in hac re inprimis, locum non habuit, ſed, (ut recte monet TITTMANNUS l. c.) ageret perſonam hiſtorici, fideliter enarrantis, quidnam fecerit aliquis atque praeſtiterit, qualem ſe in omni vitae genere ac parte praebuerit, quidnam effecturum ſe promiſerit atque docuerit, ac deinde iudicio lectorum relinquentis, quid ipſi ſentiant de eiusmodi viro atque ſtatuere velint ac debeant, ita tamen, ut quisque inde colligere poſſet perſpicue et evidenter, quod ad finem libri (c. XX, 30. 31.) indicavit, ſcilicet haec ſcripta eſſe, ut intelligeret quisque atque crederet, Ieſum eſſe Meſſiam et filium Dei.

Ceterum hoc Ioannis Evangelium iam olim prae ceteris habitum eſt *πνευματικὸν*, ſeu tradendis ſublimioribus praeceptionibus unice idoneum. *Origines* Commentar. in Ioannem: (*pag.* 5. 6. edit. Huet.) *τολμητέον — εἰπεῖν, ἀπαρχὴν μὲν πασῶν γραφῶν εἶναι τὰ εὐαγγέλια, τῶν δὲ εὐαγγελιων ἀπαρχὴν τὸ κατὰ Ἰωάννην, ȣ̃ τὸν νȣ̃ν ȣ̓δεὶς δύναται λαβεῖν μὴ ἀναπεσὼν ἐπὶ τὸ ςῆθος Ἰησȣ̃.* In hac opinione plerique interpretes et media et recentiori aetate fuerunt, quam etiam tuetur Pſeudonymus in *Henckii* novo promtuario Tom. IV. in commentatione, quae inſcripta eſt: *Beiträge zur hist. Interpretation des N. T. aus dem damahls herrschenden Zeitbegriffen, von* OTTMAR *dem Zweiten.* Sed aliter viſum eſt nonnullis recentiorum, in primis anonymo in dem *neuesten theol. Journal*, quod editur a GABLERO. T. X. Partic. 1. p. 1—33. in commentatione: *Gedanken über die Vorliebe zum Evangel. des Iohannes.* Certe ſingularis eſt huius Evangelii indoles. In dicendi genere, et maxime in Ieſu ſermonibus,

nibus, qui ab eo laudantur, multae ſunt Iudaicae imagines; plures etiam et longiores varii generis ſermones a Ieſu habiti in eo reperiuntur, quam in reliquis Evangeliis. Deinde alia exponendi, argumentandi ratio, quam in aliis cernitur in his commentariis; nam pleni ſunt ſymbolorum et allegoriarum, interdum etiam colorem quendam habent, ad myſticum dicendi genus propius accedentem, abhorrentem a ſimplicitate orationis parabolicae, quae apud reliquos Evangeliſtas animadvertitur. Suſpicati ſunt etiam nonnulli, Ioannem in interpretandis ſermonibus Ieſu interdum a vera eius mente aberraſſe. Vid. Henkii Commentatio, quae inſcribitur: *Illustratur Iohannes Apostolus, nonnullorum Iesu apophthegmatum in Evangelio suo et ipse interpres.* Helmſt. 1798. quae repetita legitur in Pottii et Ruperti Sylloge Theol. commentatt. T. I. p. 1. ſqq. Caeterum trium reliquorum Evangeliſtarum fidem ad ſolius Ioannis, quippe αὐτόπτȣ exigendam eſſe idem vir doctus ſtatuit, in illis certe, quae communia cum illo memoriae tradiderunt, et hoc ipſum eſſe indicium accurati hiſtorici, quod ſuam explicationem Ieſu ſermonibus non inferat, atque inprimat, ſed ſubiiciat.

Taceo, Ioannem ſaepe ad opiniones et formulas philoſophicas inter Iudaeos, maxime in Aegypto et Alexandriae uſitatas reſpicere, quae quidem, et alia huius generis peritus interpres diligenter obſervare debet.

De Ioannis ingenio et Theologia copioſe expoſuerunt Sam. Gott. Lange ſupra laudatus, Tom. III. p. 199. ſqq. pag. 241. ſqq. Io. Guil. Schmid, in commentatione *de Ioanne a Iesu dilecto*, Ienae 1796. Erh. Schmid, in commentat. *de Theologia Ioannis*, Ienae 1800. Io. He-

RIN-

RINGA, qui edidit *Specimen hermeneutico - theologicum de doctrina et dictione* Iohannis Apoftoli, ad Iefu magiftri doctrinam et dictionem exacte compofita. Traiecti ad Rhen. 1797. Io. G. HERDER eodem anno edidit: Chriftche Schriften. *Dritte Sammlung. Von Gottes Sohn der Welt Heiland. Nach Iohannes Evangelium;* adverfus cuius fingulares fententias nonnulla monuit anonymus fupra laudatus in GABLERI ephem. theol.

Ioannis Commentarius non hiftoricus, fed talis habendus eft, in quo retulit, quaecunque Iefum Meffiam effe oftenderent. Nihil enim de natalibus, nihil de pueritia; pauca de primo muneris anno memoriae tradidit. Summa libri eft haec:

I. Meffiam effe filium Dei, et felicitatis humanae omnis inftauratorem, eundemque effe Iefum Nazarenum, Evangelifta, (praemiffa totius rei fumma, c. I, 1—14.) docet.

a) Teftimonio Ioannis Baptiftae, v. 15—52.

b) Commemorando miracula Chrifti, quibus difcipuli eius adducti funt, ut ipfum Meffiam profiterentur.

II. Traduntur facta et fpecimina quaedam fermonum Chrifti, in quibus difputaverat de perfona fua et opere. Facta narrantur propter fermones, quibus illa occafionem dederant, atque, ut fermones ipfi melius intelligerentur, praemittuntur veluti praefaminis loco. Ordinem Chronologicum non obfervat.

III. Narratur hiftoria paffionis et refurrectionis Chrifti, ut partim de morte eius, partim de eius vita et maieftate, quam poft mortem recepit, Chriftianis conftaret, c. XVIII—XXI.

CAP.

CAP. I.

1. 2. Ἐν ἀρχῇ — πρὸς τὸν Θεὸν) *Initio erat Logus, et Logus erat apud Deum, et Deus erat Logus; hic erat initio apud Deum.* Quae v. 1—5. dicuntur omnia pertinent ad Logum, non quatenus cum homine Iesu coniunctus inter homines versatus est; nam v. 14. demum de eo dicitur, sed de eo Logo, qui fuit et operatus est, ante quam Iesus homo nasceretur. Cur autem Ioannes hoc nomine usus sit, de eo inter doctos non convenit. Nonnulli, inter quos *Io. Clericus*, existimarunt, Ioannem iis se opposuisse, qui eo tempore voces nonnullas Platonicas, e Philonis sumtas commentariis, et nominatim τὸν λόγον, Christianae ac Iudaicae religioni intulissent, et voluisse phrases, a Philone usurpatas, ad orthodoxum sensum applicare, ne, lecto Philone a Christianis, et eius eloquentiam admirantibus, efficeretur, ut illius placita, dogmatibus Christi admodum affinia, cum iisdem commiscerentur. Non caret rationibus haec sententia. Certum enim est, *Philonem*, qui omnes *Dei oratores* et *legatos* vocare solet λόγους (e. c. Lothi hospites pag. 470. extr.) saepe loqui de λόγῳ quodam divino, quem nominat τὸν πρωτόγονον Θεοῦ λόγον, τὸν ἄγγελον πρεσβύτατον (de conf. ling. p. 351. B.) τὸν πάντα διακοσμήσαντα, (de mundi opif. p. 4. D.) Pariter in lib. de monarch. p. 819. C: λόγος inquit, ἐστὶν εἰκὼν Θεοῦ, δι᾽ οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο. Plura loca collegit Ven. Io. Bened. Carpzovius *Philonianorum sacris exercitationibus in S. Pauli Epistolam ad Hebraeos praefixorum Libro VII.* qui totus agit *de λόγῳ Philonis non Iohanneo.* Constat etiam inter omnes, Iudaeos

Alex-

Alexandrinos iam tum religioni ſuae admiſcuiſſe aliena, ex Platone, Pythagora, Stoicis, Peripateticis aliisque deſumta. Quum autem Iudaeorum Alexandrinorum haud paucos in Palaeſtinam profectos eſſe ſtudiorum cauſſa, et Hieroſolymis propriam habuiſſe ſcholam ſciamus, Actor. VI, 10. inter quos ſine dubio erant, qui nomen Chriſto darent, et in alias regiones propagandae religionis cauſſa ſe conferrent, Act. XVIII, 24. facile fieri potuit, ut ab huiusmodi hominibus nomen τȣ̃ λόγȣ religioni inferretur. Quod nomen ſi retinuit Ioannes, et ad orthodoxum ſenſum applicavit, profecto non fecit quicquam Apoſtolo indignum. Vid. Henr. Christ. Ballenstedt: *Philo und Iohannes, oder neue philosophisch-kritische Untersuchung des Logos beym Iohannes nach dem Philo etc.* Brunswic. 1802. 8.

Ad ſignificationem nominis quod attinet, variae ſunt eruditorum ſententiae. Nonnulli putant τὸν λόγον dici rationem eodem modo, quo dicitur φῶς, ζωή, ἀλήθεια, ut nempe ὁ λόγος ſit πᾶν ἄλογον ἡμῶν περιαιρῶν, καὶ κατὰ ἀλήθειαν λογικȣ̀ς κατασκευάζων, πάντα εἰς δόξαν Θεȣ̃ πράττοντας, ut *Origenes* loquitur Commentar. in Ioannem p. 40. vel etiam, ut idem ille explicat (p. 41.) παρὰ τὸ παραγγέλλειν τὰ κρύφια τȣ̃ πατρὸς ἐκείνȣ, *qui est mens* (νȣ̃ς) *perinde atque Filius, qui vocatur* (λόγος) *sermo. Ut enim apud nos sermo nuncius est earum rerum, quae a mente cernuntur, sic Dei Sermo, qui Patrem agnovit, Patrem agnitum revelat.* Conſentit *Epiphanius* Haeres. LXXIII. aſſerens, Chriſtum dici τὸν λόγον, quod ſit *Patris interpres*, ἑρμηνεὺς τῶν τȣ̃ Θεȣ̃ θελημάτων.

Ex aliorum ſententia utroque ſenſu dicitur ὁ λόγος, et quod ſit auctor ratione praeditarum creaturarum, et quod hominibus decreta Patris revelaverit, vel etiam, quae huic affinis Io. Christoph. Doederlini eſt ſententia, quod ſit auctor *doctrinae melioris*, (Theol. Dogmat. p. 324. edit. ſec.) *ſummus verae ſapientiae auctor et doctor*, i. e. optimae et perfectiſſimae religionis auctor. Sed omnis ῥήσεως natura aliam rei cauſſam, et aliam etiam ſignificationem eſſe, docet, quam Ioannes cum vocabulo λόγος coniunctam eſſe voluerit.

Alii Ioannem ex paraphraſibus chaldaicis λόγου deſumſiſſe putant, ubi ſaepiſſime pro יְהוָה dicitur מֵימְרָא יְיָ *verbum Domini.* In hac voce, qua Chaldaeus utitur, praeter deſcriptionem et periphraſin *Dei ſummi* nihil ineſſe plerisque videtur. Sed Iudaeos per ſuum מימרא ייי ſignificare voluiſſe divinam quandam ὑπόστασιν, quam a Deo genitam, eique proximam atque ſimillimam iudicarunt, egregie demonſtravit ex chaldaicis potiſſimum V. T. paraphraſibus S. V. D. Car. Aug. Theoph. Keil *de doctoribus veteris ecclesiae culpa corruptae per Platonicas ſententias Theologiae liberandis*, commentat, II. p. 89. ſqq. Cf. Langius *die Schriften Iohannis*, Tom. II. p. 47. De *cabaliſticis* Iudaeorum opinionibus ad Meſſiam ſpectantibus, quae ad Chriſtianos tranſiiſſe videntur, vid. Frid. Münteri *Handbuch der ältern chriſtl. Dogmen-Geſchichte.* 1802. 8. P. I. pag. 349. ſſ.

Qui e *Gnoſticorum* ſyſtemate illuſtrare conati ſunt vocis uſum, praeter *Tittmannum* ſupra laudatum adverſarium habent graviſſimum, cel. I. A. Cramerum (Vid. *Beyträge zur Beförderung theologiſcher und andrer*

wich-

wichtiger Kenntnisse von Kielischen und auswärtigen Gelehrten. Herausgegeben von I. A. Cramer. Pars I.) Sed ipse Vir doctus ita explicat, ut λόγος hoc quidem loco sit *promissio*, et per Metonym. *promissus*, quo sensu hebr. דָּבָר, et λόγος apud LXX. interpretes haud raro occurrit. Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ igitur esset *a Deo* (per Prophetas) *promissus Messias*. Cf. Apocal. I, 2. 9. VI, 9. XIX, 13. 14. Sed duo priora loca huc plane non pertinent; nam in his ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ est *doctrina divina*; nec intelligitur, cur Ioannes statim ab initio usus fuerit metonymia, nec potius dixerit τὸν ἐρχόμενον, quo nomine Evangelistae et inprimis Ioannes Messiam appellare solent. In libris etiam sacris *Sabaeorum* saepe laudari *verbum*, *lucem*, *vitam*, certum est; sed quo sensu, id quidem non satis constat.

Inter recentiores interpretes plerique intellexerunt sapientiam, sive rationem Dei, eamque personificatam. Vid. Io. Fr. Guilielmi Ierusalemi *nachgelassene Schriften*, P. I. *Beylage zu der dritten Betrachtung*, p. 618. sqq. qui putat, iam ante Philonem in Theologia Iudaica receptum fuisse usum vocabuli λόγος, eo quidem sensu, ut sit ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, non hypostatica, sed personificata, vel potius aeterna vis Dei, per quam omnia creavit. Sic sententia esset: divina sapientia, quae semper Deo adfuit et se exseruit in omnibus rebus creandis, ea tandem cum homine Iesu coniuncta est. Vid. Ios. Fr. Christ. Loeffleri *kurze Darstellung der Entstehungsart der Dreyeinigkeitslehre*, adiecta eiusdem versioni libri (Souverainii): *Versuch über den Platonismus der Kirchenväter* etc. edit. 2. Züllichau et Freystatt 1792. 8. p. 375. ff. Cf. etiam

Telleri *Wörterbuch*, sub voce *Wort*. Omnino ὁ λόγος et ἡ σοφία τȣ̃ Θεȣ̃ coniunguntur, Lib. Sap. IX, 1. 2. Θεὲ — ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σȣ, καὶ τῇ σοφίᾳ σȣ κατεσκέυασας ἄνθρωπον. Solemne autem fuisse sapientiam personificare, confirmari posse videtur ex Prov. I, 20. sqq. VIII. inprimis vero Sirac. XXIV. Verum seriores Iudaei λόγον non solum vim et mentem et sapientiam, sed etiam naturam quandam, aut subiectum quoddam esse opinati sunt, et Philonem constat similia de Logo statuisse, ut *Ballenstedt* l. c. ostendit. Cf. inprimis Keilii commentat. laudata p. 89. et pag. 77. sqq. ubi docet (p. 80. not. 4.) ex Philonis sententia duplicem esse λόγον, eum nempe, qui in Dei intellectu prius latuisset, et eum, qui a Deo genitus sit, eodem modo, quo omnino dicit λόγον quemcunque, qui mente concipiatur, ab eo, qui ore profertur, diversum esse. Sunt etiam apud Nostrum, quae ostendant, ex eius sententia λόγον esse naturam quandam subsistentem, sive subiectum quoddam, atque hunc λόγον, arctissime cum Deo coniunctum se extra eum exseruisse ita, ut non modo omnes res procrearet, sed doctores etiam instituteret, quos Deus hominibus mittere constituisset. Exinde etiam facile explicari potest, cur φῶς dicatur. Cf. Langius l. c. pag. 49. s. Conferendus est etiam Ziegler, cuius *annotationes in Evangelium Ioannis*, et explicationes locorum difficiliorum inserta sunt Gableri Ephemeridibus, Tom. IX. p. 15. sqq. Cf. Christ. Fr. Ammon Progr. *de prologo Iohannis Evangelistae fontibus et sensu*. Goett. 1800.

4. Hic igitur *Logus* (nam significatio huius nominis uno vocabulo latino vix exprimi potest,) erat ἐν ἀρχῇ sc. τῆς κτίσεως τȣ̃ κόσμȣ, *ante mundi natales*, בְּרֵאשִׁית Gen. I.

1. Valde errant, qui ἐν ἀρχῇ interpretantur de *initio Evangelii*; huic enim ſententiae conſilium Ioannis et ſequens oratio aperte repugnat. Si vero ὁ λόγος fuit iam tum, quum mundus eſſe coepit, ſequitur eum fuiſſe ante mundum conditum; ſequitur etiam eum non eſſe unam ex ceteris creatis rebus, quae cum mundo eſſe coeperunt, ſed alia natura et conditione. Cf. v. 3. Ex *Ierusalemi*, aliorumque ſententia Ioannes hoc dicere voluit: Ab initio fuit ſapientia et vis illa divina, per quam mundus eſt creatus. Sic Sirac. XXIV, 9. ἡ σοφία ita loquens introducitur: πρὸ τοῦ αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἔκτισέ με (ὁ Θεός,) καὶ ἕως αἰῶνος οὐ μὴ ἐκλίπω. Prov. VIII, 22. Sed Ioannes ſibi τὸν λόγον ut naturam ſubſiſtentem ſimul cogitaſſe videtur, cum Deo arctiſſime coniunctam, ut ſupra iam monuimus.

Καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν) *Logus erat apud Deum.* Hoc explicandum eſſe videtur e Philoſophia Iudaeorum graecorum, qui ſtatuebant, λόγον ab aeterno apud Deum fuiſſe, ei ſemper adfuiſſe, ſed et extra eum ſe exſeruiſſe. Pharaphraſtae etiam Chaldaici ſuum מימרא דיי in coelis tradunt verſari, ſuper ſolio excelſo atque elevato ſedere, precesque hominum exaudire. Vid. Keil l. c. pag. 91. ſqq. Cf. Prov. VIII, 30. Sap. Sal. IX, 4. 9. Torquent graecam phraſin, qui ἦν explicant ἐγένετο, *venit*, *ascendit* e terra ad Deum, ut nempe ab ipſo Deo acciperet id, quod docere deberet. Hoc quidem eſt fingere, non explicare. Καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος) Plerique exiſtimant ὁ λόγος habere vim ſubiecti, ut ſenſus ſit: Logus erat Deus. Sed non adſunt idoneae grammaticae cauſſae, quae verba invertere iubeant. Accedit, quod etiam Iudaeorum Philoſophi, in-

 pri-

primis Philo τὸν λόγον dixerunt eſſe Θεὸν. Philo, (Lib. de Ioſepho, p. 551. ed. Mangey): Ὁ δὲ ζητῶν ἐκ ἔστιν ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ Θεὸς, ἡ λόγος θεῖος. Libro de Somniis: Καλεῖ δὲ τὸν Θεὸν, τὸν πρεσβύτατον αὐτȣ̃ λόγον, ubi in Mediceo et aliis MSS. Codd. deeſt articulus τὸν, ante nomen Θεὸν, atque rectius fortaſſe ad mentem Philonis, qui τὸν Θεὸν de *summo Deo ac Patre* ſumi, Θεὸν autem ſine articulo, de λόγῳ ſeu *filio* ibidem aſſerit. Loca in lib. *de Soma* Vol. opp. I. p. 655. et *Allegoriar.* L. III. Vol. I. p. 128. exhibet Keilius comment. cit. p. 81. 82. not. 10. Quomodo λόγος dicatur Θεὸς, a Ioanne non definitur; tribuitur tantum τῷ λόγῳ ſumma vis ac dignitas. *Origenes* Comment. in Ioannem: (pag. 46. edit. Huet.) *Quum Dei vocabulum ponitur de ingenito universorum auctore, articulum ponit Ioannes, reticens illum, quum ὁ λόγος Deus nominatur.* — Ἀυτόθεος ὁ θεὸς ἐστι, (Ioann. XVII, 3.) *participatione et communitate divinitatis illius ὁ λογὸς.* Haud dubie e Philone haec hauſit Origenes. Samuel Crellius ſub nomine *Artemonii*, in libro: *Initium Evangelii Ioannis ex antiquitate ecclesiastica restitutum*, mutat verba Θεὸς ἦν ὁ λόγος in Θεȣ̃ ἦν ὁ λόγος, Logos fuit miſſus a Deo. At vero omnes Codices, Verſiones et Patres graeci et latini conſtanter legunt Θεός. Satis caſtigata eſt Crellii temeritas a viris doctis, nominatim a Bengelio et Wetstenio. Comma 2. eſt mera repetitio eorum, quae initio comm. 1. dicta erant.

3. Πάντα — ὃ γέγονεν) *Omnia per eum facta sunt, nec quicquam eorum quae extiterunt, sine eo factum est.* Eadem ſententia et affirmando et negando exprimitur, Parallelismo, Hebraeis uſitato. Πάντα de omnibus omnino

rebus

rebus eſt accipiendum. Vim afferunt verbis et contexto ſermoni, qui πάντα *de omnibus in nova creatione* interpretantur. Etiam Philo ſtatuit, mundum univerſum per τὸν λόγον creatum eſſe, Lib. de monarch. pag. 819. λόγος ἐστιν εἰκὼν Θεοῦ, δι' οὗ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο. Lib. de opif. mundi (p. 7.); λόγος ὁ θεῖος ἐποίει τὸν οὐρανὸν, σύμπαν ὕδωρ, καὶ ἅπασαν τὴν γῆν κ. τ. λ. Neque mundum tantum creaſſe ſtatuit λόγον iſtum, ſed omnes etiam naturas intelligentes, nominatimque etiam hominem, et quidem ſic, ut ad ſuam ipſius imaginem quum hunc, tum illas efformaret. Idem traditur in paraphraſibus Chaldaicis. Vid. loca a Keilio citata, p. 83. 91. Cf. Sap. IX, 1. Pſ. XXXIII, 6. reſpectu habito ad verba Moſis Gen. I, 3. 6. etc. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים. Codices nonnulli et Patres Graeci et Latini verba ὃ γέγονεν ſequentibus iungunt hoc modo: ὃ γέγονεν, ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν. *Quicquid per eum factum est, erat vita*, i. e. vivebat. Hanc interpunctionem Chryſoſtomus tribuit haeriticis, qui ex his verbis docere volebant, Spiritum S. eſſe creatum. Sed ob eam potiſſimum cauſſam reiicienda eſt haec interpunctio, quia ex ſequentibus intelligitur, vocabulum Ζωὴ nunc non ad res creatas, ſed ipſum λόγον referendum eſſe, ut et poſtea Φῶς de eo dicitur. Itaque vulgaris interpunctio retinenda eſſe videtur.

4. Ἐν αὐτῷ — ἀνθρώπων) *Iste* (λόγος) *auctor erat vitae, et auctor vitae erat etiam auctor lucis inter homines.* Ἐν αὐτῷ, *per* eum, ut ſaepiſſime in N. T. Ζωὴ varias habet ſignificationes in his libris. Dicitur enim de vita phyſica, de vera vita, de ſalute, felicitate etc. Sen-

tentia igitur eſt ambigua. Fortaſſis Ζωὴ h. l. ſignificatu latiſſimo dicitur, ut vitam omnem omnino indicet, non excluſa ſignificatione verae vitae et felicitatis. Philo de opif. mundi (p. 6.): Ζωῆς δὲ Θεὸς λόγος ἄιτιος.

Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ Φῶς τῶν ἀνθρώπων) Τὸ Φῶς varie uſurpatur, nimirum de luce phyſica, de ſcientia, doctrina ſcientiam efficiente, felicitate etc. Quo igitur ſenſu ὁ λόγος auctor lucis dicatur ambiguum eſt. Philo de mundi opif. (p. 6.): Τὸν δὲ ἀόρατον καὶ νόητον θεῖον λόγον, ἐικόνα λέγει Θεȣ̃. καὶ τάυτης ἐικόνα τὸ νόητον Φῶς ἐκεῖνο, ὃ θείȣ λόγȣ γέγονεν ἐικὼν τȣ̃ διερμηνεύσαντος τὴν γένεσιν ἀυτȣ̃, *invisibilem et intelligibilem divinum Logum imaginem dicit Dei* (Moſes), *et huius imaginis lucem illam intelligibilem, quae facta est imago divini Logi, eius generationis interpres.* Addit *quae est supercoelestis stella, fons stellarum sensibilium, quam non temere appellare possemus lucem universalem* etc. Τῶν ἀνθρώπων omittunt nonnulli codices. Omiſſa eſſe videtur haec vox a nonnullis ideo, quod in hoc contextu omnia univerſe dicuntur, proptereaque etiam hic abſolute dicendum fuiſſet: τὸ Φῶς, lucis auctor. Si τῶν ἀνθρώπων genuinum eſt, verti debet: *in usum hominum*, et conſideratur ὁ λόγος ut *auctor cognitionis*, *ut doctor hominum summus.*

5. Καὶ τὸ Φῶς — κατέλαβεν) *Illa lux lucebat in tenebris*, inter homines inſcios et pravos, *sed* (hanc lucem) *non admiserunt. Lucebat in tenebris*, i. e. homines in ignorantia verſantes veritatum ſalutarium cognitione imbuere volebat. Nunquam enim Deus defuit humano generi. Hebr. I. 1. Sap. Salom. XVII, 20. ſ. Σκοτία,

per

per metonymiam ἐσκοτισμένοι, Ephef, V. 8. coll. IV, 18. Φαίνει, femper lucet, femper illuxit; inde ab ifto tempore depravationis humanae; fed quafi e *longinquo.* Itaque tandem lumen ipfum *venit* novo atque inufitato modo in mundum, et quidem ad Iudaeos. καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ ὃ κατέλαβεν, *sed homines depravati huius luminis beneficio recte non sunt usi.* Illi infcii eum non perceperunt. Κατέλαβεν varie explicatur. Sed videtur καταλαμβάνειν h. l. ut Phil. III, 12. denotare: *omne lumen totumque habere*, lumen percipere, atque toto eius beneficio frui. Heumannus: *non accepit.* Καταλαμβάνειν eft etiam *comprehendere*, fc. animo, i. e. *intelligere, perspicere.* Hefychius: καταλαβέσθαι, κατανοῆσαι. Intelligendum autem eft hoc de *magna parte* hominum. Nam faepe indefinite enunciatur, quod maximae parti convenit.

6. Ἐγένετο — Ἰωάννης) *Fuit homo a Deo missus, cui nomen Ioannes.* Ἐγένετο, pro παρεγένετο, *publice prodit.* Αὐτῷ hic non poni per hebraifmum pro relativo ᾧ, cui, fed elegantem fubeffe Graecismum, Kypke ad h. l. monet, et exemplis probat. Verba comm. 6. 7. 8. parenthefi includenda effe videntur; continent enim digreffionem de Ioanne Baptifta, qua abfoluta ftatim ad propofitum redit Nofter v. 9. Oftendit, quo confilio Ioannes Baptifta a Deo fuerit miffus, ut nempe homines, tanta errorum, ignorantiae et fuperftitionis vi oppreffos, ut huius modici adhuc luminis beneficium neque perciperent neque admitterent, (v. 5.) attentos redderet in eum, qui fummus doctor, et τοῦ Φωτὸς nomine eft digniffimus. Videtur Ioannis aetate auctoritas Ioannis Baptiftae adhuc hic ibi fuiffe iufto maior. Itaque Evangelifta breviffime

quae-

quaedam narrat, ex quibus perſpici poſſet, Ioannem de Chriſto dixiſſe teſtimonium. Etiam qui hodie in Syria ſuperſunt, diſcipuli Ioannis, ſ. *Sabaei* Ioannem praeferunt Chriſto.

7. Οὗτος ἦλθεν — δι᾽ αὐτοῦ) *Ei id muneris demandatum erat, ut homines de illo lumine edoceret, quo omnes eius opera* (inſtitutione) *fidem haberent lumini.* Ἔρχεσθαι ſaepe de eo dicitur, qui munere quodam fungitur. Μαρτυρεῖν, *testari*, ſaepe eſt *edocere*. Τὸ Φῶς, *doctorem summum*, quem Ioannes Baptiſta commendavit, et laudavit, eſſe Chriſtum, dubio caret; nam eſt is, *per quem Deus invisibilis factus est conspicuus hominibus*, Col. I, 15. *in cuius doctrina et religione continentur thesauri omnes sapientiae et scientiae.* Col. II, 3. ἵνα π. — δι᾽ αὐτοῦ) Diviſis ſunt ſententiis interpretes, utrum hoc δι᾽ αὐτοῦ referatur ad Ioannem, an ad Φῶς, ſed haud dubie referendum eſt ad Ioannem, ut *per eum*, i. e. eius opera et inſtitutione multi Iudaeorum perducerentur ad fidem in hoc lumen, Meſſiam.

8. Οὐκ — τοῦ Φωτὸς) *Non ille quidem fuit lumen hoc, sed iussus edocere alios de hoc lumine.* Ἀλλ᾽ ἵνα μαρτυρήσῃ, ſc. ἦλθεν, ut commendaret Meſſiam.

9. Ἦν τὸ Φῶς — κόσμον) *Erat verum lumen, omnes collusraturum in mundum* (ad homines) *venturum.* Redit Ioannes ad deſcriptionem Logi, quem τὸ Φῶς appellaverat. Ἐρχόμενον antiquiores Latini omnes referunt ad ἀνθρώπων, ut ſit maſculinum; ſed recentiores ad Φῶς, in genere neutro. Εἰς τὸν κόσμον, *ad homines*, Iudaeos et Gentiles; nam hac ſignificatione ὁ κόσμος ſaepe accipitur.

pitur. Sap. VII, 26. ὁ λόγος vocatur ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίȣ, Chriftus eft τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, quia prae omnibus, qui ita unquam vocati funt, hoc nomine dignus eft. Φωτίζειν, *illuminare, docere*. Πάντα ἄνθρωπον, omnis generis homines. Φωτίζει recte verti poteft: *vult* docere et falutari cognitione imbuere; nam verba activa ex ufu hebraici fermonis faepe de conatu et bona voluntate agentis funt explicanda. Opponitur hic Meffias taci- te Mofi, Ioanni, aliisque Prophetis, qui uni tantum populo profuerunt, et dicitur feciffe, quod fieri iuffit, et per apoftolos fecit.

10. Ἐν τῷ — ȣ̓κ ἔγνω) *Versabatur in mundo* (inter homines) *et mundus per eum creatus erat, hic tamen eum non probavit.* Ὁ κόσμος vulgo fignificat orbem terrarum, deinde Iudaeos, fed etiam omnes omnino homines. H. l. intelliguntur Iudaei, aliis tamen gentibus non exclufis. Τὸν λόγον Patriarchis apparuiffe, angelum etiam vocari, propter ea quod annunciet hominibus, quaecunque iis annunciari vult ille univerfitatis fabricator, fupra quem alius Deus non eft, ftatuerunt etiam Patres ecclefiae, e. g. Iustinus M. Dial. c. Tryph. pag. 275. edit. Colon. (Viteberg,) 1686. fol. *Erat*, vel *fuerat in mundo*, antequam in humana natura confpicuus fieret, (v. 9. ἐρχόμενον εἰς τὸ κόσμον) antequam εἰς τὰ ἴδια veniret v. 11. Καὶ ὁ κόσμος δι᾽ αὐτȣ̃ ἐγένετο, *nam mundus per eum conditus erat.* Καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν ȣ̓κ ἔγνω, *sed mundus* (humanum genus) *eum non agnovit*, eum non probavit. Philo etiam ftatuit Deum, quicquid efficere velit per τὸν λόγον efficere, eoque ad homines nominatim nun-

cio

cio atque interprete uti, ideoque omnia etiam, quae in V. T. libris cum hominibus egisse dicitur Deus, huic λόγῳ tribuit. Idem tradunt Paraphrastae Chaldaici, atque hoc verbum Dei quasi visibilem in his terris imaginem atque vicarium esse iudicant. *Keil* l. c. p. 87. 91. f. *Iustinus Martyr* (in Apol. II. edit. Colon. p. 73.) *Christum*, dixit, λόγον εἶναι, ὃ πᾶν γένος ἀνθρώπων μετέσχε, et *omnes, qui unquam rationi convenienter vixerunt*, (οἱ μετὰ λόγȣ βιώσαντες) e. c. *Socratem et Heraclitum, fuisse Christianos.*

11. Εἰς τὰ ἴδια — παρέλαβον) *Venit in suum domicilium, sed populares eum non receperunt.* Phrasis εἰς τὰ ἴδια generalior est, et notat vel urbem, vel domum, vel terram patriam, vel quod cuique est proprium. Intelligi posset ὁ κόσμος, v. 10. Sed ob v. 32. 15. verisimilior est eorum sententia, qui *Palaestinam*, Deo peculiari modo propriam, *Dei vineam* Ies. V. intelligunt. Memorabilis est locus Sirac. XXIV, 8. ubi ἡ σοφία sic loquens introducitur: ὁ κτίσας με κατέπαυσε τήν σκηνήν μȣ, καὶ εἶπεν, Ἐν Ἰακὼβ κατασκήνωσον, καὶ ἐν Ἰσραὴλ κατακληρονομήθητι. Domicilium quasi elegerat sibi ὁ λόγος, vel ἡ σοφία in Palaestina, per religionis instituta singularia, et legem revelatam. Ps. CXLVII, 19. 20. Sed perfectissimo modo iste λόγος se manifestavit, ex quo cum homine Iesu se coniunxerat, qui in Iudaea, ubi natus erat, docuit, et doctrinam coelestem, vere divinam tradidit. καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν ȣ παρέλαβον) *Illi eius quasi domestici non susceperunt eum, eiusque doctrinam;* respuerunt eum, non amplexi sunt eum ut divinum doctorem, ut auctorem melioris cognitionis et aeternae salutis. Ἴδιοι sunt *popula-*

res

res, Iudaei, Chriſto magis obſtricti, quam aliae gentes. Παραλαμβάνειν, *recipere*, ideoque probare. Chriſtus Iudaeis per prophetas praedictus, avide expectatus, et per Ioannem monſtratus fuerat; nec tamen ipſum receperunt, licet in Iudaea natum, in templo frequentem; per totam regionem docentem: imo ne cognati quidem eius ipſi fidem habuerunt, infra c. VII, 5. Intelligenda autem haec de maiori parte.

12. Ὅσοι — γενέσθαι) *Quotiquique autem eum receperunt, iis dedit ius et honorem filiorum Dei.* Ὅσοι, ſive Iudaei fuerint, ſive Ethnici. Ἔλαβον αὐτὸν, i. e. qui eum pro filio Dei, ſumma in homines auctoritate pollente, agnoſcebant. Ἔδωκεν αὐτοῖς — γενέσθαι, illis hanc dignitatem conceſſit, ut filii Dei eſſent. Nam ἐξουσία h. l. eſt *praerogativa, dignitas;* unde *Nonnus* in Paraphraſi recte per τιμὴν interpretatus eſt. Cf. 1 Macc. I, 13. XI, 58. Τέκνα θεοῦ vocantur, qui Dei ſunt ſimiles, qui diſcunt ac tenent doctrinam Chriſti, qui per eam in melius mutantur, ideoque divini favoris participes fiunt. Similis locus eſt Sap. VII, 14. 28. τοῖς πιστεύουσιν — αὐτοῦ) *Iis* nempe, *qui et promissionibus et praeceptis eius fidem habent;* hoc enim eſt *credere*, idem quod modo λαμβάνειν αὐτὸν, Εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, i. e. εἰς αὐτὸν, vel αὐτῷ.

13. Οἳ ἐκ — ἐγεννήθησαν) Senſus eſt: *Qui hoc ius filiorum Dei non ex humana nascendi sorte, sed a Deo acceperunt. Tertullianus*, hunc locum non intelligens, Lib. *de carne Christi* c. 19. et 24. legendum eſſe pronuntiat: ὃς — ἐγεννήθη, *qui natus est*, noſtram lectionem Valentinianorum corruptioni tribuens. Conſule de hac

le-

lectionis varietate *Semleri* paraphrasin. Secundum receptam lectionem sermo est de hominibus, quibus a Christo datum est filios Dei fieri. De iis dicit Ioannes eos *non ἐξ αἱμάτων, ex semine humano, ex homine aliquo,* (e. g. Abrahamo) esse *prognatos.* Mos est Hebraeis hominem, praesertim cum Deo aut angelis comparatum, vocare בָּשָׂר וָדָם, *carnem et sanguinem*, ut Matth. XVI, 17. Gal. I, 16. et alibi. Est autem hic θέλημα pro Hebraeo חֵפֶץ quod et *libidinem* significat. Phrases ἐξ αἱμάτων, ἐκ θελήματος σαρκὸς — ἀνδρὸς, nihil valde diversum significant, nisi distinguere velis haec duo: foeminae — viri voluntate coire. Ἐκ Θεοῦ γεννηθῆναι, et τέκνον τοῦ Θεοῦ εἶναι, nihil inter se differunt. Igitur h. l. ii dicuntur ex Deo nati esse, qui vi divina, per coelestem doctrinam Christi sese exserente, mente emendati, Deoque similes facti sunt. Iudaei putabant se forte nascendi et propter maiorum virtutem esse filios Dei dilectos. Haec vana opinio, qua putabant se in gratia apud Deum esse, effecit, ut ipsi non solum Christum reiicerent, sed etiam omni modo impedirent, ne quis Christum reciperet. Sed ii vere dilecti filii Dei sunt, qui per doctrinam Christi novam indolem induerunt.

14. Καὶ ὁ λόγος — ἐν ἡμῖν) *Nam ὁ λόγος homo factus est, et versatus est inter nos.* Καὶ, ut saepe hebr. ו. vertendum est h. l. *nam.* Explicatur enim et aliis verbis exprimitur, quod supra v. 11. dictum erat: εἰς τὰ ἴδια ἦλθε. *Ierusalemus*: ὁ λόγος, vis illa, potentia et sapientia divina (v. 1. sq.) perfectissimo modo apparuit in homine Iesu. Σὰρξ h. l. est *homo*, corpore mortali indu-

tus,

tus, ut Matth. XXIV, 22. Act. II, 17. et aliis locis. Ἐγένετο *factus est*, non: *fuit:* nam ὁ λόγος iam ante conditum mundum extiterat, et ipſe mundum creaverat, v. 2. 3. Reiicit Ioannes eorum opinionem, qui τὸν λόγον humano corpore praeditum fuiſſe negabant, contra quos etiam Epiſt. I. diſputat. καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, *et habitavit inter nos*, non ſubito apparuit, et mox diſparuit, ut angeli, ſed inter homines per triginta amplius annos continuos vixit. Haec enim eſt vis verbi σκηνῶν, quod proprie ſignificat *tentorium figere*, ſed h. l. *commorari versari*. Cf. locum Sirac. XXIV, 8. ſupra ad v. 11. laudatum, et quae ibi notata ſunt. Καὶ ἐθεασάμεθα — ἀληθείας) *Et contuebamur maiestatem eius, maiestatem tanquam unici filii a Patre* (exhibitam) *plenam verissimis beneficiis.* Quid hoc ſit, uberius docet ipſe ſcriptor v. 16. 17. Δόξα, כָּבוֹד, *maiestas*, omnes Dei virtutes, inprimis eius potentia ſumma et benignitas. Haec Chriſti maieſtas apparuit in eius miraculis, inprimis autem in eius doctrina vere divina, omni humana ſapientia ſuperiore. Unde Chriſtus Col. I, 15. vocatur εἰκὼν τȣ̃ Θεȣ̃ τȣ̃ ἀοράτȣ, is, *per quem Deus invisibilis factus est conspicuus hominibus.* Cf. etiam Hebr. I, 3. Ἐν ἡμῖν, *inter nos*, in Iudaea. Μονογενής, יָחִיד, *unicus*, Gen. XXII, 2. 12. Iud. XI, 34. ubi Graeci, ſenſum reſpicientes, vertunt ἀγαπητόν. Illud παρὰ πατρὸς referunt VALLA, ERASMUS aliique ad δόξαν, *maiestatem non quamlibet, sed a patre exhibitam*, δοθεῖσαν, *quae declararet, eum unicum esse filium.* Matth. III. 17. Alii referunt ad μονογενȣ̃ς, et ſupplent ἐξελθόντος, vel ὄντος, *filii unici, a patre missi.* Tum vero dicendum fuiſ-

ſet

set vel τῷ πατρὶ, vel τȣ̃ πατρὸς, sine particula παρὰ. Παρὰ, a, ut Matth, XX, 20. Io. V, 41, Verba: πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας nonnulli construunt cum illis: καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, interposita parenthesi. Sed rectum haud raro cum obliquis construitur, ut Marc. VI, 40. Apoc. I, 5. Hebraica Phrasis חֶסֶד et אֱמֶת describit maximam benignitatem, quae est solius Dei. 2 Sam. II, 6. Ps. XXV, 10. Ps. LXXXIX, 15. Ἀλήθεια, si aliis vocabulis additur, saepius indicare videtur rei, cui additur, maiorem aliquam virtutem, ut adeo inserviat periphrasi Superlativi. Χάρις autem est *beneficium*. Est igitur χάρις καὶ ἀλήθεια per ἓν διὰ δυοῖν benevolentia verissima, beneficium verissimum. Non intelligitur benevolentia ea, quae in Christo residet, sed quae collata est in homines, v. 17. beneficiorum, inprimisque verae doctrinae veluti thesaurus. Iam redit Noster ad testimonium Ioannis Baptistae.

15. Ἰωάννης — πρῶτός μȣ ἦν) *Ioannes ita de eo docuit, atque publice confirmavit: hic est de quo dixi: Qui post me munus suum auspicabitur, is ante me fuit, quippe me prior erat.* Μαρτυρεῖ, Praesens loco praeteriti, ut saepe. Evangelista ipsius Ioannis publica confessione eos refellit, qui Ioannem *omisso Iesu* sectabantur, deque eius nomine dici se volebant. καὶ κέκραγε) *atque magna voce confirmavit.* Pertinet hoc verbum praecipue ad *publicum* testimonium; nam κράζειν, ut βοᾶν, Matth. III, 3. saepe est aliquid *promulgare, publice confirmare.* ὁ ὀπίσω μȣ ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μȣ γέγονεν) i. e. *qui post me munus suum auspicatur, ante me fuit.* Nonnulli ἔμπροσθεν expli-

plicant de dignitate. *Chrysostomus* verba haec explicavit: λαμπρότερος, ἐντιμότορος. Sed vocabulum ἔμπροσθεν nec in N. T. nec apud Alexandrinos, nec apud Profanos indicat *dignitatem*, praerogativam. Itaque de prioritate temporis potius fermo effe videtur. Πρῶτος pro πρότερος poteft quidem dignitatis eminentiam notare; nam Matthaeus dixit: ἰσχυρότερός μυ ἐςὶν, c. III, 11. cf. Marc. I, 7. Luc. III, 16. Tum ἦν pofitum effet pro ἐςὶ, quod eft durum; fed Ioannes πρῶτον de prioritate temporis, ufurpare folet, c. I, 42. V, 4. VIII, 7. XV, 18. XX, 4. 8. Cum hac explicatione confentit locus c. VIII, 58. Hoc igitur voluit Ioannes: Meffiam qua λόγον priorem fuiffe Baptifta. Vid. Ziegler l. c. pag. 37. f.

16. Καὶ ἐκ — χάριτος) *Atqui ex eius copiis, nos omnes accepimus maxima beneficia.* Πλήρωμα hebr. מְלֹא *divitiae*, *copiae*, Gen. XLVIII, 19. Ief. XXXI, 4. Πλήρωμα αὐτȣ̃, nempe Chrifti, qui v. 14. dicebatur πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας, nihil aliud eft, quam id, e quo veram doctrinam hauferunt Apoftoli et alii Chrifti fectatores, thefaurus ille plenus divinae fapientiae, tanquam veriffimi beneficii, quod nobis attulit Chriftus, (v. 18.) dum Deum nobis cognofcendum dedit. Cf. Col. I, 19. et *Noesselti* commentationem ad h. l. in Opufc. Fafcic. II. p. 231. fqq. Vid. etiam *Storrii* diff. de fenfu vocis πλήρωμα. Verba: καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, vertenda effe videntur: *et quidem maxima beneficia.* Καὶ, *et quidem.* χάρις ἀντὶ χάριτος, חֵן עַל חן *unum beneficium post alterum*, infignia, maxima beneficia, falutaris fc. doctrinae. Alii illud ἀντὶ referunt ad eam *gratiam*, qua populus Iu-

daicus olim acceperat legem, ut fenfus fit: pro ea gratia, qua populus Iudaicus aliis praeftare videbatur, nos accepimus gratiam praeftantiorem, Evangelii fcilicet hoc munus. Sic etiam hunc locum NOESSELTUS l. c. p. 245. explicat. Nec male. Nam ftatim v. 19. χάρις καὶ ἀλήθεια, *quae nobis per Christum contigit*, opponitur legi a Mofe profectae, in qua magnum Ifraelitae beneficium acceperant, digni etiam propterea habiti, qui filiorum Dei nomine mactarentur. Sed longe excellentius collatum erat in Chrifti difcipulos, quod hac de cauffa χάρις καὶ ἀλήθεια, h. e. *verum beneficium*, et hoc nomine magis dignum dicitur, aut χάρις ἀντὶ χάριτος, *maius beneficium pro beneficio minori redditum*, ut longe maiori iure *filii Dei* appellentur, *quicunque in eum credidissent*.

17. Ὅτι ὁ νόμος — ἐγένετο) *Namque lex per Mosen data est, verius beneficium* (hoc nomine multo etiam magis dignum, longe illo grandius) *per Iesum Christum contigit*. Ὁ νόμος eft omnium legum Mofaicarum complexus. Haec non tantum ad difcipulos Ioannis, fed ad omnes Iudaeos referuntur, qui duram illam, moleftamque legem, quae terrebat, et poenas graviffimas minabatur, doctrinae Chrifti praeferebant. Hebr. XII, 18—24. Erat quidem beneficii loco Ifraelitis data lex Mofis; fed verius et grandius beneficium eft doctrina Chrifti. *Moses nobis* LEGEM *tradidit*; favoris divini participes nos reddere non potuit. Hoc certum eft, meliorem perfectioremque doctrinam Chrifti, quae nobis viam ad favorem divinum aperit, opponi imperfectiori legi Mofis.

18. Θεὸν ἐδεὶς — ἐξηγήσατο) *Deum*, (eiusque arcana consilia) *hominum nemo cognoverat, unicus ille Dei filius, isque cum patre coniunctissimus, consilia eius nobis interpretatus est.* Ὁρᾷν non de sensu oculorum accipi hoc quidem in loco, sed idem denotare quod *intelligere, mente cogitationeque percipere*, vel ex verbo ἐξηγεῖσθαι, *docere, demonstrare, interpretari*, constat. Ne Moses quidem ita familiariter cum Deo vixit, ut eius consilia pervideret. ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τῦ πατρὸς *patri coniunctissimus*. Εἰς pro ἐν. *In sinu esse* est *proximum et intimum esse*. Luc. XVI, 22. Sumtum de modo accumbendi veterum. ἐκεῖνος ἐξηγήσατο) ἀπεκάλυψε, Matth. XI, 27. *patefecit, interpretatus est*. LXX. ἐξηγήσασθαι usurparunt pro hebr. הוֹרָה Levit. XIV, 57. *Suidas* ἐξηγήσασθαι significare docet ἅμα λέγειν τε περὶ ὧν ἀγνοῦσιν οἱ ἀκέοντες, καὶ διδάσκειν ἀυτὲς περὶ ὧν πυνθάνονται. In eo igitur demonstravit Christus δόξαν ἀυτῦ, *maiestatem divinam*, (v. 14.) quod nobis consilia divina de salute hominum, tot seculis abscondita, exposuit.

19. Καὶ ἄυτη — τίς εἶ) *Haec est autem Ioannis* (de eo) *professio: Quum Synedrii Hierosolymitani assessores nonnullos sacerdotes et Levitas ad eum misissent, interrogaturos, quisnam esset?* Ἡ μαρτυρία h. l. est *professio libera*, ad legitimam interrogationem prolata. Οἱ Ἰεδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύμων, i. e. Synedrium magnum, cuius consessus erat Hierosolymis, et cuius notio erat de novis doctoribus. Iudaeorum proceres, novarum rerum cupidi, eam ob caussam legatos ad Ioannem misisse videntur, quod hac opportunitate abuti vellent, Romanorum potestati se subducendi. Miserant ἱερεῖς καὶ λευΐτας, doctissimos sui

coetus; nam hi, quibus e publico victus erat, liberius ſtudiis vacabant. ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, σὺ τίς εἶ) Compendio rem dicit, quae ex ſuperioribus plenius intelligitur. Non enim tantum interrogarunt, quis eſſet, i. e. quo munere fungeretur, ſed et, an eſſet Chriſtus? Eſt autem mos Hebraeorum mandata exprimere oratione directa.

20. Καὶ ὡμολόγησε — ὁ χριςὸς) *Libere et palam professus est, se non esse Messiam.* Sine ulla haeſitatione, palam, libere faſſus eſt. Negatio oppoſiti addi affirmationi ſolet, ad omnem exceptionem elidendam. Repetitur autem ὡμολόγησε, ut ſignificetur, illum bis terve idem magna conſtantia atque aſſeveratione dixiſſe, quod eo magis erat neceſſarium, quia illa falſa opinio, Ioannem eſſe Meſſiam, multos iam invaſerat, Luc. III, 15. Profeſſus eſt, ſe non eſſe magnum illum Meſſiam, qui circa ea tempora expectabatur.

21. Ἠλίας εἶ σύ;) In terras demiſſus ex eo loco, in quem raptus eſt. Iudaei in ea erant opinione, *Eliam* paullo ante Meſſiam eſſe venturum, uncturum eundem, i. e. adiuturum eius publicam auctoritatem. Cf. Matth. XVI, 14. Qui hoc interrogant, oſtendunt, ſe neſcire, quo patre, qua matre natus eſſet *Ioannes*, aut de eo dubitare. οὐκ εἰμὶ) Hoc nimirum ſenſu, quo interrogabatur. Nam alio ſenſu Elias nominari poterat, Luc. I, 17. ὁ προφήτης εἶ σύ;) ὁ προφήτης, ſc. ὁ ἄλλος, ille Meſſiae alter adiutor, qui non eſt Elias. *Ieremias* intelligi videtur, de cuius reditu rumor quidam inter Iudaeos vagabatur. Eum putabant abſcondiſſe urnam Mannae, arcam foederis, et alia ab ipſo reſtituenda Iudaeis.

22. Τίς εἶ;) Poſt negativas reſponſiones affirmativam volunt elicere, qualem officio ſe diceret. ἵνα — ἡμᾶς) Reſponſum dare, dicitur de legatis|, quibus mandata ſunt data, et qui reſponſum referunt.

23. Ἐγὼ φωνὴ — ὁ προφήτης) *Equidem in desertis cohortor homines, ut viam sternant domino, praeeunte Iesaia vate.* Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος, pro ἐγὼ ὁ βοῶν ſc. εἰμί. Verba ipſa Prophetae efferre voluit. Vid. notata ad Matth. III, 3.

24. Ἐκ τῶν Φαρισαίων) Non mirum; maior enim ſynedrii pars eius erat ſectae, ut videre eſt Act. XXIII.

25. Τί οὖν βαπτίζεις;) Hoc ius, per baptismum novam colligendi religionis ſocietatem, concedebant Iudaei Meſſiae, eiusque adiutoribus, Eliae et Ieremiae, non autem aliis. Qui enim baptizabantur, novam ſubibant obligationem, et quodammodo ſeiungebantur a reliqua Iudaeorum ſocietate ſacra.

26. Ἐγὼ — οὐκ οἴδατε) *Equidem aqua homines abluo; sed medius inter vos adest, vobis ignotus.* Ἐν ὕδατι, ſola aqua, ut alii etiam Iudaei proſelytos baptizabant. Nolite putare, inquit, rem totam eſſe in meo baptismate. Quod ego facio, praeparatio tantum eſt et initium functionis ipſi mandatae. μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν) *Inter vos est.* Is, quem requiritis, Meſſias, inter vos iam eſt, muneri ſuo paratus. Ἕστηκε, aut loco *praesentis*, aut loco *futuri:* Paulo poſt publice inter vos comparebit. ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ſimpliciter: qui eſt vobis ignotus.

27. Αὐτὸς — ὑποδήματος) *Is est ille, qui me excipiet* (in munere gerendo,) *qui ante me extitit, cuius ut calceorum lora solvam, sum indignus.* Cf. ſupra comma

15. et Matth. III, 11. Alia lectio eſt: Ὁ ὀπίσω με ἐρχόμενος, ὃ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος κ. τ. λ. ſenſu fere eodem manente.

28. Ἐν Βηθαβαρᾷ) Multi codices et antiquiſſimae verſiones habent ἐν βηθανίᾳ. Sic legebant pleri que, imo omnes codices ante *Origenem*, qui hanc lectionem mutavit in Βηθαβαρᾷ, et ex *Origine* pendent ceteri interpretes inde a *Chrysostomo*. Vid. *Matthaeii* N. T. ad h. l. *Birchium*, *N. T. versiones syriacas a I. G. C. Adlero denuo examinatas* etc. p. 123. et 186. et *Evangelium secundum Ioannem ex versione Persici interpretis, curante Bode.* Origenes lectionem mutavit eam ob cauſſam, quod praeter Bethaniam, quae non longe aberat ab Hieroſolymis, nullam ſciret aliam. Sed fuit alia etiam Bethania, trans Iordanem, in tribu Ruben ſita, poſtea Bethabara dicta. Et *Bethabara* et *Bethania* ſignificant domum tranſitus, locum, ubi navi traiicitur fluvius.

29. Τῇ ἐπαύριον — τοῦ κόσμου) *Non ita multo post, quum Iesum accedere videret, en: inquit, agnum Dei ablaturum peccata hominum.* Τῇ ἐπαύριον videtur hic vertendum *non multo post*, ut hebr. מָחָר, et intelligendum eſſe diem aliquem poſt baptismum Chriſti a Ioanne adminiſtratum. Omiſit nempe Evangeliſta Ioannes hiſtoriam de baptismo Chriſti, inferendam ex aliis Evangeliſtis. Hoc non temere dici, ex eo recte colligitur, quod in omni reliquo loco de Chriſto baptizato ſermo eſt. Videtur Ieſus ad Ioannem veniſſe, quod eius praedicationem vellet cohoneſtare, ſicut antea ad eius baptismum honoris cauſſa venerat. Ne quis autem ſuſpicaretur, Ieſum eadem cauſſa

qua

qua alii, veniſſe ad baptismum, ut ſcilicet peccata confiteretur, idcirco tollit Ioannes eiusmodi ſuſpicionem, dicens: ἴδε — κόσμου) Variae ſunt interpretum ſententiae de horum verborum ſenſu. Ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, eſſe poteſt *agnus Deo probatus*, ut ἔργον τοῦ θεοῦ, c. VI, 29. *sacrificia Dei* Pſ. LI, 19. vel *agnus Deo tanquam victima consecratus*, vel *a Deo missus*. Alii Ioannem reſpexiſſe putant ad agnum paſchalem, alii potius ad agnum ſacrificii iugis. Quum enim agnus paſchalis a ſolis Iudaeis comederetur: agnus ſacrificii iugis totus comburebatur offerebaturque pro ſalute non Iudaeorum ſolum, verum totius humani generis. *Ioseph*, de B. I. L. II, c. 10. §. 4. Antiq. III, 10. 1. aliisque locis. Aliis agnus rectius videtur eſſe Symbolum hominis manſueti et innocentis. Αἴρειν ſignificat, *aliquid sursum tollere*, *in se suscipere*, *auferre*, *abducere*, c. II, 16. 39. 41. XV, 2. Ὁ κόσμος, *homines improbi, poena digni*. Intelligi videntur Iudaei; non enim credibile eſt, Ioannem alias etiam gentes in mente habuiſſe, quum haec diceret. Ἁμαρτία eſt *poena peccatorum*, comparata cum gravi onere, quod Chriſtus ablaturus eſſet, (αἴρειν.) Cf. 1 Io. III, 5. Senſus igitur eſſe videtur: *En illum hominem innocentem, mitissimum, qui gravissimas in se suscipiet molestias, ut homines scelestos ad veram religionem virtutemque adducat, atque sic eos a miseria peccatorum liberet.* Si Ioannes ad *sacrificia* reſpexiſſet, haud dubie uſurus fuiſſet verbo προσφέρειν, ut c. XVI, 2. Vid. Ziegler l. c. pag. 42. ſſ. et cf. *Neues theol. Journal*, Tom. X. part. 3. Ad com. 30. vid. ſupra v. 15.

31. Κἀγὼ — βαπτίζων) *Ego vero, qui eum non noveram, ideo iussus sum Israelitas immersionis ritu initiare, ut illis innotesceret.* Multi putant, Ioannem vidisse quidem Iesum saepius, sed ignorasse, eum esse Messiam. Alii autem rectius, ut mihi quidem videtur, statuunt sensum esse; *Antea mihi non fuerat notus de facie.* Recte Chrysostomus: τὸν ἔμπροσθεν λέγει χρόνον, ὁ τὸν ἐγγὺς τοῦ βαπτίσματος. Indicat his verbis Ioannes, se non humanae familiaritatis gratia, sed ex divina revelatione hoc de Christo testimonium proferre. Dissentire videtur a nostro Matthaeus, c. III, 14. ubi Ioannes dicitur recusasse Christum baptizare, sine dubio quod sciret, eum esse Messiam. Sed tollitur difficultas in loco Matthaei, si sumamus, Christum plura locutum esse cum Ioanne de religione, ante quam baptisma ab eo peteret. Ἔρχεσθαι de iis dicitur, qui munus aliquod suscipiunt. Φανερῶσθαι, *innotescere.* Breviter dicit, quod mox v. 32. sqq. explicatius dicet, se occasione baptismi didicisse, Iesum esse Messiam. Quum nempe Ioannes primum ad baptizandi munus accederet, fecit id quidem eo consilio, ut populum moneret, iam esse Messiam prae foribus; sed quis ille esset, ipse tunc ignorabat. Hoc Deus ipsi revelavit, quum Iesus ipse baptizaretur.

32. Καὶ ἐμαρτύρησεν — ἐπ' αὐτόν) *Porro Ioannes de eo docuit haec: vidi divinum spiritum coelitus se veluti columbam demittere, eique insidere.* Τεθέαμαι, sc. in *visione.* Nempe ex sermonibus Iesu cognovit Ioannes, eum esse eximium hominem, (ut patet ex Matth. III, 14.) atque commotus est animo ita, ut spiritum sanctum in sua specie symbolica in eum veluti descendere conspiceret. Cf.

etiam

etiam notata ad Matth. III, 16. Ἔμεινεν non refertur ad περιστερὰν, fed ad τὸ πνεῦμα.

33. Κἀγὼ — πνεύματι ἁγίῳ) Et quum eum non *cognovissem, is qui me iussit Iudaeos baptizare, indicavit mihi: super quem videris descendentem et manentem Spiritum sanctum, is est, qui alios olim divina vi imbuet;* (is eft Meffias) Quid fit βαπτίζειν ἐν πν. ἁγ. vid. Matth. III, 11. et eft defcriptio Meffiae. Hoc igitur figno cognovit Ioannes, Iefum effe Meffiam.

34. Κἀγὼ — τοῦ θεοῦ) *Iam vidi, itaque testor eum Dei esse filium* (Meffiam.) Μεμαρτύρηκα, *testari soleo, testatus sum et testor:* more Hebraeo, quo vox praeteriti etiam permanentem actum fignificat. ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) *Messias.* Vid. dicta ad Luc. I, 32.

35. Τῇ ἐπαύριον — δύο) Τῇ ἐπαύριον, fc. γενομένῃ ἡμέρᾳ, *sequenti die*, vel fimpliciter: *postea, alio quodam die.* Εἱστήκει, eodem nempe loco, muneri fuo intentus. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. Plures nempe discipulos habuit Ioannes; fed ifto die nonnifi duo apud eum erant. Unus eorum erat Andreas, comm. 41. Alterum fuiffe Ioannem, Evangelii huius fcriptorem, plurimi interpretes recte ftatuunt.

36. Καὶ ἐμβλέψας — τοῦ θεοῦ) *Et quum Iesum incedentem videret, en! inquit, agnum Deo probatum!* Eadem fententia, quae v. 29. Commendat his verbis Ioannes difcipulis Iefum.

37. Καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ) *Sectati sunt Iesum,* eo confilio, ut eius difciplina fe traderent.

39. Τί ζητεῖτε;) *Quid quaeritis?* quid vobis vultis? Rogat eos eo confilio, ut eos bona fpe confirmaret, ne erubefcerent, haefitarentque. Ῥαββί — πȣ̃ μένεις;) Interpretatur Ioannes vocem *Rabbi*, ficut pleraque vocabula hebraica, propter Graecos, quibus praecipue Evangelium fuum deftinaverat. Cur autem interrogant difcipuli: πȣ̃ μένεις: *ubi diverteris?* Bene refpondet *Chrysostomus:* μετὰ γὰρ ἡσυχίας καὶ εἰπεῖν τι πρὸς αὐτὸν καὶ ἀκȣ̃σαι τι παρ' αὐτȣ̃, καὶ μαθεῖν ἤθελον. διόπερ ȣ̓δὲ ἀνεβάλοντο ȣ̓δὲ εἶπον. ἥξομεν πάντως αὔριον — ἀλλὰ τὴν πολλὴν σπȣδὴν ἣν εἶχον περὶ τὴν ἀκρόασιν ἐπιδείκνυνται.

40. Καὶ παρ' αὐτῷ — ἐκείνην) *Per illum diem cum eo versati sunt, inde a decima fere hora.* Hora decima et noftra pomeridiana quarta.

51 — 43. Videtur haec narratio pugnare cum Matth. IV, 18. fqq. et Luc. V, 1. feqq. fed revera non pugnat. Nam plane diverfis locis et temporibus contigerunt, quae Ioannes, et quae Matthaeus et Lucas narrant. Andreas fratrem Simonem adduxit ad Iefum in *Iudaea;* nam fequenti demum die Iefus profectus eft in Galilaeam, v. 44. Iefus autem utrumque vocavit περιπατῶν παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, Matth. IV, 18. coll. Luc. V. Quum Iefus Andream et Simonem vocaret, Ioannes in carcerem iam erat coniectus, Matth. IV, 12. 18. Marc. I, 14. 16. Sed poft illam hiftoriam, quam Ioannes hic narrat, Iefus ex Iudaea in Galilaeam profectus eft, v. 44. et ex Galilaea Pafchatis celebrandi cauffa Hierofolyma rediit, c. II, 13. vivo adhuc et libere docente Ioanne, c.

III,

III, 24. Credibile itaque eſt, Andream, Petrum, aliosque aliquamdiu uſos quidem eſſe inſtitutione Chriſti, ſed vitae ſuſtinendae cauſſa artem etiam piſcatoriam exercuiſſe, et poſt expreſſam demum vocationem ipſi adhaeſiſſe *perpetuos* comites. Quum Chriſtus *Simoni* novum imponit cognomen, Κηφᾶς, כֵּיפָא Petrus, (a firmitate, Cf. Matth. XVI, 18.) oſtendit, ſe eius ingenium et mores perfecte noſſe.

44. Τῇ ἐπαύριον — γαλιλαίαν) *Postero die*, ex quo Simon ad Chriſtum acceſſerat, vel: non ita multo poſt, *quum iam redire vellet in Galilaeam*, vel in itinere iam conſtitutus. Cap. II, 1. Ἐξελθεῖν ſc. ex Iudaea, in qua adhuc fuerat verſatus, circa Iordanis loca.

45. Ἐκ τῆς — Πέτρε) *Andreae et Simonis patria urbe oriundum*; nam πόλις h. l. ſignificat patriam ut Luc. II, 2. Hi omnes diſcipuli Ioannis fuiſſe videntur.

46. Τὸν Ναθαναὴλ) *Is Nathanael* infra c. XXI, 2. nominatur inter alios Apoſtolos. *Bartholomaeum* fuiſſe multi credunt. Vid. Matth. X, 3. ὃν ἔγραψε — ἀπὸ Ναζαρὲτ) *Invenimus illum de quo scripsit Moses* etc. Meſſiam nempe; *is autem est Iesus* etc. Sicut *Iosephi* filium putabant ex vulgi opinione, ſic et ortu Nazarenum, quia vulgo ſic vocabatur.

47. Ἐκ Ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι) *Ex Nazaret quid boni exspectari potest?* Ne Propheta quidem aliquis, nedum Meſſias. Solebant ceteri Iudaei ſpernere Galilaeae incolas, quia e gentium ſocietate multa vitia contraxerant, et rari inter eos erant doctores. Matth. IV, 13—16. ἔρχε καὶ ἴδε) Locutio frequens in *Zohar*. Doctri-

ctrinam eius ipse auribus et mente percipe. Certiora indicia ex ipsius sermone accipies, quam ex loco originis haberi possint.

48. Ἴδε ἀληθῶς Ἰσραηλίτης) *Dignus hic est nomine veri Israelitae.* Non omnes Israelis posteri digni eo nomine, sed qui Iacobi probitatem referunt, Rom. IX, 6. ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι) Respicitur elogium Iacobo datum Gen. XXV, 27. אִישׁ תָּם, ubi Graeci ἄπλαστος, *Aquila* ἁπλοῦς. Perhibetur autem Nathanaeli hoc testimonium, quia nihil gratiae dans dixerat, quod sacris litteris conveniens iudicabat. Neque eo tamen minus veniebat, si quid posset, certius exploraturus.

49. Πρὸ — εἶδόν σε) *Antequam Philippus te arcesserat sub ficu versantem, te animadverti.* Ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, unde cum Philippus solus, nemine conscio, avocaverat. Iudaeis in more fuisse positum, sub ficubus miscere sermones cum amicis, confabulari, meditari, legere, orare, operam dare studiis, ex Talmude discimus. Vid. *Lightfootum* et *Schoettgenium in hor. hebr.* ad h. l. Φωνεῖν h. l. est *avocare, arcessere.* Εἶδόν σε, *animadverti te*, animum tuum cognovi et approbavi. Videtur Nathanael non procul a Iesu sub ficu sedisse. Fieri igitur potuit, ut Iesus Nathanaelem videre, et partem colloquii inter ipsum et Philippum audire posset.

50. Σὺ εἶ — Ἰσραήλ) Vide dicta ad Luc. I, 32. quae nostro hoc loco egregie confirmantur. Quanquam enim Nathanael Iesum vocat *filium Dei*, addito tamen ὁ βασ. τοῦ Ἰσρ. confitetur ψιλὸν ἄνθρωπον, ut recte observat *Chrysostomus* ad h. l.

51.

51. Ὅτι — πιστεύεις;) *Quod tibi significavi te mihi visum sub ficu, ideóne mihi fidem addicis*; ideone tam magnifice de me sentis, meque pro vero Messia habes? Πιστεύειν h. l. est alicui confidere, sequi auctoritatem docentis. Μείζω τούτων ὄψει, *maiora et evidentiora argumenta videbis*, sc. huius rei, me esse Messiam. Ὄψει, attica forma pro ὄψῃ.

52. Ἀπ' ἄρτι — ἀνθρώπου) *Ab hoc inde tempore vos intellecturos esse, divinos legatos, coelo velut aperto, mecum esse versaturos.* Sensus esse videtur: *Mox certis argumentis cognoscetis, me singulari frui providentia divina*; pleniorem accipietis cognitionem legationis meae ac maiestatis divinae, meque agnoscetis filium Dei, Dominum omnium rerum. Nempe, non proprie sed tropice intelligenda sunt haec verba. Qui proprie explicant, ii nulla exempla proferre possunt, nisi Matth. IV, 11. et Luc. XXII, 43. Sed prior locus huc plane non pertinet. Nam loquitur Iesus de re futura; tentatio autem in deserto tum temporis iam erat res praeterita. Restaret igitur unum illud exemplum Luc. XXII, 43. Sed Christus loquitur de re, non semel, sed saepius, et quidem mox et perpetuo eventura. Est igitur tropus in nostro loco. Ministerium nempe angelorum indicat divinam providentiam, et dicitur Deus mittere angelos suos ad eos homines, quibus singulari auxilio adest, quos singulari providentia tuetur. Ps. XXXIV, 8. XCI, 11. 12. Videtur igitur sensus verborum Christi esse: *A nunc videbitis me singulari frui providentia atque tutela divina.* Exempla huius providentiae singularis satis multa occurrunt in vita Iesu. Saepe enim peti-

petitus insidiis, et ab hostibus cinctus, salvus evasit; catervam mercatorum unus e templo eiecit, et nemo ei resistere ausus est; auditae sunt interdum voces coelestes, quibus filius Dei declaratus est etc. Inprimis vero ex miraculis Iesu, ope divina patratis cognoverunt, eum esse Messiam.

CAP. II.

1. Τῇ ἡμέρα τῇ τρίτῃ) Nempe post reditum in Galilaeam. Cf. c. I, 44. Alii supplent: *nuptiarum*, alii: *post legationem Hierosolymitanam ad Ioannem Baptistam.* *γάμος) Convivium nuptiale*, ut recte vertit Syrus. Ceterum videtur omnino sponsus aut sponsa fuisse e cognatis sive Mariae, sive *Nathanaelis*, qui fuit e Cana Io. XXI, 2. aut alicuius discipulorum Christi. ἐν Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας) Vicina fuit Cana Capernaumo, ita tamen ut a lacu Tiberiadis, ad quem Capernaum erat, remotior esset. *Ios.* Vit. 16. ἦν ἡ μήτηρ τȣ̃ Ἰησȣ̃ ἐκεῖ) Videtur *Maria* gessisse partem curae et ministerii, atque iam antea quodam tempore hic versata fuisse; nec enim fuit in societate Iesu perpetua.

2. Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησȣ̃ς) Quia forte non longe aberat. Non autem invitatus est ut Propheta, sed ut popularis, cognatus, et notus. Nec qui cum publicanis et peccatoribus versatus est, ad nuptiale convivium venire recusavit. Οἱ μαθηταὶ ἀυτȣ̃) Sectatores illi primo capite nominati, Andreas, Petrus, Philippus, Nathanael, ipseque Ioannes, huius Evangelii scriptor. Apud epulas nuptiales erat duplex convivatum genus; alii invitati erant, alii sponte accedebant, qui iubebantur dona afferre.

3. Ὑστερήσαντος τῦ οἴνυ) *Quum vinum deficere inciperet*, eoque infundi parcius. Non eſt credibile omnino vinum defuiſſe, ſed potius non affuiſſe ſatis magna copia videtur. Nuptias Iudaeorum per ſeptem vel octo dies celebratas eſſe conſtat. Gen. XXIX, 27. Iud. XIV, 15. Cf. LIGHTFOOT ad h. l. et SELDENUM de ux. hebr. II, 7. Οἶνον ὀκ ἔχυσι) Perſonale pro imperſonali. *Vinum deficit*; non eſt ſatis magna copia vini. Quaerunt h. l. interpretes, quo conſilio Maria haec dixerit? Nulla a Chriſto hactenus miracula edita fuiſſe, certum eſt. Cf. infra com. 11. Quum autem audiviſſet Maria, Ioannem de eo teſtimonium perhibuiſſe, et diſcipulos iam videret, recordata etiam, quae in pueritia eius eveniſſent, et praedicta eſſent, Luc. II, 19. I, 32. 33. maiora de eo ſperare coepit. Alii ex hoc loco coniecturam ducunt, Chriſtum interdum miraculoſo modo ſubvenire ſolitum fuiſſe domeſticae egeſtati, quae fuiſſent miracula privata et domeſtica, quum iſtud in Cana primum fuerit inter publica miracula. Non videtur quidem indignum fuiſſe Chriſto adhuc privato, divina ſua virtute aliquando uti in matris et ſuorum ſolatium. Sed res eſt incerta. Ceterum non male *Chrysostomus:* Optabat (Maria) et ipſa clarior fieri per filium; καὶ τάχα τι καὶ ἀνθρώπινον ἔπασχε καθάπερ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῦ, λέγοντες· δεῖξον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ, βυλόμενοι τὴν ἀπὸ τῶν θαυμάτων δόξαν καρπώσασθαι.

4. Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ, γύναι) Nonnulli vertunt: *quid negotium mihi exhibes? quid de ista re tu ad me refers?* 2 Sam. XIX, 22. XVI, 10. Fac me miſſum. Sed verti poſſunt etiam haec verba: *Quid hoc ad me et te; noli*

ſol-

follicita effe; hanc rem nec ego nec tu curare debemus. Nec vox γύναι iram et indignationem indicat, nam apud Graecos haec fuit compellatio et allocutio honeftiffimarum foeminarum. Ita, ut *Dio* Lib. LI. refert, *Augustus* olim ad Cleopatram dixit: Θάρσει ὦ γύναι, καὶ θυμὸν ἔχε ἀγαθόν. Itaque haec Iefu oratio non videtur iufto afperior effe. HERDERUS tamen (*christl. Schriften*, P. III. pag. 132.) exiftimat, Iefum haec verba protuliffe ideo, ut oftenderet, fe in rebus ad munus fuum pertinentibus, a voluntate et nutu matris minime pendere, atque omnino eam cum aliqua indignatione reprehendere voluiffe. οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου) *Nondum mihi oportunum videtur*, fc. ferendi opem. Nam ὥρα eft καιρὸς, *tempestivum tempus.* Tempus autem edendi miraculum erat, ubi plane omnibus conftaret nullum fupereffe vinum, ne aqua vino admixta crederetur. Alii de tempore difcedendi e convivio explicant. At male. Maria enim non cogitaverat de difceffu, fed fperabat, fore, ut Iefus inopiae fubveniret.

5. Λέγει — ποιήσατε) *Mater autem eius famulos facere iussit, quicquid iuberet.* Λέγειν, ut hebr. אָמַר h. l. eft *iubere.* Διάκονοι, *servi, famuli*, qui miniftrabant, et apparebant ad menfam. Sperabat igitur Maria, filium *opportuno tempore* fubventurum effe amicorum inopiae ac verecundiae. Quod pro indicio haberi poffit, Chriftum domi fuae nonnunquam edidiffe miracula, ex quibus mater habuerit exemplum. Si quis obiiciat, Chriftum tantummodo eo confilio edidiffe miracula, ut oftenderet, fe effe Meffiam, refponderi poteft, Mariae etiam et cognatis Iefu fuiffe opus argumentis, ex quibus cognofcerent eum effe

esse Messiam. Sed nihil definiri potest, tacente historia. Omnibus tamen perpensis, non credibile est, Mariam expectasse miraculum naturae vires excedens; nam exiguam tum habuisse videtur notitiam muneris filio demandati. Potuit etiam haec ideo dicere ministris, quia forte sperabat, filium quocunque modo, vel emendo, vel mutuando vinum, inopiae indigentium subventurum esse.

6. Ἦσαν — ἢ τρεῖς) *Erant autem urnae lapideae sex ibi dispositae propter ablutionem Iudaeorum, quarum quaevis duos vel tres metretas capiebat.* Ὑδρίαι dispositae erant non in quibus sedentes lavarentur, sed unde depromta aqua vasis minoribus afferretur ad purgandas subinde non manus tantum, sed et calices. κατὰ τὸν καθαρισμὸν) κατὰ non raro valet εἰς et ita hic Syrus accepit, alii *propter*, vel *pro more*. Vide Marc. VII, 3. 4. τῶν Ἰουδαίων) Hoc addit, quia Christianis scribit, quorum multi ex gentibus vocati. μετρητὰς) IUVENAL. III, 246. *metretam.* Schol. *vas quod amphoram capit.* FANNIUS: *Attica praeterea dicenda est amphora nobis, seu cadus. Hanc facies, nostrae si adieceris unam.* Est mensura liquidorum apud Athenienses maxima, capiens choas XII. sive libras mensurales CVIII. Ἀνὰ in distributione ita ponitur, ut numerus distributivus exprimatur.

7. Λέγει — ἄνω) Iesus haec vasa aqua repleri iussit, quia crebris lotionibus evacuata erant. Hoc mandatum dedit non discipulis, sed servis.

8. Ἀντλήσατε νῦν) *Defundite in pocula.* τῷ ἀρχιτρικλίνῳ, *Convivii magistro.* Τρίκλινος οἶκος est conclave ita dictum a tribus spondis seu lectis stratis ad accum-

bendum. Latini *triclinium* nominarunt. Et ἀρχιτρίκλινος est magister seu praefectus apparatus convivii nuptialis, cui omnis instruendi ornandique trinclinii cura incumbit. Alias *architriclinus* erat, qui convivis leges ferebat bibendi. Cic. Cat. Maj. 14. *Me vero et magisteria delectant.* Schol. *In omni convivio legebatur plerumque sorte magister convivii, qui convivis ceteris leges ferebat bibendi.* Varroni Modimperator, Horatio arbiter, Plauto dictator, Graecis συμποσιάρχης, βασιλεὺς et ϛρατηγός.

10. Πᾶς ἄνθρωπος) i. e. ἕκαϛος. Ferme ita fit. Universalis locutio pro τῷ ἐπὶ πολύ, plerique. ὅταν μεθυσθῶσι) *Postquam large et ad satietatem biberunt.* Sic μεθύειν dicitur apud *Philonem* de Agric. p. 209 E. καλόν γε τοίχων ἐπιμελεῖσθαι, προσόδες ἐκλέγειν, ἑϛιᾶσθαι, μεθύειν etc. *bonum est curare domesticos parietes, reditus colligere, convivari, potare etc.* Notandum est etiam, nihil approbari, sed narrari tantum consuetudinem hominum, qui nuptiis intersunt; haec non esse verba Christi, sed ar- architriclini, nec etiam dici, convivas in his nuptiis fuisse ebrios. ἐλάσσω) minus nobile vinum. σὺ τετήρηκας) Τηρεῖν, *reservare.* Sic existimabat, donec consentiente ministrorum testimonio patefactum est miraculum.

11. Ταύτην — τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων) *Ab hoc exorsus est Iesus signa sua.* Sic *Isocrates* in panegyrico: ἀλλ' ἀρχὴν μεν ταύτην ἐποιήσατο τῶν ἐυεργεσίων τροφὴν τοῖς δεομένοις ἑυρεῖν, vel simplicius ταύτην — σημείων dictum est pro: τοῦτο τὸ πρῶτον σημεῖον ἐποίησε ὁ Ἰησοῦς, *atque hoc primum edidit miraculum Iesus*, ut discernatur a δευτέρῳ, cuius mentio fit Io. IV, 54. Recte affirmat

Chry-

Chrysostomus, poſt baptisma Ieſum coepiſſe patrare miracula, antea nullum edidiſſe, nempe publice. Nam ante auſpicationem muneris ſupervacanea fuiſſent. Σημεῖον, *signum*, h. l. eſt inſigne quoddam factum, quod documento eſt alicui rei. τὴν δόξαν αὐτῦ) Maieſtatem ſuam, unde Meſſias agnoſceretur, tanto maior *Mose*, qui ſitientibus aquam praeſtitit, quanto vinum aqua eſt potius. Et ex aqua vinum faciens, oſtendit, ſe et huius et iſtius creaturae dominum. ἐπίςευσαν) Sc. firmius. Confirmati ſunt in ea fide, qua iam crediderant, eum eſſe Meſſiam.

12. Κατέβη ἐις Καπερναῦμ). *Profectus est Capernaum.* Καταβαίνειν ponitur, ſi de itinere in locum maritimum ſermo eſt. Conceſſit in oppidum celebrius, qualia loca eligi a prophetis ſolebant. Cf. Matth. IV, 13. καὶ ἡ μήτηρ αὐτῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῦ) Videntur mater et conſanguinei *Iesum* quaſi a ſe abeuntem, proſecuti, nam Nazarethi habitabant. ὐ πολλὰς ἡμέρας) urgente, ut ſequitur paſchate.

13. Τὸ πάσχα τῶν Ἰυδαίων) τῶν Ἰυδαίων addit Ioannes, quia ſcribit eccleſiis quae maxima parte ex gentibus collectae erant. ἀνέβη) Haec Ioannis narratio interſeri poteſt Matthaei c. IV, 23. Matthaeus nempe omiſit *itinera* Chriſti *Hierosolymitana.*

14. Ἕυρεν ἐν τῷ ἱερῷ τὺς πωλῦντας βόας κ. τ. λ.) Τὸ ἱερὸν latius de templo cum omnibus aedificiis adiectis dicitur. *Iesus*, quum veniſſet ad ſacra emendanda, bis conſpicuo ſigno teſtatum hoc fecit, templum, velut ſacrorum ſedem, purgando, circa initium et circa clauſulam ſui muneris, ut, in quo inceperat, in eo ſe deſinere

 oſten-

ostenderet. Alii semel Iesum hoc fecisse existimant, quod multis argumentis confirmare ZIEGLERUS conatus est, l. c. pag. 50. seqq. Ioannem non ordinem temporis, sed rerum et loci rationem habuisse existimans. τὰς πωλοῦντας) Explicavimus ad Matth. XXI, 12. κερματιστὰς) *Nummularios*, *argentarios*. Vocantur κολλυβισταὶ Matth. XXI, 12.

15. Φραγέλλιον) Latinum nomen *flagelli* ita pronuntiarunt tunc, ut in Matthaeo verbum φραγελλώσας. ἐκ σχοινίων) Quae forte ibi repererat. Καὶ τῶν κολλυβιστῶν — ἀνέστρεψε) *Et argentariorum nummos disiecit*, *et mensas evertit*. Τὸ κέρμα est nomen collectivum, quo non unus, sed multi nummi significantur, et quidem argentei et aerei viles, quibus permutabantur nummi pretiosiores. Mensarii Hierosolymis in porticibus templi propterea sedebant, ut arte sua atque pecunia adiuvarent emtionem et venditionem pecudum, aliarumque rerum ad sacrificia necessariarum, inprimis solutionem didrachmorum, seu semisiclorum, et hac permutatione nummorum lucrum faciebant. Proinde necesse est, ut notio vocabuli κέρμα non solum nummos complectatur, quibus permutentur alii, verum etiam eos, qui permutati fuerint, atque nummulariis pro permutatione dati. Vid. FISCHERI Proluss. p. 264. seqq. Ἐκχέειν h. l. est disiicere, effundendo dissipare.

16. Τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν) Quae inclusae non perinde eiici poterant, sed amovendae erant. οἶκον ἐμπορίου) ἐμπόριον locus est mercaturis faciendis idoneus, i. e. forum rerum venalium.

17. Ἐμνήσθησαν δὲ — — *κατέφαγέ με*) Leg. *καταφάγεταί με. Studium domus tuae me consumit.* Pſ. LXIX, 10. Bengelius: *Revera hostes Iesum postea ob Zelum domus paternae interfecerunt.* Sed videtur potius his verbis ineſſe deſcriptio ingentis fervoris, et ardentiſſimi Zeli pro honore cultus divini: Indignatio e profanatione templi tui me propemodum conficit et enecat.

18. Ἀπεκρίθησαν) עָנָה Hebraeum ut et Graecum ἀποκρίνεσθαι ſaepe de eo dicitur, qui prior loquitur. *τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς*) Poſcebant *portentum, ostentum,* rem inuſitatam, e. c. ut ſtatim ignem de coelo labi iuberet; ut aliquem ſtatim morbo quodam vehementi liberaret, vel quid ſimile. Quia nempe Ieſus caſtigabat in loco publico vitioſa, a ſynedrio et ſacerdotibus tolerata, hoc pro ſigno habebant, eum ſe pro propheta gerere velle. At prophetae ſe tales oſtendere debebant aut praedictionibus aut oſtentis.

19. Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον — αὐτόν) Negandum non eſt, ſubobſcuram eſſe hanc ſententiam; ſed eius ingenii oratio ſolet haud raro vel ab optimis magiſtris adhiberi, ut audientium facultas intelligendi excitetur. Nonnulli volunt, Chriſtum digito monſtraſſe ſuum corpus, quod templum quaſi et tabernaculum erat, in quo ὁ λόγος habitabat. Ναὸν ἐγείρειν eſt, *templum aedificare,* ſ. *exstruere, reficere.* Vid. infra v. 21. Vocare inquiunt, corpus ſuum templum, quia de templo ſermo fuerit, et dare ſignum ſe eſſe Meſſiam, quia tertio die e mortuis reſurrecturus erat. Cf. Matth. XII, 39. Alii monent, λύσατε illud ſtilo prophetico vocem eſſe non tam imperantis,

 quam

quam graviter et cum emphafi praedicentis ea, quae certo futura fint, ut fenfus fit: Vos aliquando templum hoc auguftum, corpus meum deftruetis; fed ego intra trium dierum fpatium revivifcam, ac denuo fic aedes haec Dei, meum fcilicet corpus, mea vi exfurget et ftabit. Vid. v. 21. 22.

20. Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς ἔτος) Iam XLVI. elapfi funt anni, ex quo Herodes M. regiis impenfis templum reftaurare coepit; et ne nunc quidem perfecta funt omnia quae ad eius ornatum faciunt. *Iosephi* Antiq. XV. c. XI, §. 1. De B. Iud. I, 21. 1. Voluit nempe Herodes M. illud a Serobabele conditum templum multo fplendidius aedificare. Coepit anno XVI. ante Chriftum natum. Quum autem haec, quae h. l. narrantur, incidant in annum 30 poft Chriftum natum, accurate 46 anni efficiuntur. Sub Agrippa demum haec aedificatio abfoluta eft.

21. Ἐκεῖνος — σώματος αὐτῦ) *Ille autem corpus suum dixerat templum.* Genitivus τῦ σώματος eft ἐξηγητικὸς, ficut fontem Timavi dicimus, et alia multa, vice appofitionis. D. Henr. Phil. Conr. Henke, in commentatione: *Ioannes Apostolus nonnullorum Iesu apophthegmatum in evangelio suo et ipse interpres*, repetita in *Sylloge commentationum theologicarum, edita a* Pott et Ruperti Vol. I, a 1800. p. 11. fq. fufpicatur, Ioannem ipfum veram fententiae illius vim, deftinatumque magiftri fui confilium non bene affecutum effe. *Templum* enim hic nullum facile aliud poffe intelligi, quam proprium illud, Hierofolymitanum, de quo nunc fermo erat; tem-

templum vero, quod *intra triduum* ponere promiſerit, non iam idem illud, nec tantae molis, vel omnino ut veri nominis templum, cogitari poſſe, ut ſenſus ſit: *Dum tantopere dehonestatis aedem vestram sacram, potius evertite totam; utinamque iam sublatum esset hoc probrum, et melioris disciplinae obstaculum, triduanum opus erit mihi, novum, imo sanctius aliquando, reponere.* Quum autem τὸ σῶμα χριστοῦ ſaltem a Paulo ſaepe *ecclesia Christi* appelletur, idem vir doctus exiſtimat, Ioannem forſan illud ſuum: haec Iefus *de templo suo*, vel *de sui corporis templo*, accipi voluiſſe de nova cultorum Dei ſocietate, brevi tempore congreganda. — Sed conferri debent, quae contra diſputavit Henr. Matth. Aug. Cramer, in *specimine animadversionum* in hunc locum, quod Henkio dicavit. (lib. cit. p. 22. ſq.) Ex locis in epiſtolis Pauli 1 Cor. III, 16. 17. VI, 19. 2 Cor. VI, 16. cet. ubi Chriſtiani ναὸς τοῦ Θεοῦ appellantur, imo σῶμα αὐτῶν τοῦ ἁγίου πνεύματος εἶναι, aſſeritur, ſatis intelligi exiſtimat, huius generis phraſes iudaicis ſcriptoribus tum temporis non peregrinas, h. e. apud eos in uſu fuiſſe; eumque uſum inter ſcriptores iudaicos ſequioris etiam aevi non plane exoleuiſſe docet. Exemplum praebent verba Moſis Gerundenſis a Grotio ad Io. II, 19. citata: *Sanctuarium sanctuariorum est ipse Messias, sanctificatus de filiis David.* Caeterum in re tam impedita ultra probabilitatem procedere non licet.

22. Ὅτε οὖν — ὁ Ἰησοῦς) *Et quum in vitam rediisset, discipulis in mentem rediit huius dicti, et tum oraculis, tum ipsi illi effato fidem habuerunt.* Ὅτε ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, nam ante eius reditum in vitam ſibi

persuadere non potuerant, Messiam esse moriturum, quia, ut omnes ceteri Iudaei regnum terrenum sperabant. Τῇ γραφῇ) *Vaticiniis*. καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς) Usitata et elegans apud Graecos articuli postpositivi constructio, quam Atticorum esse dicit Gaza. E. g. χαίρω τῷ λόγῳ, ᾧ εἶπας.

23. Ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ) Alii Messiam eum esse crediderunt, sed regnum expectabant felix in orbe terrarum, alii eum pro legato divino habuerunt.

24. Οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς) *Sed Iesus ipse se iis non commisit.* Allusio mutata significatione vocabuli. Non commisit se eorum fidei quotidiano convictu, quia probe noverat, multos sibi esse offensos, alios autem res novas moliri, vel non capere eius doctrinam. Quamobrem rediit in Galilaeam. Διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας) *Quod omnium ingenium bene nosset.* Γινώσκειν τινὰ, alicuius ingenium, indolem, consilia nosse.

25. Οὐ χρείαν — περὶ τοῦ ἀνθρώπου) *Nec opus erat, ut quis eum de quoquam certiorem redderet.* Non opus fuit ipsi exploratoribus, qui eum certiorem facerent de ullius hominis consiliis et cogitationibus. Ὁ ἄνθρωπος hic est homo quivis. αὐτὸς — ἀνθρώπῳ) *Ipse enim satis perspexit, quo quisque animo in ipsum esset; pleros-que nempe infirmos, et a meliori cognitione abfuisse.*

CAP. III.

1. Ἦν δὲ — Ἰουδαίων) *Nicodemus quidam ex Pharisaeorum secta, senator Iudaeorum.* Cohaeret haec historia

ftoria eum c. II, 25. Declaratur enim exemplo illuftri quodam fapientia Iefu et modus differendi cum aliis de rebus ad religionem pertinentibus. Thalmudici non raro loquuntur de *Nicodemo*, filio *Gorionis*, ut oftendit Wetftenius. *Altingius* (Schilo L. IV. 23. 24.) pluribus contendit, Nicodemum Thalmudicorum effe eum ipfum, de quo Ioannes in Evangelio fcribit. *Pharisaeus* fuit; ergo non alienus ab exfpectando Meffia, fed falfis opinionibus de regno Meffiae terreno imbutus. Ἄρχων, שַׂר, unus *τῶν* שָׂרִים, vel Synagogae praefes, vel Synedrii affeffor. Quia haec Hierofolymis evenerunt, probabile eft, non effe intelligendum archifynagogum, fed Synedrii affefforem. Cf. cape VII, 48. Malo confilio, et infidiandi cauffa Nicodemum acceffiffe ad Iefum, non eft probabile. Infra VII, 50. 51. XIX, 39. Verifimile eft, eum nunc non primum ad Iefum acceffiffe, fed faepius iam antea cum eo collocutum effe, et iam fuiffe eius difcipulum. Vid. Io. Ern. Christ. Schmidt *Biblioth. für Kritik und Exegese etc.* Tom. II. p. 414. fqq.

2. Νυκτὸς) Ne offenderet Collegas, Iefu iam male volentes. Eft autem *νυκτὸς* pro *διὰ νυκτὸς*, *noctu*. *οἴδαμεν*) aut alios comprehendit, idem cum Nicodemo fentientes, aut habet fignificationem fingularis numeri, quafi *οἶδα μὲν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος*) Sc. *ἀπεσταλμένος*, *te verum esse Prophetam*, doctorem divinitus excitatum. *ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ*) *Nisi Deus eum adiuverit.* Habuit Nicodemus Iefum pro infigni doctore et Propheta; crediciffe etiam videtur eum provinciam Meffiae in fe fufcipere velle et poffe.

3. Ἀπεκρίθη — αὐτῷ) Ioannes dubio procul *excerpta* modo colloquii Iesu cum Nicodemo instituti dedit, et multa omisit. Verbum ἀποκρίνεσθαι in principio sermonis saepe redundare, notum est. Quum autem Nicodemus, ut edoceretur, ad Iesum venisset, hic ad quaestionem quandam propositam, a Ioanne omissam, respondere videtur. Nicodemum enim plura locutum esse, nemo facile dubitaverit. Quid autem Nicodemus ex Iesu quaerere voluerit, haesitant interpretes. Plerique statuunt, eum quaerere voluisse *de modo salutis tenendae*. *Tittmannus* contra (Melet. II.) putat, Nicodemum ex Iesu rescire voluisse, *quisnam futurus esset Messias*, (de quo variabat multitudinis opinio,) *quidnam demum ab eo exspectari posset*? Mihi utrumque verum esse videtur. Nam in illa Nicodemi quaestione, quidnam Messias esset praestiturus, quid ab eo exspectari posset, inerat etiam altera illa quaestio, quaenam *salus* ab eo esset exspectanda, et quo modo illa salus ab hominibus posset impetrari? Respondet Iesus: ἀμὴν — τοῦ Θεοῦ) *Sanctissime tibi affirmo, neminem nisi denuo quasi natum participem fieri posse bonorum et beneficiorum regni Messiani.* Recte monent interpretes, Dominum hoc toto loco *proxime* respexisse ad Iudaeos eorumque perversas opiniones de Messia, et corrigere voluisse falsam illam ideam, quasi ad posteros Abrahami solos pertinerent beneficia Messiae, et Iudaei iam propter Abrahamum, generis sui auctorem, Deo essent grati et accepti. Cf. not. ad Matth. III, 9. Quod autem nonnulli addunt, ad solos Iudaeos pertinuisse hanc Iesu institutionem Nicodemo datam de via ineunda iis, qui velint potiri felicitate regni Messiani, id falsum esse arbitror. Opus

fuit

fuit Iudaico populo ingenti mutatione non tantum opinionum de Meffia, fed etiam in univerfum *ingenti mutatione animorum, quoad universam sentiendi vivendique rationem.* Hac autem animi mentisque immutatione omnibus omnium temporum hominibus prave fentientibus opus effe, fi velint potiri felicitate per Chriftum parata, quis dubitet? Quaerunt interpretes de fignificatu adverbii ἄνωθεν, an h. l. vertendum fit *superne*, an vero *denuo?* Interdum fignificat quidem et apud hunc Evangeliftam et alibi, *superne*, ut mox com. 31. et infra c. XIX, 11. Sed hoc loco valere videtur *denuo.* Verfio Copt. *Nisi homo genitus sit altera vice.* Syr: מן דריש. Ita etiam mox accipit *Nicodemus*, v. 4. qui fignificatu vocis dubio falli non potuit, quum in Hebraeo aut Syriaco non fit ea ambiguitas. Obfcure loquitur Chriftus ad acuendam attentionem Nicodemi. *Denuo nascitur is*, cuius fentiendi ratio prorfus immutatur; quod fit inftitutione et religionis doctrina. Nicodemus hunc Iefu fermonem intelligere potuit; etenim non folum Iudaeis, fed gentibus etiam folenne fuit, facrorum initiationem *regenerationis* vocabulo fignificare. *Ialkut Ruhenis* fol. 70. 4. *R. Iose dixit: Proselytas quis factus, est sicut parvulus modo natus:* ὀ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τȣ̃ θεȣ̃) *Non potest particeps fieri regni Dei.* Nam ἰδεῖν hic eft participem fieri. Per *regnum Dei* vero intelligit beneficia cultoribus Meffiae promiffa, et in hac, et in altera vita. Senfus igitur eft: Qui civis fieri vult regni illius divini, quod non tantum ad Iudaeos, fed ad omnes homines pertinet, eum tanquam recens natum meliori doctrina oportet imbui, et magnam experiri intellectus et voluntatis emendationem.

4.

4. Πῶς — καὶ γεννηθῆναι;) *Quomodo, quaeso, aliquis, praesertim senex, renascatur? Num forte matris uterum repetere ei licet, ut iterum inde procedat?* Nicodemus vim phraſeos γεννηθῆναι ἄνωθεν bene intellexiſſe videtur; ſed an fieri poſſit, ut homo ſenex quoad univerſam ſentiendi vivendique rationem immutaretur, id erat, de quo dubitabat. Eſt igitur ſenſus verborum Nicodemi hic: *Quomodo fieri potest, ut homo senex factus, in cuius mente sensus pravi iam radices egerunt, se ita mutet, ut novam plane sumat indolem,* plane aliam ſentiendi agendique rationem? Quemadmodum non fieri poteſt, ut aliquis phyſice renaſcatur, ſic quoque impoſſibile eſt, ut aliquis moraliter renaſcatur. Alii exiſtimant, Nicodemum non intellexiſſe vim phraſeos γεννηθῆναι ἄνωθεν, propterea, quod Ieſum locutum eſſe putaverit de Baptismo Proſelytarum, quo *regenerari* credebantur Ethnici eum ſuſcipientes, et fieri filii Abrahami. Iam vero, quum Iudaei iam eſſent filii Abrahami, et baptismo non indigerent, Nicodemum verba Ieſu plane alia ſignificatione accepiſſe. Sed prior ſententia praeferenda eſt; nam ſenſum phraſeos ἄνωθεν γεννηθῆναι omnes Iudaeorum doctores intelligebant. Sed Nicodemus in ea opinione fuiſſe videtur, Ieſum nimium poſtulare a Iudaeis; non fieri poſſe, ut Iudaei ſpem ſuam regni terreni iam nunc abiiciant; parcendum itaque eſſe hominum imbecillitati.

5. Ἀπεκρίθη — τοῦ Θεοῦ.) *Iterum confirmavit Iesus sanctissime: nisi quis per doctrinam divinam in baptismo susceptam renascatur* (mente et moribus mutetu) *non potest particeps fieri beneficiorum regni Mes-*

sia-

siani. Refpondet Iefus, neceffariam effe hanc regenerationem vel mentis immutationem, et effici poffe etiam per Deum. Sine ea nemo poteft adire regnum Dei; hinc patet *necessitas*. Effici autem *potest* haec mutatio ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, *per aquam et Spiritum*. Πνεῦμα, quum τῇ σαρκὶ opponitur, plerumque *insignem Dei potentiam* indicat, quae a novitate efficiendi, effectaeque rei magnitudine plurimum admirabilitatis habeat, avocetque hominem ad ea mente complectenda, quae naturae univerfae hominisque conditionem longe fuperant. Vid. Morı differt. *de notione Spiritus practica* in differtatt. theologicis et philologicis, (Lipf. 1787. 8.) p. 332. f. Hinc, quicquid fit per πνεῦμα, per πνεῦμα ἅγιον f. τῦ Θεῦ, id fpectatur femper ut res effectionis divinae. Noftro igitur loco intelligitur vis divina in animis hominum per doctrinam divinam fe explicans, adeoque *doctrina divina ipsa*, vel *Christi religio*, per quam illa vis divina fe exferit. Sic Chriftus infra c. VI, 63. doctrinam fuam expreffe vocat πνεῦμα, eamque τῷ σαρκὶ opponit. Τὸ ὕδωρ eft *baptisma*. Sic Nicodemus hanc vocem intelligere potuit. Nam Ioannes Baptifta non multo ante baptizaverat, et baptisma fuum appellaverat βάπτισμα μετανοίας, Luc. III, 3. Deinde etiam Chriftus ipfe una cum difcipulis fuis, vivo adhuc Ioanne, baptizabat, quo baptismate homines obftringebantur ad fidem doctrinae ipfius habendam. Io. III, 22. fq. Ergo ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος *regeneratur*, qui per baptismum fe obftringit ad amplectendam doctrinam divinam, et per eam ratione opinionum, fenfuum morumque corrigitur et emendatur. Nempe homines fibi relicti fapiunt τὰ σαρκικὰ, quae funt corporis;

ris; ea tantum quaerunt, quae auribus, oculis et corpori ſunt grata. Doctrina Chriſti autem mentes noſtras abducit a rebus corporeis, caducis, ad coeleſtia, aeterna, quae, utpote πνευματικὰ, non percipiuntur ſenſibus. Sic Iudaei putabant, ſe propter originem gentis Deo eſſe caros, regnum Meſſiae terrenum expectabant, in ritibus obſervandis pietatem ponebant etc. Has falſas opiniones abiiciendas, moresque patrios inveteratos corrigendos eſſe meliore atque diviniore religionis doctrina, Ieſus docet. Cf. v. 3. Non ſatis idoneis rationibus utuntur, qui cum Ven. *Tellero* (im Wörterbuch des N. T. ſub voce *gebohren*) per aquam et Spiritum intelligunt *aquam spiritualem*, ſc. Evangelium.

6. Τὸ γεγεννημένον — πνεῦμά ἐςι) *Ex hominibus natus, homo est; sed per vim divinam natus et immutatus, is demum habet divinam ingenii indolem,* ad tenendum regnum divinum neceſſariam. Per *carnem* intelligitur natura hominis, homo, cum omni ſua imperfectione morali, ſenſuum et cupiditatum corporearum imperio ſubiectus, infirmus. Natus ex talibus parentibus, in quibus eſt illa imperfectio moralis, eſt σαρκικὸς, ſimilis eorum parentum. Alii haec Salvatoris verba referunt ad eam Iudaeorum opinionem, qua iam propter natales ex maioribus ſe exiſtimarent Deo eſſe cariſſimos et probatiſſimos, et per *carnem* intelligunt naturam hominis ſimpliciter, ſeu nativitatem naturalem, ut ſenſus ſit: *Ex solo nativitatis beneficio nihil praecipui quisquam habet, praeter naturam humanam et iura propinquitatis externa.* Haec etiam interpretatio uſui loquendi et contextui bene

con-

convenit. τὸ γεγεννημένον, eſt neutrum pro maſculino: πάντες οἱ γεγεννημένοι. Homines ſibi relicti, licet a ſanctis, et patriarchis adeo, ut vos Iudaei, genus derivent, homines ſunt et manent, vitae huius voluptates et commoda quaerunt. καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τȣ̃ πνεύματος, πνεῦμά ἐςι) *Quicunque ex spiritu generati sunt, spirituales sunt*, i. e. *per vim divinam*, religionem perfectiorem, in qua eſt divina vis homines emendandi, *immutati sunt, illi demum habent divinam ingenii indolem*, divinam ſentiendi agendique rationem; exoptant et ſtudioſe quaerunt meliora, perfectiora bona, quae non percipiuntur auribus, oculis et aliis corporis ſenſibus; coeleſtibus et aeternis magis delectantur, quam terrenis et caducis huius vitae commodis et voluptatibus. Neutrum γεγεννημένον, iterum pro maſculino, et πνεῦμα pro πνευματικός.

7. Μὴ θαυμάσῃς) Non debet incredibile tibi videri quod dixi, ideo quod haec nativitas in oculos non incurrit, ut iſta naturalis. Ὑμᾶς non tam ad Nicodemum, quam potius ad omnem populum pertinere videtur; quanquam Nicodemus etiam nondum abiecerat omnia praeiudicia.

8. Τὸ πνεῦμα, ὅπȣ θέλει, πνεῖ) *Ventus nunc huc nunc illuc se movet.* Perturbaverat Nicodemum ſermo Chriſti de *Spiritu*, quia nihil huiusmodi ſenſibus unquam perceperat. Simili itaque rem illuſtrat Chriſtus, deſumto a venti impetu. Omittit nempe incorporea, quae ille capere non poterat, et exemplum ſumit de eo, quod veluti eſt medium quoddam inter corpus et incorporeum. Nam πνεῦμα h. l. eſt ἄνεμος, רוּחַ *ventus*, ut Gen. VIII,

1. Eccles. XI, 5. Ostendit Christus et alia esse, quae non conspiciantur, revera tamen existant. Vento autem voluntas tribuitur per Prosopopoeiam, quemadmodum et ventus et mare dicuntur *obsequi* Christo iubenti. Sensus est: Non potest prohiberi ventus, quin huc illuc feratur. *Φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις) auditur sonus, strepitus*; hebr. קול *οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται) Non cernitur origo eius*, unde oriatur. *καὶ ποῦ ὑπάγει) quo abeat*. ποῦ h. l. est *quo*. Hoc vult: Nescitur, ubi desinat ventus; non magis exitus eius quam origo in conspectum venit. Etsi certum est ventum flare, tamen in hac re quaedam mira et obscura esse solent. *οὕτως — πνεύματος) Sic etiam se habet res cum eo, qui e spiritu natus*, per religionis doctrinam quoad animum et mores mutatus est. Emendatio nostra est certa; nam experimur eam, sed sunt in ea quaedam obscura et mirabilia. Nemo, qui se in melius mutatum sentit, describere potest, quo puncto haec mutatio coeperit, quomodo sit progressa, quomodo vires ad hanc vel illam virtutem exercendam sint roboratae.

9. Πῶς — *γενέσθαι) Quomodo haec evenire possunt?* Haesitantis est. Post tam manifestum exemplum nondum intelligit orationem hanc Nicodemus. Non repugnat quidem, sed sententiam sermonis non penitus assequitur, et planius exponi cupit. Vix fieri posse existimavit, populo persuaderi posse, ut praeiudicia sua abiiciat.

10. Σὺ *εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ.)* Formula loquendi Iudaicis valde usitata, e g. *Midrasch Mischle* IX. 2. *Nedarim* f. 49, 2. Sensus est: *Magistri personam ad populum tuum sustines καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;) Et ne*

haec

haec quidem perspicis? Recte Chrysostomus: οὐδαμοῦ πονηρίαν κατηγορεῖ τοῦ ἀνδρὸς, ἀλλ' εὐήθειαν καὶ ἀφέλειαν μόνον, *stultitiam et simplicitatem. Malitiae* indicium nec in eius obiectionibus, nec in Christi responsionibus ullum deprehendimus. Sed ignorantiam viri iure reprehendit Iesus, quod non potuerit diiudicare hoc, nempe per Deum id fieri posse, quod non possit per homines. Nam in V. T. haud raro tale aliquid dicitur, e. c. quum Deus promittit, se novum cor daturum esse, aut quum Davides precatur: *Da mihi cor novum.* Ps. LI, 12.

11. Ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν) Christus de se in plur. num. loquitur. λαλεῖν autem h. l. est *docere. Ego doceo, quod ipse satis scio;* vos ignoratis, ergo nec docere potestis spiritualia ista. καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν) *Rem certissime sic habere scio.* Μαρτυρεῖν, *docere.* Λαλεῖν et μαρτυρεῖν idem significant. Res illas expono vobis, a Deo, Patre meo traditas, atque a me in coelo quasi visas. Cf. supra c. I, 18. καὶ — οὐ λαμβάνετε) *Vos tamen hanc doctrinam meam assensu vestro non probatis.* Καὶ *et tamen.* Λαμβάνειν, *assensu probare.*

12. Εἰ τὰ ἐπίγεια — πιστεύσετε;) *Si mihi de rebus humanis disserenti fidem non habetis, multo minus fidem habebitis disserenti de rebus coelestibus.* Quae sint τὰ ἐπίγεια, τὰ ἐπουράνια, dubitant interpretes. Chrysostomus τὰ ἐπίγεια vult esse *Baptismum, qui in terra perficitur:* Grotius, *res divinas, comparatione a rebus humanis* (naturali nativitate, vento) *ducta, explicatas;* Semlerus *ea, quae iam tunc in terra inter homines fieri incepissent.* Videntur autem, ἐπίγεια esse,

 quae

quae in terra fiunt, quae experiri possunt homines e. c. *regeneratio*, de qua in praecedentibus fuerat ſermo: haec enim fit in his terris, et cognoſcitur interiori noſtro ſenſu. Τὰ ἐπȣράνια autem videntur eſſe *sublimiora*; ab hominum captu remota, e. c. arctiſſima Chriſti cum ſummo Deo conſuetudo et familiaritas, vita eius ſublimior poſt reſurrectionem: arcana Dei conſilia de ſalute humani generis procuranda per filium Dei etc.

13. Καὶ ȣ̓δεὶς — ȣ̓ρανῷ) *Nemo enim in coelo* (apud Deum) *fuit* (nemo haec perſpicit,) *praeter eum qui e coelo descendit*, (qui coelitus venit) *Messias*, *qui cum Deo est coniunctus*. De ſe loqui Chriſtum, clarum eſt. Nexus horum verborum cum praecedentibus a variis varie conſtituitur. Videntur autem cohaerere cum illis: (v. 11.) ὅτι ὃ οἴδαμεν — μαρτυρȣ̃μεν, et ſequentia (καὶ τὴν μαρτ. — πιςεύσετε;) parentheſi eſſe includenda, ut ſenſus ſit: *Ego solus haec talia perfectissime scio; quia praeter me nemo in coelo cum Deo versatus est.* Alii καὶ h. l. vertunt: *exempli gratia*, ut Ieſus exemplis nonnullis illuſtret id, quod dixerat com. 12. *Nemo ascendit in coelum*, i. e. nemo unquam mortalium in coelo, apud Deum fuit; ergo nulli mortalium arcana Dei conſilia ſunt nota et perſpecta. Quoad ſenſum non differt eorum interpretatio, qui phraſin ἀναβαίνειν εἰς τὸν ȣ̓ρανὸν tropice intelligunt, ut denotet: *res abstrusiores et veluti in gremio Dei reconditas penetrare ac manifestare*, ut Deut. XXX, 12. Rom. X, 6. Proverb. XXX, 4. Baruch. III, 29. Εἰ μὴ ὁ ἐκ τȣ̃ ȣ̓ρανȣ̃ καταβὰς, *nisi ego solus, qui e coelo descendi*, ut nempe illa ἐπȣράνια doceam et explicem. Ὁ υἱὸς τȣ̃

ἀνθ-

ἀνθρώπου, alibi pro fimplici pronomine ponitur, nunc autem Meffiam indicat. Cf. Matth. VIII, 20. In phrafi, *Christum e coelo descendisse*, ineft, eum omnes homines fuperare originis et naturae praeftantia, et Deo familiarem ac amicum, pura a fenfuum inquinamentis praeditum effe rerum divinarum notitia, ut adeo folus citra errorem arcana Dei confilia hominibus aperire poffit. Vid. D. Io. CHRISTOPH. DOEDERLEIN Commentatio *de vi et usu formulae, Christum e coelo venisse*, in opufc. theologicis (Ienae 1789.) pag. 59 f. Sed poteft etiam hoc folummodo ineffe huic phrafi: ego, qui familiariffimus fum Deo, (propter coniunctionem intimam τοῦ λόγου, c. I, 18.) et in coelo quafi, a Deo omnia mea didici, non ab humano quodam doctore, cui Pater πάντα δείκνυσι, Io. V, 20. coll. v. 19. 30. ego folus haec talia fcio, et docere poffum. Sic verba: ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ, in Praefenti explicari poffunt: cui fumma cum Deo intercedit confuetudo et familiaritas. Sed ὁ ὢν poteft etiam pofitum effe pro ὃ ἦν. Nam Hebraei participio praefentis utuntur etiam ad exprimendum imperfectum et plusquamperfectum. Cf. c. I. 18.

14. Καὶ καθὼς — ἀνθρώπου) *Atque ut Moses olim in sublime erexit serpentem in deserto, ita Messiam oportet erigi.* Explicat nunc Iefus Nicodemo, *quis et quidnam Messias sit?* fc. non libertatis publicae Iudaeorum vindex et reftaurator, non rex terrenus, qualem gens Iudaica tum exfpectabat, fed auctor falutis aeternae. Inftituit comparationem inter fe, et ferpentem aeneum, a Mofe in deferto Ifraelitis eo confilio perticae impofitum, ut morfi a bafiliscis, eum adfpicientes, fanarentur. Non autem probabile eft, folam contemplationem ferpentis fa-

 naffe

haſſe Iſraelitas, ſed videntur ſanati eſſe, quod fidem habebant promiſſis divinis, per Moſen factis; et hanc fidem confirmavit ſerpentis adſpectus. ECKERMANNUS (*theolog. Beyträge*, Tom. I. Part. 2. pag. 46.) exiſtimat, extitiſſe aliquem, qui φάρμακα adverſus morſum baſiliſcorum praeberet, et Iſraelitas hoc ſigno tantum monitos eſſe, ut ſe illic conferrent, uterenturque his remediis. Verum de hac re nihil commemorat Moſes. Ὄφις eſt aenea ſerpentis imago. Ὑψȣ̃ν eſt omnino *erigere, elevare, loco alto proponere; ὑψωθῆναι* igitur ſimili modo erit explicandum. Per ſe, ſi contextus ratio non habetur, poteſt ad maieſtatem Meſſiae referri; unde fuerunt, qui ad reditum Chriſti in coelum reſpici exiſtimarent. Alii referunt ad ſupplicium eius in cruce, in qua ſuſpenſus ſit, ut credentes in eum vitam aeternam conſequerentur, maxime propter locum c. XII, 32—34. Sed etiam illo in loco anceps eſt verbi ὑψȣ̃σθαι ſenſus; nam poteſt quidem de crucis ſupplicio, ſed poteſt etiam de alto honoris faſtigio intelligi. Vid. HENKII commentat. ſupra laudatam, et cf. *Neues theol, Journal*, Tom. II. pag. 84. f. Quum ὑψȣ̃σθαι etiam *evehi, ad quandam dignitatem evehi* ſignificari poſſit, probabile eſt, Ieſum dicere voluiſſe, ſe a Deo miſſum, et eximii doctoris, tanquam Meſſiae auctoritate ornatum eſſe, e conſilio, ut homines ei fidem habentes, ſalutem conſequerentur, quemadmodum imago illius ſerpentis aenei, tanquam medium ſalutis erecta, et in loco conſpicuo poſita erat, quae explicatio ſeriei orationis optime convenit. Nam in praecedentibus et ſequentibus Ieſus de munere ſuo docendi loquitur, nec de ſupplicio crucis quicquam dictum fuerat.

15.

15. Ἵνα πᾶς — αἰώνιον) *Ut quicunque ei fidem habuerit, non miser sit, sed felicitatem aeternam consequatur.* Οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν funt, qui ipfi fidem habent, eum fectantur, ut Meffiam venerantur. Ἀπολλύεσθαι dicuntur, qui verfantur in fummo periculo, vel miferi redduntur, poenis afficiuntur; h. l. inprimis fermo eft de futuri aevi miferia. Huic miferiae opponitur ζωὴ αἰώνιος, *felicitas aeterna.* Nam ζωὴ faepe eft felicitas. Αἰώνιον dicitur, quicquid ad αἰῶνα pertinet, et ufurpatur de praeterito et de futuro tempore. Vid. Schleusneri Lexicon voc. αἰῶν, et αἰώνιος. Indicatur hac fententia confilium divinum de falute hominum per Meffiam procuranda negando et affirmando.

16. Οὕτω γὰρ — ἔδωκεν) *Tanto enim favore complexus est Deus homines, ut iis mitteret carissimum suum filium.* Ab hoc inde verfu Ioannes fui ipfius cogitata proferre, et colloquio Iefu cum Nicodemo annectere videtur. Iefus nunquam in fermonibus fuis denominatione μονογενὴς ufus eft. Itaque v. 15. abrumpitur colloquium fubito; unde patet, Ioannem nonnifi fummam eius exhibuiffe. Ὁ κόσμος varie ufurpatur in N. T., inprimis *de universo genere humano*, interdum vero etiam *de solis Iudaeis.* Et quanquam veriffimum eft, beneficia Meffiae pertinere ad omnes omnium gentium homines, feries tamen orationis docet, h. l. de Iudaeis effe fermonem, cum quibus hic agitur. Sic etiam v. 19. οἱ ἄνθρωποι neceffario funt Iudaei. Οὕτως, *tantopere.* Ἀγαπᾶν de omni favore, et amoris documentis ufurpatur. Ὁ υἱὸς ὁ μονογενὴς, *filius unicus*, *isque dilectissimus*, cui nec

parem habet quemquam, nec ſibi cariorem, hebr. יָחִיד Zach. XII, 10. Prov. IV, 3. Ἔδωκεν, duplici modo explicari poteſt, nimirum, ut ſubintelligatur θανάτῳ, *ut eum morti traderet*, vel, ut repetatur vocabulum κόσμος, atque adeo idem ſit quod ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν κόσμον, *misit, concessit eum hominibus.* Ἵνα πᾶς— αἰώνιον) Vid. dicta ad v. 15.

17. Οὐ γὰρ — δι' αὐτοῦ) *Neque enim filium ad homines* (Iudaeos) *misit, ut miseros eos redderet, sed ut ipsius ope felicitatem consequerentur.* Iudaei putabant, Meſſiam, quum advenerit, gentes omnes novis ſuppliciorum generibus et portentis inuſitatis in lacum ignis perpetui eſſe deiecturum. Hoc fuit *illud odium humani generis*, quod ſolent Scriptores graeci et romani Iudaeis tribuere. Hunc Iudaeorum errorem Scriptor corrigit. ὁ κόσμος igitur nunc omnes omnino homines complecti poteſt; magis tamen pertinere videtur ad Iudaeos, de quibus hic eſt ſermo, inter quos verſatus eſt, et quos docuit; nam ad alias gentes eum non veniſſe, easque docuiſſe, ſatis conſtet. Κρίνειν eſt ſaepius idem quod κατακρίνειν, *condemnare*, Rom. II, 1. et ex adiuncto, *infelicem reddere.* Σωθῆναι h. l. ſignificat: *eam felicitatem*, ſalutem *consequi*, quae a Meſſia expectanda eſt, quanquam non eius generis felicitatem, qualem Iudaei expectare ſolebant.

18. Ὁ πιστεύων — τοῦ Θεοῦ) *Iam qui ei fidem habet, non est miser; qui ei fidem denegat, iam infelix est factus, quia unicum Dei filium non sectatur.* Ἤδη κέκριται, *iam nunc miser est*; non demum eſt miſer red-

den-

dendus; *culpam contrahit*, dum oculos claudit, et fibi viam falutis, quam monftratum veneram, praecludit. Dictum eft vetus: *Illo nocens se damnat, quo peccat die.* Sic in legibus Romanis: *ipse te poenae subdidisti.* ὅτι — τȣ̃ Θεȣ̃) *Eam ipsam ob caussam, quia unico Dei filio fidem non habet.* ὄνομα ex Hebraismo redundat.

19. Αὕτη — τὰ ἔργα) *Haec autem est caussa miseriae, quod, quum divinus doctor ad homines* (Iudaeos) *missus esset, hi perversitatem suam praetulerunt meliori institutioni; nam facta eorum erant prava.* Αὕτη δὲ ἐςιν ἡ κρίσις, *haec est miseriae caussa*, vel: haec eft cauffa, cur magna pars hominum puniatur. Solet Ioannes demonftrativum pronomen five evidentiae, five illuftrationis cauffa faepius ufurpare, ut infra c. XVII, 3. Φῶς et σκότος in omni hoc loco vario fignificatu ufurpantur. Prima vice τὸ Φῶς eft lucis, melioris cognitionis vel doctrinae auctor, ipfe Meffias. Is ἐλήλυθεν ἐις τὸν κόσμον, miffus eft, et venit ad Iudaeos. Ἀγαπᾶν ex ufu hebraicae linguae eft *praeferre*, et τὸ σκότος infcitia cum vitiofitate ei adiuncta. Φῶς autem fecunda vice eft *melior institutio.* Dicit itaque Ioannes: *Caussa, cur gravissima poena digni sint huiusmodi homines, haec est, quod scientes in inscitiae et vitiorum tenebris perseverare volunt.* Qui nempe in tenebris verfatur eo tempore, quum lumen deeft, aliqua venia eft dignus: qui vero exorta luce tenebras fectatur, malum profecto pravumque animum prodit. Cf. infra XV, 22. ἦν γὰρ — ἔργα) *Quia mores eorum erant vitiosi et pessimi.* Ἔργα funt ftudia hominis, non tantúm actiones, fed etiam cogitandi, iudicandi et fen-

tiendi ratio, consilia, studia, proposita, conatus. Ratio redditur, cur Iudaeorum magna pars doctorem illum divinum, (τὸ φῶς) admittere noluerit. Iudaei praeferebant doctrinae Iesu suas opiniones de Messia, spem suam et exspectationem vanam, idque *propter male facta sua*, i. e. propter mores suos pessimos, propter opiniones et cupiditates terrenas, quibus irretiti tenebantur.

20. Πᾶς γὰρ — ἔργα αὐτῦ) *Qui enim mala patrat, is lucem odit, neque ad illam accedit, ne facta eius in conspectum veniant.* Τὸ φαῦλον Graecis dicitur, quicquid in suo genere est *vile*, *leve*, deinde *pravum*, moraliter malum. Μισεῖ τὸ φῶς *aversatur lucem.* Καὶ ὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, *neque ad illam accedit.* Τὸ φῶς nunc significat *diem, hominum conspectum.* Accipi potest etiam de *doctore*, ut sensus sit: *fugit doctorem.* Ἐλέγχειν *manifestare*, *patefacere*, *ostendere quale quid sit*; hinc etiam *reprehendere*, ex adiuncto. Vid. Fischer ad Anacr. p. 110.

21. Ὁ δὲ ποιῶν — εἰργασμένα) *Sed quicunque recte facit, is ad lucem accedit, ut eius facta manifesta fiant; etenim Deo sunt probata.* Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν est, *qui recte sentit et agit*; nam opponitur τῷ φαῦλα πράσσοντι, v. 20. Sic Tob. XIII, 6. ποιῆσαι ἐνώπιον θεῦ ἀλήθειαν. Is igitur ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, *agit palam, in conspectu*; vel: adit doctorem, eiusque institutioni se tradit. Videntur hac notiones arctissimae coniunctae esse. Accedit ad doctorem divinum eo consilio, ut ab eo discat, quid agendum, quid fugiendum, et an viam his doctrinis consentaneam egerit. ὅτι — εἰργασμένα) Ἐν

θεῷ,

Θεῷ, idem quod κατὰ Θεὸν, vel κατὰ τὸ θέλημα τȣ̃ Θεȣ̃, 1 Io. V, 14. Nam ἐν refpondet Hebraeorum ב, quam particulam Alexandrini interpretes Gen. I, 26. expreſſerunt κατά. Εἰργασμένα, pro πεποιημένα.

22. Μετὰ — Ἰȣδαίαν γῆν) *Posthaec Iesus comitantibus discipulis suis in Iudaeam abiit*, in regionem circa Hierofolyma, fc. Hierofolymis; nam colloquium illud cum Nicodemo in ipfa urbe Hierofolymorum habitum erat. *Terra Iudae* vocatur, ut *desertum* Iudae, pars illa, quae fic dividitur a Galilaea, Samaria etc. καὶ ἐκεῖ — — μετ' αὐτῶν, *et ibi aliquamdiu cum iis commoratus est.* Διατρίβειν, per ellipfin nominis χρόνȣ fignificat tempus *terere, commorari, versari in aliquo loco.* ἐβάπτιζεν) per difcipulos, c. IV, 2. Sic et Paulus Evangelium praedicabat, baptizabat autem plerumque per alios. Publice igitur in novam fectatorum fuorum focietatem adfcivit eos, qui doctrinae eius fidem dabant.

23. Ἦν δὲ — Σαλεὶμ) Hieronymus: *Salem oppidum est iuxta Scythopolin, quod usque hodie appellatur Salem.* Iudith IV, 1. Eo autem ivit Ioannes, non alio, ut videtur, confilio, quam ut pluribus locis officio fuo fungens populum ad poenitentiam et baptismum invitaret. Aliis Salem videtur effe is locus, qui Iof. XV, 32. vocatur Schilchim, et Aenon is, qui ibidem vocatur Ain, ad confinia Edomitarum. ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ) Intellige non rivos multos, fed fimpliciter aquae copiam, tantam fcilicet, in qua facile corpus humanum merfaretur, quo tum more baptismus peragebatur.

84. Οὔπω γὰρ — ὁ Ἰωάννης) oftendit, eas hic a fe res narratas, quae Ioannis captivitatem antecefferunt, quum ceteri Evangeliftae miraculorum Chrifti inde ferme initium faciant, nec referant, quemquam a difcipulis Iefu baptizatum effe, Ioanne adhuc vivente.

25. Ἐγένετο — καθαρισμȣ̃) *Orta est igitur disputatio a discipulis Ioannis cum Iudaeis* (f. Iudaeo) *de baptismo*. Poft ἐγένετο ȣ̓̃ν nonnulli fupplent τισὶν, eo fenfu, quod nonnullis tantum Ioannis difcipulis orta fit difputatio. Sed phrafis ἐγένετο ἐκ τινὸς notat: *Orta est ab aliquo veluti ab auctore*. Pro μετὰ Ἰȣδαίων plerique Codd. graeci legunt Ἰȣδαίȣ, ut fenfus fit, Iudaeo cuidam, puto a difcipulis Chrifti baptizato, hanc quaeftionem moviffe Ioannis difcipulos. Περὶ καθαρισμȣ̃ *de baptismo* fc. Ioannis et Iefu, ficut et Iofephus verbo καθαίρειν utitur, in narrando baptismo Ioannis. Difcipuli Ioannis praeferebant magiftri fui baptismum, et fortaffis etiam volebant efficere, ut is pro Meffia haberetur. Saltim invidebant Chrifto et difcipulis eius, atque populo perfuadere conabantur, praeceptoris fui baptismum effe dignitatis maioris baptismate difcipulorum Iefu, quippe ipfe a Ioanne fuerit baptizatus. Vide fupra ad c. I, 6. annotata, Tales etiam fuiffe videntur ii, quorum fit mentio Act. XIX, 1—5.

26. Ὃς ἦν μετὰ σȣ̃) *Qui nuper erat apud te*, qui tecum verfabatur; quem tu baptizabas. πέραν τȣ̃ Ἰορδάνȣ) i. e. in traiectu Iordanis, ut hic Syrus, in Bethabara, c. I, 28. ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας) Quem tu pro tua modeftia elogio tuo ornafti. Ἴδε, ȣ̂τος βαπτίζει,) Quafi dicant: in

in tuas partes involat, adeo ut hoc ipfum nobis ad extenuationem tuae auctoritatis obiiciatur. καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτὸν) Hyperbole: plures ad eum veniunt, quam ad te, quafi novitatis ftudio. Indignabundi ifta narrant. Quanquam enim Ioannes commendavit iis alium, poft fe venturum, fc: Iefum, hi tamen eius mentem non accurate intellexiffe videntur.

27. Οὐ δύναται — ἐρανȢ) *Nemini licet sibi ipsi quid arrogare, nisi ipsi a Deo concessum fuerit*, Λαμβάνειν, *sumere sibi*. Ἐκ τȢ ἐρανȢ, *a Deo*, ut Luc. XV, 18. Non arrogo mihi, inquit Ioannes, maiorem auctoritatem, quam Deum mihi conceffiffe fcio. Alii putant, de Iefu loqui Ioannem, quafi dixiffet: Non arrogaturus effet fibi Iefus munus baptizandi, nifi id ei a Deo effet conceffum. Poteft utraque interpretatio locum habere. Bene *Tittmannus*: (Melet. III. p. 41.) Hac fententia univerfali et ufu vulgari trita innuere voluit (Ioannes) nec fe fibi fumere poffe, quae Deus nón dederit, nec Iefum, quae a Deo non habeat; itaque quae ab illo gerantur, contingere auctore Deo.

28. Αὐτοὶ — ἔμπροσθεν ἐκείνȢ) *Vos ipsi mihi testes eritis, me noluisse pro Messia haberi, imo dixisse, me missum esse tanquam eius praecursorem.* Αὐτοὶ, ut latinum *ipsi*, cum emphafi quadam iunctum eft verbis: ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε. Μαρτυρεῖτε, *testari poteritis*; nam videtur effe futurum contractum. Ἀλλ᾽ ὅτι, aut ἀλλὰ eft: *imo*, ut repetatur εἶπον, aut ὅτι redundat. Senfus eft: Ipfi hac ipfa, qua me compellaftis, oratione, profeffi eftis, me agnoviffe, Iefum effe me maiorem, et quidem

dem immenſe, me non eſſe Meſſiam, ſed tantum eius praeconem. Cf. c. I, 29. ſ.

29. Ὁ ἔχων — πεπλήρωται) *Sponsus est, qui habet sponsam; amicus autem eius* (paranymphus) *qui adstat, et audit eam adesse, laetatur, quod vocem sponsi audivit: tale gaudium perfectissimum mihi contigit.* Senſus eſt: Quemadmodum paranymphus, qui inferior eſt ſponſo, laetatur de adventu ſponſi: ita ego quoque, inferior Meſſia, laetor, me eius eſſe miniſtrum. Ὁ φίλος τȣ̃ νυμφίȣ eſt *Paranymphus*, Hebraeis dictus שׁוֹשְׁבִין qui in gratiam deſponſatorum cum iisdem nuptiarum tempore, et poſt aliquantiſper commorabatur, praecipue quoque honori ſponſae et novae maritae conſulturus. *Cetuvoth* f. 12. 1. Olim in Iudaea duos paranymphos conſtituebant, unum ſponſo, alterum ſponſae, ut illis miniſtrarent, quando in Chuppam ingrediuntur. Multa loca veterum Iudaeorum laudat *Wetsten.* Ὁ ἑστηκὼς, *ministrans* ſponſo; nam עָמַד ſtare, eſt interdum *ministrare.* Alii ſubintelligunt; ἐπὶ τῇ θύρᾳ, ut ſit ſenſus: qui adſtat cubiculi foribus. Καὶ ἀκȣ́ων αὐτȣ̃ ſc. τῆς φωνῆς, *iussum eius.* χαρᾷ χαίρειν ſimpliciter eſt *laetari,* αὕτη ȣ̃ν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται) Hic tacita eſt apodoſis. *Consummatum est gaudium meum.* Declarat igitur Ioannes his verbis, non ſibi, ſed Chriſto primarias partes deberi, ſicuti in nuptiis ſponſus primum locum obtineat; tantum abeſſe, ut ex rebus Chriſti praeclare geſtis dolorem ſentiat, ut potius de eo florente ac inclareſcente gaudeat.

30. Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν) Fama, et quod vos invidetis, diſcipulorum copia, et auctoritate. ἐμὲ δὲ ἐλαττȣ̃σθαι

θαι) *Meam famam iam minui oportet.* Lubens a pro-vincia mea abeo. Aequum eſt, ut auctoritas et fama Ieſu in dies magis magisque illuſtretur, diſcipulorumque co-pia augeatur, meum autem nomen minuatur atque ob-ſcuretur.

31. Sunt, qui verba ſequentia v. 31 — 36. ad Evan-geliſtam referant auctorem, ob comma 36. quae enim ibi leguntur, a Baptiſta prolata eſſe, non eſt veriſimile; ple-rique vero Baptiſtae orationam continuatam ſtatuunt, quia oratio coniuncta eſt cum ſuperioribus, nec quicquam eam diſtinguit ab illis. Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος) i. e. *filius Dei*, qui nimirum *Dei iussu* venit, ad homines novis beneficiis afficiendos. Ἄνωθεν idem valet quod ἐκ ἐρα-νȣ, ἐκ Θεȣ, Io. XIX, 11. Iac. I, 17. Eſt igitur ὁ ἄνω-θεν ἐρχόμενος vel is, ὃν ἀπέςειλεν ὁ Θεὸς, (infra v. 34.) a Deo miſſus et ablegatus, vel potius celſiſſimus Dei filius, omnibus Prophetis et legatis divinis multo ſupe-rior. ἐπάνω πάντων ἐςίν) *Superat omnes alios*, etiam prophetas, divinorum conſiliorum intelligentia, ſanctita-te, atque dignitate; non eſt unus e multis, qui in his ter-ris vivere ſolent, ſed plane ſingularis, omnium celſiſſimus. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς — λαλεῖ) *Qui enim nonnisi huma-num ortum habet, is vilioris conditionis est, et do-ctrinam minus praestantem tradit.* Eſt in his verbis πλοκή. Primo loco ἐκ τῆς γῆς εἶναι ſignificat nonniſi hu-manum ortum habere; nam opponitur τῷ ἄνωθεν, ἐκ τȣ ἐρανȣ ἔρχεσθαι, altero loco ſignificatur incommodum, quod originem ſequitur, vilior conditio. Ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, *imperfectiorem doctrinam tradere*, non ſatis graviter et plene, et copioſe docere. Senſus idem eſt, qui

cap.

cap. I, 26. 27. ὁ ἐκ τῦ ὀρανῦ ἐρχόμενος, i. e. ὁ κύριος ἐξ ὀρανῦ, ut Paulus loquitur 1 Cor. XV, 47. Ego, inquit Ioannes, qui nil nifi homo fum, exigua tantum et paucula doceo; ille autem, qui eft originis coeleftis et de coelo miffus, excellentiora et maiora docet, et quidem ea, quae accuratiffime habet cognita.

32. Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε) Quod didicit fublimioris fapientiae, a Deo fcilicet, quod plene et perfecte cognitum habet. Vid. fupra c. III, 11. et infra cap. V, 19. τῦτο μαρτυρεῖ) *Hoc docet*, prodit hominibus. Solus citra errorem τὰ τῦ Θεῦ et intelligendi et tradendi facultate eminet Io. VIII, 26—29. καὶ τὴν — λαμβάνει) *Et tamen pauci doctrinam eius probant*; paucos habet fectatores. καὶ h. l. non eft particula copulativa, fed adverfativa: *tamen*. Οὐδεὶς, ut in communi vita: *nemo fere*, i. e. pauci. Ἡ μαρτυρία τῦ Χριςῦ, *doctrina Christi*, hebr. עֵדוּת, Pf. XIX, 8. Ita lex Mofaica, totaque difciplina et forma reipublicae Iudaicae vocatur μαρτυρία, Sirac. XLV, 21. λαμβάνειν, *recipere, fide et obsequio amplecti.* Haec interpretatio contextui bene refpondet. Kypke explicat: *Et testimonium eius nemo suscipit*, i. e. non obftante fumma perfonae Chrifti eminentia, doctrinaeque eius praeftantia et certitudine, nemo fere reperitur, qui munus illud in fe fufcipiat, de illo divinaque eius origine et miffione publicum dicendi teftimonium; nondum habet μάρτυρας αὐτῦ, uti poftea Act. I, 8. Io. XVI, 26. 27. Μαρτυρία αὐτῦ, *testimonium de illo*, fc. Iefu. Λαμβάνειν *suscipere*, uti Matth. X, 38. Hebr. VII, 5. Sed nimis artificiofa videtur effe haec interpretatio.

33.

33. Ὁ λαβὼν ς — ἀληθὴς ἐςιν) *Qui autem doctrinam eius assensu suo comprobat, ille confirmat Deum esse veracem.* Deo credit, qui Chrifto credit. Chrifto habere fidem idem eft, atque ipfi Deo habere fidem. Io. XIV, 1. Σφραγίζειν eft primo obfignare, nota infignire, et quia id, quod hac infignitur, eft certum et exploratum, hinc tropice eft *confirmare.* Quare CHRYSOSTOMUS interpretatur: ἔδειξεν, *ostendit, confirmat, profitetur.* Sic etiam ἐπισφραγίζεσθαι, *confirmare*, haud raro eft apud *Philonem*, e. g. de Iof. p. 556. E. miffus a Iofepho domefticorum quidam ad perfequendos in itinere fratres, ἄσθματος πλήρης, ἐπεσφραγίσασθε, εἶπε, καὶ τὰς προτέρας καθ' αὐτῶν αἰτίας, *anhelus cursu, confirmatis, inquit, priora crimina. Confirmat* autem et gratus profitetur is, qui doctrinam Chrifti approbat, ὅτι θεὸς ἀληθής ἐςιν, *Deum esse veracem*, ftetiffe promiffis de Meffia mittendo, atque eo ipfo debitum honorem exhibet Deo.

34. Ὃν γὰρ ἀπέςειλεν ὁ θεὸς) Subaud. *ille*, Iefus, Meffias, quem Deus mifit, diu antea promiffum. τὰ ῥήματα τȢ θεȢ λαλεῖ) *Nihil nisi divina loquitur,* doctrina eius tota divina eft. Ratio redditur, cur is, qui doctrinam Chrifti comprobat, cenfendus fit etiam honorare quafi veracitatem Dei. Nempe doctrina Chrifti non eft alia nifi Dei doctrina. Ȣ γὰρ ἐκ μέτρȢ δίδωσιν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα) *Non enim huic parce admetitus est Deus dotes et virtutes.* Οὐκ ἐκ μέτρȢ, *non ad demensum, non parce, modice*, i. e. largiffime. Τὸ πνεῦμα h. l. fignificat omnes dotes et facultates doctori eximio proprias, non tantum doctrinae perfectiffimam fcientiam, fed et eius

tra-

tradendae facultatem. Δίδωσι pro aorifto vel imperfecto pofitum eft. *Vajikra* R. XV. Rabbi Achan dixit: *etiam spiritus sanctus non habitavit, super prophetas, nisi mensura quidam: quidam enim librum unum, quidam duos vaticiniorum ediderunt* etc.

35. Ὁ πατὴρ — χειρὶ αὐτȣ̃) *Pater ita amat filium, ut omnia eius potestati tradiderit.* Ἐν pro εἰς, ut faepe. In *manum tradere* eft fimpliciter tradere, vel poteftati alicuius aliquid permittere; nam χὲιρ, ut יָד Hebraeis eft poteftas. Dicitur hoc nunc de imperio, nunc, ut h. l. de inftitutione. Deus omnis generis homines, Iudaeos omnes et fingulos ab eo inftitui voluit. Πάντα reftringendum eft ad eam rem, de qua hic fermo eft, nimirum ad doctrinam, eiusque tradendae facultatem; hoc enim tota orationis feries docet. Omnia, quae ad inftituendos, et ad falutem aeternam perducendos homines pertinent, Deus filio fuo commifit.

36. Ὁ πιςεύων — ἐπ᾽ αὐτὸν) *Qui filio* (Meffiae) *fidem habet, consequetur felicitatem aeternam, qui autem filio non habet fidem, is non fruetur felicitate, sed perpetuo sentiet poenam divinam.* Πιςεύειν εἰς τὸν ὑιὸν, *fidem haberi filio*, eum pro Meffia agnofcere, eumque fectari. Ἔχει, pro fut. ἕξει, nam fequitur ὄψεται. Ἀπειθεῖν, *non haberi fidem*, Meffiam non agnofcere, ideoque etiam doctrinam eius affenfu non probare. Ὄπτεσθαι, ut θεωρεῖν Ioan. VIII, 51. *experiri, usu cognoscere, frui*, idem quod ἐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Ὀργὴ θεȣ̃, *poena divina*, ut faepius. Μένει ἐπ᾽ αὐτὸν, *manet super eo*, femper ei aderit, non poterit effe felix, certiffime erit mifer.

CAP.

CAP. IV.

1. Ὡς οὖν — ἢ Ἰωάννης) *Quum igitur Dominus cognovisset, Pharisaeis innotuisse, quod plures discipulos colligeret et initiaret quam Ioannes.* Ὁ κύριος h. l. ſignificat *magistrum*, doctorem, ut Io. XIII, 13. conſuetudine Iudaeorum, qui et ipſi doctores ſuos ſic appellare ſolebant. Οἱ Φαρισαῖοι h. l. videntur eſſe aſſeſſores Synedrii, e ſecta Phariſaeorum. Cognoverunt, Ieſum colligere plures diſcipulos; haud dubie aegre ferebant, et doctrinae illius impediendae operam dabant. Ἰησοῦς pleonaſtice, vel pro αὐτὸς poſitum eſt, ut ſaepe apud Hebraeos. Ποιεῖν μαθητὰς, *facere*, i. e. *comparare, colligere sibi discipulos*.

2. Καί τοιγε — οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ) *Quanquam Iesus non ipse, sed discipuli eius baptismum administrabant.* Cur Ieſus ipſe non baptizaverit, certo definiri non poteſt. Fortaſſis noluit adminiſtrare hunc ritum ipſe, ne dignitatem ſibi arrogare videretur, ſive quod munus docendi gravius eſſet; quam baptizandi. Non videntur diſcipuli omnes ad Ieſum accedentes ſacro baptismatis ritu initiaſſe, nec ſervaſſe hunc morem perpetuo.

3. Ἀφῆκε — Γαλιλαίαν) *Relicta Iudaea, rediit in Galilaeam;* ne ipſe aut diſcipuli iam comprehenderentur. (c. VIII, 1.) *Synedrii* enim auctoritas Hieroſolymis multum valebat. Ieſus igitur ei ſe ſubduxit, et ſeceſſit in Galilaeam, ubi minor religionis publicae cura fuit. Subduxit ſe autem periculo non metu mortis, ſed quia ſciebat, nondum adeſſe tempus moriendi, munere docendi adhuc per aliquot tempus eſſe fungendum. Miraculoſis

ſui ſervandi modis uti noluit, quia non ſui ſed aliorum hominum cauſſa a Patre acceperat facultatem patrandi miracula.

4. Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας) *Iosephus* Ant. XX, 6. 1. refert, morem fuiſſe Galilaeis, in diebus feſtis Hieroſolyma euntibus, per regionem Samariae iter facere. Et in Vita §. 52. *Omnino necesse erat*, (πάντως ἔδει) volentibus celeriter Hieroſolyma proficiſci, per eam (Samariam) tranſire; ſic enim tribus diebus e Galilaea Hieroſolyma pervenitur.

5. Εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας) i, e. *prope* urbem aliquam Samariticam, aut in ſuburbia. Cf. infra com. 8. 28. 30. λεγομένην Σιχὰρ) Alii codices habent Συχάρ. Variis nominibus iſta urbs appellata fuit. In V. T. eſt *Sichem*, in portione tribus Ephraim, *Iosuae* XX, 7. Sita fuit haec urbs ad montem *Garizim*, *Iud.* IX, 7. Poſtea vocata eſt Salem, More, Mabortha, et Neapolis. *Ioseph.* de B. I. IV, 8. 1. Hinc Samaritani, qui More incolebant, per contemtum vocabantur ὁ λαὸς ὁ μωρὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικίμοις. Porro quum Habac. II, 18. idolum vocetur מוֹרֶה שָׁקֶר, Iudaei occaſionem inde arripuerunt inflectendi vocem Sichem in *Sychar*, vel ex Ieſ. XXVIII, 1. 7. שִׁכּוֹרֵי אֶפְרָיִם. Hoc nomine, tum uſitato utitur Ioannes. Teſtatur etiam *Iosephus* Ant. XI, 8. 6. hanc urbem, (quae ibi vocatur *Sicima*,) fuiſſe aliquando μητρόπολιν Samariae, et incolas illius ſeriem generis ſui duxiſſe a Ioſepho, Iacobi filio. De odio Iudaeorum in Samaritanos res eſt nota. Reliquiae gentis Samaritanae in Palaeſtina et Aegypto hodie ſuperſunt. Memorabiles ſunt litterae Samaritano-

norum ad *Iosephum Scaligerum*, et Sichemitarum ad *Iobum Ludolfum.* Vid. Repert. Litterat. bibl. et orient. Tom. XIII. 257. ſqq. πλησίον τȣ̃ χωρίȣ — τῷ υἱῷ αὐτȣ̃) Gen. XLVIII, 22. χωρίον, *ager, villa, praedium.*

6. Πηγὴ τȣ̃ Ἰακώβ) Puteus eſt ſitus ad auſtrum ab urbe, ut notant locorum periti. A Iacobo effoſſum hunc puteum, ex ſacris ſcriptis non conſtabat, ſed vetere fama, ut alia multa. Hodie peregrinantibus adhuc oſtenditur, ut referunt itinerariorum ſcriptores, *Maundrell*, *Thompson* et alii. ὁ ȣ̃ν — τῇ πηγῇ) *Iesus igitur fatigatus ex itinere consedit ad eum fontem.* Κοπιᾷν ſignificatu neutrali eſt *fatigari, fatigatum esse.* Particula ȣ̃τως h. l. eſt plane *otiosa* et *illativa.* Noſtri dicunt: *So sezte er sich nieder.* Ita ſaepe *Iosephus*, e. g. Ant. V, 1. 26. et ib. VIII, 11. 1. ἐπεὶ σὲ μέγαν ἐκ μικρȣ̃ καὶ μηδὲν ὄντος ἐποίησα — ȣ̃τως σὲ πάλιν καθαιρήσω, *quia te magnum e parvo et de nihilo feci — te e medio tollam.* Ἐπὶ τῇ πηγῇ, *ad, iuxta puteum*, ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη) Cauſſa affertur, cur ad cibos ex urbe afferendos diſcipulos amandaverit Ieſus; (v. 3.) nam ordinaria prandii hora apud Iudaeos erat hora ſexta.

7. Γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας) *Mulier Samaritana*, Σαμαρεῖτις, ut mox loquitur *Joannes*, v. 9. nam ἐκ h. l. ponitur ut מ Hebraeum, ſignificans originem. Veniebat e proxima urbe. ἀντλῆσαι ὕδωρ) Cum hydria ſcilicet, ut moris erat; infra comm. 28.

8. Οἱ γὰρ μαθηταὶ — ἀγοράσωσι) *Emere* neceſſaria a Samaritanis licebat Iudaeis. Vid. comm. 9.

9. Ἰουδαῖος ὢν) Ex veſtitu haud dubie id colligi poterat. ὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις) *Non amice utuntur*, i. e. non eſt conſuetudo victus, eſus et potus Iudaeis cum Samaritis. *Emere* quidem neceſſaria licebat, non autem beneficium a Samarita ullum accipere. *Hieros. Avodah Zara*, fol. 44. 4. Tam atrox erat Iudaeorum in Samaritanos odium, ut eos ne ſalutare quidem permitterent, atque adeo nomen Samaritani inſtar convicii eſſet. Huius odii plures erant cauſſae; praecipua tamen ducta erat a cultu religioſo Samaritanorum quem inſtituerant in monte Garizim. Ceterum Samaritanorum alii *Cuthaei* erant, i. e. ex *Cutha* oriundi, quos כותיים vocant; alii Iudaei, qui ex Iudaeis ad illos defecerant. Hi fere Sicimam incolebant.

10. Εἰ ᾔδεις—ὕδωρ ζῶν) *Si divinum beneficium intelligeres, et quis sit, qui potum petiit, tu eum rogasses, et aquam vivam ab eo accepisses.* Ἡ δωρεὰ τȣ̃ Θεȣ̃, *beneficium divinum. Si intelligeres*, quantum hoc ſit beneficium — occaſio nempe, quam tibi nunc Deus praeſtat quantumvis Samaritidi. τίς ἐστιν) *Quis — quantusque;* ſc. Meſſiam eſſe, quem tu hic vides. Meſſiam videre et audire, maximum erat Dei beneficium. ὕδωρ ζῶν) *Aquam vivam*, i. e. ex *fonte salientem, perennem, Quellwasser.* Opponitur aquae in puteo, ex quo haurire volebat mulier: Nam puteus hic Iacobi fuiſſe videtur ciſterna, aqua pluviali repleta. Allegorice Ieſus intelligit doctrinam ſuam, quae eorum, qui veritatem et virtutem ſitiunt, apetitum ſatiare, quae animo vim ſuppeditare, eumque exhilarare atque beare poſſit. Sic enim ſolet Ieſus a re-

bus

bus corporeis venire ad *res morales.* *Targum* in Cantic. IV, 15. Occupantur *in verbis legis, quae comparantur puteo aquae viventis.* Unde patet, in usu fuisse eius generis *allegoriam.*

11. Κύριε — ζῶν) Mulier non intellexit fermonem Iesu. Videtur credidisse, esse eum virum magni nominis et honoris, a quo si gloriari possit, aquam ipsi (e puteo) haustam et impertitam fuisse, operae esse pretium. Itaque honorifice iam appellat: *Domine.* πόθεν ὖν — ζῶν;) *Unde igitur depromere possis aquam salientem?* Ex hoc puteo inquit mulier, non potest hauriri aqua viva, quia nonnisi aqua pluviali est repletus. Fac autem in profundo putei latere fontem vivum, haustrum tibi deest, quo ex hoc fonte haurire posses.

12. Μὴ σὺ — θρέμματα ἀυτῦ) *Num tu maior* (peritior) *et generis nostri auctore, qui nobis hunc puteum reliquit, ex quo ipse cum liberis et pecudibus bibit.* Μείζων, i. e. sapientior et peritior ad inveniendas meliores aquas circa hunc locum. Ἔδωκεν, reliquit effossum, monstravit posteris, tanquam quo nullum in his locis esset melior. καὶ ἀυτὸς — τὰ θρέμματα ἀυτῦ) Probat aquae et salubritatem et copiam.' θρέμματα ἀυτῦ, צאנו, *pecudes eius,* vel ut alii volunt, *domestici eius,* servi et ancillae; nam θρέμμα et τρέφω, *alumnos* proprie notat. De *domesticis* autem usurpari hanc vocem, multis probat *Kypkius* ad h. l.

13. Πᾶς ὁ πίνων — διψήσει πάλιν) *Quicunque hanc* (putei) *aquam bibit, rursus sitiet.* Non contemno pa-

triarcham illum; sed illam aquam cur tandem tanti facis? Nonne intelligis, me improprie sic loqui?

14. Ὃς δ' ἂν — εἰς τὸν αἰῶνα) *Qui autem biberit ex ea aqua, quam ei dabo, is nunquam sitim posthac sentiet.* Aqua viva, quam Iesus promittit, est eius doctrina. Doctrinae iucundae, salubres, ideo comparantur cum aquis, quia in Orientis regionibus rariores sunt fontes vivi, eamque ob caussam aquae vivae copia magni beneficii loco reputatur. Unde πίνειν ἐκ τοῦ ὕδατος τινὸς Rabbinis est, *esse discipulum alicuius docilem.* Sic *Targum* Ies. XII, 3. verba, *et haurietis aquas*, interpretatur: *et accipietis doctrinam cum gaudio.* Cf. Ies. LV, 1. Qui mea imbutus est doctrina, inquit Christus, is alios doctores haud desiderabit; fruetur eiusmodi bonis, quae animum reficiunt et beatum reddunt. Haec bona continentur notitia Dei salutari, animi tranquillitate, virtute integra, spe certa felicitatis aeternae etc. Hanc aquam *bibit*, qui doctrinam discit, ei convenienter vivit, et bona illa appetit, atque sibi acquirit. Is igitur, qui hoc facit, *nunquam posthac sitiet;* non indigebit alia institutione ad vitam tranquillam et beatam; possidebit potius eiusmodi bona, e quibus nascetur felicitas verissima et perfectissima. ἀλλὰ — εἰς ζωὴν αἰώνιον) *Sed aqua, quam dabo, fiet in eo fons scaturiens ad vitam aeternam;* fiet ei fons verae et aeternae felicitatis. Continuatur Allegoria. Sicuti qui fontem intus habeat, nunquam sitiret; ita qui hanc aquam (doctrinam meam) habuerit. Fruetur bonis copiosissimis, perpetuis et aeternis, quibus efficitur felicitas copiosissima et aeterna. Emphasis est in voce *saliet*:

solent

folent enim aquae falire ad altitudinem usque fuae originis. Eft etiam *Latinismus*; Latini enim *salientem aquam* dicunt.

16. Φώνησον τὸν ἄνδρα σȣ) *Arcesse maritum tuum.* Ἀνὴρ, maritus legitimus. Cur Iefus eius maritum adeffe voluerit, non poteft certo definiri. Fortaffis deeft aliquid in colloquio. Videtur tamen mulierem alia ratione a corporeis ad altiora erigere voluiffe, quia priorem fermonem non intellexerat.

18. Ὀυκ ἔςι σȣ ἀνὴρ) *Nondum est maritus tuus.* Ὀυκ, h. l. fignificare videtur *nondum*, (pro ȣ̓πω) ut Marc. X, 13. VII, 18. Deut. XX, 5. 6. 7. Videtur haec foemina olim quinque habuiffe maritos, legitimo thoro fibi iunctos; quibus defunctis fextus ille fucceffit, cui tum defponfata, fed nondum in domum deducta erat. Itaque ex his Iefu verbis non fequitur, hanc foeminam inhoneftam confuetudinem habuiffe cum fponfo.

19. Θεωρῶ ὅτι προΦήτης εἶ σὺ) *Intelligo te vatem esse.* Quia fcilicet mihi in memoriam revocas vitam meam, cui tamen nec tu, nec alius Iudaeorum interfuit. Prophetarum eft, abdita revelare. Ergo mulier quaeftionem ei proponit, velut inexplicabilem de loco modoque adorandi Deum, atque ab eo edoceri cupit.

20. Οἱ πατέρες — προσεκύνησαν) *Maiores nostri in hoc monte sacra publica fecerunt.* Προσκυνεῖν h. l. eft *sacra publica facere.* Nam Deum adorare precibus licebat ubique et Iudaeis et Samaritanis; fed diffenfus inter utramque gentem erat de loco ubi facra publica ef-

 fent

ſent facienda. Hoc ſenſu verbum προσκυνεῖν Alexandrini uſurparunt 4 Reg. XVII, 36. coll. 35. XVIII, 22. Quum mulier dicit: ἐν τούτῳ τῷ ὄρει, digitis monſtrat montem *Garizim*, ubi templum Sanbelletes ſtruxerat *Alexandri M.* temporibus; et quanquam id templum diruerat Hyrcanus, ſacra tamen ibidem eodem more fieri non deſierant. Cf. *Iosephi* Ant. XIII, c. 2. et 3. In codicibus Hebraicis Deut. XXVII, 4. legitur: erigetis lapides iſtos, quos ego praecipio vobis hodie, in monte *Ebal*; Samaritani habent pro Ebal, *Garizim*. Mulier defendit cultum Samaritanorum auctoritate maiorum. Per maiores intellexiſſe videtur Samaritana Abrahamum, Iſaacum et Iacobum. Hos enim Samaritani maiores ſuos iactaverunt. In illo monte Iacobus aram exſtruxit, et oblato ſacrificio Deum adoravit. Gen. XXII, 2. XXXIII, 20. Alii innui putant maiores Samaritanorum, qui in illo monte temporibus Manaſſis cultum religioſum conſtituerint. καὶ ὑμεῖς — προσκυνεῖν) Iterum intellige adorare oblatis victimis, aliisque ritibus publicis, quod uno tantum in loco, in eo nempe quem ſuo tempore deſignaturus eſſet ipſe, fieri Deus voluerat. Deut. XII, 14. 26. Cf. 1 Sam. VII. 1 Reg. IX, 3.

21. Πίστευσόν μοι) Quando me pro Propheta habes; in quo non falleris. ἔρχεται ὥρα — προσκυνήσετε) *Tempus veniet, quo neque in hoc loco, neque Hierosolymis sacra facietis Patri.* Ἔρχεται) Praeſens pro proxime futuro. Inſtat iam iam inſignis ſacrorum minus ingenuorum commutatio, ſublata legis illius auctoritate, quae neceſſitatem atque officium cultus certo loco adſtringendi in-

introduxerat. Mox intelligent homines, nec monte Garizim nec templo Hierofolymitano opus effe ad colendum verum Deum, omnium Patrem. τῷ πατρὶ) Tacite novi foederis fuavitatem innuit, quum Deum *patrem* vocat. Rom. VIII, 15. Gal. IV, 6.

22. Ὑμεῖς — Ἰεδαίων ἐςὶ) Eft modus loquendi plane fingularis, cuius vix extant exempla. Plerique interpretantur: *Vos*, Samaritani, *colitis, quem haud novistis; nos autem*, Iudaei, *quem novimus; nam e Iudaeis Messias vel ṣoter prodibit.* Henkius vero (in commentatione: *Ioannes Ap. apopth. Iesu interpres* p. 15. b.) mavult illud ὑμεῖς ad *Samaritanos et Iudaeos* fimul, ad utramque diffentientium a fe invicem gentium vel fectarum partem, ἡμεῖς ad ipfum dicentem, Iefum ac difcipulos referre, (cf. Io. III, 11.) five ad illos omnes, quos paullo poft ἀληθινὰς προσκυνητὰς vocat: *Utrimque vos erratis; neutri adhuc, quamdiu talia quidem disputatis, recte cognostis Deum; meae haec provinciae res est, iustam stabilire Dei notitiam, et multi iam sunt praeter me, qui eam teneant:* ὅτι ἡ σωτηρία ἐξ Ἰεδαίων, *nam e Iudaeis omnino proditura erat salus, vel salutifera rerum conversio.* Quae interpretatio omnino probanda effe videtur. τὸ ὃ alii etiam interpretes de Deo intelligi iubent. Alii fufpicantur pro ὃ legendum effe ἕ ἐκ, alii fubintelligunt κατὰ (καθ' ὃ), non fatis intelligenter colitis Deum. Vid. Bowyeri *coniect. in N. T.* ad h. l. ex verfione teutonica Schulzii. Lipf. 1774.

23. Ἀλλ' ἔρχεται — ἀληθείᾳ) *Verum tempus erit, et iam nunc adest, quo veri cultores patrem animo*

et integra mente (integerrimo animo) *sint adoraturi.* Νῦν significat tempus de proximo imminens, quasi dicat: *erit, imo iamiam erit;* Ἀλλὰ refer ad id, quod praecessit, de adoratione neutri templo adstringenda. Ostendit Christus, lites de loco, ubi Deus publice colendus esset, nullius esse momenti.* Non *locum* tantum, sed et colendi *modum* mutandum esse. οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταί) *perfectiores, digniores* adoratores. Sic ἀλήθεια haud raro etiam in *Clementis Al.* et *Originis* scriptis, ex usu Platonicorum. Intelliguntur igitur cultores Dei, qui non faciunt sacra vel in templo Hierosolymitano, vel in monte Garizim, sed qui Deum colunt modo perfectiori. Προσκυνεῖν autem nunc non amplius de publico cultu dicitur, sed de eo, qui proprie est cultus. ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ) *Non externis ritibus, sed animo, mente integra et pura.* Πνεῦμα, *animus, mens.* Ἐν πνεύματι, i. e. πνευματικῶς, atque sic demum ἀληθῶς, ita, ut nobis firmiter persuadeamus, pios animi sensus et verae virtutis studium praecipue placere Deo, vel: ἐν πνέυματι ἀληθινῷ. τοιούτους ζητεῖ) *Tales summe amat et desiderat;* ἀσπάζεται, ut dixit *Philo.*

24. Πνεῦμα ὁ Θεὸς) Inversa propositio, pro: ὁ Θεὸς ἐστι πνεῦμα; *Spiritus,* ab omni compositione, materia ac corpore, vel subtilissimo, liber; vel potius: *Deus est mens perfectissima, potentissima, omniscia, sapientissima, optima.* Notio enim simplicitatis *metaphysica,* quamvis in se vera, ignota erat illius temporis hominibus, nec cadit in homines indoctos ei intelligentiam vulgi. Locum tamen habet in scriptoribus sacris notio popularis,

(Luc.

(Luc. XXIV, 37—39.) et notio *τȣ̃ ἀοράτȣ, τȣ̃ ἀσωμάτȣ.* *Spiritum* et *spirituale*, ſi in ſacris literis de Deo legatur, non ſubtiliter dici, ſed *variis modis naturam perfectionemque divinam* exprimere, multis docet Morus, in differt. *de Deo, spiritu, ad popularem intelligentiam accommodate describendo.* Vid. eius diſſertatt. theol. et philolog. p. 328. ſqq. Καὶ τȣ̃ς — δεῖ προσκυνεῖν) *Vult igitur a suis mente et integro animo, et sic vere coli.* Duplici ſenſu vocabulum *πνεῦμα* ſumitur, hoc commate. Deus eſt *πνεῦμα*, i. e. *ἀσώματος.* Eum colere debemus *ἐν πνεύματι*, i. e. *τῷ νῷ*, *mente τῷ ἐν ἡμῖν ἀσωμάτῳ*, non ablutione et ornatu corporis, non ſacrificiis et externis ritibus, ut Iudaei et Samaritani ſolebant. Hic enim erat imperfectus, non verus et perfectior cultus. Cf. Rom. XII, 1. *Mente* autem colimus Deum, mentem, naturam intelligentem, dum menti noſtrae inſunt rectae ſententiae de Deo, creante, conſervante aliudque beneficium per religionem libere tribuente, idemque recta iudicia de nobis ipſis, qui ſimus, cur ſimus, quid agendum, quo tendendum ſit; dum porro his ſententiis et iudiciis congruos ſenſus erga Deum, nos et alios ſumimus, hisque convenienter agimus. Has tales ſententias ubique colligere, ac inde ortos ſenſus ubique exprimere poſſumus, nec neceſſe eſt per Dei hominisque naturam, ut eos per adſpectabilia ſigna expromamus. Deus enim eſt omniſcius, ideoque ei omnium hominum recti ſenſus, recte facta, et horum cum illis nexus patent. Sic oſtendit Ieſus, non eſſe, quod mulier ſe de veteri illa controverſia torqueat, quum brevi ceſſaturum ſit omnino id privilegium, de quo certabatur.

25. Οἶδα, ὅτι Μεσσίας ἔρχεται) Quum Samaritae libros tantum Mofis habúerint pro facris, videtur praecipue refpicere Deut. XVIII, 15. fed et *traditionem.* Locum Gen. XLIX, 10. hodierni Samaritani non explicant de Meffia, ut patet ex eorum Commentariis, qui in Bibliothecis latent. Vid. *Michaelis* ad h. l. ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα) *Omnia nos docebit. Maimónides* tr. de Regibus: Tunc (quum Meffias venerit) res occultae et profundae apertae erunt omnibus. Ad hunc Meffiam, inquit mulier, difceptationem noftram deferemus. Videntur igitur Samaritani eo tempore multo rectius de Meffia ftatuiffe, quam Iudaei ipfi; exfpectabant enim ab eo bona fpiritualia, cuiusmodi erat uberior rerum divinarum fcientia.

26. Ἐγώ εἰμι) *ego is sum*, ut infra XVIII, 5. Bene *Bengelius* obfervat: Nusquam directus ipfis difcipulis de fe dixit.

27. Ἐπὶ τούτῳ) fc. τῷ πράγματι, ῥήματι. *Dum loquitur Iesus*, ut Syrus interpretatur. ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει) Solent Rabbini praecipere, non fas effe doctori cum muliere folum loqui, e. g. *Ioma* f. 240. 2. *Ne colloquatur quis cum femina in platea, imo nec cum propria uxore.* Plura loca *Wetstenius* laudat. Fortaffis autem difcipuli mirati funt, quod Chriftus loqueretur cum femina paupercula, vel, ut vifum eft aliis, cum Samaritide, quod tum nefas duxiffent difcipuli ex fententia Iudaeorum. Accedit, quod difcipuli non poterant coniicere fermonis materiam. Nam Iefus nihil nifi coeleftia folitus eft loqui, quorum difcendorum avidam effe Samaritidem credere non poterant. οὐδεὶς μέντοι εἶπε)

Re-

Reverentia vetabat esse curiosos. τὶ ζητεῖς;) *Quid ab ea poscis?* cibum an potum?

28. Ἀφῆκεν ἐν τὴν ὑδρίαν) Ostenditur animus accensus rerum divinarum studio ita, ut id ipsum oblivisceretur, ob quod venerat. λέγει τοῖς ἀνθρώποις, incolis, hominibus, qui ei obviam erant; ut in vita communi loqui solemus.

29. Πάντα ὅσα ἐποίησα) Vitae meae seriem, quam scire humanitus non potuit. De praecipua parte haec intelligenda esse, in promtu est.

30. Ἤρχοντο) sc. paulo post, aliquo tempore interiecto.

31. Ἐν τῷ μεταξὺ, sc. χρόνῳ, *interea.* Ἠρώτων — φάγε) *Rogarunt discipuli magistrum, ut cibis vesceretur.* Ἐρωτᾷν pro *rogare* passim occurrit, ut c. IV, 40. 47. XVI, 19.

32. Ἐγὼ — ἐκ οἴδατε) *Sunt mihi alimenta vobis ignota, quibus nunc fruor.* ἔχω φαγεῖν, edendum habeo ut ἔχοντα λαλῆσαι, *qui habebat, quid dicendum,* Act. XXIII, 18. *Animi cibo vescor;* magna voluptate fruor ex eo negotio, quod vos ignoratis, et nihil curatis, ἣν ὑμεῖς ἐκ οἴδατε. Sic *Cic.* Tusc. V. 23. Mens (Archimedis) rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione sollertiae — qui unus suavissimus pastus animorum. *Plaut.* Cistellar. IV. 2. 54. Istuc mihi cibus est, quod fabulare.

33. Μήτις) An quis ex urbe, nobis inscciis? Hoc ideo dicunt, quia mirantur differri prandium.

34.

34. Ἐμὸν — τȣ̃ πέμψαντός με) *Mihi suavissimus cibus est, morem gerere voluntati eius qui me misit.* Huius obſequio non minus exſatior quam ſtomachus cibo. Tanta ſe cum voluptate peragendis Dei mandatis intentum eſſe, dicit Ieſus, ut cibi potusque ſe capiat oblivio. καὶ τελειώσω αὐτȣ̃ τὸ ἔργον) *Atque negotium ab eo mihi demandatum perficiam.* Quidam *Futurum* interpretantur, ſed videtur ſimplicior conſtructio per ἵνα. Ἔργον Θεȣ̃ vocat Chriſtus negotium ſibi a Deo demandatum. Hoc quidem loco intelligitur negotium *docendi.* Cauſſa enim, cur nunc cibum capere recuſaret, haec erat, ne cum Samaritanis mox adventuris colloqui, eosque docere impediretur.

35. Οὐχ ὑμεῖς — ἔρχεται;) Quae ſequuntur, ea cohaerent cum proxime antecedentibus. Dixerat nempe Ieſus, nihil ſibi iucundius eſſe negotio docendi a Patre ſibi demandato. Nunc exemplo ſuo diſcipulos ad ſimile ſtudium excitat, et quo eos alacriores redderet, amoeniſſimos laborum fructus iis ob oculos ponit. Comparat autem laborem docendi cum *semente*, et praemia laborum cum *messe.* Quare ſic exorditur: *Vos dicitis post quatuor menses instare messem.* Poſſunt haec verba ita accipi, ut tum, quum Ieſus haec diceret, quatuor menſes fuerint ad meſſem. Poſſunt etiam poſita eſſe pro: λέγȣσι, *vulgo dicunt*, ut ſenſus ſit: *Vulgo dicitur, inter sementem et messem esse intervallum mensium quatuor.* In noſtris quidem regionibus intervallum inter ſementem et meſſem eſt menſium ſex; ſed in Orientis regionibus tantum menſium quatuor. Vid. Michaelis ad h. l.

Quid-

Quidquid fit, hoc certum eft, Chriftum haec ideo dixiffe, quia fuum et difcipulorum laborem cum femente, praemia autem laborum cum meffe comparare voluit. Sicut agricola laborum moleftias lenire folet fpe praemiorum proxime futurorum, ita, inquit Iefus, nos etiam fpe praemiorum alacres in gerendis rebus noftris effe oportet. *Ἰδὲ — θερισμὸν ἤδη*) *Ego vero vobis dico: adspicite agros, ut iam ad messem flavescant.* Quae hic dicuntur de *agris ad messem flavescentibus*, non poffe accipi proprie, in promtu eft; nam antea dictum erat, poft quatuor menfes inftare meffem. Ergo *agri* vel potius *segetes agrorum* erunt homines tum temporis viventes, inprimis vero Iudaei et Samaritani, *messis* autem, converfio hominum ad religionem. Videbat nempe Iefus Samaritanos a muliere evocatos ex urbe adventantes, comm. 30. Hos digitis monftrans difcipulis, dicit: Confiderate quaefo hanc turbam adventantium ad nos. *Iam nunc* fpes eft largae meffis. Multi horum olim doctrinam meam amplectentur etc. Quod hic de agris dicitur, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν, id Latinis eft *albescere*, *flavescere*. *Ovid.* Faft. V. 357. An quia maturis *albescit* meffis ariftis? *Virgil.* Eccl. IV. 28. Molli paulatim *flavescet* campus arifta. *Servius*: *albescet.* Praedicatio Evangelii comparatur iactui fementis; converfio vero hominum meffi. Matth. IX, 37. XIII. 3. etc. Vid. inprimis Marc. IV, 27.

39. Ὁ θερίζων — αἰώνιον) *Messor praemium accipit, dum colligit fructum ad felicitatem aeternam.* Καὶ ante ὁ θερίζων, deeft in nonnullis codicibus; omittitur etiam ab *Origine* et *Cyrillo.* Mifcetur ἀπόδοσις com-

pa-

parationi, ut Luc. IX, 62. et alibi ſaepe. Nam plena oratio eſſet: *Sicut messor mercedem accipit: ita et vos, Apostoli mei, hoc praemium reportabitis, ut* (per doctrinam meam) *homines perducatis ad felicitatem aeternam.* Quod in comparatione eſt συνάγειν καρπὸν, *colligere fruges*, id in apodoſi eſt homines perducere ad religionem, cuius finis eſt aeterna ſalus. ἵνα — ὁ θερίζων) *Ita et sator et messor pariter gaudebunt.* Sator eſt Chriſtus, qui ſemen doctrinae primus ſparſit. Meſſores ſunt Apoſtoli, qui perfecerunt quod Ieſus multo labore inchoaverat. Cf. v. 38.

37. Ἐν γὰρ — ἀληθινὸς) *Nam et hic illud proverbium applicari potest.* Ἐν τούτῳ ſc. πράγματι. Ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινὸς, *Dictum illud vetus locum habet.* Ita et Latini loquuntur. *Ter.* Eun. IV, 5. 6. *Verbum hercle hoc verum est* etc. ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων) *Alius serit, alius metit.* Proverbium, quod et apud Graecos obtinuiſſe notatum eſt. *Aristoph.* Equit. 391. τ' ἀλλότριον ἀμῶν θέρος, *alienam metens segetem.* Proverbium hoc de ſe etiam verum eſſe, Chriſtus ſtatim comm. ſeq. oſtendit.

38. Ἐγὼ — κεκοπιάκατε) *Ego vos iam mitto in messem, quae sine vestro labore succreverat.* Κοπιᾷν h. l. eſt *agrum colere, arare, serere.* His verbis eos magis excitat. Facilius enim fructus colliguntur, quam ſeruntur. ἄλλοι κεκοπιάκασι) *Aliorum* (meo et Ioannis) *multo labore semen iactum est.* εἰς τὸν κόπον αὐτῶν) i. e. *in arvum ab ipsis laboratum.* Antecedens pro conſequente. Quomodo apud Poëtam: *Sata laeta, boumque labores.* 2 Cor. X, 15. Vult Chriſtus dicere: Ego ſeminavi, primus,

mus docui, nullum laborem fubterfugi, vos iam operarios ad metendum conduxi, ut mecum gaudeatis. Chriftus fementem fecerat fundamenta religionis et ecclefiae in his terris ponendo; neque tamen metebat, i. e. non videbat, dum in his terris viveret, fructus laboris; non videbat ecclefiam in ipfa Iudaea, multo minus latam propagationem doctrinae fuae extra Palaeftinam. Sed haec omnia videbant Apoftoli, qui miffi a Chrifto metebant fructus, quos non confeverant.

39. Ἐκ δὲ — σαμαρειτῶν) *Multi Samaritae ex illa urbe habuerunt eum pro Messia.* Nam hoc eft noftro loco: πιςέυειν ἐις Ἰησȣν. Alia multa de ratione muneris eius ignorabant. Ὁ λόγος τῆς γυναικὸς, *sermo mulieris*, i. e. eius narratio.

40. Μεῖναι παρ' ἀυτοῖς) *Ut apud se diverteret.* καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας) Non plus biduo illis indulfit, ut rem temperaret, ne aut Samaritas difcendi avidos contemnere, aut Iudaeis praeferre videretur. Difcipulis antehac vetuerat morari in Samaritanis oppidis, fed ad tempus. Ipfe nulla lege eos adire vetabatur.

41. Διὰ τὸν λόγον ἀυτȣ) *Propter institutionem ipsius.* Sine miraculis, quod magnam in Samaritis docilitatem monftrat, praefagium eius, quod a gentibus erat expectandum. Iudaei ne miraculis quidem credebant.

42. Ὀυκ ἔτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν) i. e. *non tam ob fermonem tuum, narrationem tuam;* loquendi genere et in aliis et in his maxime fcriptoribus ufitato. καὶ ὄιδαμεν) ex rebus falubribus auditis. ὁ σωτὴρ τȣ κόσμȣ) Mef-

Messiam esse Servatorem τῦ κόσμυ, humani generis, Samaritani fatentur; rectius quam Iudaei, qui Messiam tantum suae gentis Servatorem fore sperabant.

43. Εἰς τὴν Γαλιλαίαν) Sed non abiit in oppidum *Nazareth* seu in πατρίδα, Luc. IV, 16. Vel: abiit *in agrum Galilaeae*, non in oppida, sicut vox Ἰυδαία sumitur supra c. III. 22.

44. Αὐτὸς γὰρ Ἰησῦς ἐμαρτύρησεν — ὐκ ἔχει) *Ipse enim Iesus dicere solebat, nullum prophetam in patria honorari.* Ratio in his verbis redditur, cur Iesus in reliquam Galilaeam, non vero Nazaretham, urbem patriam profectus sit. Ideo nempe Nazaretham non ivit, quod ibi se contemni sciret, ob memoriam humilis educationis; sicut ipse interdum praedicare solebat. Ἡ πατρὶς, *patria urbs*, ut fere semper in N. T. non *regio natalis.* Illud ἐμαρτύρησε non habet certi temporis notam: itaque nihil obstat, quo minus id post aliquanto, imo saepius Christus dixerit. Matth. XIII, 57. Marc. VI, 4.

45. Ἐδέξαντο) *Hospitaliter, benigne exceperunt.* Neque enim tantum illis testimonium redditur, quantum Samaritis. πάντα ἑωρακότες) Tardiores Samaritis, qui, nullis conspectis miraculis, fidem ei adhibuerant.

47. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς) Repetenda est ἀπὸ τῦ κοινῦ vocula ὅπυ, hoc sensu: *ubi ex aqua vinum fecerat, et ubi regius ille Capernaumo ad Iesum quaerendum profectus, tum forte aderat.* Βασιλικὸς non denotat eum, qui e *familia regia oriundus*, sed tantum, qui *in famulitio et ministerio Regis sit, aulicum.* Apud Iosephum

Iofephum certe, ubi fexcenties haec vox occurrit, nunquam aliter ufurpatur, e. g. Ant. XVII, 10. 3. τῶν βασιλικῶν τὸ πλεῖστον ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτὰς. *Maxima pars militum regiorum ad eos (Iudaeos sc.) se conferunt.* De vita Iofephi §. 72. προσεκαλέμην τὰς βασιλικὰς εἰς μάχην. Plura loca habet *Krebsius. Si Iosephus,* (notante eodem Viro doctiffimo,) *e familia regia oriundos* indicare vult, aliis vocibus utitur, e. g. De B. Iud. II, 5. 3. οἱ τῦ βασιλέως συγγενεῖς, *Regis cognati*, et προσήκοντες Ἡρώδῃ κατὰ γένος, *consanguinei Herodis*, nunquam autem iidem βασιλικοὶ a Iofepho vocantur. Βασιλικὸς igitur h. l. eft *regius minister*, et quidem, ut plurimi putant Regis, vel tetrarchae Herodis. Quoniam vero Capernaumi habitaffe dicitur, probabile eft *Michaeli*, hominem hunc fuiffe in famulitio imperatoris Romani; nam is Graecis dicebatur βασιλεύς, vel Βασιλικὸς fuiffe nomen proprium viri; quae pofterior fententia locum habere non poteft, quum v. 49. articulus ὁ proponatur. ἐν Καπερναὸμ) Sive hoc ad patrem, five ad filium referas, five ad utrumque, omnino tenendum eft, hunc regium miniftrum non in Cana, fed Capernaumi habitaffe, unde mox ipfi famuli occurrunt.

47. Ἠρώτα) *Rogabat.* Itaque declarat hac fiducia rogandi, fe id iam firmiter ftatuere, quod Iefus hoc efficere poffet et vellet. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν) *Proximus erat morti*, ut vertit Syrus. Eft autem ἤμελλε Attico augmento; nam commune eft ἔμελλε.

48. Ἐὰν σημεῖα — πιστεύσητε) Videtur Chriftus hoc ideo dixiffe, quod fortaffis crederet homo, eum praefentem quidem, non vero abfentem fanare poffe aegrotos.

Sic verbum ἴδητε pronunciandum esset cum accentu. *Storrius* (in dissert. exeget. p. 83.) vertit: Nisi miracula *iamiam* videritis, non credetis (ea, Luc. VI, 29.) non prius creditis miracula, quam oculis ea videritis, non creditis nisi visa; aut, si verbum πιςέυειν simpliciter accipere malis: non *mihi* confideris ante quam *videritis* miracula. Fortassis etiam hoc voluit dicere Iesus: Vos precibus a Deo expetere potestis sanitatem, et credere eum vos esse exauditurum. Hoc autem non facitis, sed miracula expetitis. Denique, quod praefero, sensus esse potest: Nisi vidissetis miracula (Hierosolymis a me facta) non crederetis. Contemserant nempe Galilaei Iesum primo docentem, v. 44. Quum autem miracula, quae in Iudaea fecerat, conspexissent, v. 45. maiorem opinionem de eo concipere coeperunt.

50. 51. Πορέυȣ) quod Iudaei dicunt, *Vade in pace*, i. e. *bono animo esto.* ζῇ) sc. ἀπὸ τȣ̃ νόσȣ τȣ́τȣ, *valet;* locutione Hebraeis usitatissima. Ἀπήντησαν ἀυτῷ) In itinere Cana Capernaumum.

52. Τὴν ὥραν) Ut intelligeret, an congrueret in id tempus, quo Christus ipsum bono animo esse iusserat. κομψότερον ἔσχε) *meliuscule se habuit.* *Hesychius:* κομψότερον, βελτιώτερον, ἐλαφρότερον. Cf. *Arrian. Epictet.* III, 10. κομψῶς ἔχεις. ἀφῆκεν ἀυτὸν ὁ πυρετὸς) Non paullatim revaluit, sed subito eum reliquit febris.

53. Ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ) Sc. *id factum sit*: ac proinde non scientiam tantum eius, sed et potentiam agnoscit. ἐπίστευσεν ἀυτὸς) ipse eum pro Messia habuit.

54.

54. Τȣ̃το πάλιν δεύτερον) Refer ad id quod ſequitur: ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰȣδαίας ἐις τὴν Γαλιλαίαν. Nam Hierofolymis plura fecerat.

CAP. V.

1. Μετὰ — ἱεροσόλυμα) *Post haec, quum festum Iudaeorum celebraretur, profectus est Iesus Hierosolyma.* Quis hic dies feſtus fuerit, de eo inter doctos non convenit. *Irenaeus* L. II, c. 39. paſchale hoc feſtum ait. Hoc nomine deſignatur Paſcha Matth. XXVI, 5. Abeſt quidem articulus ἡ in Editionibus, ſed habent codices nonnulli; et ἑορτὴ ſine articulo, paſcha ſignificans, reperitur Marc. XV, 6. Luc. XXIII, 17. Sed obſtare videtur c. VI, 4. ubi iterum Paſcha appropinquaſſe dicitur; non autem eſt veriſimile res integro anno geſtas uno cap. V. eſſe comprehenſas. Quapropter alii h. l. intelligunt aut Pentecoſten, aut feſtum Purim.

2. Ἔστι δὲ — ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα) *Sunt autem Hierosolymis ad portam oviariam thermae.* Magna eſt hic et in ſequentibus lectionis varietas. Verſiones quaedam et veteres Doctores nonnulli hic, omiſſis vocibus ἐπὶ τῇ, legunt προβατικὴ κολυμβήθρα, in nominandi caſu, atque adeo vocem προβατικὴ non ad loci deſignationem, *portam* ſcilicet *oviariam*, ubi fuerint illae thermae, ſed ad deſcriptionem earum referunt. In editionibus nonnullis impreſſis legitur: ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, in *dandi* caſu. Ex communiori ſententia κολυμβήθρα rectius ſumitur caſu non tertio, ſed primo, et προβατικῇ ſuppletur πύλῃ, ut ſit ſenſus: *Est autem apud*

portam oviariam balneum. Oviaria, vel *probatica* dicebatur haec porta, propter forum ovium, tum quoque, quia oves per eam portam ad templum deductae ſunt. Memoratur Nehem. III, 1. 12. et XII, 11. 16. Κολυμβήθρα proprie eſt *piscina* a *κολυμβᾷν natare*; ſed h. l. piſcina vocatur catachreſtice, (ut Grotius interpretatur,) *lavacrum*, vel aedificium ſuper thermas, ſeu aquas medicata exſtructum, ubi homines ſe lavant. Habuit enim quinque porticus, adeoque non tam pecudibus, quam hominibus lavandis adhita eſt haec *κολυμβήθρα*. Veroſimilis eſt eorum ſententia, qui *thermas*, ſive aquas medicatas fuiſſe exiſtimant, quae ex voluntate Dei vim ſuam nonniſi ſtatis temporibus exſeruerint. *ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ*) *Ἑβραϊστὶ* accipiendum eſſe de dialecto Syro-Chaldaica, ea aetate Hieroſolymis recepta, vix eſt quod moneamus. Syrus exprimit בית חסדא, domus beneficentiae, et *Nosocomium* videtur intellexiſſe. *Wagenseilius* in Notis ad *Sota* p. 308. cum *Calvino*, *Gomaro* aliisque autumat aquas illas fuiſſe eas, quibus Sacerdotes manus ſuas pedesque aut *victimas* abluerent, et quae e labro aeneo quotidie evacuabantur, ex templo manantes, et hinc in urbe alicubi ſtagnantes. Praeterea *Adrianus Relandus* in Palaeſtina (p. 857.) ſuſpicatur, *aquas, quae lavandis victimis inservierunt, in conclavi lavantium, collectas fuisse certo loco, et illa pro sanctis habitas, adeoque salubribus.* Non alienus eſt ab hac ſententia *Michaelis*, qui hoc *balneum animale* fuiſſe ſuſpicatur, ea *Richteri* diſſertationem *de balneo animali* (in eius *quatuor dissertatt. medicis, in usum theologorum et philologorum seorsim editis*, Goettingae 1775.) laudat. In

La-

Latinis antiquis libris legitur *Betzetha* et *Belzetha*, forsan ex Iosepho, cuius loca vero huc non pertinere videntur. De B. I. Lib. V, c. 4. §. 2. II, §. 15. V, 8. 1. etc. Ubi locorum hoc balneum fuerit, vix ac ne vix quidem definiri poterit. Nec in *Iosepho*, nec in aliis scriptoribus Iudaeorum huius lavacri fit mentio. Cui coniecturas nosse volupe est, adeat *Michaelem* ad h. l. Hodienum ostenditur piscina Bethesda ad Septentrionem templi, contigua areae templi et portae Stephani, teste *Maundrello* p. 106. An vero sit illa piscina, cuius Ioannes meminit, id valde incertum, et ne credibile quidem est. Πέντε ςοὰς ἔχουσα, *quinque habens porticus* aut οἴκους, in quibus delitescerent aegroti, commotionem aquarum exspectantes.

3. 4. Ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν) *expectantium aquae commotionem.* Haec aquarum commotio est haud obscurum indicium *thermarum*; fuisse autem thermas Hierosolymis, ostendit Ligthfootus, in Chorographia Matthaeo praemissa, Cap. LXXIV. Ceterum locus hic (v. 3. 4.) ἐκδεχομένων — νοσήματι varie legitur. A codicibus nonnullis totus abest, *asteriscis* notatur in tribus codicibus; *obelo* notatur in duobus, abest a MS. *coptico* et *armeno*, a codice *latino brixiensi* et duobus aliis; in Syra posteriore est partim asteriscus, partim obelus. Semlerus itaque putat esse hunc Versum ex additamento eorum, qui aquarum medicarum miraculum exornare studuissent. *Millius* nominatim ex Evangelio secundum Hebraeos huc relatum putat. Certe antiquissima est huius commatis lectio; *Tertullianus* enim in Lib. de Baptismo diserte huius loci meminit; sed haec ex sua sententia ad-

didiſſe videtur: non enim totum locum inſeruit ſuo libro, ſed ſimpliciter dicit, lacum ibi fuiſſe, qui per angelum vim ſalubrem accepiſſet. Vid. b. Mori *recitationes in Ev. Ioannis* ad h. l. Si locus eſt genuinus, ſenſus non eſſe poteſt, conſpectum eſſe corporeis oculis angelum; ſed locutus eſt Ioannes ſic, quod perſuaſum eſſet Iudaeis, talia a Deo non niſi per angelos agi; ſi enim oculis conſpectus eſſet angelus, Sadducaei vix potuiſſent negare angelorum exiſtentiam. Iudaei ad poteſtates inconſpicuas, i. e. ad angelos omnia referre ſolebant, etiam quae ex cauſſis naturalibus oriuntur. *Vajikra* R. VI. in Exod. XXIV, 5. *Schekalim* Hier. V, 5. *Ioannes* autem cum vulgo loquitur. κατὰ καιρὸν) Rom. V, 6. opponitur παρὰ καιρὸν Hebr. XI, 11. Denotat igitur *in tempore, opportune, certo tempore* circa paſcha, ut Veteres crediderunt. Eſt et hoc multarum thermarum, ut vim ſuam non niſi ſtatis temporibus exſerant. Quodſi medica illa vis huius aquae repetenda erat a viſceribus victimarum, quae, ut quotidie, ita inprimis tempore feſto in ea lota, hanc virtutem in eam effundere valuerint, quam ſententiam *Henr. Hammondus* praeeuntibus veteribus nonnullis, a *Theophylacto* laudatis, probavit, i. e. ſi balneum fuit animale, ratio reddi poteſt, cur illa vis κατὰ καιρὸν, inprimis circa Paſcha ſe exſeruerit, nam in feſto Paſchali ingens copia pecudum mactabatur, teſte *Iosepho* de B. Iud. Lib. VI, 9. 2. Vid. *Michaelis* ad h. l. p. 52. κατέβαινεν ἐν τῇ κολ.) i. e. εἰς τὴν κολυμβήθραν. Pro κατέβαινεν pauci codices et verſio quoque Aethiopica habent ἐλέετο. ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ) *Aquas commovit.* Angelo tribuitur, quod ex cauſſis naturalibus oriebatur. Fontium medicatorum

torum vis maxime tum ſe exſerit, quum aqua ebullit, aut quum bullae e venis ſubterraneis protruduntur. ὁ ἐν πρῶτος — νοσήματι) *Qui igitur primus post turbationem aquae se immisit, is sanitatem recuperavit, quocunque detinebatur morbo.* Intellige, non ſubito, ſed poſt aliquot tempus convaluiſſe huiusmodi aegrotos. Diſtinguunt Medici, inprimis *Hippocrates* (de morbo ſacro, de morbis mulierum, de morbis epidemicis Lib. V. et alibi) inter ἔχεσθαι νόσῳ, et κατέχεσθαι. Per prius morbos incipientes, et quaſi inſtabiles, per poſterius vero contumaces et chronicos indicant. Sic latini diſtinguunt inter *morbo corripi*, et *obsideri*. Itaque h. l. intelliguntur aegroti, morbis chronicis laborantes.

5. Ἦν δὲ — ἀσθενείᾳ) *Ibi versabatur tum homo, qui per duodequadraginta annos morbo laboraverat.* Ἐκεῖ pertinet ad ἦν, non vero iungitur cum ſequentibus, quaſi iſto in loco et porticu exſpectaverit annos XXXVIII, ſed tot annos laboraverat morbo. Ἔχειν, ſi de tempore dicitur, ſignificat *agere, transigere.*

6. Κατακείμενον) *Iacentem,* quod ſe movere nequiret. ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει) Supple τῦ ἀσθενήματος, *eam diu aegrotasse.* θέλεις) ſc. licet ſit *Sabbatum*, ut Lightfootus iam ſupplevit. Cf. comm. 9.

7. Κύριε, ἄνθρωπον — κολυμβήθραν) *Domine, neminem habeo, qui, quando aqua fuerit commota, me in eam demittat.* Βάλλειν h. l. eſt *demittere.* Tacite plus reſpondet, quam ſi expreſſe reſpondiſſet, quaſi dicat: imo hoc unicum ago, ut ſaner, ſed neminem invenio, qui mei miſereatur. Ad morbum accedebat inopia, ut

nec comitem fibi comparare poffet. ἐν ᾧ δὲ) *Simul ac.* Subauditur χρόνῳ. Sic *Plato* in Convivio: ἐν ᾧ δ' ἂν ἐγὼ λέγω.

8. Ἆρον τὸν κράββατόν σε) *Aufer lectum tuum.* Κράββατος eft lectus humilior et vilior, loris fubtentus, unum hominem tantum capiens. Mos erat *Christi* ut peracto miraculo, aliquid teftimonii cauffa imperaret. Idem hic fecit. *Tollere* lectulum die fabbati, ex recepta Iudaeorum opinione, non licebat. Sed Chriftus pro imperio hic egit, ut Dominus Sabbati. Matth. XII, 8. Marc. III, 28. Hoc teftimonio divinae potentiae fabbatum fanctificabatur, non profanabatur.

9. Καὶ εὐθέως — περιεπάτει) *Statimque ita convaluit homo, ut, lectulo suo sublato, incedere posset.* Περιπατεῖν non eft *abire domum*, fed *ambulare*, *incedere.* ἦν δὲ — ἡμέρα) His verbis tranfitus fit ad fequentia.

10. Ἰεδαῖοι) Ex primoribus, ut et infra comm. 15. ἐκ ἔξεςί σοι ἆραι τὸν κράββατον) Αἴρειν h. l. eft *portare.* Hoc dixerunt more fuo cavillantes circa ritus. Sed recepta erat apud eos fententia, ad imperium prophetae poffe violari Sabbatum exemplo eorum, qui ad Iofuae imperium Sabbato Ierichuntem oppugnaverunt. Sanhedrin fol. 90. 1. *Dixit R. Abhu, dixisse Ioannem: Omnino si tibi dixerit propheta, transgredere verba legis, audi illum, excepta idololatria* etc. Ad hanc magiftrorum fententiam homo fanatus tacite provocare videtur comm. feq.

13. Ὁ γὰρ Ἰησὲς ἐξένευσεν) *Iesus inde declinaverat, sive deflexerat, secesserat,* quod multitudo hominum

num illo in loco eſſet. Ἐξένευσεν non derivandum ab ἐκνένειν, ſed potius ab ἐκνεῖν, cuius prima et propria ſignificatio eſt *enatare*; deinde eſt etiam *ex malis emergere, instantique periculo liberari*: tertius denique ſignificatus, isque huic loco conveniens, hic eſt, ut ſimpliciter *abire, secedere* denotet. Sic *Ioseph.* Ant. VII, 4. 2. ὁ Δαυΐδης—ἐκνεύσας εἰς τι χωρίον, *Davides quum in agrum quendam secessisset.* Notat tamen doctiſſimus *Loesnerus*, νένειν etiam et ἀνακάμπτειν eadem notione poni, e. g. *Philo* L. III. de vita Moſis p. 666. C. 690. E. ὄχλȣ ὄντος ἐν τῷ τόπῳ) *Quia magna ibi erat populi turba.* Nolebat Dominus ſe plauſu vulgi excipi, quemadmodum eundem alia vice, facto ſeceſſu, evitabat, Io. VI, 15. Fortaſſe etiam turbas et diſſenſiones inter praeſentes exorituras praevertere voluit.

14. Μετὰ ταῦτα) incertum, an aliquot dies poſt; de eodem die vix videtur poſſe intelligi. μηκέτι ἁμάρτανε) ſc. iſto modo tam indigno et inſigni; apud Iudaeos enim ἁμαρτάνειν fere de peccato eminenti ſumitur, ut c. VIII, 11. χεῖρόν τι) Inſanabilis morbus, aut moriendi quaedam foeda neceſſitas. His verbis Ieſus homini in memoriam revocare voluit peccata, quibus hunc morbum ſibi contraxerat. Hoc ipſo autem oſtendit, ſe eſſe prophetam, ut qui non tantum futura, ſed etiam praeterita ſciret.

15. Τοῖς Ἰȣδαίοις) ſc. primoribus. Quo animo ille homo id indicatum iverit, incertum eſt. Bono tamen conſilio, ut nempe grato animo celebraret beneficii auctorem, id eum feciſſe, credibile eſt. Quare recuperatam

ſani-

ſanitatem laudat, non autem mandatum de tollendo grabbato commemorat. Alii aliter.

16. Καὶ διὰ — σαββάτῳ) *Illi igitur Iesum persecuti sunt, et e medio tollere studuerunt, quod Sabbati die haec fecerit.* Διώκειν h. l. eſt verbum forenſe, et iudiciale, ſignificans *accusare, litem intendere.* Ζητεῖν, *velle, studere.* Ἀποκτείνειν, *e medio tollere, supplicio afficere,* Sed verba illa: ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι delenda ſunt, qui in plerisque verſionibus antiquis, et multis codicibus deſunt. Videntur e v. 18. huc eſſe illata.

17. Ἀπεκρίνατο αὐτοῖς) Videtur Ieſus a Synedrio citatus eſſe, ut reſponderet; nam ἀποκρίνεσθαι proprie de iis dicitur, qui in iudicium vocati reſpondent. Ioannes huius reſponſionis particulam tantum attulit. Ὁ πατήρ — ἐργάζομαι) Particula καθὼς deeſſe videtur: *Quemadmodum pater meus ad hunc usque diem operatur; ita et mihi negotia mea quovis die peragenda sunt.* Deus ἐργάζεται, dum omnia conſervat et gubernat, Nullum eſt ei Sabbatum; id tantum ad homines pertinet. Hoc Patris mei exemplum, inquit Chriſtus, ego imitor. Uti illi nulla quies eſt, nullum Sabbatum, ita nec mihi. Quum Chriſtus Deum nominat *suum* patrem, non ſimpliciter *Patrem,* innuit Deum *peculiari modo* ſuum eſſe Patrem. Hoc maxime offendit magnates. Simul igitur tacite profitetur, ſe eſſe *filium Dei* ſenſu peculiari, (v. 19.) i. e. Meſſiam, quem Iudaei nomine filii Dei inſignire ſolebant. Vid. Matth. XVI, 16. Senſus igitur eſt: *Quemadmodum Pater meus ad hoc usque tempus opus suum facit: ita et ego filius eius, Dei, patris mei personam in his terris agens,* sem-

semper et ubique, ad nullum locorum et temporum necessitatem adstrictus, opus meum facio, et beneficio tribuo. Fortaſſe Iefus plura addidit, ut ſumma tantummodo huius ſermonis a Ioanne ſit expreſſa.

18. Ἔλυε τὸ σάββατον) *Violavit sabbatum.* Ipſorum Iudicio. De locutione cf. Matth. V, 19. ἀλλὰ καὶ — Θεόν) Recte Iudaei exiſtimabant, Ieſum velle pro filio Dei haberi ſenſu quodam eximio; ſe eſſe Deo familiarem, et accuratiſſime eius conſilia noſſe. ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ) *Qua re parem se Deo ferret*, ſibi licere praedicans; quidquid Deo licet, e. g. Sabbato opus facere, v. 17. et eadem facere poſſe, quae Deus poteſt, e. g. valetudinem homini deſperato morbo laboranti verbo reſtituere, atque ſic eodem iure agere, quo Deus agit. Non de aequalitate eſſentiae, ſed auctoritatis et iuris eſt ſermo.

19. Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς) Porro confirmat Ieſus, ſe eſſe filium Dei, Meſſiam, et falſas Iudaeorum opiniones de vera Meſſiae provincia refutat. Quia negabant eum iure Meſſiae uti poſſe, quia non eſſet Meſſias ille, quem finxerant ſibi maxime faventem, propterea corrigere vult eorum errorem, et oſtendere, ampliſſimam eſſe Meſſiae formulam. Οὐ δύναται — ὁμοίως ποιεῖ) *non potest a se impetrare filius, ut quicquam faciat suo arbitratu, (iniussu Patris;) quin potius in omnibus Patrem imitatur.* Illud οὐ δύναται moraliter eſt intelligendum, et recte a Chryſoſtomo explicatur: ἀδύνατον καὶ ἀνεγχώρητόν ἐστιν ἐμὲ ποιῆσαί τι ἐναντίον τῷ πατρί. Ἀφ' ἑαυτοῦ, i. e. iniuſſu, ſuopte arbitratu. Sic infra c. VII, 17. XII, 48. Ὁ υἱός, *filius* ille μονογενής; patri intimus, c. I, 18.

18. qui eius voluntatem perfectiſſime novit. Is non poteſt abuti ſuo iure, aut contra Dei voluntatem conſiliumque aliquid hominibus docendo praeire. Verba ἐὰν μή τι non excipiunt, ſed ἐὰν μὴ hic eſt pro ἀλλὰ ut Matth. XII, 4. Gal. II, 16. aliisque locis, et ſupplendum eſt ex praecedentibus ποιεῖ. Βλέπειν h. l. eſt *scire*. Duae propoſitiones in hoc commate inſunt, quae ſi abſolute ponantur, ſenſum recludunt, nimirum hae: *Nihil iniussu Patris a me suscipitur; omnia iussu Patris a me suscipiuntur.* Continetur itaque his verbis oppoſitio contraria, et verba ἐάν μή τι omnes Chriſti actiones complectuntur affirmando, uti praecedentia omnes actiones negando. Vid. Cl. C. H. Tzschuckii *Commentar. Logico-Rhetor. de Sermonibus Iesu Christi*, p. 42. Aliam huius loci interpretationem v. 19—47. dedit anonymus, in Eichhornii *allgem. Biblioth. der bibl. Litteratur*, Tom. VII. St. 6. p. 977. ſqq. (*Briefe über das Ev. Iohannis von verschiedenen Verfassern*) Ποιεῖν opinatur poſitum eſſe pro διδάσκειν, ut idem ſit, quod: ὁ δύναται ὁ υἱὸς διδάσκειν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν. ὁ οὐκ ἐδιδάχθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Per τὰ ἔργα v. 20. intelligit ſolam doctrinam. Haec autem interpretatio vix probari poteſt, quum Ieſus ſe defendat adverſus eos, qui eum reprehenderant propterea, quod hominem aegrotum die Sabbati ſanaſſet. Ἔργα Ἰησοῦ et facta eius mirabilia et doctrinam comprehendunt.

20. Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τ. υἱὸν — αὐτὸς ποιεῖ) *Pater enim tanto amore fertur in filium, ut eum instruat faciendi, quicquid ipse facit.* Comparatio a magiſtro, qui diſcipulum unum prae ceteris intimum habeat, cui om-

nia

nia artis suae arcana aperiat. Sic יָרָה hebraeum interdum per διδάσκειν, interdum per δεικνύειν vertunt Graeci. Humano more loquitur Christus, ad captum audientium se accommodans. Significat autem, traditam sibi esse a Patre potestatem, perficiendi opera, quae nonnisi Deus perficere possit; quorum nonnulla statim v. 21. 22. nominat; Patrem eum reddidisse participem omnium suorum consiliorum. καὶ μείζονα — ἔργα) *Et illustriorum etiam factorum ei auctor erit*, i. e. peragam eius iussu multo maiora negotia iis, quae hactenus a me peracta sunt.

21. Ὥσπερ γὰρ — ζωοποιεῖ) *Nam sicut pater potest mortuis vitam reddere; sic et filius, quibus velit, vitam restituere potest.* Verba activa saepe potentialiter esse interpretanda, notum est. Ut hoc etiam loco sic explicentur, contextus postulat. Iesus enim docere vult, se parem *potestatem* habere cum Patre, v. 19. Quamobrem exemplis nonnullis declarat cuiusmodi sint opera, quorum perficiendorum potestatem a Patre accepisset. Sicuti, inquit, Pater meus e mortuis resuscitare atque vita donare potest, quoscunque voluerit, ita et ego parem potestatem habeo. ὃς θέλει, ζωοποιεῖ, *in vitam revocat quoscunque voluerit*, et nunc, et *in fine seculi*, quum omnes mortuos resuscitabit. Ἐγείρειν et ζωοποιεῖν quoad sensum non differre videntur. Iudaei etiam credebant, Messiam resuscitaturum esse mortuos. *Pirke Elieser* XXXIII. de Messia dicitur Ps. LXXII, 17. cur vocatur jinnon? quia eos, qui in terra dormiunt, excitabit. Idem Iudaei etiam recentiores Messiae tribuunt. Vid. Wetst. ad Io. V, 25. Videtur

detur igitur Iesus hac oratione significare, se praestiturum esse, quod Iudaei expectabant, sed alio sensu. Recentiores interpretes, e. g. ECKERMANNUS (*theolog. Beyträge*, Tom. V. part. 2. pag. 64. seqq.) inprimis anonymus ap. EICHHORNIUM l. c. totum locum de resuscitatione morali explicant, ut Iesus profiteatur, se suscitaturum esse homines moraliter mortuos, e somno ignorantiae et vitiositatis. οὓς θέλει, *quibus bene cupit*, discipulos suos. CAROLUS GEORG. SCHUSTER (in EICHHORNII biblioth. Tom. X. p. 772.) Iesum respexisse existimat ad Prophetarum loca, Ies. XXVI, 19. ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις. Ezech. XXXVII, 5. 12. 14. Dan. XII, 2. ubi restitutio reipublicae Iudaicae fere collapsae in statum suum florentem promittitur. Cf. quae contra disputavit EDUARD SNEEDORF HAMMER, Danus, in dissert. quae inscripta est: *Mortuorum in vitam revocatio, sermonibus Christi historicae interpretationis ope vindicata.* Lips. 1794. 4.

22. Οὐδὲ γὰρ — τῷ υἱῷ) *Neque enim pater instituit iudicium de quoquam, sed filio omne iudicium commisit.* Alio exemplo illustrat id quod v. 20. dixerat. Idem ille filius, qui resuscitat et resuscitabit mortuos, tandem denique iudicabit vivos et mortuos. Iudaei etiam resuscitationem mortuorum iudicium secuturum esse putabant. *Iudicare mundum* Dei est, Gen. XVIII, 25. Κρίνειν autem h. l. est poenas et praemia decernere, praesertim in futuro seculo. Κρίνει, Praesens pro Futuro ob certitudinem. Ἀλλὰ τὴν κρίσιν — υἱῷ, *iudiciariam potestatem totam filio tradet.* Act. XVII, 31. Recentiores interpretes κρίνειν

h. l.

h. l. ſignificare volunt *criminis arguere*, Io. XII, 31. XVI, 8. ut ſenſus ſit, homines non immediate a Deo, ſed per filium edoceri, quod propter vitia et ſcelera ſint poena digni, non demum in fine mundi Deum iudicaturum eſſe universum humanum genus; non damnaturum eſſe omnes gentiles, et Iudaeos abſoluturum. Hoc dictum eſſe volunt contra Iudaeos. Vid. Io. Ern. Christ. Schmidt *Biblioth.* für Kritik und *Exegese* etc. T. II. part. 1. *Beschreibung des Weltgerichts nach dem Talmud*, ex Gemara babyl. ad c. I. *Massecheth aboda sacra*. Κρίνειν ſtatuunt eſſe partem doctrinae τȣ̃ διδασκειν.

23. Ἵνα πάντες — τὸν πατέρα) *Ut filium pariter omnes colant, atque Patrem.* Τιμᾶν autem h. l. praecipue eſt *obſequio* venerari, ut ſtatim com. 24. docet, auctoritatem alicuius agnoſcere. ὁ μὴ τιμῶν — τὸν πέμψαντα αὐτὸν) Qui legatum, praeſertim cum pleniſſima poteſtate miſſum, iniuria afficit, is iniuria afficere eum cenſetur, cuius perſonam legatus ſuſtinet. Ergo, qui filii, cum pleniſſima poteſtate miſſi, iudicis auctoritatem reſpuit, nec doctrinam eius admittit, is etiam Patri obſequium denegare cenſendus eſt. Tacite oſtendit Chriſtus, quam intimus ſit patri. Nam Deus honorem ſuum extraneo non concedit.

24. Ὁ τὸν λόγον — τῷ πέμψαντί με) *Qui doctrinae meae obſequitur, et Patri fidem habet.* Ὁ λόγος τȣ̃ Χριςȣ̃, *doctrina Christi.* Ἀκȣ́ειν ſaepe, ut hebr. שָׁמַע connotat *obtemperare, obedire*, ut infra VIII, 47. *Fidem autem haberi Patri* h. l. idem eſt ac firmiter credere, vera eſſe, quae Pater per filium de felicitate alterius vitae

promittit. ἔχει ζωὴν — ἔρχεται) *Consequetur felicitatem aeternam, et non punietur*; nullam experietur calamitatem et miferiam. Εἰς κρίσιν ἐκ ἔρχεται, i. e. ἐ κολάζεται, ut recte Chryfoftomus. Sicuti κρίνειν faepe eft *condemnare, punire*, ita etiam κρίσις eft *condemnatio, poena*, miferia, calamitas, ut ex fequentibus patet. ἀλλὰ — ζωὴν) *Sed transit e misero statu in feliciorem*. Nam ὁ θάνατος eft omnis miferia, quae ex peccato oritur, animi perturbationes, metus a confcientia culpae oriundus, poft hanc vitam futura infelicitas. Qui religionem Chrifti amplectitur, eique obfequitur, is liberatur ab hac miferia atque tranfit εἰς τὴν ζωὴν, *in feliciorem statum*; potitur maximis beneficiis, peccatorum venia, animi tranquillitate, futura felicitate. Cf. 1 Io. III, 14.

25. Ἀμὴν — ζήσονται) *Certissime vobis confirmo, tempus fore, et iam instare, quo mortui vocem filii Dei sint audituri, et audita ea, vitam habituri*. Verba ἀκέσονται τῆς Φωνῆς τȣ̃ υἱȣ̃ τȣ̃ Θεȣ̃ referunt fe ad morem Chrifti, voce utentis et iubentis in excitando mortuos. Marc. V, 41. Luc. VII, 14. Io. XI, 43. *Mortui audient praeceptum filii Dei*, i. e. *filius Dei praecipiet mortuis*. Καὶ νῦν ἐςιν, ut cap. IV, 23. multi referunt ad iftos per Iefum e mortuis excitatos, Jairi filiam, iuvenem Nainiticum, Lazarum. Sed οἱ νεκροὶ omnino videntur effe omnes mortui. Iudaei, expectantes Meffiam, ftatuebant, hoc tempus inftare. Rem ipfam confirmat Iefus, fed non fimul iftum modum, quem Iudaei ifti informarant. „Non videtur abfurdum (inquit SEMLERUS in notis ad parafin fuam h. l.) fi ftatuamus, Chriftum et hic dupli-

cem,

cem, ancipitemque sententiam dixisse, quae quidem potius improprie, de *mortuis* significatu morali intelligenda sit, ut cap. II, 19. de templo diruendo. Sic per parobolas et allegorias emendabatur ignavus Iudaismus."

26. Ὥσπερ — ἔχειν ἐν ἑαυτῷ) *Sicut enim pater in se continet vitam; ita filio etiam hoc dedit, ut vitae caussam in se haberet.* Ἔχειν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, potest significare: *fontem vitae in se habere;* quod si intelligitur de aseitate, de filio praedicari non potest: nam Pater ei ἔδωκεν, *concessit* ei hanc potestatem. Quum ζωὴ saepissime sit *felicitas*, potest etiam sensus esse: Sicut pater fontem felicitatis in seipso habet: ita etiam filio hoc dedit, ut fontem felicitatis haberet in seipso, eamque aliis conferre possit. Sic bene cohaeret hoc comma cum sequenti.

27. Καὶ ἐξουσίαν — κρίσιν ποιεῖν) *Sed iudicandi etiam (homines) potestatem ei dedit,* puniendi eos, qui doctrinae non obtemperaverint. ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐςί) *Quia Messias est.* Nam ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου est titulus Messiae, ut ostendimus ad Matth. VIII, 20. Messias est dominus a Deo nobis constitutus, cui nos subesse debemus. Is igitur iudicabit, utrum homines doctrinae, cuius auctor fuit, obsecuti fuerint, nec ne. Regula iudicandi ex eius doctrina, non ex Iudaismo petitur.

28. 29. Μὴ θαυμάζετε — ἀνάστασιν κρίσεως) *Nolite hoc mirari (aegre ferre,) nam venturum est tempus, quo omnes, qui in sepulcris sunt, audituri sunt eius vocem, et inde prodituri, ita, ut qui recte fecerint, felices, qui male, miseri sint futuri.* Verba μὴ θαυμάζετε τοῦτο, eruditi interpretes, etiam inter antiquiores,

Chrysostomus, *Cyrillus Al.* aliique iuniores graeci ad comma 27. retrahunt, ut ſenſus ſit: Nolite mirari quod filius hominis ſit; etſi enim filius hominis eſt, filius eſt tamen etiam Dei. Itaque iudicii poteſtatem merito habet, tanquam filius Dei. Sed haec interpretatio vix locum habere poteſt. Senſus potius eſt is, quem in verſione expreſſi. Verbis; μὴ θαυμάζετε τοῦτο, Ieſus reſpicit ad ea, quae dixerat v. 25. Θαυμάζειν autem h. l. ut alibi ſaepe eſt *indignari*, *aegre ferre aliquid*, ut Marc. VI, 6. Io. VII, 21. coll. v. 23. Gal. I, 6. Cf. *Abresch.* dilucidd. Thucyd. pag. 306. Πάντες interdum ſunt omnis generis homines, Iudaei et gentiles. Quanquam verba ἐν τοῖς μνημείοις, non repugnant eorum ſententiae, qui moralem reſuſcitationem intelligunt, (Ezech. XXXVII, 12. 14.), verba tamen: οἱ τὰ ἀγαθὰ et τὰ φαῦλα πράξαντες hanc interpretationem vix videntur admittere. Fortaſſis v. 21. 25—27. de reſuſcitatione morali, hoc autem loco de reſuſcitatione corporum eſt ſermo. Πάντες, tollit diſcrimen gentium et Iudaeorum in *olam habba.* Non tantum Iudaei, ſed etiam gentes pro meritis praemia vel poenas ferent, ut in ſequentibus dicitur. Cf. Rom. II, 7. ſqq. Οἱ τὰ ἀγαθὰ — κρίσεως) *Qui virtuti operam dederunt*, (nempe prodibunt ex monumentis) *ut resurgant ad aeternam felicitatem* (fruendam,) *qui autem sceleste vixerunt*, *ut resurgant ad poenas luendas.* Ποιήσαντες, πράξαντες, ſtudium et contentionem hominis includit, ut etiam *voluntas* et *inclinatio* in cenſum veniat. Ἀνάστασις ζωῆς, *resurrectio ad felicitatem fruendam.* Κρίσις. i. e, κόλασις.

30. Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδὲν) *Nihil quicquam ego perago ex mea sententia*, quae diverſa

ſit

fit a voluntate patris, propria auctoritate. 'Ου δύναμαι hic fumitur ut fupra v. 19. 'Αφ' ἑαυτȣ̃ agit, qui proprio arbitrio agit. Omnem honorem Chriftus refert ad Patrem a quo miffus erat. καθὼς ἀκȣ́ω) *sicut accepi* patris iubentis fententiam; κρίνω, *ita iudicabo.* Praefens pro Futuro; id enim praecedentia videntur exigere. Eft aeternum Dei decretum et confilium, ut bonis bene, malis male fit in illo iudicio. Huic decreto obtemperabit filius; malos malis afficiet, bonos bonis. Adminiftrabit iudicium ad normam divini decreti, non fuo arbitratu. καὶ ἡ κρ. — δικ. ἐςὶν) *ideo iudicium meum est iustum.* Copula καὶ pro rationali. ȣ̓ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν) *Non enim tam quod mihi placeat, quam potius quod ei qui me misit gratum est, peragere studeo.* Epexegefis ante dicti. Iudices, qui fuis affectibus ftudent, commodis, gloriae, ultioni, faepe ab aequo transverfi aguntur. Nihil tale ego; non ducor a meis affectibus, fed id curo, quod patri gratum effe fcio. ζητεῖν enim eft *curare,* praecipuum habere. Quanquam in hoc loco (v. 19—30.) nonnulla funt δυσνόητα, facile tamen intelligitur, Iefum defendere fuam auctoritatem adverfus criminationes Procerum, qui ob fanationem die Sabbati peractam, e medio eum tollere decreverant, (v. 18.) fimulque falfas Iudaeorum opiniones de vera Meffiae provincia voluiffe corrigere Nunc v. 31. feqq. oftendit, ex ipfis factis, miraculis, doctrinae indole, et profpero rerum fuarum fucceffu apparere, fe verum effe Meffiam, a Deo miffum.

31. 'Εὰν ἐγὼ — ἀληθής) *Si ego ipse me commendarem, commendatio mea vana esset.* Occurrit obiectioni,

ni, neminem in ſua cauſſa debere eſſe teſtem. Μαρτυρεῖν περὶ ἑαυτȣ̃, *de se ipso aliquid laudabile praedicare*, Apud omnes gentes receptum eſt axioma: neminem de re ſua teſtem validum eſſe poſſe. *Cic.* pro Roſcio 36. *Itaque more maiorum comparatum est, ut in minimis rebus homines amplissimi testimonium de sua re non dicerent.* Plura loca habet *Wetstenius.* Quanquam teſtimonium illud, quod Chriſtus de ſe perhibebat, omni fide erat digniſſimum, Iudaeos tamen ſine ratione credere noluit.

32. Ἄλλος ἐςὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμȣ̃) *Alius est, qui me* meamque auctoritatem *commendat.* Nonnulli intelligunt Ioannem, ob comma ſequens. Sed repugnat comma 34. ut mox videbimus. Deſignatus potius Deus pater, cuius auctoritatem revereri videbantur Iudaei. Dixit autem teſtimonium pater, per res mirabiles a Chriſto geſtas, et ſucceſſum inſtitutionis in animis hominum. Καὶ οἶδα — περὶ ἐμȣ̃) *Huius quidem de me testimonium verum esse novi.* Sufficit mihi illa Dei commendatio; eſt enim teſtimonium omni exceptione maius.

33. Ὑμεῖς ἀπεςάλκατε πρὸς Ἰωάννην) Publica auctoritate miſiſtis ad Ioannem, quem ipſi feciſtis plurimi. Itaque nec humanum teſtimonium deeſt. Io. I, 19. ſeqq. Καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ, *et verum professus est*, ſc. ſe non eſſe Meſſiam, ſed alium poſt ſe publice proditurum.

34. Ἐγὼ δὲ ȣ̓ παρὰ ἀνθρώπȣ τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω) *Ego vero non utor testimonio hominis.* ȣ̓ λαμβάνω, non captó, non aucupor hominis alicuius, quicunque tandem ſit, commendationem. Licet Ioannes negarit, ſe

eſſe

esse Messiam; licet me idem haud obscure commendaverit, ego tamen humana hac auctoritate et commendatione ad vos non utar, quia et vos Ioannem contemnitis, postquam intellexistis eum vestris consiliis, studiisque pravis operam dare nolle. ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε) *Ut vos ad meliorem mentem adduceremini.* Amolitur a se gloriae cupiditatem. Nihil mihi vindico nisi vestri caussa. Admoneo vos illius testimonii Ioannei, ut vos lucrifaciam, ut vos a contumacia vestra abducam ad me audiendum. Σώζειν h. l. non est adducere ad aeternam felicitatem, sed abducere aliquem a pravitate sentiendi et agendi, ut 1 Cor. VII, 16.

35. Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων) *Erat ille similis lucernae ardenti et lucenti*, i. e. doctor veritatis magnus et clarus. λύχνος vocatur Ioannes, non τὸ φῶς, ut distinguatur a summo doctore, Messia. Vide supra c. I, 8. 9. λύχνος est exigui temporis, et spatium minus illustrat; τὸ φῶς τοῦ κόσμου, sol, cui Christus similis, lucet universo orbi. De Elia propheta Sirac. XLVIII, 1. ἀνέστη ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λάμπας ἐκαίετο. ὑμεῖς — ἀγαλλιασθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ) *Vos autem vix ad breve tempus voluptatis quasi caussa eius lucem admittebatis*, ut pueri, qui delectantur visu lucis, sed usum eius non habent; i. e. *institutione eius aliquamdiu delectati estis.* Ostendit Iesus Iudaeorum inconstantiam, qui Ioannem aspernari coeperunt, postquam intellexerunt, eum consiliis eorum non prodesse. πρὸς ὥραν, ad breve tempus, ut 2 Cor. VII, 8. Gal. II, 5. 1 Thess. II, 17. Iam cohaeret v. 36.

36. Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τȣ̃ Ἰωάννȣ) i. e. μείζω τῆς μαρτυρίας τȣ̃ Ἰωάννȣ, *ego vero graviorem habeo commendationem illa Ioannea.* Licet illam Ioannis commendationem nolitis admittere, eius quippe iam adverſarii; maiori tamen et ſumma hac alia utor adverſus vos. τὰ γὰρ ἔργα — ἀπέςαλκε) *Negotia illa, quae pater me peragere iussit, quaeque perago* (proſpero ſucceſſu) *comprobant, me a Patre esse missum.* Saepe advocat operum mere divinorum teſtimonium, adverſus quae nulla erat cavillatio. Cf. infra c. IX, 32. 33. X, 25. 37. XIV, 10. 11. XV, 24. Δȣ̃ναι, h. l. eſt *mandare, tribuere.* In verbis αὐτὰ τὰ ἔργα eſt elegans anaphora, qualis illa: *Pallas te hoc vulnere, Pallas immolat.* Habet enim emphaſin iſtud loquendi genus.

37. Μεμαρτύρηκε περὶ ἐμȣ̃) Per prophetas iam olim de me perhibuit teſtimonium. Niſi malis referre ad praecedentia, et particulam καὶ ab initio commatis explicare: *Itaque, ergo,* ut ſenſus ſit: Ergo pater omnino mihi teſtimonium perhibet. Μεμαρτύρηκε, pro praeſ. ȣ̃τε φωνὴν — ἑωράκατε) *Cuius quidem nec vocem unquam audivistis, nec faciem vidistis.* Reſpicitur ad illam Iudaeorum opinionem de divina auctoritate Moſis, qui Deum in monte Sina *loquentem*, eiusque *vocem* audiverit. Deus eſt incorporeus, nec oculis conſpici poteſt, nec humano more loquitur. Me autem, nomine eius docentem, auditis, nec tamen inſtitutioni meae aures praebetis. v. 38. Poſſunt haec verba etiam ita explicari: *etsi nec videre, nec audire eum soletis,* ſed per illa ἔργα, quae mihi demandavit, et quae ego patro, comprobat hoc. Ἀκηκόατε, ἑωράκατε pro Praeſenti.

38. Καὶ τὸν λόγον — ἐ πιςέυετε) *Nec doctrinam eius constanter tenetis, quod ei, quem ille misit, non habetis fidem.* Ὁ λόγος τῦ Θεῦ, *doctrina divina*, quam habebant Iudaei in libris veteris Teſtamenti, cuius vim non ſentiebant; σαρκικὰ et humilia quaerebant in libris ſacris, non veram Dei voluntatem. Μένειν, *perseverare*, *constanter inesse*, eſt formula noſtro uſitatiſſima. 1 Ioh. II, 14. 24. ὅτι eſt hic ἀποδεικτικὸν — Apparet, verum eſſe, quod dico; nam ei, qui a Deo miſſus eſt, fidem habere pertinaciter recuſatis.

39. Ἐρευνᾶτε — μαρτυρῦσαι) *Diligenter legitis sacros libros, quod censetis, vos eorum institutione ad felicitatem perventuros esse; iam vero illi de me testantur.* Plurimi interpretes in *Imperativo* explicant, et putant, vocis ἐρευνᾶν eam vim et emphaſin eſſe, ut denotet, *aliquid cum maxima* ἀκριβείᾳ, *animi attentione, et cum magno animi conatu quaerere.* Sed hoc falſum eſt; nam vox ἐρευνᾶν *quamcumque inquisitionem, sive remissiorem illam sive accuratiorem*, denotat. Sic eſt apud Ioſephum Ant. II, 6. 7. de ſcypho Ioſephi, in ſarcinis fratrum illius quaerendo. Itaque Scriptores, ſtudium inquirendi paullo accuratius expreſſuri, adiecta aliqua voce id indicant. Sic Philo de Mundi Opif. p. 14. de naturae perſcrutatoribus paullo diligentioribus: οἱ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων, ἀκριβέςερον ἐρευνῶντές. *De Sacrif. Cain et Abel.* ἐρευνᾷν μετὰ πάσης ἀκριβείας. Plura loca vide ap. Loesnerum. *Indicativus* omnino intelligendus eſt ex orationis ipſa ſerie: *Multum quidem*] *studii in Scripturas V. T. collocare videmini.* Haud obſcure Chriſtus

 re-

reprehendit falſas interpretationes Phariſaeorum, qui aucto- ritate illa librorum ſacrorum abutebantur, ad impediendam liberalem et ſalubrem cognitionem Dei et verae ſalutis, et dicebant. non homines doctos, ſed infelicem tantúm- modo populum, qui non γινώσκει τὸν νόμον, eo labi, ut Chriſti ſermonibus aurem praebeat. Io. VII, 49. ὅτι ὑμεῖς — ζωὴν αἰώνιον ἔχειν) i. e. Quia putatis in illis ex- tare promiſſionem maioris, quae vobis inſtet, felicitatis, cuius Deus per Meſſiam auctor futurus ſit; monſtrari in illis viam ad perpetuam felicitatem. Ἡ ζωὴ αἰώνιος h. l. non ſignificat felicitatem aeternam in altera illa vita, ſed perpetuam huius vitae felicitatem in regno Meſſiae. καὶ ἐκεῖναι — περὶ ἐμοῦ) *Atqui illi ad me vos reiiciunt,* nempe in omnibus iis locis, in quibus de auctore novae religionis, de regno ſempiterno etc. vaticinantur. περὶ ἐμοῦ, nempe, quid efficiendum ſit per Meſſiam, novi foederis auctorem. καὶ hic eſt *atqui.* Confirmat Chriſtus eam vulgatam theſin; Iudaei uti debent Scriptura S. ad inve- nienda religionis capita; ſed iam Iudaei negabant, ea, quae de Meſſia legebantur, convenire in Ieſum.

40. Καὶ οὐ θέλετε) καὶ h. l. eſt *nihilominus, ta- men*; qua notione quoque occurrit c. VI, 36. Matth. X. 20. Iac. III, 5. neque aliter apud Ioſephum Ant. II, 6. 11. ἐλθεῖν πρός με) *Doctrinam meam admittere.* Nam *venire ad aliquem* deſcribit obſequium diſcipulorum. Senſus eſt: Ipſi ſtatuitis, ſcripturas S. id promittere, Deum olim hominibus cunctis aditum ad ſalutem per Meſſiam pa- tefacturum; ego vero omnibus hominibus gratiam Dei et ſalutem offero; nihilominus adeo pravi eſtis Scripturae de- fenſores, ut negetis, fas eſſe eam rem a me fieri.

41. Δόξαν — λαμβάνω) *Non capto gloriam inter homines*; non dico hoc, ut magnum hominum plaufum mihi conciliem, et laudari velim ob magnum difcipulorum numerum. Cf. com. 34. Δόξα h. l. eodem fenfu accipitur, quo v. 44. de *gloria* et exiftimatione.

42. Ἀλλ' ἔγνωκα — ἐν ἑαυτοῖς) *Sed scio, vobis non inesse amorem Dei.* Scio, nempe ex veftris dictis et factis, vos non probare divina confilia ad veftram falutem. Ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, *habere secum*, h. l. fimpliciter eft *habere*, et *amorem erga Deum habere* complectitur fimul animum obfequendi, et recte utendi oblato beneficio. Ἀγάπη τοῦ Θεοῦ eft ἡ πρὸς τὸν Θεὸν, erga Deum, ficut: *patris pudor.*

43. Ἐγὼ — λήψεσθε) *Ego veni ad vos auctoritate Patris mei*, (divina poteftate atque auctoritate praeditus,) *nec tamen me admittitis: alius si venerit propria auctoritate* (nulla afferens figna divinae legationis, falfus doctor,) *eum admittetis.* Ἔρχεσθαι faepe, ut hic, dicitur de eo, qui doctoris munere fungitur, qui doctor prodit. Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς docere, dicitur is, qui oftendit, fe non fua auctoritate, fed iuffu Dei docere, et tradere ea, quae Deus ipfum docere iufferit. Λαμβάνειν h. l. metaphorice eft *assentiri*, *fidem habere*, *obsequi*, ut c. I, 12. III, 32. 33. ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ) *Propria auctoritate*; id enim valet hic ὄνομα, ut Act. IV, 7. et alibi faepe. Talis fuit *Barchochebas.* ἐκεῖνον λήψεσθε) *Eum sequemini*, fc. quia vitia veftra non deteget; vobis blandietur.

44. Πῶς — δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες) *Qui fieri possit, ut mihi fidem adhibeatis, qui vobis mutuo placere studeatis?* Verba pofteriora cauffam continent, cur fidem habere doctrinae Chrifti nequeant. Vanae gloriae cupiditas eos impediebat, quo minus meliorem Chrifti doctrinam admitterent. Nempe folemnes erant illae formulae: *Dixit Rabbi — quod dixerit illi Raf* etc. quae Doctorum nomina fancta et facra effe folebant. Hic quis tandem locus effet novo et meliori Doctori? Deinde etiam Pharifaeus a Pharifaeis volebat laudari, affeffor Synedrii ab affefforibus Synedrii. Nemo igitur audebat Chriftum fequi, non Pharifaeus, ne a Pharifaeis iudicaretur ftultus, non affeffor Synedrii, ne ab iisdem condemnaretur. καὶ τὴν δόξαν — ζητεῖτε;) *Non Deo soli probari studeatis?* Δόξα παρὰ τȣ̃ Θεȣ̃, *favor Dei.* Ζητεῖν, *appetere.* Potius hominibus, quam Deo veftro probari contenditis. Facile perfpicere poffetis, multo maiore honore dignum effe eum, qui Deo obfequitur, quam eum, qui reveretur Rabinos; fed parvi facitis hunc verum honorem, quem vobis vult decernere ille, qui folus eft Deus; neque tantum Deo tribuitis, ut me effe verum Meffiam fateamini.

45. Μὴ δοκεῖτε — πατέρα) *Nolite existimare, me vos apud Patrem accusaturum* vobis iratum *esse.* Non ifto confilio haec vobis dico. ἔςιν ὁ κατηγ. — ἠλπίκατε) Μωσῆς, h. l. eft *doctrina Mosis.* Ex fcriptis eius, quae a vobis leguntur, facile patet, vos effe inexcufabiles, dum mihi fidem non adhibetis. Ἐλπίζειν hic eft *confidere,* ut Matth. XII, 21. vel multum alicui tribuere. Quo fenfu Mofes eos accufet patet ex v. 46.

46.

46. Μωσῇ) *Scriptis eius*, ut Luc. XVI, 31. ut ſtatim com. ſeqq. explicatur. Περὶ — ἔγραψε) Non tantum definivit ac docuit, quibus notis legatus divinus a falſis dignoſci poſſet Prophetis, ſed etiam de praeſtantioris religionis auctore olim venturo, praemonuit; Deut. XVIII. 15. ſeqq.

47. Εἰς δὲ τοῖς — πιϛεύσετε) *Quodsi eius scriptis fidem denegatis, quomodo meae doctrinae fidem habebitis?* Γράμματα et ῥήματα opponuntur. Moſis praecepta litteris conſignata habetis, ut ea decies legatis et conſideretis; ſi tam inconſiderati eſtis in ſcripto expendendo, mirum non eſt, ſi verba mea autes veſtras praetervolant. Si Moſi, cuius auctoritas apud vos ſumma eſt, et iam a multis ſeculis fuit, non creditis, multo minus credetis Doctori novo.

CAP. VI.

1. Μετὰ ταῦτα — Τιβεριάδος) *Post haec Iesus inde discessit, et trans mare Galilaeae, prope Tiberiadem se contulit.* Μετὰ ταῦτα, *aliquanto post tempore*, quod non definitur. Cf. Matth. XIV, 13. Marc. VI, 30. Luc. IX, 10. ſeqq. Ioannes temporis ordinem non accurate ſervat, ſed colligit tantum inſignia documenta, quibus Ieſus ſe Meſſiam eſſe oſtendit. Lucas tradit, (cap. IX, 7. ſqq.) Ieſum, quum necem Ioannis baptiſtae comperiſſet, eique nuntiatum eſſet, Herodem tetrarcham eum videre velle, ſe contuliſſe in locum ſolitarium oppidi, cui Bethſaidae nomen erat, ſiti in Gaulanitide inferiori ad littus lacus Geneſarae orientale. De ſitu urbis Bethſaidae, non confun-

fundenda cum alia eiusdem nominis vid. Pauli Commenter. Tom. II. pag. 306. fqq. Antiquitus pro Τιβεριάδος nonnulli legerunt ἐις τὰ μέρη τῆς Τιβεριάδος. Tiberias eft oppidum Galilaeae, ad occidentale latus lacus fitum. Probabile tamen eft, Tiberiada non de regione urbis, fed de lacu accipiendum effe, ut lacum transnavigaffe dicatur. Fortaffe τῆς Γαλιλαίας eft tollendum; nam mare Galilaeum dicebatur etiam mare Tiberiadis.

2. Καὶ ἠκολούθει — ἀσθενούντων) *Et secuta est eum magna hominum multitudo, quia viderant eius miracula, quibus aegrotorum valetudinem restituerat.* Ἑώρων verti poteft, vel *viderant*, vel *videre cupiebant.* Probabile eft, non tam cupiditatem horum hominum indicari, quam potius cauffam, quae eos impellebat, ut ad eum proficifcerentur, quia nempe iam viderant infignia eius opera. Fortaffis tamen utrumque indicatur.

3. Ἀνῆλθε — μαθητῶν αὐτοῦ) *Iesus autem in montem secessit, ibique cum discipulis consedit.* Τὸ ὄρος nunc indefinite eft *montana regio*, nunc certus quidam mons, et hoc quidem loco montana regio non longe ab urbe Bethfaida, et fingulatim regionis illius quidam mons, in quem Iefus faepe folus fecedebat. Cf. v. 15. Καθῆσθαι, vel eft *versari*, commorari aliqua in regione, vel proprie accipi poteft, confidere docendi cauffa.

4. Ἦν δὲ — Ἰουδαίων) Haud dubie indicare vult Ioannes, qui factum fit, ut illo tempore tanta multitudo ad Iefum conflueret. Eft hic difficultas quaedam chronologica. Nam cap. II, 13. dicitur Iefus profectus effe ad feftum pafchale; cap. etiam V, 1. nonnulli idem hoc fe-

feftum intelligi volunt, et cap. VII, 2. feftum σκηνοπηγίας prope fuiffe traditur. Proinde nonnulli exiftimarunt, vocem τὸ πάσχα hic ex gloffemate natam effe a fciolo, qui de Pafchate hic fermonem effe putaverit, cum feftum tabernaculorum innui, ex cap. VII, 3. conftet. Vid. Guil. Bowyeri *coniecturas* ad h. l. Totum comma 4. interpolatum effe exiftimavit Pearcius in Commentar. ad h. l. Sed difficultas optime tolli videtur, fi dicamus, quod verum eft, Ioannem non tenuiffe ordinem Chronologicum.

5. Ἐπάρας τὰς ὀφθαλμὰς, *sustulit oculos*, pleonaftice pofitum eft, ex Hebraismo, ut Luc. XVI, 23. Gen. XXII, 4. Ἔρχεσθαι, *accedere*, nempe audiendi cauffa. Λέγει πρὸς Φίλιππον — φάγωσιν ἄτοι.) Non ftatim poft adventum multitudinis, interrogavit Iefus Philippum de victu quaerendo, fed poftquam iam aliquamdiu apud eum commorati erant. Non male *Bengelius* coniicit: fortaffe Philippus rem alimentariam curabat inter difcipulos. Ut enim Iudas dicitur marfupium portaffe, atque in eo collegiffe, quod donabatur, ita fuit etiam haud dubie, qui cibis parandis profpiciebat. Qui enim in his regionibus minus frequentatis, iter faciebant, ii folebant alimenta fecum portare. Moschius in explicatione Pericoparum fufpicatur, Iefum propterea interrogaffe Philippum, quod hic fuerit Bethfaidenfis, (Io. I, 44. XII, 21.) adeoque, ut regionis peritus, facilius cibos comparare potuerit. Sed hoc non fatis certum eft. Πόθεν, *a quo homine?* Ἄρτοι h. l. proprie funt *panes.* Φάγειν, *saturari*, v. 7. Multitudo fua alimenta aut omnino, aut maximam eorum partem abfumferat.

6.

6. Τῦτο δὲ — ποιεῖν.) *Hoc autem dixit eum exploraturus; etenim ipse fere noverat, quid facturus esset.* Ioannes hic, ut saepe solet, iudicium suum interposuit. Πειράζειν, *sententiam, mentem, animum, virtutem explorare*, aut bono, aut malo consilio. Haud dubie Iesus explorare voluit, an Philippus ei fidem esset habiturus, eiusque potentiae confisurus.

7. Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι) *Ducentis denariis emti panes.* Δηνάριον, latina vox *denarius*, fuit nummus argenteus Romanorum; qui etiam in usu erat apud Iudaeos, quum a Romanis subiugati essent. Constitit decem assibus, seu quatuor sestertiis, et constituit octavam partem nostri Imperialis, seu tres grossos. Vid. Schleusneri Lexicon.

9. Παιδάριον, h. l. adolescens, vel *servus*, ut 1 Sam. XXI, 7. ubi hebraico עֶבֶד, respondet. Saepe ponitur pro hebr. נַעַר, quod de prima aetate usque ad virilem dicitur, Gen. XLIV, 30. Ies. XL, 30. Nomina diminutiva apud Graecos saepe habent vim nominum primitivorum. Cf. Fischeri Proluss. p. 256. *Panibus hordaceis* apud Veteres plerumque utebantur homines vilioris sortis. *Seneca* epist. 13. *Sueton.* Aug. c. 24. Vid. Wetsten. ad h. l. Δύο ὀψάρια, *duo pisces*; δύο ἰχθύες, ut Matthaeus, Marcus et Lucas habent. Ὄψον ita diminuitur, ut fiat ὀψάριον. Est autem ὄψον quicquid in macello venit, quod προσψάγιμον sive προσφάγιον dicitur et προσόψημα, et de cibo lautiore exquisitioreque usurpatur, unde Grammatici belle deducunt nomen istud ἀπὸ τῦ ὀψέ, i. e. sero; nam delicatis opiparisque cibis sero homines esse

usos,

ufos, quos prifca aetas ignoraviffet. *Athenaeus* L. VII, 2. p. 236. ὄψον docet proprie appellari, quicquid cibi igne coquatur; fed διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδὴν, i. e. quod cibus ifte eximius fit, folos pifces iftam appellationem obtinuiffe. *Glossarium*: ὀψάριον, pifciculus. *Suidas*: ὀψάριον τὸ ἰχθύδιον. τι ἐςιν ἐις τοσὄτες;) Quid funt? Nihil, inquit, ad tam multos.

10. Ποιήσατε τὲς ἀνθρώπες ἀναπεσεῖν) *Iubete homines discumbere*, Ἀναπίπτειν, idem quod κατακλίνειν. Iudaei convivantes, tunc temporis non fedebant, fed iacebant. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς, *gramen multum*: erat autem tempus vernum. Οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι) *Erant circiter quinque millia hominum*. Ἀνὴρ faepe eft *homo*, nulla habita aetatis et fexus ratione, ut Luc. XI, 31. Matth. VII, 24. Iac. I, 20. Sed Matth. XIV, 21. additur: χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων, ut adeo *viri* fint intelligendi. Τὸν ἀριθμὸν, fuppl, κατὰ, *quoad numerum*.

13. Καὶ ἐγέμισαν — τοῖς βεβρωκόσιν) *Atque duodecim canistra frustorum, quae convivis e quinque panibus hordaceis superfuerant, impleverunt*. κοφίνες) Vide dicta ad Matth, XIV, 20.

14. Οἱ ἐποίησε σημεῖον) Maius, quam quod Mofes fecerat, panem non dans, fed impetrans de coelo, et quidem panem merum, fine obfonio, et cuius nullae fupereffent reliquiae. ὅτι ἄτος) ὅτι hic, ut alibi, πλεονάζει. ὁ ἐρχόμενος ἐις τὸν κόσμον) ὁ ἐρχόμενος, i. e. *qui venire debebat*, et proprie intelligebatur Meffias, Luc. VII, 19. quem eundem et maximum prophetam fore eo tempore

 fibi

fibi perfuaferant. Ab hoc folo expectabantur maiora, quam Mofes praeftiterat. Miraculum fuiffe negat D. H. E. G. PAULUS, (in Commentar. Tom. II. p. 266. fqq.) ufus, ut mihi quidem videtur, non fatis firmis argumentis.

15. Ἰησοῦς — αὐτὸς μόνος) *Iesus igitur, quum cognovisset, eos abstracturos* (vi abducturos) *eum esse, ut regem crearent, iterum ipse solus in montem secessit.* ἁρπάζειν eft, *celeriter aliquem arripere, vi abducere.* Sic de Abrahamo dicitur, Ifaacum filium corripiente et arae imponente apud Philonem de Abr. p. 374. C. τάχιστα τὸν υἱὸν ἐξαρπάσας, ἐπιτίθησι τῷ βωμῷ, *celeriter correptum filium arae imponit.* Eodem fenfu Tacit. Hift. I, 26. 27. *rapere* dixit. Etiam invitum arripere eum, et aliquo perducere volebant, ubi inauguraretur, et quidem rex terrenus. ἀνεχώρησε) Videtur praecipue eo pertinere, ut interea illa multitudo, hac illac dilapfa, ob minorem fociorum numerum a regis prodendi confilio defifteret.

16. 17. Ὡς δὲ — ὁ Ἰησοῦς) *Vespere discipuli ad lacum abierunt, et ingressi navem traiicere lacum versus Capharnaumum coeperunt. Iam vero tenebrae ingruerant, neque Iesus ad eos venerat.* Cf. Matth. XIV, 22. Marc. VI, 45. Ἤρχοντο πέραν τ. θαλάσσης, *transibant mare*; nam ἔρχεσθαι interdum pro *ire* ponitur. Hoc fenfu h. l. accipiendum effe, inde patet, quod ea, quae ftatim narrantur, evenerunt navigantibus in mari, et Capernaumum tendentibus. Εἰς καπερν. *versus* Capernaumum.

18. Διηγείρετο) *Intumuit, concitabatur*, i. e. fluctus procellis ventorum excitabantur.

19.

19. Ἐληλακότες — τριάκοντα) *Quum fere studiis viginti quinque aut triginta provecti essent.* Ἐλαύνειν in re nautica, per metonymiam, omiſſo Subſtantivo ναῦν ſignificat *navigando et remigando provehi*, quaſi *navem remis propellere.* ςάδιος, vel ςάδιον eſt ſpatium et intervallum pedum ſexcentorum, ſeu paſſuum CXXV. aut ſecundum Thalmudiſtas CCLXVI. paſſuum. Secundum nonnullorum computationem triginta duo ſtadia faciunt milliare germanicum, quod continet quater mille paſſus. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης poteſt eſſe *ad* lacum, et *in* lacu. Vid. notata ad Matth. XIV, 25. Γίνεσθαι, pro εἶναι.

21. Ἤθελον — ὑπῆγον) *Itaque lubenter eum receperunt, atque navis non ita multo post ad littus, quod petebant, appulit.* Θέλειν h. l. eſt *lubenter et cupide aliquid facere.* Cf. Matth. XIV, 32. Marc. VI, 51. Vid. *Glassius* in Philolog. Sacra p. 276. edit. *Dathii.* τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς) Ἐγένετο dictum pro παρεγένετο, *pervenit*, ut infra v. 25. Sic apud optimos ſcriptores occurrit, e. g. Theophr. C. E. Cap. 1. et apud Philonem ſaepius, ut patet ex locis a *Loesnero* allatis. Εὐθέως, *non ita multo post.*

22. Τῇ ἐπαύριον — ἀπῆλθον) *Postero die, turba quae substiterat trans lacum, quum sciret, nullam ibi aliam adfuisse navim, nisi unam illam, quam conscenderant eius discipuli, neque Iesum cum suis discipulis ingressum esse navim, sed solos discipulos abiisse.* Ὁ ἑςηκὼς, *quae constiterat*, quae remanſerat ibi, ſc. deliberans, quomodo Ieſum declararet Meſſiam.

23. Ἄλλα δὲ — κυρίου) *Iam vero alia a Tiberiade venerant navigia ad locum illum, in quo epulati fuerant, domino preces faciente.* Φάγειν τὸν ἄρτον eſt ſimpliciter *epulari, coenare.* Εὐχαριστήσας dicitur ὁ κύριος eo ſenſu, quod inſtituerit illam coenam. In verbo εὐχαριστεῖν non ineſt notio conſecrandi vi miraculoſa. Hoc comma per parentheſin additum eſt, ut appareret, unde multitudo habuerit navigia, quibus ſecuta eſt Ieſum.

24. Ὅτε οὖν — τὸν Ἰησοῦν) *Quum igitur illa turba nec Iesum, nec discipulos eius ibi esse videret, his navibus conscensis Capharnaumum venit, Iesum quaesitura.* Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος) Repetitio eius, quod v. 22. praeceſſerat ἰδών, ob interiecta diuque tracta verba. Ἐμβαίνειν in re nautica *conscendere* in navem. Καὶ poſt ἐνέβησαν deeſt in codd. plurimis. Ἦλθον εἰς καπερναοὺμ, *ad urbem, versus urbem* Capharnaum appulerunt. Sequitur colloquium Ieſu cum Iudaeis, in quo multa allegorica occurrunt. Sunt, qui exiſtiment, Ioannem colloquia non ita conſignaſſe, uti habita ſint, ſed ita, ut ſua allegorice dicendi ratione uteretur, ut non tam ipſa verba Ieſu, quam ſententias referret. Alii rectius cenſent, Ioannem ſermones Ieſu brevius retuliſſe; et profecto occurrunt nonnulla, quae probabile reddunt, deeſſe quaedam, quorum omiſſio obſcuritatem parit.

25. Καὶ εὑρόντες — θαλάσσης) Addendum eſt: in Synagoga Capernaitica. cf. v. 59. Πότε ὧδε γέγονας;) *Quando huc advenisti?* γέγονας, pro παραγέγονας, ut ſupra v. 1. Etiam Latinis interdum *esse* eſt, quod *venire.* Sueton. in Auguſt. c. 16. *Militibus in conspectum fuisse,*

se, i. e. veniffe. Non dubitabant de miraculo, quia navi eum veniffe non conftabat, pedeftre autem iter erat longiffimum.

26. Ζητεῖτέ με — ἐχορτάσθητε) *Quaeritis me, non quod miracula vidistis, sed quod panes comedistis ad satietatem*, i. e, non ingenuo confilio, non ideo, ut ex miraculis cognofcatis, me effe legatum divinum, et doctrinam meam in animum admittatis, quaeritis me. Saepe enim negantur res fimpliciter, quae comparationem aut correctionem innuunt. Igitur οὐχ ὅτι — ἀλλ' ὅτι verti debet: *non tam propterea quod — quam ideo etc.* Nonnifi utilitatem corpoream quaerebant ex miraculis Chrifti. Talem etiam optabant Meffiam, qui huius vitae bonis eos ditaret, et efficeret, ut in otio et voluptate vitam tranfigere poffent. Locum hunc v. 26 — 63. expofuit *K. C. Lud. Schmidt* in *Io. Ern. Chr. Schmidii* Bibliotheca. Tom. II. p. 387. feqq.

27. Ἐργάζεσθε — αἰώνιον) *Comparate vobis potius alimentum, quod vobis ad aeternam felicitatem prodesse possit, quam cibum periturum*, quo corpus tantum alitur. Priora verba comparate funt intelligenda. Non enim Iefus omnino damnat victus corporei curam, fed falutis aeternae curam, ut potiorem commendat. Ἐργάζεσθαι, quum de cibis ufurpatur, faepiffime denotat *conquere*, quod multis probat *Wetstenius*. Sed hic fignificatus noftro loco haud convenire videtur. Eft potius ἐργάζεσθαι τὴν βρῶσιν h. l. *acquirere, comparare sibi cibum*, quo fenfu ἐργάζεσθαι βρῶμα eft apud Palaeph. c. 22. *Theodotio* Prov. XXI, 6. verbum פָּעַל vertit ἐργάζεσθαι.

 Vid.

Vid. *Bolten* ad h. l. Victui quo corpus alitur, opponitur cibus animum alens, i. e. doctrina Chrifti, non ad breve tempus animum pafcens, cuius potius fructus ad aeternitatem pertinet, ut fupra de aqua dixerat, c. IV, 14. more fuo ex occafione eorum, quae videbat, aut audiebat, ad fpiritualia animum attollens. Nec nova erat apud Iudaeos haec Allegoria. *Philo* Allegor. τὸ γὰρ φαγεῖν σύμβολόν ἐϛι τροφῆς ψυχικῆς κ. τ. λ. ἣν ὁ υἱὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ ὑμῖν δώσει) *quod Messias vobis dabit*, fc. docendo vos multo diviniora, et ea vobis confirmando per mortem fuam. Poteft tamen ἣν etiam referri ad ζωὴν αἰώνιον. τȣ̃τον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ θεός) *Hunc enim pater voluit esse certis auctoritatis divinitatisque documentis instructum, de quibus dubitari non possit.* Phrafis σφραγίζειν defumta eft a more Orientalium, manui aut fronti hominis, e. c. famuli, militis, facerdotis figillum imprimendi. Apoc. VII, 3. *Chrysostomus:* ἀπέδειξεν ἀναντιῤῥήτως, et ἐπὶ τȣ́τῳ ἔπεμψε ταύτην ὑμῖν κομίζοντα τὴν τροφὴν, vel fecundum aliam interpretationem: τȣ̃τον ἀπέδειξεν, ἐξεκάλυψε διὰ τῆς αὐτȣ̃ μαρτυρίας. Vid. fupra c. III, 33.

28. Τί ποιῶμεν, ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τȣ̃ θεȣ̃;) *Quid faciamus, ut efficiamus opera, apprime Deo grata?* Τὰ ἔργα τȣ̃ Θεȣ̃, opera quae Deus a nobis fieri vult, eique grata et accepta funt. Non intelligebant quod dixerat Chriftus comm. 27. Illud vero perfpiciebant, commendari illis curas, Deo acceptiores curis victus corporis. Quaerunt itaque, quid faciendum ipfis effet, ut Deo placerent?

29. Τῦτό ἐςι τὸ ἔργον τῦ Θεῦ) Hoc eſt illud quod Deus a vobis fieri vult. ἵνα πιςεύσητε — ἐκεῖνος) *Ut ei doctori fidem iam habeatis*, eiusque doctrinam in animum admittatis, *quem ille misit.* Unum hoc exigit Iefus, quia hoc, ſi ſolidum ſincerumque ſit, omnia alia Deo placentia ſecum trahit.

30. Τί ῦν — πιςεύσωμέν σοι) *Ecquod documentum edis, ut eo conspecto tibi fidem adhibeamus*, et confidamus tibi? Recte perſpiciebant, Iefum de ſe loqui, et maiora promittere, quam ea, quae Deus per Moſen dederat. Sed poſtulant miraculum aliquod perenne. τί ἐργάζῃ;) ſc. ex illo genere, v. 28. Quaenam nobis oſtendis ἔργα τῦ Θεῦ, ſigna et portenta, illis in Aegypto atque in deſerto, olim effectis per Moſen, ſimilia?

31. Οἱ πατέρες ἡμῶν) Maiores illi noſtri, qui ſexcenties mille erant, et amplius. τὸ μάννα ἔφαγον) Procurante Moſe. ἐν τῇ ἐρήμῳ, i. e. per totos annos 40. Chriſtus eos ſemel tantum paverat. ἄρτον ἐκ τῦ ῦρανῦ ἔδωκεν) Exod. XVI, 4. Pſ. LXXVIII. 24. Videntur opponere illud Moſis beneficium, quaſi longe maius, illi miraculo, quod ipſi conſpexerant. Putabant, Manna ex ipſo coelo delapſum eſſe, ob loca modo citata falſe intellecta. Sed conſtat inter omnes, Manna nihil eſſe aliud niſi humorem roſcidum, exſudantem e corticibus arborum et fruticum, atque propterea dictum eſſe Manna *de coelo*, quia de coelo cum *rore*, cui ſimile eſt, deſcendere credebatur. Vide Exod. XVI, 13. 14. et recentiorum interpretum annotationes ad illum locum. In Pſalmo vocatur panis *de coelo* ob excellentiam. Quicquid enim eſt

 exi-

eximium ac praeftans, id *coeleste* vocatur. Vis huius obiectionis eft: Mofes divinam fuam legationem miraculo illo comprobavit. Quonam miraculo tu probas divinam tuam legationem? Ceterum Ioannes fummam tantum obiectionis proferre videtur.

32. Οὐ Μωσῆς δέδωκεν — τὸν ἀληθινόν) *Non Moses vobis dedit panem vere coelestem, sed pater meus* (iam nunc per me) *vobis dat veri nominis panem coelestem.* Nonnulli exiftimant, argumentandi vim effe in oppofitione diverfi panis, ut fenfus fit: Panis, quem vobis Mofes dedit, non e coelo delapfus eft, fed erat naturalis, ad nutriendum corpus aptus; (v. 31.) *per me* autem pater vobis dat alimentum multo excellentius, quod vim habet procurandi aeternam animi felitatem. Ergo maior fum Mofe. Tum negandi particula effet transpofita, quod durum eft. Videntur potius opponi Subiecta: ὁ Μωσῆς, ἀλλ' ὁ πατήρ μου. Poteft etiam fubintelligi poft verba: ὁ Μωσῆς — οὐρανοῦ, *de quo loquor.* Iefus feipfum, Meffiam vocat τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν, quia a Patre conftitutus erat in terrarum orbe, ut per fe doctrinamque fuam vim quandam tribueret ad bene beateque vivendum. Nam ficut in pane eft vis nutriendi corpus, ita in doctrina Chrifti eft vis confortandi, laetificandi atque beandi animum. *Coelestem* autem panem fe vocat Chriftus, quia e coelo, a Deo miffus venerat.

33. Ὁ γὰρ — τῷ κόσμῳ) *Is nempe est vere a Deo datus panis, qui coelitus mittitur, et homines reddet felices.* Ὁ καταβαίνων refert ad ὁ ἄρτος. Nam Iudaei haec

haec verba non intellexerunt, comm. 34. *Ζωὴ felicitas*, ut faepe. Ὁ *κόσμος*, *homines.*

34. Πάντοτε — τοῦτον) *Semper talem nobis largire panem*, eiusmodi panem, qui *vitam* hominibus cunctis largitur. Quod Chriftus comm. anteced. de *vita* i. e. de felicitate dixerat, id intelligunt de vita hac humana naturali.

35. Ἐγώ εἰμι — πώποτε) *Egó sum ille, qui hominibus alimentum praebet, quo felices reddantur; qui meae disciplinae se tradit, non esuriet; qui mihi fidem habet, non sitiet unquam.* Clarius nunc Chriftus loquitur: *Ego sum ille panis vivificus*; largior vobis quae neceffaria funt ad vitam et felicitatem aeternam impetrandam, dans alimentum, quod non corpus, fed animum nutriat. Ὁ ἐρχόμενος — πώποτε) Mifcetur comparatio et res comparata. Simplex oratio fuerat: Qui ederit me, nunquam efuriet; et qui biberit me, non fitiet unquam. Sed quia edere et bibere fignificat credere, ideo alterum exponitûr per venire, alterum per credere. *Ad Christum venire* eft ab eo *discere*, fe in difciplinam eius tradere. οὐ μὴ πεινάσῃ — διψήσῃ, i. e. non opus erat ei aliis magiftris parum fidelibus. Doctrinam meam cunctis votis defideriisque fufficere intelliget; nec erit, quod praeterea requirat. *Sitire* et *esurire* in allegoria eft carere iis rebus, quae ad bene beateque vivendum funt neceffariae. Ceterum ex univerfo hoc loco facile cognofcimus, quod etiam aliunde notum eft, Chriftum miraculis non divinitatem *doctrinae* fuae, fed hoc tantum demonftrare voluiffe, fe effe legatum divinum. Qui enim eius fermonem tum

audiebant homines, miraculum novum ab ipſo petierant, v. 30. Ipſe autem non dat miraculum, ſed hortatur auditores, ut doctrinam *discant*, (v. 37.) tunc eos experturos eſſe vim doctrinae. (v. 39, 40. 50. ſeqq.)

36. Ἀλλ' εἶπον — πιστεύετε) *Sed dixi vobis: etsi videritis me, tamen non creditis. Videre* h. l. ut ſaepe ſignificare videtur, *cognoscere*, et hoc quidem loco pro Meſſia agnoſcere. Agnoverant eum pro Meſſia, ſed diſcere, et doctrinae fidem habere nolebant. Καὶ, hebr. h. l. valet *etsi*, ut Luc. XVIII, 7. Ergo eos ad diſcendum hortatur v, 37. *Thalemannus* ſic vertit hoc comma: *Sed dixi iam vobis*, (v. 26.) *vos me vidisse quidem* (ſpectatores quidem fuiſſe divinae poteſtatis meae,) *et tamen mihi fidem non habuisse.* Senſus non eſt admodum diverſus. Hoc enim vult Chriſtus: Non poteſt fieri, ut fruamini hoc pane, ſi doctrinam meam non diſcitis, non admittitis. v. 35.

37. Πᾶν — ἥξει) *Quivis a Patre mihi* (in diſciplinam) *traditus, libenter a me discet*, (diſcere debet,) amplectetur me felicitatis doctorem et auctorem. Πᾶν, neutrum pro maſculino aut communi. Sic τὰ μωρὰ 1 Cor. I, 27. Ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, *quem pater mihi tradit*, nimirum in diſciplinam. Tradit autem Pater filio eos, quibus per providentiam ſuam viam monſtrat percipiendi doctrinam Chriſti. Ii igitur, ſi felicitate promiſſa potiri velint, diſcere debent, et imperata facere. Reſpiciunt haec verba ad comma 33. τῷ κόσμῳ. Tradit Pater filio non tantum Iudaeos, ſed et magnam illam gentium multitudinem, quae per Apoſtolos luce Evangelii illuſtrata eſt.

De-

Defumta eft Phrafis ex locutionibus V. T. e. g. Pf. II, ubi Deus promittit Meffiae: *Dabo tibi gentes. Venire ad Christum* fc. difcendi cauffa, eft difcere doctrinam eius, ut monuimus ad v. 35. Iam pergit Chriftus: καὶ τὸν — ἔξω) *Si quis ad me venerit* difcendi cauffa, *non repellam eum a me*, i. e. lubentiffime eum in difciplinam recipiam, et felicem eum reddam. In verbis ὀ μὴ ἐκβάλω ἔξω, eft Litotes. Innuere videtur Iefus, fe non tantum Iudaeos fed gentiles etiam lubentiffime recepturum effe in disciplinam, et felicitate aeterna donaturum. Simul vero etiam redarguit focordiam et pertinaciam auditorum, qui fe nondum in difciplinam eius tradiderant.

38. Ὅτι καταβέβηκα — πέμψεντός με) *Ego enim de coelo descendi*, (divinitus miffus veni,) *non ut ex mea, sed ex Patris voluntate agerem*, ut confilium Patris exfequerer, opus perficerem a Patre demandatum. De phrafi καταβαίνειν ἐκ τῦ ὀρανῦ, vid. fupra ad c. III, 13. notata. Ex propofito fibi fine facit credibile quod dixerat. Quomodo, inquit, repellerem a me eos, quibus, ut dem vitam aeternam fum conftitutus ?

39. Ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτῦ) Eft Hebraismus; nam πᾶν cum nullo verbo cohaeret, veluti Levit. IV, 2. Ezech. I, 13. Πᾶν μὴ, ex hebraica כֹּל לֹא, *nullum. Ut nullum eorum, quos mihi tradidit, amittam*, petire finam. Ἀπολέσω hic recte explicatur: ut non *amittam*. Nam *dare* et *amittere* fibi invicem opponuntur, ut Io. XVIII, 9. et e nexu cum v. 40. patet, eos *amissos* a Chrifto tantum dici, qui *non obtinent vitam aeternam*, quibus tamen Chriftum cauffam

per

perniciei effe, dici nullo modo poteft. Exempla huius fignificationis e profanis vide ap. Kypkium. ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) *Sed ut eum vitae restituam extremo illo tempore.* Defunt quaedam ad fententiam: fed, ut eos per doctrinam meam ad veram felicitatem perducam, atque fic etiam vitae aeternae participes faciam, qua Iudaei putant fe folos potiri. Poteft etiam verbum ἀναστῆσαι fignificare *in integrum restituere*, falvum et abfolute beatum praeftare ut infra v. 40. 44.

40. Τοῦτο γὰρ — ἡμέρᾳ) *Haec, inquam, est voluntas eius, qui me misit, ut quicunque me viderit, et nomen mihi dederit, felicitatem aeternam consequatur, et ego eum tandem in vitam revocem.* Pro vulgari δὲ legendum effe videtur, γὰρ, eodem fenfu; nam utrumque eft explicativum: *nimirum* videlicet. Maioris perfpicuitatis cauffa repetitur quod v. 39. dictum erat. πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν) *Omnis qui recte cognoscit filium*, eiusque doctrinam; nam hoc eft h. l. θεωρεῖν. Hebraeum, חָזָה quod et hic pofuit Syrus, Graeci interpretes faepiffime vertunt θεωρεῖν. Καὶ ἀναστήσω — ἡμέρᾳ) Dubitat *Schmidtius*, (vid. notata ad cap. V, 21.) an Iefus ipfe fuis refufcitationem corporis promiferit, an vero Ioannes fuam de regno Meffiae et refufcitatione mortuorum opinionem tanquam a Iefu prolatam, propofuerit? Sufpicatur etiam de renovatione morali fermonem effe.

41. Ἐγόγγυζον — οὐρανοῦ) *Indignati sunt Iudaei propterea, quod, se esse panem de coelo delapsum, dixerat.* Γογγύζειν, ut Matth. XX, 11. proprie eft *mussitare* hinc *indignari, fremere*, indignationem vocibus et fermo-

monibus exprimere. Περὶ αὐτῦ) *Ob eam rem.* Nonnus masculine accepit, ad Iesum referens. ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τῦ ὀρανῦ) Cum accentu pronuntiandum illud: ὁ καταβὰς ἐκ τ. ὀρ. Nam id proprie erat, quod concoquere non poterant: non quod se panem dixisset, sed quod dixisset, se de coelo venisse.

42. Οὐ ἡμεῖς — μητέρα;) *Nonne iste est Iesus, Iosephi filius, cuius patrem et matrem novimus?* Οὗτος, *iste*, per contemtum est dictum. Offendebat eos, quod Christus dixerat, Patrem suum esse Deum; se de coelo venisse. Non poterant sibi persuadere hoc vere dici posse de homine ex parentibus humanis nato.

43. Ἀπεκρίθη — μετ' ἀλλήλων) *Non est, quod indignabundi inter vos disputetis.* Non explicat Iesus quomodo id, quod de se praedicaverat, consistere possit cum opinione eorum, qui humano tantum more eum natum esse putabant, sed priorem sermonem refert et prosequitur. Caussa esse videtur, quod haec res explicationem non admitteret, sed simpliciter credi deberet ob testimonia operum.

44. Οὐδεὶς — ἑλκύσῃ αὐτὸν) *Nemo se meae disciplinae tradere potest, nisi pater eum ad me quasi deducat*, eum alliciat et flectat. ἐλθεῖν πρός με, *disciplinae meae se tradere;* cohaeret cum illo διδακτοὶ τῦ θεῦ, v. 45. Ἑλκύειν, *trahere, trahere invitum*, h. l. metaphorice *incitare, allicere.* Desumta Phrasis a pueris, qui a parentibus vel amicis et cognatis in disciplinam tradi solent. Quia enim pueri propter pudorem, quem natura iis attribuit, a parentibus ad praeceptores maiore dignitate et

et auctoritate praeditos aegre et inviti deducuntur, idcirco *trahi* commode dicuntur. Sic *Plato* multis locis, et Epict. c, 68. Cic. Lael. c. 1. Hinc igitur extiterunt fimiles locutiones. *Plato* in Ione; ὁ δὲ Θεὸς διὰ πάντων τέτων ἕλκει τὴν ψυχὴν ὅποι ἂν βέλητοι τῶν ἀνθρώπων, *Deus autem per hos omnes*, (Poetas et rhapfodos) *animum trahit hominum quocunque velit.* Sic Hebraicum מָשַׁךְ faepe eft *trahere* fine ullo fenfu impofitae neceffitatis, ut Ierem. XXXI. 3. et alibi. Ergo *trahere* dicitur Deus hominem eum, quem docendo iuvandoque eo deducit, ut, quia didicit, et poffit et velit probare doctrinam Chrifti affenfu et factis. Huius interpretationis veritas confirmatur loco Prophetae, quo Chriftus v. 45. ufus eft ad confirmandam rem ab fe propofitam. In loco autem illo praedictum eft, fore, ut *edoceantur* omnes. Recte notat Chryfoftomus Manichaeos, qui ex hoc loco efficere volebant, nihil nos ex nobis ipfis poffe. A Manichaeis *Augustinus* accepiffe videtur fuum dogma de gratia irrefiftibili et fimilia. Chriftus aliis verbis repetit, quod fupra comm. 38. dixerat, fe non fuo arbitratu, fed ex mandato patris agere.

45. Ἔςι — ἐν τοῖς προφήταις) i. e. iam ipfo eventu comprobatur, quod fcriptum eft in Prophetis. Nonnulli hic a Chrifto ad folum locum Ief. LIV, 13. refpici, adeoque plurium numerum pro fingulari, per confuetam enallagen poni exiftimant. Ita *Plutarchus*, Ariftophanem citans; ait: ὡς οἱ κωμικοὶ λέγεσιν. Vid. *Gatakeri* Adverfaria p. 82. Alii phrafin repetunt ex Iudaeorum confueta τριχοτομίᾳ Sacri Codicis, fecundum quam claffis

prima

prima *Legis*, fecunda *Prophetarum*, et tertia *Ketuvim*, i. e. Hagiographorum nomine veniebat. Senfus itaque foret, legi hoc in ea S. Codicis parte, quae *Prophetarum* nomine appelletur. Alii denique re vera ad plurium Prophetarum loca, nominatim Ief. LIV, 13. Ierem. XXXI, 34. et Mich. IV, 1—4. refpici putant. ἔσονται πάντες διδακτοὶ τȣ̃ Θεȣ̃) *A Deo edocti*, ut αὐτοδίδακτος, διδακτοὶ πνεύματος, 1 Cor. II, 13. Haec Prophetarum effata Iefus in fe transfert. Nunc, inquit, Deus vos docet per me. Qui meam doctrinam audit, inftitutionem divinam audit. Πᾶς ȣ̃ν—πρός με) *Quicunque igitur doctrinam divinam audit et discit, is me sectatur;* quia nempe Deus per me vos docet. Cf. v. 44.

46. Ὀυχ ὅτι — πατέρα) *Non quod patrem quis viderit, praeter illum, qui a Deo missus venit, is patrem cognovit*, Interpretatio verborum commatis 45. ὁ ἀκȣ́σας παρὰ τȣ̃ πατρὸς, καὶ μαθών. Quum dico, inquit, Patrem audiendum, et ab eo difcendum effe, non hoc ita intelligo, quafi Patrem ullus mortalium oculis videre poffit. Ἐιναι παρὰ τινὸς, non eft apud aliquem verfari, fed ab aliquo miffum effe. Facile intelligitur, ὁρᾶν h. l. non proprie fumendum effe, fed fignificari pleniffimam Dei eiusque voluntatis et confiliorum cognitionem.

47. Ὁ πιϛέυων — αἰώνιον) Vide fupra, III, 15. 16.

48. Ἐγώ ἐιμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς) *Ego enim sum cibus ille vere salutaris.* Poft ἐγὼ fubintelligitur γὰρ. Cohaerent nempe haec verba cum v. 47.

49. Ὁι πατέρες — ἀπεθανον) *Maiores vestri, quamvis in desertis Manna vescerentur, tamen mortui sunt.*

sunt. Καὶ, *et tamen. Mortui sunt*, i. e. non potuit illis Manna praeſtare vitam, niſi ad breve tempus, neque a poenis contumaciae et impietatis liberare; quin potius ob ſummam pervicaciam miſere interemti ſunt. Num. XIV, 17—38. Ergo Manna non fuit ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Cf. v. 32. 34.

50. Οὗτός ἐστιν — καταβαίνων) Seipſum deſignat Chriſtus. Cf. v. 35. 48. ἵνα τίς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ) Hebraismus, pro: *Ut si quis ex eo ederit, non moriatur*; i. e. ut quivis eo veſcens liberetur a miſeria et ad perennem felicitatem, ad vitam immortalem pertingat. *Vesci* autem eſt uti doctrina et beneficiis Chriſti; in ſuccum et ſanguinem, (ut aiunt,) vertere eius doctrinam.

51. Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν) i. e. ζωοποιῶν, *vitam afferens*, nempe felicitatem veram et aeternam; nam Hebraei ſaepe Kal ponunt pro Hiphil; itaque חָיִי ipſis eſt et ζῆν et ζωοποιεῖν. ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου) *Edere ex hoc pane*, nihil eſt aliud *nisi fidem habere* ei, qui ſe hic nominat panem. Senſus idem, qui v. 35. nunc allegorice exprimitur. καὶ ὁ ἄρτος δὲ, — κόσμου ζωῆς) *Iam vero corpus etiam meum, quod ego saluti hominum impendam, est panis salutaris, quem largiar*, i. e. *etiam mors mea, quam pro salute humani generis perpetiar, est panis*, praebebit animis veſtris incitamenta virtutis, ſpem laetam felicitatis aeternae et ſolatium. Σάρξ et σῶμα promiſcue ſumuntur pro hebraeo בָּשָׂר. Clarum eſt Chriſtum de corpore ſuo loqui, quatenus occidendum illud praebere volebat. Quapropter addit: ἣν ἐγὼ δώσω. Dare

re autem corpus dicitur, qui vexandum, qui occidendum praebet. 1 Cor. XIII, 3. Dabo, inquit corpus meum ὑπὲρ τῆς τȣ κόσμȣ ζωῆς, *ut felicitatem impetrem humano generi.* Κόσμος, univerſum genus humanum, tam Iudaei, quam ceteri homines. Debemus igitur ſic frui Chriſto, ut non tantum doctrinam eius recte percipiamus, eamque animis noſtris infigamus, ſed etiam memoriam mortis eius ſalutiferae pio ſenſu recolamus, tum in ſacra coena, tum alias ſaepiſſime. Hic ſermo non poterat non eſſe obſcurus audientibus, omnia alia potius quam haec a Meſſia ſperantibus. Sed voluit Chriſtus diſcipulorum et ceterorum auditorum excitare attentionem, ut poſt eventum, ſibi in memoriam revocarent, quae is diu ante obſcure praedixiſſet.

52. Ἐμάχοντο). *Altercabantur, litigabant.* Alii enim putarunt ſubeſſe aliquid arcani Chriſti ſermoni, pars maior ut plane abſurdum reiecerunt. λέγοντες) Pars eorum. πῶς δύναται) Quomodo id fieri poteſt, quod dicit: ſe daturum corpus ſuum nobis comedendum? Alii hac, alii alia ratione intelligebant.

53. Ἐὰν μὴ — καὶ πίητε αὐτȣ̃ τὸ αἷμα) Non explicat Ieſus id, quod v. 52. dixerat, ſed repetit, ſine explicatione rei. Mentio ſanguinis non mutat rem; ubi enim ſanguinis a carne ſeparati fit mentio, violenta morte mortuus intelligitur. *Edere carnem et bibere sanguinem Christi* h. l. eſt: mortis cruentae, quam Chriſtus ſubiit, fructus, peccati veniam, animi tranquillitatem percipere, atque ad ſe transferre, gratiarum actione, amoris excitatione, imitatione exempli etc. De ſacra coena non

poteſt eſſe ſermo. Ieſus enim hortatur auditores ſuos, ut edant eius carnem, et bibant eius ſanguinem; hoc autem non poterant intelligere, ſi de ſacra coena ſermo eſſet; nam huius ritus ne ideam quidem habebant. Praevalet igitur allegorica ratio. οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς) Vitam, i. e. felicitatis aeternae ſpem iuſtam et certam non habebitis; *non potiemini felicitate.* Ἐν ἑαυτοῖς eſt Pleonaſmus hebraicus.

54. Ἀναστήσω αὐτὸν) Eſt epexegeſis eius quod praeceſſit. Habet ſpem vitae aeternae, quia ego excitabo eum ex morte, ad vitam ſcilicet et gloriam.

55. Ἡ γὰρ σάρξ — πόσις) *Corpus meum est verus cibus, et sanguis meus est verus potus.* Ἀληθῶς βρῶσις, pro: ἀληθὴς βρῶσις, ut infra c. VIII, 31, ἀληθῶς μαθηταί. Senſus eſt: *Morte mea cruenta largior animis vestris verissimum nutrimentum.* Corpus meum morti traditum et ſanguis meus effuſus eo ſenſu eſt *pastus animorum,* quo nulla alia res in rerum natura. Vide modo dicta ad v. 53.

56. Ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ) *Coniunctus est mihi, et ego illi, amore mutuo;* nam μένειν Ioanni eſt *esse, habitare in aliquo,* quod figura ſatis uſitata ad animum transfertur, et ſignificat coniunctum eſſe eum aliquo amore mutuo. 1 Ioh. III, 24. IV, 16. Amans eſt, ubi amat. Frequentior mortis Ieſu Chriſti recordatio amorem auget, et virtutis ſtudium. Non poteſt autem non amare Ieſus eum amantes, et exemplum eius imitantes.

57. Καθὼς — δι' ἐμὲ) *Sicut Pater qui me misit ipse est beatus et beatificus, et ego sum beatus per Patrem:*

trem: sic etiam qui amplectitur meam doctrinam, felix erit per me. Ex ultimo ζήσεται apparet, verbum hoc per totum hoc comma exprimere *felicitatem*. Ὁ ζῶν πατὴρ, *Pater beatus ipse et beatificus*, auctor felicitatis. Verba καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, per enallagen pofita funt, pro: καθὼς ὁ ἀποστείλας με πατὴρ ζῇ. Nam ducitur comparatio ex verbo oppofito ζῶν, non ex verbo ἀπέστειλε. Κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα *et ego beatus sum, et habeo vim beatificam per Patrem.* Beatitudo Filii in eo erat, quod omnia confilia Patris ei erant nota, quod omnia, quae Pater, poteft, quod excitat et iudicat mortuos etc. Erat beatus per Patrem; nam haec omnia, ut ipfe faepe dicebat, ipfi a Patre erant tributa. Ὁ τρώγων με, *qui me fruitur*, doctrinam meam amplectitur. In verbis: καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμὲ, particula καὶ hebraico more eft comparans, *sic*; ut infra cap. X, 15. XV, 9. *Qui me, meamque doctrinam fideliter in animum suum admittit, vitae perpetuae particeps erit per meam virtutem.*

58. Οὗτός ἐστιν — τὸν αἰῶνα) *Sic igitur intelligi volo cibum illum, qui e coelo descendit,* (de quo ego dixi), *non qualem maiores vestri ederunt in deserto, qui mortui sunt; qui hunc cibum,* (de quo ego loquor,) *edit, is perpetua fruetur felicitate.* Οὐ-καθὼς) Hebraismus, pro: non fimilis ei pani. καὶ ἀπέθανον) Iterum Hebraismus, copulam ponens, pro relativo. *Non talis panis, qualis ille, quo manducato patres vestri mortui sunt.* Continet hoc comma conclufionem totius fermonis." Ex dictis, inquit, facile patet, me maiora vobis

 prae-

praeftare iis, quae Mofes maioribus veftris praeftitit. Cf. fupra v. 30, 31.

59. Ἐν συναγωγῇ, διδάσκων) Palam, loco publico, ubi plurimi erant teftes fermonis.

60. Ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ) Non tantum ex duodecim, fed etiam ex aliis, qui frequentiores erant Iefu fectatores. σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος) *Dura est haec oratio*, i. e. *difficilis intellectu*, vel *odiosa*, *auribusque molesta*, horribilis auditu. Ita etiam profani auctores loquuntur, annotante Kypkio ad h. l. Hinc additur: τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν; *quis sustineat*, *quis velit eam audire*, vel: *capere*, *intelligere*. Illa quisque audire poffe dicitur, quae libenter audit, ut apud *Arrianum* Epictet. Lib. II, c. 24. ubi ita Epictetus ad eum, qui fe auditurus venerat: περὶ τίνος ἀκοῦσαι δύνασαι; περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τινος; Molefta fuiffe videtur, vel quia carnis fuae efum, et fanguinis fui potum commendaverat, vel quia de Manna non fatis honorifice locutus erat. Prius probabilius eft. Cf. v. 52.

61. Εἰδὼς — σκανδαλίζει;) *Quum autem Iesus intellexisset*, *discipulos ita esse indignatos*, *hoccine*, *ait*, *vos offendit?* Γογγύζειν, ut fupra v. 41. Περὶ τούτου, ad fuperiorem fermonem refertur. Σκανδαλίζειν, proprie *offendiculum ponere*; hinc tropice proponere quod aliis vel erroris vel peccandi occafionem dat. Huius loci fenfus eft: *Num hoc ita vos offendit*, *ut de mea dignitate dubitetis?*

62. Ἐὰν οὖν θεωρῆτε — πρότερον;) Quid dicetis, quid putabitis, *quum videbitis me eo redeuntem ubi antea*

ver-

versabar? Tunc nempe percipietis verba mea non posse ex usu populari intelligi; homines mortis meae fructus longe maximos, si velint, percepturos. Ἐὰν θεωρῆτε, si aut ipsi videritis, aut aliorum certo testimonio cognoveritis; nam θεωρεῖν *cognoscendi* significationem habet, ut supra c. IV, 19. infra cap. XII, 19. 45. Ὅπου ἦν τὸ πρότερον, in coelum, ubi ante fuit ὁ λόγος, quum esset πρὸς τὸν θεὸν, c. I. 1. nam Dei regio coelum. Tribuit Christus sibi quod τῷ λόγῳ convenit. Quid ni? quum et animam et corpus soleamus seorsim appellere hominis vocabulo. Est autem hic Aposiopesis, ut saepe apud quoslibet auctores, post *quid si*. Supplendum est: Quid tum putabitis? Vel: Nonne tum credetis, vos in maximo versatos esse errore? Tum sentietis, me corpore quidem absentem, sed potentissime et benignissime agendo praesentem, animis sectatorum per doctrinam meam plane divinam imperare.

63. Τὸ πνεῦμα — ζωή ἐστιν). *Sublimior sentiendi ratio salutem affert, humilis* (infirma) *sentiendi ratio nihil iuvat; doctrinae, quas ego vobis propono, efficiunt illam sublimiorem sentiendi rationem et salutem.* Varie explicatur hic locus. Boltenius τὸ πνεῦμα putat esse sermonem metaphoricum, obscurum, et σάρκα sensum naturalem et proprium, et vertit: *Das Verblümte ist kraftvoll, das natürliche ist ohne Wirkung; die Reden die ich zu euch halte, sind verblümt und kraftvoll.* Simili modo Patres ecclesiae τὸ πνεῦμα sensum allegoricum, mysticum, τὴν σάρκα, sensum literalem esse voluerunt. Cf. Eichhornii Biblioth. Tom. VII. p. 1008. Sed

 ipsi

ipſi auditores Ieſu facile intelligere poterant, eum improprio dicendi genere uſum eſſe, ut hoc monere non fuerit opus. Πνεῦμα רוּחַ in N. T. in genere dicitur, quicquid eſt perfectum, ſubtile, ſublime, divinum, σάρξ, בָּשָׂר, quicquid eſt imperfectum, infirmum, vile, humanum. Hinc πνεῦμα ſaepe eſt doctrina divina et excelſa, perfectiſſima, et σάρξ vi oppoſiti eſt cognitio, quae paratur viribus humanis, ſine divina patefactione, iudicando, experiundo, et concludendo, vilis, imperfecta, limitibus circumſcripta. Sed h. l. τὸ πνεῦμα videtur eſſe perfectior, ſublimior ſentiendi, ſtatuendi, agendique ratio, quae eſt effectus doctrinae Chriſtianae, cui opponitur σὰρξ, humilis, vilis iudicandi et ſperandi ratio, qualis erat Iudaeorum, qui vanas fovebant opiniones de regno Meſſiae, et de bonis in illo exſpectandis. τὸ πνεῦμα ἐςι τὸ ζωοποιοῦν, nobilior haec et ſublimior ſentiendi ratio ſalutem affert, vere felicem reddit hominem; ἡ σάρξ autem, humilis illa, iudaica ſentiendi ratio, οὐκ ὠφελεῖ οὐδὲν, nihil iuvat, nihil confert ad veram adipiſcendam felicitatem. Cf. Gal. III, 3. Illa melior ſentiendi ratio, pergit Ieſus, eſt fructus meae doctrinae. Hic enim ſenſus eſſe videtur verborum: τὰ ῥήματα — ζωή ἐςιν, quem in verſione expreſſimus. Τὰ ῥήματα nempe ſunt *doctrinae* Chriſti quae efficiunt πνεῦμα, nobiliorem ſtatuendi agendique rationem et ζωήν, veram felicitatem.

64. Ἀλλ' — οὐ πιςεύουσιν) *Veruntamen sunt inter vos nonnulli, qui fidem mihi non habent,* qui iam deſinunt me habere pro Meſſia; quia corporis voluptates non polliceor. ἐξ ἀρχῆς) *Ab initio,* ſc. miniſterii ſui publici; ſta-

ſtatim ex eo tempore, quo elegit XII. Apoſtolos, et diſcipulorum numerum ſibi adhaerere vidit. καὶ τίς — αὐτὸν) Atque adeo et *illum* non ignorabat, qui traditurus eſſet ipſum in poteſtatem adverſariorum.

65. Διὰ τοῦτο εἴρηκα) Ideo, quia iam praevideo, multos veſtrum mihi non habere fidem, quia alius indolis Meſſiam porro expectare volunt. ὅτι οὐδεὶς — πατρός μου) *Nemo potest me fideliter sectari, nisi ipsi fuerit a Patre concessum.* Cf. v. 44. Illis autem Pater concedit, ut fiant diſcipuli Chriſti, et felicitate per ipſum parata potiantur, qui doctrinam diſcunt, et in animum admittunt. Hoc nolebant multi ex auditoribus, et haec erat cauſſa, cur veri nominis diſcipuli fieri non poſſent. Ergo non excuſat Ieſus eos, quaſi non potuerint, ſed accuſat, quod noluerint ſe tradere in diſciplinam. Chriſtus opponit hanc ſententiam falſae Iudaeorum perſuaſioni, qui putabant, ipſis ipſorumque genti id a Deo ſemel conceſſum eſſe honoris, ut omnis felicitatis a Meſſia ſperandae ſint participes, quamvis indulgere pergerent pravis ſuis opinionibus. Id Chriſtus negat, et docet potius, illis tantum, qui aliam induerunt mentem, hanc felicitatem eſſe deſtinatam.

66. Ἐκ τούτου — περιεπάτουν) *Ab hoc inde tempore multi discipulorum discesserunt ab eo, neque amplius eum comitati sunt.* Ἐκ τούτου ſc. χρόνου. Alii ſupplent λόγου, vel πράγματος, *propter hanc rem, proinde*; ſed prior ratio praeferenda eſt. Οἱ μαθηταὶ non ſunt illi duodecim, ſed alii, qui eum ſaepius audire ſolebant. Ἀπέρχεσθαι εἰς τὰ ὀπίσω, ſc. μέρη, *domum reverti*, ſive *discedere*

cedere ab aliquo. Περιπατεῖν μετά τινὸς, *comitari aliquem.* Discesserunt itaque a Iesu, quia iam perspiciebant, eum non respondere eorum votis et consiliis, quae Messiae tribuerant.

67. Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;) *Num vobis quoque lubet abire?* sc. alium doctorem praeferentes, aut quaerentes. Ostendit, se nullus ministerium sui caussa quaerere: ac ne velle quidem discipulos, nisi volentes.

68. Πρὸς τίνα) scil. διδάσκαλον. ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις) *Doctrinas profers ad salutem aeternam consequendam efficacissimas.* Affirmat, idem se sentire, quod Christus modo dixerat, ipsius sermones duces esse ad vitam aeternam, quanquam non omnia iam perspexit atque plane intellexit.

69. Καὶ ἡμεῖς — τοῦ ζῶντος) *Et nos quidem fidem* (tibi) *habemus, quum agnoverimus, te esse Messiam, veri Dei filium.* Pro χριστὸς ὁ υἱὸς codd. nonnulli habent ὁ ἅγιος, forte ex literarum compendio. Omittunt etiam τοῦ ζῶντος. Cf. Matth. XVI, 16.

70. Οὐκ ἐγὼ — διαβολὸς ἐστιν;) *Nonne ego vos duodecim elegi? sed unus vestrum mihi adversatur,* (est homo pessimus.) Petrus illam confessionem protulerat nomine duodecim discipulorum. Christus autem hoc responso ostendit, se Iudam nosse. Tu, inquit, omnium hanc fidem et confessionem esse, ais, at vero non omnes in eam tecum concedunt; unus enim vestrum est homo pessimus, simulator, qui mente animoque a me alienissimus est. Διάβολος, i. e. diabolo similis, summe malus et impro-

probus. Nullum enim foedius exemplum peccati et diſſimilitudinis cum Deo habet Scriptura S. quam diabolum. Haec eſt cauſſa, cur peſſimi ingenii homines nominantur diaboli. Sed fortaſſis διάβολος h. l. ſimpliciter eſt *adverſarius*, ut Matth. XVI, 23.

71. De Iuda Iſcariote vid. Matth. X, 4. Scivit igitur Ieſus et praedixit, Iudam fore proditorem.

CAP. VII.

1. Καὶ περιεπάτει — Γαλιλαίᾳ) *Et perrexit Iesus posthaec versari in Galilaea.* Non hoc vult Evangeliſta, Ieſum poſt habitam orationem c. VI. in Galilaeam conceſſiſſe; nam geſta ſunt ea, quae c. VI. narrantur, in Galilaea, ut patet ex illius cap. initio. περιπατεῖν, הַלֵּךְ, quod hic habet Syrus, frequentiſſime ſignificat, *in loco aliquo degere atque versari.* μετὰ ταῦτα) i. e. etiam poſtquam acciderant, quae modo narrata ſunt. οὐ γὰρ ἤθελεν — ἀποκτεῖναι) *Neque enim in Iudaea versari constituit, quod Iudaei ipsum e medio tollere cuperent.* Cauſſa memoratur, cur Chriſtus in Galilaea potius, quam in Iudaea verſari atque docere voluerit, et cur a conſanguineis ſuis admonitus, (v. 3.) non ſtatim Hieroſolyma profectus ſit. οἱ Ἰουδαῖοι h. l. ſunt Proceres Iudaeorum, ut patet ex v. 25. 26. Cauſſa, cur Ieſum interficere voluerint, memorata eſt ſupra c. V, 18. Vitabat igitur Ieſus Iudaeorum inſidias, nec ſe per miracula tuebatur, quia media ordinaria aderant, et quia in Galilaea maiori cum fructu docere poterat quam in Iudaea.

2. Σκηνοπηγία) Is nimirum dies feftus, cui nomen Scenopegia, a figendis tabernaculis, ἑορτὴ σκηνῶν, feriae tabernaculorum, quas Iudaei in memoriam commorationis ipforum fub tentoriis celebrarunt et adhuc celebrant. Levit. XXIII, 34. Deut. XIV, 13. De hoc fefto, Iudaeis κατ' ἐξοχὴν חַג dicto, infignis eft Iofephi locus Ant. III. 10, 4. De ritibus, quos Iudaei a Graecis petierunt, et huic fefto praeter inftitutionem divinam immifcuerunt, dignus omnino eft, qui legatur, *Lakemacherus* in Obfervatt, Philolog. P. I. p. 17. feqq. Ex Gentilibus hoc feftum defcripfit *Plutarchus* in Sympofiac. Lib. IV. quanquam, ut ignarus rerum Iudaicarum, multos in hac re errores commifit. Cf. *Lightfootum* in h. l. et antiquitatum Iudaicarum Scriptores.

3. Οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ) Confobrini et cognati eius. Vid. not. ad Matth. XIII, 55. Μεταβαίνειν, *migrare*, proficifci e loco quodam in alium. Μετάβηθι excitantium eft. Excede ex his latebris; nam Galilaea ignobilis erat regio prae parte Hierofolymitana, ubi fenatus, ubi tanta populi, tanta exterorum multitudo. Ἵνα καὶ μαθηταί σου — ἃ ποιεῖς) *Ut etiam illi discipuli tui* (in Iudaea) *spectatores operum tuorum esse possint.* Intelliguntur inprimis difcipuli, quos per baptismum initiari iufferat, c. IV, 2.

4. Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ — εἶναι) *Nemo enim clam sua agit, qui celebris esse cupiat.* Eft Hebraismus, copulam ponens pro relativo. Ἐν κρυπτῷ, ita ut fe fubducat hominum oculis. Τὸ κρυπτὸν nunc de domo privata, nunc de latebris, nunc de locis obfcuris dicitur, ut

ut h. l. Ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, *celebritatem consequi. Philo* de vict. off. p. 856. D. τοῖς τὰ κοινωφελῆ δρῶσιν ἔσω παῤῥησία, καὶ μεθ' ἡμέραν διὰ μέσης ἴτωσαν ἀγορᾶς, *qui prosunt publice omnibus, in clara luce versentur in foro medio* etc. εἰ ταῦτα ποιεῖς) Ποιεῖν hic poteſtatem perpetuam faciendi ſignificat. Si potes, inquiunt, et ubi, et quoties vis talia facere etc. τῷ κόσμῳ) Magnae hominum multitudini, qualis eſt Hieroſolymis, ut infra XII, 19. Cognati eius ex eius celebritate gloriam quaerebant, optantes, ut credibile eſt, ut ab ipſo Synedrio pro Meſſia declararetur.

5. Οὐκ ἐπίςευον) Pro Meſſia eum non agnoverunt, quod regis inſtar ſe non gereret. Fortaſſe etiam ipſimet miracula eius nondum viderant, quia, ut cognati et fratres haud raro ſolent, non operae pretium duxerant diligentius exquirere, qualia eſſent eius opera, vel cum Phariſaeis Hieroſolymitanis ſuſpicati ſunt, miracula, quae ediſſet, ope principis daemoniorum patrata eſſe.

6. Ὁ καιρὸς — πάρεςιν) *Nunc mihi nondum opportunum est*, nempe ire Hieroſolyma. Non poterat hoc iter tuto facere eo tempore, quo omnes viae oppletae erant hominibus proficiſcentibus Hieroſolyma ad feſtum celebrandum. Facile enim fieri potuiſſet concurſus hominum. Quodſi comitante iſta multitudine profectus eſſet, potuiſſet rebellionis ſuſpicionem ſubire, et occaſionem praebere, ut ipſi inſidiae ſtruerentur. Deinde etiam eam ob cauſſam non ante ipſum feſtum ſed ſerius, in ipſo medio feſto Hieroſolyma proficiſci voluit Ieſus, quia ſic tutior erat ab inſidiis optimatum, qui magis metuebant

Ga-

Galilaeos, quam Hierofolymitanos. Cf. Matth. XXVI, 5. ὁ δὲ καιρὸς — ἕτοιμος) *Vobis autem quaelibet hora opportuna est.* Vos eftis obfcuri; nemo vos refpicit; nihil vobis eft metuendum. Poteftis igitur femper tuto proficifci.

7. Ὀυ δύναται — πονηρά ἐστιν) *Etenim non tam vos impiorum odio obnoxii estis, quam ego, qui eorum impietatem castigo.* Tacite cauffam indicat, cur ipfi non quodvis tempus opportunum fit proficifcendi Hierofolyma. Nihil eft cauffae, inquit, cur homines improbi (ὁ κόσμος) vos odio profequantur, (et vobis infidias ftruant,) me autem odio profequuntur, adeoque vitae meae infidiantur, quia vitia eorum reprehendo atque vitupero.

8. Ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω) *Equidem nondum proficiscar.* Pro οὔπω alii legunt οὐκ quae lectio vera videtur, fed omnino explicanda per οὔπω. Sic enim explicandum effe, ex ipfo Chrifti fermone ad cognatos fuos (v. 6.) habita manifeftum eft. *Porphyrius*, qui omnino οὐ legiffe videtur, ex hoc loco Chriftum inconftantiae et mutationis accufavit, tefte *Hieronymo* adv. Pelagianos L. II. Verum folutio eft in ipfo contextu. ὁ καιρὸς — πεπλήρωται) *Tempus mihi opportunum nondum adest.* Noluit Iefus in magno comitatu hominum, novarum rerum cupidorum Hierofolyma proficifci. Hoc enim poterat fpectare ad feditionem, et eam ipfam ob cauffam concitare adverfus eum primores populi. Cf. v. 6.

9. Ἔμεινεν) aliquamdiu, ut fequentia oftendunt. Igitur hi, qui proficifcebantur, omnino credebant, Iefum nolle Hierofolyma ire.

10. Ὀυ φανερῶς, ἀλλ᾽ ὡς ἐν κρυπτῷ) *Non quidem palam, sed in occulto*, ſine magno comitatu, ut alii homines ignorarent, ne, ſi populi magno comitatu a Galilaea usque Hieroſolyma veniret, concitatos in ſe animos Procerum magis accenderet.

11. Ὀι Ἰεδαῖοι) Iudaeorum proceres; opponuntur enim τοῖς ὄχλοις, v. 12. Hi igitur ἐζήτεν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, *desiderabant eum in festo*, fortaſſis etiam requirebant per apparitores, ut ipſum e medio tollerent. Cf. v. 1. et 25. ἐκεῖνος) Contemtim; ut Matth. XXVII, 63.

12. Καὶ γογγυσμὸς — ὄχλοις) *Sed et plebeii varia de eo mussitabant*; fortaſſe quia praeter morem non venerat ad concelebrandum feſtum. οἱ μὲν — ὄχλον) Alii bonum eſſe dicebant eum, non referendum in numerum falſorum doctorum; alii pro ſeductore populi eum habebant, quaſi doceret contemnere ſabbatum.

13. Ὀυδεὶς — αὐτε) *Nemo* ſc. eorum, qui Ieſu favebant *libere loquebatur de eo*, ſ. *pro eo*, in bonam partem. παῤῥησίᾳ, *libere*, coram omnibus, aut multis. διὰ — Ἰεδαίων) *Quia metuebant Iudaeos*, Iudaeorum ſeniores et principes.

14. Τῆς ἑορτῆς μεσέσης) *Medio festo*, ſeu *inter medios festos dies.* Herodot. III, 4. μεσεσα ἡ ἡμέρα. Ad feſtum medium pertinent omnes *inter* primum et ultimum feſti dies.

15. Πῶς — μεμαθηκώς;) *Unde huic eruditio, quum tamen litteris non dederit operam?* Γράμματα ſine articulo eſt *doctrina*, eruditio, et h. l. praecipue *eruditio*

ditio Iudaica, quae inprimis fcripturae S. cognitione et interpretatione nitebatur. Sic in Tabula Cebetis εἰδέναι γράμματα, et faepe alias, ut *Kypke* probat. Non didiciffe eum litteras dicebant, quia nemo praeceptor in difcipulorum fuorum grege eum viderat.

16. Ἡ ἐμὴ — πέμψαντός με) *Doctrina mea non tam mea est, quam eius qui me misit.* Dicit nempe Iefus, fe non effe huius doctrinae primum auctorem, neque fe, quum doctores ex hominibus non habuerit, ipfum fua praecepta excogitaffe; fe nihil docere quod voluntati divinae repugnet, fed ea tantum, quae ut legatus Patris proferre debeat. Idem indicat, quod v. 18. fe non ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖν. Cf. c. XIV, 24.

17. Ἐάν τις θέλῃ τὸ θελ. α. π.) *Si quis volet eius voluntati parere*, i. e. fi ita animo comparatus fit, ut qualemcunque voluntatem Dei fibi revelatam, quantumcunque carnis affectibus contrariam, obfequenti animo complecti velit. Verbum θέλειν, cum aliis verbis iunctum, plerumque habet vim adverbii *libenter*. Aliis θέλειν hic abundare videtur, ut faepe. Ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, difcere, quae Deus difcenda proponit, et agere quae agenda docet. Ideo enim mifit filium fuum, ut nos per eum edoceret, fupra c. VI, 28. 29. γνώσεται — λαλῶ) *Is usu et experientia intelliget, an doctrina mea Deum auctorem habeat, an vero instinctu meo, sponte mea doceam.* Γνώσεται, *usu cognoscet*, fc. cogitando, repetendo, examinando, agendo, uti in omnibus difciplinis et artibus hoc fit. Is igitur, qui fe ad difcendum agendumque dedit, experietur, doctrinam Chrifti a Deo auctore

effe

esse profectam, quia praestat id, quod inventione humana superius et maius, et Dei procurationi adscribendum sit, nempe scientiam, quam aliunde haurire non possumus, quae nos emendat, tranquillat, et spe ultra hanc vitam pertinente replet. Inde concludet, Iesum non pro arbitrio, non iniussu divino, ut famam sibi colligeret, hanc doctrinam protulisse. Λαλεῖν saepe est *docere*, ut 1 Cor. II, 6. 7. 13. et ἀπ' ἑαυτῦ λαλῶν, doctoris divini auctoritatem sibi arrogans; sua cogitata proferens, quum Dei mandata praeferat.

18. Ὁ ἀφ' ἑαυτῦ — — τὴν δόξαν τὸν ἰδίαν ζητεῖ) *Qui profert doctrinas suo ingenio excogitatas, is honorem suum* et commoda venatur. ὁ δὲ — ἀληθής ἐςι) *Qui autem spectat honorem eius, a quo missus est, is fide dignus est.*. Hoc est criterium externum, ex quo cognosci potest, Iesum esse doctorem fide dignissimum. Nunquam aucupatus est hominum laudem, sed semper honorem Patris spectavit. Professus est semper, se doctrinam suam accepisse a Patre; Patrem sibi dedisse potestatem iudicandi mortuos, imperandi hominibus etc. Ἀληθής, *fide dignus*, ut supra c. V, 31. καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ ὐκ ἔςιν) *Falsi crimen de eo credibile non est*, quum absit mentiendi caussa. Nam ἀδικία et ἀλήθεια sibi opponuntur, ut 1 Cor. XIII, 6. et impostura vocatur ἀπάτη τῆς ἀδικίας, 2 Thess. II, 10. Potest tamen ἀληθής verti *ingenuus*, sc. Dei legatus, et ἀδικία, *improbitas*,

19. Ὀυ Μωσῆς — ἀποκτεῖναι;) *Nonne Moses vobis legem dedit, cui tamen nemo vestrum paret? Quid igitur necem meum molimini?* sc. contra legem Mosis,

cuius

cuius apud vos tanta eſt auctoritas. Bene hunc locum πα-ραφράζει STORRIUS (*in dissert. exeget, in libror. N. T. historic. aliquot loca* pag. 43.) ita: „Ex vobis iisdem, qui pro Moſaicae legis auctoritate pugnare, eiusque violationem meam ſancte indignari vobis videmini, nemo legis Moſaicae, quae amorem ante omnia inculcat, obſervans eſt. Alioqui cur me propter beneficium, quamvis Sabbato datum, interficere conamini?" Ceterum haec verba cum praecedentibus non cohaerere, ſed interrupto ſermone paullo poſt addita eſſe videntur. *Grotius*, *Heumannus* aliique putant, Ieſum redire ad id, quod ſupra dixerat, doctrinam ſuam ideo damnari a Iudaeis, quod non haberet animum promtum, ut Deo obediant. Sed novam ſententiam hic inchoari, ex ſequentibus patet. Sciebat nempe Ieſus, inſidias ſibi ſtrui ob aegrotum a ſe die Sabbati ſanatum. Vide ſupra V. 16. Reprehendit itaque eorum ſuperſtitionem et malitiam, oſtenditque legem Moſis a ſe non eſſe violatam; ipſos potius eſſe legis violatores. Moſes ille eximius, quem magiſtrum iactatis. οὐδεὶς) Intelligendum eſt hoc de maxima parte. τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;) Vel hoc ipſo apparet, quam longe abſitis ab ipſius legis obſervatione, quum me, popularem veſtrum innocentem, ob beneficium vultis morte afficere.

20. Δαιμόνιον ἔχεις) *Tu insanis*, ſanae mentis non videris compos eſſe. Graeci dicerent: δαιμονᾷς. Non erat credibile plebi, quae aliunde confluxerat, quenquam in populo eſſe, qui necem Ieſu machinaretur. Ergo pro ſe reſpondebat, et ex ſe metiebatur etiam alios. Sed Iudaei Hieroſolymitani de Procerum conatu Ieſum occidendi, reſciverant, v. 25.

21.

21. Ἀπεκρίθη — αὐτοῖς) Non curat immeritum convitium, ſed coeptum ſermonem perſequitur. ἓν ἔργον ἐποίησα) Unum, nec moleſtum opus, Sabbato feci, aegrotum voce ſanando. θαυμάζετε διὰ τοῦτο) Sic interpungendum eſt, ut iam *Theophylactus*, *Erasmus*, *Beza*, *Schmidius* aliique diſtinxerunt. *Miramini propterea.* Male editiones vulgares διὰ τοῦτο referunt ad v. 22. Θαυμάζειν etiam Marc. VI, 6. cum διὰ conſtruitur. Θαυμάζετε i. e. θορυβεῖσθε, ταράττεσθε, ut recte Chryſoſtomus. Ἐμοὶ χολᾶτε v. 23. quaſi Sabbatum violaverim.

22. Μωσῆς — περιτομὴν) *Moses vobis iniunxit legem de circumcisione.* Δοῦναι h. l. eſt *iniungere*, *mandare*, *lege praescribere*. Ex conceſſis diſputat Ieſus, et quidem validiſſime. Vos, inquit, Sabbato circumcidere pueros ſoletis, nec tamen putatis Sabbatum violari. Cur igitur mihi violati Sabbati crimen imputatis, quia hominem ſanavi? Περιτομὴν eſſe legem de circumciſione, in promtu eſt. οὐχ ὅτι — πατέρων) *Non quod a Mose primum sit instituta; iam enim Patrum tempore fuit in usu.* Iam Abrahami, Iſaaci et Iacobi tempore viguit hic mos. Ἐκ pro παρά. Καὶ — ἄνθρωπον, *igitur die Sabbati circumcidere soletis homines.* Καί, *igitur*. Laborem varium peragitis, quo carere non poteſtis, ut perficiatur circumciſio. Sententia eſt Hebraeorum: *Circumcisio pellit Sabbatum. Tanchum* f. 9. 2. *Schabbat* f. 128. 130.

23. Εἰ περιτομὴν — ἐν σαββάτῳ;) Eſt argumentatio a minori ad maius. *Si salva Mosaicae legis auctoritate fieri potest, ut homo circumcidatur die Sabbati,* (licet in hac caerimonia peragendâ multa fieri debent, ne ho-

hominis sanitas in periculum adducatur,) *quo iure mihi succensetis, quod Sabbati tempore totum hominem, (non eius solum membrum aliquod) sanitati restitui?* ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ut maneat praeceptum illud, de circumcisione octavo die faciendo, a Deo datum, a Mose perscriptum, com. 22. Λύειν h. l. est *violare transgredi.* Ὅλον ἄνθρωπον, non solum eius membrum aliquod. Multa peraguntur Sabbato, ne vulnus circumcisionis homini mortem fore afferat; quanto magis licet, hominem, qui toto corpore laborat, etiam Sabbato restitui integrae valetudini? Fortassis etiam Iesus haec ideo dixit, quia doctiores Iudaei circumcisioni vim medicam et salutarem tribuerunt. Philo (de circumcis. pag. 810.) quatuor commemorat caussas, cur hic ritus sit servandus, quarum prima est, ut caveatur morbus curatu difficilis, quem vocant carbunculum, (ἄνθρακα,) sic appellatum, quod urat inflammatione, quae praeputiatis facilius innascitur. Quicquid sit, exemplo praecepti de circumcisione, (ut recte monet *Storrius* l. c.) declaravit Iesus, esse omnino praecepta, quae altero illo de abstinentia operis sabbato faciendi antiquiora et potiora sint ducenda; atque in eorum numero, legem de amore et misericordia priorem, et antiquiorem ipso etiam circumcisionis instituto, iure suo habuit.

24. Μὴ κρίνετε — κρίσιν κρίνατε) *Non iudicate secundum externam speciem tantum, sed secundum rei veritatem.* Κατ' ὄψιν, *secundum externam speciem.* Deut. I, 16. 17. Ies. XI, 3. Lysias Apol. in Senatu: ὥστε οὐκ ἄξιον ἀπ' ὄψεως, ὦ βουλή, οὔτε φιλεῖν οὔτε μισεῖν οὐδένα, ἀλλ' ἐκ τῶν ἔργων σκοπεῖν. Δίκαια κρίσις, *verum iudicium,*

cium, quod veritati eft confentaneum, quam notionem *Kypke* ex Profanis probat. Secundum adfpectum, qua externa iudicabant, qui licere putabant circumcidere die Sabbati, fed indignabantur, fi Chriftus Sabbato fanaret aegrotos.

25. Ἔλεγον — ἀποκτεῖναι;) Hierofolymitani, de hoc Procerum conatu atque confilio Iefum occidendi refciverant, quod turbis aliunde confluentibus erat ignotum, v. 20. ζητοῦσιν) Sc. noftri proceres, de quibus ftatim narratur.

26. Καὶ ἴδε — λέγουσι) *Et ecce, palam (in templo) et libere docet, neque illi tamen quicquam contradicitur*, neque hoc ipfi interdicitur a Synedrio. Παῤῥησίᾳ, *libere*, in maxima hominum celebritate, palam in templo. Vid. v. 4. Λαλεῖν pro διδάσκειν frequens eft in his libris. Μήποτε ἀληθῶς — ἐστιν ὁ χριστός;) *Num forte certis iudiciis cognoverunt proceres, eum esse Messiam?* Ἀληθῶς, i. e. *certis indiciis*, ut infra c. XVII, 8. Illud pofterius ἀληθῶς ante ἐστιν, quod editiones exhibent, deeft in codicibus, antiquis verfionibus et Patribus haud paucis; unde etiam a *Griesbachio* omittitur.

27. Ἀλλὰ — πόθεν ἐστιν) *Atqui huius natales scimus omnes.* Ἀλλὰ correctionem indicat. Addunt cauffam, cur Iefum pro Meffia agnofcere non poffint. Πόθεν ἐστιν, *quibus parentibus sit ortus.* Nam illud πόθεν defignat parentes, ut in illo *Homeri*; τίς, πόθεν εἰς ἀνδρῶν, ποία σοι πόλις, οὐ δὲ τοκῆες. ὁ δὲ χριστὸς — πόθεν ἐστιν) Putant multi, refpici ad opinionem Iudaeorum de duplici manifeftatione Meffiae; primo enim appariturum effe eum in Bethlehemo, fed illico occultandum et latitu-

 rum,

rum, et tandem iterum se manifestaturum, non noto unde, et quomodo advenerit. In apparitione sua prima in Bethlehemo nihil memorabile ab eo agendum; in secunda gentis expectatio. R. *Bechai* f. 68. 1. *Schir R.* Cant. II, 9. Alii existimant, Iudaeos in ea fuisse opinione, parentes Messiae indicari non posse. Huic sententiae non obstat, quod Doctores consensisse dicantur Matth. II. de loco, in quo nativitas Messiae expectanda sit; res enim redit ad modum nativitatis extraordinarium, qui, ut ipsi statuebant, humanum coniugium omnino excludere debebat. At Iesu parentes nosse se Iudaei sibi persuaserant, Iosephum scilicet et Mariam.

28. Ἔκραξεν — οὐκ οἴδατε) *Exclamavit igitur Iesus, in templo docens: et nostis me, et originem meam; neque tamen arbitratu meo munus meum suscepi; sed verax est is,* (vere est aliquis) *qui me misit, quem vos ignoratis.* Κράζειν, *exclamare, palam et libere dicere.* κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμι) Multi interpretes *ironice* dictum putant; sed *Grotius* aliique legunt cum interrogatione: *Itane vero me nostis, quo sim patre genitus?* Vos dicitis, et me et patrem meum vobis notum esse: utrumque falso; pater meus non est faber, ut vos putatis, sed Deus, cuius ego filius, legatus et interpres sum. Videntur tamen potius esse verba concedentis: concedo vos hoc nosse. Καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, *neque tamen arbitratu meo suscepi munus meum*, sed tamen missus sum ab alio. Uno posito, non tollitur alterum. Καὶ, tamen. Ἀλλ' ἔστιν — με) *Sed verax est*, stat promissis, *is qui me misit;* ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε) Nescitis,

quo

quo fit ingenio, quo affectu erga genus humanum, quo cultu delectatur. Quum tamen non apparet, quae Deus in hoc verborum contextu dicatur *verax*, rectius fortaffe vertitur: *Est revera aliquis* etc. adverbio pofito pro adiectivo.

29. Παρ' αὐτοῦ εἰμι) *ab eo veni*, ex ipfius quafi finu, c. I, 18. Allufio eft ad illud fupra dictum: πόθεν ἐστιν, alio fenfu. Idem fenfus, qui ineft verbis fequentibus: *et ille me misit.*

30, Καὶ οὐδεὶς — χεῖρα) *Nec tamen quisquam ei manum inferre ausus est.* Nemo *eum in potestatem redigere potuit.* Deo id prohibente, ἡ ὥρα αὐτοῦ) Tempus paffionis a patre electum, ut opportuniffimum faluti humanae: id faepe ὥραν vocat *Ioannes* ut c. VIII, 20. et alibi.

31. Πολλοὶ δὲ — ἐποίησεν;) *Multi potius de plebe fidem ei habuerunt, et dixerunt: Num Messias venturus plura edet miracula, quam quae hic edidit?* Ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν) Non ut in Meffiam, (nam de eo dubitabant,) fed ut in hominem a Deo miffum. πλείονα σημεῖα) Nam plurima ipfe etiam Ioannes fubticuit, c. XX, 30. XXI, 25. Iudaei praecipue ad miracula attendebant, ad doctrinam perfectiorem non refpiciebant.

32. Ἤκουσαν — πιάσωσιν αὐτὸν) *Quum Pharisaei audirent, haec de eo inter plebem mussitari, tum ipsi et principes sacerdotum apparitores ad eum comprehendendum emiserunt.* Οἱ Φαρισαῖοι h. l. funt Synedrii affeffores et familia Pharifaeorum, qui Chrifto inimiciores erant, quam affeffores e fecta Sadducaeorum. Οἱ ἀρχιερεῖς funt affeffores ex ordine facerdotali; nam Synedrium

drium conftitit ex 72. affefforibus, qui erant ex ordine facerdotali, γραμματεῦσι, i. e. legis Mofaicae interpretibus, f. iureconfultis et theologis, et fenatoribus aliis, qui πρεσβύτεροι dicebantur. Γογγύζειν, *mussitare*, clam et fubmiffa voce loqui. Ὑπηρέται, *apparitores* Synedrii, Matth. XXVI, 58. Non ftatim, fed opportunitate oblata Iefum comprehendere volebant.

33. Εἶπεν ἦν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς) Deeft αὐτοῖς in melioribus codicibus, verfionibus nonnullis et Patribus. Et recte. Non enim miffis a Synedrio haec dixit Iefus, quippe qui poft aliquot demum dies mandatum exfequi ftudebant, (comm. 44.) fed auditoribus tum praefentibus, reipfa oftendens, fe non ignorare inimicorum improba confilia. ἔτι — πέμψαντά με) *Breve tempus restat, quod vobiscum versor; revertar enim ad eum, qui me misit.* Εἶναι μετά τινος, *versari, vivere cum aliquo.* Plerumque verbo ὑπάγω utitur Chriftus, quum de abitu fuo ex hoc mundo obfcurius loquitur.

34. Ζητήσετε — εὑρήσετε) *Si me quaeratis non comparebo.* Senfu haec verba non videntur differre a comm. 33. Ζητεῖν, *quaerere, desiderare*; εὑρίσκειν, *attingere, consequi, invenire.* Καὶ ὅπε — ἐλθεῖν, *et eo, ubi ego ero, non potestis pervenire.* ὅπε εἰμὶ ἐγὼ) Noli cum *Nonno* εἶμι legere, quod poeticum eft, et noftris fcriptoribus incognitum. Tam εἰμὶ hic eft pro futuro, quam fequens δύνασθε. Ubi tunc *ero*, verfabor, poftquam fc. a vobis difceffi. ὑμεῖς ἐ δύνασθε ἐλθεῖν) Nimirum, me quafi e coelo revocaturi, et meam provinciam lubentius admiffuri.

35. Ἐἶπον — εὑρήσομεν αὐτόν;) Οἱ Ἰȣδαῖοι iterum ſunt principes, ſenatores Iudaeorum. *Quonam* inquiunt, *hic abiturus est, ut eum non simus reperturi?* ut eum invenire non poſſimus, ut hic optime vertit Syrus. Μὴ ἐις — Ἕλληνας;) *Num ad eos profecturus est, qui dispersi sunt inter Graecos, atque etiam Graecos docturus?* Ἡ διασπορὰ τῶν Ἑλλήνων dictum eſſe videtur pro οἱ διασπαρέντες ἐις τȣ̀ς Ἕλληνας, *dispersi inter Graecos*, nempe Iudaei, qui extra terram Iſrael inter gentes habitabant, qui et diſperſio Iſraelis vocantur, et duodecim tribus; qui ἐν διασπορᾷ, Iac. I, 1. Sic *Paralipom. Ieremiae* MS. *Baruch* ſcripſit et miſit ἐις τὴν διασπορὰν τῶν ἐθνῶν, ad Iudaeos in Aegypto atque alibi viventes. Iudaei autem per totum terrarum orbem diſperſi fuerunt, ſuasque ſibi habuerunt in omnibus locis Synagogas et Proſevchas, quod quum aliunde, tum e Ioſepho de B. I. Lib. VII, 3. 3. ſcimus. *Salmasius* (de Helleniſtica p. 218. et in Funere linguae helleniſticae p. 98. ſqq.) nihil aliud hic putat indicari, quam *ad gentes ire, et in regionem gentium, quam* διασπαρέντες Ἰȣδαῖοι *inhabitant, proficisci, ubique gentes ipsas docere, non autem Iudaeos, qui inter ipsas dispersi degunt.* Ἕλληνες omnino videntur eſſe gentiles; haec enim uſitata eſt huius vocis ſignificatio, in iis locis, ubi Graeci opponuntur Iudaeis. Vocantur autem Ἕλληνες propterea, quia plurimae gentes lingua graeca utebantur. Iudaei contra inter gentes diſperſi appellati ſunt, non Ἕλληνες, ſed Ἑλληνιςαί. Act. VI, 1. Videntur igitur auditores Ieſu ſuſpicati eſſe, propoſitum ei fuiſſe, non tantum Iudaeos inter gentes diſperſos, ſed etiam ipſos gentiles docere.

36. Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, ὃν εἶπε) Nam nisi hoc vult, quem sensum habet sermo ipsius?

37. Ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς) *Ultimo die festo, qui erat maxime solemnis.* Erat dies festus octavus; nam primus et octavus dies Σκηνοπηγίας proprie festi dies ימים טובים appellantur, cuius generis dies ἡμέρα μεγάλη Ies. I, 13. dicitur, ut docet Conr. Ikenius in diss. priore *de tempore celebratae a servatore ultimae coenae paschalis*, cap. III, §. 1. sq. Quod autem Ioannes diem octavum τὴν μεγάλην, diem maxime solemnem vocat, in eo sequitur opinionem gentis; nam ex institutione Dei non apparet aliqua dignitas huius diei supra primum. Sed putabant Iudaei, ceteris diebus supplicationes et sacrificia fieri, non tam pro seipsis, quam pro reliquis gentibus; at die hac octava solum pro seipsis. *Succah. Bemidbar Rabba*, Sect. 21. Cf. *Lightfoot.* Εἱστήκει — καὶ πινέτω) *Hisce verbis exclamavit Iesus: Si quis sitit, veniat ad me et bibat.* Εἱστήκει, sc. ἐν τῷ ἱερῷ, quod partim ex adiuncta diei festi mentione, partim ex v. 28. apparet. Verbum ἔκραξε et παῤῥησίαν dicentis et audientium frequentiam ostendit. Occasionem haec verba recitandi sumsit Iesus a ritu, singulis huius festi diebus recepto, secundum quem Sacerdos aliquis cantharo aureo ex fonte *Siloa*, ad radices montis Sion scaturiente, extra Hierosolyma aquam hauriebat, eamque per aquarum portam in Templum perferebat, tandemque vino mixtam, foramini magni altaris infundendo, libabat. Hanc ritum exponunt inprimis post codicem סוכה in corpore Mischnico Salomo Deylingius observatt.

SS.

SS. Part. II. Differt. 31. et Io. IACOBUS FREY in differt. *de aquae libatione in festo tabernaculorum*, Altorf. 1734. Cf. LIGHTFOOTUM, WETSTENIUM ad h. l. et LA-KEMACHERI *de ritibus quibusdam Bacchicis a Graecis ad Iudaeos recentiores derivatis, et ab his tabernaculorum festo usurpatis, commentationem*, in obfervatt. philolog. P. I. pag. 17. Monet quidem Io. IAC. FREY, (in differt. cit.) octavo die caerimoniam hauftae et effufae aquae intermiffam effe. Sed res eft incerta; nec etiam, fi vera effet *Freyi* fententia, inde confequeretur, Chriftum aquarum effufionem tum non tenuiffe animo. Quum enim auditores eius fuperioribus harum feriarum diebus, in ipfo illo loco, ubi iam differebat, huic religioni interfuiffent, non ineptum eft, fi quis exiftimet, eum iftam effufionem revocaffe in animos auditorum, eosque ad fuae veluti fapientiae rivulos excipiendos invitaffe. Addunt interpretes, auctoritatem Rabbinorum fecuti, inftitutam apud Iudaeos harum aquarum profufionem duplicem habuiffe fignificationem, primum expetendae a Deo pluviae, deinde fiduciae pofitae in promiffionibus iis, quas Deus de dandis tempore Meffiae dotibus a Spiritu fancto profectis oftenderat; et hauftionem aquae nominatim effe propter Ief. XII, 8. Sed recte monet Ven. NOESSELT in *Progr. ad locum e Ioanne* VII, 37—39. (in opufculorum Fafcic. I. edit. 2. p. 52.) non ita rerum fuarum certos teftes effe Iudaeos, ut eorum auctoritate ftandum fit, maxime in re tali, qualis eft de fpiritu fancto huiusque donis doctrina, cui ante, quam Chriftus fapientia fua erudiviffet Iudaeos, tantae offufae erant tenebrae. Videtur igitur haec confuetudo effundendae in his feriis aquae re-

vocare potius debuisse beneficium magnae aquarum copiae, quam Deus Israelitis in longo per desertum itinere aqua carentibus propinavit. Nam omnia ea, quibus Iudaei harum feriarum celebritatem auxerunt, ita sunt constituta, ut res illas, quae Israelitis in locis desertis et paullo post contigissent, similitudine quadam exprimant, e. c. Exod. XV, 27. Ipsa sententia verborum Christi, quibus ad se Iudaeos vocat, non est obscura. Etenim in omnibus linguis sitire dicuntur, qui magno cuiusdam rei desiderio tenentur. *Bibere alicuius aquam* saepe idem esse apud Iudaeos, ac doctrinas alicuius recte percipere, atque perceptas probare, iisque uti, id inter alios docet SCHOETTGENIUS in dem Rabbiner, pag. 218. sq. Nec dubitari potest, eandem illam sententiam, hic isti verbo esse subiectam, quum ipse Christus eos, quos ad bibendum provocat, statim v. 38. *credentium* nomine appellet. Igitur imagine demta, proprius sensus verborum ἐάν τις — πινέτω, erit: *si quis cupidus est discendi, is se mihi tradat in disciplinam, meaque doctrina recte utatur.*

38. Ὁ πιστεύων — ζῶντος.) *Quisquis se mihi tradit in disciplinam, ex illo, ut scriptura dicit, vel flumina manabunt aquae limpidae et salutaris, i. e. per eum alii etiam homines magna doctrinae copia largissime imbuentur.* Verba ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ non ad superiorem, sed ad hunc versum esse referenda, accurate NOESSELTUS l. c. p. 55. docuit. Verbis: καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, Christus respicere videtur ad locum Ies. LVIII, 11. 12. ubi pariter ut in nostro, pii homines comparantur cum fonte, et quantopere profuturi sint aliis, declaratur. HEN-

KE

KE tamen exiftimat, verba καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, non pertinere ad locum aliquem facri codicis fingularem, fed ad excufandam et emolliendam audaciam imaginum *agri* fitientis, bibentis, exundantis, quibus et fimilibus multis fcriptores Iudaeorum claffici non raro fuerant ufi, ut Pf. XXXVI, 9. 10. Ief. XLIV, 3. 4. Ioel III, 23. al. Vid. HENKII Commentatio: *Ioannes Apostolus nonnullorum Iesu apophthegmatum in evangelio suo et ipse interpres.* (in *Potti* et *Ruperti* Sylloge commentationum theolog. Vol. I. p. 6.) Ex aliorum fententia *Aquam vivam*, improprie hic fumi, eaque fignificari *doctrinas* Chrifti, in promptu eft. Quum autem dicitur, fore, ut huius doctrinae *omnes*, f. flumina fefe effundant, hoc indicatur, fore, ut magna huius doctrinae copia ad multos, atque diu, derivetur. Ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ nihil aliud eft, nifi: *ex illo.* Non refpicitur ad ventrem amphorae, eo quo aqua libabatur, ut nonnulli putant; nec audiendus eft *Wetstenius*, qui hanc phrafin illuftrare vult loco ex *Tanchuma*: „Quomodo Abraham didicit legem? Duo renes eius facti funt tanquam *lagenae*, e quibus lex promanavit." Ex HENKII fententia (l. c.) Chriftus eos, qui lubenti erectoque animo ipfius doctrinam exciperent, non tam fitienti *homini*, quam *agro sitienti*, comparavit, qui non modo imbibat ipfe imbrem, reficiatur ac fertilis fiat, fed etiam rivos, adeoque copiofa flumina, late diffundat, ut ἡ κοιλία fit *venter agri*, ficut ἡ καρδία τῆς γῆς. Matth. XII, 40. et θαλάσσης Ezech. XXVIII, 2. vel etiam, ficuti Cicero terrae tribuit *gremium*, quo mollito et fubacto femina excipiat; (de fenect. cap. 15.) διψᾶν et πίνειν, more fere poetarum de *agro usurpetur.*

39.

39. Τῦτο — εἰς αὐτὸν) Senſus eſt: *hoc autem intellexit (Ieſus) de plenissima illa veritatis divinae intelligentia, quam accepturi essent in eum credentes.* πνεῦμα h. l. ut ſaepius, indicat pleniorem illam religionis notitiam, qua imbuti ſunt Apoſtoli non tantum, ſed et alii omnes cultores Chriſti, poſt eius reſurrectionem. Nam πνεῦμα univerſe in ſacris literis appellatur quidquid facultatis aut notitiae, praeter naturae vires contigit, propterea non tantum ad facultatem edendorum prodigiorum, ſed etiam ad communicatam cum hominibus divinam recte agendi vim, inprimisque ad divinam inſtitutionem doctrinamque refertur. Vid. Ioh. VI, 63, 2 Cor. III, 6. De pleniore religionis notitia, h. l. eſſe ſermonem, contextus etiam docet. ὄπω — ἐδοξάσθη) *Nondum enim erat spiritus sanctus* (nondum locum habere poterat plenior illa cognitio) *quia Iesus nondum erat ad summam dignitatem evectus.* πνεῦμα, ut modo diximus, eſt plenior veritatis divinae intelligentia, ſive beneficium illud, *per quod, ut* ait Chriſtus Ioh. XVI, 13. *ad omnem veritatem coelestem* dirigerentur. Hoc autem beneficium, ut Chriſtus eod. cap. V, 7. dicit, non poterat tribui diſcipulis, *nisi postquam is obiisset.* Sic intelligitur, quomodo dicere potuerit Ioannes, eo tempore, quo Chriſtus haec dixerit, πνεῦμα nondum datum fuiſſe credentibus. Verbis ὄπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, Cod. Vat. addit: διδόμενον, quod et Verſſ. nonnullae exprimunt, et Ambr. Aug. Victorin. habent. Sed non opus eſt hoc additamento, quum ſit ſenſus: Dona ſpiritus ſancti tum adhuc expectanda erant. Haud dubie Ieſus hanc allegoriam, quam Ioannes paucis tantum comprehendit, paucis

em

item verbis explicat, magis diduxerat, multisque librorum sacrorum locis exornaverat.

40. Πολλοὶ οὖν — ὁ προφήτης) *Iam vero multi ex Iudaeorum multitudine, sermone hoc audito, censuerunt, vere eum esse illum vatem qui exspectabatur.* Ὁ προφήτης, *legatus ille divinus.* Vid. supra c. I, 21.

42. Οὐχὶ — ἔρχεται;) *Nonne libri sacri docent, ex Davidis gente, et Bethlehemo patrio Davidis oppido Messiam oriturum esse?* Ergo ignota iis erat historia infantiae Iesu, nec videntur multis innotuisse ea, quae de eius nativitate a paucis narrabantur.

43. Σχίσμα — αὐτὸν) *Atque ita divisae fuerunt sententiae populi de eo.* Σχίσμα h. l. est *dissidium, dissensio, in varias partes scissio.*

44. Τινὲς δὲ) Subornati a Senatoribus. Cf. v. 32.

45. Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται) *Reversi igitur ministri*, postquam per dies aliquot Iesum sectati erant, quasi eum prehensuri data occasione. Ἦλθον, pro ἀνῆλθον, hebr. בּוֹא quod saepe significat *redire*, ut 1 Reg. XXII, 27. ubi LXX. vertunt ἐπιστρέφειν.

46. Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος) *Nunquam ita docuit aliquis, quemadmodum hic;* nunquam audivimus hominem tam egregie docentem, ut ille docet. ἄνθρωπος אִישׁ, pro τις, ut et infra 51. λαλεῖν, *docere.* Ingenue loquuntur. Non caussantur metum turbae, sed animi conscientiam, verbis divinis commotam: tanto magistratibus suis meliores.

48.

48. Ἐκ τῶν ἀρχόντων) Ex Senatoribus Magni Synedrii, qui ius habent cognofcendi de propheta. ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων) Qui et fanctitatis et eruditionis nomine excellunt. Ita a duplici auctoritate argumentantur, iudiciali et magiftrali. Sic folent, qui veritatem impugnant, pro argumentis afferre auctoritatem eorum, qui pro doctis habentur.

49. Ἀλλ' ὁ ὄχλος — ἐπικατάρατοι εἰσὶ) *Imo ista legis Mosaicae (*religionis*) imperita multitudo digna poenis est.* Ὁ ὄχλος ἔτος, cum contemtu quodam, populus terrae, ut loquebantur: faex populi. ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον) Qui ftudium non ponit, ut exacte legem difcat, fecundum fcholarum interpretationes et traditiones. Ὁ νόμος eft lex Mofaica univerfa, facrorum librorum volumen, religio Iudaica. ἐπικατάρατοί εἰσι) קָשֶׁץ, quod faepiffime Rabbini dicunt de populo terrae. Diris et maledictione digni funt; nosque non definemus eos anathemate ferire. Dicere debebant: ifti plebeii homines credunt in Iefum, v. 31. fed malebant dicere quod putabant confequens fidei in Iefum, nempe exfecratione dignos effe, qui in eum credant, ut tanto magis miniftros illos abfterrerent.

50. Εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν) Unus e fenatu, ut apparet fupra, III, 1.

51. Μὴ ὁ νόμος — ποιεῖ) *An lex nostra contemnat ullum hominem, antequam eum audiverit et cognoverit quid faciat?* Κρίνει, *damnari iubet.* Caute locutus eft Nicodemus, ut feipfum invidiae, Iefum autem periculo

riculo fubtraheret. Iefum nec abfolvit nec damnat. In eo tantum reprehendit collegas, quod Iefum inauditum damnarent, quum potius ex praefcripto legis (Deut. XVII, 8. XIX, 15.) ei locum et facultatem pro fe dicendi et fe defendendi concedere debuiffent.

52. Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ;) Non, quod hoc crederent, fed quod fignificare vellent, non alios Iefum fautores habere, quam populares, Galilaeos. Quaerunt igitur, an ipfe etiam fit e fectatoribus Iefu unus, Galilaeorum patronus? ἐρεύνησον) Revolve tecum omnium temporum hiftoriam. Loquuntur ut erudito. καὶ ἴδε) Quafi dicant: Certum eft; conftat. ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται) Non de uno, fed de quovis propheta accipe. Nullus, aiunt, Galilaeus unquam a Deo donatus eft fpiritu prophetico: gens eft Deo defpecta. Vide fupra I, 46.

CAP. VIII.

De hiftoria adulterae, quae narratur a comm. 53. cap. praecedentis usque ad comma 11. huius capitis, iam olim fuit quaeftio, et nunc eft. Extat fane haec pericopa in permultis Codicibus graecis, Verfionibus et apud Patres nonnullos. Abeft vero a Codd. *Alex. Vatic. Regio, olim* 1905. *nunc* 9. *et regio olim* 2861. *nunc* 62. fed fpatio vacuo relicto, quod tamen totam pericopam capere non poffet. Aut plane abeft, aut in finem Evangelii vel ad calcem capitis 21. Lucae reiicitur, aut adiecto Scholio adpictisve obelis five afterifcis tanquam dubia notatur in codice Bafil. multis iunioribus, Regiis quibusdam et Evange-

geliſtariis. Graeci in lectione publica commati 52. capitis VII. iungunt comma 12. capitis VIII. In nonnullis autem Lectionariis libris feſto Pelagiae aut Mariae aegyptiacae aut alio die feſto praelegenda exhibetur haec hiſtoria. Abeſt praeterea a Syr. utr. et editionibus ſyriacis primis, Copticis codicibus plerisque, Arabica e coptica translatione converſa, Arm. teſte Nicone, qui Armenos reieciſſe haec teſtatur; unde in fine Evangelii legitur in codd. arm. quibusdam Goth. verc. brix.. Nec attingunt eam Orig. Apollinar. Theodor. Mopsveſt. Chryſoſt. Baſil. Cosmas, Nonn. Theophyl. Catenae ed. et mſ. Tertull. Cypr. Iuvenc. In catena graeca, edita a Cotelerio, collectae ſunt explicationes XXIII. Patrum graecorum; ſed nulla fit mentio huius narrationis. Nil definiunt Ammonius et Euſ. Eadem varietas deprehenditur etiam in codicibus MSS. variarum Bibliothecarum ab *Andrea Birch* collatis. Vid. eius editio *Quatuor Evangeliorum*, iuſſu et ſumtibus Regiis procurata. Havniae, 1788. 4. Suſpecta etiam haec hiſtoria fuit *Erasmo, Pellicano, Olivetano, Caietano, Bucero, Calvino, Bezae, Iansenio Gandavensi, Gratio, Hammondo, Clerico, Wetstenio.* Haud caret veriſimilitudine ſententia *Grotii*, exiſtimantis, hanc hiſtoriam attextam quidem a Nazarenis Palaeſtinae Hebraeo Evangelio; a *Papia* autem, aliisque Ioannis diſcipulis Graeco Ioannis, et ab eccleſia probatam, ideo quod ſatis certo teſtimonio conſtaret, ab apoſtolis viva voce ſaepe narratam. Nam in Nazaraeorum Hebraeo fuiſſe, ſatis ex Hieronymo conſtat. *Semlerus* exiſtimat, hiſtoriam inſertam eſſe ex alio quodam libro hiſtorico Ioannis Evangelio. *Augustini* (*de adulterinis coniugiis*

Lib.

Lib. II. c. 7.) coniectura, omiſſam eſſe hanc hiſtoriam ab iis, qui metuerent, peccandi impunitatem dari mulieribus, nonnullis non contemnenda eſt viſa. Sed non docet Auguſtinus, an haec hiſtoria a multis, an publica auctoritate omiſſa ſit? nec eſt veroſimile, tot illos viros eam metu ſcandali omiſiſſe, et non interpretatos eſſe; nam Commentatori non licet aliquid omittere. Mira eſt lectionis varietas, quam *Griesbachius* diligentiſſime notavit. Nos potiores tantum variantes *e codicibus graecis* notabimus.

1. Ἰησȣ̃ς — ἐλαιῶν) *Iesus autem abiit in montem olivarum*, in montem, qui ab oleis nomen habet, quinque ſtadiis ab urbe diſtantem.

2. Ὄρθρȣ — ἐδίδασκεν αὐτȣ̀ς) *Mane autem reversus est in templum, ubi magna multitudo convenerat, et eam instituit.* παραγίνεσθαι, *advenire, venire aliquo.* Pro παρεγένετο Cod. Cantabr. habet παραγίνεται. Codd. 15. aut 16. habent ἦλθεν. Alii codd. 2. παρῆλθεν. πρὸς αὐτὸν) Abeſt a codicibus 11. καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτȣ̃ς) Abeſt a cod. Cantabr. et 69.

3. Ἄγȣσι) In codicibus 2. legitur Φέρȣσι, in illo 69. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ. πρὸς αὐτὸν) Abeſt a multis, aut alio loco ponitur; in tribus, πρὸς τὸν Ἰησȣ̃ν, et certo abfuit ab antiquioribus. ἐν μοιχείᾳ) ἐπὶ μοιχ. in codd. 39. ἐπὶ ἁμαρτίᾳ in Catabr. κατειλημμένην) Cantabr. legit εἰλημμένην. In codicibus 16. legitur καταληφθεῖσαν.

4. Λέγȣσιν) εἶπον, in codd. 25. αὐτῷ) Codices 15. addunt πειράζοντες. Cantabrigienſis copioſius habet:

ἐκπειράζοντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς, ἵνα ἔχωσιν κατηγορίαν αὐτῦ. Nempe alii habebant κατηγορεῖν αὐτῦ, alii κατηγορίαν κατ' αὐτῦ. Sed alii haec legunt v. 6. κατειλήφθη) Codd. 37. in *activo* ταύτην εὕρομεν — μοιχευομένην. Codd. 38. ταύτην εὕρομεν — κατειλημμένην. Porro 5. habent κατελήφθη, 14. κατείληπται, alii decem εἴληπται. ἐπαυτοφώρῳ verti poteſt *ipso facto*, et conſtrui cum μοιχευομένη, ut ſenſus ſit: *deprehensa est ipso facto adultera*; deprehenſum eſt de illa, quod ipſo facto adulterium iam commiſerit. Ἐπαυτοφώρῳ poteſt etiam eſſe *palam*, *manifeste*, et conſtrui cum κατειλήφθη, ut ſenſus ſit: *palam deprehensa est adultera*, ita ut non opus ſit in rem ipſam, utpote ſatis notam, altius inquiri. Vox eſt graeca forenſis. *Demosthenes* in Stephanum: τῦτον ὑμεῖς ηδικηκότα ἐπ' αὐτοφώρῳ λαβόντες. *Hunc in ipso iniuriae manifesto facinore deprehensum.* Plura loca Wetſten. habet. Indicant, non agi hic de ſuſpicione, in quam conſtituta erat potio aquae Zelotypae.

5. Ἐνετείλατο) in Cantabr. ἐκέλευσεν, redditum ſc. e latino. λιθοβολεῖσθαι) Codices 38. λιθάζειν, quidam λιθάζεσθαι. Lege Moſis adulteris poena mortis indicitur Levit. XX, 10. Deut. XXII, 22. quod Hebraeorum magiſtri de ſtrangulatione interpretantur. *Sanhedrin*: R. Ionathan dixit, omnis mors, dicta in lege ſimpliciter, non eſt, niſi ſtrangulatio. Inde ſequeretur, ipſos Synedrii aſſeſſores dixiſſe, quae cum lege Moſaica non conveniunt. Verum quidem eſt, in Deuteronomio ſequentibus verbis *sponsae* corruptae imponi poenam lapidationis; ſed h. l. ſermo eſt de *uxore*, ut igitur lex ſponſae gravidae huc

non

non pertineat. Vid. Michaelis ius Mosaicum Tom. V, pag. 261.

6. Τȣτο δὲ — κατηγορȣ̃ιν αὐτȣ̃) *Hoc autem ex eo quaerebant, eum explorandi caussa, ut haberent criminandi materiem.* Accusare volebant vel ut contemtorem legis Mosaicae, si a verbis eius recederet; vel, si iis insisteret, tanquam immitem et immisericordem, imo Sapientum placitis adversantem. In tanta licentia et morum corruptione illorum temporum, quam Thalmudici etiam fatentur, multi Doctores in ea opinione fuisse videntur, non animadvertendum esse in mulieres adulterii reas, ex rigore disciplinae Mosaicae, aliis contradicentibus. Quaerunt igitur Pharisaei et legisperiti ex Iesu, quid sibi de hac re videatur. Vid. *Michaelis* ad h. l. Eo etiam animo eos proposuisse Iesu hanc quaestionem, ut eum accusarent apud Romanos, ut rebellionis auctorem, et occidere sine iudicio suadentem, si lapidandam dixisset, non est credibile. Nam in iis criminibus, quae ad religionem spectarent, Iudaeis ius, supplicium capitale sumendi, fuisse relictum, docebitur ad c. XVIII, 31. ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν) Γῆ, h. l. vel *pulvis* est, vel *pavimentum*. Scripsit in terra ductus nihil significantes; quo actu significare voluit Iesus, se ad negotium, quod proponebant callidi homines, parum attendere, neque se valde cupere ad interrogata respondere, quod et animo insidioso illa proposita esse, et caussae discussionem exiguum fructum habituram esse, praevideret. Vid. Schol. ad Aristoph. Acharn. 31. Talis erat quaestio, ut responsione ne digna quidem esset; nam ex ipsa lege Mosis decisio facile peti poterat.

Iudicis autem perſonam Ieſus nec agere voluit, nec debuit. Addunt hic codices nonnulli: προσποιέμενος alii καὶ προσπ. Codices autem 36. μὴ προσποιέμενος, *nihil cūrans*, ut Chriſtus prae ſe tuliſſe dicatur nihil ad ſe illa pertinere, aut nihil ſe attendere.

7. Ἀνακύψας) ἀναβλέψας habent codd. 21. ἀνέκυψε καὶ codd. 12. ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν) *Qui ex vobis hac culpa immunis est.* Ἀναμάρτητος h. l. ut ſaepe alias eſt, qui nec ſcortator eſt nec adulter *Herodot.* V, 39. τὴν ἔχει γυναῖκα ἐῦσαν ἀναμάρτητον ἑαυτῷ, *quam haberet uxorem, quae nihil adversus ipsum deliquisset.* πρῶτος — βαλέτω) *Primus lapidem in eam coniiciat*, illum nempe lapidem, quem teſtes ex mandato divino Deut. XVII, 7. c. XIII, 10. et more iudaico, in lapidationis reos coniicere ſolent. Quaſi dicat: In re tam manifeſta inanis eſt et inepta quaeſtio. Igitur ſi quis veſtrum alienus eſt a ſimili culpa, is exigat poenam ad rationem legis ſeveram.

8. Ἔγραφεν) Addunt ἑνὸς ἑκάσε αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας codd. 7. *eorum videlicet qui accusabant, et omnium peccata mortalium.* Hier. Bar hebraeus ex codice quodam Alex. ap. Aſſemann. Sed vide dicta ad comm. 6.

9. Οἱ δὲ — ἐσχάτων) *Quo audito, singuli sibi male conscii, et seniores* (primi dignitatis viri) *et reliqui.* Ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, conſcii ſibi, ſe ab eo ſcelere, cuius mulierem accuſaverant, non eſſe immunes. Εἷς καθ' εἷς, *singuli* vel *singulatim.* Formúla effecta eſt ex Hebraica אֶחָד כְּאֶחָד *unus ut alter*; nam praepoſitio κατὰ ſaepenumero ſimilitudinis index eſt; et אֶחָד in Hebraeo

braeo

braeo fermone refertur ad אַחֵר, ficut *unus* ad *alterum* in lingua Latina. Vid. *Fischeri* Proluf. XVII. p. 414. f. Verba ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων *Keuchenius* non male interpretatus eft: *ab honoratioribus ad vilioris conditionis homines.* Nam πρεσβυτέρȣς h. l. non tantum effe homines provectioris aetatis, fed inprimis *dignitate eminentes*, inde patet, quod iis opponuntur οἱ ἔσχατοι, *vilioris conditionis homines.* μόνος ὁ Ἰησȣ̃ς, καὶ ἡ γυνὴ) *Solus*, i. e. fine Pharifaeis et legisperitis. Nam Apoftoli aderant, forte et turba aliqua, ἐν μέσῳ ȣ̃σα) Confpicua Apoftolis, forte et turbae.

10. Μηδένα ϑεασάμενος) Eorum, qui mulierem adduxerant. Sed omnino defunt haec et fequentia verba in quibusdam Codd. et Verff. οἱ κατήγοροί σȣ) i. e. qui mea auctoritate videbantur uti velle ad te puniendum.

11. Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω) Ego auctoritatem meam in hoc non commodo, ut populum, qui falva confcientia a talis fupplicii exactione abftinere poteft, ad id excitem. μηκέτι ἁμάρτανε) Alioqui multo gravius a Deo damnanda. Hoc ideo adiicit, ne veniam dare videretur peccandi. Verbum autem ἁμαρτάνειν ad *illicitos amores*, et nominatim *adulterium* hic referendum eft. Sic ἁμαρτία eft *adulterium* 2 Petr. II, 14. et γυνὴ ἁμαρτωλὸς *prostibulum*, Luc. VII, 37.

12. Cf. ad hunc locum v. 12—59. D. Ziegleri Commentát. in Henkii Magazin etc. Tom. V. pag. 227. fqq. Πάλιν) *Alio tempore.* ut c. IX, 15. et alibi. Nam v. 13. Pharifaei adfuiffe dicuntur; fupra autem v. 9. dictum erat, Pharifaeos difceffiffe. Oportet igitur, quae

 nunc

nunc narrantur, alio tempore contigiffe. τό Φῶς τȣ̃ κόσμȣ) *Sol*, i. e. *hominum ille doctor*, qui nunc exfpectatur, falutifer. Cf. fupra c. I, 4. Luc. II, 32. Multi interpretes exiftimant, Iefum ab oriente tum fole, aut candelabro aureo Sücca V. 2.) aut a candelis et facibus accenfis occafionem tropi fumfiffe. Sed haec incerta funt. Iefus omni tempore fic defcribere fe potuit, quum iam quaedam vaticinia V. T. אור, *lumen* omnibus gentibus promiferint. ὁ ἀκολȣθῶν ἐμοὶ.) Qui ductum meum fequitur; (nam lux praeferri folet, i. e. fe mihi in difciplinam tradit. ȣ̓ μὴ περιπατήσει ἐν τῷ σκοτίᾳ) *Non versabitur in ignorantiae et vitiorum tenebris*, non erit mifer. ἕξει τὸ Φῶς τῆς ζωῆς) *Utetur luce salutis*, luce quae falutem affert; cognofcet omnia quae funt neceffaria ad confequendam falutem et aeternam felicitatem.

13. Οἱ Φαρισαῖοι, nonnulli ex Pharifaeis, qui aderant. Σὺ περὶ σȣ̃ μαρτυρεῖς, *tu te ipsum laudas.* Μαρτυρεῖν περί ἑαυτȣ̃, vel ἑαυτῷ, *seipsum laudare, commendare.* ἡ μαρτυρία — ἀληθής) *Non es fide dignus*, quia nempe teftis es in propria cauffa.

14. Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτȣ̃) Etiamfi ego folus haec de me praedicarem; etiamfi nulla effent de me praegreffa prophetarum, nulla Ioannis Baptiftae teftimonia. ἀληθής — μαρτυρία μȣ) Teftimonium meum fide dignum effet. οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ πȣ̃ ὑπάγω) *Nam mihi quidem constat, unde venerim, et quo abiturus sim.* Eft circumlocutio legationis, quae accipi primo, deinde renuntiari folet. Ego fcio, a quo et quae mihi data fint mandata. *Scio me ut legatum a patre missum esse.* Non in-

incerta loquor. πᾶ ὑπάγω, i. e. ἐλεύσομαι. ὑμεῖς — ὑπάγω.) *Vos autem nec scitis nec scire vultis, a quo sim missus.*

15. Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε) Σάρξ h. l. opponitur rationi, et indicat praeiudicium auctoritatis, perversas opiniones. Vos ex affectibus, humanis pravisque consiliis ducti, non vera ratione rem diiudicatis, quod supra VII, 24. dixit κατ' ὄψιν κρίνειν. ἐγὼ ὀ κρίνω ὀδένα) *Ego non condemno quenquam*; quamvis recte id facere possem; vel potius: ab omni sinistro iudicio sum liber. Videtur nempe hic expressus esse sermo vitae communis, ubi illud: *die Leute richten*, semper dicitur ita: sinistre iudicare, tum, quum non debebat. Vid. Morus ad h. l.

16. Καὶ ἐὰν — πατὴρ) *Et si sententiam fero, sententia mea vera est; neque enim solus statuo, sed ego cum patre, qui me misit.* Κρίνειν h. l. est *iudicare, sententiam ferre.* Si de me ipso sententiam fero, me scilicet a Deo esse missum, vel: si sententiam de vestra pravitate interdum dico, hoc meum iudicium est verum, fide dignum. Pro ἀληθὴς nonnulli codd. habent ἀληθινή. Verbum κρίνειν nunc alia significatione sumitur.

17. Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται) Quod iam dico, non tantum naturali aequitati congruit, sed scriptum quoque est in lege; vestra, inquam lege, in qua gloriamini. ὅτι δύο — ἐστιν) *Duorum hominum testimonium fidem habere*, fide dignum esse. Deut. XIX, 15. cuius loci sententia exprimitur, non singula verba laudantur.

18. Ἐγὼ εἰμι — — πατὴρ) Sunt et hic, inquit Christus, duo testes de re eadem — ego et Pater. Testis

esse poterat Iesus in sua caussa, quia nec in vita nec in doctrina eius quicquam erat culpandum. Accedebant opera divina, quibus et Pater testabatur probari sibi quae Iesus agebat atque docebat. Cf. v. 16.

19. Ἔλεγον — πατήρ σε) Intelligere poterant Deum esse alterum illum testem, ad quem provocaverat Iesus comm. 18. (vid. supra V, 18.) Sed res illis videbatur incredibilis. ὅτε ἐμὲ οἴδατε, ὅτε τὸν πατέρα με,) Ita affectibus impedimini, ut nec meam qualitatem intelligatis, nec quem dicam esse patrem meum, quum tamen utrumque satis clare vobis exposuerim. Nihil igitur vobis proderit eum describere. Nam non vultis eum nosse et colere, uti me non nostis et colitis. εἰ ἐμὲ — ᾔδειτε ἄν) i. e. Si character meus, si consilia mea vobis essent perspecta, si ex operibus meis cognosceretis, me esse legatum divinum, Dei filium, tunc perspecturi essetis, quis is sit, quem ego Patrem meum dico.

20. Ταῦτα — ἱερῷ) *Haec dixit Iesus in atrio mulierum, docens in templo.* Τὰ ῥήματα, *sermones.* Ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ Cf. Marc. XII, 41. Hoc autem loco non ipsum aerarium sacrum intelligitur, sed locus, ubi illud asservabatur, *atrium mulierum*, in occidentali parte templi. Erat locus valde celebris, in quo etiam multi Sacerdotes versari solebant. Ἡ ὥρα h. l. est tempus calamitatum et mortis Christi, a Deo praefinitum.

21. Εἶπεν — ἐλθεῖν) *Alio tempore Iesus ad eos dixit: quum equidem hinc proficiscar, tum me desiderabitis, et propter peccata vestra miseri eritis; nam quo ego sum abiturus, eo pervenire non potestis.*

Πά-

Πάλιν, *aliquando, alio quodam tempore.* Αὐτοῖς, iterum pertinet ad Iudaeorum proceres et Pharifaeos. Ὑπάγειν et abire, proficifci, et e vita difcedere, mori, et ad fummam felicitatem pervenire fignificat, quo pofteriori fenfu h. l. Iefus intellexiffe videtur. Καὶ ζητήσετέ με, *desiderabitis me* et auxilium meum, in calamitate illa, publica, nobis iam imminente. Io. VII, 34. *Ihr werdet mich vermissen.* Καὶ ἐν — ἀποθανεῖσθε) *Atque vestra vos perdet improbitas,* propter hanc pertinaciam veftram peribitis, poenas dabitis. Similes phrafes pro מוּת בְּעָוֹן extant apud Alexandrinos, Ezech. III, 19. XVIII, 26. XXXIII, 9. 18. Ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν itaque vertendum eft: *propter* peccatum veftrum, incredulitatis nimirum, quod alia multa poft fe traxit peccata, comma 24. infra c. XVI, 9. ὅπε — ἐλθεῖν) i. e. vos non poteftis eadem mecum frui felicitate. Quomodo Iudaei haec verba intellexerint, ftatim v. 22. indicatur.

22. Ἔλεγον ἂν οἱ Ἰεδαῖοι) Non ad Iefum, fed inter fe haec dixiffe videntur Iudaeorum principes. Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν — ἐλθεῖν) Ex verbis: *Quo ego vado, eo vos non potestis pertingere*, concludebant Iudaei, eum fibi mortem confcifcere velle. Qui enim rebus humanis ereptus eft, eum mortales non poffunt laedere amplius. Irridendo hoc dixiffe videntur Iudaei, i. e. Iudaeorum primores.

23. Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω — κόσμε τέτε) *Vos humilia spectatis, ego vero divina specto; vos sequimini ingenium huius seculi, non item ego.* Opponuntur hic τὰ κάτω et τὰ ἄνω fc. μέρη, terra et coelum. E terra effe-

 tum

tum de eo dicitur, qui e terra oriundus eſt, tum de eo, qui terrena et humana tantum ſpectat, qui humano modo ſentit et agit, ut hoc loco. Idem fere in ſequentibus verbis dicitur. Nempe ἐκ τȣ̃ κόσμȣ τȣ́τȣ ἐ̃ιναι *ex hoc seculo esse* ſignificat: ea ſentire et facere, quae homines pravi ſtatuunt, i. e. inhoneſta et mala. Iudaei nempe optabant et exſpectabant Meſſiam terrenum, opes et honores; humili ſentiendi et agendi ratione praediti erant. Ieſus autem divina et coeleſtia conſilia ſequebatur, et ea, quae Deo probantur.

24. Ἐ̃ιπον ȣ̃ν — ἁμαρτίαις ὑμῶν) *Ergo vere dixi, vos, nisi abieceritis istam malitiam ac perversitatem per eam perituros esse: nisi enim me pro eo habueritis, quem exspectatis, sane vos perdet pertinacia vestra.* Sic recte vertit hoc comma *Thalemannus,* Ἐγὼ cum vi quadam dictum eſt. Niſi credideritis, *me* eſſe, ſc. eum, quem me dico eſſe, i. e. Meſſiam; niſi mihi ut Meſſiae fidem habueritis. Eventu comprobatum eſt, quod Ieſus hic eſt minatus. Iudaei, poſtquam omnia ſalutaria conſilia Ieſu de emendandis moribus, et coeleſti ſua doctrina amplectenda reiecerant, in tot ac tanta prolapſi ſunt peccata ac ſcelera, ut nullo modo ſanari potuerint; cuius malignitatis et pervicaciae iuſtas dederunt poenas in excidio urbis et totius reipublicae funere. Hanc et multo maiorem miſeriam in altera illa vita evitare poterant, ſi ſalutaribus Ieſu et Apoſtolorum monitis paruiſſent.

25. Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν) *Omnino is sum, quem me esse vobis dico*, proprie: Id ſum quod loquor, i. e. dico vobis. Graeci haud raro adverbialiter

ſumunt

fumunt accufativum tam ἀρχὴν, quam τέλος, et ad ἀρχὴν addunt et non addunt articulum. Plato Lyfide: πῶς ἒν οἱ ἀγαθοὶ τοῖς ἀγαθοῖς ἡμῖν Φίλοι ἔσονται τὴν ἀρχὴν, *quo pacto igitur boni bonis amici futuri sunt omnino.* Demosthenes προοιμίοις δημηγορικοῖς: τὴν μὲν ἒν ἀρχὴν, εἰ καλῶς ἐγινώσκετε, *Primum sane, seu omnino si rem intelligeretis*, nihil opus effet etc. Plurimum ufi funt hoc adverbio Graeci cum negatione. Herodotus Polymnia: ἐδὲ λέγω ἀρχὴν, *ne omnino quidem dico.* Xenophon L. I. Cyropaed. οἱ περσικοὶ νόμοι προλαβόντες ἐπιμέλονται, ὅπως τὴν ἀρχὴν μὴ τοιῦτο ἔσονται οἱ πολῖται, *Praevertentes leges Persicae, ne omnino tales sint cives, student.* Sic etiam *Philo*, ut Loesnerus oftendit. λαλεῖν autem hebraico more faepe eft, *dicere aliquid concise.* Matth. IX, 18. XIII, 3. 34. et alibi. Alii fic explicant: *Ego sum is, quem inde a principio* muneris docendi *me esse professus sum.* τὴν ἀρχὴν, pro κατὰ τὴν ἀρχὴν, ut ἀρχὴ fit initium muneris Chrifti. Rurfus alii: *Primo sum is, qui vobiscum loquor*; fed facile patet, quam contortum hoc fit. Nonnulli haec verba cum fequentibus iungunt; fed et hoc eft contortum. Probabilius eft, hoc referri ad ea, quae paullo ante v. 24. dixerat: *Certissime sum, quod vobis dico; ich bin allerdings der, für den ich mich so eben ausgegeben habe.* v. 12.

26. Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν) i. e. Multa de vobis dicere poffem ad vos notandos, fc. propter ingenii tarditatem et pertinaciam; multa vobis poffem exprobrare, et conqueri de vobis, et malignitate veftra, qua non tantum confilia mea falutaria reiicitis, fed etiam

fer-

ſermones meos pervertitis. ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθής ἐςι) Sed hoc adverſum vos pro hoc tempore ſufficiat, quod ille, qui me miſit, in omnibus rebus fide eſt digniſſimus. Plura nunc dicere, nihil attinet. κἀγὼ — κόσμον) *Ego vero, quae ab ipso cognovi, palam omnibus trado.* Quare merito mihi credere deberetis, quod quum non faciatis, eſtis inexcuſabiles; εἰς τ. κ. i. e. πρὸς τὸν κόσμον, ad omnes homines, cuiusvis conditionis.

27. Οὐκ ἔγνωσαν, ὅτι τὴν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν) *Non intelligebant, quod de Patre ad illos loqueretur.* Conſtructio, λέγειν τινὰ pro περὶ τινός, *dicere aliquem* pro *de aliquo* valde eſt frequens Graecis et Latinis. Vide *Kypkium* ad h. l.

28. Ὅταν ὑψώσητε — ταῦτα λαλῶ) *Quando filium hominis (me) evexeritis, tum intelligetis, me eum esse, neque ex meo arbitrio quicquam facere, sed docere quae Pater me docuit.* Ὑψοῦν, proprie eſt *evehere, exaltare.* Hoc loco nonnulli explicant: *pro Messia declarare*, alii: *interimere, auferre, cruci affigere.* Significatio ambigua manere debet; et omnino obſcura erat oratio his auditoribus. Cf. cap. III, 14. τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι) Tum demum intelligetis, me eſſe (illum, quem Pater miſit.) Poſſes etiam cum Grotio diſtinguere ὅ, τι, quod ſumitur pro τί. Dixerat primum, lucem ſe eſſe mundi; quid praeterea ſim, inquit, cognoſcetis poſt mortem meam. καὶ ἀπ' ἐμ.) Poſt καὶ poteſt repeti ὅτι, et conſtrui cum praecedentibus, hoc modo: *nec me proprio arbitratu facere quicquam.* Hanc Ieſu praedictionem confirmavit eventus. Nam per eius ad vitam re-

ditum,

ditum, inprimis vero per vim doctrinae ab eo propofitae, eiusque longe lateque propagatae palam factum eft, confilia hoftium, eum e medio tollendi, irrita fuiffe, ipfumque *recte* de fe dixiffe.

29. Καὶ ὁ πέμψας — πάντοτε) *Etenim, qui me misit, mihi adest, neque me solum relinquit* et deftituit, *quandoquidem ego semper, quae illi probantur, facio.* Καὶ, *etenim.* Cauffam exprimit Iefus, cur eventurum effe, quod v. 28, dixerat, confidat. Vim phrafeos εἶναι μετά τινος, expofuimus ad Matth. XVIII, 20. *Adest mihi pater*, qui me legatum fuum fecit, et profperos fucceffus mihi dabit. Τὰ ἀρεστὰ τῷ πατρὶ ποιεῖν hic eft ad arbitrium Patris legatione fungi; alias ποιεῖν τὸ ἔργον τοῦ πατρὸς, negotium a Patre fibi demandatum perficere. Cf. c. IV, 34. XVII, 4.

30. Ταῦτα — εἰς αὐτὸν) *Hoc eo ita loquente, multi ei habuerunt fidem.* Πιστεύειν h. l. eft pro Meffia habere, ideoque ei ut Meffiae obfequi. Plerique infirma fide credidiffe videntur.

31. Ἐὰν ὑμεῖς — ἐστε) *Si vos constanter adhaeseritis meae disciplinae, agnoscam vos veros discipulos meos.* Μένειν ἐν τῷ λόγῳ aut ἐν διδαχῇ Chrifti, ut dicitur in 2da epift. v. 9. eft *retinere doctrinam, observare praecepta,* cui opponitur παραβαίνειν. Ἀληθῶς μαθηταὶ, veri nominis fectatores; nunc nondum tales erant.

32. Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν) *Et indies magis cognoscetis veritatem,* i. e. praeftantiam et veritatem doctrinae meae. Ἡ ἀλήθεια, *vera religio,* vera doctrina. Experiendo cognofcetis vim et indolem doctrinae, difcetis,

qua-

qualis sit veritas. Cf. supra cap. VI, 69. καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς) *Et vera religio vos reddet liberos.* Profectus ille in cognitione verae doctrinae vos liberos reddet a dominio vitiorum; idque tum praeceptorum puritate, tum promissorum praestantia. *Cic.* Paradox. V. ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος, solum sapientem esse liberum, et omnem stultum servum. *Arrian. Epictet.* III, 24. 26. IV, 1. Iudaei hoc intelligebant de politica libertate, qua se carere minime putabant, ut ex sequentibus patet.

33. Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ) *Regesserunt ei,* non πιστεύοντες (v. 31.) ad quorum animos confirmandos haec dixerat, sed alii, qui his suis sectatoribus immixti erant, calumniatores, et malitiosi homines. σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν — πώποτε) *Posteri Abrahami sumus nec cuiusquam unquam servi fuimus.* Σπέρμα, זֶרַע pro *sobole,* Hebraismus est, Gen. IV, 25. et alibi passim. Non sumus nati ex Cananaeis aliisve servilibus populis, sed per legitimum tramitem et ingenua capita ab Abrahamo usque descendimus; tum vero nemo nos in servitutem bello redegit. Erant quidem Romanorum imperio subiecti Iudaei, sed habebant suos reges e familia Herodis, et non tantum in rebus sacris, sed politicis etiam libertate fruebantur. Inprimis vero eam ob caussam libertatis eximiae et singularis persuasione turgidi erant, quoniam genus ducebant ab Abrahamo, auctore et principe nobilitatis, qua gens gloriabatur, et etiamnum gloriatur. Vid. *Eisenmengeri Entdektes Iudenthum,* pag. 576. seqq. Quare negant se esse servos, et promissionem libertatis indigne ferunt.

34.

34. Πᾶς ὁ ποιῶν — ἁμαρτίας) *Qui sceleste vivit, is peccati est servus*, nec pertinet ad Dei familiam, quia ab illo vitio, cui ſtudet, tanquam captivus fertur atque agitur. Ἁμαρτία altera vice eſt propenſio ad malum. Et Graeci et Latini eum, qui cupiditatibus, luxuriae, libidini deditus ſit, *servum cupiditatum* appellant. *Philo:* ὅτι πᾶς ὁ σπουδαῖος ἐλεύθερος. De vita Moſ. p. 684. C. *Cicero* Verr. c. 22. Oſtendit his verbis Ieſus, ſe non politicam, ſed internam, moralem libertatem a vitiorum ſervitute promittere.

35. Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα) *Servus non semper manet in heri domo.* לְעוֹלָם, i. e. toto vitae ſuae tempore, ut apud Horatium: *Serviet aeternum, qui parvo nesciet uti.* Sermo eſt h. l. de Hebraeorum ſervis, qui anno ſeptimo manu mittendi erant Exod. XXI, 3. Voces ὁ δοῦλος et ὁ υἱὸς hoc et ſequenti commate *universe* accipiendae ſunt, de *quovis* ſervo, et de quovis filio. Haec autem generalis ſententia, quod perpetua manſio in familia non ſervorum, ſed filiorum ſit, ad Iudaeos applicatur. In applicatione ſupple ad ſenſum e commate 34. *Vos sceleste vivitis; ergo servi estis peccati, et opus est vobis vindicatione in libertatem, quam ego praestare possum et volo.* Eſtis non liberi, ſed ſervi in familia Dei. Servus autem non habet ius perpetuo manendi in familia; eſt ille in poteſtate Domini, qui ipſum, quandocunque libuerit, alteri vendere, aut domo ſua expellere poteſt: ita et vos, quantumcunque profitemini, vos unum Deum agnoſcere atque colere, quia id ſerviliter facitis, obſervatione inprimis cerimoniarum;

ne-

neque filio Dei credere vultis, eiiciemini. Refpexit Chriftus ad id, quod fieri folet in vita communi. Quemadmodum in vita communi fervus, ubi deliquit, expellitur domo; fic Deus vos, fervos fcelerum et flagitiofos expellet domo fua; non tractabit vos ut liberos. ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) *Filius perpetuo manet* in aedibus. Si quis igitur manet filius Dei, is tractabitur perpetuo ut τέκνον τȣ̃ Θεȣ̃.

36. Ἐὰν ȣ̃ν — ἔσεσθε) Si igitur ego, filius Dei vos in libertatem vindicavero, vera libertate fruemini. Nunc enim filius eft filius Dei. *Liberat nos Christus*, dum nos a vitiis abftrahit, et efficit, ut fponte, fine coactione et fervili metu virtuti ftudeamus, Deumque colamus. Hoc efficit per doctrinam fuam, (v. 32.) fi quis eam tenuerit, et obfervaverit. (v. 31.) Qui igitur hoc modo liberatus eft per filium Dei, is vere liber eft, et felicitate filiorum Dei fruitur. Rom. VIII, 2. 15. 17. 21.

37. Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐϛε) Senfu illo vulgari, non illo καθ᾽ ὑπόνοιαν, quo nati ex aliquo dicuntar, qui eius exemplo aut praeceptis animum informant. Genus ducitis ab Abrahamo, fed non eftis ei fimiles ratione indolis. ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι) Vos adeo confilia agitatis de me occidendo, qui tamen et ipfe originem traho ex Abrahamo. ȣ̓ χωρεῖ ἐν ὑμῖν) *Non penetrat in vos*, ἐν ὑμῖν, pro εἰς ὑμᾶς. Nonnus ita: ȣ̓ γὰρ ἐμὸς ποτε μυθος ἐς ὑμετέρην φρένα δύνει; quippe mea haud penetrat in veftram oratio mentem. Alii: *Doctrina mea non capit incrementa in vobis*, non habet profperum fucceffum; varie impeditur. Nam χωρεῖν faepe effe *increscere*, Kypkius ad h. l. docet.

38.

38. Ἐγὼ — ποιεῖτε) *Ego quae a Patre* MEO *didici, ea doceo: Vos autem, quae a patre* VESTRO *didicistis, ea facitis.* Ὁρᾷν, ut ἀκέειν h. l. ut ſaepe eſt *discere.* Doctrinam ſuam vere divinam eſſe dicit; at Iudaeos factis ſuis oſtendere, quem imitentur. Cf. infra v. 44.

39. Ἐι τέκνα τȣ̃ Ἀβραὰμ — ἐποιεῖτε) *Si Abrahami essetis filii* (digni tanto patre,) *exemplum Abrahami imitaremini*, opera faceretis ipſius operibus ſimilia. Ab Abrahamo eos genus ducere, haud diffitetur, (comm. 37.) ſed dignos eos eſſe tanto patre, id vero negat. Seneca epiſt. 44. Omnes hi maiores tui ſunt, ſi te illis dignum geſſeris. *Schemoth* R. XLIV. Si faciunt voluntatem meam, ſunt filii mei; ſi non faciunt, non ſunt filii mei S. D. Hoſ. II, 5.

40. Τȣ̃το Ἀβραὰμ ȣ̓κ ἐποίησεν) *Hoc Abrahamus non fecisset.* Τȣ̃το, i. e. tale quid. Abrahamus veritatem divino nomine ſibi revelatam, quanquam in ſpeciem minus credibilem, admiſit in animum. Vos autem alieni eſtis a veritate.

41. Ὑμεῖς — ὑμῶν) *Vos factis imitamini patrem vestrum.* Nondum clare dicit, quem patrem intelligat. ἡμεῖς — γεγεννήμεθα) *Nos non sumus per scortationem prognati.* Quaſi dicant: Si non de nativitate corporis, ſed animi agis, etiam ſic nihil eſt, quod nobis obiicias. γεννᾶσθαι ἐκ τῆς πορνείας idem eſt ac τέκνα τῆς πορνείας ἐῖναι. Πορνεία autem metaphorice eſt idololatria, quia populus Iſraeliticus ob arctiſſimum vinculum, quo cum Deo per veram religionem et ſumma beneficia divina iungebatur, ſaepe cum uxore, a Deo amata, comparari ſolebat,

lebat, et fides, Deo data a populo, idololatriae ſtudio eodem modo fallebatur, quo fides coniugalis adulterio violari ſolet. Iudd. II, 17. 1 Paral. V, 25. Ieſ. I, 21. Hoſ. I, 2. IVſ, 12. et aliis locis. ἕνα πατέρα ἔχομεν, τὸν Θεὸν) Unum Deum colimus, eundem, quem coluit Abrahamus. Eundem Deum profitemur patrem noſtrum, omnium rerum creatorem et conſervatorem. Ieſ. LXIII, 16. Hoſ. II, 4. Simili modo loquitur *Philo*, ut Wetſtenius oſtendit.

42. Εἰ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν) Si, ut profitemini, Deum tanquam patrem ſincere coleretis. ἠγαπᾶτε ἂν ἐμὲ) *Diligeretis etiam me*, ſtudia mea, doctrinam meam. Acquum eſt, ut, qui aliquem amat, amet et eos, quorum opera ipſe, maxime ad res eximias, utitur. ἐκ Θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω) i. e. ἐξελθὼν ἥκω, *a Deo missus adsum.* Vox ἐξέρχεσθαι ſaepe apud *Ioannem* eſt hoc ſenſu, XVI, 27, 28, 30. XVII, 8.

43. Διατί—τὸν ἐμὸν) *Si Deum nostis, cur meam dialectum non agnoscitis?* Λαλιὰ ut Matth. XXVI, 73. Qui unius ſunt familiae, eadem dialecto uti ſolent. Ita autem Ieſus hic vocat ſuam docendi rationem plane divinam. Hanc auditores Ieſu non intelligebant; calumniabantur potius eius verba, non tantum obſcura ſed etiam vel maxime perſpicua, atque ſiniſtre interpretabantur. ὅτι — τὸν ἐμὸν) Cauſſa haec eſt, quod tam pravo eſtis ingenio, *ut ne aures quidem mihi accommodare possitis.* Οὐ δύνασθε, nempe prae animi veſtri malignitate. Indicatur ratio eius, quod in interrogatione fuerat propoſitum. Non agnoſcebant doctrinam Chriſti pro divinitus revelata, quia eo erant ſtupore, ea contumacia, ut eam ne audire quidem vellent.

44.

44. Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστὲ) Vos adversarii illius generis humani, diaboli perversitatem imitari soletis; *diabolicae indolis estis.* Oppositum v. 47. est ἐκ θεοῦ εἶναι. καὶ τ. ἐπιθ. — θέλετε ποιεῖν) *Et quae ei placent, facere studetis.* ἐπιθυμίας, i. e. quod ei collibitum est; θέλετε, vultis toto animo, cupitis facere, et cum voluptate et gaudio facitis. 1 Reg. XXII, 19—23. Act. XIII, 10. 2 Thess. II, 9. 10. 11. 12. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς) *Ille homicida fuit ab initio,* sc. rerum humanarum; quum nimirum homines primos dolo malo in peccatum illexit, unde mors erat secutura. Diabolum vocari ἀνθρωποκτόνον ob delictum primorum hominum, inde apparet, quoniam non reperitur aliud factum, ad quod ille concurrisse dicatur, et quoniam ipsi etiam Iudaei statuerunt, per diabolum a principio peccatum esse introductum. Sap. II, 14. Ἀνθρωποκτόνος vocatur diabolus, quoniam occasionem peccandi, et sic etiam moriendi praebuit. Sed vox ἀνθρωποκτόνου paullo laxius sumenda est, de eo *qui hominum perniciem quaerit*, non praecise de eo, qui caussa et occasio est mortis physicae. Cf. 1 Io. III, 15. Notandum etiam est, alias externas errandi peccandique caussas a Iesu non excludi. Duo Christus in Iudaeis maxime notat, caedis propositum et veritatis contemtum. Ex his duobus probat, eos referre ingenium diaboli. καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν) Affirmatio per negationem contrarii. Sensus est: *deflexit a veritate*; male et fraudulenter egit. Gen. III, 4. 5. Ex quo patet, diabolum non ob caedem, quam Caino suaserit, sed propter seductionem protoplastorum homicidam nominari. Hos enim mendacio et fraude ad pec-

candum illexit. In hiftoria Caini nihil tale legimus. ὅτι ὐκ ἔςιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ) *Quia non est in ipso studium veritatis.* Similis Phrafis 1 Macc. VII, 18. ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ) *Loquitur pro ingenio suo.* ἴδια h. l. idem valet quod ἰδίωμα; naturalis indoles, ut e. c. arborum et agrorum ἰδίωμα dicitur. ψεύςης ἐςὶ) In more habet fallere. καὶ ὁ πατὴρ αὐτῦ) *et auctor eius,* fc. mendacii, non mendacis diaboli, ut iam olim quidam inepte intellexerunt, quafi fenfus effet: Diabolus non minus, quam Diaboli pater, eft auctor omnis pravitatis. Scilicet vox αὐτῦ in phrafi πατὴρ αὐτῦ non pertinet ad proxime antecedens ψεύςης, fed ad remotius ψεῦδος, quod pronominibus relativis frequenter ufu venit, v. c, Act. VIII, 26. et Hebr. IX, 4.

45. Ἐγὼ δὲ — μοι) Eft Hebraismus, pro: *Mihi vero non creditis, quia verum vobis eloquor,* quia vera doceo. Adeo alieno et averfo animo a veritate eftis; cuius vitii quem patrem habeatis, iam indicavi.

46. Τίς ἐξ ὑμῶν — ἁμαρτ,) *Quis vestrum erroris me convincere potest?* Per ἁμαρτίαν *error* h. l. eft intelligendus, f. fraus et impoftura in docendo, nam τῇ ἁμαρτίᾳ ftatim opponitur ἡ ἀλήθεια, ut v. 45. ἀλήθειαν λέγειν τῷ λαλεῖν ψεῦδος v. 44. Tantum abeffe dicit Chriftus, ut mendacii redargui poffit, ut fibi ne leviffimum quidem errorem iure poffint exprobrare; tanto magis igitur fide dignam effe doctrinam fuam. Ἁμαρτία nempe proprie indicat *aberrationem a scopo,* f. *recto tramite,* ficuti ἁμαρτάνειν notat, *a scopo aberrare, metam non attingere.* Sic etiam Profani, e. g. Plutarch. placit. philof. Lib. I, c. 3. ἁμαρτάνει ὖν ὁ Θαλῆς, *errat igitur Thales,* quum aquam elementum et principium effe dicit.

47.

47. Ὁ ὢν — ἐκ ἐςὲ) *Qui ex Deo natus* (verus Dei cultor) *est, is doctrinam eius admittit; quare vos eam spernitis, quum non sitis Dei filii* (cultores.) Ἐκ τȣ̃ Θεȣ̃ ἐ̃ιναι idem eſt quod ὑιὸν τȣ̃ Θεȣ̃ ἐ̃ιναι, atque ἐκ τȣ̃ Θεȣ̃ γεννηθῆναι, 1 Io. V, 18. 19. atque 3 Io. v. 11. *ex Deo esse*, et *Deum cognitum habere et colere*, inter ſe permutantur. Igitur ἐκ τȣ̃ Θεȣ̃ ἐ̃ιναι eſt *Deum imitari, colere*, Τὰ ῥήματα τȣ̃ Θεȣ̃, *doctrina divina*, ut Io. III, 34. Ultima verba ſic conſtruenda ſunt: ὅτι δὲ ὑμε̃ις ἐκ ἀκȣ́ετε, διὰ τȣ̃το ἐκ Θεȣ̃ ἐκ ἐςε.

48. Ὀυ καλω̃ς — ἔχεις;) *Nonne recte dicimus, te esse Samaritanum et insanum? Samaritanum te esse*; intellige, non gente, ſed ſenſu, quia negas, veritatem religionis eſſe penes Iudaeos. Tam blasphema ſentis et loqueris, ut ſolent illi Samaritani. δαιμόνιον ἔχεις) δαιμονᾷς, ut iam aliquoties habuimus. *Insanis.* Noſtri dicunt: Diabolus talia ex te loquitur. Cf. cap. X, 20. ubi διαμόνιον ἔχει καὶ μαίνεται iunguntur.

49. Ἐγὼ δαιμόνιον — ἀτιμάζετέ με) *Ego non insanio, sed potius patrem meum honoro, quanquam vos me ignominia afficitis.* Τιμω̃ τὸν πατέρα μȣ hic eſt: Exſequor ea, quae me docuit. Uti ille me edocuit, ita homines edoceo, unde etiam flagitioſos dico flagitioſos, ſervos et liberos Satanae; hanc enim doctrinam mihi demandavit Pater. Καὶ, ut Hebraic. ו. *quanquam, etsi*, 1 Sam. I, 5.

50. Ἐγὼ δὲ ȣ̓ ζητω̃ τὴν δόξαν μȣ) *Sed* (quanquam vos me convitiis petitis) *honorem meum iam vindicare nolo.* Non doceo iſta, quae vobis propono, cupiditate hu-

humanae gloriae, quod et ex verbis et ex factis meis facile collectu eſt. Ἔςιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων) *Est tamen qui eum spectet atque vindicet.* Deus quaerit, ſpectat honorem, gloriam meam, i. e. ex adiuncto: efficit, ut innoteſcat mea dignitas et auctoritas. Hoc autem effecit Deus, dum multis modis comprobavit, hunc eſſe filium ſuum, et legatum ad homines. Inde enim innoteſcebat filii dignitas. Κρίνειν dicitur Deus, quum punit et *praemiis ornat.* Itaque verborum: Deus κρίνει τὴν δόξαν μȣ ſenſus eſt: Punit contemtores dignitatis meae, et qui eam agnoſcunt, praemiis ornat. Salvam eſſe vult meam dignitatem per praemia et poenas.

51. Ἐάν τις—τηρήσῃ) *Si quis doctrinae meae constanter morem gesserit.* Hoc enim eſt τηρεῖν τὸν λόγον τȣ̃ χριςȣ̃. Cf. infra v. 55. θάνατον — αἰῶνα) *Is nunquam erit miser.* Μὴ εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam.* Ita Iudaei intellexerunt hanc phraſin, v. 32. 53. nec Ieſus correxit hanc eorum interpretationem, quam etiam poſtulat uſus hebraeograecus. Pſ. XV, 5. ȣ̓ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam commovebitur.* Phraſin τὸν θάνατον θεωρεῖν Iudaei v. 52. interpretabantur de morte proprie dicta. At Salvator deſignaverat mortem improprie ſit dictam, *miseriam aeternam*: nam phraſis θεωρεῖν τὸν θάνατον ſignificat etiam *miseriam experiri, infelicem et miserum esse.* Cf. Ioan. X, 28. VI, 50. Promittit igitur Chriſtus ſuis vitam beatiſſimam, ſtatim poſt mortem corporis futuram. Alii: *non morietur in perpetuum,* quia nempe reſuſcitaturus ſum eum. Exemplo illuſtrat Ieſus id, quod v. 50. dixerat, id ſibi honoris et dignitatis a

Pa-

Patre datum esse asseverans, ut homines a miseria summa et aeterna per doctrinam suam immunes praestare possit.

52. Δαιμόνιον ἔχεις) Plane insanis, quum talia polliceris. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται) Qui intimae admissionis amici Dei, et oraculorum divinorum interpretes erant, ipsique sermonem non hominis, sed Dei observarunt, mortui tamen sunt. Omnia enim intelligunt crasse et κατὰ πόδας, odio fascinati. καὶ σὺ λέγεις) Tu neutiquam illis comparandus haec audes dicere. ἐὰν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ) Emphasis est voce μου: nam supponunt, a Mose et prophetis religiose servata mandata Dei. Γεύεσθαι τοῦ θανάτου, *experiri mortem* idem est quod v. 51. θεωρεῖν τὸν θάνατον.

53. Μὴ σὺ μείζων — ποιεῖς) *Esne tu praestantior Abrahamo et vatibus, qui mortui sunt? Quem te venditas?* Quid tibi arrogas? Quae haec est potentia, quam tibi arrogas? Satis tuam insaniam probas, dum te esse praestantiorem Abrahamo, Mose et omnibus Prophetis perhibes, quippe qui ipsi mortui sunt; tu te effers ultra hos omnes, et omnino ultra omnes homines.

54. Ἐὰν ἐγὼ — οὐδέν ἐστιν) *Si ipse mihi tribuerem dignitatem*, (si gloriarer me esse maiorem Abrahamo ex vana gloriae cupiditate,) vana esset haec gloriatio. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με) *Is, qui mihi tribuit hanc dignitatem, est pater meus*, cuius auctoritate haec talia facio et loquor. ὃν — ὑμῶν ἐστι) Pro θεὸν ὑμῶν εἶναι, cuius constructionis exempla ex Profanis attulerunt *Raphelius* et *Kypke*. *Quem vos Deum vestrum esse dicitis*, cuius vos cultores esse profitemini.

55. Ὀυκ ἐγνώκατε ἀυτόν) Sc. recte, vere. Non intelligitis; qualem cultum praecipue desideret, et quae praemia promittat. Vid. c. I, 18. ὄιδα ἀυτὸν) Penitus pernovi. Καὶ τὸν λόγον ἀυτȣ̃ τηρῶ) *Eiusdemque mandata exsequor*, ago quod mihi ab eo praescriptum est, et munere mihi demandato accuratissime fungor. Τηρεῖν τὸν λόγον τȣ̃ πατρὸς idem significat, quod ποιεῖν τὸ ἔργον τȣ̃ Θεȣ̃ Io. IV, 34. XVII, 4.

56. Ἀβραὰμ — ἐχάρη) *Abrahamus, gentis vestrae auctor, laetabatur, exspectans se visurum esse diem meum, viditque et gavisus est.* Ante ἵνα ἴδῃ inserendum est: *exspectans, spe fretus;* alias esset Soloecismus. De reliquo variae sunt huius loci explicationes. *Videre diem alicuius* potest esse: videre aliquem viventem, agentem, versantem inter homines, cum aliquo vivere, ut Luc. XVII, 22. Sic sensus esset: Abrahamum exspectasse laetabundum, ut Messiam videret viventem, versantemque inter homines. Haec interpretatio et usui loquendi, et ipsi rei conviens est. Nam et alii viri probi V. T. expectasse et optasse dicuntur, ut sic viderent Messiam, ipso Christo hoc confirmante Matth. XIII, 17. Accedit, quod Abrahamo promissio facta, per unum ex eius posteris omnes gentes felices fore, Gen. XXII, 18. nec improbabile est Abrahamum, tantae probitatis virum de Dei operibus multo rectius statuisse aliis Iudaeis. Obstare quidem videtur quod statim sequitur: καὶ ἔιδε, καὶ ἐχάρη. nam Abrahamus non vidit Messiam in his terris versantem. Sed hanc difficultatem ita tollunt ii, qui hanc interpretationem probant, ut dicant, transitum fieri a prie-

prietate verborum ad significationem tropicam, ut nempe *videre diem alicuius* sit: mente et animo videre, aut repraesentare sibi futuras eius res; quod usui loquendi in omnibus linguis optime convenit. Cf. Hebr. XI, 13. Ita vero in his verbis esset tantummodo repetitio superiorum, et res eadem bis diceretur; quod reprehensione caret. Alii *videre diem alicuius* volunt esse: experiri ea, quae quis facit; non quo videas illum adspectabili modo viventem et versantem, sed experiaris, quid agat. *Dies Dei* saepissime in V. T. dicitur opus Dei, et tum *venit, instat dies Dei* significat: insigne opus operabitur Deus. Iam autem, quum quaeritur, qualem tandem operationem Messiae viderit et expertus sit Abrahamus, tum interpretes in varias scinduntur opiniones, e. gr. vidisse Abrahamum opus Dei, vel Messiae, quum Gomorra cum Sodoma est excisa; quum Isaacum arae imposuit, et vitae restitutum recuperavit etc. sive etiam tota res refertur ad visionem; Deum nempe per visionem Abrahamo omnem seriem vitae Christi declarasse, quae omnia ex mero arbitrio dicuntur. Vid. SAM. FR. NATH. MORI recitationes in Evang. Ioanuis ed. a THEOPH. IMM. DINDORF, Lips. 1796. p. 162. f. ZIEGLERUS (*Erläuterung* der schwierigen Stelle Io. VIII, 12—59. in Henckens Magazin Tom. V. pag. 247. ff.) statuit, diem Messiae esse eundem cum die Iehovae; nam apud istius aevi Iudaeos eam viguisse opinionem, Messiam cum Deo esse coniunctissimum, ita ut illa etiam loca V. T. ubi de apparitionibus numinis in his terris sermo est, de Messia exposuerint, (quod probat ex paraphrasibus Chaldaicis et libro *Sohar*, coll. *Schoettgen*. Hor. hebr. T. II. p. 6. 7.)

Iam vero diem Iehovae defignare illud tempus, quo Deus maieftatem fuam manifeftet, Ioel II, 1. Amos V, 18. Io. XII, 41. porro geftire, defiderare diem Iehovae idem effe ac defiderare, optare maieftatem Iehovae, quae fimul etiam fit maieftas Meffiae, hanc autem gloriam et maieftatem Iehovae vel Meffiae h. l. ex ferie orationis nihil effe aliud nifi immortalitatem, et fummam felicitatem in altera vita; ergo fenfum verborum: *Abrahamus diem meum videre gestiit*, effe, *immortalitate et felicitate summa apud Deum frui optavit*, huiusque voti compos factus eft poft mortem corporis, Luc. XX, 37. 38. — Huic interpretationi contextum favere, negari vix poteft. Iefus enim v. 51. promiferat: *Si quis meae doctrinae obtemperaverit, is nunquam erit miser*; hoc fieri poffe. Iudaei negaverant v. 52. 53. Iefus autem affirmat v. 36. Cf. Io. Ern. Chr. Schmidtii *Biblioth. für Kritik und Exegese* etc. Tom. I. p. 329. ff. Facilior tamen videtur effe explicatio, fi poft ἴδε fuppleamus ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *vivens in coelis*, Luc. XX, 38.

57. Εἶπον ἂν — ἑώρακας;) *Hinc Iudaei: nondum es quinquagenarius, et Abrahamum vidisti?* Videntur Iudaeorum Primores haec verba Iefu bene intellexiffe, fed ftudio in alienum fenfum detorfiffe, eo confilio, ut ab eo elicerent apertam profeffionem, fe effe Meffiam, eumque deinde deferrent, tanquam feditiofum, qui dignitatem regis politici (Meffiae) fibi arrogare vellet. Πεντήκοντα, inquiunt ἔτη οὔπω ἔχεις. Quafi dicerent: certe nondum femifaecularis es. Nec refert, quod Chriftus multis inde aberat: agunt enim liberalius, quia hoc omne

nihil

nihil ad eos annos, qui ab Abrahami aevo numerabantur. καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας) Solet fieri, ut qui nos videt, eum et nos videamus. Sensus est: Quomodo fieri potuit, ut tu et Abraham alter alterum conspiceretis? Sumunt omnia in sensu vulgari.

58. Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι) *Antequam Abrahamus nasceretur, ego fui.* Praesens tempus, ἐγώ εἰμι aperte exprimendum est praeterito tempore: *ego fui*, ut Ps. XC, 2. Ier. I, 5. Hoc enim postulat series orationis. In obiectione Iudaeorum sermo erat de existentia; ergo etiam in responsione de existentia sermo esse debet. Obiectio erat: Non potes vidisse Abrahamum, quia nondum es quinquagenarius, nec tum natus eras, respondet Iesus: Ego fui, antequam ille fuit. Sic sensu pari respondetur oblectioni. Sed ab aliis huic loco alius infertur sensus. Nonnulli enim interpretantur: Ego Messias credi et sperari solebam; fuerunt iam ante Abrahamum, qui me satis nossent, ut post verba ἐγώ εἰμι supplendum sit: *Messias.* Cf. supra v. 24. 28. infra c. XIII, 19. Sic sensus esset: Ego sum Messias, Adamo, Enocho, Noacho et Patriarchis promissus, atque exspectatus, diu antequam Abrahamus natus esset. Sed Messiam Patriarchis ante Abrahamum fuisse promissum, vix idoneis argumentis confirmari poterit. Alii igitur explicant de *destinatione. Iam ante Abrahamum natum destinatus fueram Messias.* Vid. LOEFFLERI commentationem, annexam versioni germanicae libri *von dem Platonismus der Kirchenväter* etc. edit. 2. p. 384. et JERUSALEMI *nachgelassene Schriften.* P. I. p. 216. Sed tum in verbis Iesu

non-

non esset responsio ad obiectionem Iudaeorum. Si porro Christus hoc tantum dicere voluisset, se destinatione divina ante Abrahamum fuisse, nihil dixisset nisi quod quilibet de se dicere potest. Saepe autem dicitur in hoc Evangelio Filius Dei ante mundum conditum extitisse. Denique inde etiam apparet, Christum singulare quid dixisse, quia Iudaei ita exardescebant ira, ut arriperent lapides in eum coniiciendos. Ex mente saltem Ioannis, ὁ λόγος, intime coniunctus cum homine Iesu, ante mundum conditum extitit, c. I, 1. seqq. et Iesus ipse de se, omnia Patris consilia tenente, qui eum viderit, audierit, in eius sinu fuerit, tam multa dicit, ut perquam difficile sit, hanc sententiam, Messiam extitisse ante mundum conditum, ex hoc Evangelio delere. Vid. ZIEGLERI commentat. modo laudatam, l. c. pag. 253. seqq.

59. Ἦραν — ἐπ' αὐτὸν) *Tum illi, sublatis lapidibus aggressi sunt eum obruere*, velut blasphemum. Cf. Matth. XXVI, 63—66. Io. V, 18. X, 30—53. Levit. XXIV, 15. 16. In verbis ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν est Hebraismus: *Occultatus est et abiit*, pro: occulto, clam abiit, per multitudinem ipsi amicam, atque eum circumcingentem, ne furorem suum in eum exsequerentur Iudaei. διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν) Videtur hoc additum ex Luc. IV, 30. ut et quod sequitur καὶ παρῆγεν οὕτως ex initio capitis sequentis; nam et vetustissimi codices graeci non habent, et in Latinis deest.

CAP.

CAP. IX.

1. Καὶ παράγων — γενετῆς) *Et in transitu* (quum e templo exiret in urbem,) *vidit hominem inde a natalibus coecum.* Nempe coecus hic ſedebat ad viam, ut fieri ſolebat Matth. XX, 30. Ἐκ γενετῆς) non fruſtra additur; nam id vitium conſtat humana ope eſſe inſanabile.

2. Τίς ἥμαρτεν — γεννηθῇ) *Utrum ipse suis peccatis, an parentes ei contraxerunt coecitatem?* Ἁμαρτάνειν h. l. non eſt ſimpliciter *peccare*, ſed etiam peccando culpam contrahere. Ex traditione habebant, coecitatem et alia eiusmodi corporis vitia poenas eſſe peccatorum. Quaerunt ergo, an ipſe coecus peccaverit, quia multi Iudaeorum credebant praeexiſtentiam animarum, imo et μετενσωμάτωσιν, ut apparet ex *Philone*, *Iosepho* et Thalmudiſtis. Adde, quod ſecundum Iudaeos malus affectus in homine praevalere incipit dum adhuc eſt in utero. Bereſchith R. XXXIV. De ſomniis Rabbinicis hanc diſcipulorum quaeſtionem illuſtrantibus vid. *Michaelis* ad h. l.

3. Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ) Haec accipienda ſunt κατὰ τὸ ὑποκείμενον, i. e. accommodanda ad interrogationem diſcipulorum, qui de peccato quaeſiverant, quo prae ceteris iſte tantam calamitatem videretur meritus eſſe; non quod peccati iſti prorſus expertes fuerint, ſed eius, quod cauſſam dediſſet illius miſeriae. ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ) *Sed ut Deus in eo ostenderet quid facere possit.* Ἔργα (pro Singul. ἔργον) τοῦ θεοῦ h. l. non eſt negotium a Deo demandatum,

tum, ſed aliquid quod Deus ipſe facit et facere poteſt. Nec exprimitur conſilium, quo Deus permiſerit, ut ille homo coecus naſceretur, ſed effectus. Nolite quaerere, inquit Chriſtus, an coecitas huius hominis ſit poena peccati? Diſcite potius ex eo, quod iam fiet, quomodo Deus auxilio ſuo hunc et alios miſeros exhilaret. Miſeri homines non ſemper pro impiis ſunt habendi.

4. Ἐμὲ — ἡμέρα ἐςὶν) *Oportet me agere, quae Deus agi vult, quamdiu opportunitas adest.* Inter ea, quae Deus per Chriſtum efficere voluit, etiam hoc erat, ut aegroti ſanarentur, et miſeri exhilararentur. Per ἡμέραν opportunitas aliquid efficiendi ſignificatur. Dies enim laboribus eſt deſtinatus. Forte iam inclinabatur dies, et nox paullo poſt inſtabat; hinc deſumit Ieſus occaſionem huius ſententiae dicendae. ἔρχεται νὺξ) Tranſibit illa opportunitas; poſtquam nox quaſi inciderit, locus non ſupereſt rebus peragendis. Obſcure ſignificat Ieſus, ſe non diu inter homines eſſe verſaturum, voce ſua docturum, et per ſe effecturum miracula.

5. Ὅταν — κόσμȣ) *Quamdiu inter homines adhuc ago, solis instar me esse oportet*, i. e. beneficum. Τὸ φῶς τȣ̃ κόσμȣ eſt *sol*, omnia colluſtrans et calefaciens. Huic Chriſtus ſe comparat. Supplendum: Itaque et nunc id agam, quod me agere decet, licet vos putetis, *Sabbati* religionem obſtare. Cf. v. 14.

6. Ταῦτα — τȣ̃ τυφλȣ̃) Cur Chriſtus hoc fecerit, non poteſt certo definiri, tacente Evangeliſta. Fortaſſis voluit oſtendere, quam exiguis ad efficiendum uti poſſet re-

rebus. Fortaſſis etiam fecit hoc ideo, quia praevidebat, inimicos eum reprehenſuros eſſe ob leviculam hanc occupationem, quae ne digna quidem erat hoc nomine, atque ut tanto magis in apertum produceret Phariſaeorum improbitatem, qui eum criminaturi erant, quod ſabbatum violaſſet. Nam hoc ipſo demonſtrabant permagnam iniquitatem erga Chriſtum. Sic apparebat malitia adverſariorum, vituperantium quod non vituperandum, ſed laudandum potius erat.

7. *Νίψαι ἐις τὴν κολυμβήθραν τȣ̃ Σιλωὰμ*) *Lavator in piscina Siloam.* ἐις pro ἐν. Piſcina τȣ̃ Σιλωὰμ, בְּרֵכַת הַשֶּׁלַח Nehem. III, 15.) ſita ad angulum urbis Auſtro — occidentalem, ortum habuit a *fonte* Siloam, qui, referente Hieronymo, teſte oculato, ex montis *Sionis* radicibus oritur. Ex hoc fonte ducti erant rivi in duas *piscinas* maiores, quarum altera dicebatur *superior*, altera *inferior*. Vid. Ieſ. VII, 3. XXII, 9. Carpzovius in Notis ad *Schickardum de iure Regio Hebraeorum*, allatis Hebraeorum locis oſtendit, fontem illum et piſcinam inde ductam in magna exiſtimatione apud Iudaeos fuiſſe. Vide etiam *Lightfooti* disquiſitionem chorographicam Ioanni praemiſſam cap. V. et Cent. chorograph. Matthaeo praemiſſam cap. 25. *Ἀπεςαλμένος*, *missus*, ab Hebraico שָׁלַח *misit.* Sic dictum volunt Hebraei hunc fontem, quod inde aqua emitteretur. Iſta enim aqua *mittebatur*, i. e. ducebatur non tantum in duas piscinas, ſed etiam in urbis varias partes; inde nomen erat *aquaeductui.* Cur autem Chriſtus coecum non ſtatim ſanavit, ſed ad piſcinam Siloam miſit? Non male Chriſoſtomus:

mus: ἵνα μάθῃς τῦ τυφλῦ τὴν πίςιν καὶ ἵνα ἐπιςομιϑῇ τῶν Ἰȣδαίων ἡ ἀγνωμοσύνη. εἰκὸς γὰρ ἦν ἅπαντας ὁρᾶν αὐτὸν ἀπιόντα, τὸν πηλὸν ἔχοντα ἐπὶ τȣ̀ς ὀφϑαλμȣ̀ς κεχρισμένον κ. τ. λ. Erant igitur quamplurimi factae ſanationis teſtes.

8. 9. Τυφλὸς ἦν) al. leg. προσαίτης ἦν. Ὅμοιος αὐτῷ ἐςιν) Qui hoc dicebant, hoc ſolo abſtinebantur, ne eundem crederent, quod non cogitarent fieri poſſe, ut coecus viſum acciperet.

11. Καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα) *Statim ut lavi, accepi visum.* Eſt autem catachreſis: nam ἀναβλέπειν proprie eorum eſt, qui videndi facultatem aliquando habuerunt; ſed nec male *recipere* quis dicitur, quod communiter tributum humanae naturae ipſi abſuit.

13. Πρὸς τȣ̀ς Φαρισαίȣς) Grotius intelligit Synedrium, in quo plurimi erant Phariſaei. Alii aliquos Synedrii aſſeſſores, tanquam ſtatores religionis; nam Sabbato hoc fecerat Ieſus, v. 14.

15. Πάλιν — ἀνέβλεψεν) Interrogabant eum accuratius, ut eo magis conſtaret de *criminis*, quod putabant, a Ieſu perpetrati, magnitudine.

16. Οὗτος — ȣ̓ τηρεῖ) Non eſt a Deo miſſus, quia ſolet in Sabbato operari. Iam enim aliquoties ſanaverat. ἄνϑρωπος ἁμαρτωλὸς) Intellige ex verbis antecedentibus, qui ſe falſo a Deo miſſum praedicat. Tales enim excellenter peccatores vocantur. 2 Theſſ. II, 5. Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς) *Atque dissensio inter eos orta est.* Σχίσμα *dissidium*, q. d. diviſae ſententiae.

17.

17. Ὅτι προφήτης ἐϛὶν) A Deo miſſus. Receptum erat inter ipſos, mandato prophetae ſolvi poſſe Sabbatum.

19. Ὑμεῖς λέγετε) Ipſa percunctatione oſtendunt, quale reſponſum deſiderent, nempe non fuiſſe revera coecum, aut certe non natum talem, ut aut everteretur aut minueretur laus ſanationis.

21. Ἡλικίαν ἔχει) *Adultus*, *maturus aetate est.* Sic apud *Philonem* de Leg. ad Cai. p. 1025. γυναῖκες αἱ ἐν ἡλικίᾳ et παρθένοι ac πρεσβύτιδες diſtinguuntur.

22. Ταῦτα — τοὺς Ἰουδαίους) Ταῦτα, *haec*, non plura. Timidius ita loquuntur, nec quicquam adiiciunt in laudem Ieſu Cf. comm. 23. συνετέθειντο) *in eo convenerant; conspirarant* quaſi. ἀποσυνάγωγος γένηται) *Synagoga moveretur*, i. e. excluderetur a ſynagogis et familiari convictu, nempe per *Niddui*; nam *Cherem*, ἀνάθεμα, qui ſecundus eſt gradus, in Ieſu ſectatores decerni demum coepit poſt reſurrectionem.

24. Ἐκ δευτέρου) Preſſiori interrogatione aliquid ſperabant ſe poſſe elicere, quod claritatem miraculi obſcuraret. δὸς δόξαν τῷ θεῷ) *Deum reverere*, ut tibi potius culpam et maculam inferas, et fatearis mendacium. Ede confeſſionem veri in Dei honorem, ut manifeſtum fiat, utrum hic homo ſit verus an falſus propheta? Fuit quaſi ſacra formula. Ioſ. VII, 19. 1 Sam. VI, 5. ἡμεῖς — ἁμαρτωλός ἐϛιν) *Nos scimus, eum virum esse impostorem.* Quo magis eliciant aliquod teſtimonium in Ieſum, aiunt, ſibi iam aliunde conſtare, eſſe ipſum falſum iactatorem prophetici muneris.

26. Τί ἐποίησέ σοι;) Ex ipſo ſanationis modo ſperabant aliquid deprehenſuros ſe, quo conſtaret, non fuiſſe veram ac nativam caecitatem.

27. Καὶ ἐκ ἠκέσατε) Vulgata omittit negationem; ſed codd. quos novimus omnes, translationes etiam, habent. Retinenda igitur videtur, ſed cum interrogandi nota, ut melius cohaereat quod ſequitur: *Annon satis audistis?* Poſſunt etiam verba; καὶ ἐκ ἠκέσατε, verti: *sed non attendistis.* Verbum enim ἀκέειν interdum non ſimpliciter *audire*, ſed recte *percipere*, et in animum admittere ſignificat. μὴ καὶ ὑμεῖς — γενέσθαι) Sunt verba indignantis et ſubirati.

29. Πόθεν ἐςὶν) Oppoſitio membri praecedentis oſtendit πόθεν hic ſignificare miſſionem. Neſcimus ſuopte impulſu, an daemonis inſtigatu doceat.

30. Ἐν γὰρ τέτῳ θαυμαςόν ἐςιν) *Mirum sane est hactenus.* Ἐν τέτῳ, ſc. τῷ μέρει, *hac ex parte, hactenus.* 2 Cor. III, 10. et 1 Petr. IV, 16. ὅτι ὑμεῖς — ὀφθαλμές) *Vos nescire, unde sit ille,* (hominem eſſe divinum, a Deo miſſum) *quum tamen* (καὶ) *mihi visum reddiderit.*

31. Οἴδαμεν — ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς ἐκ ἀκέει) i. e. Scimus, Deum minime id efficere, quod homines improbi effectum vellent. Eſt quidem hoc ſatis proverbiale, ut videre eſt Pſ. LXVI, 18. Ieſ. I, 13. et alibi: ſed et praecedentia et ſequentia exigunt, ut intelligatur hoc de eo, qui falſo ſe a Deo miſſum aſſeverat; quem Deus non exaudit, ut divina edat ſigna ad fidem faciendam ſuae miſ-

ſio-

ſionis. Habuit nempe homo ſanatus Ieſum pro legato divino, qui ad patranda miracula auxilium divinum ſibi expetere ſoleret. Et revera Chriſtus ſaepe Patrem rogavit; quum miraculum vellet patrare, ut Evangelica hiſtoria nos docet. *ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ)* Eſt et hoc proverbiale, ut videre eſt Pſ. XXXIV, 16. ſed et hoc aptandum ad praeſentem materiam, ut intelligatur Deus libenter concedere poteſtatem ſignorum his, qui pio animo Dei mandata exſequuntur, et ad hoc ſignis opus habent.

32. *Ἐκ τοῦ αἰῶνος — γεγεννημένου)* *Nunquam auditum est, quemquam nato coeco visum reddidisse.* Vere hoc dixit homo, qui viſum receperat. Noſtra aetate Chirurgus quidam Anglus, *Cheseld n*, primus fuit, qui chirurgicis operationibus coeco nato viſum reddidit. Ergo id, quod Ieſus fecit, eo tempore iam in ſe fuit miraculum. Accedit, quod Salvator hominem aegrotum nullis adhibitis remediis naturalibus ſanavit. Vid. *Michaelis* ad h. l.

33. *Εἰ μὴ — οὐδὲν)* *Nisi igitur ille a Deo esset missus, non posset tale quid patrare.* Οὐδὲν, ſc. horum quae facit.

34. *Ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος)* ὅλος,, i. e. totus, quantus es, ſcates peccatis, homo es peſſimus, ein gebohrner Böſewicht. Sic et Profani loquuntur; et eſt locus in *Schir* R. I. 6. *Dum adhuc estis in utero matris vestrae, committitis idololatriam, quia mulier gravida intrat in idoleum etc.* Tu, aiunt, vitioſus totus *natus es*, quum corporis nativum vitium arguat vitioſitatem, qua ante te natum animus tuus iam infectus fuerit. Cf. v. 2.

Καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς, *tu audes nos docere* de precibus, quem Deus audire aut non audire ſoleat? ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω) Non dimiſerunt, ſed per apparitores e curia Synedrii ignominioſe eiici iuſſerunt, ſimulque excommunicaverunt.

35. Σὺ πιςέυεις εἰς τὸν ὑιὸν τȣ̃ Θεȣ̃) *Credisne in Dei filium*, in Meſſiam quod omnes Iudaei facere ſe profitentur? Alii ſine interrogatione: Is, cui tu credis, eſt filius Dei, Meſſias. Sed haec explicatio ob ſequentia vix locum habet.

36. Ἀπεκρίθη — εἰς αὐτόν;) *Respondet: quis est ille, Domine, ut in eum credam?* Non noverat homo, cum eo ſe colloqui; a quo beneficium acceperat; nam oculis ſuis eum nondum viderat. v. 11.

37. Καὶ ἑώρακας — ἐκεῖνός ἐςιν) *Atqui is, quem vides, et qui tecum iam loquitur, is est.* Verba ἑώρακας αὐτὸν non hoc volunt, filium Dei adeſſe praeſentem; hoc enim ſequentia verba indicant: ſed hoc potius ſignificant: *Nunc vidisti* (vides) filium Dei, Meſſiam, qui te nuper iam viderat, tunc vero nondum abs te adſpici poterat, quia adhuc eras coecus.

39. Καὶ εἶπεν) Alio tempore hoc dixiſſe Ieſus videtur; nam Phariſaei erant praeſentes, v. 40. εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τȣ̃τον ἦλθον) Κρίμα h. l. *iudicium, sententia.* Ἐις κρίμα, *ad pronunciandam sententiam,* ad decernendum, qui ſint boni, qui mali, qui ſapientes qui minus. Phariſaei enim putabant, ſe ſolos eſſe ſapientes et bonos. In adventu Chriſti contrarium apparuit.

Non

Non repugnat Io. III, 17. nam ibi κρίνειν alio sensu sumitur. οἱ μὴ βλέποντες) *Qui animi coecitate laborabant.* More suo alludit ad rem gestam. *Qui non vident,* subintellige: et qui tales se esse sentiunt; qualis ille coecus fuerat, qui nullam sibi rerum divinarum peritiam arrogabat. βλέπωσι) Cognitione donentur. οἱ βλέποντες) Qui se videre putant solos, quales erant Pharisaei, qui propterea arroganti titulo se Sapientes vocabant. τυφλοὶ γένωνται) i. e. appareant coeci, ignari rerum divinarum, ut Pharisaei, qui omni modo hoc agebant, ne viderent, quod videbant, coeco lucem datam.

40. Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν) Satis intelligebant, Christum de animi coecitate loqui; sed indignum et incredibile putant, se in numero eorum poni, qui animi coecitate laborarent.

41. Εἰ τυφλοὶ ἦτε) Si vos pro coecis haberetis; si agnosceretis ignorantiam, qua tenemini, vel etiam: si essetis in numero vere insciorum; si propter ingenii tarditatem non possetis perspicere id quod verum est. οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν) *Nulla esset vestra culpa.* Ἔχειν ἁμαρτίαν, *reum esse culpae,* ut infra c. XV, 24. XIX, 11. Sensus igitur est: *Si ignorantia vestra esset invincibilis, nulla esset vestra culpa.* νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν) ὅτι abundat more hebraeo, et λέγειν hic est *cogitare. Non autem existimatis vos sapere;* etiam postquam error vester vobis aperte monstratus est. ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει) *Culpa vestra manet,* i. e. non aufertur, non condonatur; illa culpa vestra porro vos premet. Sic enim explicandum ob membrum superius hic oppositum.

CAP. X.

1. Αμην, ἀμὴν λέγω ἡμῖν) Pergit Chriſtus in reprehenſione Iudaicorum doctorum. Hi enim eum pro falſo doctore declaraverant, et excommunicaverant eos, qui eum pro vero Propheta et Meſſia agnoſcebant. Ieſus autem, imagine a paſtore deſumta, ſe verum Meſſiam, illos falſos doctores eſſe oſtendit. Igitur parum commode hoc caput eſt diviſum ab eo quod praecedit. Ὁ μὴ εἰσερχόμενος — λῃςής) *Quisquis non per ianuam intrat in caulas ovium, sed aliunde irrumpit, is fur est et latro.* Ἀυλὴ h. l. eſt *ovile*, et ovile improprie dicitur Dei populus, grex Dei, vera eccleſia, coetus eorum, qui Deum recte colunt, et religione ita utuntur, ut per eam ad veram pertingant felicitatem, veris Dei cultoribus promiſſam. Haud raro in V. T. Reges, Prophetae atque Doctores comparantur cum *pastoribus*, ſubditi cum *ovibus*, totus populus Deo peculiaris cum *grege.* Ezech. XXXIV, 11. ſqq. Ierem. XXIII, 4. 5. Ἐισέρχεσθαι εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων dicuntur ii, qui ulio modo intrant in hoc ovile, Dei eccleſiam, ſive ut rectores populi atque doctores, (v. 2. ſqq.) ſive ut membra coetus divini. (v. 9.) Ἡ θύρα h. l. eſſe videtur legitimus ordo perveniendi ad reipublicae ſacrae adminiſtrationem. Infra v. 7. Chriſtus ſe ipſum vocat τὴν θύραν eam ob cauſſam, quod paſtoribus et ovibus per eum pateat aditus in ovile, in veram Dei eccleſiam. Hic, ubi de *pastoribus* ſermo eſt, (v. 2.) *per ianuam intrare in ovile* ſignificat, *legitimo ordine et modo adire munus docendi et regendi Dei populum.* Qui vero praeter ius et fas ſibi arrogant imperium in gregem

gem Dei, et malis artibus auctoritatem ſibi conciliare conantur, ii comparantur cum *furibus* et *latronibus*, quia, ſalute populi neglecta, tantum ſuis commodis, honoribus et divitiis ſtudent, ſummo cum detrimento populi. Tales inprimis erant Phariſaei, ſed etiam reliqui Primores populi, qui modo hominem innocentem e Synagoga et eccleſia exturbarant, c. IX, 34. Cf. Matth. XXIII. Docet igitur Ieſus, non admodum eſſe dolendum, ſi quis a Phariſaeis, falſis doctoribus, furum et latronum inſtar graſſantibus, ex coetu Iudaico eiiciatur; *se* enim eſſe verum rectorem et doctorem populi divini, per quem unice pateat aditus in veram eccleſiam v. 7—9. quique omnes ad ſe accedentes libenter recipiat. Sic hominem paullo ante coecum, eiectum e Synagoga Iudaeorum, ad ſe et agnitionem ſui perduxerat Ieſus; i. e. in ſuum receperat ovile.

2. Ὁ δὲ — προβάτων) *Qui vero per ostium intrat, is pastor est ovium*, veri nominis doctor coetus divini. *Per ostium*, i. e. legitimo ordine intrat in ovile is, cui aditus ad gregem datur per Ieſum, qui propterea infra v. 7. ſeipſum appellat τὴν θύραν. Sine dubio hoc vult Ieſus, *suae* diſciplinae alumnos, et veri nominis ſectatores, ab ipſo edoctos, quales erant tum temporis duodecim diſcipuli, legitimos eſſe doctores, et legitime praeeſſe populo Dei, non autem diſcipulos Pnariſaeorum; ſe, ut Dominum gregis, legitima poteſtate conſtituendi doctores, praeditum eſſe.

3. Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει) *Ei ianitor aperit fores.* Veteribus ianitores ſervi fuerunt, vel ancillae quae ad

 in-

intrantes et exeuntes attenderent et quos vellent, admitterent; quos nollent, repellerent, faltem intromitti cupientes domino denunciarent. Nam ianuae domorum interdiu noctuque fuerunt claufae. Vid. *Pignorius de servis* p. 443. 444. et *Popma* de operis fervor. p. 133. fqq. Θυρωρὸς h. l. eft unus e fervis, qui in ftabulo verfatur, et domino, data occafione pulfanti ianuam, aperit. Sed in applicatione non attenditur; nam pertinet hoc ad defcriptionem huius imaginis, et nihil opus eft in parabolis particulas fingulas habere, cui refpondeant. Ergo fruftra funt, qui per ianitorem vel *Angelum* Ecclefiarum praefidum, vel *Spiritum S.* vel *Mosen* vel *Christum* ipfum intelligunt. Toti tamen phrafi hoc ineffe poteft: talem paftorem, in fchola Chrifti eruditum, doctrina falutari imbutum, pro vero doctore agnofci a veri amantibus; Deum eius conatibus favere, et facere ut eius auctoritas agnofcatur ab iis, qui veritati ftudeant, et falutem fuam appetant. καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει) Ἀκούειν h. l. non tam fignificat *audire*, quam *agnoscere*. Habent paftores voces quasdam proprias ut σίττα apud *Theocritum*, quibus affuefcunt pecudes. *Oves* autem in affabulatione intellige homines eos, qui pio funt animo, ac proinde dociles. Infra v. 16. Hi ex doctrinarum praeftantia et falubritate verum doctorem agnofcunt. καὶ τὰ ἴδια — ὄνομα) *Et oves suas vocat nominatim.* Morem antiquiffimum, nomina propria ovibus, canibus, felibus, equis, hircis imponendi, idoneis veterum locis diligenter probat *Fabricius* in Notis ad Sextum Empiricum pag. 19. Ex his verbis manifeftum effe putant nonnulli, Chriftum hic de fe tantum, tanquam vero Paftore, loqui; quip-

quippe in cuius poteſtate tantum poſitum ſit, oves ſuas ſingulas noſſe et appellare, quod fieri non poſſit ab homine Miniſtro ullo, inprimis ſi de interiori cognitione cogites. Sed de interiori cognitione hic cogitandum non eſt; phraſis enim ſignificat diligentem paſtoris curam, qua ſingulis ſuis ovibus proſpicit, quantum fieri ab homine poteſt. Nec obſtat vocabulum ἴδια, notum enim eſt, ἴδιον non ſemper uſurpari de *peculio*, cuius tu ſis *dominus*, ſed ſimpliciter poni pro ἀυτȣ̃, ἐμȣ̃ etc. Exempla ſunt Act. XXIV, 23. Matth. IX, 1. Ergo paſtoribus oves *propriae* eſſe dicuntur, quatenus curae eorum ſunt traditae. ἐξάγει ἀυτὰ) *Educit in pascua.* Ne hoc quidem requirit ſpecialem ἀνταπόδοσιν, pertinet enim ad deſcriptionem curae paſtoralis. Proſpicit ſuorum ſaluti.

4. Καὶ ὅταν — ἐκβάλῃ) *Qui ubi oves eduxit.* Quod iam dixerat ἐξάγειν, nunc dicit ἐκβάλλειν, quod ut hebr. שָׁלַח et גֵּרֵשׁ non tantum *expellere*, ſed ſaepe etiam *emittere* ſignificat. Cf. Matth. IX, 38. Ἔμπροσθεν ἀυτῶν πορέυεται,) *Anteit eas.* Ex more illarum regionum, qui et hodie viget. In aliis quibusdam terris paſtores non ducunt oves, ſed eas ſequuntur. Hoc vult Chriſtus: Talis Paſtor et doctor non tantum tradit veras ac ſalutares doctrinas, ſed etiam exemplo ſuo praeit iis, qui eius auctoritatem agnoſcunt; hi autem exemplum eius imitantur, quia ſciunt eum nonniſi vera ac ſalutaria docere, et exemplum eius dignum eſſe imitatione.

5. Ἀλλοτρίῳ — φωνήν) *Alienum vero ducem non facile sequentur, sed fugient, quod aliorum vox iis*

 igno-

ignota est. Senfus eft: *Falso doctori non praebent aures, sed adversantur eum.* Ἀλλότριος, qui non eft vere paftor, rerum alienarum appetens, v. 1. 8. 10. Sic coecus natus minas adverfariorum Iefu contemferat, nec monitis eorum paruerat, cap. IX, 24. fqq. multique alii eo ipfo tempore obtemperaverant Ioanni, Luc. VII, 29. f. XX, 5. f. et poft Chrifti refurrectionem obtemperaverunt Apoftolis, veris doctoribus quotiquique erant veri amantes et falutis cupidi, neglectis Pharifaeis et falfis doctoribus.

6. Παροιμίαν) Non eft proverbium proprie, fed fimilitudo aut parabola, quae Hebrais מָשָׁל dicitur, et in genere omnem fermonem figuratum, imaginem, allegoriam fignificat. Diftinguunt Graeci παροιμίαν et παραβολὴν, fed Helleniftae pro eodem ufurpant. ἐκεῖνοι — αὐτοῖς) *Illi autem non intellexerunt huius sermonis sensum.* De univerfo hoc et fequenti loco monendum eft, eum totum effe allegoricum. Quum autem omnis allegoria fit fimilitudo; fimilitudo autem multis partibus fpectari poffit; fit, ut in una eademque allegoria homo multis modis fpectari poffit. Unde Chriftus modo fe appellat ianuam, modo paftorem gregis, modo ianitorem. Proinde non opus eft, fingulas partes ad aliud quid applicare velle; nam omnia applicantur ad unam eandemque rem, diverfo modo, ficut allegoria de cibo coelefti cap. VI. multis modis fpectatur.

7. Εἶπεν — Ἰησοῦς) *Porro igitur Iesus ad eos dixit.* Repetit allegoriam ante propofitam, ita ut ipfam imaginem retineat, in quibusdam tamen partibus ab ea rece-

recedat, et praeterea quoque verba propria et perſpicua addat. ὅτι — προβάτων) *Ego sum ianua per quam oves intrant,* ſc. in ovile. *Ovile* eſt coetus Meſſiae, eccleſia. *Oves* membra ſingula huius coetus. Ianuam dum ſe vocat Chriſtus, ſignificat, ſe eſſe eum, per quem et paſtores et oves fiant membra verae eccleſiae, et potiri poſſint ea felicitate, quae Dei ſubditis et cultoribus promiſſa ſit. Cf. v. 9. cap. XIV, 6. Θύρα enim *primo* quidem eſt aditus ad rem aliquam; *deinde* vero is, qui aditum et facultatem ad aliquam rem dat.

8. Πάντες — λησαί) *Quotquot* (Paullo) *ante me munus regendi populum aggressi sunt, furibus et latronibus sunt similes.* Hic mihi verus huius loci difficilis ſenſus eſſe videtur. Recte BENGELIUS in *Gnomone* ad h. l. monet, verbum εἰσὶ, *sunt*, in praeſenti, indicare, illud ἦλθον, *venerunt*, accipiendum eſſe de tempore praeterito proximo, et de curſu aliorum proprio, cui opponitur δὲ ἐμῦ, v. 9. Deinde etiam πάντες populariter dictum eſſe videtur. *Omnes* fere, inquit, *qui* his temporibus, *ante me doctores populi fuerunt, erant homines pessimi.* Ἔρχεσθαι de iis dicitur, qui ad munus aliquod gerendum prodeunt, et quidem h. l. de iis, qui tum temporis populo praeerant. Phariſaei et primores Iudaeorum, quotquot inter initium muneris Chriſti, et inter tempus huius paroemiae, paullo ante paſſionem dictae, docendi munus erant aggreſſi, anteceſſorum ſimiles. Voces πρὸ ἐμῦ non extant in Codd. variis. Videntur autem a nonnullis ideo omiſſae, ne iniuria fieret Prophetis V. T. quos hic a Manichaeis intelligi, *Theophylactus* auctor eſt. Sed de

de Prophetis h. l. non fermo. Nec cogitandum eft de hominibus, nomen ad dignitatem Meffiae fibi arroganti-bus, vel fimilibus impoftoribus, quales fuerunt *Iudas Gaulonites* et *Theudas*, Act. V, 36. 37. Nam totus con-textus docet, fermonem effe de Pharifaeis et Iudaeorum proceribus, qui auctoritate fua in regendo populo abute-bantur. Comparantur cum *furibus et latronibus*, quia confilia eorum ad perniciem et detrimentum plebis impe-ritae, atque ad aucupandum commodum, honorem, lu-crum etc. fpectabant. Nam *fures* aliena clam ad fe ra-piunt, *latrones* aperta vi alios fpoliant. Talibus fimiles fuiffe Pharifaeos et legisperitos, difcimus ex Matth. XXIII. Ἀλλ' ὀυκ — πρόβατα) *Sed oves non sectantur eos*, re-fpuunt eorum doctrinam et confilia. *Oves* funt veri cives regni divini, dociles et veri amantes.

9. Ἐγώ ἐιμι ἡ θύρα, i. e. ego fum is, qui aditum et facultatem dat ingrediendi in regnum divinum. Per meam tantum doctrinam fieri aliquis poteft civis coetus divini, et legitimus doctor. Hoc ftatim explicatur verbis fequentibus: δι' ἐμȣ̃ — ἑυρήσει, *per me qui intraverit, salutem consequetur, atque per omnem vitam habe-bit pascua.* Per Chriftum *intrat* (in ovile) qui per eius doctrinam fit civis divini coetus. Hoc et de ovibus, et de legitimis paftoribus intelligendum effe videtur. Σωθήσε-ται, *salute fruetur*, felix erit. Haec autem falus, haec felicitas ita defcribitur: καὶ ἐισελέυσεται καὶ ἐξελέυσεται, καὶ νομὴν ἑυρήσει, *per omnem vitam habebit pascua.* Phrafis ἐισέρχεσθαι καὶ ἐξέρχεσθαι, quae refpondet Hebrai-cae צֵאת וָבֹא *ingredi et egredi*, non tantum de admi-

nistra-

niſtratione muneris adhibetur, ut Num. XXVII, 17. Deut. XXXI, 2. ſed etiam de quibusvis vitae negotiis, Deut. XXVIII, 6. Pſ. CXXI, 8. et verti poteſt: *per omnem vitam, quocunque commeaverit.* Νομὴν εὑρήσει, *pabulum inveniet;* erit paſtu et cultu opimus, ut de ovibus loquens A. Gellius dixit. Apte autem perſonam paſtoris induens, iſta Chriſtus promittit. *Pabulum invenire* in applicatione ſimilitudinis eſt *bonis frui.* Qualia autem et quanta ſint bona illa, quae Chriſtus ſuis promiſit, id ſatis notum eſt. Si ad paſtores applicatur, ſenſus erit: *In fungendo munere omnia ei prospere succedent*, ita ut ovibus ſuis nunquam deſit paſtus. Semper ei in promtu erunt, quae dicat ad inſtruendum, hortandum, conſolandum populum.

10. Ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσιν) *Ut vitam habeant, et abundent*, i. e. ut felicitatem conſequantur, et melior ſit eorum conditio. Oves, quae bene habentur, non tantum habent quae neceſſaria ſunt ad viſam ſuſtentandam, ſed et delicias, herbarum varietate. Sic Chriſtus ſuis vitam dabit aeternam, et cum ea omne genus felicitatis.

11. Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς) *Ego sum pastor ille bonus*, dominus ovium, non mercenarius, verus ille Meſſias. Ieſ. XL. Ezech. XXXIV. vel ſimpliciter: *Ego sum similis pastori*, ut non ſit emphaſis in duplicato articulo. Nam deſumta ſunt haec e vita communi. Paſtoris imagine deſignatur non tantum doctor ſed etiam rex et dominus, quandoquidem regum et paſtorum finitimum munus; unde Homerus reges ποιμένας λαῶν appellat, et apud

apud Xenophontem illorum paſſim ſit comparatio, ut demonſtravit Raphelius in Annotatt. Xenoph. quibus tamen addas Mem. III, 2. Ieſus ipſe deſcribit ſe tanquam eum, cuius, tanquam filii Dei (v. 15. 17.) *grex*, ſ. populus Dei, *proprius* ſit, v, 12. 14. 16. τὴν ψυχὴν ἀυτȣ̃ τίθησιν) ψυχὴν τιθέναι ſignificat hoc loco *periculis, quae mortem minitantur, se exponere; mortem non defugere*, ſive reipſa mors ſequatur, ſive non, quod plenius Hebraei dicunt: vitam ponere in manu ſua, ut Iud. XII, 3. et alibi. Sic *Plautus* Captivis dixit: *Caput periculo ponere.*

12. Ὁ μισθωτὸς) *Mercenarius*, eſt quivis mercede conductus, non dominus gregis, ſed ſervus eius, qui dominus eſt gregis. Huiusmodi mercenarius poteſt et malus et bonus eſſe, nec in nomine ipſo eſt vituperium; quoniam vero rari ſunt mercenarii boni, propterea hoc vocabulum plerumque in malam partem ſumitur. Θεωρεῖ τὴν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει) Conſtructio ex Hebraismo. Senſus eſt: *Si lupum viderit irruentem, deserit oves, et fuga sibi consulit.* Plerique interpretes hoc referunt ad Phariſaeos et primores populi Iudaici. Sed recte monet *Michaelis* ad h. l. iſtos non appellari a Chriſto mercenarios, ſed fures et latrones, qui domini ovium eſſe vellent. Dicitur hoc univerſe, ut in vita communi: mercenarius, quatenus eſt mercenarius, ſi comparetur cum paſtore, non magnopere curat oves. Huic non tanta eſt cura gregis, ut pro eius ſalute periculo mortis ſe exponant. Καὶ ὁ λύκος — πρόβατα, *ita ut lupus oves vel arripiat, vel dissipet.*

13.

Ὁ δὲ μισθωτὸς — προβάτων) *Mercenarius scilicet fugit, ut mercenarius, qui gregis curam non habet.* Non simpliciter, (ut Ven. *Storrius* monet,) sed comparate negatur, mercenariis de ovibus curae esse, uti Paulus 1 Cor. IX, 9. non infitiatur, boves Deo curae fuisse, sed (v. 10.) *praecipuam* eorum in lege prolata rationem habitam fuisse negat. Mercenarius sibi gregem non habet *summae* et *simili* curae, *atque dominus.* Hoc facile accommodari potest ad Christum, dominum sui gregis, et ad reliquos doctores. Hi enim, quamvis boni, nec possunt, nec etiam debent hoc consilio mortem oppetere, ut communem perniciem ab universo Dei populo depellant, eique perfectam salutem afferant. Tantam curam nemo suscipere ac sustinere potuit, nisi filius, Deo unice carus atque coniunctus, cui consilia Patris de salute humani generis perfectissime essent nota atque perspecta.

14. Καὶ γινώσκω — τῶν ἐμῶν) *Et agnosco oves meas, et ab illis agnoscor,* i. e. mutuus inter nos est amor, mutua amicitia. Nam hoc in vita communi exprimi solet verbis: Ille novit me, et ego novi eum.

15. Καθὼς — τὸν πατέρα) *Sicut inter me et patrem est mutuus amor.* Pater novit promtissimam meam voluntatem, et indefessum studium perficiendi opus, quod mihi demandavit, proptereaque me amat. Ego autem novi consilia patris; quid a me sit praestandum et sustinendum reparandae humanae salutis caussa, quanta gloria mihi sit parata etc. proptereaque eum vicissim amo. καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι) καὶ, *atque adeo,* so dass ich sogar vel vitae periculum libenter subeam; scio enim,

pro-

probari ei omnia quae ago, et promptam meam voluntatem hominum caussa vitam profundendi et esse gratam et acceptam, v. 17. Verba καθὼς — τὸν πατέρα in parenthesi sunt legenda.

16. Ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης) *Alias insuper oves habeo, non ex hac caula*, gente. Samaritanos et Ethnicos intelligit, quos per Apostolos et alios fideles doctores ad beneficiorum regni sui communionem erat perducturus. Hactenus nempe septum diviserat Iudaeos a gentibus ceteris; Christus vero perrupit istud septum, ut sic in unum gregem homines omnes coire possent. ἀγαγεῖν) i. e. προσαγαγεῖν, ut temnere, pro contemnere. τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι) i. e. doctrinam meam amplectentur; praeceptisque meis obsequentur. μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν) *Grex unus, pastor unus.* Quod est indicium unius ecclesiae in toto orbe terrarum, e Iudaeis et Paganis mixtae, quae caput habet unum et solum Christum custodem pastoremque unicum. Indicat igitur Iesus, se non unius gentis, sed universi generis humani salutem esse procuraturum, et quidem non tantum doctrina, sed etiam *morte* sua. Tantum ac tale consilium nemo unquam hominum cepit, vel capere potuit; nec Iesus tale quid promittere ausus fuisset, nisi de coniunctione cum Patre intima deque eius voluntate et auxilio certus fuisset. Lege Reinhardi praeclarum librum *über den Plan, den der Stifter der christlichen Religion zum Besten der Menschen entwarf.*

17. Διὰ τοῦτο — λάβω αὐτήν) *Hanc ob caussam amat me Pater, quoniam vitam meam impendo pro*

salute

ſalute gregis ſui, *ita tamen ut eam ſim recepturus.* Ἵνα h. l. non indicat conſilium, ſed eventum, *ita tamen ut.* Rom. XI, 31. Ergo Chriſtus, quum moreretur, partem non habuit *iratum.* Recte Bengelius: Amor patris non modo erga nos, ſed etiam erga Chriſtum, in paſſione Chriſti ſpectandus eſt, non ſolum ſeveritas ultrix. ἵνα πάλιν λάβω αὐτὴν) *Ita tamen*, ut eam rurſus accepturus ſim. Niſi Chriſtus vitam ſuam, quam pro ſalute gregis profuderat, mox recuperaſſet, totum eius conſilium irritum fuiſſet. Eo enim tempore, quo ultimum ſupplicium paſſus eſt, vix prima fundamenta religionis tradendae et propagandae iacta erant. Ipſi adeo diſcipuli eo tempore erant tirones, nec ſatis apti docendo Evangelio, poſt eius reſurrectionem demum plenius edocendi, a variis praeiudiciis liberandi, et in veritate confirmandi.

18. Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμȢ) Nemo poſſet auferre a me invito; ſcio et conſentio ipſe. ἀπ' ἐμαυτȢ) *Mea ſponte.* Nam ſua ſponte Ieſus hoſtibus capiendum ſe permiſit. ἐξȢσίαν — λαβεῖν αὐτὴν) *Ut vitam ſponte depono, ita eam ſponte recupero.* Nemo, ne pater quidem me cogit, ut moriar pro grege. Sponte in me ſuscepi ut vitam deponam. Sed idem ego etiam ſponte mea in vitam redibo. ταύτην — πατρός μȢ) *Hoc a patre meo in mandatis accepi*, ut nempe morerer et reſurgerem. Ἐντολὴ hic latiori ſignificatu accipiendum eſt, de mandato, *Auftrag*, quod multum differt a ſtrictiori iuſſu. Notandus eſt hic locus adverſus blasphemas eorum calumnias, qui Deum iniuſte egiſſe clamant, quod filium innocentem morti tradiderit. Quicquid Chriſtus paſſus eſt et fecit, id

omne ſponte in ſe ſuſcepit, ex amore erga Patrem et genus humanum. Pater, inquit Ieſus, amat me, quia ſponte haec facio et patior; et ego haec ita facio et patior, ut doceam me eſſe plenum amore erga patrem.

19. Σχίσμα) *Dissidium*, diſſenſio de ſenſu horum dictorum, et quid de Ieſu ſit ſtatuendum.

21. Ῥήματα) Sermones et opera, דְּבָרִים. Quanquam non ſatis intelligebant ſermonem Chriſti, perſpiciebant tamen, non eſſe verba inſanientis. δαιμόνιον; i. e. δαιμονιζόμενος. Recte dici poterat ex opinione gentis, daemonium agere, quae homo furens agebat; ut alibi etiam deſcribitur daemonium *mutum*, *surdum*, pro homine ipſo.

22. Ἐγένετο — χειμὼν ἦν) *Celebrabantur vero Hierosolymis encaenia, quae in hyemem incidunt.* Ἐγκαίνια, a verbo ἐγκαινίζειν, *innovare*, ſunt Solemnia inaugurationis. Hoc feſtum celebrabatur in memoriam templi ab *Antiochi Epiphanis* ſordibus purgati, a Iuda Maccabaeo primo inſtitutum. 1 Macc. IV, 59. ſqq. Hebraice חֲנֻכָּה dicitur, et accenſio lucernarum. Schabb. *Tradunt Rabbini: A die XXV, mensis Cisleu sunt VIII. dies encaeniorum, in quibus nec lugendum est, nec ieiunandum. Nam quum Graeci invasissent templum, polluerunt universum, quod in semplo erat, oleum. At quum praevaluisset rex Asmonaeorum, atque eos devicisset, quaesiverunt, sed non invenerunt nisi unam olei phialam — Factum est miraculum. Nam accenderunt de ea in dies octo. Anno ergo sequente institue-*

tuerunt dies festos. Iofephus etiam Φῶτα vocat. Antiquitt. L. XII, 7. Alia quoque Encaenia celebrabant Iudaei, fc. templi a Zorobabele reaedificati, et ab Herode reparati. *Reland.* Antiquitt. Hebr. IV. 9. 6. χειμὼν ἦν) Alii hyemale tempus, ut diftinguitur a vere et autumno, intelligunt; utque Cisleu menfis, a cuius die XXV, porrigebatur ifta folennitas, occupat magnam partem Decembris. Alii vero putant defignari tempeftatem inclementem. Videtur nempe reddi ratio, cur in porticu Iefus ifta locutus fuerit. Sed prior fententia eft probabilior.

23. Ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος) Porticus Salomonis erat circa extremitatem atrii orientem verfus, et infervlebat, ut adverfus aëris inclementiam poffent fubintrare. *Iosephus* de B. I. Lib. V, 5. 1. hoc habet de ifta porticu: Templum ipfum impofitum fuit colli firmo. Initio autem vix in fuprema planitie illius fatis fpatium fuit ad templum et aram; nam circum ubique locus praeceps et declivis erat. Quum vero rex Salomon, qui ipfe etiam templum extruxit, partem ad ortum vergentem muro cinxiffet, fupra aggerem eum porticus collocata fuit. Hic vero non intelligitur porticus a Salomone exftructa; nam eius templum dudum erat vaftatum, fed porticus in templo fecundo. Nimirum eodem loco, ubi in primo templo Salomonis porticus fteterat, ftructa eft porticus in fecundo templo; unde in memoriam Salomonis ita eft dicta. Plura loca de porticibus templi Wetftenius laudat, e. g. Antiq. VIII, 3. 9. IX, 11. 2. XX, 9. 7. De B. I. VI, 5. 2.

24. Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις;) *Quamdiu animos nostros suspensos tenes*, ſive, quod eodem recidit, quamdiu ſpem de Meſſia, ſaluteque per eum nobis paranda obſcuris ſermonibus dubiam reddis; ſive quousque nos *expectatione suspendis*, ut loquitur Plinius Epiſt. II, 20. Αἴρειν nempe hic eſt μετέωρον ποιεῖν, *dubium suspensumque animi tenere quem.* Alii explicant per *ludificare, decipere, verbis et oratione spem alicuius alere*, ut hebr. הִשִּׁיא Ierem. XXII, 27. XXXVII, 9. Pro hac ſententia ſtat Nonni paraphraſis: Ἡμείων τεο μέχρις ὑποκλέπτεις φρένα μύθοις. Παῤῥησίᾳ, *aperte*, verbis non obſcuris.

25. Εἶπον ὑμῖν) Diſerte quidem et totidem verbis non dixerat Servator, ſe eſſe Meſſiam, ſed aliquo modo idem dixerat, quum verum illum Paſtorem, quem Prophetae exſpectare iuſſerint, ſe eſſe profiteretur, ut facile iſta Iudaei intelligere potuiſſent. Noverat Ieſus quaeſtionem iſtam ex ſubdolo profectum fuiſſe animo. Καὶ ὐ πιϛεύετε, ſed fidem mihi non habetis. Τὰ ἔργα — περὶ ἐμῦ) *Opera, quae ego auctoritate Patris facio, hoc ipsum satis confirmant*, nempe me eſſe Meſſiam. Τὰ ἔργα, de quibus Chriſtus hic loquitur, vide per ſpecies ſuas enumerata Matth. XI, 5. Pompeius apud Salluſtium Hiſt. II. ad Romanum Senatum: *Quid praelia enumerem — quando res plus valent quam verba?*

26. Ὀυ πιϛέυετε) Sc. me eſſe Meſſiam. ὐ γάρ ἐϛε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν) *Quia non estis e numero eorum, qui me, sicut oves pastorem, audiunt.* Quare codices nonnulli habent ὅτι ὐκ, pro ὐ γάρ, conſentienti-

bus

bus Verſionibus et Patribus non paucis. Significat certe γὰρ h. l. *quia.* Senſus eſt: Non creditis mihi, et eo ipſo oſtenditis, vos non eſſe e numero meorum. Cuius rei non ſum ego cauſſa, ſed veſter animus inſincerus, minimeque ſimplex.

27. τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μȣ ἀκȣ́ει) Qui ad gregem meum pertinent, meam quaſi vocem agnoſcunt, verbisque meis obſequuntur. ἀκολȣθȣ͂σί μοι) Me, paſtorem ſuum praeeuntem, ſequuntur; et quidem ſemper; non interrumpunt iſtud obſequium, quod mihi ſemel addixerunt.

28. Καὶ ȣ̉ μὴ ἀπώλονται) *Non peribunt.* Medium. Vitabunt exitium, quod imminet omnibus rebellantibus adverſus Dei filium, licet vos ſoleatis gentes ceteras addicere aeternis ſuppliciis. καὶ ȣ̉χ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μȣ. Futuro includitur Verbum auxiliare δύναται, *potest.* χεὶρ ut hebr. יָד *potestas, tutela. Nemo eas curae meae potest subducere.* Poſſum procurare ſalutem eorum, qui in me credunt, mihique obediunt; nec poterit quisquam impedire, quo minus iis praeſtem eam quam ipſis promiſi felicitatem. Eadem vis ſubeſt huic ſententiae ac illis: *Mihi data est omnis potestas in coelo et in terra.*

29. Ὃς δέδωκέ μοι) Sc. αὐτά. *Qui mihi eas oves tradidit*, i. e. dare decrevit, *tradet*, vel: demandavit mihi hanc provinciam, et miſit me tanquam Salvatorem omnium hominum. μείζων πάντων ἐςὶ) *Potentior, superior* eſt omnibus illis, qui ſaluti ovium mearum ob-

 ſunt.

funt. Itaque nec vos poteritis impedire id, quod ille ho-minum cauffa decrevit. καὶ ἐδεὶς — με) *Itaque* nulla poteftas impediet Dei confilium, quod per me exfequitur.

30. Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν) *Ego et Pater ar-ctissime sumus coniuncti.* Ἓν εἶναι apud noftrum fig-nificat: arctiffime cum aliquo coniunctum effe, maxime ratione confiliorum, animi, virium, confentire, eadem men-te effe. Vid. infra cap. XVII, 11. coll. XIV, 20. 10. Cf. Ephes. II, 14. Iudaei haec verba eo fenfu acceperunt, quafi Iefus fe ipfum profiteretur Deum, eiusdem cum Patre naturae v. 33. Utrum autem vere ifta intellexerint verba Iefu, an vero maligno animo, cavillandi cauffa ita fint in-terpretati, dubitatur. Cf. fupra V, 18. Quo fenfu Iefus fe Deum et Dei filium profeffus fuerit, patet ex ipfius ver-bis v. 34. 35. 36.

31. Ἐβάςασαν) *Sustulerunt* lapides; pro ἦραν, quod genus loquendi a linguae purioris ufu non abhorret. Anti-gonus (apud Stobaeum) ad nefcio quam mulierculam, de Diademate fuo: *Si scires quot periculis, imo aerumnis expositum sit,* ἐκ ἂν ἐπὶ κοπρίας κείμενον αὐτὸ ἐβάςασας.

32. Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τȣ̃ πατρός με) *Multa beneficia in vos contuli ex benignitate patris mei.* Καλὰ ἔργα funt *beneficia.* (Cf. Matth. XXVI, 10.) et hoc quidem loco non tantum miracula, fed etiam doctri-na et inftitutio; nam haec etiam quammaxime erat bene-fica. Καλὰ ἔργα δεικνύειν, *edere*, aut *facere pulcra facinora*, ut Latini dicunt. *Demosth.* Olynth. II. ἔργον τὶ δεικνύεις; *Herodian.* II, 4. 10. ἐπιδειξαμένȣ — πολλὰ

σώφρο-

σώφρονα καὶ χρηςὰ ἔργα. Ἐκ τῦ πατρός μυ, *patre meo auctore*, eius iuſſu, nomine. διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον) *Ob quodnam illorum?* Quodnam eſt illud beneficium, quod vos dignum arbitramini lapidatione? Si lapidatur beneficus, quid fiet ſceleratis et maleficis?

33. Περὶ — βλασφημίας) *Non propter beneficium, sed propter voces in Deum contumeliosas te lapidabimus.* Περὶ, i. e. διὰ, *propter*. Βλασφημίαι dicuntur contumelioſae in Deum voces, ſi quis ſibi tribuit, quod De eſt. Καὶ ὅτι — θεὸν) *Scilicet quod tu, quum homo sis Deum te facias.* Καὶ ὅτι, *scilicet quod.* Deum ſe facere dicitur is, qui magnam, et paene divinam potentiam ſibi tribuit. Ποιεῖν σεαυτὸν, *se ipsum iactare.*

34. Ἐν τῷ νόμῳ) Latius, ut ſaepe, nomen νόμος, pro libris ſacris Iudaeorum hebraicis hic ſumitur; extat enim locus Pſ. LXXXII, 6. ubi iudices iniuſti et magiſtratus vocantur אֱלֹהִים, et *filii altissimi* Vocantur autem magiſtratus *Dii*, quia imaginem divinae maieſtatis in his terris gerunt, quod praecipue locum habebat in vetere republica theocratica, in qua initio Deus ipſe fuit Rex; ſed et ſub Regibus ipſe ſibi ſervavit ſummum imperium. Cf. etiam Exod. IV, 16. ἐγὼ) *Ego*, Deus, nam ex εἶπα primae perſonae infertur illud: *ad quos Dei sermo factus est.*

35. Εἰ ἐκείνυς — ἐγένετο) *Si* (Deus) *illos appellavit Deos, quos ibi allocutus est*, ad quos ille ſermo Dei pertinet, nempe magiſtratus. Angeli etiam dicuntur *Elohim*, quia partem divinae poteſtatis in res alias exſerunt.

Alii πρὸς interpretantur *contra*; ut ſit ſenſus: *adversus quos dirigebatur Prophetae, nomine Dei loquentis, sermo.* Nam illo loco Pſ. LXXXII, 6. *comminatio* adverſus magiſtratus pronunciata eſt. Ea vero quae adverſus aliquem dicuntur πρός τινα dici, Graecosque ita loqui, ignorare nemo poteſt, qui orationes πρὸς Ἁρμόδιον, πρὸς τὸν δεῖνα, ἢ τὸν δεῖνα dici ſciunt, quae adverſus aliquem habentur. καὶ ȣ̓ — ἡ γραφὴ) *Et non potest irrita reddi scriptura,* ſ. neceſſe eſt, ſcripturae ſuam conſtare veritatem. Scriptura *solvi* ab hominibus poteſt, quum non faciunt, quae ſunt praecepta; ſed ſolvi poteſt etiam iudicando, verbis, quum dicta repudiant, et errorem in iis eſſe putant.

36. Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε — εἰμι) μετάθεσις ἀνακόλουθος, ut ſit ſenſus: *Me ne dicetis blasphemare, qui filium Dei me esse perhibui? me — quem Deus ipse ad obeundum munus consecratum in hunc mundum ablegavit?* Eſt autem ὃν pro ἐκεῖνον ὅν. Pater Chriſtum ἡγίασε, i. e. conſecravit, deſtinavit muneri ſuo. Nam in genere ἁγιάζειν, ſicut hebr. קָדַשׁ denotat: *Aliquid in eximium usum secernere, a communi et profano usu secernere,* deinde vero etiam *muneri alicui consecrare,* ut Exod. XXIX, 1. XXXIX, 44. XL, 3. Num. III, 13. Ierem. I, 5. Chriſtus igitur propterea appellat ſe eum, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, quod eſſet *legatus Dei.* Argumentatur Chriſtus a minori ad maius: Si magiſtratus, quibus Deus demandavit aliquam provinciam, ſuo nomine gerendam, *Dii* vocati ſunt, non ferendum videtur, ſi ego, Meſſias, omnium Regum maximus, omnibus magiſtratibus, ſuperior,

cui

cui omnis poteſtas in coelis et in terris tradita eſt, me dixero filium Dei et Deum? Se eſſe Deum, eiusdem cum Patre naturae et eſſentiae, Chriſtus in hac ſua apologia adverſus cavillatores ſuos nec affirmat nec negat; hoc tantum dicit, nomen Dei et filii Dei ſibi maiori iure competere quam illis magiſtratibus, de quibus in Pſalmo et alibi eſt ſermo. Ex hoc igitur loco decretum Synodi Nicaenae nec confirmari, nec refutari poteſt.

37. Ἔι ὀ ποιῶ τὰ ἔργα τῦ πατρός μȣ) Si non facio ea ipſa divina opera, quae pater meus facit; ſi quae facio, non habent divinae virtutis ſpecimen. μὴ πιςέυετέ μοι) *Nolite credere mihi*, dicenti, me eſſe filium Dei, mihique cum illo per omnia convenire.

38. Ἐι δὲ ποιῶ) Sc. τὰ ἔργα τῦ πατρός μȣ. κἂν ἐμοὶ μὴ πιςεύητε) Etiam verbis meis credere non vultis. Τοῖς ἔργοις — ἐν αὐτῷ) *Certe his factis credite, ut intelligatis* (vobisque perſuadeatis) *Patrem et me esse coniunctissimos*, a Patre demandatam eſſe mihi hanc meam provinciam, et me ipſius auctoritate haec talia agere atque perficere. Apologiae huius ſumma adverſus invidioſam criminationem Iudaeorum haec eſt: Se minime dixiſſe, ſe eſſe ſummum illum Denm, ſed tantum *Dei filium*, v. 36. Deinde non eſſe cur ſuccenſerent, etſi Deitatem aliquam ſibi videretur arrogare; nam magiſtratus etiam et legatos Dei in ipſis Iudaeorum ſacris libris nominari Deos, v. 34. Denique explicat v. 37. 38. quo ſenſu dixiſſet ſe unum eſſe cum Patre; nimirum quod vere divina opera patraret, per omnia cum Patre conſentiret, et verba eius traderet.

39. Ἐζήτουν — πιάσαι) *Prehendere eum studebant*, ut nempe captum Synedrio traderent, aliud aliquod crimen reperturo. Καὶ — αὐτῶν) Ille vero evasit *manibus eorum*.

40. Καὶ ἀπῆλθε — ἔμεινεν ἐκεῖ) *Abiitque rursus trans Iordanem, in locum, ubi Ioannes baptizaverat prius, ibique aliquamdiu commoratus est.* Duo loci supra commemorati sunt, ubi Ioannes baptizavit; unus c. I, 28. Bethabara, alter cap. III, 23. Aenon. Hic igitur ad Bethabaram respicitur. Fortassis concessit in illum locum, ut populo revocaret in memoriam testimonium Ioannis ibidem perhibitum; fortassis etiam, quod ista regio subesset imperio Herodis tetrarchae, ubi tutus erat ab insidiis Synedrii.

41. Πάντα — ἀληθῆ ἦν) Res ipsa declarat, verum fuisse testimonium illius, quum plura praestet Iesus, quam ille de eo sit pollicitus.

42, Ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτὸν) Multi ibi crediderunt eum esse Messiam; partim ob testimonium Ioannis; partim ob sermones sapientiae plenos; partim ob facta divinam virtutem testantia.

CAP. XI.

1. Ἦν δέ τις — ἀδελφῆς αὐτῆς) *Aegrotabat autem quidam Lazarus, oriundus Bethania, ex vico, in quo Maria cum Martha, sorore sua habitabat.* Lazarus, hebraice Elieser, Eleazar dictus. Fabulosa sunt, quae a Veteribus de eo narrantur; e. c. factum esse postea episcopum

pum in infula Cypro, aut, quod alii volunt, Maffilienfium. ἐκ τῆς κώμης Μαρίας) Aliqui fufpicati funt, fuiffe iftum vicum poffeffionem Marthae et Mariae. Sed uniuscuiusque is locus dici folet, qui ipfius patria eft, vel ubi aliquis habet domicilium, ut recte accipi poffit, fuiffe familiam iftam incolam Bethaniae. Erat autem Bethania vicus XV. ftadiis ab Hierofolymis remotus v. 18.

2. Ἦν δὲ — θριξὶν αὐτῆς) *Erat autem ea Maria, quae* (poftea) *dominum unguento unxit, eiusque pedes capillis suis abstersit.* Ἡ ἀλείψασα, fc. poftea, c. XII, 3. Non videtur fuiffe peccatrix, de qua hiftoria extat Luc. VII. Vid. *Deylingii* obfervatt. Part. III, 31. Ioannes poft factum fcripfit. Huius Mariae facta eft mentio etiam Luc. X, 38. fq.

3. Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρός αὐτὸν, λέγουσαι) i. e. Miferunt qui dicerent, five, qui nuntiarent verbis ipfarum. Ut apud Herodotum κλειοῖ: πέμπουσα κήρυκα παρὰ κῦρον ἔλεγε τάδε: *Mittit praeconem* (Tomyris) *ad Cyrum, qui suis verbis ista nuntiet.* ἀσθενεῖ) Confequens: *ergo subveni*, eleganter reticent.

4. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν) Nuntiis fc. ut hoc refponfi loco referrent. Sic in dubio manebant iftae forores, emicante tamen fpe et fiducia. αὕτη — πρὸς θάνατον) *Is morbus non erit lethalis.* Non, ut illae metuunt, frater lethaliter decumbens, ipfis morte eripietur in perpetuum. Lazarum moriturum non negat. Solet Iefus faepe eiusmodi refponfa dare, quae attentionem excitent. ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ) *Sed spectat ad Dei honorem.* ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι' αὐτῆς. *Ut filii Dei aucto-*

ri.

ritas hoc modo celebretur. Δόξα *maiestas*, de omnibus Dei virtutibus dicitur, inprimis de potentia. Δοξάζεται ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, i. e. celebratur eius potentia et auctoritas. Per hunc morbum gloria filii illuſtrata eſt, quatenus ſtatim multi eum agnovere filium Dei, comm. 45. ceterique Iudaei ſtatuerunt eum occidere, comm. 46. ſqq. ſic intraturum in gloriam.

6. Ὡς οὖν ἤκουσεν) Etſi illa familiaritas videbatur poſtulare, ut ſtatim accepto nuntio iter ſuſciperet ad Lazarum iuvandum; manſit tamen ibidem adhuc biduum, exſpectans copioſius argumentum edendi miraculi.

7. Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν) Ἄγειν, et ὑπάγειν, et προάγειν ſignificant elliptice, *ire, reverti, procedere*, i. e. movere, reducere, promovere ſeſe.

8. Νῦν ἐζήτουν) *Modo, paulo ante quaerebant*, et nunc quaerunt. Cap. X, 39. Vid. *Kypke* ad h. l.

9. Οὐχὶ — ἡμέρας;) Duodecim ſunt horae diei in Palaeſtina et in vicinis regionibus, quae non longe abſunt ab aequatore. Sunt nempe dies et noctes in illis regionibus fere aequales. ἐάν τις — οὐ προσκόπτει) *Si quis interdiu ambulat, non offendit.* Uti debet quivis tempore diurno ad ambulandum, et ad peragenda ſua negotia, ὅτι — βλέπει) *Nam solem videt.* Ergo horae diei opportunae ſunt ad agendum.

10. Ἐὰν — αὐτῷ) *Quodsi quis noctu incedat, offendere facile potest, quia non fruitur illo lumine* (ſolis). Senſus allegoriae eſt: Sicut ineptum eſt, quod faciendum eſt non facere tum, quum id fieri poteſt, ſed differre

ferre in tempus ubi non poteſt fieri: ita et ego eſſem ineptus, ſi nunc agere nollem, quum adhuc tempus ſit agendi, ét differrem negotia a me peragenda ad id tempus, ubi agere non potero. Iam ſum in vivis; ergo debeo agere; paullo poſt mihi erit moriendum. Cf. ſupra cap. IX, 4. 5. Eſt autem tota haec ſententia parabolica, et relinquitur collationis applicatio audienti aut legenti. Tale eſt: *Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.* Et: *In pertusum ingerimus dicta dolium.*

11. Κεκοίμηται) Obdormivit, i. e. *mortuus est.* Nam Hebraeis uſitatum fuit, mortem κατ' εὐφημισμὸν *somni* molliore vocabulo indicare. Eſt autem ſoporis quies quaſi imago mortis. Et *Horatius* ſomnum mortis appellat, *perpetuam soporem*: alii Poetae etiam noctem vocant, ex quo illud: *Nox est omnibus una dormienda.* Hinc etiam cippi libitinarii et ſepulcreta κοιμητήρια vocantur, quaſi mors noſtra dormitio quaedam ſit, e qua ſimus noviſſimo die excitandi. Κοιμᾶσθαι autem, ſive *dormire* vel *quiescere* Lazarum ait Chriſtus, non quod non mortuum ſciret, ſed ut notum faceret, ſe eum tam facile a ſomno mortis propediem ſuſcitaturum, ac ſi tacto latere eius e ſomno eum ad vigilandum excitaret. Mirum, diſcipulos hoc non intellexiſſe, quum Hebraeis ſatis uſitata eſſet Phraſis *dormire*, pro *mortem obire.*

12. Σωθήσεται) *Servabitur*, ſc. ex morbo iſto, *convalescet.* Utuntur experientia communi. *Menander*; ὕπνος δὲ πάσης ἐστὶν ὑγίεια νόσου.

13. Περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου) De obdormitione ſomni, de naturali ſomno. Eſt etiam alia obdormitio, dormitio mortis, τοῦ θανάτου, quae eſt ipſa mors.

15.

15. Χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιςεύσητε, ὅτι ἐκ ἤμην ἐκεῖ) *Gaudeo vestra caussa, quod illic non affuerim, ut confirmetur fides vestra.* Per traiectionem posita sunt verba quorum ordo fuisset: χαίρω δι' ὑμᾶς ὅτι ἐκ ἤμην ἐκεῖ, ἵνα πιςέυσητε ὅτι ὁ πατὴρ με ἀπέςειλε. Huic affinis est Theophylacti sententia, qui ad illud: ὅτι ἐκ ἤμην ἐκεῖ, addit αἰτιολογίαν: τότε γὰρ ἂν ἐθεράπευσα. Si affuissem tunc, liberassem nimirum illum morbo, restituendo sanitati, ne mortem obiret, atque ita non fuisset occasio data tanto miraculo.

16. Δίδιμος) *Geminus, gemellus* Sic nomen hebraicum תְּאוֹם graece exprimi aliqui interpretes putant. ἄγομεν — μετ' ἀυτῦ) In passione Cypriani: *Quum duceretur, populus fratrem plangens et eiulans, dicebat: Et nos cum eo decollemur.* Apud Virgilium est: *Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum.* Voluit forsan Thomas dicere: Quum suscipere periculosum iter velit Iesus, (sciebant enim insidias ipsi fieri, ut patet ex comm. 8.) non est aequum a nobis eum deseri. Itaque proficiscamur et nos una cum ipso, atque adeo mortem oppetamus. Quae est oratio viri fortis et sinceri amici. Alii quasi desperantis sententiam interpretantur, hoc sensu: Comitemur et nos eum, tanquam ad mortem haud dubiam proficiscentes. Ἀυτῦ refer non ad Lazarum, sed ad Christum.

17. Ἕυρεν — μνημείῳ) Reperit eum iam *quatriduum versantem in sepulcro,* Verbum ἔχειν, de tempore usurpatum significat *agere, transigere, versari*, vel simpli-

pliciter ponitur pro εἶναι. Quamdiu Lazarus aegrotaverit, et quo die mortuus fuerit, exputari non poteſt. Conſtat vero, Iudaeos mortuos paucis horis poſt mortem elapſis repoſuiſſe in monumentis.

18. Ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε) *Intervallo quindecim stadiorum*, quod eſt octava pars milliarii.

19. Πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαριαν) *Martham et Mariam* ex Graeciſmo exquiſitiori. Sic *Aristophanes* Veſp. 1293. οἱ περὶ Φρύνιχον. *Longinus* S. XII. οἱ περὶ ἀμμώνιον. *Aelian.* V. H. I, 16. ἔφη πρὸς τὰς ἀμφὶ τὸν Κριτίαν καὶ Σιμμιαν. Alia permulta loca laudat *Wetstenius*. *Trillero* et *Wolfio* placebat haec verba ita accipere, ut intelligerentur *feminae quae ad Martham et Mariam consolandi caussa venissent.* Sed ſenſus exiſteret frigidiſſimus vel plane nullus: *Iudaei in domum Marthae et Mariae venerunt, ut consolarentur feminas, quae convenerant Martham ac Mariam consolaturae.* ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς) *Ut eas consolarentur*, de fratre nempe recens mortuo. Mos erat Iudaeis ſolari lugentes inter redeundum a ſepulcro, et domum reducere die ſepulturae. Solati ſunt etiam reliquis diebus luctus. Loca ex Rabbinorum ſcriptis affert *Lightfootus.*

20. Μαρία — ἐκαθέζετο) *Maria interea domi manente*, ſ. ſedente. Lugentes enim ſolebant humi conſidere. Iob. II, 8. Ezech. VIII, 14. Manſerat autem domi, ſine dubio ideo, quod nollet Iudaeos relinquere ſolos, vel quoniam nondum audiverat Ieſum venire.

22.

22. Ἀλλὰ — ὁ Θεὸς) *Sed et nunc scio, Deum tibi esse daturum, quaecunque tu pro nobis,* in commodum noſtrum *petieris.* Putant interpretes, Martham ſpem concepiſſe fore, ut Ieſus e mortuis reſuſcitet fratrem, propter ea quae is diſcipulis (v. 4.) dixerat. Sed poteſt etiam ſenſus eſſe: Tu facile precibus ad Deum impetrare aliquid poteris, quod ad animos noſtros tranquillandos pertineat. De reſuſcitatione fratris ſui non cogitaſſe Martham, veriſimile ſit ex v. 24.

23. Ἀναστήσεται) *Vitae restituetur.* Ambigue loquitur Chriſtus; non enim ſtatim addit mentionem temporis, ſed exercet fidem Marthae.

24. Οἶδα — ἡμέρᾳ) *Scio, eum in vitam redditurum esse illo extremo tempore, quo mortui in vitam revocabuntur.* Ἀνάστασις ſc. τῶν νεκρῶν, Matth. XXII, 31. vel ἡ ἐκ νεκρῶν, ut plene legitur Luc. XX, 35. Act. IV, 2. Ἡ ἐσχάτη ἡμέρα, eſt illud tempus, quo finitum erit hoc aeuum et novum inchoabitur. Vix ſperare audet Martha, et tamen optat ut Chriſtus fratrem excitet.

25. Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ζωή) *Auctor sum ego et fons resurrectionis et vitae*; iam nunc reſuſcitare e morte, atque vitam reddere poſſum. Similis phraſis eſt Deut, XXX, 20. 1 Cor. I, 30. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ) *Qui mihi fide et fiducia adhaeserit*; me pro vero Meſſia agnoverit, et praeceptis meis fideliter conſtanterque obſecutus fuerit. κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται) *Etiamsi* (corpore) *fuerit mortuus, tamen vivet.* Mors eius non erit mors, ſed initium vere beatae et exoptatiſſimae vitae. Ζήσεται, nempe κατὰ θεὸν πνεύματι ut 1 Petr. IV, 6. Eſt porro

in

in verbis Chrifti ὀξύμωρον, quale in Arriani illis IV, 1. de Socrate, ἀποθνήσκων σώζεται, et Ciceronis de amicis in Laelio fuo: *Absentes adsunt — et* (*quod dictu diffi-cilius*) *mortui vivunt.*

26, Πᾶς — εἰς ἐμὲ) *Quisvis vivit et credit*, i. e. qui in hac vita, quamdiu in his terris eft, in me credit, doctrinam meam amplectitur, praeceptis eius obedit, et promiffionibus meis habet fidem. Ὁ ζῶν omitti potuit, additur vero quia illud ζήσεται praeceſſerat.. ὀ μὴ ἀπο-θάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα) *Nunquam morietur*, ut fupra c. VIII, 51. Alii: *Non morietur in aeternum*, i. e. non in perpetuum in morte manebit. *Semlerus* interpretatur: Fie-ri poffe, ut aliquis *nunquam*, (μὴ εἰς τὸν αἰῶνα) mor-tem experiatur; quemadmodum in illo: Poteritis dicere monti huic, volo ut ex hac parte tranfeas in iftam aliam. Sed de morte corporis hic non eft fermo. Verbum ἀπο-θανεῖν v. 25. et 26. diverfo fumitur fignificatu. Dixerat Iefus v. 25. credentem, etiamfi corpore fuerit mortuus, (κἂν ἀποθάνῃ) permanfurum effe in vita, i. e. *sempiter-na felicitate fruiturum.* Nunc porro addit, eum, qui nondum obierit, fed crediderit tamen, ne in morte quidem corporis fore miferum, fed fempiterna felicitate fruiturum, quia mors corporis ei non fit metuenda, fed potius ut ini-tium verae et exoptatiffimae vitae confideranda.

27. Ἐγὼ πεπίστευκα) *Credidi*, i. e. credo, five, mi-hi eft perfuafum. Saepe autem utuntur Graeci verbis prae-teritis, indicantes praefens, fignificando praefertim animi motus et affectus. ὁ ἐρχόμενος) *Qui venturus erat*, ut Matth. XI, 3.

28. Λάθρα) Vel quia metuebat a Iudaeis, licet amici effent; vel, quia ignorabat, utrum Iefus vellet in confpectu omnium verfari. ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε) *Doctor adest, et te venire iubet.* Dicitur hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον, ut intelligendum fit, verbis Iefu accerfitam tunc fuiffe Mariam requirentis illam. Ut illud: Audivi Archyllis, iamdudum Lesbiam adduci iubes; cum iuffum illud non commemoretur.

31. Ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ) *Ut ibi ploraret.* Solebant enim apud monumenta deflere mortuos, et etiamnum hic mos obtinet in Oriente, ut refert *Lüdeke*, in expofitione brevi locorum Scripturae S. ad Orientem fefe referentium §. 83. Iudaei in noftris etiam regionibus adhuc more receptum habent, ut ad fepulcra Parentum aut cognatorum preces fundant illas, quae in literas relatae publice extant.

33. Ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι) *Commotus est misericordia,* vel potius: *Tristitia affectus est.* Nam verbum ἐμβριμᾶσθαι, quod alias eft *fremere,* graviter et vultu irato increpare, interminari, h. l. in fenfu molliore accipiendum eft. Sic etiam hebraica verba זָעַם et זָעַף interdum ad *tristitiam* referuntur. Gen. XL, 6. 1 Sam. XV, 11. Ἐν πνεύματι, i. e. ἐν ἑαυτῷ. ἐτάραξεν ἑαυτὸν) Reciprocum pro Paffivo, ut 2 Petr. II, 8. ἐβασάνισεν. Vertendum eft igitur: *Perturbatus est.* Sic *Theocritus* ταράττεσθαι de *perturbatione animi* ufurpat, ut oftendit *Porschberger* in Theocrito S. S. illuftrante pag. 57. *Theophylactus* ad Hebr. XII, 11. ὁ λυπέμενος ταράττεται.

ται. Quum nimirum videret Iesus flentes Mariam et amicos, et ipse tristitia affectus, animoque perturbatus fuit.

34. Πῦ τεθείκατε αὐτὸν) Quo animo Christus hoc dixerit, varie solent interpretari. Quidam, eo consilio, ut ibi lacrymandi officio defungeretur; alii, et quidem rectius, sic iam aliquam spem adstantibus inditam fuisse, fore, ut aliquid inusitati Iesus efficiat.

35. Ἐδάκρυσεν) Lacrymae et ipsi oboriebantur. Rom. XII, 15. 16. Quum Ioannes non refutet Iudaeos, qui istas lacrymas interpretabantur signum amoris in Lazarum, (v. 36.) non audiendi sunt *Heumannus*, et alii, qui negant, Iesum hac de caussa lacrymatum, sed tantum ex societate quadam eius doloris, quem sorores prae se ferebant. Occupatur illud, non excluditur.

38. Σπήλαιον) Iudaea erat regio petrosa, inde etiam multae speluncae dabantur, et sepulcra ut plurimum in petris excidebantur, et valde spatiosa erant, ut nostra *Grabgewölbe*. Vide Salmasium et Solinum cap. 52. Io. Nicolai de luctu Graecorum c. 12. §. 2.

38. Τεταρταῖος γάρ ἐστι) i. e. *quartus iam agitur dies ex quo mortuus est*. Ita Xenophon de mortuis quibusdam: ἤδη ἦσαν πεμπταῖοι, et δωδεκαταῖος *Theocrito* Id. II, 4. qui duodecim dies abesset; et προκεῖσθαι πεμπταῖον. *Aristophani* Avibus: iacuisse quinque dies insepultum. Plura habet Wetstenius. Inde, quod Lazarus quartum diem in sepulcro fuerat, Martha concludit, cadaver iam in putredinem abire. *Iam foetet*, inquit. Sed haec erat mera coniectura; nam sepulcro nondum aperto ita iudicavit.

49. Ὀυκ εἶπόν σοι) Comm. fc. 25. Forfan etiam tale aliquid tum addidit Iefus, ea figura fermonis utente auctore, quam Graeci vocant κατὰ τὸ σιωπώμενον. τὴν δόξαν τȣ̃ Θεȣ̃) Documentum illuftre potentiae divinae; nam δόξα κυρίȣ ex Hebraismo notat opera divina, et omnia figna divini numinis.

41. Ἦραν ȣ̃ν τὸν λίθον) *Sustulerunt lapidem;* nam aditus ad fepulcra lapide muniebatur. Matth. XXVII, 60. Abeft haec fententia a *codicibus quatuor*, a translatione latina, fyra, aeth. copta, arm. arab. perf. *Variat* in tribus codicibus, ὅπȣ ἔκειτο, in duobus aliis ȣ̃ ἦν. Itaque certum eft, olim abfuiffe, atque ferius additum effe. Si lectio genuina eft, in his verbis eft ellipfis pro τὸν λίθον τȣ̃ μνημείȣ ȣ̃ etc. Ἐυχαριςῶ — μȣ, *gratias ago tibi, quod precibus meis annuere soles.* Aor. ἤκȣσας, non de tempore praeterito, fed de praefenti hic ufurpatur. Ioannes tantum fummam precum Iefu commemoraffe videtur.

42. Ἀλλὰ — ἀπέςειλας) Sic optime refutabatur eorum calumnia, qui eum ope mali daemonis miracula patrare dicebant.

43. Δεῦρο ἔξω) *Huc foras.* Ellipfis. Deeft enim *adesto*, vel *prodito*: vel potius δεῦρο pofitum eft pro ἐλθὲ.

44. Ἐξῆλθεν) i. e. *exire conatus est;* nam actu nondum exire potuit, quia pedes manusque fafciis erat vinctus, nifi fumas, quod verifimile eft, unumquemque pedem feorfim involutum fuiffe. κειρίαις) *Fasciis.* Gloffar. κειρίαι, *institae.* Etymol. κειρία σημαίνει τὰ σχοινία

τὰ

τὰ ἐντάφια, ἡ κειρία σημαίνει τὸ σχοινίον τὸ δεσμεῦον τὴν κλίνην. Usi sunt hoc nomine *Aristophanes* Avibus 817. et *Artemidorus* I, 14. Et hodie mos viget in Oriente, ut mortui rarius vestibus suis induti, sed potius linteis involuti, aut in iis insuti, efferantur, teste *Lüdeke* in expositione brevi etc. §. 83. ὄψις, frons et oculi. σουδαρίῳ) Σουδάριον, vocabulum latinum a Iudaeis receptum, quod scribere solent סודר, denotat linteolum, ad sudorem vultus abstergendum; deinde etiam linteolum quod mortuis circumvolvebatur. *Nicolai* de luctu graecorum c. 3. §. 6.

46. Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν) Sc. Ἰουδαίων. Vel non crediderunt, Lazarum vere mortuum fuisse, vel erant ex eorum hominum genere, qui ne conspecta quidem mortuorum resurrectione resipiscere solebant. Luc. XVI, 31. Φαρισαῖοι h. l. sunt assessores Synedrii e familia Pharisaeorum.

47. Συνήγαγον — συνέδριον) οἱ ἀρχιερεῖς, nempe Pontifex Maximus *Caiaphas*, et qui ante eum pontificatu functus erat, *Annas*, socer eius; infra XVIII, 13. 24. Fortassis tamen intelligendi sunt assessores Synedrii e sacerdotali ordine. Συνάγειν συνέδριον est *congregari consilium*, Synedrii assessores. Οὗτος — ποιεῖ) *Iste homo multa edit miracula*. Assessores Synedrii non videntur miracula Iesu habuisse pro veris miraculis, sed pro factis, quae tantum speciem haberent miraculorum. Σημεῖα igitur h. l. ex mente Iudaeorum sunt, facta insignia, mira. Etiam impostoribus tribuuntur σημεῖα, Matth. XXIV, 24.

48. Ἐὰν — ὅτω) *Si eum ita facere patiamur.* Πάντες) Eſt oratio vehementer iratorum et indignantium; i. e. bene multi, plures tandem et plurimi. οἱ ῥωμαῖοι) putabant, Romanos id pro feditione habituros. Nec tamen effugerunt Iudaei, quod metuebant. ἀρῦσιν) αἴρειν h. l. eſt *penitus auferre*, κατὰ κράτος λαβεῖν, i. e. *eripere vi.* Nam erat adhuc quaedam tunc adminiſtratio in populo Iudaico pontificia atque ſacerdotalis, admodum tamen labefactata ad deminuta. τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος) *Locum et populum.* Adagii inſtar; i. e. *omnia.* Τόπος *territorium, urbs*; alii interpretantur *templum Hierosolymitanum*, quod dicitur τόπος ἅγιος, Matth. XXIV, 15.

49. Ὑμεῖς — ὐδὲν) *Nihil intelligitis*, parum recte cenſetis, nimirum, quod attinet negotium id de quo agitur. Reprehendit Pontifex tardam aſſeſſorum deliberationem, et certus conſilii affirmat, rem facillime expediri poſſe. Non aggrediendum eſſe populum, ſed unum Ieſum removendum. Ὀυδὲν εἰδέναι dicuntur parum alicuius rei periti, i. e. parum recte ſtatuentes. Haud dubie varia conſilia propoſita fuerant, quorum mentionem Ioannes omiſit.

50. Ὀυδὲ — ἀπόληται) *Neque perpenditis, utilius nobis esse, unum hominem in populi salutem interfici, quam omnem nationem interire.* Διαλογίζεσθαι, *secum cogitare, perpendere.* Omnium intereſſe dicit Pontifex, ut unus Ieſus moreretur pro populo, potius quam hoc incolumi tota gens periret. Nonniſi de utilitate politica cogitat. Eodem ſenſu *Xiphilinus* in Othone p. 193. πολλὴ γάρ πυ, καὶ κρεῖττον καὶ δικαιότερον ἐστιν, ἕνα ὑπὲρ

πάν-

πάντων, ἢ πολλὰς ὑπὲρ ἑνὸς ἀπολέσθαι. Similia loca plura laudat Wetſtenius.

51. Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν) Non caſu, vel ſine omine hoc dixit. Profani id fieri dicunt ἀφ' ἑαυτοῦ, quod aliquis *sponte* facit, aliis non impellentibus. Ioannes ſine dubio hoc vult dicere, Caiapham inſcium, quamvis alio dirigeret orationem ſuam, edidiſſe vaticinium. ἀλλὰ ἀρχιερεὺς — προεφήτευσεν) *Sed quum illius anni summus esset pontifex, futura cecinit.* Providentia divina ita dirigente ſententiam contra Ieſum in ſe nequiſſimam ita protulit Caiaphas, ut ſimul illa ſenſu paullisper diverſo accepta, inſigne eſſet vaticinium de vera mortis Chriſti utilitate. Vaticinandi vim Sacerdoti tribuit *Philo* de Creat. princ, p. 728. E. ὁ πρὸς ἀλήθειαν ἱερεὺς εὐθύς ἐστι προφήτης, οὐ γένει μᾶλλον, ἢ ἀρετῇ παρεληλυθὼς ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντως θεραπείαν. *Verus sacerdos simul etiam vates est, non tam generis quam virtutis beneficio consecutus sacerdotium veri numinis.* Sed huius rei neque in libris de Maccabaeis, neque in Ioſepho, neque in Iudaeorum libris exempla ſunt. Praeterea etiam hoc conſilium naturali modo Caiaphae in mentem venire poterat, ut vix credibile ſit, Deum hoc inſcio et invito, immediate has ideas in animo eius excitaſſe. Προφητεύειν igitur hic erit dirigente Deo loqui aliquid, quod ſimul aliam rem exprimit, alioque modo explicari poteſt. Dedit nempe Caiaphas conſilium politicum, ſed dirigente Deo uſus eſt verbis, quibus ſimul doctrina inſignis de Chriſto exprimitur.

52. Καὶ οὐχ — εἰς ἕν) *Neque pro hac solum gente* (moriturum eſſe,) *sed etiam, ut dispersos Dei cultores*

in unum coetum colligeret. Haec ad Caiapham non possunt referri; non enim fuit verus vates; sed est interpretatio Ioannis. τὰ τέκνα τȣ̃ Θεȣ̃) Per prolepsin: Istos omnes, qui, ut dicitur c. I, 12. Christum, sive doctrinam eius accipiunt, atque sic meliorem naturam, Deo similem, induunt, cultores Dei, futuros Christianos. τά διεσκορπισμένα) Intelliguntur non tantum Iudaei extra Palaestinam dispersi, sed etiam qui ex gentibus aliis erant credituri. συναγάγῃ εἰς ἓν) *In unam societatem colligeret*, ut omnes fierent *unum*, ἕν, ratione animi emendati et divinioris, ut postea saepe Christus loquitur, *ut sic unus existeret grex, atque unus pastor.* Io. X, 16.

54. Ἰησȣ̃ς — Ἰȣδαίοις) *Iesus autem non amplius palam inter Iudaeos versabatur.* Παῤῥησίᾳ, *aperte*, publice. Scivit nempe inimicos insidiari eius vitae, v. 53. ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν) Nempe ex Bethania, et locis urbi vicinis. Mox tamen rediit, ut legimus c. XII, 2. εἰς — ἐρήμȣ) *In regionem deserto finitimam*, ad partem Iudaeae orientalem, non procul Hierichunte. ἐΦραὶμ) Sive ἐΦρὲμ. *Relandus* urbem hanc inter Ierichuntem et Bethel quaerendam putat. *Hieronymus:* Est villa praegrandis Ephraea nomine contra septentrionem in vicesimo ab Aelia milliario. Cf. *Ioseph.* de B. l. IV, 9. 9. Cf. *Michaelis* ad h. l.

55. Ἐκ τῆς χώρας) Ex *regione* illa v. 54. perinde ut ex ceteris regionibus. ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτȣ̀ς) *Ut se ad festum praepararent.* Ἁγνίζειν ἑαυτὸν h. l. est ἁγνον, *purum se reddere*, secundum Iudaica instituta, et legitimas observationes. Abstinebant unum diem, aut plures

dies

dies vino, Venere, delicatioribus cibis, et hoc modo tum corpus tum animum praeparabant ad ſacra paſchalia. Exod. XIX, 10.

56. Ὅτι ȣ̓ μὴ ἔλθῃ) Uſus duarum negationum ſermonis graeci negando proprius eſt, pro: ȣ̓κ ἔρχεται. Dubitabant autem iſti, venturusne eſſet ad diem feſtum; aliis affirmantibus, ob morem ipſius perpetuum, aliis negantibus ob impendens periculum.

57. Δεδώκεισαν — πιάσωσιν αὐτὸν) *Dederant vero etiam Pontifices et Pharisaei edictum, ut si quis sciret, ubi versaretur, id indicarent, quo eum comprehendere possent.* Διδόναι ἐντολὴν, *mandatum, edictum promulgare* etiam apud Profanos occurrit. Μηνύειν, *indicare*, deferre, ſenſu forenſi. Abſolvitur hic hiſtoria integri triennii, quo Ieſus munere ſuo functus eſt. Quae enim nunc ſequuntur, ea hiſtoriam ſex dierum continent.

CAP. XII.

1. Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τȣ̃ πάσχα) *Sex ante diebus, quam Pascha foret*; vel: *sex diebus ante Pascha*. Sic LXX, πρὸ δύο ἐτῶν τȣ̃ σεισμȣ̃, πρὸ τριῶν μηνῶν τȣ̃ θερισμȣ̃, Amos I, 1. IV, 7. Adde 2 Macc. XV, (36.) 37. Profanos etiam auctores, graecos et latinos interdum ſic loqui, patet ex locis Wetſtenio laudatis. Ἦλθεν εἰς Βηθανίαν) Ex illa ſolitudine ſua in oppido Ephraem. Non ſtatim Hieroſolyma ingreſſus eſt, ſed ob inſidias Iudaeorum per dies aliquot latuit apud amicos. Ὁ τεθνηκὼς, *qui mortuus fuerat.*

2. Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ) *Ibi instruxerunt ei epulum.* Αὐτῷ, in eius honorem. Coenam iſtam datam eſſe Matthaeus c. XXVI, 6. et Marcus XIV, 3. ſcripſere, in domo Simonis leproſi, quem aliqui fuiſſe perhibuerunt patrem Lazari. Simon forte fuit magiſter convivii in ſua domo, qui Lazarum, Ieſum, aliosque invitaverat. ἡ Μάρθα διηκόνει) *Martha miniſtrabat.* Διακονεῖν uſurpatur de omnibus, qui ad menſam miniſtrant, aut cibos ſuppeditant, aut qui cibos apponunt, et alia miniſteria praeſtant. Mulieres non ſolebant epulari cum viris. Ioannes accuratius nonnulla expoſuit, quam Matthaeus et Marcus.

3. Ἡ οὖν Μαρία — τοῦ Ἰησοῦ) *Tum Maria, sumta libra unguenti nardi liquidae (pretiosae,) inunxit pedes Iesu.* Λίτρα, vocabulum origine graecum, ad Romanos, vel ad antiquos Italiae populos translatum, et pronunciatum *libra*, eſt pondus duodecim unciarum, et a noſtris germanice *ein Pfund* vocatur. Eſt etiam genus nummi. *Julius Pollux* in Onom. L. IV, c. 24. νάρδου πιστικῆς) Videtur πιστικὸν idem eſſe ac πιστὸν, *potabile, liquidum.* Sic Φάρμακα πιστὰ ſunt medicamenta potabilia, quae fluunt ut liquidum fluere ſolet. Ergo νάρδος πιστικὴ eſſet nardus ſic diluta et attenuata, ut facile poſſet fundi ut liquidum. Vid. Stephani Theſ. linguae graecae ſub voce πιστὸς et πιστικός. Aliis eſt *nardus pretiosa.* Vid. notata ad Marc. XIV, 3.

5. Τριακοσίων δηναρίων) Videtur pretium huius unguenti ſatis notum fuiſſe. Secundum *Gronovium* 300. denarii eſſent tres librae argenti; ter centum item drachmae,

atque

atque ita tres minae. *Bengelius:* L. vel LX. florenis. *Heumannus:* Thaleris 37. et dimidio.

6. Κλέπτης ἦν) Iam ante consueverat pecuniarum partem auferre, sibique reservare; haec igitur videbatur eximia opportunitas. τὸ γλωσσόκομον εἶχε, *cistam habebat,* praeerat communi aerario. Τὸ γλωσσόκομον, *cistula (Kästgen, Geldcasse,)* proprie est *theca* condendis lingulis tibiarum idonea. *Hesychius:* Γλωττοκόμον, ἐν ᾧ οἱ αὐλεταὶ ἀπετίθεσαν τὰς γλωσσίδας. *Pollux* II. 108. VII. 153. Deinde per synecdochen speciei pro altera specie, *arcula* seu loculus pecuniis et ceteris rebus necessariis custodiendis destinatus. 2 Paralip. XXIV, 8. 10. 11. *Galen.* I, 11. in Hippocr. de fracturis. De Antidot. I. *Tosevoth Schevioth* X. γλωσσόκομα plena litteris debitorum tradidi tibi. *Glossar.* cistellam γλωσσοκόμον, τὰ βαλλόμενα) i. e. τὰ ἐμβαλλόμενα f. συμβαλλόμενα in arculam illam seu cistellam. ἐβάσταζεν) Portare, secum ferre solebat; sive ad *usus obvios*, sive ut ad manum esset, si qui vellent novis donis aerarium illud commune liberaliter augere. Satis probabile est, eos qui Iesum docentem audirent, aut qui ei iam faverent, de suo impendisse in commune quasi aliquod aerarium, ne deesset, si argento modico esset opus. *Kypkius* vertit: *auferebat*, sc. de illis, quae immittebantur, quam verbi βαστάζειν notionem multis Profanorum locis probat.

7. Ἄφες αὐτὴν) Sc. ποιεῖν. *Fac illam missam.* Noli eam ista tua reprehensione iam impedire, aut pudefacere. εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ τετήρηκεν αὐτό) *Nam ad tempus pollincturae meae hoc reservavit.* Ἐνταφιασ-

φιασ-

Φιασμὸς, *pollinctura*, i. e. omnis apparatus, quo mortuum corpus ornatur, veſtimenta, faſciae, flores, unguenta etc. Ieſus hoc, quod fecerat Maria, in hanc partem interpretatur, quaſi inſcia quid mox eventurum eſſet, unxiſſet corpus ad ſepulturam. Non *emtum* fuiſſe videtur hoc unguentum eo conſilio, ut Ieſus ungeretur, ſed reliquum ex eo unguento, quod ad pollincturam Lazari emtum fuerat, *aſſervatum*; et occaſione ſic ferente impenſum a Maria ad honorem Ieſu exhibendum. Ieſus enim dicit: τετήρηκεν αὐτὸ, et Iudas (v. 5. coll. Matth. XXVI, 9.) reprehendit Mariam, non quod *emiſſet*, ſed quod non vendidiſſet unguentum. Apte igitur Ieſus reſpondet: Hoc unguentum, ſemel deſtinatum ſepulturae, (nempe Lazari,) in meam ſepulturam impenſum eſt; id quod dicitur plane apud Marcum: Antevertit meam ſepulturam hac unctione. Sex poſt diebus (coll. v. 1.) ſecutura erat mors et ſepultura ipſa.

9. Ἔγνω — ἦλθον) *Magna igitur multitudo Iudaeorum quae eum ibi verſari cognoverat, contulit ſe eo.* Οἱ Ἰυδαῖοι h. l. ſunt Iudaei Hieroſolymitani. Ἔγνω) Didicit, rumore et fama ſenſim exeunte. ὄχλος — ἦλθον) Sicut mox: ὁ ὄχλος ὁ ἐλθὼν ἀκύσαντες. Eſt autem in nomine ὄχλος plurium ſignificatio. Ut: *turba ruunt.* ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν) Quem excitavit, quum iam inter mortuos iaceret, i. e. mortuus fuiſſet.

10. Ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν) Non Ieſum ſolum, ſed et Lazarum interficere decreverunt. Pro bono publico quidvis ſibi licere exiſtimabant. Fuerunt veteres in ea opinione, ideo hiſtoriam Lazari reſuſcitati a tri-

tribus Evangeliſtis non ſcriptam fuiſſe, ne ipſi ſuperſtiti periculum crearetur, ut obſervavit Epiphanius.

11. Ὅτι — εἰς τὸν Ἰησȣ̃ν) ὑπῆγον, *abibant*, ſc. ex urbe Bethaniam. *Credebant* in Ieſum, non tantum ut in Prophetam, ſed et ut in Meſſiam, ut ſequens hiſtoria oſtendit.

12. Ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησȣ̃ς) Ex Bethania. Vide hiſtoriam explicatam Matth. XXI.

13. Τὰ βαΐα τῶν φοινίκων) *Ramos palmarum.* Βαΐον et βαΐδα proprie eſſe perhibent ramos et frontes palmae arboris, ut addi φοινίκων non fuerit neceſſe. Glossarium: *Palma* βαΐς καὶ φοίνιξ. *Etymol.* βαΐον — σημαίνει τὸν κλάδον τȣ̃ φοίνικος. *Hesychius:* βαΐς, ῥάβδος φοίνικος, καὶ βαΐον. Notum autem eſt, Iudaicas palmas celebrari inprimis, quum his maxime Iudaea nobilis atque inclyta fuiſſe perhibeatur. ἐξῆλθον) Pauci inter eos, qui Chriſto Hieroſolyma eunti obviam procedebant, fuiſſe videntur, qui alia beneficia a Meſſia ſuo ſperarent, quam novum regnum politicum, quod everſo Romanorum imperio iam putabant inſtaurari. ὡσαννὰ) Vide annot. ad Matth. XXI, 9. ut et ad ſequentia.

14. Ὀνάριον) Deminutum ἀπὸ τȣ̃ ὄνȣ. Eſt autem ſynedochica locutio, et expoſitio brevior, quaſique conciſa eorum, quae ab aliis Evangeliſtis commemorantur verboſius et explicatius.

16. Ταῦτα — τὸ πρῶτον) *Haec vero discipuli eius primum* (ab initio) *non intellexerunt*, ſc. haec dicta de Ieſu

Iesu valere, sed ex eventu hoc conclusere. Ἀλλ᾽ ὅτε ἐδοξάσθη — ἐποίησαν αὐτῷ) *Sed postquam Iesus dignitate sua ornatus erat, recordati sunt, illa dicta de ipso valere, et haec ei evenisse.* ἐδοξάσθη, *ad gloriam et summum honorem evectus est*, nimirum per resurrectionem et ascensionem. ἐπ᾽ αὐτῷ) i. e. περὶ αὐτοῦ, *de ipso*. Ut *Aen*. I, 750. Multa *super* Priamo rogitans, *super* Hectore multa. καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ) nempe Iudaeos illi obviam ivisse cum palmarum ramis, et acclamationibus, et hoc ei accidisse. Verbum ἐποίησαν h. l. explicandum est impersonaliter; et intelligendum hoc est non tantum de discipulis, sed etiam de populo, qui obviam prodierat, et acclamaverat.

17. Ἐμαρτύρει — ἐκ νεκρῶν) *Celebraverat autem eum multitudo, quae adfuerat ei, quum etc.* Μαρτυρεῖν h. l. ut saepius est *laudare*, *celebrare*. Antea descripta fuerunt publica studia eorum, qui ex urbe Iesu obviam iverant; nunc autem Evangelista, commemorat applausum eorum hominum, qui apud eum fuerant, quum Lazarum evocaret e sepulcro, atque excitaret e mortuis, atque nunc eum comitabantur.

18. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος) *Propterea etiam ei multitudo* (Hierosolymitana) *obviam profecta est.* Haec (publica fama de resuscitatione Lazari) ratio fuit, cur tam multi isto tempore ex urbe egressi Iesum requirerent.

19. Θεωρεῖτε) Vel interrogative: *Videtisne*? vel pro futuro: *Intelligetis tandem.* ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν) *Quod*

nihil

nihil proficitis quicquam; *nihil adiuvatis rem*. Nam eſt hoc verbum τῶν ἀλλοπαθῶν. ὁ κόσμος ὀπίσω ἀυτῦ ἀπῆλθεν) Univerſa populi multitudo eum tandem ducem et doctorem amplectetur. Ὁ κόσμος, כָּל הָעוֹלָם. Locucutio mere hyperbolica, qua Iudaei frequenter utuntur.

20. Ἕλληνες) Intelligunt interpretes multi Iudaeos, qui habitabant in gentibus, quos peculiariter Helleniſtas et Graecienſes vocarunt. Aliis ἕλληνες h. l. ſunt *ethnici*. Nam omnes a religione Iudaeorum alieni interdum vocati ſunt ἕλληνες, et ἔθνη. Atque hi, quorum hic fit mentio, vel patriae Philippi, vel vicinorum fortaſſe locorum fuerunt incolae. Nec obſtat huic ſententiae, quod iſti Graeci religionis cauſſa Hieroſolyma veniſſe dicuntur. Nam Gentiles non tantum dona, oblationes et ſacrificia miſerunt, ſed et ipſi aliquando adierunt templum et adorarunt. Loca ex *Iosepho* et Rabbinorum Scriptis habes apud *Lightfootum* et *Wetstenium*. Inde atrium templi extimum vocatum eſt *atrium Gentium*, et חֵיל *atrium commune*. Praeferenda tamen videtur Ven. *Noesselti* ſententia, qui totum hunc locum in Progr. Paſch. a. 1778. accurate, ut ſolet, interpretatus eſt, intelligendos eſſe homines ex Gentilibus graecis Proſelytos factos; σεβομένυς προσηλύτυς vocat Lucas Act. XIII, 43. nunc ἔθνη nunc ἕλληνας c. XI. XV. Hos cum Iudaeis religionis cauſſa Hieroſolyma eſſe profectos, non eſt dubitandum.

21. Κύριε) Satis honorifice doctoris ei honorem tribuunt: *Rabbi*. *Mar*. Pudor obſtabat, quo minus ipſi adirent Ieſum; adeunt igitur Philippum, ut is ſibi aditum aperiret ad Ieſum. θέλομεν τὸν Ἰησῦ ἰδεῖν) *Nos Iesu*

viden-

videndi cupiditate tenemur. Nam θέλειν ut hebr. חָפֵץ saepe eſt *optare.* Conſilium autem rogantium ſine dubio fuit, ut Ieſu, novo Regi ſe commendarent, plane ut Zebedaei filii, qui eodem conſilio, in ſimili re Ieſum rogando adierunt. Marc. X, 35. ſqq. Plane rem ita fuiſſe, ea ipſa quae Ioannes ante hanc narrationem commemoraverat, confirmant, v. 13. 19. XI, 48. Sperabant igitur iſti Ἕλληνες, Ieſum imperii ſui gloriam iam eſſe occupaturum, cives huius imperii in ſumma abundantia bonorum terrenorum futuros, et ſe quoque venturos in huius felicitatis communionem, ſi ad ſermonem benevolentiamque Ieſu ſibi aditus daretur. Caeterum ea, quae hic narrantur, non in templo, ſed extra urbem contigiſſe, *Michaelis* ad h. l. veriſimile reddit.

23. Ἀπεκρίνατο αὐτοῖς) αὐτοῖς quidam interpretes referunt ad *Graecos*; ſed veroſimilius eſt, et contextus ipſe docet, *diſcipulis* duobus Ieſum haec dixiſſe; niſi forte iſti Graeci ſtatim ſecuti ſint Philippum et Andream eorum nomine Chriſtum adituros, adeoque et ipſi praeſentes fuerint. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ) Senſus eſt: *Adest tempus illud, quo verus ille honor, qui filio hominis tribuendus est, a Deo luculentius manifestabitur.* Caput huius orationis Chriſti hoc et ſequentibus verſibus eſt in eo, ut doceat, verum eſſe, quod nunc ſibi inſtet tempus conſequendi honoris ſui, non alia via tamen, quam ſubeunda multorum malorum acerbitate, eandemque viam tenere debere eos, qui eiusdem honoris obtinendi ſint cupidi. Verbum δοξασθῆναι, refertur ad praemium a Chriſto reportandum, atque uſu-

ram

ram bonorum omnium, quae Deus ei, tanquam generis humani fofpitatori, deftinaffet. Hoc autem praemium complectitur vel maxime imperii felicitatem quae fit e civium multitudine. Illuftratur igitur honor Chrifti propagatione doctrinae a fe traditae; nam hoc maxime praemium pro fufceptis mortis doloribus reportavit, quod fibi conciliata eft magna difcipulorum copia, quos regeret docendo felicitateque fempiterna mactaret. Ief. LIII, 10. feqq. Sic refpondent haec verba opinioni eorum hominum, qui eum tanquam *regem* adierant, maieftatemque regiam agnoverant. Hanc maieftatem Iefus non negat fibi tribuendam effe; fed declarat fimul, qualis illa futura effet, (cf. v. 26. 31.) et terminat quafi opinionis iftorum hominum partem, qua fe, eiusque difcipulos perverfe putabant ftatim in fumma fuavitate honorum que gloria futuros.

24. Ἀμὴν — καρπὸν Φέρει) *Profecto, profecto confirmo vobis, nisi granum frumenti iniectum in terram moriatur, manet illud solum*, i. e. fine fperato fructu; *at si mortuum fuerit, plurimum fert fructum.* Docet his verbis Chriftus poft mortem demum fuam hunc honorem manifeftatum iri; non poffe fe alios fibi tanquam difcipulos atque imperii fui cives vindicare, nifi prius mortem ipfe fubierit; quam fi fuerit expertus, tum demum magnam fibi fubiectorum copiam habiturum, vereque regnaturum. Quare fe comparat cum tritici femine, quod moritur quafi in terra, fed efficacitate folis mutatum emergit e terra rurfum cum copiofo foenore, pro uno grano centum reddens. Ὁ καρπὸς, *fructus*, de quo hic lo-

quitur Iesus, est sectatorum et subditorum multitudo. Cf. Ioan. IV, 35.

25. Ὁ φιλῶν — ἀπολέσει αὐτὴν) *Quicunque vitae conservandae unice studet;* i. e. ita amat vitam suam, ut carere malit iure civitatis meae, quam pericula doloresque suscipere, *is iacturam eius faciet*, atque spe beneficiorum a me promissorum et praemiorum excidet. Duplici sensu h. l. sumitur vox ψυχῆς, nempe de vita physica, et de vita tropice intellecta, i. e. felicitate. φιλεῖν, *nimium amare.* ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ) *Parvi faciens vitam suam*, proque Evangelii proventu obiiciens eam periculis et mortibus. Μισεῖν *minus amare*, *non magnopere curare.* εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν) *Is eam felicitati aeternae servabit;* servabit eam, perennem ac felicem vitam recepturus in resurrectione. Docet igitur Iesus his verbis, eos, qui cupiant in gloriae sibi destinatae communionem venire; hos quoque in periculorum societatem venire debere.

26. Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις) *Si quis ministrum meum se profitetur*, nimirum in promulganda veritate Evangelii. ἐμοὶ ἀκολουθείτω) i. e. *Imitetur exemplum meum;* sic ut ego suscipiat labores et molestias, sc. religionis caussa, si opus fuerit. Iis tantum hoc dicitur, quibus ob religionis propagandae negotium imminent pericula, non omnibus Christianis. Nam ubi calamitates religionis caussa non imminent, ibi sponte non sunt suscipiendae. καὶ ὅπου — ἔσται) *Ubi ego ero.* Praesens pro Futuro. Intelligit locum summae felicitatis. Nimirum, par est, ministrum a Domino non divelli, nec in laetis, nec in tristibus,

Ita

Ita etiam, inquit Chriſtus, quos habûero conſortes ac ſocios afflictionum, eos non ſeiungam a conſortio felicitatis. τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ) *Illum pater meus honore*, i. e. *praemiis afficiet*. Honorat Deus hominem, vel quum ornat beneficiis, vel quum praemium tribuit, nam felicitas noſtra futura ſaepe dicitur δόξα. Pro temporis malis, proque ignominia, qua apud homines affectus eſt, aeterna felicitate, veraque gloria eum decorabit. Scilicet aequum eſt, ut pater unici filii miniſtros ſimili praemio dignetur, quos ſimilia paſſos noverit.

27. Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται) *Nunc animo perturbatus sum*; nam ἡ ψυχή μου, נַפְשִׁי *ego*. Dum mortem inſtantem et acerbiſſimos dolores ſibi ob oculos ponit, magna afficitur triſtitia. καὶ τί εἴπω — ὥρας ταύτης) *Et quid dicam?* (quid petam?) *Pater libera me imminentibus malis*. Varie explicatur hic locus. In eo conveniunt, ὥραν h. l. eſſe *tempus periculosum*, vel *ipsum periculum*; ut *tempora* ſaepe Latinis. Sed varie connectunt noſtra verba. Antiquiores quidam, et plures recentiores ſignum interrogandi repetunt poſt ταύτης, ut ſenſus ſit: Et quid dicam? Num hoc, pater, rogabo, ut me eripias ex iſto fatali tempore: ex iſto momento cruciatuum et mortis inſtantis? Minime vero id a te petam. *Semlerus*: Quid multa? Cur verboſius de hac re agam? Tu potius, o pater, cui addixi meum obſequium, me adiuva, ut, licet vita privandus ſim, tamen apud te iſtam aeternam vitam poſthac agam. Sed facilior eſt *Noesselti* interpretatio, illud, *quid igitur dicam*? accipientis pro: quo me vertam, neſcio; anxius animi haereo; vim dolo-

 ris

ris quo modo fuftineam non video. Cf. Matth. XXVI, 38. fqq. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην) Veruntamen *propterea in haec tempora incidi;* ideo duram iftam conditionem fubii; ut nimirum pro humano genere vitam meam profundam. Oratio abruptior paullo eft, ut fieri folet, fi quis animo valde commotus eft.

28. Δόξασόν σου τὸ ὄνομα) *Fac ut honor tuus*, (per me) *illustretur;* nam ὄνομα h. l. eft honor, dignitas. Illuftratur autem honor Dei, quando fapientia, benignitas, et potentia eius manifeftatur, quod nulla re magis factum eft, quam per doctrinam et opera Chrifti, atque propagatione religionis chriftianae inter omnes gentes. Profitetur igitur Chriftus, nihil fe cupere aut rogare nifi quod velit Deus, ut verba δόξασόν σου τὸ ὄνομα habeant hanc vim: Lubens equidem fufcipiam, quicquid, te providente, acciderit; tu modo cura quod tibi honori fit, voluntatique tuae confentaneum; proba, me effe Meffiam. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ — δοξάσω) *Vox igitur e coelo audita est*, (hoc declarans:) *Ego vero illustravi illum*, (honorem meum,) *et porro illustrabo*. Vocem e coelo auditam, fuiffe *tonitru*, e. v. 29. patet. *Vitringa* refert hoc ad בַּת קוֹל f. *filiam vocis*, tanquam oraculi divini genus, a Iudaeis memorari folitam, atque hinc colligit, per eam ab iftis intelligi vocem *gravem* et *elatam*, fed *validam*, quia hic a turba audiente cum tonitru comparatur. Vid. eius obfervatt. Sacr. L. VI. pag. 369. feqq. Cf. etiam notata ad Matth. III, 17. Utrum haec vox fuerit fimplex tonitru, an vero ex tonitru nata fuerit vox articulata, pronuncians verba a Ioanne commemorata, du-

dubium eſt. Veteres preces ſuas ratas eſſe habitas credebant, ubi finitis illis intonuiſſet, ut *Elsnerus* ex *Odyss.* υ, v. 103. et Φ, v. 413. aliisque locis docet. Videtur igitur et hic poſt finitas Chriſti preces, tonitru auditum eſſe, quod nonnulli adſtantium pro ſigno habebant, Patrem ratas habuiſſe Chriſti preces, his conceptas verbis: δόξασόν σȣ τὸ ὄνομα. Unde Ioannes, quum ſignificare vellet, quid ſibi voluerit illud tonitru, ipſis verbis uſus eſt, quibus uſurus fuiſſet Deus, ſi humanis verbis ſuam expreſſiſſet mentem: καὶ ἐδόξασα κ. τ. λ. Haud a veriſimili abhorret haec ſententia, confirmatur potius iis, quae ſtatim v. 29. adduntur. Quicquid ſit, res ipſa verbis Ioannis expreſſa, eſt vera. Etenim iam tum Deus glorificaverat per Chriſtum nomen ſuum, i. e. ſapientiam, benignitatem et potentiam ſuam manifeſtaverat. Chriſtus enim per tres annos docuerat, unum eſſe verum Deum, qui ſit fons omnis felicitatis, qui velit homines abſtrahere a vitiis, iisque largiri aeternam ſalutem. Patraverat etiam miracula, e quibus Dei potentia patuit. Evenit etiam, quod porro additur, Deum eo quo indicavimus ſenſu, in poſterum etiam glorificaturum eſſe nomen ſuum. Hoc enim factum eſt, quum poſt mortem et reſurrectionem Chriſti omnibus innotuit doctrina Chriſti.

29. Ὁ ȣ̃ν ὄχλος — λελάληκεν) *Populus vero adstans, hoc audito, putavit, tonitru editum esse; alii autem angelum cum eo locutum dicebant.* Ex his manifeſtum eſſe videtur, non intellectam fuiſſe hanc vocem a populo adſtante, quippe qui tantummodo ſonum, tonitrui ſimilem audiverat, non articulatas voces. Aliis

 ſonus

fonus auditus non effe videbatur tonitru confueto more editum, fed cum voce articulata coniunctum; unde angelum cum eo locutum effe, fufpicati funt. Sed nec ifti intellexiffe fenfum verborum videntur; nam verba a Ioanne expreffa, non angeli cuiusdam, fed Dei verba funt. Supereft igitur, ut credamus, difcipulos tantummodo vocem e coelo auditam pro figno habuiffe, quod Deus preces Chrifti ratas habuerit.

30. Ὁι δι' ἐμȣ̃ — ἀλλὰ δι' ὑμᾶς) *Non mea caussa illa vox emissa est, sed vestra;* non eo confilio, ut ego confirmer in propofito meo, fed ut vos videatis, quanti me pater faciat, etiamfi pro impio et feductore condemner, et fidem habeatis doctrinae meae. Confirmat igitur Iefus, recte interpretatos effe difcipulos illam Dei vocem, nec fortuito hoc tonitru effe editum.

31. Νῦν — κόσμȣ τȣ́τȣ) *Nunc decernitur de hoc mundo,* i. e. iam inftat tempus, quo mali et flagitiofi homines, qui repudiaverint meam doctrinam, contumaciae convincantur et malitiae. Τȣ̃ κόσμȣ nomine h. l. intelliguntur omnes, qui difciplinam Chrifti non admittunt, five fint Iudaei, five Pagani. Hanc huius vocis fignificationem contextus poftulat. Κρίσις ἐςὶ, i. e. κρίνεται ὁ κόσμος, *iudicatur mundus,* cauffa cadit, erroris et criminis reus deprehenditur, (quo fenfu κατακρίνειν occurrit Matth. XII, 41. Hebr. XI, 7.) Convicti funt autem adverfarii Chrifti, aliique ἄπιςοι erroris propagatione doctrinae per Chriftum et Apoftolos traditae, qua fpes labefactandi honoris Chrifti deftructa, confiliorumque contrariorum omnium atque infidiarum vanitas demon-

monſtrata eſt. Similis huic locus extat infra c. XVI, 8. ſq. Dicit autem Ieſus νῦν κρίσις ἐςί, nunc in eo eſt, iam inſtat tempus, quo haec fient; brevi enim poſt mortem et reſurrectionem Chriſti et poſt effuſionem Spiritus, propagata eſt eius doctrina. Fortaſſis tamen per τὸν κόσμον nominatim intelligendi ſunt Iudaei, quorum perverſa erat ſtatuendi ratio; nam Ieſus agit cum Iudaeis, et de rebus, quae ad eos pertinebant. νῦν ὁ ἄρχων τȣ̃ κόσμȣ τέτȣ ἐκβληθήσεται ἔξω) *Nunc princeps huius mundi* (Satanas) *de regno deturbabitur.* Ὁ ἄρχων τȣ̃ κόσμȣ, שַׂר הָעוֹלָם *Princeps mundi*; Phraſiologia Scriptoribus Iudaicis non ignota, ut patet ex locis a *Lightfooto* et Wetſtenio aliatis. Diabolus intelligitur, qui Deo quaſi excluſo regnavit, atque exercuit tyrannidem ſuam inter gentiles et Iudaeos, captivos eos ducens in omne peccatum et perditionem. Quemadmodum nempe peccato, Rom. VI, 12. et morti cap. V, 14. ſic diabolo imperium in peccatores omnes, inprimisque in hoſtes doctrinae Chriſti tribuitur. Quam ob rem illius vis atque poteſtas labefactata dicitur, quotiescunque per propagatam doctrinam aut ſuſceptam diſciplinam Chriſti homines e poteſtate eius, ſive erroris aut impietatis ſervitute erepti ſunt. Cf. Luc. X, 18. Col. I, 13. Act. XXVI, 13. Ἔξω ex voce ἄρχων interpretandum ἐκ τῆν ἀρχῆς. *Deturbabitur Satanas de tyrannide sua:* pulſis nimirum ignorantiae tenebris, et hominibus in meliorem ſtatum reſtitutis. Quomodo id eſſet futurum, ſtatim commate ſeq. oſtendit.

32. Κἀγὼ — πρὸς ἐμαυτὸν) *Nam ego ex terra sublatus, omnes in societatem meam pertraham.* Κἀγὼ)

Nam ego. Καὶ, ut hebr. ו saepe valere *nam*, haud semel monuimus; et h. l. contextus hanc significationem postulat. Ὑψωθῆναι ambiguum est; nam potest significare simpliciter *tolli*, e *medio tolli, et in coelum evehi*; potest etiam significare mortis genus, crucem, ut comm. 33. docet; nam in altum tollitur, qui cruci affigitur. *Silius* II, 344. *Vidi quum robore pendens Hispaniam cruce sublimis spectaret ab alta.* Verti potest: *Ego, si abiero.* πάντες ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτὸν) Πάντες h. l. sunt omnis generis homines, Iudaei et Gentiles. Ἑλκύειν πρὸς ἑαυτὸν est, efficere ut ad se veniant. *Curabo*, inquit, ut in societatem meam perveniant. Factum hoc est, dum per doctrinam suam fecit sectatores post mortem et exaltationem, et fiet, dum sectatores veri nominis ad felicitatis suae societatem perducet. Cohaerent haec cum iis quae comm. 20 — 22. dicta sunt, sic: Imminet quidem mihi magna gloria, sed post multas demum calamitates, quas etiam ii, qui sectatores mei esse volunt, suscipere debent. Describit igitur Iesus comm. 31. 32. suum et Patris δοξασμόν. Tanta enim totius orbis terrarum commutatione, quae effecta est per doctrinae propagationem, demonstratum est, eum esse dominum omnium; innotuit etiam Dei sapientia, benignitas, omnipotentia et iustitia.

33. Τοῦτο δέ — ἀποθνήσκειν) *His verbis* (ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς) *obscure significavit, quo mortis genere esset moriturus.* Verbum σημαίνειν notat, *aliquid futurum vaticinando cum ambiguitate quadam atque obscuritate innuere*, et tribuitur proprie Deorum oraculis, eventus humanos subobscure significantibus, ut

ex-

exemplis multis *Kypke* ad h. l. docet. Phrafis ὑφωθῆναι ἐκ τῆς γῆς paullo apertior eſt, quam nudum illud ὑψωθῆναι Io. III, 14. VIII, 28. Monet igitur Ioannes, Ieſum ita locutum eſſe, ac ſi animo praevidiſſet, et verbis, etſi non omnino planis (σημαίνων) praedixiſſet ſibi idem illud fatum, cui poſtmodum ſuccubuerit: atque hunc eius ſermonem tunc iam intelligi ab audientibus potuiſſe non aliter, quam ſi haud diſſimulanter ac miſſis ambagibus dixiſſet: *quando sublimis olim pendebo.*

34. Ἡμεῖς — τȣ̃ ἀνθρώπȣ;) *Non ex sacris nostris libris cognovimus, Messiam nunquam esse moriturum, quomodo igitur tu affirmas, fore, ut filius hominis tollatur? Quis est iste filius hominis?* Ἀκȣ́ειν, *discere, cognoscere.* ἐκ τȣ̃ νόμȣ) Ex ſacris litteris, vel ſcriptis Moſis et Prophetarum: νόμος enim metonymice haud raro ſignificat univerſum corpus ſacrorum librorum. ὅτι ὁ χριςὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα) *Messiam nunquam esse moriturum,* victurum ſemper. Hoc ex locis Scripturae colligebant, in quibus regnum Meſſiae aeternum promittitur. Ieſ. XI, 16. Dan. VII, 14. Forſan etiam reſpicitur ad locum Ieſ. LIII, 8. Nec Iudaeorum talia decreta ſunt rara aut obſcura. Ablegavit *Heumannus* ad *Eisenmengerum.* Πῶς, *quo sensu?* ὑψωθῆσαι) Sc. ἐκ τῆς γῆς, morte affectum, atque ſic ſubtractum iri? τίς ἐςιν ȣ̃τος ὁ ὑιὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ;) Patet ex his verbis, a Ioanne ſummam tantum orationis praecedentis relatam eſſe, non verba ſingula; nam haec plebis dicta oſtendunt, Chriſtum ſimul, quum de evectione diceret, nominaſſe *filium hominis.* Dubitant igitur, quis eſſet hic filius hominis. Dubitandi

 ratio

ratio erat haec: Tu videris Meſſiam et filium hominis pro eodem habere. Quodſi igitur exaltari a terra mori eſt: et ſi, quoties dicis filium hominis, te ipſum vis intelligi, aut non morieris, aut ille filius hominis non eſt Meſſias, ſi verum dicit Prophetia.

35. Ἔτι μικρὸν — ἔχετε) *Per breve tempus lumen inter vos est: incedite, quamdiu lumen habetis.* Non reſpondet Ieſus ad illam plebis quaeſtionem, ſed hortatur tantum, ut recte utantur ſua doctrina. Utimini, inquit, me doctore et admonitore, quamdiu inter vos ſum; non autem diu interero. Caetera uſu diſcetis. Hoc exprimit per allegoriam. Τὸ Φῶς, *doctor*, et monitor. Περιπατεῖν eſt exemplum negotiorum, quae interdiu tractare ſolemus; genus eſt: tractare ſua negotia. Hoc autem in allegoria eſt: Praeſtate officium, quod praeſtare debetis, ἕως τὸ Φῶς ἔχετε, *quamdiu doctor adest.* Suſcipite doctoris veſtri doctrinam, eaque recte utimini, dum eſt occaſio. ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ) *Ne tenebrae in vos irruant*; ne forte Deus opportunitatem meliora diſcendi vobis ſubtrahat. Nam haec opportunitatis ſubtractio h. l. vocatur σκοτία. Καταλαμβάνειν de nocte ſ. veſpera *ingruenti* Graeci uſurpant inprimis, ſi illa homines opinione citius *occupat.* Exempla ſuppeditat *Kypkius.* καὶ ὁ περιπατῶν — ὑπάγει) *Qui enim in tenebris versatur, nescit quo vadat.* Miſerrimus eſt, qui luce ſalutari privatus, in ignorantia rerum divinarum verſatur; ubique offendet, et in perniciem ruet.

36. Ἕως τὸ Φῶς — γένησθε) *Tum igitur doctorem habetis, fidem ei habete, ut veri sitis eius discipuli.*

Τὸ

Τὸ φῶς eſt ipſe Chriſtus, et vox υἱοὶ ex Hebraismo eſt explicanda. Scilicet Hebraeis filii dicuntur a re, qua ſunt praediti, aut cui ſunt dediti, et ad quam pertinent. Cf. *Vorstius* in Philolog. Sacr. P. II. cap. 24. καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν) *Abiit et abscondit sese ab illis*, velut abſentia ſilentioque ſuo mitigaturus illorum efferatam inſaniam. Lucas addit c. XXI, 37. ſolitum fuiſſe Ieſum inde ab illo tempore urbe exire, atque noctem agere Bethaniae, ſc. propter inſidias.

37. Τοσαῦτα — εἰς αὐτὸν.) Ioannes, iam ad finem properans, uno velut obtutu contemplatur hactenus narrata, et, quare diſciplina Ieſu non ſemper et ubique exoptatum ſucceſſum habuerit, ſecum reputat, lectoresque reputare docet, (com. 37 — 50.) ut facere ſolent interdum hiſtoriarum ſcriptores, longam ſeriem rerum, quas narrando perſecuti fuerant, iudicio ſuo amplectentes, atque docentes, quae cauſſae fuerint, propter quas virorum meritiſſimorum conatus irriti caderent, aliorum contra conſilia, ſaepe temeraria et parum ſalubria, magno plauſu probarentur. Recte hoc obſervavit, totumque hunc locum v. 36 — 50. more ſuo accurate illuſtravit Morus olim noſter in Progr. 1788. ſcripto. Sic igitur exorditur Ioannes: *Quanquam Iesus tot documenta suae legationis divinae coram dederat, tamen ei fidem negarunt.* Σημεῖα ſunt *documenta rei alicuius*. In Evangeliis intelliguntur documenta propter quae fides alicui haberi poſſit debeatque, nominatim vero miracula, quae habebant vim documenti, Ieſum eſſe legatum divinum. *Credere* autem in Ieſum hoc noſtro et ſimilibus locis, eſt eum

agno-

agnoſcere legatum Dei, nominatim Meſſiam, eique quum omnino docenti, tum declaranti, quis et qualis ſit, fidem habere. Iudaei autem Ieſu fidem negabant, non credebant εἰς τὸν πεποιηκότα σημεῖα, i. e. non agnoſcebant eum Deo dirigente docere, fidemque mereri, etſi huius rei documenta haberent.

38. Ἵνα ὁ λόγος — πληρωθῇ) *Ut adeo in hos etiam Iudaeos conveniret dictum Iesaiae Prophetae.* Notant enim Graeci particulam ἵνα hoc etiam loco, non αἰτιολογίας habere ſignificationem, ſed ἐκβάσεως, i. e. non cauſſae, ſed exitus, ſive eventus; non enim iſtos ideo non crediſiſſe, quod dicta ea eſſent a Propheta, ſed quoniam credituri ipſi non eſſent, ita Prophetam praedixiſſe quod evenit. ὃν εἶπε) Ieſaiae LIII, 1. τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;) *Quis fidem habet sermonibus nostris?* Ἀκοὴ, שְׁמוּעָה eſt *res audita*, vel doctrina quae auribus percipitur. καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;) *Et quotocuique planum fit, Dominum esse potentissimum?* Βραχίων, *brachium* per Hebraismum eſt *potentia, robur. Cui revelatur?* Nemini fere planum fit et perſpicuum divinam potentiam eſſe ſatis magnam ad efficienda ea, quae praedicuntur, vel accommodate ad rem praeſentem: nemo fere agnoſcit potentiam Dei in miraculis Ieſu conſpicuam. Conqueritur Propheta de hominibus ſui temporis. Sed quoties idem fit, quod tum fiebat, toties eadem querela locum habet, et accidit illud, quod propheta dixit, praeſertim ſi accidat in eadem illa re, de qua propheta dixerat. Ergo Ioannes proprie non interpretatur locum Prophetae, ſed ad rem ſimillimam transfert.

39. Διὰ — πιστεύειν) *Quippe non poterat eorum assensus expectari.* Διὰ τοῦτο referendum eſt ad illud ipſum animi obſtinati vitium, cuius comm. 38. facta erat mentio. *Quia* ſermonibus Chriſti aures non praebebant, nec miracula ab ipſo edita pro divinis agnoſcebant, *ideo* non poterant credere. Theophylactus: τὸ οὐκ ἠδύναντο, ἀντὶ τοῦ οὐκ ἤθελον, eodem ſenſu. Illud *non poterant*, non eſt trahendum ad impedimentum divinitus iis immiſſum, ſed ad indolem nationis Iudaicae contumacem. Ita ſaepe in communi vita dicimus, non poſſe aliquem aliquid facere, quia eius indoles, de qua ſatis conſtet, hoc non patiatur. ὅτι — Ἠσαΐας) Hoc non ita intelligendum eſt, Iudaeos Chriſto aſſentiri non potuiſſe, quia fuerit praedictum. Primo enim Ieſaias ibi non loquitur de Meſſiae adſpectabili commoratione olim exſpectanda; deinde etiam, ſi de hac ſermo eſſet, in illo Prophetae loco non dicitur Iudaeos fore immorigeros, quia praedictum ſit, ſed quia recalcitraturi eſſent, ideo praedici ita futurum.

40. Τετύφλωκεν — τὴν καρδίαν) *Populus hic excoecavit suos oculos, et hebetavit suum sensum animi.* Poſt τετύφλωκεν, ſupplendum eſſe videtur: ὁ λαὸς οὗτος, et loco pronominis αὐτῶν potius legendum reciprocum pronomen αὑτῶν. Quoniam enim apud Ieſaiam res ſic deſcribitur, ut populus ipſe debeat intelligi: Ioannes, qui ſe ad Ieſaiae locum reſpicere dicit, ita intelligendus eſt, ut, quae dicit, cum illo loco conveniant. Uterque vero ideo accuſat Iudaeos coecitatis et ſurditatis, quia ſe excoecaverint et hebetaverint, quia tales ſe reddiderint. Nempe reſpicit Ioannes ad locum Ieſ. VI, 9. 10. ſed ibi legi-

legitur: *Tu, Iefaia, ito et excoecato oculos huius populi:* i. e. ito et declarato eos effe pertinaces. Videtur Ioannes haec verba memoriter allegaffe, et nonnifi loci fenfum utcunque exprimere voluiffe. Huiusmodi citationum etiam alibi in libris N. T. reperiuntur exempla. Τυφλȣ̃ν, proprie *occoecare*, metaphorice: *inscium*, *ignarum reddere*; et τυφλὸς dicitur, qui parum intelligit, c. IX, 39. Πωρȣ̃ν, proprie *callum obducere*, *durum reddere*, a πῶρος, *callum*, quo obducitur cutis; transfertur ad mentis ftüporem et ingenii tarditatem; quod mentis vitium iis tribuitur, qui vim eorum, quae vident et audiunt, quamvis clàra fint, tamen, aut omnino non, aut certe aegre, vel non recte affequuntur et percipiunt. Καρδία h. l. eft *mens*, *ingenium*. Cf. Matth. XIII, 15. f. Alii poft τετύφλωκεν et πεπώρωκεν fupplent: ὁ Θεός. Talia vero de Deo dicta, fic mitigari folent, ut haec faciens, intelligatur permittere ut haec fiant, quia cum natura et attributis Dei confiftere non poteft, eum excoecare aliquem; quae mitigatio non eft in verbis, fed in re. Alii monent, verba, quae *actum* indicant, faepe praedictionem vel manifeftationem eius rei, quae futura effet, fignificare, ut Ier. I, 10. IV, 10. aliisque locis. Sic etiam urbem capere apud Plautum eft, hiftoriam captae urbis narrare. ἵνα μὴ — ἰάσωμαι αὐτȣ̀ς) *ut adeo nihil videant oculis, nihil sentiant animo, non in melius mutentur, neque ego iis mederi possim.* ἵνα μὴ, *usque eo, ut ne.* Τοῖς ὀφθαλμοῖς et τῇ καρδίᾳ redundat. Ἐπιςρέφεσθαι, *se convertere*, i. e. *se emendare.* Καὶ, pro ἵνα. Ἰᾶσθαι, metaphor. *iuvare*, *a malis liberare*, *consolari*, *tranquillum*, *felicem reddere.*

41.

41. Ταῦτα — περὶ αὐτȣ̃) *Haec Iesaias tum dixit, quum maiestatem Dei conspiceret, et de eo doceret.* Respicitur ad Ies. VI, 1. seq. ubi describitur illud visum; quo Deus in throno sedens, cinctus magnatibus et ministris coeleftibus, defcribitur. Λαλεῖν, *docere.* Ἀυτȣ̃ refertur ad Deum. Interpretum antiquiorum et recentiorum haud pauci exiftimant, Ioannem refpicere ad illa verba Iefaiae c. VI. 3. *Omnis terra plena gloriae eius*, fc. eft, et magis magisque erit, nempe per eam rerum conversionem, cuius olim auctorem Deus exhibebit Meffiam, et illam vifionem a Iefaia defcriptam pertinere ad declarandam gloriam Chrifti, quae inter alias gentes effet habitura locum, licet inter Iudaeos paene fuerit nulla. Aliis Ioannes dicere videtur, Iefaiam vidiffe non tantum patris fed etiam filii gloriam, et illo ter dicto, *sanctus, sanctus, sanctus*, indicari patrem, filium et fpiritum fanctum; quam fententiam vix perfuadebunt Hebraismi gnaris. Recte monet Morus l. c. de futura Meffiani regni amplitudine apud Iefaiam non effe fermonem. Offertur enim Prophetae fpecies adfpectabilis maieftatis divinae habentisque in omnia imperium Dei. Hanc ergo δόξαν adspectabilem vidit, non autem futurum quid mente animoque contuitus eft. Igitur fenfus eft: *Haec Iesaias eo tempore, quo maiestas Dei per speciem ei oblata fuerat, declaravit, Iudaeosque de eo edocuit*, vel: *declaravit haec recens ab illo viso*, poftquam folemniter muneri inauguratus fuerat. Hac temporis notatione Ioannes voluit monere, declaraffe Iefaiam hoc non fua fponte, fed evidenti et fingulari iuffu divino monitum. Tanto notabilior ergo eft haec Iudaeorum defcriptio. Ὅτε ἐλάλησε

πε-

περί αὐτῦ, *quum edocuit eos* (Iudaeos) *de eo*, fc. de Deo. Id huc referendum esse videtur, expofuisse Iefaiam, fe miffum effe docendi cauffa, Deum noffe afperos Iudaeorum animos et improbare etc. Cf. MOSCHE *Bibel-freund.* Tom. II. p. 232. feq. ECKERMANN theol. Bey-traege, Tom. I. fafc. 2. p. 67. feq.

42. Ὅμως — εἰς αὐτὸν) *Attamen etiam principum* (Affefforem Synedrii) *multi eum pro Messia habue-runt.* Ὅμως μέντοι, *nihilominus tamen*; quanquam plerique Iudaeorum ita perverfi erant. Ἄρχοντες, aut om-nino principes, aut fenatores Iudaeorum. Ἀλλὰ — γένων-ται) *Sed propter Pharisaeos non palam professi sunt; ne prohiberentur sacris et communione popu-larium suorum. Propter Pharisaeos*, quorum magna erat auctoritas in Synedrio. Cf. cap. IX, 22.

43. Ἠγάπησαν — τῦ θεῦ) *Magis enim cupiebant hominibus probari, quam Deo.* Pluris faciebant favo-rem hominum, affefforum Synedrii, quam favorem Dei. Δόξα, *opinio de aliquo*, five bona five mala, iudicium, *favor.* Alii: *Quaesiverunt suum, non autem Dei honorem*, ut δόξα cum genitivo, fit eius, cui exhibetur; et μᾶλλον ἤ fit oppofitionis non comparationis.

44. Ἰησῦς δὲ — εἶπε) *Et tamen Iesus palam do-cuerat.* Sic enim, nempe plusquamperfecto tempore ex-primi debent haec verba. Non recitatur a comm. 44. ad 50. fermo aliquis, quem Iefus illo demum tempore, in quo fcriptor verfatur, habuit. Nam diferte dicit Ioannes v. 36. Iefum, finito illo colloquio, de quo ibi expofi-

tum

tum fuerat, difceffiffe docendi cauffa. Nunc autem dicitur: Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ εἶπεν, *palam docuit.* Eft potius hic fermo (v. 44—50.) pars totius iudicii, adiecti a fcriptore, declarante, non potuiffe Iudaeos latere, quid Iefus vellet de fe ftatui, qui tam aperte declaraverit qui effet, et quam falubri confilio inter eos verfaretur; nam per triennium illud variis locis et temporibus palam et libere dixiffe. οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ᾽ εἰς τὸν πέμψαντά με) *Non tam mihi, quam ei, a quo missus sum, fidem habet.* Hoc dixit contra eos, qui putabant auctoritatem legis, Mofaicae, a Deo datae obftare, quo minus doctrina eius poffit admitti.

45. Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με) *Nam qui meam doctrinam novit, is doctrinam eius novit, qui me misit.* Θεωρεῖν et ὁρᾷν τὸν χριστὸν, fignificat, *nosse Christum eiusque doctrinam,* ut fupra c. VI, 36. 40. Hinc noftro loco v. 44. et 45. ita nectuntur, ut hic pofterior rationem reddat prioris: Affentiens mihi, non tam mihi, quam patri affentitur; *nam* dum quis meam cognofcit doctrinam, cognofcit Patris mei doctrinam. Inde fluit hoc, affenfum Chrifto praebitum, praebitum item effe eius Patri.

46. Ἐγὼ φῶς — μὴ μείνῃ) *Ego tanquam doctor summus* (auctor omnis falutis) *veni in mundum, ut quisquis in me crediderit, liberaretur a pernicie.* Φῶς, *doctor summus,* et per doctrinam auctor verae falutis. Io. I, 8. Cf. c. VIII, 12. Σκοτία, *tenebrae ignorantiae et vitiositatis, et inde orta miseria.*

47. Καὶ ἐάν — σώσω τὸν κόσμον) *Quod si quis meorum auditorum fidem mihi negaverit, ei non ego sum auctor damni: non enim veni damnum hominibus daturus, sed salutem allaturus.* In verbo κρίνειν h. l. ſpectanda eſt notio adiuncta: *impertire alicui damnum meritum*, malo malam mercedem tribuere, cui contrarium ponitur σώζειν, *impertire aliquem salute.* Non negat Chriſtus, recuſantes doctrinam laturos eſſe damnum, ſed negat, eos hoc laturos auctore Chriſto, quaſi ipſe cauſſa damni ſit, eiusque culpam habeat.

48. Ὁ ἀθετῶν — ἡμέρᾳ) *Qui me repudiat, (adversus me peccat meam doctrinam non admittendo,) is habet, qui ei damnum det: doctrina, quam proposui, haec, haec ei extremo illo tempore damno erit.* Ἀθετεῖν quum in ſcriptoribus graecis, tum in libris N. T. eſt *irritum facere aliquid*, i. e. rei auctoritatem et pretium detrahere. Itaque doctorem irritum facere, eſt auctoritatem ei detrahere, repudiare eum, non habere eum ſuo aſſenſu dignum. Cf. verſ. Alex. Ieſ. I, 2. cum hebr. verbis. Quomodo vero doctrina Ieſu repudianti eam damnum dabit? Senſus eſt: e natura ipſius doctrinae repudiatae fluere hoc, ut repudians eam damnum percipiat, quemadmodum qui verum ridet reiicitque, tamen tandem detrimentum inde natum percipit. Qui enim repudiat doctrinam, manet in errore, non liberatur ab incommodo, ſed ſe ipſum reddit miſerum.

49. Ὅτι ἐγὼ — τί λαλήσω) *Non enim mea sponte doceo, sed pater qui me misit, is mihi mandavit, quae dicenda et docenda a me sint.* Cf. notata ad Io. VII, 16. 17.

50.

50. Καὶ οἶδα — αἰώνιός ἐστιν) *Et scio, ipsius doctrinam mihi traditam, habere hanc vim, ut homines possint per eam salutem aeternam consequi.* Ζωὴ αἰώνιος, metonymice, *caussa felicitatis.* In obtemperando mandatis Dei aeterni eſt et continetur vita et felicitas aeterna. Ἃ οὖν — λαλῶ) *Quae igitur trado; ea ita trado, ut pater iussit,* plane ex mandato patris.

CAP. XIII.

1. Πρὸ δὲ — ἠγάπησεν αὐτοὺς) *Ante festum paschale, quum Iesus nosset, iam adesse tempus, quo sibi ex hac vita ad patrem redeundum esset, uti suos in his terris amaverat, ita etiam ad extremum iis documentum amoris dedit.* Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς. De die non conſentiunt interpretes. Sed omnino ſermo eſſe videtur de illa coena, qua Ieſus ſimul ſacram coenam inſtituit; omnia enim, quae hoc capite narrantur, conveniunt cum ceteris Evangeliis, ubi haec deſcribitur. Vid. inprimis v. 21. et 38. Ipſam inſtitutionem ſacrae coenae omittit Ioannes, ut ex ceteris Evangeliis notam. ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα) Iudaei haud raro mortem deſcripſerunt tanquam *abitum* vel tranſitum ex mundo. Sic Targ. Ierus. Gen. XV, 2. *Ego abeo ex mundo.* Targum Ionathan: *ego transeo ex mundo* — Tunc multus erat ſermo de tranſitu Iſraelitarum ex Aegypto; quare *Philo* paſcha vocat διαβατήρια. ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ) *Complexus amore in terris seu in hac vita domesticos et suos.* Theophylactus: τοὺς ἐνθάδε οἰκείους, ἤγουν τοὺς ἁγίους. Diſcipulos in-

telligi, nemo non videt. εἰς τέλος *ad extremum*, pro ἐν τέλει. Hoc autem loco ἀγαπᾷν eſt documentum amoris ſui conſtantiſſimi edere. Hoc inſigne documentum eſt in ipſo pedilavio.

2. Καὶ δείπνȣ γενομένȣ) i. e. *coena parata*, quumque iam accumbere coepiſſent, non autem, ut plerique accipiunt, *absoluta*. Lotio enim pedum ante coenam fieri ſolebat, vid. Luc. VII. Itaque, quum Chriſtus una cum diſcipulis iam accubuiſſet, ipſe quidem, tanquam conviviator, iterum ſurrexit, et horum pedes lavit. Hinc v. 22. dicitur de Ieſu: ἀναπεσὼν πάλιν. *Piscator*, quem alii ſequuntur, legi mavult γινομένȣ, et vertit: *dum coena fieret*. Τȣ̃ διαβόλȣ — παραδῷ) *Quanquam diabolus iam subiecerat Iudae Iscariotae consilium, eum hostibus tradendi*. Βάλλειν ſc. εἰς νȣ̃ν apud Graecos inſpirandi, ſuggerendi notionem obtinet, ut docent *Kypkius*, *Wetstenius* et *Elsnerus*. Phraſin ſimilem habet *Parthenius Nicaëns*. Erotic. c. 15. Ἀπόλλων ἐπὶ νȣ̃ν αὐτῇ βάλλει σὺν ταῖς λοιπαῖς παρθένοις ἐπὶ κρήνην ἐλθȣ́σαις λȣ́εσθαι. *Apollo in mentem ei iniicit cum reliquis virginibus ad fontem venientibus ut lavaretur*. Ioannes atrocitatem ſceleris fortiùs deſcribere non potuit. Tantam fuiſſe Iudae perfidiam, Ioannes innuit, ut non videretur a tali diſcipulo Chriſti, quanquam avaro, exſpectari poſſe, ſed ad inſtigantem vim altiorem eſſe referendam. Cf. v. 27. et Act. V, 3.

3. Εἰδὼς — τὰς χεῖρας) *Quanquam porro noverat, sibi a Patre suo omnia esse demandata*, ſe caput et dominum omnium, nominatim coetus ſui eſſe factúm. Súpple: tamen ſé demiſit huc etć. Fecit igitur Chriſtus

tam

tam humile obſequium bene conſcius ſuae dignitatis; quod auget facti aeſtimationem. καὶ ὅτι — ὑπάγει) Et ſe tam certo ad Deum rediturum, quam certo a Deo, coelo quaſi relicto, antea ad homines exiiſſet. Ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, ſc. εἰς τὸν κόσμον, ut alibi additur. Deſcribitur legatio Chriſti. Pertinet etiam hoc ad illuſtrandum Chriſti dignitatem.

4. Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου) *Surgit de coena;* nam accubuerat iam cum diſcipulis. Cf. v. 2. καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια) *Deponit pallium*, quod iſtud manuum expeditum uſum non permitteret. Τὰ ἱμάτια plurali ſono ſingularem habet ſignificationem, et pro Hebraeorum שִׂמְלָה ponitur, Iob. I, 20. Ipſi etiam Hebraei *pallium* plurali numero nominum בֶּגֶד et שִׂמְלָה notarûnt, quia haec veſtis non modo amplior erat et prolixior, ſed etiam magnificentior ac ſplendidior interiore veſte, i. e. tunica et ſtola. Exempla habes Pſ. XXII, 19. Ruth. III, 3. καὶ λαβὼν — ἑαυτὸν) *Praecingit se linteo.* Λέντιον eſt vox latina *linteum.* Sic κατ' ἐξοχὴν dicebatur genus veſtis durioris, e lino factae, quo ſervi apud veteres cincti erant, opus manuarium perfecturi, aut *linteum*, quo ſervi ſe praecingebant. Itaque Ieſus ſervos in hac re eſt imitatus, qui, ſine pallio, aut alia veſte exteriori linteo ſuccincti, dominis ſuis miniſtrabant. Vid. *Schleusn.* ad h. vocem. λέντιον) *Linteum.* Thalmudiſtae etiam hac voce utuntur, quam ſcribunt לנטירין et לונטירין. Auctor Lexici, quod Aruch vocatur, exponit Graece לנתון, quod Druſius emendat לנטיון i. e. λέντιον.

5. Βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα) *Effundit aquam* in vas, ut lavarentur pedes; quasi in labrum dicamus: nam νιπτὴρ a lavando eſt, et pelvim quoque Grammatici abluendis pedibus idoneum vas eſſe perhibent, unde et nomen volunt eſſe factum. Βάλλειν autem, ſi de *fluidis* uſurpatur, ſignificat *infundere*, ut hebr. שׁוּם, quod Alexandrini interdum per βάλλειν traſtulerunt, e. g. Ezech. XXI, 22. XXIII, 24. Idem verbum ab iisdem etiam ἐγχέω redditur, Exod. XXIV, 6. Solet quidem officium lavandi pedes iuxta morem Hebraeorum praeſtari hoſpitibus et amicis, ſed hoc quod Chriſtus geſſit, habebat exemplum abſolutae modeſtiae, ut mox ipſe oſtendit.

6. Ἔρχεται ὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον) Forſan primum ad Petrum acceſſit; ideoque Petrus, qui nullo alio exemplo iuvabatur, eo fortius reſtitit. σύ με νίπτεις τὲς πόδας;) *Tun' laves pedes meos?* Interrogatio recuſationis habet ſignificationem, quum id videretur fieri, quod non deberet.

7. Ὃ ἐγὼ ποιῶ) Quid hoc ſibi velit, quod ago; cuius rei cauſſa id faciam. Effectus igitur ponitur pro cauſſa efficiente. Μετὰ ταῦτα, *paullo post.* Rem Ieſus accuratius explicuit inde a v. 13.

8. Ού μὴ — εἰς τὴν αἰῶνα) *Nunquam.* Vulgata formula iudaica. ὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμῦ) *Non est tibi mecum consortium*; pro amico te amplius non agnoſcam. Μέρος, *negotium commune, consortium, coniunctio.* Quaeritur, quonam conſilio Chriſtus haec dixerit et fecerit? Reſpondere ſolent, voluiſſe eum per hoc Symbolum dis-

cipu-

cipulos dehortari ab arrogantia, iisque fummum fubmiffionis exemplum praebere. Quamquam autem hoc verum eft, tamen confilium Chrifti multo latius patuiffe videtur. Voluit nempe fimul declarare, quod faepe antea declaraverat, qualis effet natura regni fui, et quo animo affecti effe deberent illi, quos fibi delegerat in exfequendo propofito fuo adminiftros. Difcipuli nondum abiecerant fpem vanam regni fplendidi; contenderant potius inter fe, quisnam eorum in regno illo futurus effet primus dignitate? quis fecundus? et fic porro, Luc. XXII, 24. Quod igitur faepius verbis et factis declaraverat, fe non fore regem fplendidum, fe nolle adminiftros externis honoribus et divitiis inhiantes, (Luc. XXII, 25. Matth. XVIII, 1. feq. c. XX, 28.) id nunc, morti propinquus iterum declarat, non tantum verbis, fed etiam pedilavii actione fymbolica, ne unquam huius rei memoria ex animis eorum elaberetur. Unde patet etiam, cur tam ferio rem egerit Iefus, ut Petro, nifi per hoc Symbolum fe doceri pateretur, amicitiam renunciare vellet.

9. Κύριε μὴ τὰς πόδας μȣ μόνον) Sc. lavato, aut abluito. Potius quam abs te divellar, non folum permitto tibi lavandos pedes, quando ita vis, fed et manus et caput.

10. Ὁ λελȣμένος — νίψασθαι) *Qui lotus est, ei non opus est ut lavetur nisi pedibus.* Ὁ λελȣμένος h. l. eft *lotus in balneo.* Nam ad convivium vocati folebant prius in balneo lavari; in domo vero convivatoris nonnifi pedes, quibus in via pulvis aut fordes adhaeferant, a fervis abluebantur, ne lecti, fuper quibus accumbebant, macularentur, ut ex *Platonis* Conviv. *Plutarchi* Sympof. aliisque Scriptoribus probat Wetftenius. Idem hoc etiam

 apud

apud Iudaeos more receptum fuisse videtur; atque hoc ritu discipuli procul dubio ante defuncti erant. Quapropter Iesus dixit, lotis non alia lotione opus esse nisi pedum. Sequentia verba: καὶ ὑμεῖς — πάντες, tropico sensu accipienda sunt. Καθαροὶ nempe nunc sunt puri sceleris, alieni a pravis consiliis, qui puram habent conscientiam. Sensus igitur esse videtur: Scio vos nihil mali vobis conscios esse, vos expertes esse pravorum consiliorum. Sed tales non omnes estis. Est unus inter vos, qui prava agitat consilia, qui me non sincere amat, sed mihi offensus est.

11. Ἤδει — καθαροί ἐστε) Patet ex his, Christum obscuro illo sermone (v. 10.) tangere voluisse conscientiam Iudae, animumque eius commovere, ut ad se rediret.

12. Ὅτε οὖν — εἶπεν αὐτοῖς) *Postquam igitur pedes eorum lavit, recepto pallio, iterum accubuit mensae, atque ita ad illos locutus est.* Τὰ ἱμάτια iterum est *pallium*, ut v. 4. τί πεποίηκα ὑμῖν) *Quid quantumque* id sit, quod ego Dominus subii istud servitium? Inest vero etiam illud: *Quamobrem* sic egerim? Cf. v. 14.

13. Ὑμεῖς — ὁ διδάσκαλος) Vel est Vocativi loco positus Nominativus, vel est mutata forma orationis, ut hoc dicatur: Vos compellando me, utimini his vocibus: Magister et Dominus. Φωνεῖν h. l. est. *nominare, compellare.* Recte me agnoscitis pro vestro doctore ac Domino.

14. Καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας) Synecdochice unam speciem ponit pro omni genere officiorum, quae alter alteri etiam servilia et sordida, modo

op-

opportuna praeftare poteft. *Multo magis vos*, inquit, *qui conservi estis, debetis similia officia deferre. Pedilavium* proprio fenfu non commendatur; nam ex moribus illorum temporum loquitur et agit hic Iefus. Commendantur potius difcipulis amoris et fubiectionis officia, et ne alter fuper alterum fe extollat, ut hactenus haud raro fecerant. Non eft fermo de amore, quem quivis Chriftianus alteri debet, fed de arctiffimo illo *amicitiae* vinculo, quo coniuncti Apoftoli unitis viribus operam dare debebant tradendae et propagandae doctrinae, a magiftro fibi traditae, omni aemulatione et contentione de primatu remota et abiecta. Vide dicta fupra ad v. 8.

15. Ὑπόδειγμα ἔδωκα ὑμῖν) Oftendi vobis, quid fieri a vobis oporteat; ut memores huius mei exempli, ab omni faftu alieni, honore, et amicitia et obfequio vos invicem profequamini, ut abiecta fpe vana externorum honorum et commodorum definatis contendere inter vos, quis futurus fit primus, et omnes aequales dignitate effe putetis.

16. Ἀμὴν — πέμψαντος αὐτὸν) Tritum proverbium. Matth. X, 24. Luc VI, 40. et infra XV, 20. Ἀπόστολος hic generale nomen eft, miffum cum mandatis fignificans, ut Hebr. III, 1. Phil. II, 25. Repetit Iefus tacite, quod dixerat, fe ipforum effe dominum ipforum confeffione; quare non debere eos fe indignum ducere, quod ipfe non detrectaffet. *Minister non debet sibi maiorem dignitatem arrogare, quam qua Dominus est.* Sicuti ego nunquam fpectavi externos honores et commoda huius vitae, fed ad fervilia minifteria me demifi, ita etiam

vos non decet ambire honores et externum ſplendorem, ſed aliorum ſtudiis inſervire, et in eo quaerere honorem, ut meo exemplo alter alteri officia humanitatis et amoris mutui praeſtetis.

17. Ἐι ταῦτα ὄιδατε — αὐτά) Si intelligitis haec, et noviſtis quo pertineant, et quid ſibi velint, alterum nempe alteri ſe poſtponere debere, reſtat ſcilicet ad felicitatem neceſſitas exequendi.

18. Ὀυ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω) Sc. ταῦτα. Non de omnibus tam bene ſpero. Eſt enim inter vos aliquis, qui iam omne obſequium ſtudiumque in me exuit. Poſſunt etiam ſic explicari haec verba: *Non loquor de omnibus* vobis, ſc. dum vos adhortor ad illam ſubmiſſionem et mei imitationem. Scio unum inter vos eſſe, qui iam admonitiones meas ad ſe pertinere non putet; huic ea, quae ego modo dixi, dicta non ſunt. ἐγὼ — ἐξελεξάμην) *Ego novi quos delegi*, ſc. comites vitae meae per triennium et futuros doctores. Cf. ſupra c. VI, 70. Horum indolem novi; ſcio qui mei ſint manſuri, et qui ſit diſceſſurus. ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ) *Sed, valet illud effatum.* Poſt ἀλλ' comma ponendum videtur, ut indicetur ſubintelligi aliquid. Senſus eſt: Sed, (hoc evenit ſcilicet) ut alio exemplo confirmetur, quod ſcriptum eſt Pſ. XLI, 10. Nam Davides in Pſalmo loquitur de proditione Ahitopheli, ſed Chriſtus ad ſuam hiſtoriam applicat. ὁ τρώγων — πτέρναν αὐτῦ) *Qui convictu meo utitur, calcibus me petit.* Senſus eſt: *Qui servus et famulus meus est, is se hostiliter contra me extollit, meque pedibus conculcare studet*, i. e. contumelioſe me tra-

tractat. *Pane alterius vesci* dicuntur, qui ab eo alun-tur, ut 2 Sam. XII, 3. inprimis autem miniſtri, qui a Do-minis nutriuntur. Nehem. V, 14. 18.

19. Ἀπ' ἄρτι — ἐγώ εἰμι) Haec ideo nunc iam com-memoro vobis, antequam exiſtant, ut poſtquam extiterint, credatis me eſſe, eum ſcilicet, quem ſaepius eſſe me dixi, filium Dei, Meſſiam.

20. Ὁ λαμβάνων — πέμψαντά με) Vide Matth. X, 40. Haec addidit Ieſus, ut conſolaretur diſcipulos. Non omnes homines, inquit, vos ſpernent, aut deprimen: erunt etiam qui vos excipiant; hos autem praemiis orna-bo. Nolite igitur deſperare, ſi alii vos deprimunt, et deſpiciunt.

21. Ἐταράχθη τῷ πνεύματι) *Perturbatus est ani-mo*, i. e. vehementior triſtitia ex vultu atque voce façile patuit. Triſtitiae cauſſa fuiſſe videtur, quod videret, Iu-dae animum his ſermonibus non commoveri; non redire hominem improbum ad ſe, ſed firmiter perſtare in peſſimo propoſito. Ut igitur conſcientiam hominis tangeret, nunc diſertis verbis dixit, quod modo obſcurius ſignificaverat. ἐμαρτύρησε) *Dixit*, ſancte affirmavit, çum aſſeveratione iterum teſtatus eſt. Ὅτι — με) *Unus e numero vest-rum me in hostium potestatem tradet.*

22. Ἔβλεπον — λέγει) *Discipuli igitur se mutuo adspiciebant, dubitantes, de quonam dixerit.* Βλέπειν, pro ἐμβλέπειν. Ἀπορῦμαι, metaphorice eſt: *haesito, in-ops consilii sum, nescio quid statuam, dicam aut agam.*

23. Ην δὲ — ἐν τῷ κόλπῳ τῦ Ἰησῦ) *Recumbebat autem unus discipulorum Iesu in eius gremio, proximus ei accumbebat.* Ἀνακεῖσθαι dicitur de convivis accumbentibus ad menſam. Nam tempore Chriſti non tantum Graeci et Romani, ſed etiam Iudaei, cibum capientes, non ſedere, ſed accumbere ſolebant in lectis, corpore in latus ſiniſtrum inclinato, et capite ad menſam porrecto. Singulis in lectis accumbebant tres, interdum quatuor, raro aut nunquam plures. Qui infra ad pectus aliorum accumbebant, *in gremio* eorum accumbere dicebantur. In gremio aliorum accumbebant, qui maxime ab iis amabantur. ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησῦς) Quem familiarius ceteris Ieſus diligebat. Hac modeſta circumlocutione ſe deſignare ſolet Ioannes, ut infra c. XIX, 26.

24. Νεύει — περὶ ὗ λέγει) *Nutu igitur ei significavit Simon Petrus, ut sciscitaretur, quis esset, de quo diceret.* Νεύειν, *innuere*, nutu ſignificare aut iubere. Πυνθάνεσθαι, *sciscitari.* Πυθέσθαι pro ὥςε πυθέσθαι.

25. Ἐπιπεσὼν — τίς ἐςιν) *Is igitur propius ad pectus Iesu admotus, interrogavit, quis esset.* Ἐπιπεσεῖν eſt *allabi, admovere se, propius accedere.* Pro ἐκεῖνος codd. vetuſti nonnulli, conſentientibus verſione Gothica et Euthymio, habent ἐκεῖνος ὗτως, *ille, ut erat*, ut opportunitas ferebat interrogavit eum.

26. Ἐκεῖνος — ἐπιδώσω) *Is est, cui panis frustum, iusculo intinctum dabo.* Ψωμίον eſt *quaevis escae particula*, offula, ſive panis, ſive alius eſcae. Βάψας τὸ ψωμίον, pro τὸ ψωμίον βεβαμμένον, intinctum fruſtulum, ſc. iuſculo. Hodie adhuc mos in Oriente viget, ut aci-

da

dà quaedam, oxygara vel talia huius generis iura reliquas ad patinas adſtent, in quas manibus, ſiquidem furcis et cultris non utuntur, ſinguli offas intingunt, ſicque proprio aut hoſpitum ori porrigunt, teſte *Lüdeke* in Expoſ. brevi etc. §. 27. Ceterum hoc lenitatis et amoris teſtimonio Ieſus ad reſipiſcentiam revocare voluit Iudam.

27. Μετά τȣ̃ ψωμίον) Poſt offulam, ſc. *sumtam.* τὸτε ἐισῆλθεν ἐις ἐκεῖνον ὀ σατανᾶς) *Tunc invasit eum Satanas.* 'Εισῆλθεν omnino vertendum eſſe videtur: *invasit.* Hoc, ſi intelligatur maxime proprie, erit: invaſit vel corpus vel animum. De corpore nemo cogitabit; ergo invaſit animum. Sed hoc non erit ita intelligendum, quaſi Satanàs ſe immiſerit in animum Iudae. Ergo per laxiorem ſenſum, quem natura ſermonis admittit, dicendum erit, exortam eſſe in mente Iudae hanc diabolicam cogitationem, vel firmatum eſſe eum in hoc diabolico propoſito. Qui ſic loquuntur, nolunt verba ſua urgeri, ſed volunt exprimere tali modo foeditatem et ſummam pràvitàtem. Ergo in illo *invadere* nihil aliud ineſt, quam in aliis formulis, ſc. in poteſtate Sàtanae eſſe, laqueis Satanae captum eſſe, 2 Tim. II, 26. Iudas haud dubie, conſcientia monente, intellexit de ipſo agi, et ira incenſus, in deteſtando ſuo propoſito ſe confirmavit. ὁ ποιεῖς, ποίησον τάχιον) Uſitata mutatione: *Quod facis, seu facinus conceptum, perfice celeriter.* Eſt autem haec non cohortatio Ieſu ad opus ſceleratum, ſed quaſi exprobratio, quà deterreri potius quam incitari illum, fuiſſet aequum. Ut: *I, sequere Italiam.* Et Adelphis: *effundite, emittite, facite quod vobis lubet.* Apparet

paret itaque, irritatum Iudam properaſſe ad patrandum cogitatum ſcelus.

28. Τȣ̃το — εἶπεν αὐτῷ) *Quo autem haec vox Iesu spectaret, convivarum nemo fere intellexit.* Οὐδεὶς) Praeter Ieſum, Ioannem et Iudam. Πρὸς τί, *quo consilio.*

29. Vid. ſupra c. XII, 6.

30. Ἦν δὲ νύξ) Initium noctis; nam qui ſequuntur ſermones in multam noctem ſunt protracti.

31. Ὅτε ȣ̃ν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησȣ̃ς) Alii verba ὅτε ἐξῆλθε, antecedentibus iungunt, omiſſo ȣ̃ν. νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τȣ̃ ἀνθρώπȣ) *Nunc in eo est, ut vera gloria filii hominis seu Messiae luculentius declaretur.* Nam ἐδοξάσθη eſt praeteritum *propheticum.* Significat Chriſtus, mortem ſuam inſtare, quae licet iuxta mundum ignominiae plena videretur, tamen patris ſimul et ſuam gloriam eſſet illuſtratura. καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ) *Et maiestas Dei per eum omnibus patefiet.* ἐν αὐτῷ, *per eum*, ſc. filium hominis, ſeu Meſſiam. Per Chriſtum Dei verum honorem clariſſime cognoſci, notum eſt. Cf. notata ſupra ad cap. XII, 28.

32. Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ) *Si haec Dei maiestas hominibus per eum innotuit.* Chriſtus, ſicuti per doctrinam, ita etiam per mortem ſuam illuſtravit honorem, bonitatem et ſapientiam Dei. καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ) *Deus eum honore afficiet per se ipsum*, per reſuſcitationem e mortuis, evectionem in coelum, et donationem ſummae dignitatis. Ἐν ἑαυτῷ, vel *per se*, vel *secum.*

33.

33. Ἔτι μικρὸν) Sc. χρόνον. ζητήσετέ με) *Flagrabitis desiderio mei*, et consuetudinis meae. καὶ καθὼς — λέγω ἄρτι) *Sed quod dixi Iudaeis: quo ego vadam, me non poteritis* (iam) *insequi; idem et vobis iam dico.* Non *iam* poteritis mecum mori, v. 36. νῦν. Occurrunt haec verba etiam c. VII, 33. 34. VIII, 21. sed alio sensu. De morte sua loqui Dominum, dubitari non potest. Sed hoc discipuli tum non intelligebant, quia Messiam non esse moriturum arbitrabantur.

34. Ἐντολὴν καινὴν — ἀλλήλους) *Heumannus* post *Gillium*, Anglum, ἐντολὴν illustrat allatis exemplis moriturorum, qui *mandant*, vel significant quid a suis agi et curari velint. *Ultima voluntas* dici solet à ICtis. Praeceptum *novum* Semlerus explicat *inexpectatum* his discipulis, de praecipuo honore in regno Christi inter se iam disceptantibus. *Wetstenius* putat, *novum* fuisse *praeceptum* de diligendis etiam gentibus, eosque fratrum loco habendis, etiamsi caeremonias Mosaicas non observarent. Secundum alios *novum* vocat Christus hoc praeceptum, quia illud a spuria explicatione antiquorum Rabbinorum vindicaverat, et quasi innovaverat. Aliis ἐντολὴ καινὴ est *praeceptum praestantissimum*; quem significatum καινός interdum habet ad imitationem hebraici חָדָשׁ, eo modo, quo שִׁיר חָדָשׁ ἆσμα καινόν, *carmen eximium* Prophetae regio et aliis non semel dicitur. Nonnulli veterum doctorum, quos recentiores multi sequuntur, ita acceperunt, ut vim totam esse in eo vellent: καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ita ut Iesus exponat, qualem requirat dilectionem, talem nimirum, quae pro aliorum aeterna salute

lute nulla defugiat incommoda, ne mortem quidem. Haec enim eſt illa Chriſti dilectio, qua nos dilexit, infra XV, 13. Cf. 1 Io. III, 16. Sed haec non unica fuiſſe videtur cauſſa, cur Chriſtus *novum* dixerit hoc praeceptum. Ergo uberius explicanda eſt res. Cauſſae nempe, cur Chriſtus hoc praeceptum dicat novum, quaerendae ſunt in natura rei, in ſerie orationis, in perſonis de quibus ſermo eſt, et in ipſo tempore, quo Ieſus haec dixit. Naturam rei, et ſeriem orationis ſi ſpectamus, amor mutuus deſcribitur ut ſummum ſectatorum Chriſti officium, et nominatim amor exſerens ſe talibus factis, qualibus Chriſti amor ſe exſeruit, atque ideo ſe exſerens, quoniam Chriſtus hoc exemplum praebuit. Ergo *novum* erat hoc praeceptum, quatenus amor mutuus commendatur tanquam ſummum ſectatorum Chriſti officium, et ſignum huius ſocietatis. v. 35. Porro *novum* erat propter perſonas, quibus commendabatur. Dixit nempe Ieſus hoc ſuis diſcipulis, qui profecto huc usque non putaverant, talem amorem eſſe notam ſectatorum Chriſti, ſed potius hoc eſſe ſignum, quo agnoſci poſſit, eos eſſe ſectatores magiſtri ſui, ſi in regno eius inſigni et conſpicuo fruerentur honore, quem toties expetierant. Ergo diſcipulis, tali ſenſu imbutis novum erat hoc praeceptum relate ad ipſorum ſenſus et indolem; antea enim ſibi longe aliud perſuaſerant, quod eo magis hic ſpectandum eſt, quoniam ſub hoc ipſum tempus rixa de principatu in regno eius inter eos orta erat; quare errorem eorum corrigere voluit Ieſus partim pedilavio, partim etiam hoc ſermone. Denique etiam ſpectandum eſt tempus, quo Chriſtus docuit, et haec dixit. Floruit nempe adhuc religio Iudaica, in

in qua nota cultorum Dei poſita fuit in circumciſione, in ſacris faciundis in templo Hieroſolymitano, in caerimoniis et ritibus ex lege Moſaica obſervandis. Inde diſcimus, non unam ſed plures fuiſſe cauſſas, cur Ieſus hoc amoris mutui praeceptum diceret *novum.*

35. Ἐν τούτῳ — ἐν ἀλλήλοις) Ἐν τούτῳ pro ἐκ τούτου, ſ. διὰ τοῦτο, *ex hoc, per hoc.* Diſcipuli Phariſaeorum noſcebantur ex habitu et caeremoniis; Ioannis Baptiſtae ex vitae auſteritate et ieiuniis; at diſcipuli Chriſti cognoscuntur imitatione magiſtri, i. e. mutua dilectione. Recte hic Grotius: „ Quid dicerent veteres Chriſtiani, (Apoſtoli) ſi nunc notas eccleſiae audirent magnis certantium clamoribus adferri omnes potius, quam illam, quam magiſter adſignavit? „

36. Ποῦ ὑπάγεις;) Vid. v. 33. Exiſtimavit Petrus, Dominum iter parare in regionem longinquam, plenum incommodis. ὅπου — ἀκολουθῆσαι) *Nunc me nondum comitari potes.* Recte ſignificat Ieſus Petro, nondum illi eſſe ſat animi, ut mortem ſubeat, per quam iter ſit in coelum. ὕστερον — μοι) *Aliquanto, posteriore tempore* (ſpaeter hin) *sequeris me.* Vide infra c. XXI, 18.

37. Διὰ τί — ἄρτι;) Quid impedit? Putasne ulla itineris moleſtia me terreri? τὴν ψυχήν — θήσω) Si opus ſit, etiam mortis diſcrimini me pro tuo capite obiiciam. Phraſin habuimus ſupra c. X, 11.

38. Τὴν ψυχήν — θήσεις;) Interrogatione hac ſignificat Ieſus, ſe minime id credere. οὐ μὴ — τρίς) *Prius ter negabis me tibi cognitum, quam gallus cantet.*

Ioannes accuratior eſt ceteris Evangeliſtis in deſignando tempore, quo Ieſus hoc praedixerit.

CAP. XIV.

1. Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία) *Ne perturbetur animus vester;* non eſt, quod ob ea quae dixi, deſpondeatis animum. Videntur diſcipuli iſto ſermone, de Chriſti diſceſſu, de periculis, de abnegatione varie commoti fuiſſe. Itaque eos erigit magiſter. πιςεύετε εἰς τὸν Θεὸν, καὶ εἰς ἐμὲ πιςεύετε) Connexio ipſa oſtendere videtur, τὸ πιςεύετε non in Indicativo, ſed potius Imperativo eſſe explicandum. Senſus eſt: *Fiduciam vestram collocate in Deo et in me.* Nam haec eſt ſignificatio phraſeos πιςεύειν εἰς τινα. Deus omnipotens eſt, et unus plus poteſt, omnibus, qui vos impugnant. Nec ego vobis deero, etſi porro non vobiscum hic verſabor; proſpiciam vobis de aeterna felicitate, licet regnum nullum inter homines moliar.

2. Ἐν τῇ οἰκίᾳ — εἰσιν) *In domo patris mei satis multae sunt habitationes.* Vobis etiam iam quaſi aſſignata ſunt veſtra habitacula, in eodem quaſi palatio coeleſti. Similitudo a regia. Τὸν ὀρανὸν ἐυρὺν opponit latebris hominum eiectorum. Luc. II, 7. XIV, 22. Io. XVI, 2. Rom. XV, 22. Μοναὶ πολλάι εἰσιν; ſc. ἡτοιμασμέναι. Nihil enim frequentius Hebraeis, quam ut verbo ſubſtantivo participium ſubducant. Μονὴ, habitandi locus, ἀπὸ τȣ͂ μένειν, *manendo.* Et ſingulares ac ſolitaris habitationes μονὰς, et illa loca μοναςήρια dixere. Facile intelligitur, imagines eſſe, quum Deo tribuitur domus vel palatium, in quo multa domicilia eſſe dicuntur. Ἡ οἰκία

τȣ͂

τȣ̃ πατρὸς eſt *coelum*, ſedes beatiſſimi Dei, vel potius ſtatus ille beatiſſimus, quo Deus fruitur. *In illa domo multa sunt domicilia* vel conclavia, i. e. multi homines poſſunt participes eſſe illius ſtatus beatiſſimi, quo Deus fruitur. Dixit igitur Chriſtus, non ſibi ſoli, ſed et diſcipulis parata eſſe praemia. Ἐι δέ — τόπον ὑμῖν) *Quod si ita se non haberet, dicerem ideo me abire, ut sedes vobis parem.* Ἐι δὲ μὴ elliptice eſt poſitum: Si aliter ſe res haberet, ſi vobis non eſſent paratae ſedes. Ante πορεύομαι plures codd. habent ὅτι, pleonaſtice. Nonnulli poſt verba εἶπον ἂν ὑμῖν poſito ſigno interrogationis, vertunt: *An me hoc dicturum fuisse putatis?* i. e. vobis illud non dixiſſem. Alii ſine interrogatione poſt ὑμῖν ponunt punctum vel colon; *dicerem vobis*, nempe vobis non paratum locum in coeleſtibus illis regionibus; ademiſſem vobis ſpem inanem. *Chrysostomus:* ἀφθονία γὰρ ἐκεῖ πολλὴ καταγωγίων, καὶ ἐκ ἔνι ἐιπεῖν, ὅτι ἑτοιμασίας δεῖται. In verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν eſt ſimilitudo, ſumta ab uno comitum, qui in itinere praegreſſus ad diverſorium, ibi ceteris cubicula aſſignat, et efficit, ut venientibus parata ſint.

3. Καὶ ἐὰν — ὑμεῖς ἦτε) *Et sedibus paratis, me reversurum, et vos recepturum esse, ut mecum eodem loco versemini,* i. e. ut eam percipiatis felicitatem, qua ego fruor. Continuatur ſimilitudo. Nam ſolent, qui primi in diverſorium venerunt, ceteris iam adventantibus obviam procedere, et eos introducere.

4. Καὶ ὅπȣ — ὁδὸν οἴδατε) *Scitis quo vadam, nec viam ignoratis.* Hoc aenigmate ſubindicabat Dominus,

ſe proficiſci ad patrem, ſed per mortem. Nam patris domum eſſe coelum, et abire in hanc domum ſe non poſſe niſi corpore hoc mortali depoſito, facile intelligere poterant; ſed moeror et oblivio faciebat, ut quod ſciebant, neſcirent. *Viam* ſcitis, ſc. quam vos ingredi et ſequi oportet, ut perveniatis ad patrem. Hanc viam noverant ex totius triennii uſu et conſuetudine cum Ieſu, et ex eius doctrina, quae eſt via ad aeternam felicitatem.

6. Ἐγώ εἰμι — δι' ἐμοῦ) *Ego sum dux verae ad felicitatem viae, neque quisquam ad patrem pervenit, nisi me duce.* Ἡ ὁδὸς, *dux viae*, i. e. is, qui viam monſtrat, qua pervenitur ad patrem et felicitatem aeternam. Ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια ex Hebraismo poni videtur pro ὁδὸς ἀληθής. Ego vobis ſum verae ad felicitatem viae, ſ. verus ad felicitatem dux. Ὁδὸς hic ut ſaepe eſt ratio, qua aliquid conſequi poſſumus. Cf. c. V, 24. VI, 40. 47. Oſtendit itaque Chriſtus, ſe per doctrinam ſuam monſtraſſe rationem et modum conſequendae aeternae felicitatis, eiusdemque ſe eſſe auctorem. οὐδεὶς — δι' ἐμοῦ) *Nisi per me*, i. e. niſi mihi fidem habeat, neque imitetur. Ad patrem pervenire idem eſt ac felicitatem aeternam conſequi.

7. Εἰ ἐγνώκειτε — ἑωράκατε αὐτόν) *Quodsi me cognosceretis, nossetis etiam Patrem — sed — ab hoc inde tempore cognoscetis eum clare et accurate.* Εἰ ἐγνώκειτέ με) *Si me cognovissetis*, quale nimirum ſit munus, demandatum mihi a patre, conſilia mea, nam hoc eſt γινώσκειν. Opponitur ineptis votis et deſideriis, quibus felicitatem parum dignam a Deo expectare ſolebant. τὸν πα-

πατέρα μȣ) i. e. confilia et voluntatem Patris. ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν) *Paulo post cognoscetis eum;* i. e. longe auguftiorem et digniorem ideam animo veftro concipietis, miffis falfis de Meffiae regno terreno opinionibus. καὶ ἑωράκατε αὐτὸν) *Cognoscere* Deum, et *videre* Deum idem eft, quum dicatur alibi: Deum nemo vidit unquam. Fortaffis etiam verbis ἀπ' ἄρτι — αὐτὸν, mitigare voluit Iefus id, quod iam dixerat: Quanquam iam nunc imbuti eftis cognitione aliqua Patris; quanquam non plane fruftra fuit mea ad vos inftitutio. Sed nec hoc difcipuli recte intelligunt, ut fequentia docent.

8. Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα) Putabat, fic confpici poffe patrem, quemadmodum confpiciebant filium; vel expectabat *apparitionem.* ἀρκεῖ ἡμῖν) Satisfactum effet votis noftris, nec quicquam defideraremus. Audivimus quidem de eo multa, tantum fupereft adfpectus.

9. Τοσȣ̃τον — Φίλιππε;) *Tamdiu vobiscum versor, neque tamen me agnovisti, Philippe? Vobiscum versor,* vos docens. ȣ̓κ ἐγνωκάς με) Sc. quoad munus a Deo mihi demandatum, et finem primarium meae miffionis. ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα) *Qui me videt, Patrem videt,* quatenus nempe videri poteft. *Videre* autem Deum nemo mortalium poteft oculis corporeis. Ergo ὁρᾶν idem eft ac *cognoscere.* Plerique interpretes exiftimant, Chriftum ad fublimiorem fuam et divinam naturam refpicere his verbis; fe nimirum divinam cum Patre potentiam et fcientiam habere communem, et eandem cum eo effentiam. Sed tota phrafis referenda effe videtur ad intimam Chrifti cum Patre coniunctionem ratione voluntatis,

confiliorum et potentiae in patrandis miraculis. Cf. c. XII, 45. Qui, inquit, meam doctrinam tenet, is tenet etiam doctrinam Patris mei; qui me intelligit, is intelligit etiam patrem. *Philippus* enim comm. 8. apparitionem Dei externam optaverat. Refpondet Chriftus, ea non opus effe iis, qui cum ipfo fint verfati, miracula ab ipfo edita oculis perfpexerint, fuamque doctrinam recte perceperint. Videntur igitur omnia redire ad doctrinam et inftitutionem quae quidem via fit ad veram felicitatem, ut fenfus fit: Qui meam doctrinam intelligit, is intelligit etiam qualis fit pater, quo fenfu erga vos et alios homines fit affectus, quantopere vos amet. Cf. c. I, 18. Hanc explicationem confirmat comma fequens.

10. Ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι) *Me patri esse coniunctissimum;* nam haec eft phrafeos ἐν τινί εἶναι fignificatio. Quum vero duo pluribus modis coniuncti effe poffint, e ferie orationis diiudicandum eft, qualis coniunctio intelligatur. In antecedentibus autem Iefus dixerat: doctrinam, quam ego vobis trado, non trado meo arbitratu; alibi faepe addit: fed eft mihi demandata a Patre meo. Ergo doctrinam Chrifti audire, eft doctrinam Patris audire. Sic igitur funt coniuncti, quia unam eandemque habent doctrinam. Hanc interpretationem confirmant fequentia verba: τὰ ῥήματα — λαλῶ) Phrafis: λαλεῖν ῥήματα hebraica eft, et fignificat *docere,* ut adeo fit fenfus: *Quae ego vos doceo, non ex mea privata auctoritate doceo.* Doctrina mea tanquam ipfius Patris doctrina eft confideranda. Deus ipfe per me loquitur. ὁ δὲ πατὴρ — ἔργα) *Pater coniunctissimus mihi,*

mihi, per me suam declarat virtutem. Τὰ ἔργα non funt miracula ftricto fenfu, fed omnia negotia a Chrifto peracta. Dei proprietates ex operibus cognofcuntur, quae nunquam maiora et plura quam per Chriftum edita funt, ita ut in iftis fapientiam Dei, bonitatem, potentiam, lucu-lentiffime fpectare potuerint homines.

11. Πιστεύετε — ἐν ἐμοί) *Itaque credite mihi, affirmanti me cum Patre, illum mecum esse coniunctissimum.* Sufcipite meam doctrinam, quia mea doctrina eft illius doctrina. Εἰ δὲ — πιστεύετέ μοι) *Sin minus, propter ipsa facta credite mihi.* Εἰ δὲ μή, fi mihi fimpliciter dicenti non vultis credere. Τὰ ἔργα funt omnia negotia, quae Chriftus in his terris peragere debebat. Vid. comma fequens.

12. Ἀμὴν — πορεύομαι) *Sanctissime vobis confirmo, eum, qui mihi fidem habet, non modo eadem quae ego, verum etiam maiora facturum, me ad Patrem redeunte.* Haec promiffa ad Apoftolos, et ad munus, quod iis paullo poft fufcipiendum erat, fpectant. Dicit Chriftus, nihil detrimenti ipfis allaturum effe corporis fui fubductum confpectum. καὶ μείζονα τούτων ποιήσει) Plerique intelligunt *miracula*; et funt, qui maiora ab Apoftolis facta miracula ea iudicent, quae in hiftoria Apoftolica Lucae memorantur: allata fudaria et femicincta, et impofita aegrotantibus, itemque umbras Apoftolorum reftituiffe fanitatem. Sed poffunt etiam intelligi opera μείζονα *effectu*, quoniam fcilicet per Apoftolorum miracula multo plures adducti funt ad religionem Chriftianam. Chriftus enim intra Palaeftinae fines fubftitit; Apoftoli autem om-

nem terrarum orbem peragrarunt. *Storrius* vertit: „miracula (opera) quae ego edo, etiam vos edetis, *hisque rebus* (miraculis) *maiores res* (non: μείζονα τούτων ἔργα) efficietis; ipſum, quo miracula eduntur, conſilium, plenius quam ego, qui ad Patrem revertor, eaque de cauſſa meum inceptum ipſe praeſens peragere nequeo, ſed vobis pertexendum relinquo, aſſequemini, multoque plures, quam ego ad fidem mihi habendam adducetis, meorum laborum fructus percepturi. Io. IV, 35—38." Vid. eius diſſert. exeget. in libror. N. T. hiſtoric. aliquot loca. P. II. pag. 51.. ὅτι ἐγὼ πρὸς τ. πατ. μ. πορεύομαι *me ad Patrem redeunte.* NOESSELTUS in appendice ad Faſcic. II. opuſculorum etc. p. 388. ſeqq. per τὰ ἔργα non intelligit *miracula*, ſed omnia, quae agerent diſcipuli ad Dei mentem, praecipue ea, quae tanquam doctores in Chriſti locum ſubſtituti, ad diſciplinam divinam docendo agendoque commendandam hominibus, facerent. Nec male. Nam ἔργα, ſ. ἔργον τοῦ θεοῦ complectuntur omnino id quod eſt Dei voluntati conſentaneum, inprimisque negotium Chriſti univerſum, quod tradenda Dei voluntate perficere in his terris debebat, ut c. IV, 34. c. XVII, 4. coll. v. 6. et alias. Quum igitur Chriſtus promittit diſcipulis, eos facturos eſſe maiora ἔργα, quam ipſe feciſſet, hoc vult, eos plura et uberiora quam ipſe Chriſtus tradidiſſet, ad hominum intelligentiam eſſe traductuvos. Erant nimirum multa, quae Chriſtus dicenda habebat Apoſtolis, a quibus tamen communicandis ſe conſulto, propter eorum tarditatem cohibuerat. Promittebat autem alium magiſtrum, Spiritum ſanctum (c. XVI, 7. XIV, 26.) qui doctrinam a ſe nondum perfectam perficeret.

ret. Videtur igitur omnino fenfus effe, ipfi Chrifto praeftituros effe Apoftolos *factis*, quod poft eius difceffionem, accuratius afflatu divino eruditi, eam, quam Chriftus quodammodo imperfectam reliquiffet doctrinam, uberiorem traditurі effent.

13. Καὶ ὅ, τι — ἐν τῷ υἱῷ) *Et quicquid in mea caussa petieritis, efficiam illud, ut Patris maiestas conspicue reddatur per filium* (Meffiam). Varias fignificationes formulae ἐν τῷ ὀνόματι τινὸς accurate enumeravit et explicavit NOESSELTUS l. c. pag. 392. fqq. Noftro loco *in alicuius nomine* effe videtur pro: eius *auctoritate* f. *mandato*, ut habeat vim fignificandi legati alterius, omninoque eius, qui agat accommodate ad alterius voluntatem, (Matth. XXI, 9. Ioan. V, 43.) ut fenfus fit: *Quodcunque rogaveritis tanquam legati mei*, f. in meum quafi locum fubftituti, h. e. propagandae doctrinae meae cauffa, ad promovendum veritatis divinae curfum, *id faciam.* Dicta funt haec Apoftolis, non Chriftianis univerfis, ac ne illis quidem infinite, fed hactenus, quod precibus flagitarent commendandam tuendamque Evangelii cauffam, quam Deus nunquam deferuit. Ἵνα — υἱῷ, *ut illustretur Pater per filium*, ut fummae eius virtutes, potentia, fapientia, benignitas, amor erga genus humanum, omnibus confpicuae reddantur.

15. Ἐὰν — τηρήσατε) *Si me diligitis, praecepta mea observate.* Ἐντολαὶ funt mandata, praecepta, quae Iefus Apoftolis dederat exfequenda, tradendae et propagandae doctrinae fua cauffa. Ἀγαπᾷν, *vere diligere et colere.*

16. Καὶ ἐγὼ — αἰῶνα) *Ego vero rogabo Patrem ut alium vobis mittat adiutorem, qui semper adsit vobis.* Ἄλλον παράκλητον, *alium adiutorem*, doctorem, monitorem. Refpondet hebraicae voci מֵלִיץ quae Graecis Bibliorum interpretibus eft ἑρμηνευτὴς *interpres alienae orationis, sententiae* Gen. XLII, 23. Chaldaei ufi funt in vocis מֵלִיץ interpretatione nomine פְּרַקְלִיט vel פְּרַקְלִיטָא Iob. XVI, 20. XXXIII, 23, quod temporibus Evangeliftarum vulgari Hebraeorum ufu cum multis aliis Graecis frequentabatur. Quocunque loco a Ioanne ponitur, adduntur ea attributa τῷ παρακλήτῳ, et actiones, ut certiffimum fit, hoc ad docendi modum, rationemque referri. Dicitur enim τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, *Spiritus veracissimus, veritatis auctor, ipsa veritas*, cui maxime fas fit credere. Nec incommode quis *advocatum* reddat; dummodo eo fenfu, quo haec vox apud Plautum, Ciceronem aliosque antiquos fcriptores dicitur, quo fignificat eum, qui *moneat, doceat, consilioque iuvet.* Nam cauffam agere, defendere, deprecari, ad *caussarum patronos* pertinet. Sic Philo de Opific. M. p. 4. ubi Deum condidiffe hoc univerfum ait, ὀδενὶ παρακλήτῳ, *nemine monente*. Ergo Spiritus fanctus dicitur Apoftolorum *adiutor*, quia eos in munere gerendo adiuvit, non tantum docendo, fed aliis etiam modis, e. g. in edendis miraculis, in tolerandis calamitatibus etc. Ἄλλον haud dubie refertur ad Iefum; *alium*, fubftitutum quafi in meum locum. E verbo πέμψαι non effici poteft, utrum de donis, aut de perfona fit cogitandum; nam etiam dona mitti dicuntur. Μένειν μετά τινος, *adesse alicui*, eum adiu-

vare,

vare. εἰς τὸν αἰῶνα) לְעוֹלָם *in perpetuum*, non ad aliquot tantum annos, ſed ad dies vitae veſtrae; nam עוֹלָם ſaepe denotat diuturnam durationem, accommodatam rebus et perſonis de quibus ſermo eſt. Exod. XXI, 6. Geneſ. XVII, 7. 13. 19. Philem. 15.

17. Τὸ πνεῦμα — γινώσκει αὐτὸ) *Verum illum spiritum, quem contemtores doctrinae meae accipere nequeunt, quum eum nec videant, nec cognoscant.* Τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, pro πνεῦμα ἀληθὲς, *spiritus verus*, verae doctrinae auctor. Κόσμος h. l. ſunt per ſynecd. *homines improbi*, nonniſi terrenis ac falſis bonis inhiantes, vel potius alieni a chriſtiana religione; qui eam contemnunt. Illi igitur *non possunt accipere vel in animum admittere illum spiritum, veritatis doctorem.* ὅτι ὐ θεωρεῖ αὐτὸ) *Quia non sensibus eum percipiunt*, nec oculis corporeis vident. Nam nonniſi craſſa terrenaque amant. ὐδὲ γινώσκει αὐτὸ) *Nec eum desiderant.* Ignoti enim nulla cupido. Illud γινώσκειν de notitia *affectiva* eſt intelligendum 1 Cor. II, 14. ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ) *Vos eum mox cognoscetis. Vulgata* habet: *noscetis.* Et recte quidem; loquitur enim Chriſtus de futuro, comm. 16. *Vos*, praeparati ſcilicet per doctrinam. παρ' ὑμῖν μένει) *Perpetuo vobis aderit.* καὶ ἐν ὑμῖν ἔςαι) *In vobis* quaſi habitabit ipſe ille ſpiritus, ut in templo, i. e. vobis perpetuo aderit; adiuvabit vos. Quoad ſenſum non differt a praecedentibus verbis.

18. Ὀυκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανὺς) *Ego sane vos non deseram, veluti pupillos.* Sunt ὀρφανοὶ proprie orbi paren-

rentibus; sed transfertur nomen illud ad relictos solos et destitutos, ut in Phaedro Platonis ὀρφανὸν παντὸς, omnibus bonis destitutum. ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) *Redeo ad vos*, adero vobis, sc. per spiritum meum, παράκλητον, *opitulatorem*, v. 16. Alii intelligunt de reditu Christi ad discipulos, post resurrecrionem, propter ea, quae sequuntur.

19. Ἔτι μικρὸν — θεωρεῖ) *Brevi post contemtores doctrinae meae* (Judaei) *me non amplius videbunt.* Ἔτι μικρόν, in neutro genere generaliter: Adhuc modicum sc. temporis, reliquum est. θεωρεῖ, Praesens pro futuro. ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με) Conspicietis me, iterum vivum, post mortem. ὅτι ἐγὼ ζῶ) Vitae restituar. καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε) Atque tum et vos multo laetiorem vitam vivetis; incolumes eritis. Nam ζῆν saepe est *beate vivere.*

20. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) *Isto tempore*; post meam resurrectionem. Non describitur certus *dies*, sed *tempus*, quod iam secuturum erat, et quo spiritus sanctus animis ipsorum illapsurus erat. γνώσεσθε ὑμεῖς) Sc. multo perfectius quam antehac; per explicationem veterum vaticiniorum. Luc. XXIV, 45. et per ipsam experientiam. ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου) Me coniunctissimum esse patri; egisse me omnia ex auctoritate, iussu et voluntate patris. καὶ ὑμεῖς — ὑμῖν) Me vobis, et vos mihi esse coniunctissimos. Tum enim diligentem dabitis operam, ut doctrinam meam ad alios propagetis; et ego per vos porro meam provinciam inter homines perfectius explebo.

21.

21. Ὁ ἔχων — ὁ ἀγαπῶν με) *Qui tenet et observat praecepta* (mandata) *mea, is verus est meus cultor.* Ἔχειν, qùum a τηρεῖν distinguatur, est *cognoscere*, mandata, discipulis tradita habere cognita. Ἀγαπᾷν, *vere amare, colere.* καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν) *Et illi ego me conspiciendum praebebo.* Plura atque maiora ipsi manifestabo, quae ad me et doctrinam meam pertinent, vel ad illam gloriam quam capesso, Exod. XXXIII, 13. benevolentiam meam ei declarabo. Ἐμαυτὸν, i. e. τὰ ἐμὰ, τὰ περὶ ἐμοῦ, τὸ ἐμόν. Haec autem obscurius locutus est Dominus, non solum indicans, quod redivivus a morte frequenter sese praebiturus esset amicis suis contuendum, sed etiam quod per spiritum suum semet insinuaturus esset illorum animis. Et de hac uberiore et praestantiore cognitione, quam Spiritus sanctus iis esset suppeditaturus, proprie est sermo. Haec promittitur tanquam praemium iis, qui iam tenerent praecepta Christi et sequerentur, eaque re suum in Deum et Christum amorem probarent.

22. Οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης) Separat cognomine Iudam hunc, qui Christum interrogabat, ab altero Iuda proditore. Hunc autem Iudam Thaddaeum e Lebbaeum quoque vocarunt. τί γέγονεν — τῷ κόσμῳ) *Quid factum est? Quid fit? Quid est cur? Quid caussae est, cur nobis, non aliis hominibus* (Iudaeis) *te velis conspicuum reddere?* Obscurus erat sermo Christi discipulis; abrepti enim praeiudicatis opinionibus, nec magistri de morte et resurrectione dicentis mentem capientes, opinabantur, eum per aliquod tempus in solitudine versaturum, tum vero redi-

rediturum, et regnum terrenum inſtituturum eſſe. Quare Iudas interrogat, cur Iudaeis ſe conſpiciendum reddere nollet?

23. Ἀπεκρίθη Ἰησȣς) Non aperte reſpondet Ieſus ad id quod rogabatur, ſed ad id ſermonem reflectit, quod magis oportebat illorum animis infixum eſſe, quo iam praepararentur ad ſpiritualem Domini copiam. Ideo, inquit, non exhibebo me mundo, quia non diligit me, nec ſervat mea praecepta. Quo ſenſu ſe manifeſtaturus eſſet ſuis, non clare exponit, quia diſcipuli apertiora ferre nondum poterant. ἐάν τις — τηρήσει) *Si quis me amat, is doctrinam meam constanter tenebit.* Καὶ ὁ πατήρ μȣ ἀγαπήσει αὐτὸν) Ἀγαπᾶν, de Deo uſurpatum, h. I. ut ſaepius eſt, *commodis, beneficiis afficere.* Καὶ πρὸς — ποιήσομεν) Proprie: *Sic ad eum veniemus, et apud eum manebimus*, i. e. *semper ei adfuturi sumus,* aderimus ei benevole et perpetuo; nunquam eum deſeremus, ſumma benevolentia eum amplectemur. Μονὴν ποιεῖν, idem eſt ac μένειν, ut κρισιν ποιεῖν idem quod κρίνειν, et λόγον ποιεῖν ponitur pro λέγειν. Verba: *veniemus ad eum*, redundant, nec in iis eſt argutandum. Formula μόνην ποιεῖν, de Deo uſurpata, deſumta eſt ex Levit. XXVI, 11. 12. Ezech. XXXVII, 26. et locis ſimilibus, ubi Deus dicitur venturus ad Iudaeos habitatum inter eos; qua phraſi, remotis iis quae humana ſunt, indicatur, Deum inprimis benevolum et beneficum fore genuinis ſuis cultoribus. Promittitur igitur hic diſcipulis ſumma Patris et Filii benevolentia et beneficentia, inprimis in impertiendis bonis religioni propriis conſpicua, et

eft in verbis μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν non alia fignificatio, quam τῦ ἐμφανισμῦ v. 23. h. e. incrementi rectae cognitionis, et beneficiorum cum hac cognitione coniunctorum. Alieniffima funt ab hoc loco, quae a permultis de fingulari quadam eaque myftica unione, et de quadam fubftantiae divinae approximatione difputantur. Alia eft *Semleri* et *Lessii* interpretatio, qua πρὸς αὐτὸν refertur ad Patrem, ut Chriftus dicat: *ego et amicus meus veniemus ad patrem, perpetuo apud eum mansuri.* Cf. fupra v. 2. 3. Sed prior interpretatio praeferenda effe videtur.

24. Ὁ μὴ — ὁ τηρεῖ) *Contra qui me non amat, non observabit meas doctrinas.* E verfu 23. repeti debet: neque hac felicitate, his beneficiis fruetur. Καὶ ὁ λόγος — πατρὸς) *Sed doctrina, quam cognovistis, non mea est, sed Patris, qui me misit.* Quod docui vos, non fic eft mea doctrina, ut non fit eadem patris, fed potius Patris eft quam mea. Contemnit itaque Deum ipfum, qui Chrifti praecepta non fervat, nec poteft ad Patrem pervenire. Cf. fupra comm. 6.

25. Παρ' ὑμῖν μένων) *Dum inter vos adhuc me versari licet.* Haec ad vos confolandos breviter vobis dixi, quoad fert temporis ratio. Maiora in tempus aliud differenda funt.

26. Ἐν τῷ ὀνόματί μυ) *Propter me,* ut vices meas fuppleat, ad promovendam meam cauffam, i. e. religionem a me traditam, et porro confirmandam. πάντα) Omnia, neceffaria, quae nunc propter tarditatem veftram vobis declarare non poffum. καὶ ὑπομνήσει — ὑμῖν) Omnia

Omnia, quae loquor vobis rudibus adhuc et parum capacibus, adhaec obliviofis, fuggeret in memoriam; et quae prius non intellexeratis, efficiet ut intelligatis.

27. Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν) *Valere vos* (et felices effe) *iubeo*, Deus tribuat vobis omnigena bona. *Pacem alicui dare*, eft formula hebraica falutandi et valedicendi. שָׁלוֹם לָךְ eft *salutem tibi dico*. Cf. Luc. X, 5. Iefus autem haec dixit difcipulis, quum abiit ex hac vita, fenfus eft: *iam vota mea valere iubeo*. Εἰρήνην τὴν — ὑμῖν) *Meam*, me dignam *felicitatem vobis impertio*, fpondeo, me tributurum effe vobis omnis generis bona. Sic etiam *Grotius* interpretatus eft; de cuius rationis veritate tamen dubitat *Raphelius* in annotatt. Polyb. ad h. l. Itaque alii vertunt: *felicitatem vobis relinquo, et tribuo.* Sed commentare videntur priorem interpretationem fequentia verba: ὃ καθὼς — δίδωμι ὑμῖν, non ita, ut plerique homines bona apprecari folent. Ὁ κόσμος h. l. non funt tantum Iudaei; non enim eft cauffa in oppofitione; fed *homines*. Nempe maior pars hominum falute alios impertit fono vocis, nihil faepe de re cogitans, et fi cogitet, tamen id alteri nihil prodeft. Ego autem, inquit Chriftus, non tantum bona quaevis ex animo vobis exopto, fed tribuo etiam. Ego a vobis difcedens, relinquo vobis fpem omnis verae felicitatis, non eiusmodi, quam vobis homines dare folent, fallacis et caducae, quae animum pafcere et tranquillare non poteft. Ita εὐλογεῖν, quod eft *bene precari*, quum de hominibus ufurpatur, fignificat *benefacere*, quum Deo tribuitur. μὴ ταρασσέσθω) Haud dubie triftis vultus difcipulorum internam

ternam animi perturbationem prodidit. Hortatur igitur, ut ne omnino animum abiiciant, confilii quafi inopes.

38. Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς) *Abeo quidem* (a vobis ad tempus,) *sed redibo ad vos.* εἰ ἠγαπᾶτέ με — πατέρα) *Si amaretis me*, h. e. mei magis quam veftri amantes effetis, *certe gauderetis quod dixerim ad Patrem me profecturum*, et fumma felicitate fruiturum. ὅτι ὁ πατήρ μȣ μείζων μȣ ἐςὶ) *Maior est pater meus auctoritate* (potentior) *quam ego*: nam μέγας interdum eft magnus auctoritate, ut Matth. XX, 26. Luc. IX, 48. aliisque locis. Spectatur Iefus ut legatus Patris, per quem Deus opus aliquod exfequi voluit. Proinde ipfe profeffus eft: Quicquid filius habet, id habet a Patre; Pater non relinquit filium; non poteft filius facere quid per fe, nifi Pater ei praeiuerit exemplo etc. Sine dubio autem is, qui mittit, eft maior eo, qui mittitur. Vid. infra v. 31. Poteft etiam Iefus hoc ideo dixiffe, ut intelligerent difcipuli, et fe apud Patrem fore tutum, et ipfis in patre plus fore praefidii, quam in fua vifibili praefentia. Unde et Apoftoli, ubi de opere, quod Chriftus exfecutus eft, loquuntur, ita loquuntur, ut Patrem quodammodo praeferant, 1 Cor. XI, 3.

29. Ἵνα — πιςεύσητε) *Ut, ubi hoc evenerit, in ea me maneatis persuasione*, ut ne labefactetur fides veftra.

30. Οὐκ ἔτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν) *Non multa posthac vobiscum loquar*; quia nimirum parum fupereft temporis. Ἔρχεται γὰρ — ἔχει ȣ̉δεν) *Mox enim impetum in me facient Iudaeorum principes, quanquam*

nihil adversus me efficere possint. Ἔρχεσθαι h. l. valet *adoriri, impetum facere*, ut c. X, 12. Luc. XII, 39. De *principe mundi* cap. XII, 31. dictum eſt. Hoc loco Synedrium, Magiſtratus Iudaeorum nominatim intelligi videtur, ut contextus docet. Nunc, inquit, inſtat tempus, quo illi Iudaei flagitioſi mihi vitam erepturi ſunt. καὶ ἐν ἐμοὶ ὀυκ ἔχει ὀυδέν) *Sed nihil contra me valet*; nam ἐν hebr. ב *contra*; et ἔχειν, valere, *posse* ut Matth. XVIII, 25. Non vincet me, ſed ipſe potius ſe victum proſtratumque ſentiet. Quanquam fuero interemtus, tamen in vitam redibo, meumque opus nihilominus continuabitur. Alii: *Sed in me nihil habet, quod culpare possit*, ut ἐν ἐμοὶ idem ſit, quod πρός με.

31. Ἀλλ᾽ ἵνα — ἄγωμεν ἐντεῦθεν) *Sed ut intelligant homines, me amare Patrem, et uti ille mihi demandavit, ita agere, surgite, abeamus hinc*. Ὁ κόσμος h. l. eſt populus Iudaicus. Ut homines intelligant, me Patris mandata exſequi. Cf. ſupra cap. X, 17. ſeqq. ἐγείρεσθε) Sc. a menſa, a coena. ἄγωμεν ἐντεῦθεν) *Abeamus hinc*, nempe ex urbe ad montem oliveti, ut morti obviam eam. Habiti ſunt itaque qui ſequuntur ſermones ad cap. usque XVIII. inter eundum, antequam ad illos hortos devenirent, ubi captus eſt.

CAP. XV.

1. Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ) Accurate illuſtravit hoc caput Io. Augustus Noesseltus in Progr. quod continet interpretationem Grammaticam capitis XV. et

XVI.

XVI. Evangelii Ioannis. Vid. eius opufcula ad intetpretationem Sacrarum Scripturarum, Fafcicul. II. Halae 1787. p. 25. feqq. Conferri poteft SAM. FR. NATHAN. MORI *dissertatio de notionibus universis in Theologia* in Differtatt. theologicis et philologicis Lipf. 1787. p. 263. fqq. Agit vero hoc caput proprie non de omnibus Chriftianis, fed de Apoftolis eorumque munere; nam continentur in eo quaedam futuris Chrifti legatis eorumque muneri haud dubie propria v. 16. 26. 27. Foret ergo cuiusdam inconftantiae, alium verfum de Chriftianis eorumque vita et officiis omnibus, alium de legatis Chrifti eorumque munere interpretari. Monentur igitur Apoftoli, ut operam dent, ne coniunctio ipforum, legatorum et difcipulorum, cum Chrifto, a quo edocti inftitutique erant, unquam diffocietur, hoc eft, ne definant effe veri eius miniftri, legati et difcipuli: qua quidem coniunctione foluta, nihil in ulla parte muneris gerendi praeftare queant. Simul apparet, iis hac conditione, fi falva coniunctio manferit, et bona promitti, gerendo nominatim muneri neceffaria, (v. 2. 7. 26.) et favorem Chrifti atque approbationem conftantem. Chriftus itaque *vitis* miagine fe defcribit *doctorem*, auctorem religionis falubris et Deo dignae: difcipulos fuos iubet imitari palmitum indolem; quia aliter Deo fructus ferre non poffint. Quum Chrifto in more effet, ut ex rebus confpectis fimilitudines acciperet, quibus doctrinam fuam illuftraret, verofimile eft eum iuxta vineam tunc cum difcipulis tranfiiffe; vel quae verifimilior eft NOESSELTI coniectura, videtur Iefus incidiffe in commemorationem fui, qui fit *vera vitis*, occafione coenae ultimae cum difcipulis celeb-

lebratae, in qua, ut ceteri Evangeliftae referunt, negavit fe porro bibiturum *de hoc vitis fructu*, Matth. XXVI, 29. Dicit igitur Iefus: ἐγώ εἰμι — γεωργός ἐστι) *Ego vera sum vitis, et pater meus vinitor est. Veram* fe *vitem* dicit, ut c. VI, 32. *verum panem* propter ea, quod a patre conftitutus fit in terrarum orbe, ut per fe doctrinamque fuam vim quandam tribueret ad bene beateque vivendum. Eft igitur Chriftus *vitis*, quatenus eft dux doctorque eorum, quos omnino fectatores legatosque habere vult, per quem accipiunt veluti fuccum et vim crescendi, h. e. idonei redduntur muneri. Patrem autem vocat vinitorem, quia ab eo miffus erat.

2. Πᾶν κλῆμα — αἴρει αὐτό) *Omnem palmitem in me qui non fert fructum, amputabit.* Αἴρειν, *tollere*, h. l. eft *resecare*, quam notionem obtinet non folum hebr. נָשָׂא Levit. X, 4. 5. 1 Reg. IV, 3. Ezech. III, 14. fed etiam vox αἴρω partim apud Scriptores graecos, v. c. *Homer.* Iliad. XVII, v. 724. partim apud Alexandrinos interpretes, Gen. XXXV, 2. 1 Reg. VIII, 4. Palmites dicit Iefus *discipulos* fuos, et docendi miniftros, quod doctrinae a fe traditae interventu vim recte agendi confequerentur. Qua fi minime uterentur, nec ferrent idoneos fructus, verendum effe dicit, ne inutilis inftar palmitis refecentur, h. e. defınant effe Chrifti difcipuli iacturamque falutis faciant. Cf. Rom. XI, 17. καὶ πᾶν — φέρῃ) *Omnem contra, qui fructum fert, purgabit, ut ad fructus ferendos uberior sit.* Καθαίρειν, a *sordibus purgare*, ufurpatur etiam de agricolis et vinitoribus, quum inutiles ramos in vitibus arboribusque falce amputant,

(be-

(beschneiden,) ne vel nimis luxurient, vel steriles facti exarescant, sed ut copiosiores fructus ferant. Remoto tropo, sensus est: locupletat talem discipulum doctrinae obsequentem veritate ubertateque scientiae, ut locupletior ad bene agendum sit. Nempe Deus Pater, ad quem fructus vitis et palmitum, et iudicium de palmitibus pertinet, in cuius honorem totum hoc vergit, quod Christus dux et doctor habet sectatores et ministros, Deus ergo, ut *vinitor* (v. 1.) pretium iis statuet, augebit eos scientia, magisque in dies erroribus liberabit, et idoneos officiis praestandis reddet.

3. Ἤδη — λελάληκα ὑμῖν) *Iam vos purgati* (deputati) *estis per doctrinam, quam vobis tradidi;* i. e. iam edocti a me, erroribus liberati, munerique praeparati estis.

4. Μείνατε — ἐν ὑμῖν) *Manete mecum coniuncti, sicuti et ego vobiscum.* Sensus est: Sequamini doctrinam meam, qua ego vos imbui. Nam in *Christo manere* h. l. idem esse ac *tenere doctrinam Christi* eamque sequi, docemur v. 7. ubi Iesus ex eo, quod dixerat, μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν, haec concludit: si manseritis in me, *et doctrina mea in vobis manserit.* Est igitur Apostolorum cum Christo coniunctio in necessitudine (relatione) mutua, per quam illi veri sunt et genuini eius legati, ministri, discipuli, (v. 8.) hic vero se et patrem suum iis in munere gerendo faventes praestat. (v. 7. 11. 14.) Cf. 1 Io. II, 14. Καθὼς τὸ κλῆμα — μείνητε) *Quemadmodum palmes per se, ubi a vite separatur, non potest ferre fructus; ita et vos, nisi mihi* (doctrinae meae) *adhaereatis;* sc. non poteritis fructus ferre. ἀφ' ἑαυτοῦ,

vi aliqua propria, quam habeat extra vitem. ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε, nisi me meamque doctrinam diligenter retineatis.

5. Ὁ μένων — πολύν) *Qui mecum coniunctus manet*, (meam doctrinam tenet et sequitur, v. 4.) *is demum edet multum fructum*, officiis sectatoris et ministri satisfaciet. ὅτι χωρὶς — οὐδὲν) *Neque enim a me seiuncti quicquam efficere poteritis*, i. e. nisi a me edocti sitis, et in hac doctrina unice perstetis, non potestis munere legatorum meorum et interpretum ad homines recti fungi, nec discipuli mei ministrique dici. χωρὶς ἐμοῦ, *a me quasi seiuncti, non edocti a me.* Οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδὲν, *nihil praestare potestis*, sc. eorum, quae vobis, legatis meis agenda sunt. Cf. 2 Cor. III, 5. Facile intelligitur, hoc non referendum esse ad omnes Christianos, quasi de conversione et auxilio Dei in eo sit sermo, sed ad Apostolos.

6. Ἐὰν μὴ — καίεται) *Si quis mihi non adhaeserit, palmitis instar abjicietur, exarescet, colligetur, in ignem coniicietur et comburetur.* Vide supra v. 4. 2. *Si quis non retinuerit doctrinam meam, desinet esse discipulus meus*; eiicietur sicuti palmes abscissus a vite eiicitur et arescit. Ἐβλήθη ἔξω, i. e. ἐκβληθήσεται, a patre, qui vinitorem agit, extra vineam. Enallage temporis usitata, quasi id iam factum sit, quod certo futurum affirmatur. καὶ συνάγουσιν — βάλλουσι) Impersonaliter: *colligi et coniici solent.* Talis discipulus a Patre meo severe punietur.

7.

7. Ἐὰν μένητε — γενήσεται ὑμῖν) *Si mihi coniuncti manseritis, et doctrina mea in vobis manserit, tum quodcumque rogaveritis, id quidem continget vobis.* Cf. ſupra v. 4. Haec promiſſio hoc in loco pertinet ad Apoſtolos, eorumque propagandae doctrinae Chriſtianae munus. Etenim non eſt idonea cauſſa, cur hic communem magis et ad omnes Chriſtianos pertinentem locum, quam proprium Apoſtolis ſuſpicemur. Plane ſimilis locus exſtat Matth. XXI, 21. 22. Dixit igitur Ieſus h. l. de nullis aliis precibus haud dubie et ſemper audiendis, niſi de his, quibus Apoſtoli auxilium Dei implorarent in eius cauſſa, i. e. in doctrina commendanda, ſive ea miraculis ſtabilienda eſſet, ſive recte ac promte tradenda. Matth. X, 19. 20.

8. Ἐν τούτῳ — μαθηταί) *Hac re pater meus honoratur, si feratis fructum multum,* (ſi officiis ſectatorum miniſtrorumque meorum ſatisfaciatis) *et vos tanquam discipulos meos probetis.* Particula ἵνα hic habet vim indicandi modi, quo diſcipuli ſtudium probent Deo, ut v. 13. De verbo δοξάζειν vid. ſupra c. XII, 28.

9. Καθὼς — τῇ ἐμῇ) *Quemadmodum pater me amat, atque ego amo vos: sic me quoque constanter amate.* Cur Ieſus hoc addat, facile perſpicitur. Nam legatus Chriſti, e cuius animo ille amor exſulat, is non tenet acceptam a Chriſto doctrinam, nec ſine illo amore expleta in animo eius et vita virtus eſt, quantumvis ceteroqui negotio docendi propagandaeque doctrinae perfungatur. 1 Cor. XIII, 1. 2.

10. Ἐὰν ἀγάπῃ) *Si fueritis mea mandata secuti, tum perseverabitis vere in amore mei,* (vere oſtendetis, me a vobis amari,) *sicut ego sum Patris mei mandata secutus, eumque amavi.* Μένειν ἐν τῇ ἀγάπῃ τινος non eſt intelligendum de alterius, quo fruimur, amore, ſed de eo quo nos alterum proſequimur. Cf. c. XIV, 21. 23. 24.

11. Ταῦτα — πληρωθῇ) *Haec* (de conſervando in me amore) *dixi vobis, ut gaudium vestrum de me maneat,* (aut conſervetur,) *gaudiumque vestrum perfectum sit.* Sic enim cum NOESSELTO haec verba, de quorum ſenſu diſcrepantes ſunt interpretum ſententiae, explicanda eſſe puto. Verba ἐν ὑμῖν non referenda ſunt ad verbum μείνῃ, ſed coniungenda ſunt cum χαρὰ, ut χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν ſit *gaudium vestrum de me.* Eſſe autem τὴν χαρὰν ὑμῶν plane eandem cum χαρᾷ τῇ ἐμῇ nullam habet dubitationem, propter locum ſimillimum c. XVII, 13. in quo πεπληρωμένη dicitur ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, ut hic πληρωθῇ de χαρὰ ὑμῶν. Nec obſtat, quod χαρὰ ὑμῶν disiungi videatur a χαρᾷ τῇ ἐμῇ, poteſt enim ἡ χαρὰ ὑμῶν vim habere interpretandae alterius χαρᾶς. Sunt autem haec duo: *amor* diſcipulorum in Chriſtum conſervandus, et *gaudium* eorum de Chriſto coniuncta hoc modo: Gaudium illud, quod Chriſtus promittit, haud dubie eſt laetitia ea, quam capere deberent ex eius profectione in coelum, (Cf. c. XIV, 28.) eſtque illa laetitia contraria triſtitiae, qua propter Chriſti diſceſſionem afficiebantur. Sed hanc laetitiam percipere non potuiſſent, ſi amorem in Chriſtum non conſervaſſent, nec diſcipuli eius manſiſſent. Itaque iubet, ut ſe amare pergerent; quod ſi facerent, pol-

pollicetur *perfectam laetitiam*, i. e. quae et triftitiam omnem expellat, nec finem habitura fit. c. XVI, 21. 22.

12. Ἄυτη — ὑμᾶς) *Mandatum meum*, proprie *meum*. Vid. fupra c. XIII, 34. 35.

13. Μείζονα ταύτης ἀγάπην ὀυδεὶς ἔχει) *Nemo amoris documentum maius edere potest, quam hoc* etc. Nam ἔχειν ἀγάπην h. l. eft *ostendere amorem luculento documento*. Rom. V, 8. ὑπὲρ τῶν Φίλων ἀυτȣ̃) Qui vitam impendat *amico*, inquit Chriftus, rarus eft.

14. Ὑμεῖς Φίλοι με ἐςὲ) *Pro amicis vos habeo*. quos meo iure *servos* appellare poffem, utpote *discipulos*. Nomine amicorum meorum vere digni eritis.

15. Ὀυκέτι — δȣ́λȣς) λέγω, i. e. *habeo*. Non ego nunc vobiscum ago, tanquam cum fervis, quanquam iure meo poffem. ὁ δȣ̃λος — κύριος) Non credit herus fua confilia fervis. τί ποιεῖ, quid *facere velit*. πάντα — ἐγνώρισα ὑμῖν) Omnia quae pater vos per me fcire voluit, tanquam fidis amicis vobis tradidi.

16. Ὀυχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε) *Non vos delegistis me*, fc. ut doctorem et magiftrum veftrum; vel, officiis veftris me non provocaftis ad amicitiam, ut debiti fit redamare. ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς) *Sed ego vos selegi* ex omnibus, nihil promeritos. καὶ ἔθηκα — μένῃ) *Atque constitui vos, ut fructus* (muneris) *feratis, eosque duraturos*. ἔθηκα ὑμᾶς) *Constitui vos*, in hoc delegi. Ductum eft hoc verbum ab arboribus aut vitibus, ut in fuperiori fermone. ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε abundat, ex familiaris fermonis ufu, ut Matth. XVIII, 15. XIX, 21.

καρπὸν φέρητε) Annunciando nimirum et ad alios propagando doctrinam meam. καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ) Per Hebraismum: *Qui fructus vester maneat*; qui in coeleſte horreum reponatur, non comburatur; vel *ut fructus feratis perpetuos*, nimirum per munus Apoſtolicum. ἵνα ὅ, τι — δῷ ὑμῖν) *Atque ita, quidquid mei caussa a patre petieritis, faciam ut vobis concedatur.* Cf. ſupra v. 7. ἵνα h. l. verti debet, *quo facto.*

17. Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν) *Haec omnia inculco vobis*, nempe de amore, quo vos praeveni, quem ad mortem usque extendi, quo nihil vos celavi. Solet interdum אָמַר verti per ἐντέλλομαι. ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους) *Ut vos tanto exemplo provocati diligatis vos invicem.*

18. Εἰ ὁ κόσμος — μεμίσηκεν) *Si vulgus profanum oderit, animadvertite, quod me vobis priorem oderit.* Ὁ κόσμος quid ſit, diximus ad Io. XII, 31. Intelliguntur inprimis Iudaei. Μισεῖν h. l. non tantum eſt *odio habere*, ſed etiam *male tractare*, ut cap. VII, 7. Πρῶτον pro πρότερον. Incipit poſtrema pars colloquii inter Chriſtum et Apoſtolos ſuos, quae ad confirmandos discipulorum animos, doloremque et metum rerum futurarum mitigandum propius pertinet, quum illa ſuperior magis praecepta contineret et officia, quae illis poſt Chriſti disceſſionem colenda eſſent.

19. Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε) *Si similes essetis profanis*, ingenio eo praediti, quo ſunt profani homines. Simillimae ſunt phraſes: ἐκ τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ διαβόλου, τοῦ πνεύματος. ὁ κόσμος — ἐφίλει) *Isti profani vos diligerent*

ut

ut suos; *ut suae indolis homines*; nam fimilis amat fi- milem. Τὸ ἴδιον, *socii*, *sodales*, membra coetus alicu- ius. ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τῦ κόσμε) *Selegi vos ex im- proborum hominum coetu* longeque alii rei et provin- ciae vos deftinavi.

20. Μνημονεύετε — ὑμῖν) *Memores estote illius mei dicti*, ὁ λόγος, h. l. eft adagium. Huius adagii iam fupra mentionem fecerat, c. XIII, 16. quanquam alio fenfu. ὀκ ἔςι — κυρίου αὐτῦ) *Nam melior est servi, quam heri conditio*, i. e. non debet fervus aegre ferre aut mirari, fi fibi accidat, quod domino. Ἐι ἐμὲ — διώξεσιν) *Si me insectati sunt*, *vos quoque male accipient*. Διώκειν, *vexare*, *insectari*, nempe ob religionis Chriftianae pro- feffionem. Ἐι τὸν λόγον με — τηρήσεσιν) *Si meam do- ctrinam observarunt*, *vestram quoque observabunt*. Nonnulli volunt hoc dictum effe ironice, κατ' ἀντιςροφὴν ἀντιθετικῶς: Non fore, quod non effet factum, ut fenfus fit: Quemadmodum meam doctrinam non tulerunt, ita nec veftram ferent, quoniam eadem docebitis, quae ego doceo. Male τηρεῖν nonnulli explicant *insidiari*, quod vix lo- cum habere poteft, quum λόγον addatur.

21. Διὰ τὸ ὄνομά με) Matth. X, 22. *Propter me*, *eam ob caussam*, *quod vos discipulos meos profitea- mini*. ὅτι ὀκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με) Sc. *bene*, *recte*, *liberaliter*; quod ignorant me Dei effe legatum.

22. Ἦλθον) Sc. *tanquam a Deo missus*. καὶ ἐλά- λησα αὐτοῖς) *Et nisi docuissem eos*. ἁμαρτίαν ὀκ εἶχον) *Tam grave non esset illorum peccatum*; minor effet

cul-

culpa; (fic cap. IX, 41. 1 Io. I, 8.) quia non potuiffent contemnere, quae non didiciffent. Effent ab hoc inc edulicatis crimine liberi, cuius acceffio magnam farcinam addet eorum exitio. Νῦν δὲ — αὐτῶν) *Nunc autem non habent, quo suam contumaciam* excufent. Ἁμαρτία h. l. eft *pervicacia, perversitas*, ut cap. VIII, 21. Hoc explicatur v. 24.

23. Καὶ τὸν πατέρα με μισεῖ) Nam pater meus me ifta docere iuffit. Qui doctrinam meam repudiat, is etiam Patris mei doctrinam repudiat.

24. Ἐι τὰ ἔργα — πεποίηκεν) *Nisi ea facta inter eos patrassem, quae nullus alius doctor edidit.* Ἔργα funt omnia illa facta et negotia, quae Iefus peregit, non fola miracula. Ἐν, *inter.* ἑωράκασι, fc. opera illa eximia. καὶ, *et tamen.* μεμισήκασι — πατέρα με) Me quidem directe, patrem autem indirecte, quia ipfius mandata atque opera contemnunt, nullo probabili praetextu.

25. Ἀλλ' ἵνα — δωρεάν) *Veruntamen ea re verum fit illud, quod scriptum est in eorum sacris libris: sine caussa me odio prosequuntur.* In verbis ἀλλ' ἵνα eft ellipfis, vel etiam ἀποσιώπησις, quafi fcriptum effet: ἀλλὰ τοῦτο ἐγένετο κ. τ. λ. Eo fiunt ifta, ut id eveniat, quod in ipforum facris libris fcriptum eft, Pf. XXXV, 19. LXIX, 5. *Accommodationem* et comparationem fimillimarum rerum fic defignari et fieri, ftatim omnes arbitri aequi iudicabunt. Davides enim in locis citatis de fe loquitur; Chriftus autem, hoc idem de fe etiam vere dicere potuit. Cf. fupra c. XII, 38. Νόμος h. l. iterum ut

fupra

ſupra c. X, 34. latius ſumitur, de libris ſacris Iudaeorum Δωρεὰν, חִנָּם, *sine iusta caussa, frustra.*

26. Ὅταν δὲ ἔλθῃ) Supple: Haec pauca me iam dixiſſe ſufficiat; multo vero plura ad meam doctrinam confirmandam et commendandam vobis impertiet ille divinus alius doctor et adiutor. Ὁ παράκλητος) Vide ſupra XIV, 16. ἐκπορεύεται) *Exit* miſſus, vel ſimpliciter; *mittitur*, ſi ſenſum ſpectes. Nam cum *mittendus* dicatur Spiritus a *Patre*, profecto eius *a Patre exitus* non alio niſi eodem ſenſu poteſt intelligi. Ἐκπορεύεσθαι non differt ſignificatione ab ἐξέρχεσθαι; utrumque enim ponitur pro hebraeo יָצָא, et uſurpatur de miniſtro, qui mandata executurus iam abit a conſpectu regis, qui eum mittit. Vaniſſimum eſt eorum commentum, qui diſcrimen excogitant inter ἐκπορεύεσθαι et ἐξελθεῖν, ita quidem, ut hoc verbum ad emiſſionem Spiritus ſancti in orbem terrarum referretur, at ἐκπορεύεσθαι reconditiora ſignificaret, nempe proceſſionem Spiritus ſancti a Patre, qui eandem eſſentiam habeat cum patre. Nemo unquam hoc per uſum linguae docuit, aut docere poteſt. Ipſe Chriſtus utrumque verbum promiſcue uſurpat, cap. XVI, 28. ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμȣ̃) *Ille de me docebit , meu referet placita.* Etiam apud *Philonem* Libr. quod mundus incorr. p. 941. B. μαρτυρεῖν περί τίνος eſt *referre alicuius placita, sententiam, res quas docuit.* Hoc fecit Spiritus S. dum Apoſtolos ad pleniorem uberioremque cognitionem Ieſu Chriſti deduxit, ut praeter ea, quae iam tenerent ex ore et conſuetudine magiſtri, diſcerent plura, et auditoribus pro-

po-

ponerent. Nihil impedit, quo minus verba haec etiam vertantur: *Commendabit me, meamque caussam.* Dum enim Spiritus ſanctus docuit Apoſtolos, iisque tribuit vim miracula patrandi, verum eſſe apparuit, quod Iudaei negabant, et fides facta eſt, Ieſum eſſe legatum Dei.

27. Καὶ ὑμεῖς — ἐστε) *Sed et vos ipsi docebitis*, doctrinam meam hominibus explicabitis, quippe qui ab initio mei muneris in his terris mecum verſati fuiſtis. Eritis itaque et vos non dubiarum rerum, ſed omnibus ſenſibus compertarum teſtes.

CAP. XVI.

1. Ταῦτα — ὑμῖν) De odio et incommodis, quae vobis imminent. ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε) *Ne offendamini*, ne animo conſternemini, vel deterreamini a profeſſione veritatis coeleſtis, quum iſta vobis praeter expectationem accidiſſent. Nam σκανδαλισθῆναι, quod latiori ſenſu uſurpatur de iis, qui aliqua re, quaſi aliquo laqueo irretiti, ad peccandum attrahuntur, anguſtiori ſenſu dicitur de iis, qui, quum admiſerint doctrinam Chriſtianam, illam poſthaec, inprimis propter res adverſas a ſe huius doctrinae cauſſa ſuſcipiendas, repudiant. Cf. Matth. XIII, 21. De his adverſis Ieſus et ante dixerat, et ſtatim poſt haec verba v. 2. dicere pergit.

2. Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς) *Synagogis vos prohibebunt*, ſc. Iudaei. Vid. ſupra c. IX, 22. XII, 42. Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα) ἀλλὰ *imo* 2 Cor. VII, 11. *Imo erit tempus.* ἵνα, *quum.* πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς) Intelliguntur

tur praecipue Iudaei, quos ubique ad feditionem usque exarfiffe in necem Apoftolorum, docent actus apoftolici. δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ) *existimet se Deo cultum praestare.* λατρεία, de cultu divino, et fere Mofaico dicitur. Opinati enim funt Iudaei, qui vexabant Apoftolos, fe pro religione Dei et Mofis pugnare. Act. VI, 13. 14. Rom. X, 2.

3. Καὶ) valet hic *sed;* eft enim confolatio adverfus priora, quafi dicat Chriftus: commiferatione digni magis erunt, qui ifta facient. Rom. X, 2. οὐκ ἔγνωσαν) *Non noverunt*, fc. ad plenum. Non intelligunt, Deum effe amantem humani generis, nec tam ritibus delectari, quam animi puritate. Non agnofcunt doctrinam eam, quam vos profitemini. Si agnoviffent, me a Deo effe miffum, eiusque effe legatum, profecto in vexandis vobis, Deo mihique obfequentibus, non putaffent fe Deo gratum facturos.

4. Ἵνα — μνημονεύετε αὐτῶν) Nimirum, uti ne imparati fitis, utque de ceteris mihi fidem habeatis. ταῦτα — ἤμην) Donec ego praefens fui, non indiguiftis iftiusmodi fermonibus, quod vos in tuto et fecuro effetis, et ad me pertineret omne periculum. At in Matthaeo tamen praedicitur fore, ut difcipuli attrahantur ad Reges etc. Matth. X, 16. fqq. Refpondent nonnulli, non praedici ifto modo, neque tam perfpicue. *Semlerus* autem exiftimat, fermonem Iefu eundem a Matthaeo referri, quem hic Ioannes recenfeat; fed a Matthaeo non fervari ordinem temporis. Alii refpondent, Iefum in loco noftro de iis temporibus loqui, quae poft eius difceffionem inftarent,

rent, in ceteris autem locis de adverfis, quae Apoftolis contigiffent tum, quum Chriftus adhuc in his terris degeret. Sed difficultas omnis evanefcere videtur, fi attendamus ad illud ἐξ ἀρχῆς, quod de nulla alia re intelligi poteft nifi *de initiis muneris Christi*, ut adeo Iefus dicat: Statim ab initio, quo tempore vos affumfi difcipulos, non praedixi vobis calamitates vobis eventuras; non enim opus erat, vobis ifta praedicere, quia diutius apud vos manere, vosque docere licebat. Nunc autem morti vicinus graviffimas ob cauffas eventura vobis praedico. Etiam eos fermones de difcipulorum calamitatibus, quos ceteri Evangeliftae referunt, (ut Matth. X.) habuiffe videtur Chriftus in ultimo muneris fui anno.

5. 6. Νῦν δὲ ὑπάγω — τὴν καρδίαν) *Nunc autem abeo ad eum qui me miserat, nec quisquam e vobis quaerit ex me: quo abis? Sed, quia vobis haec dixi, tristitia occupavit animos vestros.* Cohaeret hoc comma cum antecedentibus. Hactenus, inquit Iefus, de periculis et calamitatibus imminentibus vobis, nihil vobis dixi; nunc autem haec vobis non amplius reticere poffum, quia mihi a vobis difcedendum eft. Non reprehendit Iefus difcipulos propterea, quod non quaefiviffent de eius abitu; nam abiturum effe eum *ad Patrem* didicerant iam dudum e Chrifti fermonibus, c. XIII, 36. XIV, 5. fed eam ob cauffam eos reprehendit, quod fe ita dediffent triftitiae, ut, quantum hoc effet, aut quantum vim haberet haec *ad Patrem* difceffio, nec ipfi cogitarent, nec amplius, quale Chrifto confilium effet, quisve fructus iftius difceffionis a fe capiendus, quaererent.

7.

7. Ἀλλ' ἐγὼ — πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς) *Sed ego dico vobis quod verum est, prodest vobis quod ego abeam; nisi enim abiero, adiutor ille et monitor*, quem vobis promifi mittendum, *non veniet ad vos;* fed *ubi abiero, mittam eum ad vos.* Nunc igitur Chriftus ipfe difcipulos docet, quis futurus effet fructus difceffionis fuae ad Patrem. Dum nempe ipfe adhuc in terris verfaretur, nondum erant pares intelligendo confilio divino in Chrifto ad falutem hominum adhibendo; femper enim terrenam exfpectabant a Chrifto conftituendam rempublicam. Sed hanc fpem omnem evertebat mors Chrifti, (Luc. XXIV, 21.) multo magis etiam eius in coelum ipfum profectio. Tum vero pares erant intelligendo confilio Chrifti, et difcere poterant, quod antea capere non potuerant, Chrifti regnum effe fpirituale, eumque homines non corpore, non vultu, non ore regere, fed nutu quodam divino per doctrinam, qua homines fubegiffet. Vid. Tobleri liber: *Zur Ehre Christi und seines Reichs*, Tiguri 1780. p. 244. fq. De fignificatione vocis παράκλητος vid. fupra c. XIV, 16.

8. Καὶ ἐλθὼν — κρίσεως) *Iste quum venerit, convincet profanum vulgus de errore, de bona caussa mea, et de iudicio.* Ἐλέγχειν effe *convincere*, notum eft. Ἁμαρτία autem h. l. fignificare videtur *errorem*, ut fupra c. VIII, 46. Quum autem ὁ παράκλητος, admonitor et adiutor ille Apoftolis promiffus, nempe Spiritus fanctus *homines profanos* i. e. Iudaeos, (τὸν κόσμον) *convincere* dicitur, id non ita interpretandum eft, fore, ut homines profani ab ipfo Deo eiusque Spiritu, nullius hominis interventu, convincantur, fed in promtu eft, fieri

 hoc

hoc debere per Apoftolorum doctrinam. Per hanc igitur convinci debebant profani contemtores Iefu περὶ ἁμαρτίας κ. τ. λ. Quid hoc fit, ftatim in fequentibus commatibus explicatur.

9. Περί ἁμαρτίας — εἰς ἐμὲ) *De errore eo*, (fc. convincet eos,) *quod non credunt in me.* Convincet eos, fe in errore verfari, quod mihi, legato divino, fidem non habent, meam doctrinam, exfpectantes Meffiam, regem terrenum, repudiant. Poffumus ἁμαρτίαν etiam vertere: *contumaciam*, quae alias vocatur ἀπιστία. Particula ὅτι hic et in fequentibus non indicat cauffam, fed quae fint ifta, de quibus eft fermo, et quo capienda fenfu. Illuftratur haec res ex Act. II. 36. fqq.

10. Περὶ δικαιοσύνης — ὑπάγω) *De innocentia* (fc. bona cauffa) *mea*, quae inde elucet, *quod ego ad Patrem abeo.* Non dubitandum eft δικαιοσύνην h. l. effe innocentiam, f. bonam Chrifti cauffam. Nam δικαιονύση faepe eft *probitas*, deinde etiam *innocentia*; unde δικαιοῦν, *iustificare*, i. e. *innocentem pronunciare* faepe in N. T. *Innocentia* autem Iefu, de qua hic fermo eft, in eo erat, quod non effet fraudator et rebellis, ut Iudaei hactenus iniufte iudicaverant; poteft igitur δικαιοσύνη h. l. etiam verti *bona caussa.* Confirmatur haec interpretatio locis c. VIII, 28. XII, 31. 32. Haec innocentia vel bona cauffa Iefu declarata eft *per eius abitum ad Patrem.* Si enim fraudator fuiffet et rebellis, profecto Deus eum non recepturus fuiffet in coelum, nec Apoftolis conceffurus, ut in nomine huius Iefu miracula ederent ad confirmandam doctrinam ab eo propofitam, eamque longe lateque propagan-

pagandam. Dum igitur imperium Chrifti in animos humanos, cuius cauffa ipfe venerat in terrarum orbem, ubique locorum propagatum eft, quod factum eft poft eius abitum ad Patrem, tum apparuit iuftam et bonam effe eius cauffam, eumque agnofcendum effe pro vero legato divino et Dei filio. Cf. 1 Tim. III, 16. Schleusnerus in Lexico exiftimat, τὴν διακιοσύνην h. l. effe *officium*, ut Matth. III, 15. ut fenfus fit: edocebit homines de officio mihi incumbente, moriendi ex decreto divino et ita ad Deum redeundi. Non male. Fuit enim communis Iudaeorum opinio, a qua nec Apoftoli erant alieni, Meffiam non oportere abire, fed femper manere in his terris, cap. XII, 34. Commodus igitur erit fenfus, fi hoc comma vertas: Edocebit eos fpiritus *de officio, quod ad Patrem revertor* (muneris et officii mei effe me ad Patrem redire) *ita ut porro non sitis mecum versaturi.*

11. Περὶ — κέκριται) *De iudicio autem* (ὁ παράκλητος convincet profanos homines, (Iudaeos) nempe *iudicatum esse*, i. e. inferiorem difceffiffe *huius mundi principem.* Cf. quae diximus ad c. XII, 31. Nempe in illo certamine Chrifti et diaboli, f. doctrinae chriftianae et infidiarum adverfus Chriftum eiusque doctrinam, Chriftus reportavit victoriam, diabolus autem de fua tyrannide deiectus eft. Ubi Iudaei a Iudaismo, Pagani ab idololatria abducti funt, tum faffi funt Satanam condemnatum, eiusque vim effe fractam.

12. Ἔτι — ἄρτι) *Multa adhuc vos docere poteram, sed ferre quidem nunc non potestis.* Verbum βαστάζειν, *ferre, intelligere*, h. l. refpicit ad τὰ ἐρχόμενα,

v. 13. quae ipſe Chriſtus diſcipulis manifeſtare nolebat, a ſpiritu vero manifeſtatum iri praedicebat. Haec, inquit, ferre et concoquere nondum poteſtis; nondum capaces eſtis ob imbecillitatem, nec adhuc peractam huius meae legationis functionem. Pertinet huc regni Dei inter Ethnicos manifeſtatio, Iudaeorum reiectio, legis caerimonialis abrogatio etc. quales veritates diſcipuli ob praeiudicia altius animo infixa, et opinionem de terreno Chriſti regno nondum penitus exſtinctam, nondum ferre potuiſſent, ſi clarius illa Chriſtus ipſemet docuiſſet.

13. Ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα) σύνθεσις, ἐκεῖνος ὁ παράκλητος, πνεῦμα ὢν τῆς ἀληθείας, cognitionis perfectioris auctor. ὁδηγήσει — ἀλήθειαν) *Ducet vos ad omnem perfectiorem* (mearum rerum) *cognitionem.* Ὁδηγεῖν, *perducere, docendo adducere.* Act. VIII, 31. Πᾶσα ἀλήθεια comprehendit omnes eas religionis partes, quas diſcipuli nondum didicerant. Nam ἀλήθεια h. l. ut ſaepe eſt *religio christiana.* ὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτῦ) *Non docebit aliena*, vel contraria iis, quae ego vos docui; ſ. non arbitratu ſuo loquetur. Nempe, qui aliorum ad mentem loquuntur, proponuntque non a ſe excogitata, ſed ea quae ſint aliorum ſententiae voluntatique accommodata, ii apud Iudaeos *non suo* ſed aliorum nomine venire ac dicere dicuntur. Et ſpiritus ſanctus cum legato principis alicuius comparatur, qui non niſi ea loquitur, quae ſibi a mittente ſunt demandata. ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκύσῃ, λαλήσει) *Acceptam* (a me et Patre) *doctrinam tradet.* λαλεῖν, *docere.* Quemadmodum ego nihil docui, quod non audierim apud patrem meum, ita ille nihil ſuggeret, niſi quod

acceperit a patre et a me. Ergo haec interpretanda ſunt de Patris, filii et Spiritus ſancti in doctrina conſenſu. Καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Atque futura etiam vobis annuntiabit.* Τὰ ἐρχόμενα, i. e. τὰ μέλλοντα, *futura eventura,* quae nempe ad religionem pertinent. Cf. v. 12. Ἀναγγέλλειν pro παραγγέλλειν, ut Act. XX, 20. *docere.*

14. Ἐκεῖνος — ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Ille meam dignitatem reddet conſpicuam; nam de doctrina mea ſumet, quae vos doceat.* Δοξάζειν nunc eſt *illuſtrem reddere, virtutem,* merita, dignitatem alicuius *in lucem protrahere.* ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται) *Ex meo accipiet.* Nihil vobis ſuggeret, diverſum ab his, quae ego accepta a patre tradidi vobis. Nihil inter nos non commune.

15. Πάντα — ἀναγγελεῖ ὑμῖν) *Omnia quae Pater habet, mea ſunt,* mea doctrina non eſt alia quam Patris, *propterea dixi, illum de meo ſumturum quae nuntiet vobis.* De doctrina tantummodo h. l. eſſe ſermonem, per ſe intelligitur.

16. Μικρὸν — τὸν πατέρα) *Brevi non conſpicietis me, et iterum brevi videbitis me,* (ſc. ad breve tempus) *namque ego proficiſcor ad Patrem.* Haec ad Chriſti mortem et reditum in vitam eſſe referenda, in promtu eſt. Oportet autem poſtremis verbis (ὄψεσθέ με) ſubiici, et ex ſuperioribus repeti illud μικρόν τι, ut ſenſus ſit: poſt reditum in vitam iterum me videbitis *ſed ad breve tempus;* hoc enim niſi addatur, ea quae ſequuntur, *namque ego proficiſcor ad Patrem,* vix intelligi vel cum iis, quae praeceſſerunt, coniungi poſſunt. Τὸ μικρὸν hic idem eſt, ac κατὰ μικρὸν χρόνον.

17. 18. Εἶπον — τί ἐϛι τῦτο) Ἐκ τῶν μαθητῶν, sc. τινές. Πρὸς ἀλλήλους, nempe muſſitando, ut exaudiri nequirent. τί ἐϛι τῦτο κ. τ. λ. Non intelligebant diſcipuli, quae Chriſtus de morte ſua, reſurrectione et aſcenſu in coelum dicebat. Putabant enim more ſolito, Meſſiam diutiſſime in terris apud eos verſaturum, ut regnum illud fortunatum et fauſtum, cum ipſo experirentur, v. 18. Ἔλεγον ἂν eſt repetitio πλεονάζουσα. Fatentur obſcurum ſibi eſſe hunc Chriſti ſermonem.

20. Κλαύσετε) Ob mortem meam et ademtam hanc noſtram conſuetudinem. Illa ſpes veſtra, qua me regem politicum fingitis adeo non habebit locum, ut potius dura et triſtia fata mihi ſubeunda ſint. ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται) Improbi autem homines (ob conſiliorum ſuorum ſucceſſus) laetabuntur. Κόσμος h. l. denotat Iudaeos eorumque proceres, Phariſaeos inprimis tanquam Ieſu devicto triumphaturos. ἀλλ' ἡ λύπη — γενήσεται) *Tristitia vestra in gaudium desinet*, erit quaſi via et tranſitus ad laetitiam, ob reſurrectionem meam mox ſecuturam.

21. Ἡ γυνὴ — αὐτῆς) *Femina paritura dolores sentit, quod tempus parturiendi adest.* Λύπη h. l. de doloribus partus eſt explicandum, ut Wolfius recte monuit in curis ad h. l. ὥρα, *tempus pariendi.* Ὅταν δὲ γεννήσῃ — τὸν κόσμον) *Infante autem nato, non amplius dolorum memor est, propter illud gaudium, quod ex eo percipit, quod peperit infantem.* Γεννᾷν de mulieribus uſurpatum eſt *parere.* Ἄνθρωπος, *infans.* Εἰς τὸν κόσμον redundat. Perquam uſitatum eſt Hebraeis, dolores

gra-

graviffimos comparare cum doloribus parturientis, ut Ief. XXI, 3. XXVI, 17. Ier. XXII, 23. aliisque locis.

22. Ὄψομαι ὑμᾶς) Nimirum e morte redux, poft refurrectionem. χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία) Eadem graeca Phrafis extat Ief. LXVI, 14. Cf. quoad rem ipfam Luc. XXIV, 17. 32. οὐδεὶς αἴρει) Pro ἀρεῖ. Rom. VIII, 35 — 39. Nam illa melior Chrifti cognitio continuam atque aeternam gaudii cauffam praebuit Apoftolis. Unde nuspiam legimus, eos doluiffe de difceffione Chrifti in coelum, poftquam eum viderant reverfum in vitam. Meliora enim erant edocti de confilio Dei fuper Chrifto in terrarum orbem mittendo, atque modo, quo is deberet tranfire ad praemia beatitatemque fine fine futuram.

23. Καὶ ἐν ἐκείνῃ — οὐδέν) *Tum nihil quicquam me interrogabitis.* Ἐρωτᾶν h. l. habere *interrogandi* notionem contextus, fermo et ipfa res docet. Οὐδὲν eft exponendum de eiusmodi interrogationibus, quae fupra legebantur. Ifto tempore, inquit Chriftus, poft refurrectionem meam, meliora quum edocti fueritis, atque impotenti triftitia liberati, non opus erit interrogatione, nam et ipfe, quae neceffaria vobis fint ad intelligendum, quaeque pro tempore poffitis ferre, docebo, et, me magiftro orbati, tamen non carebitis neceffaria inftitutione alterius, quem mei loco vobis promifi. Ergo poft meum reditum omnia illa, quae hactenus de abitu et reditu dixi, vobis erunt plana. ἀμὴν — δώσει ὑμῖν) *Profecto, profecto dico vobis, quaecunque rogaveritis Patrem nomine meo,* i. e. mei cauffa, tanquam mei legati, *ea dabit vobis.* Vid. notata ad c. XIV, 13.

24. Ἕως ἄρτι ἐκ ᾐτήσατε ἐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί με) *Hactenus nihil ab eo postulastis meo nomine;* nihil earum rerum quae pertinent ad meam caussam. *Noesseltus* hoc refert ad consuetudinem Iudaeorum, in precibus suis mentionem faciendi Abrahami, Isaaci, Iacobi, Mosis etc. rogandique ut Deus eorum memor sit, atque propter eos respiciat Iudaeos sua benevolentia, ut Iesus praescribat discipulis novum modum, quo adire deberent singularem benevolentiam Dei, quae iis esset conciliata per Iesum ipsum, cuius caussa Deus bene illis facere vellet. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε) *Petite, ut accipiatis.* Nunc, me absente petite talia, quum opus fuerit, in nomine meo, et quodcunque petitis, accipietis. Commentatur optime in haec verba illud Act. IV, 29. 30. 31. Ἵνα — πεπληρωμένη) *Ut perfectissimo gaudio fruamini* ob id, quod votorum vestrorum compotes facti sitis.

25. Ἐν παροιμίαις) Proverbiis, i. e. sermonibus figuratis et obscurioribus, qui per aliquid, quod notius est, explanantur. Omnia ista, *abibo, redibo, lugebitis, gaudebitis, veniet adiutor,* non quidem in se spectata, sed discipulis, ob praeconceptas opiniones obscura erant. ἀλλ' — ἀναγγελῶ ὑμῖν) *Sed erit tempus, quo non amplius subobscure loquar vobiscum, sed perspicue de Patre nunciem vobis.* Innui tempus resurrectionis Christi, planum est. (Τὰ) περὶ τῦ πατρὸς, sunt consilia Patris, et ea quae ad haec consilia intelligenda pertinent. Παῤῥησίᾳ, *perspicue.* Qualia Christus perspicue dixerit Apostolis post suum in vitam reditum, id aliquantisper discimus e Luca Evang. c. XXIV, 25. sqq. Act. I, 2. 3.

Vo

Vel eam ob cauſſam digni fide ſunt Apoſtoli in iis quae ipſi de religione tradunt, quoniam per quadraginta dies ab ipſo Ieſu poſt eius reſurrectionem edocti ſunt.

26. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ) Poſtquam ego meliora vos docuero, tunc in nomine meo, meae doctrinae confirmandae cauſſa, petetis a patre res longe alias, quam quas iam ſoletis. καὶ ἐ λέγω ὑμῖν) Eſt *praeteritio*. Taceo; ut iam non dicam me ipſum rogaturum eſſe Patrem. Non igitur pugnant haec verba cum c. XIV, 16. vel cum locis Apoſtolorum, in quibus aliqua deprecatio Chriſti pro nobis commemoratur. Hoc enim vult Chriſtus: Non iam opus eſt dicere, me pro vobis apud Patrem deprecaturum eſſe. Quod vero ſic dicitur praeteriri, vel taceri, id re-vera innuitur, tantum abeſt, ut negetur.

27. Ἀυτὸς — ὑμᾶς) Ultro, etiam me non commendante, amat vos; ac proinde dabit, quae petitis. ὅτι ἐγὼ παρὰ τῦ θεῦ ἐξῆλθον) Me a Deo prodiiſſe, et ab eo eſſe miſſum, me eſſe verum Meſſiam. Nempe ἐξέρχεσθαι παρὰ τῦ θεῦ h. l. ſignificat *Dei legatum esse, a Deo mitti*, ut ſupra c. VIII, 42. ubi poſt ſimilem phraſin ſtatim ſequitur: ἐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέςειλε.

28. Νῦν — λαλεῖς) *Nam perſpicue, neque obscure dicis.* Quaeritur, unde factum ſit, ut diſcipulis tam repente omnia fuerint perſpicua? Fortaſſis falſo perſuaſerunt ſibi, ſe magiſtri verba intelligere, quae non intelligerent. Nam poſtea mors ipſius eos offendit, et reſurrectionem eius in dubium vocabant, et ipſe Ieſus negat v. 31. eos mentem ſuam recte percepiſſe. Probabile eſt,

eos opinatos esse, Iesum ad Patrem quidem abiturum, sed paulo post rediturum, et regnum terrenum institutu-rum esse.

30. Νῦν — ἐρωτᾷ) *Nunc cognoscimus, quod cognoscas omnia, nec opus habeas, ut te quisquam interroget.* *Omnia scire* est formula communis vitae, et usurpatur etiam de hominibus. 2 Sam. XIV, 20. 1 Io. II, 20. Respiciunt ad ea, quae v. 19. leguntur. Ἐν τούτῳ — ἐξῆλθες) *Quapropter certo credimus, te esse Dei legatum.* Intelligentia cogitationum animi inter Iudaeos tanquam significatio Prophetae, inprimisque Messiae habita est. Vid. c. I, 49. sqq. IV, 19. Profitentur igitur discipuli, hac re fidem suam, sive de divina Iesu auctoritate persuasionem confirmatam esse.

31. Ἄρτι πιστεύετε;) *Siccine vos iam fidem mihi habere iactatis?* Verba non sunt proprie interrogantis, sed levitatem reprehendentis. Vel sine interrogatione: *Iam* quidem profitemini: vos credere, dum tutum est. Ἄρτι praesens tempus denotat.

32. Ἰδοὺ — ἀφῆτε) *Verum instat tempus, et iam adest, quo ita dissipemini, ut quisque domum fugiat, meque solum relinquatis.* Ἔρχεται, *imminet.* καὶ νῦν ἐλήλυθεν) Praesens pro futuro proximo: *imo iam nunc adest.* Paucarum horarum spacium intererat. εἰς τὰ ἴδια) *Ad res suas domesticas*, quasi nulla sit vobis mecum consuetudo. Alii Hierosolymis substiterunt, alii Galilaeam abierunt. Matth. XXVI, 56. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος) ἐπιδιόρθωσις; Quanquam ego haud solus sum. ὅτι — ἐστι) *Nam Pater mihi auxilium praestat;* permittet quidem, me

ad

ad tempus male tractari, fed non abiiciet mei curam, neque me fine folatiis relinquet.

33. Ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε) *Ut per me securitatem et requiem animi habeatis*, ut veftris diffifi viribus in me conquiefcatis; ut meo exemplo difcatis bono animo etiam fub adverfis effe. Εἰρήνη, *animus tranquillus.* Alii vertunt: *ut per me felices sitis*; quia εἰρήνη latiori fenfu eft felicitas. Ἐν ἐμοὶ, *per me*; nam ἐν ut hebr. ב faepe redditur *per*. Ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἔχετε, (vel ut alii codd. et Patres habent ἕξετε) *Inter Iudaeos iniuriis afficiemini.* Ὁ κόσμος, Iudaei. Θλῖψιν ἔχειν, *malis, iniuriis affici.* Iacente adhuc Chrifto in fepulcro, rumor fparfus eft, eos furto abftuliffe magiftri corpus, et notae funt Apoftolorum calamitates ceterae. Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον) *Ego vincam istos meos adversarios.* Praeteritum rurfus pro proxime futuro. Iam vi fua privabo iftam malignitatem improborum hominum, ut vobis nocere, aut vos de fide veftra deturbare non poffint. *Vincere* haud dubie dicitur de iis, qui fuperiores hoftibus discedunt, incolumes funt, quibus illi nocere nihil poffunt, ut Rom. VIII, 37. 1 Io. IV, 4. V, 5. Quum autem ante haec verba Iefus de Apoftolorum, non de fuo periculo locutus effet, iftam victoriam fuper profanos hactenus fibi tribuit, quod caviffet, f. cauturus effet, ne per adverfa f. hoftium furorem a fide revocarentur.

CAP. XVII.

Quum Iefus hactenus dixiffet Apoftolis, quae mitigarent fui defiderium, eosque adverfus triftitiam e fua difcef-

difceffione orituram munirent, ipfi iam Deo tradit et commendat fuam fuorumque cauffam, ut et animum confirmet fuum in imminenti vitae periculo, et familiaribus fuis modum oftendat, quo depellere aegritudinem feque recreare Dei confifione deberent. Totum hoc caput bene illuftravit S. T. *Noesselt* in Progr. Pafch. a. 1782.

1. Ταῦτα ἐλάλησεν — καὶ εἶπε) *His dictis Iesus sublatis in coelum oculis, ita precatus est.* Ἐπαίρειν τὰς ὀφθ. εἰς τ. ἐρ. eft ritus precantium. Luc. XVIII, 13. Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, *adest tempus* (meum). Nonnulli intelligunt tempus mortis, (c. XII, 27.) alii tempus, quo maieftas et dignitas Meffiae confpicua reddenda effet; (cap. XII, 23.) quod eodem redit. Mortem enim eius ftatim fecutus eft ὁ δοξασμός. δόξασόν σου υἱὸν) *Fac ut filii tui honor manifestus fiat hominibus*; nimirum per *resurrectionem* meam Rom. I, 4. affumtionem in coelum, feffionem ad dextram tuam, praecipue autem propagatione doctrinae meae. Vid. fupra XII, 23. ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε) *Ut et filius tuus illustret te*, i. e. efficiat, ut maieftas tua fumma agnofcatur et celebretur ab hominibus. Hoc autem effecit Chriftus inftitutione novae religionis, et propagatione doctrinae per Apoftolos. Cf. fupra XII, 28. fqq.

2. Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς) *Siquidem omnes homines eius potestati subiecisti.* Πᾶσα σάρξ denotat *omnes homines*, vel omnis generis homines, et ἐξουσία eft ea poteftas, de qua etiam fermo eft Matth. XXVIII, 18. nempe quoad falutem hominibus vel im-

impertiendam vel negandam pro conditione cuique ſua, cuius ἐξουσίας auctoritate citato Matthaei loco v. 19. ſeqq. iubet, ut omnes gentes, baptismi interventu, ſuſcipiantur in numerum diſcipulorum ſuorum, et doceantur ſequi quicquid iis praeceperit Chriſtus. Καθὼς autem hic rationem reddit praecedentium, et valet *siquidem*. ἵνα πᾶν — αἰώνιον) *Ut omnibus, quotquot ei commisisti, tribuat felicitatem aeternam.* Forma orationis eſt hebraica, pro: ἵνα πᾶσιν, ὃς δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ ζωὴν αἰώνιον. Πᾶν poſitum eſt pro maſculino πάντες. Caſus vocis πᾶν aut eſt nominativus abſolutus, ut Act. VII, 40. XX, 3. 1 Io. II, 27. aut eſt accuſativus, qui in gratiam relativi ſequentis pro Dativo poſitus eſt, ut Marc. VI, 16. Matth. XXI, 42. Vid. Kypke ad h. l. Ὃ δέδωκας αὐτῷ, i. e. quos commiſiſti eius inſtitutioni, qui ſunt eius ſectatores eiusque doctrinam ſequuntur.

3. Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ) *Ea vero est ratio et conditio consequendae felicitatis aeternae*; ſic paratur vita aeterna. Metonymia, ut ſupra VI, 63. XI, 23. XII, 50. ἵνα γινώσκωσι — χριστὸν) offerunt ſe interpreti tres potiſſimum *ferendi* conſtructionis modi. 1) ἵνα γινώσκωσί σε καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃν ἀπέστειλας, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, *ut te et quem misisti Jesum Christum solum verum Deum agnoscant.* Ita *Heinsius*, ſecutus *Chrysostomum*. 2) ἵνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν, χριστὸν, *ut Te agnoscant, unum verum Deum: et quem misisti Iesum, Christum*, vel Meſſiam, ſc. agnoſcant eſſe, fere ſicuti Chriſtus dixerat c. XIV, 1. *confidite Deo, et mihi quoque confidite.* 3) Doctis-

ctiſſimus *Io. Melch. Faber* III. Gymn. Onold. Prof. et Rector ſic ordinat verba: *ἵνα γινώσκωσι*, a) *σὲ εἶναι* b) *τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν*, c) *καὶ Ιησοῦν χριστὸν* d) *εἶναι ἐκεῖνον, ὃν ἀπέστειλας*. Ex his quatuor membris, (ut idem ille explicat,) formata eſt a Ioanne periodus, quam Rhetores *decussatam* appellant, ubi quatuor propoſitis tertium ſecundo reſpondet et convenit quartum primo. Talis fere illa eſt: *ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος*. Habent itaque verba noſtra conditionem aeternae vitae conſequendae, ut ſupra c. VI, 27. ut ſit ſenſus: *Vita aeterna sic paratur, ut te, pater, exclusis diis gentilibus fictis, unum verum Deum; me autem filium tuum, i. e. Iesum Christum tanquam illum agnoscant et colant, quem misisti, i. e. verum Messiam.* Nam *ἀληθινὸν* paſſim denotat quod *natura et vere* eſt, quod dicitur, opponiturque *fictio*, et *speciem* modo praebenti, ut recte admonuit *Albertus*, et *Loesnerus* ex Philone confirmat. Itaque prima huius oraculi pars praecipue cognoſcenda eſt Ethnicis, qui ſine Deo dicuntur fuiſſe in mundo, ante Chriſti inſtitutionem; altera pars praecipue pertinet ad Iudaeos, quibus opus eſt ſalubri cognitione Meſſiae. Verbum *γινώσκειν*, *agnoscere*, ſignificationem *effectivam* includit. *Agnitio* enim veri Dei ſemper eſſe debet coniuncta cum interno animi ſenſu, amore et viva fide. Hoc oppido patet, Chriſtum ſe a divinitatis participatione non excludere; quum *muneris* tantum ſui mentionem faciat, non *naturae*.

4. *Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς*) *Nomen tuum illustre reddidi in terris*, (inter Iudaeos,) nempe miraculis ac doctrina mea. Functus ſum demandato munere docen-

di;

di; feci docendo, ut tua dignitas in terris innotefceret. Oftendit, non iniquum fe petere, ut qui omnia fua dogmata ad patris honorem retulerit. τὸ ἔργον — ποιήσω) *Negotium perfeci, quod mihi expediendum dederas,* fc. usque ad mortem, quae fubeunda reftat; atque hoc ipfum fimiliter pertinebat ad hoc ἔργον, quod fic ad finem perducendum erat. Itaque in terra, inter homines nihil mihi agendum reftat.

5. Καὶ νῦν — παρὰ σοί) *Et nunc Tu quoque, Pater, illustra me apud te honore eo, quem habebam ante quam mundus existeret, apud Te.* Δοξάζειν τινὰ, *dignitatem alicuius reddere conspicuam.* Vulgo παρὰ σεαυτῷ explicant: *in coelo,* oppofito *terrae,* in qua Chrifto praefente iam porro non opus erat, e qua rediturus erat in coelum, quafi in priftinum locum, et δόξαν intelligunt maieftatem eam, quam Chriftus fecundum naturam divinam habuit ante mundum conditum. Sed obftare videtur, quod honor ifte, quem Chrifto Deus dederit, idem ab ipfo Chrifto dicitur comm. 22. quem dederit viciffim amicis fuis. Atqui hunc intelligit *futurum* effe, quem nondum proprie iis *dederat,* fed *promiserat,* aut *destinaverat;* quo fenfu et alias utitur Ioannes ifto verbo ep. I. c. V, 11. et Chriftus declarat eam rem Matth. XXV, 34. per *paratum* iis regnum a mundi primordiis. Itaque hic etiam intelligere videtur Chriftus honorem eum, qui fibi ante conditum mundum a Deo fuerit *decretus*, quem propterea nunc iure quodam fuo expetit, quemque fupra monuimus quaerendum effe in doctrina chriftiana ubique fpargenda. Accedit, quod Chriftus fibi hunc hono-

rem

rem a Deo datum ac potius deſtinatum dicat *amore quodam Dei* comm. 24. quod profecto de divina natura Chriſti intelligi nequit. Cf. infra comm. 24. Poſſunt tamen pro priori explicatione afferri probabiles rationes. Nam cap. I, 1, ὁ λόγος dicitur ante mundum conditum fuiſſe apud Deum, et precatur Ieſus, ut Pater ſibi det, (reddat) illam dignitatem, ut itaque ſenſus eſſe poſſit: Fac, Pater, ut nunc innoteſcat ubique celſitudo illa, quam iam ante mundum conditum habui, et ad tempus depoſui, quamdiu hic humiliter vixi. Tum vero δόξα v. 22. alio ſenſu accipienda eſſet. Vid. b. Mori recitatt. in Ev. Ioannis ad h. l. et Oertelii *Christologie*, Tom. I, p. 154. Tom. II. p. 509. ſq.

6. Ἐφανέρωσα — τοῦ κόσμου) *Tradidi doctrinam de te hominibus, quos mihi e coetu Iudaeorum dederas.* Φανεροῦν, *declarare, cognitum reddere*, c. II, 11. Τὸ ὄνομά σου, pro σὲ, conſilia tua, doctrinam tuam v. 4. Ἀνθρώποις, οὓς δέδωκάς μοι, i. e. diſcipulis meis, quos voluiſti miniſtros meos eſſe in futuro munere adminiſtrando. Δέδωκας, *commisisti.* Κόσμος iterum ſunt Iudaei, qui Ieſum ſpreverunt. Σοὶ ἦσαν, *ad te pertinebant;* erant tui cultores. c. VI, 37. Alii minus recte interpretantur: *A te pendebant*, quippe creaturae tuae; poteras ergo eos mihi attribuere diſcipulos, et non poteras; huic muneri poteras eos deſtinare, ſed et alii negotio. ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας) *Mihi* (inſtitutioni meae) *eos commisisti*, i. e. per ſingularem tuam providentiam ſic res tulit, ut ex tot Iudaeis iſtos comites et diſcipulos nanciſcerer. Tradidiſti eos mihi docendos et formandos. καὶ τὸν λόγον σου τετηρή-

τηρήκασι) *Mandatum tuum executi sunt*, credentes doctrinae meae.

7. Νῦν ἔγνωκεν — παρὰ σοῦ ἐστιν) *Nunc satis intelligunt, omnia quae mihi dedisti, ex te auctore profecta esse*, παρὰ σοῦ ἐστιν, non a me inventa. Πάντα ὅσα δέδωκάς μοι, ſc. docenda et gerenda. Iam intelligunt, me, quicquid doceam, id omne tibi acceptum referre, (Matth. XI, 27.) meque adeo verum eſſe filium tuum, ac Meſſiam. Hoc ſtatim v. 8. uberius declaratur.

8. Τὰ ῥήματα — δέδωκα αὐτοῖς) *Doctrinam, quam abs te tradendam acceperam, tradidi illis.* καὶ αὐτοὶ — ἀπέστειλας) *Et illi admiserunt* (iſtam doctrinam,) *et cognoverunt vere, quod a te fuerim emissus, et crediderunt, quod tu me miseris.* De verbo ἐξέρχεσθαι vid. ſupra c. XVI, 27.

9. Οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ) *Non pro perversis illis hominibus deprecor*, qui repudiaverunt doctrinam tuam, qui more tuo non aeque digni ſunt ac illi, qui lubentes arripuerunt illam. Deprecatus eſt quidem Chriſtus etiam pro malis hominibus, Luc. XXIII, 34. Sed rei natura non patiebatur, ut eodem ſenſu precaretur pro malis, quo pro ſuis precabatur, comm. 21. ὅτι σοί εἰσι) *Quia tui sunt*, tibi dediti.

10. Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα — ἐμά) Καὶ poſitum eſt pro *nam.* Cauſſam reddit, cur ſibi dati non deſinant ad patrem pertinere, quia omnia inter ipſos ſint communia. Senſus eſt: *Qui tui discipuli sunt, sunt etiam mei.* καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς) δεδόξασμαι eſt praeteritum *prophe-*

ticum, Per eos dignitas mea omnibus (inter omnes mundi nationes) *nota reddetur*, nempe eo quod, quae ego tradiderim, eadem ipsi tradant aliis; (v. 4. c. XV, 8.) nam ea re propagant, quod ipse cupio propagari, atque dum me profiteantur et commendent tanquam legatum tuum, etiam me ornant.

11. Καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ) *Non enim versor amplius in coetu hominum* (*in hoc mundo*). Iam relinquo mundum. καὶ *nam.* Quod mox futurum erat, de eo utitur verbo praesentis temporis. καὶ οὗτοι — ἔρχομαι) *Sed illi* (mei loco) *adhuc inter homines versaturi sunt*, (sparsuri per omnes orbis nationes, quod a me didicerunt,) *quum ego ad te proficiscar.* Revocat nunc Iesus animum a se ipso, atque rogat, ut Deus omnem curam referat ad Apostolos, qui eius, tanquam fidelis tutoris, patrocinio maxime egerent. Πάτερ — δέδωκάς μοι) *Pater venerande, conserva eos in ea doctrina, quam mihi tradidisti*; fac, ut hi mei sectatores doctrinam tuam constanter sequantur. Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ h. l. est ipsa doctrina Dei; nam de ea sermo est, et discipuli admonentur, ut eam constanter teneant. Pro vulgato οὓς δέδωκάς μοι omnino legendum esse videtur ᾧ δεδ. μοι, quae est plerorumque, optimorum certe et vetustissimorum codicum et versionum lectio. Illud ᾧ pertinet ad ὄνομα σου; debebatque esse ὃ δεδ. μοι, ut optimae versiones expressere; nam relativa saepe imitantur casum eius, quod praecesserat, nominis. Verba τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου possunt etiam verti: *Conserva eos per doctrinam tuam*, effice, ut discipuli mei maneant, (ἐν, *per*)

eo-

eodem fenfu. ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ὑμεῖς) *Ut sint consentientes sicut nos*, nempe in *veritate* f. *doctrina*; ut per eandem mentem, per eundem fenfum et voluntatem fint coniunctiffimi, quemadmodum nos. Nam ifta concordia dicitur exiftere ex eo, quod tueantur et confervent doctrinam (τὸ ὄνομα τȣ̃ Θεȣ̃) quam Chriftus a Patre accepiffet. Cf. c. XIV, 20. 10.

12. Ἐτήρȣν αὐτȣ̀ς ἐν τῷ ὀνόματί σȣ) Confervavi eos in agnitione et profeffione nominis tui, in cultu tuo. Οὓς δέδωκας — πληρωθῇ) *Quos mihi commiseras, eos custodivi, nec quisquam eorum defecit, praeter perditum istum hominem, de quo valent, quae in sacris literis (de proditoribus) leguntur.* Φυλάσσειν, *custodire, defendere, tueri.* Tuitus eft autem Iefus difcipulos adverfus errores, et defectionem. ὑιὸς τῆς ἀπωλείας) Hebraismus: *Filius perditus*, i. e. *perditus ille*, *ut* בֶּן מָוֶת 2 Sam. XII, 5. בֵּן־מַשְׁחִית Ief. I, 4. alibi ὑιοὶ τῆς ὀργῆς, τῆ γεέννης. Nemo nefcit Iudam intelligi, Chrifti proditorem, qui defeciffet a Chrifto. Ἀπώλεια igitur, ut vel praecedentia verba docent, h. l. defectionem a Iefu doctore, ἀποστασίαν indicare videtur, ut 2 Theff. II, 3. ubi ὁ ὑιὸς τῆς ἀπωλέιας a formula ὁ ὑιὸς τῆς ἁμαρτίας minime differt, atque ufurpatur de infigni impoftore, qui multos ad defectionem a religione chriftiana follicitet. Formula ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ non refertur ad vaticinia de Iuda proditore quafi Iefus diceret, eveniffe, ut vaticinia de Iuda proditore implerentur, fed ad ea omnia, in quibus de proditoribus agitur. Vid. Eckermanni *theolog. Beyträge* Tom. I. Partic. 2. p. 74. f.

13. Νῦν δὲ — ἐν αὐτοῖς) *Nunc autem ad te proficiscor atque haec loquor* (dum verſor adhuc) *in hoc terrarum orbe, ut laetitia ex me percepta eaque pleniore fruantur. Laetitia Christi* h. l. non eſt ea quam percepturus eſſet in coelo, quaeque omnes laetas res ſ. praemia complecteretur, quorum exſpectaret uſuram, ſed *gaudium Apostolorum*, idque natum e fortunata conditione Chriſti quam ſubiturus eſſet, poſt diſceſſum ex hac vita in coelis. Rogat nempe Chriſtus Patrem, ut eos in fide contineat, per doctrinam ſuam; quam ſi ſequerentur, ſpes erat ſumma fore, ut cum doctrinae incremento melioraque edocti, non modo diſcerent dolorem ex eius disceſſione ipſaque aſpera laeti ferre, ſed etiam voluptatem maximam e felici doctrinae progreſſu capere, per quem ipſius Chriſti gloria illuſtraretur. Cf. c. XV, 11.

14. Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σȣ) Expoſui iilis doctrinam, cuius tu auctor es. Poterunt itaque eam ſatis recte aliis commendare. καὶ ὁ κόσμος — ἐκ τȣ̃ κόσμȣ) *Proinde perversi homines* (Judaei) oderunt eos, *quod iis similes non sunt, uti ego non sequor perversorum hominum* (Judaeorum) *ingenium* (et voluntatem). Ἐκ τȣ̃ κόσμȣ εἶναι, ingenium, opiniones Iudaeorum ſequi, eorum eſſe ſimilem.

15. Οὐκ — κόσμȣ) *Non id rogo, ut eos a periculis, quae ipsis imminent, eripias.* Αἴρειν ἐκ τȣ̃ κόσμȣ per ſe ſignificare poteſt: *mori iubere* ut Ieſ. LIII, 3. ſed h. l. quia opponitur formulae τηρεῖν ἐκ τȣ̃ πονηρȣ̃ eſt potius *Iudaeis subtrahere*, omnibus periculis, quae ipſis a Iudaeis imminebant, eripere. Satius nimirum erat vel cum

peri-

periculo aliquo in maximoque difcrimine bene mereri de cauffa Dei, quam ea neglecta, nonnifi fuae faluti ac potius terrenis commodis confulere. ἀλλ' ἵνα — πονηρȣ̃) *Sed ut serves eos integros a scelere.* Sic Ven. *Noesselt* interpretatur. Τȣ̃ πονηρȣ̃ non videtur effe Genitivus masculini, fed neutrius generis, et τὸ πονηρὸν h. l. dici de omni periculo deficiendi a Chrifto et errandi, vel perverfe agendi. Τηρεῖν, *defendere adversus malum.* Alii fic explicant: *Nolo ut moriantur mox*, et fic omnibus miferiis liberentur, fed hoc rogo, ut eos conferves, auxilium iis praeftes *ut ne succumbant miseriis.* Τὸ πονηρὸν *calamitates*, 2 Tim. IV, 8. Matth. V, 39. Apoc. III, 10.

16. Ἐκ τȣ̃ κόσμȣ — ἐκ εἰμι) *Non sequuntur perversorum hominum* (Judaeorum) *ingenium* et mores, *uti ego non sequor.* Cf. v. 14. Multis igitur periculis expofiti erunt; proinde rogo, ut eos tuearis.

17. Ἁγίασον — ἀλήθειά ἐστι) *Consecra eos* (tibi tanquam legatos tuos,) *per veritatem tuam, doctrina tua veritas est.* Verbum *sanctificandi* frequentatur de facerdotibus inauguratis, ut Exod. XXIX, 1. XXXIX, 44. XL, 3. Num, III, 13. Chriftus quoque, quatenus erat legatus Dei dicitur ὁ ἅγιος τȣ̃ Θεȣ̃, ut Actor. IV, 27. et alibi, eodemque fenfu haud dubie appellat fe ipfe Io. X, 36. eum ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε. Quia tamen Apoftoli iam confecrati erant veritatis (doctrinae Chrifti), ἁγιάζειν ἐν τῇ ἀληθείᾳ potius effe videtur: *devovere veritati.* Devoti autem veritati funt, ei dediti, in profeffione eius conftantes, talis doctrinae conftantes fectatores atque cultores. Certum eft haec etiam pertinere ad Apoftolos, nec

videtur hic inchoari nova enuntiatorum series, sed arcte cohaerere cum antecedentibus, ut patet e v. 18. Repetit auctor, quae saepius iam dicta erant.

18. Καθὼς — κόσμον) *Uti tu me in terras has misisti, (doctorem) sic et ego eos per terrarum orbem dimitto.* Patet ex his verbis, discipulos hactenus dici ἡγιασμένες, (v. 17.) quod essent emissi a Christo tanquam legati, qui eius loco doctrinam coelestem propagarent. Ἀπέςειλα praesens includit.

19. Καὶ ὑπὲρ — ἀληθείᾳ) *Et pro iis me devoveo, ut ipsi veritati sunt devoti.* Particula καὶ ostendit ἁγιάζειν esse fere sic accipiendum ut antea v. 17. Ὑπὲρ αὐτῶν, *in eorum utilitatem*, c. XVI, 7. seqq. vel περὶ τέτων, horum caussa, pro eorum salute.

20. Ὀυ περι — εἰς ἐμὲ) *Non autem pro his solis precor, sed pro iis quoque, qui ab illis instituti sequentur doctrinam meam.* Λόγος nunc est *institutio*. Hactenus pro solis duodecim discipulis precatus fuerat Iesus; nunc autem eos etiam paternae Dei curae commendat, qui per Apostolos futuri essent suae disciplinae addicti.

21. Ἵνα πάντες — ἀπέςειλας) *Ut omnes isti consentiant, sicuti tu, Pater, mecum, atque ego tecum, ut isti, inquam, nobiscum consentiant; quo fiet ut homines* (qui nondum doctrinam meam susceperunt) *credant te me misisse*, doctrinam meam esse vere divinam, quae tam mirabiles effectus in animis hominum possit producere, tot dissentientes ad unam fidem, mutuumque amorem revocare. ἵνα πάντες ἓν ὦσι) Cf. supra v. 11. Ex quo

pa-

patet in ſequentibus etiam huius commatis verbis non de *unitate essentiae* eſſe ſermonem, ſed de unione morali, quae fit per doctrinam. Quum nempe eandem doctrinam omnes Chriſtiani tuerentur, non modo coniunctis viribus eandem propagabant ad alios, ſed etiam ipſa virtus, efformata ad illam Chriſti diſciplinam, commendabat doctrinam diſciplinamque ipſam; qua re efficiebatur, ut vel profani agnoſcerent eius praeſtantiam, et divinam Ieſu Chriſti a Deo miſſi auctoritatem.

22. Τὴν δόξαν — δέδωκα αὐτοῖς) *Ego dedi* (concedam) *iis dignitatem* (felicitatem perpetuam in coelis,) *quam tu mihi dedisti.* Dedit autem Chriſtus ſuis eam δόξαν, quia eam ipſis deſignavit et paravit, vel δέδωκα poſitum eſt pro futuro, δώσω. Δόξα ſaepe et dignitatem et felicitatem ſignificat. Cf. Matth. XIX, 28. ἵνα ὦσιν — ἐσμὲν) *Ut sint invicem coniuncti, sicuti et nos coniuncti sumus.* Eadem promiſſa felicitas impellet eos, ut teneant eandem doctrinam.

23. Ἐγὼ — ἠγάπησας) *Ego quidem cum illis, atque tu mecum, ut planissime consentiant, atque homines intelligant, quod tu me miseris, amesque eos modo eo quo me amas.* Debet referri hic verſus ad v. 22. ἐγὼ eſt pro κἀγὼ ſ. καθὼς ἐγὼ, hoc ſenſu: ſicuti *nos* conſentimus, atque ego cum *illis*, et tu *mecum*. Τετελειωμένοι εἰς ἓν videntur eſſe, qui vere, τελείως, aut ἀληθῶς v. 8. conſentiant, ut Ioannes frequentat hoc verbum 1 Io. IV, 17. 18. et alibi. Ἠγάπησας utrumque accipiendum eſt pro Praeſenti; et τὸ ἀγαπᾷν indicat omnia amoris et benevolentiae documenta.

24, Πάτερ — κόσμε) *Pater, cupio ut ii, quos mihi commisisti* (sectatores meos esse volui) *mecum ibi sint, ubi ego versabor, ut dignitatem et maiestatem meam conspiciant, qua me ornabis, quoniam ante mundi initia me amasti.* Θέλειν h. l. est *cupere, precari,* ut Marc. X, 35. Verba ὅπε εἰμὶ ἐγώ, accipienda sunt de loco felicitatis, sive potius de ipsa felicitate. *Cupio, ut mecum sint et fiant beati.* Cf. c. XII, 25. 26. Θεωρεῖν non tantum est *spectare*, sed simul etiam *percipere*; nam verba sensuum externorum saepe ad sensus internos referuntur, ut c. VIII, 51. Si haec verba ad Apostolos pertinent, sensus est: Ut, quemadmodum spectatores fuerunt humilitatis meae, ac testes erunt supplicii mei, ita sint et gloriae spectatores, quam mihi his malis defuncto daturus es; vel potius, ut experiundo cognoscant, me revera esse omnium Dominum. Dominium autem erit in eo, quod felicitatem largietur. ὅτι ἠγάπησας — κόσμε) Iam ante mundum conditum tui in me amoris documenta perpetuo percipere solebam. Possunt tamen verba πρὸ καταβ. κόσμε etiam coniungi cum superioribus ἣν ἐδωκάς μοι, *quam mihi dederas ante mundi originem.*

25. Πατερ δίκαιε) *Pater benignissime.* Nam Scriptores V. T. saepissime δίκαιος usurpare hoc significatu, notissimum est. Potest etiam δίκαιος esse *aequus*, ut Christus Patrem *aequum* dicat, quod ei discipulos suos commendat propter ea quod animo docili discendique cupido admisissent doctrinam coelestem, atque sic satis fecissent voluntati divinae, secus ac ceteri, qui sub nomine τε κόσμε comprehenduntur. Καὶ ὁ κόσμος — ἀπέςειλας) *Quanquam te perversi homines* (Iudaei) *non recte cognoverunt,*

verunt, ego tamen te cognovi, et isti (discipuli mei) *agnoverunt, me esse legatum tuum.* Ὁ κόσμος, Iudaeorum maxima pars. Γινώσκειν, recte cognoscere, voluntatem et consilia Dei cognoscere. Καὶ, *quanquam*, si lectio vera est. Codex Cantabrig. et versiones nonnullae illud καὶ omittunt.

26. Καὶ ἐγνώρισα — γνωρίσω) *Patefeci iis doctrinam tuam ac porro patefaciam.* Γνωρίζειν, *efficere, ut quis vere cognoscat*, ut c. XV, 15. Τὸ ὄνομά σου, i. e. σὲ, doctrinam tuam, et consilia tua. Γνωρίσω, efficiam ut accuratius cognoscant. ἵνα ἡ ἀγάπη — ἐν αὐτοῖς) *Ut amore eo, quo me amaveris, fruantur et ipsi, sicuti ego eos amore complector.* Amor Dei dicitur μένειν ἐν αὐτοῖς, quoad eos Deus semper amore prosequitur suo, id quod etiam est in reliquis verbis: κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

CAP. XVIII.

1. Ἐξῆλθε, sc. ex eo loco, ubi haec dixerat, extra urbem. Cf. supra cap. XIV, 31. Pro τοῦ κεδρῶν alii legunt τῶν κέδρων, quae lectio orta est procul dubio ex errore librariorum, qui nomen κεδρὼν pro graeco habuerunt, et de *cedris arboribus* esse sermonem putarunt, vel potius ex versione Alexandrinorum, apud quos torrens τῶν κέδρων saepe appellatur. A *cedris* hoc nomen vix repeti potest, non enim cedri, sed oleae ibi fuisse videntur. Recentior et iunior est illa scriptio, quae articulum pluralem addit. *Latinae* autem ceteraeque translationes retinent suo adhuc tempore nomen hebraicum. Iuxta *Symmachum, Theodotionem* et Vulgatam 2 Reg. XXIII, 4. mentio fit

τȣ̃ Φάραγγος, *convallis* Cedron. *Iosepho* etiam et torrens et vallis Cedronis memoratur. Nam Antiq. L. VII, 1. 2. nominat τὸν χειμαῤῥον Κεδρῶνος, et L. IX, 7. 3. τὴν Φάραγγα τȣ̃ κεδρῶνος. Erat torrens inter urbem Hierofolymorum et montem olivarum, hebr. קִדְרוֹן a rad. קָדַר *ater fuit*, quod nomen videtur habuiffe a tenebris et obfcuritate vallis inter duos montes altiffimos mediae. Aeftivo tempore flumen effe definit, et ficco tranfitur pede, tefte *Maundrello* p. 100. Vid. *Guil. Alb. Bachiene* defcriptio hiftorica et geograph. Palaeftinae Part. I. Tom. I. p. 154. feqq. ex verf. teuton. ἦν κῆπος) Locus omnino idem, qui a Matthaeo et Marco dicitur *Gethsemane*, quod nomen villam, aedificia, hortumque involvit.

2. Ὅτι — μαθητῶν αὐτȣ̃) Saepe quaefivit Iefus loca fola precandi cauffa. Sed in hac villa per hos feftos dies femper pernoctare folitus erat, Luc. XXI, 38. XXII, 39.

3. Λαβὼν τὴν σπεῖραν) *Comite cohorte.* Παραλαμβάνειν comitem fibi fumere, ut Matth. XVII, 1. Obfervant interpretes, articulum defignare *illam* cohortem, quae fub dies feftos, data a Procuratore Senatoribus, praecipue folebat obfervare et cavere, ne tumultus oriretur, quia ingens multitudo exterorum Iudaeorum in urbem tum conveniebat. Dubitat tamen *Michaelis*, cui potius vox σπεῖρα latiori fenfu fumenda effe videtur, de praefidio templi, i. e. Levitis, qui excubias agebant in templo, et fuis fubiecti erant Praefectis. Cf. Luc. XXII, 4. 52. Verifimilis eft haec fententia vel propterea, quod Ioannes

ftatim

ſtatim addit: καὶ ἐκ — ὑπηρέτας, miniſtros a Pontificibus et Phariſaeis datos. Nam ſacerdotes et Principes Iudaeorum cum hominibus Romanis, qua erant ſuperſtitione, nunquam tam familiariter egiſſent. μετὰ φανῶν) *Instructi facibus.* Φανὸς antiquis facem, recentioribus laternam ſignificat: quae differunt ut candela et candelabrum. *Glossarium*: Lanterna, φανός. καὶ λαμπάδων) Generalior λαμπάδων eſt ſignificatio, ut luminum nomine interpretari liceat. Nonnus communi nomine λαμπτῆρας appellavit. Oſtendit Ioannes, quanto ardore hi homines quaeſierint Ieſum, et metuerint, ne elaberetur. Quapropter plena luna tamen et faces et laternas attulerunt, ut omnes latebras perreptarent.

4. Εἰδὼς — ἐπ' αὐτὸν) *Qui nosset omnia, quae ipsi essent eventura.* Τὰ ἐρχόμενα, pro τὰ ἐλευσόμενα. Ἔρχεσθαι ἐπί τινα dicuntur, *quae ei accidunt, eveniunt.* Ἐξελθὼν) Sc. ex ipſis aedibus horti, poſtquam villam cinxerant oſtiumque aedium pulſarant. Ultro prodit et ſe offert.

5. Ἐγώ εἰμι) δεικτικῶς, *ego vero is sum.* Iudas haud dubie eum ſtatim deſignabat, quod alibi additur, oſculatus Ieſum.

6. Ἀπῆλθον — χαμαὶ) *Retrocesserunt, atque in terram prolapsi sunt.* Εἰς τὰ ὀπίσω) Sc. μέρη in partes a tergo, i. e. *retro.* Tanta huic voci inerat vis atque auctoritas. Nonnulli hoc ad miraculum referunt, quo homines illi ſint proſtrati; alii etiam e naturali ſerie rerum intelligi poſſe exiſtimant; quum nempe milites illi et mi-

niſtri

nistri publici conspexissent eum, quem antea viderant tot miracula patrasse, tanta cum vi docuisse per Palaestinam, tum igitur hos homines perterritos, retroçessisse, et trusisse se invicem, ut tres aut quatuor humi corruerent. Sic *Io. Longinus* in vita Pontificis Stanislai tradit, sicarios a Boleslao, Poloniae Rege immissos, dum strictis ensibus Episcopum ferire niterentur, immodico terrore correptos resupinos in terram cecidisse. Vid. *Wolfii* curas ad h. l.

8. Ἄφετε τούτους ὑπάγειν.) *Missos facite illos*, sc. discipulos. Supplendum est: Atque sic illi manus a ceteris abstinuerunt.

9. Ἵνα πληρωθῇ — οὐδένα) *Ita ut etiam hic valeret illud eius dictum: neminem eorum, quos disciplinae meae tradidisti, amisi.* Respicit auctor ad verba Iesu c. XVII, 12. quae autem h. l. alio sensu accipienda sunt. Nam ibi erat sensus: nemo illorum discipulorum defecit a me, et a mea doctrina; nunc autem hoc dicitur: Neminem eorum perire, miserum esse passus sum; nullus in vincula traditus et abductus est. Ergo πληροῦσθαι h. l. non potest esse *eventu comprobari*; nam in superiori loco non erat vaticinium, sed dixerat Iesus de re praeterita. Ἀπώλεσα hic est: *sivi perire*, quomodo saepe interpretanda sunt ea, quae habent formam Hiphil apud Hebraeos, qua forma hic Syrus utitur.

10. Ἔχων μάχαιραν) Sive attulerit ex urbe, sive ista in trepidatione in aedibus his arripuerit, sive etiam pro more peregrinantium in iis locis. De significatione vocis μάχαιρα vid. Luc. XXII, 36. εἵλκυσεν) *Eduxit*, i. e. strin-

ſtrinxit. Cf Matth. XXVI, 51. Solus Ioannes, et Petri et Malchi in hac cauſſa nomen appellat, a ceteris Evangeliſtis, vivente adhuc Petro, ideo, ut quidam ſuſpicantur, omiſſum, ne Petro fraudi eſſet: quo poſtea defuncto, Ioannes ſine periculo id diſerte exprimere potuit.

11. Βάλε — αὐτός) *Reconde enſem in vagina; etenim ſupplicium, quod Pater me obire vult, non obeam?* Βάλλειν, *immittere, recondere.* Θήκη, eſt omnis locus, quo aliquid reconditur, h. l. *vagina.* Τὸ ποτήριον quod hominibus bibendum porrigitur, metaphorice dicitur de ſorte hominum, vel laeta vel triſti. H. l. ſignificat mala graviſſima et ipſum ſupplicium. Cf. Matth. XX, 22. Ὃ δέδωκε, ſc. πίνειν.

12. Ὁ χιλίαρχος) Proprie dux mille militum, deinde etiam tribunus. H. l. intelligitur vel Praefectus, qui Romanam cohortem ducebat, vel, ut mavult *Michaelis*, Praefectus praeſidio templi. Vid. ſupra v. 3. Ideo appoſite ſequitur: καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰεδαίων Synedrii *apparitores.*

13. Πρὸς Ἄνναν πρῶτον) Quod eius domus in proximo eſſet; et quia is magnae apud generum Caiapham erat auctoritatis, ex ipſo diſcere voluerant, quonam et quomodo ducendus eſſet Ieſus. Addunt nonnulli: ἀπέστειλεν ἐν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς καΐαφαν τὸν ἀρχιερέα, quae verba etiam infra v. 24. in textu leguntur. Reperitur hic locus commate hoc 13. in Syriacae poſterioris verſionis margine, et in Cyrilli verſione latina. Beza hic inſeruit illa verba. Nec immerito. Omnia enim, quae ſe-

sequuntur, gesta sunt in aedibus Caiaphae, non Annae, consentientibus omnibus Evangelistis. Possumus tamen illo additamento, quod non videtur nisi glossema esse, propter difficultatem recepti textus e v. 24. huc translatum, commode carere. Ut enim Ioannes universe praetermittit, quae a superioribus Evangelistis exposita fuerant; sic quoque abitionem ad Caiapham e ceteris Evangelistis cognitam praeterit, et obversantibus animo narrationibus more suo id, quod incognitum erat, adiicit, hancque veluti notulam adspergit, *ante*, quam Iesus, ut aliunde constet, ad Caiapham venerit, ductum eum fuisse ad Annam, Caiaphae istius, ad quem ut ἀρχιερέα τȣ̃ ἐνιαυτȣ̃ ἐκείνȣ cursum praecipue contenderint, propinquum. Vid. *Storrii* differt. exeget. P. II. p. 61. sq.

15. Καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς) Seipsum Ioannes designat, ut c. XX, 2. 3. 4. 8. in quo plerique Veteres consentiunt. γνωςὸς τῷ ἀρχιερεῖ) Frustra quaerunt nonnulli, quomodo Galilaeus aliquis piscator potuerit notior factus esse Caiaphae: nam variae rationes esse possunt, ex quibus fit, ut unus prae aliis homini cuidam innotescere possit. Ἐις τὴν ἀυλὴν, *in aulam*, i. e. in ipsum palatium Pontificis.

16. Τῇ θυρωρῷ) *Ianitrici.* Satis multa sunt exempla in vetustis scriptoribus, apud Graecos, Romanos et Iudaeos, muliebria servitia *ostium* servasse. 2 Sam. IV, 6. Act. XII, 13. καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον) Sc. ipsa ianitrix. Est enim sensus concisus. Dixit ille ianitrici, ut intrare pateretur Petrum; quod illa fecit.

18.

18. Ἀνθρακιὰν πεποιηκότες) i. e. *Congestis prunis.* In latinis libris eſt: ad prunas. Prunae autem ſunt ἀνθράκων, i. e. carbonum. In Suida proverbium eſt: μὴ τὴν τέφραν φεύγων ἐις ἀνθρακιὰν πέσῃς, *fugiendo cineres, ne incidas prunis, cave.*

20. Ἐγὼ — τῷ κόσμῳ) Παῤῥησίᾳ, *palam*, coram omnibus, qui audire vellent. Τῷ κόσμῳ, non inter privatos quaſi parietes docui, vel clandeſtinam ſocietatem collegi; itaque nulla ſuſpicio eſſe poteſt, novarum rerum me auctorem eſſe.

21. Τί με ἐπερωτᾷς — ἀκηκοότας) Hoc iubet lex, a teſtibus incipi, praeſertim, ubi multi ſuppetunt; ut hic. Teſtibus omnino opus erat, quia Ieſus pro auctore rebellionis et novarum rerum habebatur, quem quidem parum erat credibile, ſeipſum confitendo accuſaturum.

23. Ἐι κακῶς — δέρεις;) *Si falsa dixi, ostende, me perperam locutum esse; si autem vera dixi, cur me depalmas?* Κακῶς λαλεῖν, h. l. non eſt *impudenter* loqui, ſed vana, falſa dicere. Καλῶς λαλεῖν, *recte, vera dicere.* Marc. XII, 28. Μαρτυρεῖν, i. e. ἐλέγχειν περὶ τȣ̃ κακȣ̃, *convincere falsitatis.* Δέρειν, *excoriare*, verberare, h. l. eſt *depalmare.*

24. Ἀπέστειλε) ȣ̃ν abeſt a plerisque codicibus. Ἀπέστειλεν verte *miserat*, ut ἔδησεν Matth. XIV, 3. *vinxerat. Miserat*, inquit, Annas Ieſum ad Caiapham; ut planum fiat, ubi geſta ſint; ſupra enim adductum fuiſſe Ie-

ſum

fum primum ad Annam dictum eft, honoris fcilicet cauffa, ut ad focerum τȣ̃ ἀρχιερέως illo anno. Vid. fupra v. 13.

26. Μετ' ἀυτȣ̃) ἐμΦατικῶς. Cum Iefu; cum illo capto in horto. Fufius haec narrantur Matth. XXVI, 69, fqq.

28. Ἄγȣσιν — ἐις τὸ πραιτώριον) Ἄγȣσιν, imperfonaliter hic fumitur. *Ducitur Iesus.* Ἀπὸ τȣ̃ καϊάΦα, *a Caiaphae aedibus.* Πραιτώριον latinum nomen eft, praetoris feu praefidis domus. Matth. XXXII, 27. ȣ̓κ ἐισῆλθον) Noluerunt ingredi in ipfam domum, quia vel per focietatem parietum fe *pollui* exiftimabant. ἵνα Φάγωσι τὸ πασχα) *ut recte edere possent agnum paschalem*, Hic locus occafionem dedit quaeftioni, quonam die illius anni Pafcha celebrarint Iudaei; et an Iefus etiam illas legitimas atque folennes epulas ufurparit. Ex his enim verbis fequitur, Iefum non cum Iudaeis, fed praecedente die ediffe agnum pafchalem. Bene *Camerarius*: Haec inexquifita etiam relinqui, nihil nocuerit pietati fideli. Theophylactus, vel Pafcha, inquit, accipiemus nominari totos illos dies VII. vel, Iudaei quidem die parafceves celebrarunt vefperi Pafcha, Chriftus vero pridie, fuam mactationem poftero die fervans. *Lightfootus*, quem alii fequuntur, cenfet, πάσχα h. l. non effe agnum pafchalem fed *Chagigam* pafchalem, i. e. facrificia folennitatis, five epulas facras, de quibus Deut. XVI, 2. 3. et 2 Chron. XXXV, 8. 9. Eodem die cum Iudaeis pafcha fuum ultimum celebraffe Servatorem, evincere ftudet *Anton. Bynaeus* de morte Iefu Chrifti, qui et aliter fentientium catalogum recenfet.

Adde

Adde Gableri *neues theolog. Journal.* Tom. II, 441. ſqq. III. p. 433. ſqq.

29. Ἐξῆλθεν — αὐτοῦ) Sc. in ſtadium, ubi tribunal ponere ſolebat. In hoc certe Pilatus aequi obſervantior, et hoc melior fuit Iudaeis. Τίνα — τούτου;) *Quamnam accusationem profertis contra hunc hominem?* ſ. quonam crimine accuſatis hominem iſtum? ut κατηγορία ſit *crimen.* Φέρειν pro προσφέρειν.

30. Εἰ μὴ — παρεδώκαμεν αὐτὸν) *Nisi seditiosus esset homo, non eum tibi condemnandum traderemus.* Κακοποιὸς, h. l. eſt *homo seditiosus.* Cf. Luc. XXIII, 2. Hoc volunt: Niſi Synedrium, examine inſtituto, cognoviſſet eum eſſe rebellem, non eum tibi traderemus ad capitis ſupplicium.

31. Λάβετε — κρίνατε αὐτὸν) *Vos igitur iuxta legem vestram eum punite.* Λάβετε αὐτον, *abducite eum vobiscum,* ut in familiari ſermone redundat. Κρίνειν ſaepe eſt condemnare et punire. Pilatus ſuſpicatus eſt id, quod res erat, eſſe aliquid privati odii, propter legis ſuperſtitionem, e. g. ob violatum ſabbatum, ob guſtatam carnem ſuillam, ob liberius dictum in Moſen, Prophetas, templum etc. Eiusmodi legis Iudaicae quaeſtionibus Pilatus ſe immiſcere non vult, quia Procuratoris erat, ea tantum punire, quae contra leges civiles eſſent commiſſa. Dicit igitur: Punite eum in tantum, in quantum e lege veſtra fieri poteſt. Poterant autem Iudaei flagellis hominem in Synagogis caedere. Matth. X, 17. ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα) *Non licet nobis aliquem capitis supplicio afficere.* Quum Iudaei ſimpliciter profiteantur, ſibi *nul-*

lius interficiendi ius esse, putant nonnulli, ne quidem potestatem interficiendorum e legibus suis, quos religio occidi iuberet, concessam amplius ipsis fuisse. Provocant ad Scripta Iudaica, e. g. *Avoda Sara* f. 8. 2. aliaque loca, in quibus dicitur, XL. annis ante templum eversum, ademtum fuisse Iudaeis ius suppliciorum. Sed bene observat *Krebsius*, in iis criminibus, quae ad religionem spectarent, Iudaeis ius, supplicium capitale sumendi, fuisse relictum; in criminibus autem aliis, e. g. seditionis, tumultus, perduellionis, et ad laesam maiestatem Caesaris pertinentibus, illud ius iis non fuisse concessum, sed omnem eius rei cognitionem Praesidi provinciae commissam. Sic Iosephus disserte tradit, a Iulio Caesare ob merita Hyrcani, Pontificis Iudaeorum in Romanos, ei concessum esse hoc, ut, si qua contentio inter Iudaeos de institutis Iudaicis incidisset, eius rei iudicium penes Hyrcanum Pontificem M. esset. Antiq. XIV, 10. 2. Cf. de B. I. L. VI. 2. 4. Act. VI. VII.

32. Ἵνα ὁ λόγος — ἀποθνήσκειν) *Itaque evenit, quod Iesus alibi dixerat, ubi declarabat, quo supplicio esset periturus.* Addit Ioannes his verbis suum iudicium. Iudaei ideo dicebant, sibi nullius interficiendi ius esse, quia optabant, ut Iesus supplicio crucis, quod inter Iudaeos inusitatum erat, afficeretur. Dedit igitur hic sermo Iudaeorum occasionem, ut fieret, quod Iesus de mortis suae genere praedixerat, cap. XII, 32. Matth. XX, 19.

33. Ἐφώνησεν τὸν Ἰησοῦν) Privatim accersivit ad se Iesum, ut scilicet eum interrogaret, et audiret, cuius criminis reus esset. ὁ Βασιλεύς) Hoc unum diligenter ex-

qui-

quirit Pilatus, an effet rex Iudaeorum, quem ipfi expectabant, quod cetera non pertinerent ad rempublicam, hoc autem crimen videretur et ad Caefaris maieftatem, et ad publicam tranquillitatem pertinere.

34. Ἀφ' ἑαυτῦ) i. e. ἀπὸ σεαυτῦ *ex te ipso.* Utrum hoc ex te coniectas, quod regni fim affectator, an Iudai hoc nomine me tibi detulerunt? Tot iam annis Procuratorem egerat Pilatus, nec delatum erat aliquid ad eum, quod Iefum imperii turbati fufpectum facere potuiffet. Voluit igitur Chriftus hac interrogatione et Iudaeorum malitiam detegere et Pilati fublevare aequitatem.

35. Μήτι ἐγὼ Ἰεδαῖος εἰμι) Iudaeorum eft ifta de rege venturo fabula. τὸ ἔθνος — σε ἐμοί) *Populares tui Pontifices te mihi tradiderunt*, fc. damnandum et puniendum. τί ἐποίησας) *Quid commisisti?* fi nimirum falfum eft affectati regni crimen.

36. Ἡ βασιλεία — τέτε) *Regnum meum non est terrenum.* Εἶναι ἐκ τῦ κόσμε, fignificare poteft vel originem fumere ex his hominibus, vel fimile effe regno terreno. Utrumque eodem redit, fi fententia fpectatur. Verba tamen fequentia declarant, magis naturam, quam originem regni indicari. Senfus: Regnum meum non eft huius generis, cuius funt regna terrena, velut Caefareum; ftatum imperii Romani non laedit. οἱ ὑπηρέται — τοῖς Ἰεδαίοις) *Satellites mei depugnassent, quo minus Synedrio* (captivus) *traderer.* Haberem et ipfe more ceterorum regum armatum fatellitium; haberem inftructas copias,

 prae-

praesidia decertarent armis pro me, ne Iudaeis hoc, quod moliuntur in me, impune liceret. Ἀγωνίζεσθαι, *decertare, repugnare.* Glossae Labbei: ἀγωνία, sollicitudo, ἀγωνιᾷ, fatagit, ἀγωνιζόμεθα, elaboramus, ἀγωνίζεται, opitulatur.

37. Σὺ λέγεις) Est affirmantis et concedentis, ut Matth. XXVI, 25. ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ) *Ut veritatem docerem, commendarem*, et per eam imperarem animis hominum. Et hic et alibi ἀλήθεια pro vera Dei atque divinae voluntatis cognitione sumitur. Sic apud Philonem de Creat. princ. p. 726. D. de proselyto qui a cultu deastrorum ad veri Dei cultum transiisset: μεταναστὰς εἰς ἀλήθειαν. Μαρτυρεῖν τινι, quum de personis usurpatur, est *laudare aliquem*, ut Luc. IV, 22. Simili modo μαρτυρεῖν h. l. significat *commendare veritatem, auctoritatem veritati conciliare.* ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας) *Veritatis amans.* ἀκούει μου τῆς φωνῆς *obsequitur mandatis meis*, et est subditus meus.

38. Τί ἐστιν ἀλήθεια;) Sunt qui *ironice* dictum accipiant, ut Pilatus per contemtum abierit, non iudicans veritatis caussa magnopere laborandum, nedum capitis periculum, ab eo qui sapiat, adeundum esse. Fortassis tamen Pilatus hoc tantum voluit: controversias de eo, quid verum, quid falsum sit in religionis negotio, non pertinere ad cognitionem magistratus politici; se non posse in hac lite ferre sententiam. οὐδεμίαν αἰτίαν) sc. θανάτου. Nullum crimen in eo invenio, quod sit mortis supplicio dignum.

39. Ἵνα — ἐν τῷ πάσχα) Ob laetitiam publicam. Non rarus eſt ille mos inter varias gentes; ſic publicum gentis gaudium etiam ad miſeros et morti addictos pertinebat. τὸν βασιλέα τῶν Ἰȣδαίων) Subridens, et non ſine miſericordia in Ieſum Pilatus hoc dixit; quaſi diceret: vel honori gentis veſtrae hoc debetis.

40. Ἐκραύγησαν ȣ̃ν πάλιν πάντες) Τὸ πάλιν omittunt Codd. varii et verſiones nonnullae. Omiſſa ideo videtur haec particula, quod non antea a Ioanne commemoratum eſt, eos iam vociferatos eſſe. Interim non dubitandum eſſe videtur, Ioannem ita ſcripſiſſe, qui haud raro uno alterove verbo breviter innuit, quae a ceteris Evangeliſtis fuſius enarrata ſunt. Iam vero ex Matth. XXVII, patet, Iudaeos Pilatum iterum iterumque de condemnando Ieſu compellaſſe. μὴ τȣ̃τον) ſc. ἀπολύσῃς. Antiſtites populo erant auctores, ut poſtularet Barabbam.

CAP. XIX.

1. Τότε ȣ̃ν — ἐμαςίγωσε) *Tum Pilatus Iesum flagris caedi iussit.* Ἔλαβεν redundat. Cf. Matth. XXVII, 16. Quae huius poenae ignominia fuerit, cognoſcitur e verbis apud Philonem in Flacc. p. 975. E. ubi dicit, maleficentiſſimos homines hoc poenae genere affici. Servi nimirum flagris, liberi et ingenui virgis caedebantur. Fuit quidem moris Romani, ut, qui ſupplicio crucis afficiendi eſſent, prius flagellis lacerarentur; ſed Pilato alia mens fuit; voluit enim Ieſum flagellari, ut voluntati Iudaeorum quodammodo faceret ſatis, et caſtigatum dimitteret, ut patet, ex Luc. XXIII, 16.

2. Vide annotata ad Matth. XXVII, 28. fqq. *ἱμάτιον πορφυροῦν*) Pallium purpureum. Coccineum vocat Matthaeus. Eft autem et purpurae fuus color rubens.

4. Ἐξῆλθεν) Tentaturus, an poffet multitudinis faevitiam mitigare. *ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω*) *Adduco eum ad vos.*

5. Καὶ λέγει αὐτοῖς.) Sc. Pilatus. Mirum eft, viros eruditos nonnullos ftatuere potuiffe, Iefum dixiffe haec verba. *ἴδε ὁ ἄνθρωπος*) *Hic igitur videtis hominem istum,* videtis, quam ridiculum fit in ipfo crimen regni affectati.

6. Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν) Quum eum intuiti fuiffent. *λάβετε — σταυρώσατε*) Vos eum veftro periculo abducite, et fi videtur, crucifigite. Non concedit ius, fed mavult alienum quam fuum effe crimen. Sunt verba indignantis. *ἐγὼ — αἰτίαν*) Memoria dignum exemplum romanae iuftitiae politicae.

7. Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν) Nempe, fi quis Iudaeus blasphemiam fciens et volens in Deum, publicamque religionem dixiffet, fupplicio is afficiendus erat. *Convitium* in Deum interpretabantur, quod Iefus fe *filium* Dei dixiffet. Initio accufarant eum apud Pilatum feditionis, et criminis laefae Maieftatis, Luc. XXIII, 2. quam accufationem alte in pectus Pilati defcenfuram effe credebant. Quum autem Pilatus, huius criminationis vanitate, cognita, nullam fe mortis cauffam in eo invenire dixiffet, et Iudaei adeo fua fe fpe deftitutos viderent; tum demum crimen impietatis in Deum, religionemque Chrifto intendunt, provocantque ad *legem suam.* Mori debebat etiam, qui prophetam fe effe mentiretur. Deut. XVIII, 20.

8.

8. Μᾶλλον ἐφοβήθη) Cur timuerit Pilatus, de eo non consentiunt interpretes. Ego illorum sententiae accedere non dubito, qui existimant, ideo metuisse, quia audiverat, Iesum se gerere pro filio Dei. Noluit eum condemnare ad mortem, quem suspicatus est, Deo esse coniunctissimum, et hominem divinum, quamvis nesciret, quo sensu Iesus se filium Dei esse dixisset. Qui semideos e mulieribus natos profana superstitione credebat, is suspicari facile potuit, similem quandam Christi esse conditionem atque originem.

9. Πόθεν εἶ σύ; Unde tu te esse dicis? Ecquam originem tibi tribuis? An supra humanum modum te effers? Utrum natales augustiores tibi tribuis, ut Deum attingas? Nam occasio huius quaestionis haec fuit, quod Christus semet filium Dei esse dicebat. Sic 2 Sam. I, 13. Ios. IX, 8. ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ) Nam quantum satis est, iam ante dixerat, quum in hoc se natum esse professus erat, ut rex esset veritatis amantium, c. XVIII, 37. Nec intelligere poterat Pilatus, quae esset vis hebraicae locutionis *filius Dei.*

11. Κατ' ἐμοῦ) Hoc accipiendum est cum emphasi gravissima, quamvis illam Pilatus non intellexit. Nam ut filius ille Dei subiiceretur mortalis hominis iudicio, et quidem iniquissime, id fuit extraordinariae et prorsus divinae voluntatis opus, Act. IV, 27. 28. εἰ μὴ — ἄνωθεν) *Nisi tibi permissum esset,* (faciendi quod facis) *a Deo.* Διδόναι saepe est *concedere, permittere,* ut hebr. נָתַן. Δεδομένον per se esse explicandum, nec referri posse ad

ἐξεσίαν, nemo non videt. Ἄνωθεν, *a Deo, coelitus*, ſicut Io. III, 31. Iac. I, 17. III, 15. 17. *Semlerus* refert ad locum *superiorem*, ad Synedrium, ad aedes ſummi Pontificis. Alii cum ἄνωθεν coniungunt διὰ τȣτο, ut ſenſus ſit: *Niſi haec poteſtas tibi ad hunc finem esset concessa.* Sed ἄνωθεν omnino videtur eſſe *divinitus*. ὁ παραδιδȣ́ς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει) *Qui me tibi tradidit*, (Caiaphas cum reliquis Iudaeis,) *gravius peccat.* Tu quidem poteſtate tua in me potes uti, vel abuti; ſed in maiori culpa verſantur Iudaei, qui te vel invitum eo adigunt, ut me condemnes.

12. Ἐκ τȣ́τȣ — ἀπολῦσαι αὐτὸν) *Ab eo inde tempore Pilatus eum absolvere studuit.* Ἐκ τȣ́τȣ, ſc. χρόνȣ. Ζητεῖν, *operam dare.* Ἀπολῦσαι, *absolvere capitis supplicio.* *Tentavit varie*, ſermonibus et perſuaſionibus mitioribus ad quosdam ex accuſatoribus uſus. ȣ̓κ εἶ φίλος τȣ̃ καίσαρος) *Non geris te ut amicum Caesaris.* Ineſt comminatio: Tu haud obſcure ipſe fidem in Caeſarem et Romanos violas, ſi nobis, qui tam ſtudioſe admonemus, non obſequeris. Legati, praeſides, perfecti, conſiliarii, amici Caeſaris dicebantur. PLINIUS Ep. X, 22. *Traianus — ad Pompeium Plantam, Praefectum Aegypti, amicum meum.* *Seneca* de Benefic. VI, 33. *Iustinus* I, 4. 6. *Cornelius Nep.* Milt. III, 2. Plura dabit Wetſten. Hoc tamen loco ad iſtum titulum non reſpicitur: ſed ſenſus eſt: non faves Imperatori, ſed es manifeſtus eius hoſtis, quum non tuearis eius iura, nec in perduellem pro merito animadvertas. Ἀντιλέγει τῷ καίσαρι) *repugnat* adverſatur *Caesari*, Vide Luc. II, 34.

13.

13. Τῦτον τὸν λόγον) Sciebat Pilatus, apud imperatorem romanum multos quamlibet falſi criminis invidia fuiſſe periclitatos. Suſpicaciſſimus enim erat *Tiberius*, et ſub illo minima quaeque veniebant in crimen laeſae maieſtatis, ut ex *Tacito* et *Suetonio* diſcimus. Pilatus igitur, ne ipſe crimen laeſae maieſtatis videretur admittere, (quae res per Iudaeorum malignitatem facile etiam militum animos potuiſſet corrumpere,) ſtatuit, concedendum eſſe Iudaeorum furori, ut atrociora mala averteret. Ἐκάθισεν — γαββαθᾶ) *Consedit in tribunali, in loco, qui Lithostroton, hebraice vero* (ſyrochaldaice) *Gabbatha dicebatur.* λιθόστρωτον eſt *pavimentum parvulis, sectis, variique coloris crustis marmoreis ornatum et instratum.* *Michaelis* vertit: *Fuſsboden von Mosaischer Arbeit*, a voce quadam arabica, quae ſignificat *bunt, gemahlt.* Ac Romae quidem inter cetera munditiarum genera hoc quoque inde a Sullae temporibus uſu receptum eſt, ut beatiorum aedes pavimentis teſſelatis et fectilibus exſplendeſcerent, vid. Plinius H. N. XXXVI, 25. Sed etiam hoc genus luxus ad provincias pervenit; *Sueton.* in vita Iulii Caeſaris c. 46. Non autem tribunal ipſum λιθόστρωτον dicitur, aut lapidum pretioſorum cruſtis conſtructum fuit; nam Ioannes ſatis diſerte τὸ βῆμα, à loco λιθόστρωτον dicto, diſtinguit: nec atrium Praetorii intelligitur; ait enim ſcriptor divinus, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησῦν, quod fieri ſolebat, quum iudicium ipſum habendum et iurisdictionis ſolemnia agenda eſſent: ſed fuit illud pavimentum extra Praetorium, cui ſella, τὸ βῆμα, tribunal, impoſitum fuit; nam Praeſides in provinciis iurisdictionem et iudicia habuerunt ſub dio. Vid. *Krebsius* et

et *Loesn.* ad h. l. Varias eruditorum ſententias de loco, ubi hoc λιθόστρωτον fuerit, recenſet b. *Io. Ern. Faber* in Archaeologia Hebraeorum, p. 310. ſqq. γαββαθᾶ) גַּבְּתָא, a rad. גָּבַה elevari, excelſum eſſe. Syrus h. l. habet גְּפִיפְתָא unius literae immutatione.

14. Παρασκευὴ τοῦ πάσχα) *Dies festum paschale antecedens.* cf. Matth. XXVII, 62. Indicat Scriptor, qui factum ſit, ut tam feſtinanter cauſſa illa iſto adeo die confecta fuerit. *Parasceve* eſt alibi deſcriptio diei ſextae, qua praeparatio Sabbati inſtat; iam vero non erat ſimplex ſabbatum, ſed magnus dies ſabbati illius, in quod Paſcha incidebat. Itaque feſtinandum erat, ne Sabbati et feſti diei religio intercederet. ὥρα ὡσεὶ ἕκτη Marcus c. XV, 25. habet: ἦν δὲ ὥρα τρίτη. Varios utrumque Evangeliſtam conciliandi modos vid. apud *Wolfium* in curis, *Moldenhavverum* et *Bovvyerum.* Quomodo *Heinsius* hunc nodum ſolvat, annotavimus ad Marcum. Sed nec contemnendae ſunt rationes, quibus permulti interpretes permoti, ſtatuunt, a Ioanne etiam ſcriptum fuiſſe: ὥρα ὡσεὶ τρίτη. Quanquam enim hodie codices fere omnes, paucis exceptis, cum *Versionibus* habent ἕκτη, *Chronicon* tamen paſchale Alexandrinum, provocans ad accurata exemplaria, imo ad Ioannis ἰδιόχειρον, ad ſuam usque aetatem in Epheſina eccleſia cuſtoditum, legit τρίτη. Accedit, quod *Eusebius* Caeſarienſis putat, Γ ternarii notam a librariis mutatam eſſe in ἐπίσημον, ſenarii notam ς. cui ſententiae ſubſcribunt Severus Antiochenus, Ammonius Alexand. et Theophylactus. *Bengelius*

lius vidit in membranis epifemon, litterae Γ fimillimum, et epiftola ad Hebraeos, cuius ϛίχοι (703) ΨΓ feruntur in editionibus, in Caef. habet (706) ψϛ. et Olympiodoro, cui ἄιγαϛρον obtrufere librarii, ἄιγαγρον reftituit Wesfelingius. Vid. omnino Bengelii apparatus crit. ad h. l. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν) Exprobrat Iudaeis, quod multi inter ipfos tam ftulti fuerint, qui talem hominem pro rege habuerint.

15. Ὀυκ ἔχομεν βασιλέα ἐι μὴ καίσαρα) Non habemus, nec agnofcimus Regem praeter Caefarem. Multi interpretes notarunt, mendaciffime hoc dici; fatis enim inviti patiebantur iftam *Edomitarum*, ut dicere folent, dominationem.

16. Παρέλαβον — καὶ ἀπήγαγον). *Abduxerunt autem Iesum*, nimirum milites, quibus traditus fuerat Iefus, vel Iudaei, cum tot militibus, quot putabant opus effe. *Sensus* hoc habet, fed *textus* eft incertus. Nam ἀπήγαγον deeft in nonnullis codd. et verss.; alii habent ἤγαγον, rurfus alii addunt vel ἐις τὸ πραιτώριον, vel ἐις τὸ ϛαυρῶσαι, vel καὶ ἐπέθηκαν ἀυτῳ τὸν ϛαυρὸν, Verior lectio effe videtur ἤγαγον, fc. a Praetorio per urbem ad locum fupplicii. Παρέλαβον redundat.

17. Βαϛάζων) Cf. Matth. XXVII, 32. ἐξῆλθεν) Sc. ex urbe, *Hierosolymis*; nempe talia fupplicia extra urbem. De voce γολγοθὰ vid. Matth. XXVII, 33.

19. Τίτλον) *Elogium* damnati folet dici ab aliis fcriptoribus; etiam a *Tertulliano* fic nominatur, quod nomen *Lipsius* et alii illuftrarunt. *Suetonius* in Caligula c. 32.

Servum carnifici confeftim tradidit, ut manibus abfciffis, atque ante pectus e collo pendentibus, praecedente *Titu-o*, qui *caussam* indicaret, — circumduceretur.

21. Μὴ γρά⌠ε — Ἰȣδαίων) Id enim ita accipi poterat, quafi populus Iudaeorum eum pro rege habuiffet.

22. Ὃ γέγραφα, γέγραφα) ὃ γέγραφα, *quod scribi iussi*, γέγραφα, *scriptum manere volo*. Plane fimillimum illi Gen. XLIII, 14. ubi Iacobus de orbitate fua queritur his verbis: ἐγὼ γὰρ καθάπερ ἠτέκνωμαι, ἠτέκνωμαι, ac fi dicat: *Video, quod iam factum, mutari non posse*. Ita Pilatus mutaturum fe negat, quod mutare ferum erat, aut integra auctoritate non poterat.

23. Ἔλαβον — μέρη) *Pallium eius diviserunt in quatuor partes*. Τὰ ἱμάτια, *pallium*, veftis exterior; nam et LXX, hebr. מְעִיל vertunt ἱμάτια, Iob. I, 20. Quatuor partibus conftabat pallium, eam ob rem a Graecis vocatum τετράγωνον ἱμάτιον, veftis quadrangula, f. quadrata. Ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλȣ) *Erat autem tunica inconsuta, a summo tota contexta*. χιτῶν eft veftis interior, cui alia fuperinduebatur. Tunica autem, quae hic defcribitur, eft eiusmodi, quae non fit e duabus plagulis, f. fegmentis, nectendis fibula aut acu in latere utroque, fed conftat una continenti tela, nihil habens futurae aut commiffurae in lateribus, aut humeris; cuius tunicae defcriptio eft apud *Iosephum* Antiq. Lib. III, 7. 4. Ut texta tibialia, quae fi feces, perdis. Cf. *Braunius* de veftibus Hebraeorum. Inepta funt, quae de *tunica Christi inconsutuli* decla-

mare

mare solent episcopi et alii scriptores, ut ecclesiae *unitatem* sic commendent.

24. Ἵνα ἡ γραφὴ — κλῆρον.) *Ita plenissime valuit illud effatum: Partiti sunt vestimenta mea inter se, deque veste mea sortiti sunt.* Ps. XXII, 19. ubi hoc vult divinus vates: Hostes mei internecionis meae iam adeo certi sibi videntur, ut de praeda et vestibus meis, tanquam iam extincti, inter se dividendis constituerint. Igitur in loco Psalmi non est vaticinium. Nam forma loquendi: ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ e consuetudine scriptorum Hebraeorum saepissime nihil aliud significat, nisi hoc: *res ita accidit, ut locus hic vel ille perfecte aptus ad eam rem appareret.* Vid. SURENHUSIUS in Βίβλῳ καταλλαγῆς, p. 2. sqq. et p. 167. HENSLERUS (*Bemerkungen über Stellen der Psalmen und Genesis*, p. 51.) Et ECKERMANNI *theol. Beyträge* Tom. I. Fasc. 2. p. 76. s.

25. Εἱστήκεισαν) Nempe propius iam accesserant ad crucem Iesu. ἡ μήτηρ αὐτοῦ, neque periculo suo, neque tristitia spectaculi, neque probris absterrita, quo minus filii ultima mandata exciperet. ἡ τοῦ Κλωπᾶ) Vel uxor vel filia. De his enim mulieribus, quarum omnium nomen esset Maria, alii aliter.

26. Μαθητὴν) *Ioannem.* ἰδοὺ ὁ υἱός σου) Hic tibi pro me filii erit loco: hic tibi filii officia exhibebit.

27. Ἡ μήτηρ σου) Hanc matris loco habeto. εἰς τὰ ἴδια) *Ad propria*, i. e. ad sese, in domicilium suum, et in suam familiam, per omnia curam illius agent.

28.

28. Μετὰ τὖτο — τετέλεςαι) *Deinde, quum Iesus intelligeret, omnia esse peracta*, fc. quae peragenda et toleranda erant. Ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει. διψῶ, *ut eveniret, quod scriptum est, dixit, se sitire.* Alluditur ad Pf. LXIX, 22. fed non eft vaticinium. Solent, qui hoc fupplicii genere moriuntur, vehementer discruciari fiti, videlicet fanguine per corporis vulnera exhaufto. Nimirum et hoc faciebat ad declarandam humanae Chrifti naturae, fuppliciique non fimulati veritatem.

29. Σκεῦος — ςόματι) *Illi itaque, quum esset in promptu vasculum aceti, spongiam eo repletam, et hyssopo affixam admoverunt eius ori.* Vulgo exiftimant, milites hoc feciffe ludibrii cauffa, et ad augendos Iefu dolores, quam fententiam confirmare videtur Lucas cap. XXIII, 36. dum utitur verbo ἐνέπαιζον. *Michaelis* contra in notis ad h. l. monet, nihil aceto effe efficacius ad fitim reftinguendam. Lucas tempus tantum indicare videtur, quo aliis modis ludibrio habuerint Iefum. Ὑσσώπῳ περιθέντες) Quia Matthaeus arundinis facit mentionem, *Camerarius* fufpicatur, h. l. in archetypo fuiffe: ὑσσῷ προπεριθέντες, ut fenfus fit: fupra pilum fpongiam ibi circumdatam Iefu fuiffe oblatam. Nam *pilum*, Romanae militiae peculiare telum, Graeci appellarunt ὑσσὸν. Cf. *Bouvyeri* coniecturas ad h. l. Sed non opus eft mutatione; nam, ut Wetftenius poft Lightfootum monet, *caulem hyssopi* Matthaeus et Marcus vocant κάλαμον. Nam fpeciem aliquam hyffopi in culmos crefcere, cannarum aut calamorum inftar, patet ex *Succab* fol. 13. 1. ubi inter mentionem cannarum, calamorum, furculorum, quibus ob-

obtexerunt tentoriola ſua, ſtructa pro feſto tabernaculorum, memoratur אזוב hyſſopus. *Isaacus f. Omram* apud *Bochartum*: Hyſſopus herba eſt, in montibus Hieroſolymitanis proveniens, cuius rami ſuper faciem terrae extenduntur ad cubiti longitudinem, aut aliquanto minus, etc. Adde, cruces ita fuiſſe humiles, ut facile adſtantes potuerint admovere caulem hyſſopi ori in cruce pendentis.

30. Τετέλεσαι) *Consummatum est*; omnia ad finem ſunt perducta. Suppl. τὰ πάντα. Vel: Finis adeſt laborum et paſſionum; peracta ſunt omnia a me peragenda. Κλίνας τὴν κεφαλὴν, *inclinans caput*, ut ſolent moribundi, viribus deſerti, tono ſcilicet tendinum remittente, et motrice vi muſculorum fatiſcente. παρέδωκε τὸ πνεῦμα) Sc. Deo, patri, ut Luc. XXIII, 46. plenius dicitur. Pſ. XXXI, 6.

31. Ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τῦ ςαυρῦ τὰ σώματα) *Festinantes* ut ne ſabbato manerent corpora in cruce ſuſpenſa; ne ſol occideret, et ſic terrae piaculum fieret, Deut. XXI, 23. Vix aliquot horae ſupererant ad Sabbati usque initium. ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνυ τοῦ σαββάτυ) *Nam magnum*, i. e. inprimis religioſum *erat illud Sabbatum*. Ἡ ἡμέρα ἐκ. τ. σ. pro ἐκεῖνο τὸ σάββατον, ut hebr. יוֹם הַשַּׁבָּת. Pro ἐκείνυ nonnulli legunt ἐκείνη, haec verba iungunt antecedentibus, et ſic interpungunt: ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη) τῦ σαββάτυ, Cf. *Bouvyer*. Deſcribitur huius Sabbati, quod feſtum diem ſimul involvebat, dignitas et praeſtantia. κατεα-

τεαγῶσιν) *frangerentur.* Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, et legit κατεάγωσιν, instar τετύφωσιν, ex κατέαγα. Atqui etiam ἀνεῳχθῆναι dicitur Luc. III, 21. ἑ extra Indicativum manente etiam in aoristo. Crurifragium clàva olim peractum, aut fustibus grandioribus. Sic sanguinis effluvium mortem acceleravit. ἀρθῶσιν) *Tollerentur*, sc. corpora.

34. Ἀλλ' εἷς — ἔνυξε) *Sed unus militum latus eius lancea fodit.* Νύσσειν, vel νύττειν, *pungere, vulnerare, fodere.* Leniori verbo scriptor divinus utitur, ut cognosceremus, non malo consilio id fecisse militem, sed ut exploraret, an Iesus vere mortuus esset. Alias hoc verbum sic usurpatur, út denotet, *admonendi caussa clam alicuius latus fodere.* Quo sensu Horatius Epist. I, 6. 51. Mercemur servum qui dictet nomina: laevum qui *fodiat latus.* Sic etiam Aristoph. Plut. Act. III. sc. 3. v. 14. Hic locus afferri solet adversus eos, qui Iesum animi tantum deliquium passum esse putant, durans per 30. vel 38. horas, post quas redierit ad se. Varie de hac re disputatum est; quo pertinent Medicorum nonnullorum scripta, e. g. Bartholini *diss. de latere Christi aperto.* Lips. 1685. qui, *vulnus*, inquit, *adeo profundum vix concipio. Puncturae enim comparatur.* G. G. Richter *de morte Salvatoris in cruce.* 1757. 4. Valent. Henr. Vogler *in Physiologia Historiae passionis Iesu Christi,* (Helmst.) C. Fr. Ferd. Gruneri diss. de morte J. Ch. vera, non synoptica. Ienae. 1800. 8. Cf. Pauli *Commentar.* in N. T. Tom. III. p. 792. sqq. αἷμα καὶ ὕδωρ) Hoc non ita capiendum est, quasi duo discreta pro-

profluxiſſent fluenta, ſed humores, aquae non diſſimiles, immixti ſanguine. Sunt, qui hoc ictu violatum eſſe dicant pericardium, quae eſt membrana, cingens cor in qua cor pendet, et quodammodo fluitat. In univerſum Ioannes non intelligendus eſſe videtur ad ἀκρίβειαν anatomicam, ſed populariter. Recte GRUNERUS l. c. pag. 24. ſ. „Ioannes *simpliciter* appellat τὴν πλευρὰν, i. e. partem pro toto, vel *sensu latiori latus lancea perfossum*, i. e. partes ſubter latere contentas; ſeriores auctores, rem incertam doctis coniecturis certam facere auſi, *dextrum* recipiunt, ſanguinemque profuſum ex vena cava repetunt; alii, duce Laurentio, *sinistrum* poſcunt." *Perfossum* tamen latus fuiſſe, verbo ἔνυξε non ineſt. De Medicorum nonnullorum coniecturis de aqua et ſanguine e latere Chriſti profluente vid. PAULUM l. c. p. 801. ſ. Cf. HERDER *von der Auferstehung, als Glauben, Geschichte und Lehre.* (Rigae 1794.) pag. 173. ſqq.

35. Καὶ ὁ ἑωρακὼς — πιστεύσητε) *Et qui vidit, testatur, eiusque testimonium fide dignum est. Ille se vera narrare scit, ut vos quoque habeatis fidem.* Ioannes ad teſtimonium oculorum provocat, et ſtudioſe confirmat, Ieſum omnino mortuum fuiſſe, quia forſan fuerunt inter Iudaeos extra Palaeſtinam, qui negarent, Chriſtum vere mortuum eſſe; ſive malo animo, ut narrationem de reditu ex mortuis infringerent, ſive bono animo, et quaſi indignabundi, quod Ieſus, Meſſias, tanta ignominia affectus dicatur. Videtur tamen haec aſſeveratio pertinere tantum ad illa de non fractis cruribus, et latere perfoſſo, ob v. 36 et 37.

36. Ἐγένετο — ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ) *Nam factum hoc est, ut et hic applicari possit, quod scriptum est* etc. Immutat paululum Scriptor formulam illam de agno paſchali Exod. XII, 46. Num. IX, 12. ſenſus autem idem manet. Sicuti de agno paſchali extabat lex, ut ne crura frangerentur, ita Deus proſpexit ipſe, ne Ieſu id fieret. In loco Moſis non continetur vaticinium, vel typus, ſed ſimilitudinis cauſſa haec notantur a Ioanne.

37. Καὶ πάλιν — ἐξεκέντησαν) *Et alio loco legitur: Videbunt, quem pupugerunt.* Reſpicitur ad Zachar. XII, 10. ubi legitur: הִבִּיטוּ אֵלַי אֵת אֲשֶׁר־דָּקָרוּ, *intuebuntur in me, respicient me, quem antea contumelia affecerunt* (ſc. per peccata ſua). Hebr. דָּקַר recte vertitur: *contumeliose* tractare; ſed Aquila exprimit: ὃν ἐξεκέντησαν, quod verbum etiam Symmachus et Theodotion habent. De varietate lectionis in textu hebraico conſule *Dathium* in notis criticis ad hunc Zachariae locum, verſioni latinae annexis. Series orationis non patitur haec de Meſſia intelligere. Deus enim promittit, ſe Iudaeis et familiae Davidis beneficum fore; ac tum, inquit, intuebuntur me, reſpicient me, ſie werden ſich wieder zu mir wenden. Ioannes igitur ſimilibus utitur verbis in plane alia re. Vid. Eckermanni *theol. Beyträge*, Tom. I. faſc. 2. pag. 79. ſeqq. Ad ſequentia cf. Matth. XXVII, 57. ſ. ibique notata.

39. Φέρων — ἑκατὸν) *Afferens misturam myrrhae et aloes ad centum libras.* μίγμα, *mixtura*, Nomen

prae-

praecipue medicis ufitatum. *Galenus* de Compof. Medic. per gen. VII. ἀλόης) Praeter herbam aloe, ex qua fuccus amariffimus eliciebatur, erat arbor aromatica, aloe, אֲהָלוֹת, ἀγάλλοχον vocata, et ad thymiamata ufurpata, de qua Ioannes loquitur, iudicante *Salmasio* Exerc. Plin. pag. 742. Cf. Pfalm. XLV, 9. Prov. VII, 17. ὡς λιτρας ἑκατὸν) λίτρα Graecis *nummum*, fed et *mensuram* et pondus fignificat. *Nummus* vix h. l. intelligi poteft; fi enim pretium aromatum defignari debuiffet, in genitivo dicendum fuiffet, ὡς λίτρων ἑκατόν. Itaque λίτρα hic vel menfuram vel pondus fignificat. Quum v. 40. corpus una cum aromatibus dicatur *linteis involutum*, hoc μιγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ficcum et in pulverem comminutum fuiffe videtur. Iis, qui tantam aromatum copiam inutilem fuiffe, temere obiiciunt, refponderi poteft: 1) etiam cubile illud, in quod corpus Chrifti repofitum eft, ad fuavem odorem excitandum, undique his aromatibus impletum fuiffe, quod moris fuiffe, patet ex loco 2 Chron. XVI, 14. 2) Aromata haec etiam ad fragrantes fuffitus ciendos, in ipfo hoc fepeliendi actu ex parte comburi potuiffe. Solemnem fuiffe ritum fimilem, probat *Kypke* ex Targum Pfeudo - Ionathanis, et Hierofol. in Gen. L. 1. et *Iosepho*, qui Antiq. Iud. XVII, 8. 3. et de B. Iud. I, 1. extr. quingentos fervos vel libertos ἀρωματοφόρους, aromata portantes, funus Herodis comitatos effe teftatur.

40. Καὶ ἔδησαν — ἀρωμάτων) *Involverunt fasciis cum aromatibus.* Ὀθόνιον *linteolum*, idem eft quod Matthaeus, Marcus et Lucas vocant σινδόνα. Matth. XXVII,

59. Marc. XV, 46. Luc. XXIII, 53. Cf. notata ad Matthaei l. c. Ἐνταφιάζειν, *cadaver sepulcro mandandum curare, pollingere.* Vid. b. Fabrum ad *Harmari* Angli obſervatt. in Orient. Tom. II. p. 147. ſqq.

42. Ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον) Per Parentheſin legendum quaſi dicat: ne miremini ibi tam cito, inſtante ipſo puncto feſtae praeparationis, potuiſſe deponi; erat enim in proximo monumentum.

CAP. XX.

1. Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων) *Primo die hebdomadis* cf. Matth. XXVIII, 1. μαρία ἡ μαγδαληνὴ) Alias etiam mulieres veniſſe ad ſepulcrum reliqui Evangeliſtae narrant, et nomina etiam earum commemorant. Quicquid Ioannes de reſurrectione Chriſti narrat, id omne hauſit vel ex relatione Magdalenae, vel ex αὐτοψία. Ex illo fonte profluxere, quae leguntur h. cap. com, 1. 2. 11—18. ex hoc vero promanarunt quae habentur comm. 3—10. 19—29. et cap. XXI. toto. Quae ex Magdalena acceperat, litteris ſumma fide mandavit, nulla iam habita earum περιστάσεων ratione, quas aliis Apoſtolis alias mulieres quondam narraſſe perceperat. Religioni enim ſibi duxit Evangeliſta ſive demere ſive addere quidquam Magdalenae verbis.

2. Πρὸς σίμωνα — ὁ Ἰησοῦς) Adiit domum, in qua Petri erat hoſpitium, apud quem et Ioannes erat. Matthaeus et Marcus tacent de eo, quod Petrus, *audita mulie-*

lierum *narratione*, iverit et ipſe ad monumentum. Id tamen et Lucas narrat. Interea dum Magdalena in urbem redit, remanent reliquae mulieres, et poſtquam ex terrore ſenſim ſe collegiſſent, in ſpeluncam introgrediuntur, ubi binos conſpiciunt angelos Matth. XXVIII, 5—8. Luc. XXIV, 3—7. Ἦραν — ἔθηκαν αὐτὸν) *Sublatum est e sepulcro magistri corpus, neque scio ubinam sit repositum.* Imperſonaliter haec ſumenda ſunt, ut in communi vita.

3. Ἐξῆλθεν — τὸ μνημεῖον) *Petrus igitur et alter ille discipulus Iesu ad sepulcrum abierunt.* Ἐξῆλθεν redundat. Ἔρχεσθαι, ut hebraicum בוא interdum eſt *abire*, ut Luc. II, 16. Io. VI, 17. Ἐις, *ad*.

4. Ἔτρεχον — ἐις τὸ μνημεῖον) *Et quanquam una celeriter ibant, tamen alter ille discipulus antevertit Petrum.* Τρέχειν ὁμȣ̃, *una celeriter ire.* Προτρέχειν, *antevertere.* Etſi ab initio eadem via pergerent, Ioannes tamen per viam propiorem aliquam antevertit Petrum, ut fieri in re nova ſolet. Quum advenirent Petrus et Ioannes, ceterae mulieres, quarum reliqui Evangeliſtae faciunt mentionem, iam diſceſſerant a ſepulcro, diſcipulos alio hoſpitio quam Petrus et Ioannes utentes, vel Bethaniae commorantes, ut iuſſae erant, quaeſiturae, per aliam forte portam in urbem ingreſſurae, vel alia via Bethaniam petiturae. Itaque Magdalenam, Petrum et Ioannem non habuerunt ſibi obvios.

7. Τὸ σȣδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτȣ̃, *sudarium, quo capitis superior pars velabatur*, cap. XI, 44. Χωρὶς ἐντετυλιγμένον ἐις ἕνα τόπον, *seorsim convolu-*

volutum aliquo loco. Χωρὶς, feorfim. Ἐντυλίσσειν, *involvere*, h. l. debet effe *convolvere.* Εἰς pro ἐν.

8. Καὶ ἐπίστευσεν) Se- corpus non effe in fepulcro; nam refurrectionem Chrifti fperare nondum audebant comm. 9.

10. Πρὸς ἑαυτοὺς) *Ad sese*, i. e. domos fuas; ut: *Eamus ad me*; et: *traduc et matrem et familiam omnem ad nos.* Sic etiam *Iosephus* Antiq. VIII, 4. 6. πρὸς αὐτοὺς ἕκαστοι, τοῦ βασιλέως ἀπολύσαντος, ἀπῄεσαν.

11. Εἱστήκει) *Manebat*, morabatur aliquantisper apud fpeluncam, redeuntibus Petro et Ioanne in urbem.

12. Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους) Matthaeus et Marcus unum tantum angelum memorant. Sed non eft diffenfus. Ioannes enim narrat, quid Maria Magdalena, illi autem Evangeliftae, quid reliquae mulieres viderint. Cf. notata ad Matth. XXVIII, 2.

13. Ἦραν) Cf. v. 2. Verofimillima et fimpliciffima oratio eft, quae et innuit, Mariam homines, non vero angelos putaffe.

16. Ἐστράφη — ἑστῶτα) *Conversa est, viditque Iesum stantem.* Prope fepulcrum, reditum in urbem parans Magdalena confpexit Iefum. Reliquis mulieribus in via obviam venit Iefus Matth. XXVIII, 10. οὐκ ᾔδει) Aut, quia triftior vix audebat contra intueri, aut quia vultus et facies poft tot cruciatus quos perpeffus fuerat, non parum aliter habebat, quam antea.

15.

15. Δοκοῦσα ὅτι κηπουρός ἐστι) Κηπουρὸς non tam hortulanum, quam potius inſpectorem villae, vel praedii dominum h. l. indicare videtur, a κῆπος et οὖρος, *inspector*.

16. Στραφεῖσα) Oculis iam intentior in Ieſum. Subintelligendum autem procidiſſe, pedes eius amplexuram comm. 17.

17. Μή μου ἅπτου) *Noli me amplecti*; ne nunc diutius detineas me. Subintelligendum eſt nempe ποδῶν vel γονάτων. οὔπω — πατέρα μου) *Nondum enim adscendo ad patrem meum*. Nam perfecta graeca ſignificant etiam quod ſit, et futurum eſt. Dicit igitur Ieſus, ſe non ſtatim abiturum, ſed ſaepius cum amicis eſſe collocuturum. Ἀδελφοὺς appellat diſcipulos ſuos, amicos et dilectos. ἀναβαίνω) Dies aliquot vobiscum commoratus, terras relinquam. Ne igitur putetis, me in vitam reſtitutum, terreſtri vitae, more humano, iam vobiscum operam daturum eſſe. πρὸς τὸν πατέρα — θεὸν ὑμῶν) Ad patrem meum, qui et veſter eſt pater etc. cuius regnum in terra a vobis non aliud eſt expectandum, quam tale, quod ſaepius deſcripſi. Itaque non deero vobis adhuc inſtruendis, et meum in locum ad homines de Deo recte docendos ſufficiendis. Non enim dubitandum eſt, plura eam in rem Chriſtum locutum, quam perſcripta ſunt in Evangeliis.

18. Ἔρχεται — αὐτῇ) Et quidem omnium prima, Marc. XVI, 9. Quod facile fieri potuit, ſi, quod credibile eſt, Petrus et Ioannes in propioribus, reliqui vero

Apoſtoli, quibus aliae mulieres reſurrectionem Ieſu nunciabant, in remotioribus urbis regionibus, imo Bethaniae forſitan delituerunt.

19. Τῶν θυρῶν — μέσον) Verba τῶν θυρῶν κεκλεισμένων non ſunt nectenda cum ἦλθεν ὁ Ἰησῦς, ſed cum illis: διὰ τῶν φόβον ἰȣδαίων. Quum nempe discipuli percepiſſent ex Maria, Ieſum reſurrexiſſe, metu Iudaeorum in unam domum coiverunt, quia rumor eius rei facile quosdam Iudaeorum commovere poterat, ad quaerendos aliquot diſcipulos, rumoris quaſi auctores. Poſt μέσον ſupple αὐτῶν. Non dicit Ioannes, per fores clauſas, per non apertas, quaſi per aërem tranſiiſſe Ieſum. κεκλεισμένων τῶν θυρῶν idem eſt, quod Romanis *prima face* dicebatur; quo tempore et vectes foribus opponebantur. Non igitur qui κεκλεισμένων θυρῶν venit neceſſe eſt διὰ κεκλεισμένων θυρῶν veniat. Notatur enim tempus; modus veniendi non exprimitur. εἰρήνη ὑμῖν) Uſitata Hebraeis ſalutio eſt, qua fauſta quaevis aliis apprecantur.

20. Ἔδειξεν) Quia ſc. vultu ipſo metum et dubitationem prae ſe ferebant, nec ſuis credebant oculis.

21. Εἶπεν — εἰρήνη ὑμῖν) Nempe diſcedens ab illis, poſt coenam, cuius meminit Lucas cap. XXIV, 41. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ) Sicut miſit me, rebus magnis inter homines gerendis. κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς) Illud *mittere* eſt quaſi ſolenne verbum ex Hebraismo magnae rei procurandae aliquem praeficere. Simillima eſt veſtra provincia meae, quam geſſi; differt tantum in eo,

quod

quod pater ipfe mihi eam impofuit, ego autem vobis illam iniungo.

22. Καὶ τῦτο — ἅγιον) *Et his dictis, afflavit eos, dicens: accipite divinum spiritum.* ἐμφυσᾷν, (ἐις τὸ πρόσωπον,) *inflare.* Symbolo quodam hic utebatur Chriftus, quod cohaeret cum fignificatione nominis πνεῦμα, ficut poftea die pentecofte *ventus* fuit fymbolum illabentis ftatim in omnes fpiritus. Huius moris, non tantum verbis, fed et factis docendi exempla habemus Ieremiae XXVII, 2. Ief. XX, 3. Matth. XXVII, 24. Io. XIII. λάβετε πνεῦμα ἅγιον) i. e. Certiffime accipietis Spiritum Sanctum, tanti negotii adiutorem poft difceffum meum. Repetit, et fymbolo confirmat, quod morti proximus iis promiferat de donis Spiritus, c. XVI.

23. Ἄν τινων — κεκράτηνται) *Si cuiquam veniam peccatorum concesseritis, fruetur ille peccatorum venia; sin minus, peccatorum veniam non habebit.* Senfus effe videtur: Quicquid in rebus ad religionem meam pertinentibus, (a Spiritu divino edocti) conftitueritis, id ratum habebitur a Deo. *Peccata remittere, peccata retinere* vel non remittere, Deo alias eft proprium. Sed Apoftoli in negotiis ad religionem conftituendam pertinentibus acceperunt διακρίσεις πνευμάτων, 1 Cor. XII, 7—11. Poterant itaque annunciata peccatorum remiffione in focietatem recipere, quos idoneos, vel ex ea excludere, quos indignos cenferent. Act. II, 38. 41. 2 Cor. II, 10. Nempe refertur hoc ad munus docendi omnes gentes, licet à Iudaeis pro peccatoribus habitas. Gal. II. Contra fi Iudaei manent in ifta perverfitate, feiuncti ma-

neant a nova hac chriſtiana ſocietate. Pertinere etiam huc videtur viſibile ſignum remiſſionis peccatorum, ſanatio morborum, ob peccatum inflictorum. Iac. V, 14. et immiſſio morborum vel aliorum malorum, tanquam viſibile ſignum retentionis peccatorum, Act. XIII, 11. 1 Cor. V, 5. Porro, *remittere peccata* poteſt eſſe: hominibus declarare, eos habere Deum propitium, ſi nempe reſipiscant, et doctrinam ipſis traditam ſequantur. Quicquid ſit, non ad omnes doctores Chriſtianos pertinet hoc privilegium, ſed ad ſolos Apoſtolos, quippe futuros *tales* Chriſti legatos ad homines, qualis fuerat Chriſtus, Dei Patris legatus, (v. 21.) h. e. deſtinatos ei ſcopo, ut, quemadmodum Chriſtus totius generis humani doctor erat, isque ſingularibus miraculis inſignitus, ita hi hominum et nationum *omnium* doctores eſſent, iidemque a ceteris religionis chriſtianae doctoribus ſecreti ſingularibus notis et auctoritate, qualis erat in illo ἀφιέναι et κρατεῖν τὰς ἁμαρτίας. Vid. *Mori* Epit. in articulo de eccleſia Corollar. 2.

24. Ὀυκ ἦν μετ' ἀυτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς) Vel negotio aliquo occupatus, vel quia nondum audierat de novis rebus, quas Maria narraverat.

25. Ἐὰν μὴ — ὀ μὴ πιστεύσω) *Nisi in manibus eius clavorum vestigia* (cicatrices) *viderim, iisque digitum admoverim, et manum lateri eius apposuerim, non habebo fidem* (narrationi veſtrae.) Τὸν τύπον τῶν ἥλων) In Latinis libris eſt: *fixuram clavorum*, i. e. veſtigia impactorum clavorum, quum cruci affigeretur. Manus, non pedes clavis perforabantur; hi enim funibus adſtringebantur

cruci.

cruci. Habet autem τύπος significationem percussionis, et excusae etiam figurae seu imaginis; unde metaphorice de quacunque figura vel nota impressa usurpatur. Βάλλειν εἰς, non tam est *immittere*, quam potius *admovere*. ὀ μὴ πιστεύσω) Duas negationes ὀ μὴ fortius negare, notum est. Thomas rei magnitudinem sentit, optat etiam verum esse; sed tantam rem aliis narrantibus credere non potest.

26. Ἦσαν ἔσω) Phrasis ἔσω εἶναι est, ἐν οἴκῳ εἶναι *domi esse*, intus esse, cui opponitur ἔξω εἶναι. Vid. *Kypke*. ἔστη εἰς τὸ μέσον) *Constitit in medio*, ut v. 19. Phrasis notat, *se in publico omnium conspectu sistere*; qui situs eorum erat, qui alios congregatos alloqui, adeoque ab omnibus conspici volebant. Ita Xenophon *Cyrop*. I, 4. sub init. de Cyro ad milites orationem habituro, dicit: στὰς εἰς τὸ μέσον.

27. Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε) Repetit Thomae verba, ut se omniscium ostendat. Φέρειν h. l. est *admovere*. Μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, *neque dubites, sed fidem habeas*. Ἄπιστος, qui fidem denegat. Probabile est, Iesum plura dixisse, quae Ioannes omisit.

28. Ὁ κύριός μου, καὶ ὁ θεός μου) *Mi domine, mi Deus*. Nominativus pro Vocativo, quod frequens Hellenistis, ut Marc. XV, 34. XIV, 36. Ps. XXXV, 23. LXXXIV, 3. etc. Graeci solent quidem nominativum nominis pro vocativo adhibere, sed articulos non confundunt, ut ὦ φίλος, pro ὦ φίλε. Quaeritur an exclamatio: *mi Deus* referenda sit ad Deum Patrem, an vero ad Iesum? Nonnulli putant, Thomam, quasi intervallo

et

et ſpatio quodam interiecto, exclamaſſe: O domine mi! et deinde: O Deus mi! ut ſit vox admirantis, vel dicentis: Luculentiſſime, o Deus, hac ratione confirmaſti, hunc eſſe verum Meſſiam et filium tuum. Sed obſtare videtur interiectum καὶ. Si Thomas Ieſum appellavit Deum ſuum, videtur vocem ὁ Θεός eodem ſenſu accepiſſe, quo in V. T. haud raro tribuitur illis, qui vicem Dei in his terris gerunt, Regibus, iudicibus, et inprimis Meſſiae. Pſ. LXXXII, 6. 7. XLV, 7. 8. CX, 1. ut dicere voluerit: Agnoſco te Dominum meum, et Meſſiam, Regem meum. Cf. etiam *Michaelis* ad h. l.

29. Πεπίςευκας, *credis*, ſc. me in vitam rediiſſe. Praeteritum pro praeſenti. Μακάριοι — πιςεύσαντες, *beati sunt, qui, quanquam me non viderant, crediderunt*, me in vitam rediiſſe. Plerique tamen exiſtimant, Chriſtum non loqui de ſolis diſcipulis, ſed de omnium aetatum hominibus. Si (in poſterum) nemo doctrinae meae fidem habere vellet, niſi antea me oculis conſpexiſſet, profecto pauci in me eſſent credituri.

30. Πολλὰ — αὐτȣ̃) *Multa alia etiam documenta* (reſurrectionis ſuae) *dedit Iesus discipulis suis.* Σημεῖα, h. l. *argumenta* et ποιεῖν pro δȣ̃ναι, παρέχειν, ut Iudic. VI, 17. Ipſa verba: ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτȣ̃, docere videntur, haec ad reditum Ieſum in vitam pertinere.

31. Ταῦτα δὲ — ὀνόματι αὐτȣ̃) *Haec autem literis consignata sunt, ut credatis Iesum esse Messiam, Dei filium, atque ut fide in eum felicitatem conse-*

qua-

quamini. Ταῦτα δὲ; quae nempe in toto hoc volumine ſcripta ſunt, inprimis ſermones Chriſti; de miraculis enim pauciſſima habet Ioannes. Πιϛεύοντας conſtrue cum verbis: ἐν τῷ ὀνόματι αὐτȣ, i. e. ἐν αὐτῷ. Ἔχειν h. l. *acquirere, comparare, conſequi,* ut Matth. XIX, 26.

Exiſtimant nonnulli, e. c. *Gerhardus Io. Voſſius* in Harmonia Evangelica Lib. III, cap. 4. §. 8. et *Rich. Simon* in obſervationibus novis, et in notis ad verſionem Gallicam N. T. Ioannem primo quidem in capite hoc ſcribendi finem facere voluiſſe, deinde vero, eorum, quae praetermiſſa erant, recordatum, ultimum caput adieciſſe. Grotius iam ſuſpicatus eſt (annot. ad v. 30.) ſicut ultimum caput Pentateuchi, et caput ultimum Ioſuae poſt Moſis et Ioſuae mortem additum eſt a ſynedrio Hebraeorum, ita et totum caput XXI. quod ſequitur, poſt mortem Ioannis additum ab eccleſia Epheſina, hoc maxime fine, ut oſtenderetur impletum, quod de longaevitate, non violenta morte Ioannis Dominus praedixerat: cetera autem, quae in eo capite narrantur, addita ad demonſtrandum tempus, locum et occaſionem illius oraculi. Argumento eſſe putat, quod in fine, capitis clauſula huic ſimilis repetitur, et quidem hoc modo: οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐϛιν ἡ μαρτυρία αὐτȣ: quibus verbis ſcriptor oſtenderit, ſe de ſupra poſitis a Ioanne, et de his etiam, quae ex privatis eius commentariis erant deprompta, minime dubitare, quum alioqui, ſi Ioannes hoc ſcripſiſſet, dicturus fuiſſet, ut ſupra: κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, cap. XIX, 35. Grotium ſecuti ſunt Io. Clericus et ex noſtratibus Christoph. Matth. Pfaffius. Vid. Wol-

FII

FII curas ad init. capitis XXI. PAULUS (Neues Repertor. Tom. II. pag. 327. fqq.) exiftimat, integrum cap. XXI. effe incerti auctoris additamentum, cui ex traditione nonnulla falfa et ab omni verifimilitudine abhorrentia fint admixta, (e. gr. comm. 2. 3.) narrationem autem v. 4. fqq. eandem fere effe cum ea, quam Luc. V, 2. fqq. legimus. Oppofuit ei M. Io. FR. KRAUSIUS *vindicias capitis ultimi Evangelii Ioannis.* Wittemb. 1793. 4. ille vero ad Kraufii obiectiones refpondit, et fententiam fuam novis argumentis confirmare conatus eft, in den *Memorabilien,* 5tes St. pag. 176. Huc pertinent etiam quae in EICHHORNII *Biblioth. literaturae bibl.* Tom. III. pag. 338. fqq. contra PAULI fententiam monentur. Haec accuratius examinare, non eft huius loci.

CAP. XXI.

1. Ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος) Ἐπὶ τῆς, pro ἐπὶ τῇ θαλ. *apud lacum.* In Galilaea. Interea fcilicet, five metu continuo ob Iudaeorum recentem indignationem, five alio confilio ducti difcipuli, Matth. XXVI, 32. conceſſerant ex Iudea in Galilaeam.

2. Ἦσαν ὁμοῦ) *Congregati erant, una erant,* ita ut uno in loco, urbe domove illos fuiffe fignificetur. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 3. *Perfarum et Medorum duces convocavit,* ἐπεὶ δὲ ὁμοῦ ἦσαν ἔλεξε τοιάδε, *quumque congregati essent, haec locutus est.* Forfan Capernaumi congregati erant difcipuli, ubi Petri domicilium erat. Οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, fc. υἱοὶ, Iacobus et Ioannes. ἄλ-

λοι

λοι — δύο) Ex numero LXX. minus nobiles, itidem Galilaei, ut videtur, vel etiam alii Apoſtoli.

3. Ὑπάγω ἁλιέυειν) i. e. Volo ire piſcatum. Nam victus, ut credibile eſt, non aliunde ſuppetebat, hactenus ex comitatu Chriſti alimoniam habentibus. ἐις τὸ πλοῖον) Relictum aut commodatum antehac.

5. Προσφάγιον) i. e. ὀψώνιον, vel οψάριον, ἐις τὸ φαγεῖν ἐπιτήδειον, ad cibum opportunum, quo cum pane veſcerentur, *pisces*, iique *elixi*, *assive*, quos interpres Latinus, et cum eo auctores Gloſſariorum Veterum eleganter *pulmentarium* vocant.

6. Ἀπὸ τȣ̃ πλήθȣς) Vocula ἀπὸ h. l. *prae*, *ob*, *propter* vertenda eſt, uti Luc. XIX, 3. c. XXI, 29. Eodem ſenſu etiam a Profanis uſurpari, multis exemplis *Kypke* confirmat.

7. Ὁ κύριός ἐςι) Ipſo miraculo admonitus. Τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, *superulam induit*, *eaque se cinxit*. De ſignificatione vocis ἐπενδύτης fuſius diſputavit Io. Fr. Fischerus Proluss. pag. 80 — 85. Eſt nempe ἐπενδύτης tunica ſuperior, togae et pallio proprior, atque adeo inter ſubuculam et exteriores veſtes media, quam Attici χιτῶνα nominant, et differt a tunica altera, quae cutem tegebat, et a Latinis *interula* dicebatur et *subucula*, etiam *indusium*, ab Atticis χιτωνισκος, a reliquis Graecis ὑποδύτης. Κατ' ἐξοχὴν ita dicebatur genus veſtimenti ſuperioris e lino confecti, quo piſcatores uti ſole-

lebant. Cf. SCHLEUSNERI Lex. ſub hac voce. ἦν γὰρ γυμνὸς) Sic Hebraei vocant eum, qui ſuperiore veſte exutus eſt, qui non habet niſi τὸν ὑποδύτην, ſubuculam, כְּתֹנֶת, ut 1 Sam. XIX, 24. 2 Sam. VI, 20.

9. Ἀνθρακιὰν) *Prunarum acervum.* Ignis ſolebat ad littus fieri a piſcatoribus. Non igitur erat res inuſitata vel miraculoſa.

11. Ἀνέβη) In navem. εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς) *Traxit rete ad littus.* Intellige, hoc factum a Petro et ſociis; ſed ipſe, ut ceterorum dux, nominatur.

12. Δεῦτε ἀριστήσατε) *Adeste, prandium capite.* Quum tamen v. 4. haec piſcium captura cum annexis primo mane contigerit, *prandere* h. l. nihil fere aliud eſt, ac *ientaculum capere, matutino tempore vesci.* Quum apud veteres maxime eſſe ſolemne, nonniſi ſemel in die cibum capere, *coenantes* nempe, quod μονοσιτεῖν dicebatur: ἀριστᾷν, *prandere* dicebantur illi, qui praeter *coenam* ſemel adhuc cibum capiebant, tempore plane indeterminato, ſive mane, ſive ante, ſive circa meridiem. Sic Xenophon *Cyrop.* I, 8. 6. Plutarch. *de fort. vel virt. Alex,* Or. 2. Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, *Alexander prima luce sedens prandebat.* εἰδότες) Ex vultu, voce, factis.

15. Σίμων — τούτων;) *Simon Ionae fili, amasne me magis quam illi?* Ἰωνᾶ, ſc. υἱὲ, c. I, 43. alias Βὰρ Ἰωνᾶ. Nomen בַּר in lingua Chaldaeorum atque Syrorum idem

idem valet, quod in fermone Hebraeorum vocabulum בֵּן. Τέτων h. l. eft mafculini, non neutrius generis, nec quae eft *Wihtbii* fententia, ad navigium et pifces; v. 8. fed ad reliquos Apoftolos refertur. Petrus non modo Chriftum deferuerat cum ceteris, fed etiam eum abnegaverat. Hoc exprobrare ei poterant alii, et dicere, eum qui Chriftum abnegaffet, non poffe fungi docendi munere. Ne igitur Petro in pofterum hoc obiiceretur, Iefus ei occafionem dare voluit adftantibus et audientibus aliis profitendi, amari a fe Iefum. Hac ipfa de cauffa Iefus eum denuo muneri praefecit, aliis adftantibus et audientibus. σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε) Promifcue hic ufurpavit Ioannes ἀγαπᾷν et φιλεῖν, ut mox βόσκειν et ποιμαίνειν neque hic quaerendae funt fubtilitates. Et reverenter Petrus ad Chrifti fcientiam provocat, cui fe notiorem effe, quam fibi ipfi, experimento didicerat. βόσκε τὰ ἀρνία μȣ) i. e. *Curam gere ecclesiae meae.* Metaphora defumta ex Io. X, 11—16' et fenfus idem qui Matth. XVI, 18. 19. *Pasce*, i. e. ipfis, non tibi confule: quam vocum vim optime fe intellexiffe Petrus demonftrat, 1 Petr. V, 2.

16. Πάλιν δεύτερον) *Iterum secundo.* Pleonasmus, ficut: nunc iam. ποίμαινε τὰ πρόβατά μȣ) Quod de voce βόσκειν et ποιμαίνειν diximus, idem de vocibus προβάτων et ἀρνίων intelligendum eft, ut apparet ex collatione locorum Matth. X, 16. Luc. X, 3.

17. Ἐλυπήθη ὁ Πέτρος) Quod ter negando, meruiffet ter interrogari. Intellexit Petrus, tacite fibi ex-

probrari veterem levitatem, eiusque poenitentia ductus ſerio doluit.

18. Ὅτε ἦς νεώτερος) ἦς hic habet indefinitam ſignificationem. Nam nunc quoque eum, ut iuvenem alloquitur, reſpectu venturae aetatis. ἐζώννυες σεαυτὸν) *Te ipse cingebas*, i. e. agebas vitam communem pro arbitrio tuo. Τὸ *cingere* ponitur hic ut exemplum vitae communis, quum quis pro arbitrio ſuo ſe cingere, atque quo lubet, ire poteſt. Quare additur: περιεπάτεις ὅπου ἤθελες. Quia Ieſus hoc exemplo uſus erat, (nam etiam alio poterat uti,) iam pergit in allegoria: ὅταν — οὐ θέλεις, i. e. olim tui iuris et arbitrii non eris. ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου) Cogeris extendere, ut ſolent captivi, praeſertim cruci affigendi. ζώσει) *Vinciet*; nam et vincire eſt cingere, et Actor. XXI, 11. cingulum ſumitur pro vinculo. *Cinctione* nominatim ad vincula in cruce reſpicitur, in qua funibus extendi et ſtringi ſolebant. καὶ οἴσει, ὅπου οὐ θέλεις, et abducet te, quo nolles trahi; indicativus pro ſubiunctivo. Φέρειν, *abducere.* Agent te, quo nolles, i. e. in malam crucem. Quin cruce Petrus et quidem Romae abierit, non eſt dubitandum, quum tot habeamus veterum teſtimonia, e. c. *Tertullian.* praeſcript. cap. 36. *Euseb.* Hiſt. eccl. II, 25. Quam explicationem poſtulat etiam comm. 19. Cf. c. XIII, 36. Ceterum haec Ieſu oratio Petro ſine dubio erat obſcura, ut ſolent vaticinia.

19. Ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν θεὸν) *Quo mortis genere celebraturus esset Deum.* Δοξάζειν τὸν θεὸν h. l. eſt obſervantiam et pietatem in Deum aliqua in re decla-

clarare, in specie morte violenta ac cruciabili. Magnificus martyrii titulus δοξάζειν τὸν θεόν. ἀκολούθει μοι) *Sequere me.* Hoc ita intellexisse videtur Petrus, Iesum voluisse seorsim alia quaedam ei dicere, non audientibus reliquis. Fortassis autem Iesus ambigue locutus est et voluit hoc: Sequere me in mortis genere.

20. Ἐπιστραφεὶς — ἀκολουθοῦντα) *Retrospiciens autem Petrus videt illum discipulum, quem Iesus amabat, sequi,* qui una vellet ire cum Iesu et Petro.

21. Οὗτος δὲ τί) *Quid hic sibi vult?* Quare hic te sequitur? Indigne ferebat Petrus, quod Iesum sequeretur etiam Ioannes, et testis esse vellet eorum, quae Iesus ipsi dicturus esset. Alii sic explicant, ut Petrum dixisse putent: Quemnam hic discipulus habebit exitum? Iste amicus meus, an, ut me nunc sequitur, ita etiam mecum pro te morietur? Quam hoc mihi gratum foret, si ne mors quidem nos separaret. Sed haec explicatio vix locum habere potest, quum non sit credibile, Petrum de mortis genere, quo secuturus esset Christum, cogitasse.

22. Λέγει — ἀκολούθει μοι) *Respondet ei Iesus: Si eum manere iubeam, usque dum redeam, quid hoc ad te? Tu me sequere.* Non affertur integra Iesu oratio, sed pars tantum. Per hanc occasionem nempe inter alia haec etiam dixit, quae nunc sequuntur, usus aenigmatico sermonis genere, quo v. 19. uti coeperat. μένειν) Sc. ἐν τῷ ζῆν. *Vivere, in vita manere,* quae notio frequens est in his libris. Heinsius Syriasmum voci inesse censet. Sed Profani ita loquuntur, ut patet ex locis a Kypke

allatis. ἕως ἔρχομαι) Sc. εἰς κρίσιν. Adventus Chrifti h. l. fignificat everfionem Hierofolymorum, cui Ioannes fuit fuperftes. Sed difcipuli cum adventu Chrifti ad iudicium in Iudaeos exercendum putarunt coniunctum fore extremum iudicium. Matth. XXIV, 3. Poterant igitur nunc in eam devenire opinionem, Ioannem usque ad finem mundi vitam effe protracturum. τί πρός σε;) Sic et Latine dicimus: *Quid ad te?* Quafi dicat: quicquid de illo erit, id ad te non pertinet; cura quod te fpectat. Innuit Chriftus, Ioannem non mortem violentam experturum, ficut Petrus.

23. Ἐξῆλθεν — ἀποθνήσκει) *Igitur dimanavit fama ad Christianos, hunc discipulum non moriturum esse.* Οἱ ἀδελφοὶ h. l. non videntur effe duodecim Apoftoli, inter hos enim haec fama non eft fparfa; fed alii Chriftiani, quos faepe ἀδελφὲς appellari conftat. ἐκ ἀποθνήσκει) *Non morietur.* Praefens pro futuro. Sumferunt fcilicet interrogationem Chrifti pro affirmatione, et adventum pro adventu ad iudicium extremum. καὶ) *Et tamen,* ut alibi faepe.

24. Οὗτός ἐςιν — ἡ μαρτυρία αὐτῦ) *Hic est ille discipulus, qui de his testatur, atque haec scripsit, et scimus eius testimonium verum esse.* Vid. quae annotavimus ad finem capitis XX. Durior paullo videtur modus loquendi: οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς ἐςιν ἡ μαρτυρία αὐτῦ, fi Ioannes ipfe haec fcripfit. Quanquam enim non tantum noftri, fed alii etiam fcriptores faepiffime uti folent numero plurali pro fingulari, tamen non videtur commodus effe fenfus: *ego Ioannes scio, testimonium meum esse verum.*

rum. Igitur haud improbabile videtur; faltim hos ultimos duo verfus ab aliis effe additos. Semlerus: Vix videtur magni res effe momenti, aut periculi, fi quis putet, haec adiecta effe ab illis, quibus Ioannes hunc librum cuftodiendum dedit.

25. Ἔϛι δὲ — βιβλία) *Sunt vero et alia multa quae Iesus fecit; quae si scriberentur singulatim, ne ipsum quidem orbem terrarum arbitror capturum esse scriptos libros.* Hyperbolen ineffe his verbis, nemo non videt. Sic e. g. Schab. f. 11. 1. *Si fuerint omnia maria atramentum, et omnes iunci calami, et totum coelum pergamentum, non sufficerent ad describendum profunditatem cordis principum.* Similia loca funt in *Aboth Nathan* 25. *Massecheth Sopherim* XVI, 8. *Schir* R. I. 3. Neque durior eft huius loci noftri hyperbole ea qua ufus eft Cicero de rapacitate *Antonii* (Philipp. II, c. 27.) verba faciens: *Quae Charybdis tam vorax? Charybdin dico? Oceanus, medius fidius, vix videtur tot res, tam dissipatas tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse.* Nec contemnenda eft *Heinsii* fententia, ita explicantis haec verba: *Quae si singula scribantur ac seorsum, mundum ipsum credo, qui vix ista legit, tot volumina non admissurum,* Certum enim eft, ȣ̓ χωρεῖ interdum de eo dici, qui locum non dat, non admittit, aut faftidit, quemadmodum Halicarnaffenfis Dionyfius dixit L. VIII. πόλιν ȣ̓ χωρεῖν ἄνδρας ἀγαθȣ̀ς, urbem *non admittere* viros bonos.

FINIS TOMI II.

CORRIGENDA.

Pag. 30. lin. 4. pro *ταπόινωσιν* lege *ταπέινωσιν.*

— 32. — 6. poſt *iis* ponatur comma.

— 42. — 2. a fine poſt *ἀνατέλλων* ponatur punctum.

— 51. — 1. poſt *pastorum* pro commate ponatur punctum.

— 62. — 12. pro *dicatur* lege dicitur.

— 72. — 5. a fine pro *suturum* ſege futurum.

— 75. — 12. a fine pro *véi* lege vel.

— 83. — 10. a fine pro *admirabuntur* l. admirabantur.

— 153. — 12. pro *profopopoieam* l. proſopopoiam.

— 154. — 13. a fine pro *θυσαυρίζειν* l. *θησαυρίζειν.*

— 191. — 13. pro *prospieiant* lege proſpiciant.

— 205. — 7. pro *πὸ* lege *τὸ*

— 304. lin. ultima pro *fiuit* legè fuit.

— 553. lin. 15. pro *amitia* lege amicitia.